

Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України

Заснований
у 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР
22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефон
для довідок:
(061) 289-12-98

Факс: (061) 289-12-98

Вісник

Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 4 (I), 2014

Запоріжжя 2014

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. – № 4 (I). – 335 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 05 від 23.12.2014 р.)

Згідно з Постановою Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010; Наказ МОН України № 1528 від 29.12.2014 збірник внесений до переліку наукових фахових видань (юридичні науки).

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

- Головний редактор** – Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор
- Заступник
головного редактора** – Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор
- Відповідальний редактор** – Лютіков П.С., доктор юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Ануфрієв М. І. – доктор юридичних наук, доцент
- Бевзенко В. М. – доктор юридичних наук, доцент
- Биргеу М. М. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Молдова)
- Віхляєв М. Ю. – доктор юридичних наук, доцент
- Заєць А. П. – доктор юридичних наук, професор
- Долницький Б. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Польща)
- Дугенець О. С. – доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)
- Ібрагімов С. І. – доктор юридичних наук
(Республіка Таджикистан)
- Комзюк А. Т. – доктор юридичних наук, професор
- Кузенко Л. В. – кандидат юридичних наук, доцент
- Кузьменко О. В. – доктор юридичних наук, професор
- Курило В. І. – доктор юридичних наук, професор
- Куц В. М. – кандидат юридичних наук, професор
- Лукашевич В. Г. – доктор юридичних наук, професор
- Манн Томас – доктор наук, професор (ФР Німеччина)
- Мельник Р. С. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
- Петков В. П. – доктор юридичних наук, професор
- Пирожкова Ю.В. – кандидат юридичних наук, доцент
- Приймаченко Д. В. – доктор юридичних наук, доцент
- Сабадаш В. П. – кандидат юридичних наук, доцент
- Самойленко Г. В. – кандидат юридичних наук, доцент
- Сильченко М. В. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Білорусь)
- Сквірський І. О. – доктор юридичних наук, доцент
- Тихомиров О. Д. – доктор юридичних наук, професор
- Шевченко А. Є. – доктор юридичних наук, професор
- Шишка Р. Б. – доктор юридичних наук, професор
- Ярмиш О. Н. – доктор юридичних наук, професор

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ПОЛЯНСЬКИЙ Є.Ю.

ПРО РОЗУМІННЯ ПРИРОДИ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ В ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ..... 11

РОМАНОВА А.С.

*ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ СПІВІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ Й ДЕРЖАВИ
(ІНТЕЛІГІБЕЛЬНИЙ І СЕНСИБЕЛЬНИЙ ВИМІРИ)..... 16*

САВЕНКО В.В.

*ЕКЗИСТЕНЦІЙНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ ЗАКОНУ
ЯК НОРМАТИВНОЇ ОСНОВИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА..... 22*

СКРЯБІН О.М., ТОННЕ Н.Д.

ЮРИДИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ..... 29

ТЄЛЬКІНЄНА Т.Е.

*ЛОБЮВАННЯ ГЛАСНИМИ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО
ЗЕМСЬКОГО ЗІБРАННЯ ІНТЕРЕСІВ РОБОТОДАВЦІВ (1860-1880 РОКИ)..... 35*

ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ Д.М.

*ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПРИНЦИПУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРОКУРАТУРИ
У ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ..... 44*

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ДРАПАЙЛО Ю.З.

*ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ ОБОВ'ЯЗКОВОГО ДОСУДОВОГО
ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ МІЖНАРОДНИХ
ПЕРЕВЕЗЕНЬ ВАНТАЖІВ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ..... 52*

МАРТИНОВ М.П.

*ПРАВО НА СВОБОДУ ДУМКИ ТА СЛОВА, НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ СВОЇХ
ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ: СУТНІСТЬ, ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ ТА МЕЖІ РЕАЛІЗАЦІЇ 59*

ПОДОРОЖНА Т.С.

*ЗМІНИ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
В УМОВАХ КОНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ФОРМУВАННЯ
НОВОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ..... 65*

ВОЛОШИНА В.А.

*ЗНАЧЕННЯ НАУКОВО-КОНСУЛЬТАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ..... 71*

ГОНЧАРОВА І.А.

*ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ..... 78*

**РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

БОБРИК В.І.

*ЗНАЧЕННЯ МЕТИ СУЧАСНОГО ЦИВІЛІСТИЧНОГО ПРОЦЕСУ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ
ЦИВІЛЬНОГО Й ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ..... 86*

БОРТ О.П.

СПІВВІДНОШЕННЯ ДОГОВІРНОГО СТАТУТУ З ІНШИМИ КОЛІЗІЙНИМИ СТАТУТАМИ..... 93

ПОКОРА І.Є.

*МІЖНАРОДНИЙ МОРСЬКИЙ КОМІТЕТ ЯК ОДНА З ПРОВІДНИХ
МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СФЕРІ УНІФІКАЦІЇ НОРМ
МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО МОРСЬКОГО ПРАВА 101*

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

КОЛОМОЄЦ Т.А.

*ВЛИЯНИЕ ТРУДОВ ПРОФЕССОРА Ю.М. КОЗЛОВА НА СТАНОВЛЕНИЕ
АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ ДОКТРИНЫ УКРАИНЫ..... 108*

БАЇК О.І.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ПОДАТКОВОГО ПРАВА В ТЕОРІЯХ РОЗВИТКУ ПОДАТКІВ..... 115

БОНДАРЕНКО К.В.

*ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІТИЧНОЮ СФЕРОЮ 124*

ГАМБУРГ Л.С.

*ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ
В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УНІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ 134*

ПЕРОЩУК З.І.

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ..... 145

ЯКОВЕНКО Є.О., СОКОЛЕНКО О.Л.

*МОЖЛИВІСТЬ ВЧИНЕННЯ ДІЙ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЗА ВИКОНАВЧИМИ ДОКУМЕНТАМИ СУДІВ..... 153*

АСТІОН С.І.

АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖБЮДЖЕТНИХ ТРАНСФЕРТІВ 165

ГРИЦУН О.О.

*РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ
В МЕЖАХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ..... 172*

МАНДЗЮК О.А.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ..... 180

ПОЛЯК А.В.

*ДОСВІД МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ НІМЕЧЧИНИ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ
В ПРОЦЕСІ РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ..... 188*

**РОЗДІЛ V. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО,
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

ГРОМОВА О.М.

*ПИТАННЯ СЕРТИФІКАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З НАДАННЯ ПОСЛУГ
ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ* 195

ПРОЦЮК О.П.

*ДО ПИТАННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ
У РАЗІ ВВЕДЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ*..... 203

РАДЧЕНКО М.В.

ПОВІТРЯНИЙ КОДЕКС ЯК ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ..... 210

РУДЕНКО О.В.

*ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНОГО ЗАХОДУ
«ANTI-SUIT INJUNCTION» У МІЖНАРОДНОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ АРБІТРАЖІ
В УКРАЇНІ, ВРАХОВУЮЧИ ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН*..... 217

РОЗДІЛ VI. ТРУДОВЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ГОРОДЕЦЬКА І.А.

*ЗАКОНОДАВЧІ ТА НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ЗМІСТУ ПОНЯТЬ
«ОХОРОНА ТВАРИННОГО СВІТУ», «ВИКОРИСТАННЯ ТВАРИННОГО СВІТУ»,
«ВІДТВОРЕННЯ ТВАРИННОГО СВІТУ»*..... 224

ДРОБУШ І.В.

*СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ
РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ*..... 232

ПАСІЧНЮК В.Б.

*ПРАВОВА ПРИРОДА ОРГАНІЗАЦІЇ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО
КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ* 239

**РОЗДІЛ VII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

ДУДОРОВ О.О., КАМЕНСЬКИЙ Д.В.

*КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРАВІ УКРАЇНИ ТА США: ОСНОВНІ ПІДХОДИ* 245

ОРЛОВСЬКА Н.А.

ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК СИСТЕМА: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД..... 254

ГОРПИНЮК О.П.

*ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ
АБО ІНШУ НЕЗАКОННУ УГОДУ ЩОДО ЛЮДИНИ*..... 261

ЛІХОВІЦЬКИЙ Я.О.

*КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ
КОРИСЛИВІ ПОСЯГАННЯ НА МАЙНО ГРОМАДЯН ІЗ ПРОНИКНЕННЯМ У ЖИТЛО*..... 268

ПУЗИРНИЙ В.Ф.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВІДКРИТОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ 276

ГОЛОВІН Д.В.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ВИДОВОГО ОБ'ЄКТА ДЛЯ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 350 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ 284

ДАЦЕНКО Є.В.

ЩОДО ПИТАННЯ ВІДМЕЖУВАННЯ ПІДМІНИ ДИТИНИ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ АБО ІНШОЇ НЕЗАКОННОЇ УГОДИ ЩОДО ЛЮДИНИ..... 290

РОМАНІВКА З.Є.

ЗНАЧЕННЯ ЗНАРЯДЬ ТА ЗАСОБІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ДЛЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ..... 296

**РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

ТОПЧІЙ В.В.

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У СКЛАДІ СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНИХ ГРУП 302

АСКЕРОВ С.С.

ОСОБЛИВИЙ ПОРЯДОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА УКРАЇНИ 310

ЗАВГОРОДНЯ К.В.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ 316

РОЗДІЛ IX. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЯ 324

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ..... 330

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)..... 333

CONTENTS

SECTION I. TOPICAL ISSUES OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

POLYANSKY E.YU.

ON UNDERSTANDING OF THE NATURE OF LEGAL DOCTRINE IN THE LEGAL LITERATURE..... 11

ROMANOVA A.S.

*NATURAL AND LEGAL FEATURES OF COEXISTENCE OF MAN AND THE STATE
(INTELLIGIBLE AND SENSIBLE TERMS) 17*

SAVENKO V.V.

*EXISTENTIAL SUBSTANTIATION OF LEGAL NATURE OF LAW
AS A NORMATIVE BASIS FOR LEGAL SYSTEM OF SOCIETY 23*

SKRYABIN A.N., TONNE N.D.

LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF JUSTICE POLICE OFFICERS..... 29

TELKINENA T.E.

*LOBBYING BY DEPUTETS OF KATERINOSLAV PROVINCE COLLECTION
OF INTERESTS OF EMPLOYERS (1860-1890 YEARS)..... 36*

DOBROVOLSKY D.M.

*GENESIS OF THE PROSECUTION SERVICE PRINCIPLE
OF INDEPENDENCE IN XVIII – EARLY XX CENTURIES..... 45*

SECTION II. CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

DRAPAYLO Y.Z.

*PROBLEMS OF CONSTITUTIONALITY OF MANDATORY PRE-TRIAL SETTLEMENT
OF DISPUTES IN INTERNATIONAL CARGO TRANSPORTATION BY RAILWAY TRANSPORT 52*

MARTYNOV M.P.

*FREEDOM OF THOUGHT AND SPEECH, FREE EXPRESSION OF VIEWS AND BELIEFS:
ESSENCE, THE IMPLIED WARRANTIES OF COMPLIANCE AND LIMITS OF REALIZATION..... 59*

PODOROZHNA T.S.

*CHANGES IN THE METHODOLOGY OF TEACHING CONSTITUTIONAL LAW
IN CONDITIONS OF CONSTITUTIONAL MODERNIZATION AND FORMATION
OF A NEW LEGAL ORDER IN UKRAINE 66*

VOLOSHINA V.A.

*IMPORTANCE OF SCIENTIFIC ADVISORY OF EFFECTIVE FUNCTIONING
OF THE SUPREME COURT OF UKRAINE..... 71*

GONCHAROVA I.A.

*THE MAIN AREAS OF IMPROVING LEGISLATION GUARANTEEING
POLITICAL RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS 78*

**SECTION III. CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDUR; FAMILY LAW;
INTERNATIONAL PRIVATE LAW**

BOBRYK V.I.

*THE VALUE OF THE GOAL OF THE MODERN CIVIL PROCESS FOR
OPTIMIZING CIVIL AND ECONOMIC JUSTICE IN UKRAINE* 86

BORT A.P.

CORRELATION OF CONTRACTUAL STATUTE WITH OTHER CONFLICT STATUTES..... 94

POKORA I.YE.

*INTERNATIONAL MARITIME COMMITTEE AS ONE OF THE LEADING
INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN UNIFICATION OF THE RULES
OF INTERNATIONAL PRIVATE MARITIME LAW*..... 101

SECTION IV. ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

KOLOMOETS T.A.

*THE ROLE OF WORKS Y.M. KOZLOV IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT
OF LEGAL ADMINISTRATIVE SCIENCE OF UKRAINE* 108

BAIK O.I.

BASIC CONCEPTS OF TAX LAW IN THE THEORY OF TAX DEVELOPMENT 115

BONDARENKO K.V.

*SPECIFIC FEATURES OF THE STATE MANAGEMENT SUBJECTS
OF THE ADMINISTRATIVE-POLITICAL SPHERE*..... 125

HAMBURG L.S.

THEORETICAL ISSUES OF STATE POWER DECENTRALIZATION IN PUBLIC POWER SYSTEM..... 135

PEROSHCHUK Z.I.

LEGAL ISSUES OF IMPROVING THE BUDGET SYSTEM OF UKRAINE 146

YAKOVENKO E.A., SOKOLENKO O.I.

*OPPORTUNITY OF AFFIRMATIVE ACTIONS BY UKRAINIAN INTERNAL
REVENUE SERVICE BY COURT ORDERS* 154

ASTION S.I.

ANALYSIS OF THE REGULATION OF INTERBUDGETARY TRANSFERS..... 165

GRYTSUN O.O.

*REGULATION OF INTERNATIONAL CYBER SECURITY WITHIN
THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS* 172

MANDZIUK O.A.

LEGAL REGULATION OF INTELLECTUAL ASSETS IN UKRAINE..... 180

POLYAK A.V.

*THE EXPERIENCE OF LOCAL TAXATION IN GERMANY AND ITS USING
IN REFORMING OF THE TAX SYSTEM OF UKRAINE*..... 188

SECTION V. ECONOMIC LAW, ECONOMIC-JUDICIAL LAW

HROMOVA O.M.

THE ISSUES OF CERTIFICATION OF ECONOMIC ACTIVITY PROVIDING SERVICES TO SUPPORT THE ECONOMIC SECURITY OF ECONOMIC ENTITIES..... 195

PROTSIUK O.P.

REGARDING THE PROCEDURE OF TERMINATION OF BANK BUSINESS ACTIVITY WHEN THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW IS IMPOSED..... 204

RADCHENKO M.V.

AIR CODE AS THE LEGAL BASIS OF THE AVIATION INDUSTRY 210

RUDENKO O.V.

ON THE PROSPECTS OF APPLICATION OF «ANTI-SUIT INJUNCTION» INTERIM MEASURE IN INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION IN UKRAINE BASED ON EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES..... 217

SECTION VI. LABOUR LAW; ECOLAW

HORODETSKA I.A.

LEGISLATIVE AND SCIENTIFIC APPROACHES TO MEANING OF THE CONCEPTS “FAUNA PROTECTION”, “EXPLOITATION OF FAUNA”, “REPRODUCTION OF FAUNA”..... 224

DROBUSH I.V.

SOCIAL PROTECTION AS A PRIORITY THE IMPLEMENTATION OF THE SOCIAL FUNCTION OF LOCAL GOVERNMENT IN UKRAINE..... 232

PASICHNIUK V.B.

LEGAL NATURE OF ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF PUBLIC CONTROL OVER OBSERVANCE OF LEGISLATION ON OCCUPATIONAL SAFETY..... 240

SECTION VII. TOPICAL ISSUES OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

DUDOROV O.O., KAMENSKY D.V.

CLASSIFICATION OF ECONOMIC CRIMES IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE AND THE USA: MAIN APPROACHES..... 245

ORLOVSKA N.A.

THE CRIMINALITY AS A SYSTEM: SYNERGETIC APPROACH..... 254

HORPYNIUK O.P.

PROBLEMS OF THE CRIMINAL LIABILITY FOR TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS AND OTHER ILLEGAL TRANSFER DEALS IN RESPECT OF A HUMAN BEING..... 262

LIKHOVITSKY Y.O.

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE OFFENDER WHO COMMITS BURGLARY..... 268

PUZIRNIY V.F.

THE PRINCIPLE OF OPENNESS IN UKRAINE’S PUBLIC PENITENTIARY SERVICE ACTIVITY AND IT’S REALIZATION..... 276

HOLOVIN D.V.

<i>PROBLEMS IN DETERMINING SPECIFIC OBJECT FOR A CRIME UNDER ARTICLE 350 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....</i>	285
---	------------

DATSENKO Y.V.

<i>ON THE ISSUE OF SEPARATING SUBSTITUTION OF CHILD FROM TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS AND OTHER ILLEGAL TRANSFER DEALS IN RESPECT OF A HUMAN BEING</i>	290
---	------------

ROMANIVKA Z.E.

<i>VALUE INSTRUMENTS AND MEANS OF COMMITTING A CRIME FOR THE DIFFERENTIATION CRIMINAL LIABILITY</i>	296
---	------------

**SECTION VIII. CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY;
OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY**

TOPCHII V.V.

<i>INTERACTION OF BODIES OF PRE-TRIAL INVESTIGATION AND OPERATIONAL UNITS WITHIN THE INVESTIGATION AND OPERATIONAL GROUP</i>	303
--	------------

ASKEROV S.S.

<i>SPECIAL PROCEDURE OF CRIMINAL PROCEEDING AGAINST THE PROSECUTOR GENERAL OF UKRAINE</i>	310
---	------------

ZAVGORODNYA K.V.

<i>NORMATIVE AND LEGAL GROUNDS OF THE APPLICATION OF THE CASE-LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDING OF UKRAINE.....</i>	317
--	------------

SECTION IX. SCIENTIFIC LIFE

<i>REVIEW</i>	324
<i>INFORMATIONAL REFERENCES ABOUT THE AUTHORS.....</i>	330
<i>THE REQUIREMENTS TO THE ARTICLES' REGISTRATION IN THE "ZNU JOURNAL" (SERIES "LEGAL SCIENCES")</i>	333

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.01: 82

ПРО РОЗУМІННЯ ПРИРОДИ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ В ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Полянський Є.Ю., к.ю.н., доцент

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна
polyansky@gmail.com*

У статті розглядаються різні підходи до розуміння правової доктрини. Особлива увага приділяється множинності форм прояву доктрини як явища об'єктивної реальності, а також взаємодії цих форм. Автор намагається розробити систему, за допомогою якої чітко визначити структуру правової доктрини та систематизувати наявні теоретичні знання.

Ключові слова: правова доктрина, правова ідеологія, концепція, теорія права, юридична наука.

О ПОНИМАНИИ ПРИРОДЫ ПРАВОВОЙ ДОКТРИНЫ В ЮРИДИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Полянский Е.Ю.

*Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ул. Фонтанская дорога, 23, м. Одеса, Украина
polyansky@gmail.com*

В статье рассматриваются разные подходы к понятию правовой доктрины. Особое внимание уделяется множественности форм проявления доктрины как явления объективной реальности, а также взаимодействию этих форм. Автор делает попытку разработать систему, с помощью которой четко определить структуру правовой доктрины и систематизировать имеющиеся теоретические знания.

Ключевые слова: правовая доктрина, правовая идеология, концепция, теория права, юридическая наука.

ON UNDERSTANDING OF THE NATURE OF LEGAL DOCTRINE IN THE LEGAL LITERATURE

Polyansky E.Yu.

*National university «Odesa law academy», Fontanska Doroha str. 23, Odessa, Ukraine
polyansky@gmail.com*

In our point of view, there exists a profound misconception of legal doctrine phenomenon in research papers at both European and American continents. There was no uniform definition of the legal doctrine, that's why lawyers often refer to the object with no understanding of its essence, contents, functions as well. Most American authors write about certain concepts in science or in common law, and none of them juxtaposes a doctrine with general concept of law within legal system. Analogous confusion rules in Ukrainian science as well, with the only difference, that doctrine is normally understood in too broad sense. Legal voluntarism and ignorance in science lead to dramatic misuse of terminology, as a result – the notion of doctrine remains tangled and unclear.

In our point of view, the concept of legal doctrine has no uniformity, and it's absolutely natural. The doctrine is a multiaspect notion, and it comprises at least three forms of its manifestation: doctrine as a concept; doctrine as science; doctrine as the "soul" of Law in general. Of course, such approach can turn out to be dangerous as well, unless we set limits to measure the borders of doctrines in every sort of its manifestation. Firstly, doctrine as a concept must be always limited with acknowledgement in science or in practice. There are no doubts, that science is doctrinal itself. Moreover, there are all the reasons to consider, that the Law is grounded at the doctrinal bases, elaborated by legal science. The legal doctrine is that engine, what drives the progress in the sphere of law. That was proved historically, and is being constantly proved in contemporary scientific researches.

Key words: legal doctrine, legal ideology, concept, theory of law, legal science.

Проблемні питання правової доктрини все більше притягують та акцентують на собі увагу науковців. Більшість сучасних українських та інших пострадянських дослідників пов'язує підвищений суспільний інтерес до цього феномена зі змінами, що відбулися в національному праві після поступової відмови від «радянської» правової ідеології. На їх думку, нормативізм і монізм радянського права фактично знищили доктрину як його джерело. В умовах сучасних українських правових реалій, коли суперечливість і надзвичайно низька якість законодавства стають на заваді нормальному функціонуванню права, усе більше сподівань юристів спрямовуються саме в напрямі практичного застосування його доктринальних положень.

Однак основна теоретична проблема полягає у відсутності єдиних підходів до розуміння природи правової доктрини. Тому науковці й фахівці невинно посилаються на неї у своїх працях, у більшості випадків не маючи уявлення про те, що насправді вони ототожнюють із доктриною. Таким чином, природа правової доктрини потребує глибокого осмислення з метою уніфікації відповідного поняття в юридичній літературі, що й становить мету дослідження. При цьому його об'єктом виступають форми прояву правової доктрини в об'єктивній реальності, а предметом – визначення поняття правової доктрини.

Доктрина як елемент правової реальності добре відпрацьована в пострадянській науці, зокрема в роботах сучасних російських та українських учених, адже інтерес до цієї проблематики значно підвищився останнім часом.

Пострадянські науковці дотримуються приблизно єдиного підходу до загального розуміння правової доктрини, залишаючи для неї високий п'єдестал теоретичної моделі системи права. Більшість дослідників вбачає в доктрині певну ідею, правило, сталий шлях правозастосування, традиції, хоча в літературі часто зустрічаються також значно вужчі трактування цього поняття. Сам термін «доктрина» є досить багатозначним із лексичних позицій, тому включає в себе також такі значення, які права взагалі майже не стосуються. Як певну демонстрацію зазначених вище тез можна навести цитування з праці сучасного українського дослідника М. Кармаліти: «Правова доктрина є документом, що містить концептуально оформлені ідеї, принципи, розроблені вченими з метою вдосконалення законодавства та усвідомлені суспільством і визнані державою як обов'язкові. Однією з основних її характеристик є те, що правова доктрина виступає домінуючою науковою концепцією. Після офіційної апробації вона може бути документом імперативного характеру, який відповідає найвищому рівню в ієрархічній системі засобів правового регулювання» [1, с. 101]. Отже, на думку науковця, доктрина є «певним документом», що в цілому відповідає типовій позиції юриста-практика.

Уже з першого погляду запропоноване визначення правової доктрини викликає суттєві сумніви. По-перше, доктрина далеко не завжди є документом, адже документ є планом дій, певною стратегією, проте не доктриною саме в юридичному її значенні. По-друге, документ (звичайно, підготовлений, виданий, прийнятий тощо певними уповноваженими суб'єктами) аж ніяк не може стати домінуючою науковою концепцією лише за цим фактом. По-третє, М. Кармаліта вважає, що доктрина як документ має бути санкціонована державою. Отже, аналізуючи її точку зору, можна зробити передчасний висновок про те, що правової доктрини в українському праві немає та ніколи не було.

Звичайно, не можна залишити поза увагою якісні й повні дослідження, проведені, наприклад, О. Костенком, В. Зайчуком, І. Семеніхіним. Зокрема, слухними видаються думки І. Семеніхіна, який щодо визначення правової доктрини пропонує таке: «Правова доктрина тісно пов'язана з юридичною наукою, що виступає для неї в ролі своєрідного життєдайного джерела, основи, витоку. Таким чином, правова доктрина має похідний щодо правничої науки характер. Доктрина, доктринальні положення створюються, як правило, у результаті проведення фундаментальних наукових досліджень. У юридичній літературі зазначається, що метою фундаментальних досліджень є теоретичне осмислення глибинних процесів, закономірностей виникнення, організації й функціонування правових явищ» [5, с. 22].

Надзвичайно цікавим і повним видається дисертаційне дослідження сучасного російського теоретика Є. Мадаєва. Заслуговує на увагу аналітичний і творчий підходи, що простежуються від перших до останніх сторінок його роботи. На нашу думку, Є. Мадаєву вдалося зробити те, що досі не було зроблено в російському праві його більш досвідченими колегами: у дисертації надано відповіді на численні питання, які зазвичай ставляться науковцями лише як риторичні. Учений ретельно дослідив «форми прояву» правової доктрини, адже плюралізм таких форм є загальновідомим. На його думку, доктрина може знаходити відображення в об'єктивній реальності як релігійна, політична, духовно-моральна (філософська) та правова. Плюралізм розуміння загального поняття доктрини в суспільстві є багатоаспектним, звідси й відсутність більш-менш універсального уявлення про природу, зміст і прояви її різновиду – правової доктрини [2, с. 63].

Саме слово «доктрина» в українській і російській мовах має латинське походження, про що свідчить наявність відповідного аналога як у латині, так і в сучасних мовах романогерманського походження: англійській і французькій – *doctrine*, німецькій – *doktrin*, італійській – *dottrina*. Тому слід підтримати критичні позиції Є. Мадаєва та А. Васильєва щодо слов'янського походження слова «доктрина» від застарілих слів «дока», «дошлий» та інших співзвучних із ними.

Феномен правової доктрини максимально виявляється в її багатоаспектності, адже вона справді виявляє себе по-різному залежно від характеру суспільних відносин, у яких так чи інакше задіяна. З огляду на це можна вже зараз зробити висновок: або зміст поняття доктрини настільки об'ємний, що його граматичне узагальнення з дотриманням усіх правил формальної логіки є надзвичайно ускладненим, або вчені намагаються поєднати в одному визначенні різнорідні поняття, які хоч і є пов'язаними між собою, проте не можуть розглядатися як складові елементи однієї системи. У такому разі науці необхідно «розділити сіамських близнюків», тобто опрацювати термінологію, яка дозволить чітко відмежовувати неоднорідні форми прояву правової доктрини.

Доктрина в юриспруденції може розумітися в будь-якому сенсі, тобто як продукт творчості певної правової школи, як судова доктрина в прецедентному праві тощо. Однак власне правова доктрина має розглядатися лише як базис правової системи. Слід зазначити, що доктрина як основа правової системи є імперативною та досить ригідною, тобто виключає взаємопротилежні позиції у сфері одного предмета правового регулювання, вимагає певного періоду часу для своєї перебудови.

Цікавим також є визначення Б. Малицького, який пропонує розглядати доктрину як систему поглядів, що виражаються у вигляді програмно-декларативних політичних настанов, які визначають суспільний статус, цілі розвитку, принципи організації, роль української науки в становленні нової України та визнаються українським суспільством, державою, вченими [3, с. 19]. Російський дослідник Є. Мадаєв вважає правову доктрину відносно самостійним, складним (багатоаспектним) елементом правової системи держави, який являє собою науково обґрунтовані, авторитетні погляди й теорії з приводу решти елементів правової системи та юридичної діяльності, які мають науково-прикладний характер і безпосередні регулятивні можливості. Доктрина реально впливає на правотворчу й правозастосовну практику також як джерело права.

Нескладно дійти висновків, що найбільш повне й точне визначення правової доктрини може бути сформульоване лише з урахуванням усіх її ознак. Водночас установлення таких ознак є значно ускладненим, оскільки доктрина як явище суспільної реальності має чимало форм прояву. Тому виникає колізія ознак правової доктрини, що потребує їх ревізії та виділення лише тих, які є найбільш загальними, тобто притаманними в будь-якому разі. Слід зазначити, що той чи інший «набір» ознак буде обумовлювати різне формулювання поняття правової доктрини, до того ж цілком залежно від власного розуміння дослідника.

У будь-якому разі така ознака доктрини, як безпосередній зв'язок із наукою, цілком підтримується в літературі. Зокрема, так чи інакше про це вказують С. Бошно, Є. Євграфова,

А. Єгоров, Ю. Задорожний, М. Кармаліта, Є. Мадаєв, М. Мочульська, В. Нерсисянц, Р. Пузиков, І. Семеніхін та інші вчені. З приводу цього питання С. Бошно стверджує, що наукова праця набуває ознак доктринальності, якщо містить практичні рекомендації, коментарі до законодавства, прогнозує процеси правотворчості й правореалізації, а також заповнює прогалини законодавства. Ю. Задорожний справедливо зазначає, що будь-яка доктрина «є продуктом людського розуму, і суб'єктивний фактор тут є беззаперечним». Таким чином, автор безпосередньо вказує на юридичну науку як на джерело правової доктрини. Досить абстрактно, проте про похідний від юридичної науки характер правової доктрини пише І. Семеніхін: «Правова доктрина створюється на основі даних про об'єктивні закономірності існування, взаємодії й розвитку правових явищ. Ідеться, зокрема, про організовані в узагальнено-теоретичній формі юридичні знання: категорії й поняття, принципи, теорії, концепції, аксіоми, презумпції, преюдиції, юридичні конструкції, що відображають закономірності, логіку організації правової матерії та є формами вираження змістовної частини правової доктрини» [5].

Немає жодних підстав не погодитися з домінуючою в літературі думкою про безпосередній зв'язок доктрини з юридичною наукою. Однак, як уже було сказано вище, ототожнення доктрини з наукою є неприпустимим. Проте не слід відкидати реальність, адже законодавство (навіть тенденційне та сповнене колізій) і судова практика впливають на доктрину певним чином. Тому необхідно зупинитися на думці, що вплив юридичної науки на доктрину є більш ніж значним, напевно, навіть вирішальним, проте не абсолютним.

На думку багатьох дослідників, правову доктрину завжди відрізняє її науково-прикладний характер. Є. Мадаєв переконаний, що саме така ознака відрізняє доктрину від суто наукових досліджень. Доктрина – це прикладна юридична наукова теорія, яку вже впроваджено в законодавство та практику. Доктрина є практично спрямованою в тому сенсі, що вона не лише пропонує теоретичне обґрунтування проблем, які виникають, а й має реальну можливість безпосередньо впливати на державно-правове будівництво. Доктрина безпосередньо використовується юристами під час підготовки законопроектів та тлумачення правових норм, а також знаходить втілення в програмних документах політичного характеру, нормативних правових актах, договірних і звичайних нормах, рішеннях органів державної влади й самоврядування. Призначення доктрини полягає в затвердженні, поширенні ідей, що становлять її зміст, з метою їх застосування в практичній діяльності. Т. Пряхіна влучно зазначає: «Доктрина має практичну спрямованість у тому значенні, що вона не лише пропонує теоретичне обґрунтування вирішення тих чи інших проблем, а й здатна безпосередньо впливати на державно-правовий розвиток. Синтезованість наукового й практичного – важлива ознака доктрини» [4, с. 29]. Доктрина здійснює безпосередній регулятивний вплив на реальні суспільні відносини. Є. Мадаєв цілком має рацію щодо того, що регулятивний потенціал доктрини реалізується такими шляхами: закріплення норм, які мають доктринальне походження в законодавстві; видання документів політико-правового характеру типу «доктрина», «концепція»; через акти доктринального й офіційного тлумачення права; у правозастосовній практиці під час вирішення юридичних колізій, заповнення прогалин у законодавстві, використання наданого законодавцем права суддівського (та іншого правозастосовного) розсуду. І. Спасибо-Фатєєва виокремлює такі можливі напрями правового впливу доктрини на судову практику: а) роз'яснення теоретичних засад законодавства, його принципів; б) підготовку й перепідготовку судових кадрів; в) участь науковців у розробці постанов Пленумів Верховного Суду України та актів Вищого господарського суду України; г) індивідуальні консультації, експертні висновки науковців на запити з конкретних питань застосування права юрисдикційними органами, у тому числі для розгляду справ у суді [6, с. 15].

Дійсно, правова доктрина безпосередньо й опосередковано впливає на правовідносини та практичне застосування права. Однак існує також зворотний зв'язок, оскільки суспільні відносини, які постійно еволюціонують, вимагають також відповідних змін із боку правової доктрини. Цей процес можна зобразити так: ідея – наукова теорія – законодавча реалізація –

ідея (або ж в іншій площині: ідея – наукова теорія – судове рішення – ідея). Таким чином, ми отримуємо замкнуте коло: ідея, виражена в правовій доктрині, безпосередньо впливає як на законодавчий процес, так і на практику правозастосування, так само як положення (в цілому ж – ідеї), виражені в нормах законодавства, а також, зокрема, у судових рішеннях, впливають на правову доктрину. Якби не було зворотного впливу на правову доктрину, то в результаті вона злилася б із правовою догмою в одне ціле, зі «світу ідей» трансформувалася б у «пам'ятку права». Отже, правова доктрина не лише здійснює регулятивний вплив на суспільні відносини, а й знаходиться в нерозривному зв'язку з ними. Нескладно дійти висновку, що правова доктрина є категорією динамічною.

Крім того, лише правова доктрина забезпечує реалізацію фундаментальної функції права. Цілком справедливо, що крім абстрактної системи ідей права доктрина також є системою знань про право. Саме так забезпечується існування певної правової доктрини в часі: її «ідеальна» складова відображується в певній інформації – знаннях, які необхідні для підготовки наступного покоління юристів та підвищення кваліфікації сучасних фахівців. І. Семеніхін із цього приводу влучно зазначає: «Правова доктрина також містить бачення права, яким воно має бути, тобто його уявний ідеальний образ». Цілком очевидно, що право живе у свідомості людини й соціальних груп; без цього так зване «писане право» стає не більше ніж пам'яткою права, тобто правом, яке не регулює суспільні відносини, інакше кажучи, самоціллю. Саме спроможність викладу права «на папері» є основним проявом систематизації, яка стає можливою завдяки використанню методологічного інструментарію, що забезпечується правовою доктриною.

Також до ознак правової доктрини необхідно додати системність, визначеність та універсальність. Як уже було сказано, правова доктрина є системою, тобто сукупністю ідей, знань, підходів, які знаходяться в тісному взаємозв'язку з юридичною наукою, законодавством і практикою. Будь-які зміни, що відбуваються в науці, законодавстві, практиці, мають прямий чи опосередкований взаємний вплив, тобто обумовлюють відповідні зміни. Наприклад, новації в науці можуть привести до змін у законодавстві (наприклад, під час прийняття нового галузевого кодифікованого законодавства), зміни в законодавстві невідкладно приводять до змін у практиці, нові підходи в практиці ставлять нові запитання перед наукою та часто потребують додаткової регламентації в законодавстві тощо. Слід зазначити, що ці три категорії, які в сукупності й утворюють правову доктрину, мають різний ступінь взаємного впливу. Як бачимо, законодавство має вирішальний вплив на еволюцію доктрини, тоді як вплив науки є повільнішим у часі, проте більш масштабним. У свою чергу практика впливає на доктрину найменше, хоча в системі загального права юридична практика як доктриноутворюючий елемент має більший пріоритет, ніж наука.

Звертаючись до такої ознаки, як визначеність, зауважимо, що кожне вчення, концепція чи теорія, щоб інтегруватися в доктрину, мають отримати зовнішню форму вираження спочатку в письмових, наукових працях, які вийшли друком, а далі – в актах тлумачення, судових рішеннях, деклараціях або програмних документах. Саме за допомогою цих форм доктрина отримує можливість безпосередньо впливати на суспільні відносини. Розглянута ознака доктрини дозволяє говорити про неї як про джерело права у формально-юридичному сенсі. Проте визначеність доктрини зумовлюється не лише наявністю певних форм матеріалізації, а й монізмом теоретичних підходів. Адже доктрина як система ідей та як модель права не займає протилежні позиції з однієї й тієї ж проблеми, що є типовим натомість для юридичної науки (більшою мірою) та теорії права (меншою мірою).

Отже, під правовою доктриною слід розуміти сукупність ідей і принципів, які знаходяться в нерозривному двосторонньому зв'язку з юридичною наукою, законодавством і практикою, визначають основні засади, на яких засновується правова система держави. Доктрина бере свій початок у минулому, прямо регламентує право сучасності, визначає право майбутнього та постійно функціонує як динамічна категорія, що забезпечує подальший розвиток і вдосконалення права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кармаліта М. Правова доктрина – джерело (форма) права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М. Кармаліта ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 199 с.
2. Мадаев Е. Доктрина в правовой системе Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Е. Мадаева ; Сибирская академия права, экономики и управления. – Иркутск, 2012. – 254 с.
3. Маліцький Б. Сучасний стан наукової сфери України та нова стратегічна доктрина її розвитку / Б. Маліцький // Наука та наукознавство. – 2006. – № 2 (52). – С. 19.
4. Пряхина Т. Конституционная доктрина современной России : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Т. Пряхина ; Саратовская гос. академия права. – Саратов, 2004. – 510 с.
5. Семеніхін І. Правова доктрина : загальнотеоретичний аналіз / І. Семеніхін. – Х. : Юрайт, 2012. – 88 с.
6. Спасибо-Фатеева І. Доктринальне тлумачення / І. Спасибо-Фатеева // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1(40). – С. 15-16.

REFERENCES

1. Karmalita M. Legal Doctrine – the Source (Form) of Law : thesis for degree of candidate of law sciences : major 12.00.01 / M. Karmalita. – Kyiv, 2011. – 199 p.
2. Madaev E. Doctrine in the Legal System of the Russian Federation : thesis for degree of candidate of law sciences : major 12.00.01 / E. Madaeva. – Irkutsk, 2012. – 254 p.
3. Malitskyi B. Current State of Science of Ukraine and the New Strategic Doctrine of Its Development / B. Malitskyi // *Nauka tha naukoznavstvo*. – 2006. – № 2 (52). – P. 19.
4. Pryakhina T. Constitutional Doctrine of Modern Russia : thesis for degree of doctor of law sciences : major 12.00.02 / T. Pryakhina. – Saratov, 2004. – 510 p.
5. Semenikhin I. *Pravova doctryna : zagal'noteoretichniy analiz* [Legal Doctrine : General Theoretical Analysis] / I.I. Semenikhin. – Kharkiv : Yurayt, 2012. – 88 p.
6. Spasybo-Fatieieva I. Doctrinal Interpretation / I. Spasybo-Fatieieva // *Visnik Akademii pravovikh nauk Ukraine*. – 2005. – №1 (40). – P. 15-16.

УДК 340.12: 340.115

ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ СПІВІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ Й ДЕРЖАВИ (ІНТЕЛІГІБЕЛЬНИЙ І СЕНСИБЕЛЬНИЙ ВИМІРИ)

Романова А.С., к.ю.н., доцент

*Інститут права та психології Національного університету
«Львівська політехніка», вул. Князя Романа 1, м. Львів, Україна
aliroma@ukr.net*

Статтю присвячено філософсько-правовим проблемам співіснування людини й держави, що ґрунтовно осмислюються на основі інтелігібельного та сенсибельного вимірів, проходячи через широкий спектр ціннісних показників природно-правового простору та різномірні його модифікації.

Ключові слова: людина, держава, інтелігібельний вимір, сенсибельний вимір, громадянське суспільство, правова держава.

ЕСТЕСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОСУЩЕСТВОВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА И ГОСУДАРСТВА (ИНТЕЛЛИГИБЕЛЬНЫЙ И СЕНСИБЕЛЬНЫЙ ИЗМЕРЕНИЯ)

Романова А.С.

*Институт права и психологии Национального университета «Львовская политехника»,
ул. Князя Романа 1, г. Львов, Украина
aliroma@ukr.net*

Статья посвящена философско-правовым проблемам сосуществования человека и государства, которые основательно осмысливаются на основе интеллигибельного и сенсигельного измерений, проходя через широкий спектр ценностных показателей естественно-правового пространства и разнородные его модификации.

Ключевые слова: человек, государство, интеллигибельное измерение, сенсигельное измерение, гражданское общество, правовое государство.

NATURAL AND LEGAL FEATURES OF COEXISTENCE OF MAN AND THE STATE (INTELLIGIBLE AND SENSIBLE TERMS)

Romanova A.S.

*Institute of jurisprudence and psychology, National university «Lviv Polytechnic»,
str. Kniaz Roman, 1/3, Lviv, Ukraine
aliroma@ukr.net*

Determining intelligible and sensible dimensions of features of human existence in the natural and legal space it is important to reveal the content of the concept of «man» as a personality, as well as the characterization of a person as a special social being.

So, according to General Psychology, man is first of all a biological creature that, unlike other animals, possesses consciousness, language, and ability to work, evaluates and changes the world around him. On the other hand, man is a social creature.

The state must ensure the protection of human natural rights; otherwise it is no sense for the state existence. According to natural human rights which are guaranteed by natural law, it is clear that only some «perfect» form of the public society can guarantee human rights. Moreover, the state must produce its own legal system on the base of such natural (true and perfect) rights.

Regarding the forms of the harmonious coexistence of man and state there is an important question whether a person is a part of the state, or, on the contrary, the state is a part of the person, in other words, whether the state exists for man or man exists for the state.

In the context of natural and legal approach to the problem it is worth noting that the essence of the relationship of «man-state» lies in the fact that man has become the creator of the society and all its formations before the state creates those or other conditions for the social life of man. Therefore, the priority is given to a person in this relationship, though at a particular stage of the state development a person cannot live without the state as a social formation.

The basic models of the interaction between man and state are: 1) antagonism in relations; 2) conformism; 3) parity in relations.

A person begins to exist in harmony with the state due to understanding his place within public society, the formation of own attitude to his role in the state, and the state ensures the sphere of personal existence and realization.

Legal state and civil society must embody the ideal of human existence, in which there is no need to distinguish between the natural-legal space and the positive-legal field of the state. Coexisting with the state under the conditions of harmony and being in the state man should feel its humanist nature, and the purpose of the state is to ensure the free development of human being and to create proper living conditions.

Key words: man, state, intelligible dimension, sensible dimension, civil society, legal state.

Розвиток державного суспільства на основі норм природно-правового простору є запорукою стабільності й верховенства права, а сьогодні доводить, що основне призначення держави полягає в забезпеченні природних прав людини. Глобалізаційні процеси у світі вказують на те, що тільки в гармонійному співіснуванні людей між собою й із державою можна віднайти природно-правовий баланс існування буттєвого простору загалом.

Державі потрібно докладати максимум зусиль для того, щоб людина відчувала необхідність здійснювати свою життєдіяльність саме в державному середовищі – основі стабільності й захисту. Щодо людини, то вона теж повинна усвідомити, що правова, соціальна, демократична держава є не подарунком, а результатом важкої праці й компромісу на основі природно-правових цінностей.

Над проблемою осмислення особливостей співіснування людини й держави в процесі еволюційного розвитку суспільства працювало багато видатних зарубіжних та вітчизняних мислителів і науковців минулого й сучасності. Зокрема, Г. Спенсер осмислював такі «взаємовідносини» з позиції крайнього антропоцентризму.

Процес наукового пошуку ускладнює те, що на основі природно-правової концепції проблема співіснування людини й держави фактично не досліджувалася в українській правовій науці. Як правило, наукові пошуки ґрунтувалися на осмисленні людини, її прав та обов'язків у позитивному полі держави. Такий підхід трактує глобальні проблеми співіснування людини та держави вельми однозначно – з позиції взаємних прав та обов'язків. Зовсім не заперечуючи важливості вказаного традиційного підходу, варто наголосити, що сьогодення вимагає осмислення ролі людини у формуванні гармонійного цілісного суспільства й держави на основі природних норм.

Слід зазначити, що цій проблемі приділяли значну увагу такі вчені, як В. Бачинін, І. Ільїн, В. Конєв, М. Матузов, С. Сливка, В. Соловйов та інші.

Незважаючи на публікації цих і багатьох інших учених, проблема інтелігібельного й сенсигібельного осмислення особливостей співіснування людини й держави в природно-правовому просторі залишається актуальною й потребує глибокого аналізу.

Мета статті зумовлює необхідність філософсько-правового аналізу широкого кола питань, що стосуються обґрунтування інтелігібельного й сенсигібельного вимірів природно-правових особливостей співіснування людини та держави.

Інтелігібельний і сенсигібельний виміри особливостей співіснування людини й держави в природно-правовому просторі полягають у тому, щоб усебічно розкрити задекларовану проблематику на основі поєднання чуттєвого й раціонального підходів. Не завжди можна пояснити певні явища й процеси завдяки мисленнево-раціоналістичним процесам (інтелігібельний вимір), іноді потрібно застосувати чуттєве осмислення явищ (сенсигібельний вимір), що дає можливість заглибитися у витоки формування певних явищ дійсності.

Щодо змісту самого поняття «людина» як особистості, а також як особливої соціальної істоти, то, на авторитетну думку В. Бачиніна, людина – це біо-соціо-духовна істота, яка здатна активно діяти, пристосовуватися до обставин, формувати навколо себе штучне середовище – цивілізацію. Буття людини, що відрізняє її від інших живих організмів, полягає в тому, що воно протікає одночасно в природі, соціумі та культурі. Учений наголошує, що в природі людина веде природно-органічне існування, а в соціумі з його економічними, політичними, правовими та іншими сферами – соціальне [1, с. 180]. Вихідні моменти досліджень людини, навпаки, полягають не у вивченні її індивідуальних особливостей, а в аналізі тих соціальних функцій (соціальних ролей), які вона виконує.

Звичайно, людина – це насамперед істота соціальна, тому що її сутність розкривається в діяльності об'єктивного духу [2, с. 184].

Людина повинна оволодіти своєю соціальною сутністю, щоб знайти своє суспільне «обличчя» [3, с. 32], тому сутність людини, як було показано вище, – це передовсім сутність соціальна. Буття людини немислиме поза соціальним середовищем, без суспільства. Адже людина як особистість завжди є сукупністю лише певних відносин, які можна окреслити як індивідуальне буття відносин у суспільстві, які вона у своїй життєдіяльності зробила внутрішнім надбанням [4, с. 58]. Отже, людину доцільно розглядати в «особистісному»

контексті, адже «особистісне» фіксує міру соціального в людині, її соціально значущі риси, що властиві їй як окремому індивідові й характеризують її включеність у систему соціоприродних відносин.

Держава передовсім повинна забезпечити захист природних прав людини. Більше того, держава мусить витворити власну правову систему на основі таких природних (істинно досконалих) прав. Безперечно, на сучасному етапі існування людської цивілізації такою державою можна вважати правову державу, а суспільство – громадянським. Звичайно, ми не можемо жодну країну світу впевнено назвати правовою країною, у якій люди живуть у громадянському суспільстві, ми лише можемо сказати, що є низка держав, що максимально наближені до правових і докладають реальні зусилля для побудови громадянського суспільства. Проте це питання знову ж таки дуже відносно та «хитке», адже і правова держава, і громадянське суспільство як доконаний факт – це ідеал, а досягнути ідеалу неможливо, до нього можна лише максимально наблизитися. Зрештою, якби людство, припустимо, і досягнуло ідеалу в процесі власного існування та розвитку, до чого б тоді воно мало прагнути? Мабуть, як не може людина досягнути досконалості, так і неможливо створити ідеальне середовище для її існування, а отже, можна лише наблизитися до певної гармонії людської життєдіяльності в державі.

Щодо форм гармонійного співіснування людини й держави, то важливим є питання про те, чи людина є частиною держави або ж, навпаки, держава – це частина людини, інакше кажучи, держава існує для людини чи людина для держави.

Різні підходи щодо розуміння цієї проблематики мали місце впродовж усього історичного розвитку філософсько-правової думки, проте загалом ідеться про протилежність соціоцентристського й антропоцентристського підходів.

На нашу думку, неправильно робити висновки, орієнтуючись на радикальні концепції щодо того, чи людина або, навпаки, держава є домінуючим елементом у відносинах «людина – держава».

Творець органічної теорії суспільства Г. Спенсер є прихильником позиції крайнього антропоцентризму. Він стверджує, що суспільство є лише збірним поняттям на позначення сукупності індивідів [5, с. 287]. Це означає, що держава існує для людини й повинна їй служити, а не навпаки.

Принципово інший погляд представлено в концепції О. Конта, який виступає проти того, щоб вважати суспільство простою сукупністю індивідів [6, с. 94], адже особливість людини формується обставинами її соціального буття, тобто людина сама собою не існує, існувати може тільки людство, оскільки своїм розвитком людина зобов'язана суспільству. Тут важливо зауважити, що держава, її політичний режим, суспільні ціннісні пріоритети впливають на людину та її особистісні переконання, а тому, щоб зробити людину більш досконалою й гармонійно розвиненою, потрібно змінювати саме суспільство, його соціальні й політичні інститути, а отже, і державу як результат його еволюції [7, с. 46].

Звичайно, у контексті природно-правового підходу до проблеми варто зауважити, що сутність відносин «людина – держава» полягає в тому, що, перш ніж держава створить ті чи інші умови для суспільного буття людини, вона (людина) уже є творцем суспільства й усіх його утворень. Тому однозначно в цьому взаємозв'язку пріоритет надається людині, хоч і без держави як суспільного утворення, на конкретному етапі розвитку.

Отже, відносини «людина – держава» в ідеалі повинні бути паритетними, хоча морально й психологічно людина визнається первинною цінністю.

Основними моделями взаємодії людини й держави є такі: 1) антагонізм у взаєминах; 2) конформізм [8, с. 72]; 3) паритет у взаємовідносинах.

Звичайно, саме через осмислення свого місця в межах державного суспільства, через формування власного ставлення до своєї ролі в державі людина починає існувати в гармонії з нею, а держава забезпечує людині сферу особистісного буття й реалізації на основі норм права, моралі й справедливості.

Правильним є твердження, що держава може існувати лише за волі людини та докладання зусиль [9, с. 142]. Хоча щодо особистої участі людини в справах держави існують дискусійні питання. Держава завжди передбачає насильство; як стверджують прихильники позитивістського підходу до розуміння права й держави, це насильство є необхідним і має назву «примус». Людині для усвідомлення змісту своєї участі в справах держави потрібно прийняти державне насильство як належне, як законну форму своєї поведінки.

Варто погодитися з тим, що символічне насильство є неминучим атрибутом влади, адже держава зберігає та зміцнює свої критичні повноваження за допомогою безпосереднього примусу й прямого насильства [1, с. 212].

Зауважимо, що за певних обставин виникають такі ситуації, коли саме примус спонукає людину до правомірної поведінки, яка поступово стає необхідністю для людини, а згодом «трансформується» в стійкі переконання.

У контексті природно-правового підходу до задекларованої проблематики виникає питання так би мовити морального змісту щодо того, чи може людина бути моральною й одночасно брати участь у державному насильстві й у чому має полягати моральний аспект участі людини в справах держави [10, с. 340].

Функціональна взаємодія людини й держави, безумовно, має певні позитивні моменти. Державне суспільство повинно діяти як єдиний злагоджений механізм, де дію кожного елемента завжди та в усьому можна передбачити. І саме на основі злагодженої взаємодії формуються такі впливові соціальні утворення, як громадянське суспільство й права держава, що є ідеальними формами співіснування людини й держави.

Якщо громадянське суспільство є багатомірною, самоорганізованою системою соціальних відносин, які природно виникають між індивідами, що мають свої особливі цілі, відмінні від загальнодержавних [1, с. 339], то держава повинна намагатися забезпечити разом із правами людини охорону й розвиток її соціальних інтересів. Історично доведено, що таке суспільство – всебічно цілісна культурна форма суспільного буття, яка здатна «об'єднати» в ідеальну форму співіснування людину й державу.

Як бачимо, функціонування громадянського суспільства є основою не тільки економічного й політико-правового, а й духовного, психологічного та ідеологічного розв'язання проблеми взаємодії людини й держави. І це не дивно, адже громадянське суспільство лежить в основі буття людини на певному етапі розвитку людської цивілізації.

Сприятливі умови, у яких громадянське суспільство розвивається набагато успішніше, значною мірою створює сама людина через державу шляхом прийняття необхідних законів, формуючи його тим самим як правову державу, що трактується як ідеальна форма співіснування людини й держави. Верховенство права підпорядковує державу суспільству, оскільки особливості співіснування людини з державою повинні відбуватися за умов, що відповідають природним критеріям ідеалу.

Щодо правової держави як «середовища» гармонійного існування людини, то для правової держави, звичайно, необхідно, однак не достатньо, щоб усі, зокрема й сама держава, дотримувалися законів. Необхідно, щоб ці закони були правовими, відповідали вимогам права й загальної, необхідної форми свободи людини [11]. Для цього потрібна така держава, яка виходила б із принципів природного права під час формування законів і втілення їх у життя та й загалом у процесі здійснення всіх інших функцій.

У зв'язку з особливістю правової держави як ідеальної форми співіснування людини й держави, що полягає в дотриманні прав і свобод людини та громадянина, важливо акцентувати увагу на тому, чим саме є невіддільні права людини й у чому вони полягають, адже це ключова «ідея» природно-правового простору. У цілому такі права існують сьогодні у вигляді ніби й зрозумілих нам прав на життя, честь і гідність, свободу слова, на свободу отримання й використання інформації, на приватне життя тощо. Однак ця «звичка» людини до того, що ці права є й нікуди не зникнуть, є оманливою у своїй безпечності. В історії розвитку людства є безліч прикладів, що саме за ці, здавалося б, прості й зрозумілі права люди гинули й боролися десятиліттями, адже це насамперед ті гарантії природного стану людини, які дозволяють їй бути людиною з власною гідністю, моральними підвалинами й ціннісними переконаннями.

Правова держава й громадянське суспільство повинні втілювати в собі той ідеал існування людини, за якого в неї (людини) не виникало б навіть потреби розрізнення природно-правового простору й позитивно-правового поля держави. Людина за умови гармонійного співіснування з державою (а отже, і в державі) як характеристику держави повинна відчувати її гуманістичний характер, а метою держави має бути забезпечення вільного розвитку людини та створення гідних умов для життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинін В. Філософія права : [словник] / В. Бачинін, В. Журавський, М. Панов. – К. : ІнЮре, 2003. – 408 с.
2. Гегель Г. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Г. Гегель ; пер. з нім. Р. Осадчука, М. Кушніра. – К. : Юніверс, 2000. – 336 с.
3. Конев В. Онтологические особенности мира человека / В. Конев. – Самара : Самар. ун-т, 2003. – 72 с.
4. Волков Ю. Личность и гуманизм (социологический аспект) / Ю. Волков. – Челябинск : Изд-во ЧелГУ, 1995. – 226 с.
5. Спенсер Г. Социальная статика / Г. Спенсер. – К. : Гама-принт, 2013. – 496 с.
6. Конт О. Общий обзор позитивизма / О. Конт ; пер. с фр. И. Шапиро ; под ред. Э. Радлова. – 2-е изд. – М. : Либроком, 2011. – 296 с.
7. Маркс К. Злидні філософії. Відповідь на «Філософію злиднів» Прудона / К. Маркс ; пер. з нім. С. Вікула. – Х. ; Берлін ; Нью-Йорк : Укр.-американ. вид-во «Космос», 1923. – 136 с.
8. Розин В. Генезис права / В. Розин. – М. : NOTA BENE, 2001. – 208 с.
9. Редкий П. Из лекций по истории философии права в связи с историей философии вообще : в 4 т. / П. Редкий. – СПб., 1889–1990. – Т. 1. – 1889. – 442 с.
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Изд-во политической литературы, 1994. – 528 с.
11. Сливка С. Правнича деонтологія / С. Сливка. – К. : Атіка, 1999. – 336 с.

REFERENCES

1. Bachynin V.A. *Filosofiya prava* [Philosophy of Law] : [Dictionary] / [V.A. Bachynin, V.S. Zhuravskiy, M.I. Panov]. – Kyiv : In Yure, 2003. – 408 p.
2. Hegel Elements of Philosophy of Right or Natural Law and the Science of the State / G.W.F. Hegel ; translation R.V. Osadchuk, M.G. Kushnir. – Kyiv : Yunivers, 2000. – 336 p.
3. Konev V.A. *Ontologicheskie osobennosti mira cheloveka* [Ontological Features of Human World] / V.A. Konev. – Samara : Samara university, 2003. – 72 p.

4. Volkov Y.H. *Lichnost' i gumanizm (sociologicheskiiy aspekt)* [Personality and Humanism (Sociological Aspect)] / Y.H. Volkov. – Chelyabinsk : Izd-vo of Chelyabinsk state university, 1995. – 226 p.
5. Spencer H. *Social'naya statika* [Social Statics] / H. Spencer. – Kyiv : Gama-print, 2013. – 496 p.
6. Comte A. *Obschiy obzor pozitivizma* [A General View of Positivism] / A. Comte ; translation I.A. Shapiro ; a rel. E.L. Radlov. – 2th edition. – Moscow : Librokom, 2011. – 296 p.
7. Marx K. *The Poverty of Philosophy. Answer to the Philosophy of Poverty by Proudhon* / Karl Marx ; translation S. Vikula. – Kharkiv ; Berlin ; New York : Ukrainian-American publishing house «Kosmos», 1923. – 136 p.
8. Rozin V.M. *Genesis prava* [Genesis of Law] / V.M. Rozin. – Moscow : NOTA BENE, 2001. – 208 p.
9. Redkiy P.G. *Iz lekciy po istorii filosofii prava v svyazi s istoriey filosofii voobsche* [From Lectures on the History of Philosophy of Law in Connection with the History of Philosophy in General] : in 4 vol. / P.G. Redkiy. – Saint Petersburg, Vol. 1. – 1889. – 442 p.
10. Jaspers K. *Smysl i naznachenie istorii* [The Origin and Goal of History] / Karl Jaspers. – Moscow : Izd-vo polit. lit., 1994. – 528 p.
11. Slivka S.S. *Pravnicha deontologiya* [Legal Ethics] / S.S. Slivka. – Kyiv : Аrika, 1999. – 336 p.

УДК 34.01: 340.132.1

ЕКЗИСТЕНЦІЙНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ ЗАКОНУ ЯК НОРМАТИВНОЇ ОСНОВИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

Савенко В.В., к.істор.н., доцент

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна
assigay@mail.ru*

У статті проаналізовано філософські аспекти формування юридичної природи закону як основи правової системи в умовах правової реальності. Досліджено природу, сутність та ознаки правової системи та правової реальності як наукових категорій. Розглянуто закон як першооснову правової реальності та нормативну складову правової системи. З'ясовано значення юридичного закону для обґрунтування буття соціуму. Досліджено фундаментальні принципи виникнення й побудови юридичних законів через призму екзистенційно-динамічного устрою суспільного буття.

Ключові слова: юридичний закон, правова реальність, правова система, соціальна система, юридична природа права, джерело права.

ЭКЗИСТЕНЦИОНАЛЬНОЕ ОБОСНОВАНИЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПРИРОДЫ ЗАКОНА КАК НОРМАТИВНОЙ ОСНОВЫ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ

Савенко В.В.

*Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка,
ул. М. Кривоноса, 2, г. Тернополь, Украина
assigay@mail.ru*

В статье проанализированы философские аспекты формирования юридической природы закона как основы правовой системы в условиях правовой реальности. Исследованы природа, сущность и характерные особенности правовой системы и правовой реальности как научных категорий. Рассмотрен закон как первооснова правовой реальности и нормативная часть правовой системы. Установлено значение юридического закона для обоснования бытия социума. Исследованы

фундаментальные принципы возникновения и построения юридических законов сквозь призму экзистенциально-динамического устройства общественного бытия.

Ключевые слова: юридический закон, правовая реальность, правовая система, социальная система, юридическая природа права, источник права.

EXISTENTIAL SUBSTANTIATION OF LEGAL NATURE OF LAW AS A NORMATIVE BASIS FOR LEGAL SYSTEM OF SOCIETY

Savenko V.V.

*Ternopil Volodymyr Hnatyuk national pedagogical university, str. M. Kryvonos, 2, Ternopil, Ukraine
assigay@mail.ru*

Modern Ukrainian jurisprudence is increasingly drawn to the philosophical study of law as a fundamental principle of legal reality of being of a modern society. This law was once called the divine law, then natural law and now human rights.

Considering the legal reality as a concept capable to quickly transform into “irreality” in its content, legal law is increasingly understood as a universal value that, being neutral in its social and class content, is able to control the expression of social behavior. For this reason, disclosure of the nature of law as the basis of legal reality is important direction of research of philosophy of law.

The article analyzes the philosophical aspects of the formation of the legal nature of law as the basis of the legal system in a legal reality. The nature, essence and characteristics of the legal system and legal reality as scientific categories are studied. Law is considered as a fundamental principle of legal reality and regulatory component of the legal system. It is found out that the legal significance of the law is to justify the existence of society. The fundamental principles of legal origin and construction of laws are investigated in the light of existential and dynamic structure of social life. The article aims to carry out a scientifically based analysis of the philosophical aspects of the formation of the legal system of law in modern legal reality of society; describe the law as a fundamental principle of the legal reality and regulatory part of the legal system.

The theoretical basis of the article are works of local and foreign scholars on the problems of general philosophical and theoretical and methodological aspects of the definition of the legal nature of the law and legal reality: N. Aslaian, I. Ilin, A. Petrov, S. Kechehian, Z. Karbonie, K. Allen, S. Aleksieiev, A. Hradovskyi, N. Marchenko, O. Zaichuk, N. Onishchenko, V. Hropaniuk, Y. Tykhomyrov, K. Mazuryk, O. Bandura, I. Bachynin, A. Harnyk, Y. Urshova, S. Slyvka, A. Kozlovskyi, M. Tsymbaliuk, V. Shapoval, V. Shkoda and others.

The study concluded that the research of the legal system in the ontological aspect involves the search for an answer to the question: how is the world of law organized, which structures make it up, and most importantly, how to arrange it so that it could meet its main purpose – protect and secure man. Legal law in this context serves as a reflection of the nature of relations within the legal system – legitimized degree of freedom of subjects of public relations.

Key words: legal law, legal reality, legal system, social system, legal nature of law, source of law.

Сучасна вітчизняна юриспруденція дедалі частіше звертається до філософського обґрунтування закону як першооснови правової реальності буття сучасного соціуму. Цей закон називали колись божественним правом, потім – природним правом, а нині – правами людини.

Розглядаючи правову реальність як поняття, здатне у своєму змісті швидко трансформуватися в «ірреальність», юридичний закон все частіше тлумачать як загальнолюдську цінність, яка, будучи нейтральною за своїм соціально-класовим змістом, спроможна контролювати прояви суспільної поведінки. Тому розкриття природи закону як основи правової реальності є актуальним напрямом дослідження філософії права.

Мета статті – здійснити науково обґрунтований аналіз філософських аспектів формування юридичного закону в системі правової реальності сучасного соціуму; охарактеризувати закон як першооснову правової реальності та нормативну складову правової системи.

Теоретичну базу статті становлять праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених із проблем загально-філософських і теоретико-методологічних аспектів визначення юридичної природи закону та правової реальності: Н. Аслаян, І. Ільїн, А. Петров, С. Кечек'ян, Ж. Карбоньє, К. Аллен, С. Алексєєв, А. Градовський, М. Марченко, О. Зайчук, Н. Оніщенко, В. Хропанюк,

Ю. Тихомиров, К. Мазурик, О. Бандура, І. Бачинін, А. Гарник, Ю. Уршов, С. Сливка, А. Козловський, М. Цимбалюк, В. Шаповал, В. Шкода та ін.

Проблема осмислення філософських аспектів юридичного закону належить до важливих напрямів дослідження філософії права, основним завданням якої є пошук відповіді на запитання щодо того, яким чином універсальні закони буття пов'язані із законами суспільства і як вони впливають на якість життя людей.

Спостерігаючи за світовою глобалізацією та її наслідками для людської діяльності, що неминуче призводять до стандартизації й нівелювання законодавства, учені дедалі більше дискутують на тему співіснування, взаємовпливу й взаємозалежності філософсько-юридичних категорій природного та позитивного права, громадянського суспільства, процесів демократизації та європейської інтеграції України. У цьому контексті поняття юридичного закону сприймається неоднозначно. У широкому розумінні воно тлумачиться як форма правової природи речей, що знаходить втілення в зовнішніх проявах людських взаємовідносин у суспільстві. Сама по собі правова природа речей не може пристосуватися до закону: закон пристосовується до неї [1].

Світло на розуміння суті юридичного закону проливає усвідомлення факту його взаємозв'язку з групою законів існування екзистенційно-динамічний простору суспільного буття. З одного боку, вони незалежні від людської свідомості, з іншого – привласнені нею, вони починають виконувати функцію знаряддя для структурування феноменів зовнішнього світу у внутрішньому світосприйнятті.

У цьому сенсі особливого значення набуває феномен самої людини. Наділена значним потенціалом творчого структурування реальності, маючи здатність до відстеження закономірностей свого розвитку та трансформацій, вона спроможна на власний розсуд конструювати суб'єктивну картину світу, тим самим наближаючись до об'єктивного зразка [2, с. 112]. Юридичний закон у цьому процесі виконує регуляторну функцію. Забезпечуючи формування й існування ідеальної реальності у відносинах між людьми, він розгортає специфічний деонтологічний вид буття, у якому вільна людина добровільно стає підлеглою чітко визначеним принципам права [3, с. 173].

Розуміння суті юридичного закону перебуває в певній залежності від розуміння суті права, яке завжди знаходиться під впливом тих чи інших ідейних віянь сучасності. У цьому контексті актуальною є думка М. Цимбалюка про феномен історико-цивілізаційних трансформацій закону та права. Зокрема, автор вважає, що на етапі переходу «від фази безроздільного панування традиційних форм цивілізації (тобто таких, що ґрунтуються на пріоритеті ідеї державності) до фази так званої «ліберальної домінанти» (коли на передній план виступає не державний інтерес, а свобода самореалізації особистості) відбулося суттєве переосмислення сутності права: останнє перестало сприйматися виключно як право влади й поступово почало утверджувати себе як право людини. При цьому цілком закономірно постала проблема розмежування прав на ті, що «даруються» волею владного суб'єкта, і ті, що мають статус «природних», а тому об'єктивних за своєю суттю й незалежних від будь-якої суб'єктивної волі» [4, с. 184]. У результаті проведених трансформацій частина прав зазнала «об'єктивізації» з акцентом на антропологічному вимірі сучасної світоглядної парадигми.

Схильність до антропологічного забарвлення сучасності стала черговим етапом розвитку правознавчої свідомості, яка дуже швидко перенесла увагу з речей зовнішнього світу на розуміння важливості та величі людини в усіх сутностях її буття. Така тенденція особливо вкоренилася в екзистенційному напрямі філософствування, де з усією очевидністю постала проблема розуміння цінності та неповторності людського існування серед усіх екзистенційних феноменів людської свідомості.

Таким чином, у свідомості людей право виконує функцію ідеальної моделі суспільного буття й порядку, здатного (у разі дотримання належних норм та приписів) забезпечити об'єктивно

необхідні умови для їх комфортного існування. Такий взаємозв'язок і взаємовплив можна вважати вирішальною та визначальною умовою прогресивного розвитку суспільства загалом і конкретної людини зокрема. Право в цьому сенсі необхідно розглядати як багатоаспектний феномен, що складається з комплексу взаємопов'язаних елементів, формою життєдіяльності яких виступає юридичний закон.

Юридичний закон – це вираз зовнішніх проявів людських взаємовідносин, що знаходить відображення в юридично задекларованих нормах права, які приймаються найвищим представницьким органом держави в особливому законодавчому порядку й володіють вищою юридичною силою та здатністю регулювати найважливіші суспільні відносини з точки зору інтересів і потреб населення країни [5, с. 175].

Оскільки юридичний закон чітко регламентує зазвичай лише заборонене, даючи широкий простір вибору дозволеного, то в його структурно-функціональному аналізі акцент робиться не на жорсткій детермінації поведінки, а на її коригуванні. У цьому сенсі юридичному закону властива значна терпимість щодо більшості цінностей за умови визнання цінностей самого закону. Розуміння суті цього принципу особливого значення набуває в наш час, коли його змістові складові активно використовуються для обґрунтування легітимності дій влади та виданих нею законів [6].

Проблема легітимності юридичних законів була актуальною в усі часи розвитку філософсько-правового мислення. Завжди існували критерії, які значною мірою залежали від загального розвитку того чи іншого суспільства, від його пріоритетів та цінностей. У наш час розвитку демократії та ліберальних цінностей центр рівноваги легітимізації законів зміщується в бік визнання чи невизнання тих цінностей, які стають фундаментом для побудови демократичного суспільства, для створення умов розвитку громадянського суспільства.

Феномен громадянського суспільства є черговим етапом прогресивного розвитку людської цивілізації. Він значною мірою пов'язаний із фактом усвідомлення цінності людини, важливості визнання її прав та свобод перед такою непропорційно великою щодо людини соціальною одиницею, як держава. Під час зіставлення цих двох сутностей, на перший погляд, помітна значна перевага останньої. Інколи вона може доходити до крайньої межі, як це часто трапляється в окремих тоталітарних системах, де особистість нівелюється до гвинтика в великому механізмі, який у будь-який момент можна знищити й замінити іншим. Подібне насилля над людиною рано чи пізно призводить до феномену, описаного І. Ільїним: «Насилля не формує автономії душі, проте залякує її та насичує злобою й ненавистю. Заляканий «не сміє» до тих пір, поки не насмілиться, а коли один раз насмілиться, то без перепон вилле свою злобу та реалізує свою ненависть. Насилля «примушує» людину, не висуваючи їй предметних переконань, тому перемога його лише видима, означена приниженням душі» [7, с. 428].

Зрозуміло, що такий шлях відносин між державою та індивідом є безвихідним, оскільки не приводить до практичної реалізації екзистенційно-аксіологічних прагнень людської особистості, а навпаки, спонукає до руху у зворотному від прогресу напрямі. Власне, громадянське суспільство покликане захищати природні права кожної особистості перед викривленою формою держави, яка в тоталітарному суспільстві перетворюється з посередника служіння суспільству в безособового деспотичного монстра.

Неефективним такий стан придушення людської гідності є й стосовно всього суспільного виміру. Суспільство не може бути щасливим окремо від своїх громадян. Така зневага до аксіологічно-трансцендентного виміру, у якому вкорінені природні права людської особистості, є небезпечною. Саме тому тоталітарне суспільство вважається хворобливим, аксіологічно невідповідним перспективам існування більшості, проте утилітарно вигідним тій меншості, яка експлуатує її ресурси. В. Медіссон зазначає: «Такий спосіб правління не потребує добродетності, більш того, він небезпечний для правителя. У таких умовах не

культивується честь, гідність особи, мужність та інші загальнолюдські чесноти, оскільки безпека особи залежить від усвідомлення нею своєї мізерності» [8, с. 47].

Отже, виступаючи детонатором юридичного впливу закону на правовідносини, правова система утворює своєрідний цілісний універсум правових явищ та процесів у межах того чи іншого просторово-часового континууму. Її роль у структуруванні суспільних відносин зумовлена постійною взаємодією суб'єктів та об'єктів права. Відтак, за висловом американського юриста Л. Фрідмена, вона ніби уважно спостерігає за людиною, тому в певному розумінні закон постійно дивиться на нас [9, с. 7-8].

У процесі формування правової держави та громадянського суспільства правова система виконує декілька функцій. У соціальному плані, організовуючи й стабілізуючи внутрішньосуспільні зв'язки, вона є каталізатором правовідносин між державною владою та суспільними інтересами.

Разом із тим, вбираючи в себе всю історико-культурну спадщину суспільства, правова система стимулює формування власних культурних цінностей. Активно впливаючи на свідомість людей та «нав'язуючи» їм цивілізовані й справедливі зразки поведінки, правова система сприяє формуванню цілісної культурної спільноти й нації та відкриває дорогу психосоціологічним явищам націоналізму (етноцентризму), набувши рис національного характеру [10, с. 276-277].

Правова система є складовою соціальної системи, і тільки в ній вона може функціонувати відповідно до цілей і завдань, які покликана вирішувати. Правова система, зумовлена багатоманітністю потреб та інтересів учасників суспільних відносин, необхідністю їх узгодження та врегулювання, визначає мету, структуру та порядок функціонування суспільства. У суспільстві, у якому існує оптимальне співвідношення між підсистемами соціальної системи, виникає потреба в правовій системі високого рівня нормативності. Цей рівень забезпечується ефективним механізмом правового впливу, який залежить від потреб суспільства загалом та окремих його суб'єктів зокрема.

Формування поняття «правова система» певним чином зумовлене його функціональним призначенням. На думку С.С. Алексеева, поняття правової системи покликане не тільки конструктивно охарактеризувати правову реальність, її структуру, а й відобразити генетичний аспект системи, роль і співвідношення правотворчої та правозастосовної діяльності компетентних органів [11, с. 88].

З іншого боку, М.І. Матузов справедливо зауважує, що категорії «право» та «правова система» не є тотожними. Правова система не охоплюється й не може бути охоплена поняттям права навіть у широкому (соціологічному) розумінні. Правова система, на думку автора, – це своєрідний компроміс між прихильниками «вузького» й «широкого» розуміння права в межах об'єктивної правової реальності [12, с. 24].

Правова реальність, у межах якої функціонує правова система, завжди містить моменти повинності, яка обмежує можливе свавілля в стосунках між суб'єктами суспільного буття. Взаємодія цих суб'єктів є підставою формування деонтологічного виміру правової реальності (світу права та моралі), існування якого можливе лише за умови дотримання щонайменше двох умов: по-перше, визнання свободи волевиявлення (можливості кожної особи чинити так чи інакше й виконувати або не виконувати, відповідно до цього, свій моральний чи юридичний обов'язок); по-друге, визнання норми належного як критерію добра і зла, справедливого і несправедливого, що приписує чинити так, а не інакше, та відповідно до цього оцінює людські вчинки як добрі чи злі, справедливі чи несправедливі [13]. Зміст і мета юридичного закону в цьому контексті визначатимуться відповідно до ступеня гармонізації свободи кожного зі свободою всіх. Характер цього поєднання прямо залежить від особливостей економічних, політичних, соціальних та інших відносин, притаманних тому чи іншому суспільству, юридичним віддзеркаленням яких і є закон.

Отже, структурно-функціональний аналіз юридичної природи закону як нормативної основи правової системи суспільства показав, що подальше дослідження цієї філософсько-юридичної категорії відбуватиметься в напрямі збагачення теперішнього його розуміння та синхронізуватиметься з дослідженнями в антропологічному, філософському, суспільному та правовому вимірах.

Разом із тим очевидним є факт, що фундаментальні принципи, на яких побудоване сучасне розуміння юридичного закону, залишатимуться незмінними. Пізнання юридичної природи закону як істинності (достовірності) принципів та норм організації й упорядкування суспільних відносин відбувається за допомогою методологічних принципів формування, функціональності, обумовленості, доцільності, розвитку тощо.

Взаємозалежність закону й правової системи характеризується в співвідношенні права як сукупності осмислених правових принципів та норм, спрямованих на організацію та упорядкування суспільних відносин, що виражається в розумінні права як ідеалів, цінностей, принципів, норм, правил тощо, і закону – як нормативно-правових актів, доктрин, прецедентів, правових звичаїв, договорів тощо. Інакше кажучи, віддзеркалюючи характер відносин у межах правової системи, юридичний закон є легітимізованою мірою свободи всіх суб'єктів суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асланян Н. Понятие гражданско-правовой реальности: постановка проблемы / Н. Асланян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/>.
2. Осипов Г. Социология. Основы общей теории / Г. Осипов. – М. : Норма, 2003. – 912 с.
3. Сливка С. Філософія права : [навчальний посібник] / С. Сливка. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 264 с.
4. Цимбалюк М. Онтологія правосвідомості : теорія та реальність : [монографія] / М. Цимбалюк. – К. : Атіка, 2008. – 288 с.
5. Хропанюк В. Теория государства и права / В. Хропанюк. – М. : Омега-Л, 1997. – 675 с.
6. Правовой закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovari-online.ru/word/философский-словарь/правовой-закон.htm>.
7. Ильин И. Общее учение о праве и государстве / И. Ильин. – М. : АСТ, 2006. – 510 с.
8. Мадіссон В. Основи філософії приватного права : [навчальний посібник] / В. Мадіссон. – К. : Школа, 2004. – 144 с.
9. Фридмен Л. Введение в американское право / Л. Фридмен. – М. : Прогресс-Универс, 1993. – 286 с.
10. Карбонье Ж. Юридическая социология / Ж. Карбонье. – М. : Прогрес, 1986. – 352 с.
11. Алексеев С. Общая теория права : в 2 т. / С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1981-1982. – Т. 1. – 1981. – 361 с.
12. Матузов Н. Правовая система развитого социализма / Н. Матузов // Советское государство и право. – 1983. – № 1. – С. 21-27.
13. Гаврилов В. Развитие концепции правовой системы в отечественной доктрине права : общетеоретический и международно-правовой подходы / В. Гаврилов // Журнал российского права. – 2004. – № 1. – С. 84-89.
14. Оборотов Ю. Традиции и обновление в правовой сфере : вопросы теории (от познания к постижению права) / Ю. Оборотов. – О. : Юридическая литература, 2002. – 280 с.
15. Петров А. О методологических подходах к определению категории сущности права / А. Петров // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия «Право». – 2003. – № 1. – С. 69-84.

16. Мазурик К. Юридична природа закону як джерела права / К. Мазурик // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 7. – С. 103-109.

REFERENCES

1. Aslanian N.P. The Concept of Civil Law Reality : Problem Setting [Electronic resource]. – Access mode : <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-grazhdansko-pravovoy-realnosti-postanovka-problemy>.
2. Osipov H.V. *Sociologiya. Osnovy of obschey teorii* [Sociology. Principles of General Theory] / H.V. Osipov. – Moscow : Norma, 2003. – 912 p.
3. Slyvka S.S. *Philosofiya prava* [Philosophy of Law] : teaching aid / S.S. Slyvka. – Lviv : Lviv state university of internal affairs, 2010. – 264 p.
4. Tsymbaliuk M.M. *Ontologiya pravovidomosti : teoriya i real'nist'* [Ontology of Legal Consciousness : Theory and Reality] : monograph / M.M. Tsymbaliuk. – Kyiv : Atika, 2008. – 288 p.
5. Khropanyuk V.N. *Teoriya gosudarstva i prava* [Theory of State and Law] / V.N. Khropanyuk. – Moscow : Omega-L, 1997. – 675 p.
6. Legal Law [Electronic resource]. – Access mode : <http://slovari-online.ru/word/философский-словарь/правовой-закон.htm>.
7. Ilyin I.A. *Obscheye uchenie o prave i gosudarstve* [General Theory of Law and State] / I.A. Ilyin. – Moscow : AST, 2006. – 510 p.
8. Madisson V. *Osnovi filosofii privatnogo prava* [Principles of Philosophy of Public Law] : teaching aid / V. Madisson. – Kyiv : Shkola, 2004. – 144 p.
9. Friedman L.V. *Vvedenie v amerikanskoe pravo* [Introduction to American Law] / L.V. Friedman. – Moscow : Progress-Univers, 1993. – 286 p.
10. Carbonier J. *Yuridicheskaya sociologiya* [Legal Sociology] / J. Carbonier. – Moscow : Progress, 1986. – 352 p.
11. Alekseev S.S. *Obschaya teoriya prava* [General Theory of Law] : in 2 vol. / S.S. Alekseev. – Moscow : Yuridicheskaya literatura, 1981-1982. – Vol. 1. – 1981. – 361 p.
12. Matuzov N.I. The Legal System of Developed Socialism / N.I. Matuzov // *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. – 1983. – № 1. – P. 21-27.
13. Gavrilov V.V. Development of the Concept of the Legal System in the Domestic Doctrine of Law : General Theoretical and International Legal Approaches / V.V. Gavrilov // *Zhurnal rossiyskogo prava*. – 2004. – № 1. – P. 84-89.
14. Oborotov Y.N. *Tradicii i obnovlenie v pravovoy sfere : voprosy teorii (ot poznaniya k postizheniyu prava)* [Traditions and Innovation in the Legal Field : Theoretical Questions (from Knowledge to Law Comprehension)] / Y.N. Oborotov. – Odesa : Yuridicheskaya literatura, 2002. – 280 p.
15. Petrov A.V. On Methodological Approaches to Defining the Category of Essence of Law / A.V. Petrov // *Vestnik Nizhegorodskogo university the name of H.I. Lobachevskogo. Ser. pravo*. – 2003. – № 1. – P. 69-84.
16. Mazuryk K.Z. Legal Nature of Law as a Source of Law / K.Z. Mazuryk // *Byuleten' Ministerstva yusticii Ukraine*. – 2012. – № 7. – P. 103-109.

УДК 34.08: 351.74: 37.013.77

ЮРИДИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ

Скрябін О.М., к.ю.н., доцент, адвокат

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
проспект Гагаріна, 26, м. Дніпропетровськ, Україна
advokat-skriabin@mail.ru*

Тонне Н.Д., студентка

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
kotenok-natania@mail.ru*

У статті проводиться аналіз професійно-психологічної підготовки працівників міліції. Виявлено юридичні та психологічні аспекти правосвідомості працівників міліції та їхній вплив на трудову діяльність. Досліджуються шляхи покращення формування правосвідомості в працівників міліції.
Ключові слова: правопорядок, професійно-психологічна підготовка, правоохоронна діяльність, правосвідомість, фахова правосвідомість.

ЮРИДИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРАВОСОЗНАНИЯ РАБОТНИКОВ МИЛИЦИИ

Скрябин А.Н.

*Днепропетровский государственный университет внутренних дел,
проспект Гагарина, 26, г. Днепропетровск, Украина
advokat-skriabin@mail.ru*

Тонне Н.Д.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
kotenok-natania@mail.ru*

В статье проводится анализ профессионально-психологической подготовки работников милиции. Выявлены юридические и психологические аспекты правосознания работников милиции и их влияние на трудовую деятельность. Исследуются пути улучшения формирования правосознания у работников милиции.
Ключевые слова: правопорядок, профессионально-психологическая подготовка, правоохранительная деятельность, правосознание, профессиональное правосознание.

LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF JUSTICE POLICE OFFICERS

Skryabin A.N.

*Dnepropetrovsk university of internal affairs, boulevard of Gagarin, 26, Dnepropetrovsk, Ukraine
advokat-skriabin@mail.ru*

Tonne N.D.

*Zaporizhzhya national university, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine
kotenok-natania@mail.ru*

There was revealed that the main problem of professional and psychological training is to ensure the efficiency of operational and service activity of internal affairs bodies and divisions on the basis of psychological means and methods using.

There were analyzed the main forms of professional and psychological training among which it should be marked out: a psychological education and systematic acquaintance of internal affairs bodies workers with information about regularities of human mentality functioning in usual and extreme conditions of activity, production of habits in the area of effective interpersonal communication. Its intensification should be carried out by development of scientific bases of training process, creation of training programs and the automated educational systems, formalizations of training methods, use of the best pedagogical practices.

It was considered that the real indicator of internal affairs bodies professional activity is its efficiency. The productivity which is expressed in quantitative and qualitative results of activity is the cornerstone of efficiency of militia employee activity; speed which displays the clearness and organization of actions;

rates of activity. That defines a ratio of “active” and “passive” sites in law enforcement agency areas throughout the fixed time period and completeness. It depends on the volume of the realized actions necessary for successful activity of militia employee activity for an appreciable length of time and preservation of productivity activity firmness.

It was considered the special attention to the professional sense of justice of militia employees as one of the priority directions of development of Ukraine as a constitutional state.

The conclusion was drawn, that the sense of justice is a set of representations and feelings which show the attitude of people, social communities to the law in force. The sense of justice acts as one of the form of public consciousness and incorporates at itself individual (public), group (class) and public sense of justice. These components act as a basis for understanding of legal consciousness.

Key words: law and order, professionally-psychological preparation, law-enforcement activity, sense of justice, professional sense of justice.

На сучасному етапі питання професійності працівників органів внутрішніх справ (далі – ОВС) є надзвичайно актуальним, оскільки від того, як працівник ОВС буде слідкувати за охороною порядку та боротися зі злочинністю, залежить статус та імідж міліції загалом. Міліція повинна дотримуватися порядку, законності, дисципліни, гуманності й інших принципів діяльності, проте це мають бути не тільки слова, а й дії.

Проблемам удосконалення професійної підготовки та діяльності працівників ОВС приділяли увагу визначні вчені та науковці: В.Г. Андросюк, М.І. Ануфрієв, П.П. Баранов, Н.А. Бура, Л.Й. Гуменюк, О.А. Мальцева, С.Н. Мамонтова, К.К. Платонов, Н.Я. Соколов, Н.В. Щербакова, Г.Х. Яворська та інші. Однак ця проблема недостатньо досліджена та потребує подальшого вивчення.

Метою статті вважаємо дослідження стану професійно-психологічної підготовки працівників ОВС та їх правосвідомості.

Згідно зі ст.1 Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990 р. [1] міліція в Україні – це державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права й свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства та держави від протиправних посягань. Правовою основою діяльності міліції є Конституція України, Закон України «Про міліцію», інші законодавчі акти держави, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти Міністерства внутрішніх справ України.

Як зазначає Н.Ю. Мітюрина [2, с. 183-184], правове становище міліції, форми й методи практичного здійснення завдань щодо охорони правопорядку зумовлені її призначенням: її апарати служби й підрозділи здійснюють заходи з попередження та припинення протиправних діянь, розкриття злочинів, розшуку й затримання злочинців; її співробітники, згідно із законом, можуть застосовувати спеціальні засоби фізичного впливу й вогнепальну зброю; дисципліна в міліції й проходження служби встановлені стосовно військової особи рядового й начальницького складу міліції (приймають Присягу на вірність державі, віддану і бездоганну службу своєму народу).

Головним завданням професійно-психологічної підготовки є забезпечення ефективності оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ на основі використання психологічних засобів, методів, технік і технологій, підвищення професійно-психологічного потенціалу окремого працівника ОВС та підрозділу в цілому завдяки максимальному використанню індивідуально-психологічних особливостей та психологічних резервів працівника ОВС.

Основними формами професійно-психологічної підготовки є такі: психологічна просвіта та систематичне ознайомлення працівників ОВС з інформацією про закономірності функціонування людської психіки в звичайних та екстремальних умовах діяльності, вироблення навичок ефективної комунікації з людьми. Її інтенсифікація має здійснюватися шляхом розробки наукових основ процесу навчання, створення навчальних програм та

автоматизованих навчальних систем, формалізації методів навчання, використання передового педагогічного досвіду.

Професійно-психологічна підготовка працівників повинна здійснюватися за такими напрямками: розвиток базових фізичних та психологічних можливостей людини, її структурно-функціональних і системних якостей, що вбирають у себе анатомо-фізіологічний та психофізіологічний рівні; соціальний розвиток людини; становлення її системно-структурних якостей як суспільного індивіда, як соціально активної особистості; формування світогляду людини, її інтелектуальне й емоційно-мотиваційне становлення. У процесі професійно-психологічної підготовки формується готовність до службової діяльності як системна якість особистості, що є важливою умовою ефективної службової діяльності працівника. На основі знань та умінь, що відносяться до визначеного виду службової діяльності, формуються професійні навички, які забезпечують здатність працівника ефективно виконувати дії відповідно до мети та умов оперативно-службової діяльності. Професійно-психологічну підготовку доцільно здійснювати як на заняттях із дисциплін психологічного циклу (психологія, юридична психологія, психологія слідчої діяльності тощо), так і під час вивчення інших спеціальних навчальних дисциплін [3, с. 41-42].

Л.Й. Гуменюк [4, с. 354] умовно може поділити службову діяльність працівників органів внутрішніх справ України на 7 основних різновидів:

- слідча діяльність;
- оперативно-розшукова;
- профілактична;
- екстремальна;
- охоронна;
- диспетчерська;
- адміністративно-наглядова діяльність.

Також виділено 4 допоміжних (ті, що забезпечують оптимальні умови виконання функціональних повноважень і здійснюють керівництво діяльністю підпорядкованих підрозділів) різновиди: кадрова, наукова й викладацька, керівна, ресурсно-господарська діяльність.

Міліція України складається з таких підрозділів: кримінальна міліція; міліція громадської безпеки, транспортної безпеки, державної автомобільної інспекції; міліція охорони; спеціальна міліція.

Відповідно до ст.10 Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990 р. № 565-ХІІ [1] міліцію громадської безпеки утворюють служби охорони громадського порядку, паспортної, реєстраційної та міграційної роботи, дозвільної системи, дільничних інспекторів міліції, забезпечення карантинних і ветеринарно-санітарних заходів під час проведення боротьби з епізоотією.

Завдання, що стоять перед міліцією громадської безпеки, мають доволі широкий діапазон і є основними напрямками роботи міліції. Це адміністративна діяльність, яка полягає в захисті прав і свобод людини та громадянина, забезпеченні громадського порядку, спокою та безпеки, попередженні й припиненні правопорушень у містах та інших населених пунктах держави, а також боротьба зі злочинністю, здійснення провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Професійною діяльністю працівників міліції є правоохоронна діяльність. К.Ф. Гуценко правоохоронну діяльність трактує як державну діяльність, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів дії відповідно до закону й за неухильного дотримання встановленого ним порядку [5, с. 6].

А.Б. Сахаров стверджує, що правоохоронна діяльність – це діяльність спеціальних

державних органів (прокуратури, органів внутрішніх справ, судів, виправно-трудових установ), покликаних здійснювати безпосередню боротьбу із злочинністю [6, с. 67].

Реальним показником професійної діяльності працівників ОВС є її ефективність. В основі ефективності діяльності працівника міліції лежить продуктивність, що виражається в кількісних і якісних результатах діяльності; швидкість, яка відображає чіткість і організованість дій; темпи діяльності, що визначають співвідношення «активних» і «пасивних» етапів у діяльності правоохоронця протягом фіксованого період часу; повнота, що залежить від обсягу реалізованих дій, необхідних для успішної діяльності працівника міліції впродовж тривалого часу та збереження стійкої результативності діяльності [7, с. 216].

На думку Н.Ю. Мітюриної, ефективність виконання професійних завдань часто залежить від способів застосування деталей, операцій і прийомів, які становлять техніку виконання професійної діяльності [2, с. 183-184]. Водночас операції, прийоми, техніка зумовлені особливостями об'єкта, завдань, умов, у яких виконується дія, а також психологічними особливостями особистості (її мотивами, підготовленістю, здібностями, рівнем домагань, рівнем досягнень та іншими). Результати професійної діяльності працівника міліції залежать від її якісних характеристик: нормативності, організованості, підготовленості, засвоєння й ефективності.

Діяльність працівника ОВС, який здійснює правовиховну та правоохоронну діяльність як своєрідний вид соціальної діяльності, вирізняється з-поміж інших низкою специфічних властивостей, зумовлених тією роллю, яку відіграють право й законність у житті суспільства. Охорона права й законних інтересів громадян, безкомпромісна боротьба з правопорушеннями, висококваліфіковане розв'язання різноманітних юридичних проблем є змістом повсякденної діяльності ОВС і разом із тим державним обов'язком.

Саме працівники ОВС, які мають ґрунтовні знання, відповідну професійну підготовку, високу правосвідомість, чітко усвідомлюють свою відповідальність за долю людей, наділені владними повноваженнями та здатні ефективно впливати на зміцнення законності й правопорядку в державі. Необхідність виконання професійних повноважень ставить перед ними надзвичайно високі вимоги до особистих якостей [8, с. 12].

Зважаючи на це, особливу увагу слід приділити фаховій правосвідомості співробітників міліції як одному з пріоритетних напрямів розвитку України як правової держави.

Для з'ясування стану фахової правосвідомості складу міліції необхідно скласти соціологічний портрет сучасного співробітника міліції, мати уявлення про стереотипи, поширеність тих або інших необхідних йому фахових якостей, а також визначити модель фахової правосвідомості співробітника міліції, конкретні структурні складові компоненти цієї моделі.

Визначення «соціологічного портрета», «моделі» правосвідомості співробітника міліції, рис, ознак, властивостей і якостей, що характеризують цю модель, можливе через призму діяльнісного принципу як найбільш перспективного напрямку дослідження всіх форм свідомості людей.

К.К. Платонов об'єднав усі властивості особистості в чотири основні підструктури:

- 1) інтереси, прагнення, ідеали, індивідуальний світогляд моральні й політичні переконання та погляди, ставлення до оточуючих, до себе, до праці;
- 2) знання, уміння й навички;
- 3) емоції, відчуття, сприйняття, почуття, мислення, воля;
- 4) біологічно зумовлені якості, або темперамент [9, с. 145].

А.Я. Яковлев розглядав особистість як єдність знання, ставлення й поведінки [10, с. 187]. Є.В. Назаренко, розглядаючи структуру правосвідомості, виділила в змісті правосвідомості чотири основні компоненти:

- 1) знання чинного права, суб'єктивних прав та обов'язків у політичних, трудових, майнових відносинах, а також у їх стосунках у родині, побуті, колективі;
- 2) повага до права й закону, заснована на солідарності з ним, на переконанні в його соціальній цінності;
- 3) правові ідеали, що виражають критичне ставлення до правової дійсності;
- 4) готовність до активного використання суб'єктивних прав у всіх сферах громадського життя, активне прагнення до досягнення своїх правових ідеалів. Нетерпимість до будь-якого порушення закону, права.

Отже, правосвідомість – це сукупність уявлень та почуттів, які показують ставлення людей, соціальних громад до діючого права. Правосвідомість виступає однією з форм суспільної свідомості та вбирає в себе індивідуальну (громадську), групову (класову) та суспільну правосвідомість. Саме ці складові виступають основою для розуміння правової свідомості [11, с. 57].

У науковій літературі затвердилося розуміння фахової правосвідомості як однієї з колективних форм правової свідомості, носієм якої є юристи і яка становить систему правових поглядів, знань, почуттів, цілісних орієнтацій та інших структурних утворень правової свідомості людей, що професійно займаються юридичною діяльністю, яка потребує спеціальної освітньої й практичної підготовки.

Фахова правосвідомість співробітників міліції – це правосвідомість спеціальної групи людей, що професійно займаються юридичною діяльністю в межах компетенції ОВС, яка формується внаслідок спеціальної освітньої підготовки й практичної діяльності та характеризується єдністю соціальних завдань, форм і методів професійної діяльності [11, с. 58].

Компетенція міліції перебуває у сфері забезпечення особистої безпеки громадян; захисту їхніх прав і свобод, законних інтересів; попередження правопорушень і їх припинення; охорони й забезпечення суспільного порядку; виявлення й розкриття злочинів; розшуку осіб, що їх вчинили; забезпечення безпеки дорожнього руху; захисту власності від злочинних зазіхань; участі в наданні соціальної й правової допомоги громадянам; сприяння в межах компетенції державним органам, підприємствам та організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків [11, с. 60].

В останні роки було зроблено певні кроки для покращення професійної підготовки й діяльності працівників ОВС, а саме оновлено нормативно-правові акти Міністерства освіти і науки та Міністерства внутрішніх справ України, що регламентують професійну підготовку кадрів для органів внутрішніх справ; здійснено перехід на службу та спеціальне первинне навчання.

На нашу думку, нині пильну увагу потрібно приділяти не лише професійно-психологічній підготовці, а й правосвідомості. Щоб досягти позитивних результатів, необхідно:

- вчити моральності та правилам поведінки;
- додатково проводити роботу з психологом, як мінімум два рази на місяць;
- часто проводити психологічне тестування;
- приділяти увагу психологічним предметам у ВНЗ Міністерства внутрішніх справ України;
- надавати важливе значення вирішенню психологічних проблем курсантів;
- на роботі надавати більше часу для відпочинку, що підвищить продуктивність діяльності;
- встановлювати позитивний психологічний клімат на робочому місці;
- постійно слідкувати та попереджати професійну деформацію працівників ОВС.

Найголовнішим завданням ми вважаємо покращення іміджу ОВС України.

Зазначимо, що професія працівника міліції вимагає від нього досконалості та великих затрат часу. Діяльність ОВС повинна керуватися тільки законами України й ні в якому разі не перевищувати службових повноважень. Ми вважаємо, що професіоналізм працівника ОВС залежить від моральних якостей конкретного правоохоронця, його навичок, здібностей та правил поведіння в конкретних складних ситуаціях. З огляду на поведінку конкретного працівника міліції формується загалом уявлення про міліцію України. Як ми бачимо, зараз ставлення до міліції не відповідає іміджу правоохоронного органу, який мають поважати та брати за приклад усі. Тому сучасне покоління міліції повинно вчитися та виправляти ситуацію, яка складалася, своєю професіональністю та високою правосвідомістю.

Щодо подальших наукових досліджень, то ми вважаємо, що значну увагу потрібно приділяти вдосконаленню системи відбору та покращенню системи професійно-психологічної підготовки працівників правоохоронних органів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 р. № 565-ХІІ. – К. : Паливода А.В., 2013. – 38 с.
2. Мітюрина Н.Ю. Психологія в професійному становленні працівників ОВС / Н.Ю. Мітюрина // Психопедагогіка в правоохоронних органах. – 2008. – Вип. 3. – С. 183-184.
3. Бойко С.М. Особливості професійно-психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ / С.М. Бойко // Становлення особистості професіонала : перспективи і розвиток : матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції. – О. : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 41-42.
4. Гуменюк Л.Й. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ : [навчальний посібник] / Л.Й. Гуменюк, І.В. Сулятицький. – Л. : ЛьвДУВС, 2011. – 648 с.
5. Гуценко К.Ф. Правоохоронні органи : [навчальний посібник] / К.Ф. Гуценко, М.А. Ковалев. – М. : Московський державний університет ім. М.В. Ломоносова, 2007. – 440 с.
6. Сахаров А.Б. Теорія держави та права : [підручник] / [Є.В. Білозьоров, Є.О. Гіда, А.М. Завальний та ін.] ; за заг. ред. Є.О. Гіди. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2011. – 520 с.
7. Борисюк О.М. Особливості професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ / О.М. Борисюк // Науковий вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2012. – Вип. 2(1). – С. 211–220.
8. Лисов О.О. Модель фахової правосвідомості співробітників міліції / О.О. Лисов, П.І. Павленко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – Вип. 4. – С. 11-15.
9. Платонов К.К. Социальное и биологическое в структуре личности / К.К. Платонов // Вопросы философии. – 1970. – № 9. – С. 141-147.
10. Яковлев А.М. Преступность и социальная психология (социально-психологические закономерности противоправного поведения) / А.М. Яковлев. – М. : Юридическая литература, 1971. – 248 с.
11. Іванов І.В. Фахова правосвідомість працівників органів внутрішніх справ / І.В. Іванов, П.І. Павленко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – Вип. 1. – С. 56-62.

REFERENCES

1. On Militia : Law of Ukraine of 20.12.1990 № 565-XII. – Kyiv : Palivoda A.V., 2013. – 38 p.

2. Mitiuryna N.Y. Psychology in the Professional Formation of Militia Officers / N.Y. Mitiuryna // *Psikhopedagogika v pravoookhoronnikh organakh*. – 2008. – Iss. 3. – P. 183-184.
3. Boiko S.M. Features of Professional Psychological Training of Militia Officers / S.M. Boiko // *Stanovische osobistosti profesionala : Perspektivi i rozvitok : materials 3th Allukrainian scientific-practical conference*. – Odesa, 2010. – P. 41-42.
4. Humeniuk L.Y. *Psikhologiya profesynoy diyal'nosti pracivnikov organiv vnutrishnikh sprav* [Psychology of Professional Law Enforcement Officers]: teaching aid / L.Y. Humeniuk, I.V. Suliatytskyi. – Lviv : Lviv state university of internal affairs, 2011. – 648 p.
5. Hutsenko K.F. *Pravoookhoronni organi* [Law Enforcement Bodies]: teaching aid / K.F. Hutsenko, M.A. Kovalev. – Moscow : Moscow state university is the name of M.V. Lomonosov. 2007. – 440 p.
6. Sakharov A.B. *Teoriya derzhavi tha prava* [Theory of State and Law]: teaching aid / Y.V. Bilozorova, Y.O. Hida, A.M. Zavalnyi et al. ; ed. Y.O. Hida. – Kyiv : FOP O.S. Lipkan, 2011. – 520 p.
7. Borysiuk O.M. Features of Professional Activities of Militia Officers / O.M. Borysiuk // *Naukoviy visnik of Lugansk state university of internal affairs. Seriya psikhologichna*. – 2012. – Iss. 2 (1). – P. 211-220.
8. Lysov O.O. Model of Professional Sense of Justice of Militia Workers / O.O. Lysov, P.I. Pavlenko // *Problemi pravoznavstva tha pravoookhoronnoy diyal'nosti*. – 2009. – Iss. 4. – P. 11-15.
9. Platonov K.K. Social and Biological Components of Personality / K.K. Platonov // *Voprosy filosofii*. – 1970. – № 9. – P. 141-147.
10. Yakovlev A.M. *Prestupnost' i social'naya psikhologiya (social'no-psikhologicheskie zakonomernosti protivopravnogo povedeniya)* [Crime and Social Psychology (Socio-psychological Patterns of Illegal Behavior)] / A.M. Yakovlev. – Moscow : Yuridicheskaya literatura, 1971. – 248 p.
11. Ivanov I.V. Professional Sense of Justice of Militia Officers / I.V. Ivanov, P.I. Pavlenko // *Naukoviy visnik of Dnepropetrovsk state university of internal affairs*. – 2010. – Iss. 1. – P. 56-62.

УДК 34 (09): 651.4 (477.63),,1860/1880”

ЛОБІЮВАННЯ ГЛАСНИМИ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМСЬКОГО ЗІБРАННЯ ІНТЕРЕСІВ РОБОТОДАВЦІВ (1860-1880 РОКИ)

Телькінена Т.Е., к.і.н., доцент, гол. наук. співробітник

*Асоціація вчених, спеціалістів та діячів науки «Наука»,
вул. Мельникова, 81, м. Київ, Україна
t_telkinena@i.ua*

Здійснено аналіз матеріалів офіційного діловодства Катеринославського губернського земського зібрання за 1866, 1869, 1871, 1872, 1876, 1878, 1881, 1888, 1889 роки, зокрема й восьми клопотань гласних. Предметом означених звернень до центральних органів влади визначено внесення змін до законів, якими регламентовано порядок найму сільськогосподарських робітників та служників і, відповідно, їхній правовий статус, а також права й обов'язки їхніх роботодавців. У висновках

зазначено, що гласні, які приймали названі вище клопотання, мали за мету лобювання інтересів переважно роботодавців, а не сільськогосподарських робітників та служників.

Ключові слова: правовий статус, лобювання, голосні земські збори, клопотання, роботодавці, сільськогосподарські робітники й служителі.

ЛОББИРОВАНИЕ ГЛАСНЫМИ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОГО ГУБЕРНСКОГО ЗЕМСКОГО СОБРАНИЯ ИНТЕРЕСОВ РАБОТОДАТЕЛЕЙ (1860-1880 ГОДЫ)

Телькинена Т.Э.

*Ассоциация ученых, специалистов и деятелей науки «Наука»,
ул. Мельникова, 81, г. Киев, Украина
t_telkinena@i.ua*

Осуществлен анализ материалов официального делопроизводства Екатеринославского губернского земского собрания за 1866, 1869, 1871, 1872, 1876, 1878, 1881, 1888, 1889 года, в том числе и восьми ходатайств гласных. В качестве предмета этих обращений в центральные государственные органы определено внесение изменений в законы, регламентирующие порядок найма сельскохозяйственных рабочих и служителей и, соответственно, их правовой статус, а также права и обязанности их работодателей. Сделан вывод о том, что целью гласных, принимавших названные ходатайства, было лоббирование интересов преимущественно работодателей, а не сельскохозяйственных рабочих и служителей.

Ключевые слова: правовой статус, лоббирование, гласные земские собрания, ходатайства, работодатели, сельскохозяйственные рабочие и служители.

LOBBYING BY DEPUTETS OF KATERINOSLAV PROVINCE COLLECTION OF INTERESTS OF EMPLOYERS (1860-1890 YEARS)

Telkinena T.E.

*Association of scholars, specialists and scientists «Nauka», str. Melnikova, 81, Kyiv, Ukraine
t_telkinena@i.ua*

An author explained actuality of the article coming reform of the home legal system, which, on her persuasion, will result in legalization of political relations of lobbying. Thus, corresponding prospects actualize by the studies of their genesis on the territory of Ukraine. In particular, an author pronounces the problem of change in adjusting of legal status of the states in the Russian empire in the second half of XIX – at the beginning XX of century in the context of relations of lobbying.

The analysis of materials of official office work of Katerinoslav province collection of 1866, 1869, 1871, 1872, 1876, 1878, 1881, 1888, 1889 years were made.

Eight province solicitors, that testify to the presence in deputets of not only own vision of adjusting of legal status of subjects of labor relations but also persistence for the sake of that, are distinguished, if to compel the legislator of him to take into account. Certainly, that projects of deputets were base on principle of limitation of rights for one persons in behalf on other, that traditionally inherent to the legal culture of the Russian empire. In this case is talked about the tendency of limitation of the personal rights for persons that is hired on agricultural works and inadequate more hard punishment for violation self by them labor contract.

Three groups the deputets were united in that are educed, that had different legislative suggestions for the sake of adjusting of relations of hiring between village workers and employers. Absolute majority is deputets (O.M. Korolenko, O.P. Nordberg, M.M. Demochani and others like that) protected interests of employers. A minority (for example, P.A. Strukov, P.O. Yanchenko, S.I. Kuzmitski, I.M. Kranz) tried, even at the level of declarations, to defend interests of both parties of labor contract. An absolute minority (in particular, P.M. Miklashevich, I.M. Rudchenko, A.B. Bahirev) insisted, first of all, on the protection of rights for agricultural workers.

The following is marked in a result. Vowel Katerinoslav province collection through an acceptance by them during 1869–1889 years. In an address central government of eight solicitors bodies lobbied making alteration, which was set the rules of hiring of agricultural workers to the laws. Between that, considerable majority had lobbying of protection of rights on an aim, foremost, employers.

Key words: legal status, lobbying, deputets of province collections, solicitors, employers, village workers and servants.

Вважаємо, що реформа вітчизняної правової системи зумовить легалізацію політичних відносин лобювання, що передбачає вивчення їх генези на теренах України. Відповідні перспективи актуалізують, зокрема, проблему зміни в регулюванні правового статусу станів у Російській

імперії в другій половині XIX – на початку XX століття¹ у контексті відносин лобіювання. Такий підхід не застосовувався українськими чи російськими істориками права, утім окремі історико-теоретичні аспекти означеного питання висвітлювалися фахівцями з України та Російської Федерації в галузі конституційного права, соціально-економічної історії та політології [1-5].

Ми на підставі аналізу матеріалів офіційного діловодства Катеринославського губернського земського зібрання 1866, 1869, 1871, 1872, 1876, 1878, 1881, 1888, 1889 років доведемо, що мета прийнятих гласними клопотань – захист інтересів роботодавців. При цьому використовуємо понятійно-термінологічний апарат, розроблений вітчизняними конституціоналістами, разом із тим враховуємо й досягнення західних фахівців.

У середині XIX століття відносини між роботодавцями та сільськогосподарськими робітниками й служниками регулювалися нормами цивільного права, а саме законами про особистий найм [6] і Тимчасовими правилами найму сільських робітників та служників від 1 квітня 1863 року [7]. Катеринославські гласні пропонували надати запровадженим робочим книжкам, згідно з Тимчасовими правилами 1863 року, обов'язковий характер, оскільки стаття 8 цього закону дозволяла особам, які наймалися на сільські роботи на території до 30 верст від місця постійного проживання, не надавати названих документів для укладання трудового договору. Про актуальність зазначеного питання для гласних свідчить те, що порушено його вже під час проведення у вересні 1866 року першої сесії губернського земського зібрання його головою й губернським маршалком П.А. Струковим у записці щодо заміни паспортів та білетів для сільськогосподарських робітників та служників особливими книжками. Укладачем пропонувалося, по-перше, заборонити наймати робітника без спеціальної робочої книжки, по-друге, поширити такі правила на всіх осіб, які служили за наймом [8, с. 79-80]. Цю пропозицію детально розроблено гласним від Новомосковського повіту О.М. Короленком у відповідній записці, яку за рішенням його колег передали до створеної міністерством фінансів комісії для перегляду паспортної системи. Крім цього, додатково наголошувалося на необхідності заміни паспорта робочою книжкою. Отже, гласні були не проти дискримінації одних підданих заради захисту інтересів інших. При цьому численність перших у багато разів перевищувала численність других. Звертаємо увагу на кількісні показники, тому що принцип обмеження прав одних осіб на користь інших був традиційно притаманний правовій культурі Російської імперії, а реформа 1861 року, як бачимо, ще не закоренилася в правосвідомості значної частини катеринославських гласних.

Під час чергової сесії 1869 року Катеринославського губернського земського зібрання (3 листопада) [10] гласний П.О. Нордберг (від Бахмутського повіту) визнав чинні правила найму сільських робітників незадовільними й запропонував зміни до них, які викладено в більш «м'якій», порівняно з 1866 роком, редакції. Передбачалося, що паспорти або білети для сільськогосподарських робітників та служників не замінять робочими книжками, а об'єднують обидва документи в один [10, с. 215-223]. За результатами дискусії гласні прийняли клопотання до «уряду»² щодо ухвалення статуту про найм робітників. До клопотання додали всі заяви, які було обговорено під час розгляду питання. Не отримавши відповіді від центральних органів влади, губернські гласні вдруге звернулися 1871 року з вищезначеною законодавчою ініціативою [9, с. 629]. Отже, гласні мали власне бачення регулювання трудових відносин і бажали, щоб їхні проекти врахував законодавець.

31 жовтня 1872 року більшість гласних (25 проти 8) Катеринославського губернського земського зібрання за ініціативою О.М. Поля [11, с. 152] прийняла доповідь управи «З

¹ На той час у складі Російської імперії знаходились губернії, на територію яких наразі повністю або частково поширюється суверенітет України: Бессарабська, Волинська, Подільська, Катеринославська, Київська, Курська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська, Чернігівська.

² Під урядом у Російській імперії протягом XIX століття й до жовтня 1905 року малася на увазі сукупність таких адміністративних установ, як Комітет міністрів і Рада міністрів.

питання про зобов'язання робітників до виконання умов особистого найму» (П.О. Янченко, І.В. Бурхановський), яку разом із пропозиціями, оголошеними гласними під час засідання, вирішили передати до комісії, утвореної при третьому відділенні Власної Його Імператорської Величності канцелярії для розгляду вищезазначеного питання. Серед новацій варто виділити ті, авторами яких були гласні Новомосковського та Павлоградського повітових земських зібрань. Першими пропонувалося, щоб робітників, які залишили місце служіння до розгляду спору мировим суддею, місцева державна адміністрація негайно повертала назад. Інші клопотали про те, щоб порушення робітниками договорів без законних підстав кваліфікувалося діянням, яке прирівнювалося б до умисного введення в оману, а також щоб за його вчинення наставала кримінальна відповідальність. Відтак зміст законодавчих ініціатив гласних деяких повітових та губернського земських зібрань як суб'єктів лобювання захисту інтересів роботодавців, порівняно з попередніми роками, набув більш радикального характеру. Посилюється тенденція обмеження особистих прав осіб, що наймаються на сільськогосподарські роботи, та неадекватного посилення жорсткості покарання за порушення саме ними трудового договору.

Пропозиції, які висувалися гласними, щодо запровадження кримінальної відповідальності для осіб, що порушували цивільні угоди, не є катеринославським ексклюзивом. Відповідні настрої загалом поширювалися в Російській імперії. Так, у травні 1898 року члени сільськогосподарської ради при Міністерстві землеробства та державного майна виступили на користь запровадження кримінальної відповідальності для робітників і роботодавців, що порушуватимуть умови договору найму.

Під час сесії 17 грудня 1881 року Катеринославського губернського зібрання [12] з мінімальною перевагою в один голос (завдяки голосу голови зібрання) гласні прийняли клопотання, яким пропонувалося подальше посилення санкцій щодо осіб, які порушували умови договору найму на сільськогосподарські роботи. Сподіваючись розширити права роботодавців у справах щодо відшкодування завданих ним збитків із боку таких робітників, гласні за ініціативи свого колеги О.Ф. Бантиша клопотали про відміну наказу Сенату, яким заборонялося продавати майно сільських обивателів для стягнення боргів [12, с. 104-108].

12 грудня 1884 року [9, с. 636] гласні Катеринославського губернського земського зібрання на прохання Імператорського товариства сільського господарства (звернення від 25 квітня за № 277) долучилися до клопотання перед «урядовою владою» щодо внесення таких змін до чинних законів, завдяки яким, по-перше, відповідальність робітників за недотримання ними договорів та зобов'язань із формальної ставала б дієвою, по-друге, було б введено покарання стосовно наймачів, які чинили свавілля над робітниками. Вважаємо, що заслуговує на увагу коментар членів губернської управи про те, що це клопотання не суперечило позиції гласних губернського земського зібрання минулих років щодо питання регулювання відносин між робітниками та наймачами.

Після набрання чинності Положенням про найм на сільські роботи від 12 червня 1886 року [13] гласні Катеринославського губернського земського зібрання не послабили своєї діяльності як лобісти інтересів роботодавців. На сесії 7 та 13 грудня 1889 року [14, с. 12-13, 66-67] вони наполягали на обов'язковості договірних листів, за винятком тих випадків, коли робітник наймався на строк не більше одного тижня, та запровадження кримінальної відповідальності за недотримання цього правила. Також пропонувалося спрощення процедури судового розгляду спорів у справах із порушення правил найму задля їх швидкого та «зручного» розгляду. Прийнято клопотання про внесення відповідних змін до вищезазначеного положення, зокрема до статей III та IV. З врахуванням статистичних даних про мізерну частину, яку складали письмові договірні листи серед загальної кількості угод найму (приблизно 5-8% [15]), можна зрозуміти завзятість гласних, що продовжували лобювати надання письмовим договорам найму обов'язкового характеру.

Отже, предметом лобювання гласними Катеринославського губернського земського зібрання протягом другої половини ХІХ століття були зміни до законів, якими визначалися правила найму сільськогосподарських робітників та служників і, відповідно, їхній правовий статус та права й обов'язки їхніх роботодавців.

Для визначення мети лобювання внесення змін до означених законів із боку гласних спиратимемося на їхні промови під час сесій Катеринославського губернського земського зібрання 1866, 1869, 1876, 1878, 1881, 1888 років.

П.А. Струков у своїй записці наголошував на майже щоденних ускладненнях із найманими робітниками, що не виконують умов найму, однак не несуть за це відповідальності [8, с. 79-80]. Так, за його спостереженнями, робітники нерідко з власної примхи або в разі обіцянки іншого роботодавця заплатити їм більше в розпал польових робіт, незважаючи на укладення попередньої домовленості, цілими гуртами покидають одного роботодавця й переходять до іншого, інколи забираючи й частину задатку³. Відтак голова зібрання П.А. Струков акцентував на правопорушеннях саме з боку робітників. Однак він говорив про те, що запропоновані ним обов'язкові робочі книжки сприятимуть встановленню чітких правил, однаково обов'язкових як для господаря, так і для робітників, тобто заявляв про намір захищати інтереси обох сторін трудового договору.

Однак уже 18 грудня того ж року після обговорення доповіді О.М. Короленка щодо вільнонайманих сільськогосподарських робітників гласні одноголосно постановили, що визнають необхідним докорінне реформування правовідносин між наймачами та робітниками з метою отримання більших гарантій першими. Отже, заява П.А. Струкова на вересневій сесії щодо бажання захищати права господарів і робітників залишилася декларацією та фактично не була підтримана гласними на грудневій сесії 1866 року. Утім і сам П.А. Струков не наполягав на власному, раніше оголошеному, підході щодо внесення змін до Тимчасових правил найму сільських робітників та служників від 1 квітня 1863 року.

1869 року вже гласний П.О. Нордберг за дорученням Бахмутського повітового земського зібрання звертався до колег із губернського зібрання з проханням клопотати перед «урядом» щодо внесення змін до законів, що може на практиці укріпити взаємовідносини між наймитами та наймачами й у такий спосіб захистити права останніх. П.О. Нордберг наголошував на тому, що умови договору не виконуються саме робітниками, обґрунтовуючи таким чином спрямованість змін до законодавства, які він пропонував. Вираженням прагнень середньостатистичного роботодавця можна вважати емоційно насичену частину промови П.О. Нордберга. Він поставив риторичне питання: «Потрібно ж хоч якось захистити права роботодавця?». Тобто людей, продовжив він далі, що живуть працею, жертвують грошима, надають робітникам можливість годувати свої родини, нарешті, вивозять їх за власний рахунок туди, де можна отримати гарантований заробіток, сплачують за них заборгованості з казенних податків. Звертаючись до присутніх на зібранні, П.О. Нордберг обурювався: «Однак у підсумку ці робітники працювати у Вас не бажають, позаяк сусід Ваш пропонує йому на 50 коп. більше; він залишає Вас під час самих жнив; паспорт Ви йому мусите повернути, аби не наразитися на кримінальну відповідальність за самоуправство» [10, с. 215-223].

Гласні, незважаючи на надання прерогативи інтересам роботодавців, тобто власним, розуміли необхідність і запровадження покарання для тих із них, хто спонукає робітників порушувати умови договору найму. Так, П.О. Нордберг пропонував звернути увагу на

³ Зазвичай для виконання літніх сільськогосподарських робіт незаможні сільські обивателі наймалися ще восени під час збору податків чи взимку. Укладаючи усну домовленість, вони брали в землевласників-роботодавців задаток. У такому випадку добова оплата праці робітника влітку була суттєво меншою, ніж коли договір найму уклали влітку напередодні жнив. Сільські обивателі, що знаходилися у вкрай складному матеріальному становищі, інколи уклали усні угоди з декількома землевласниками, а влітку не встигали якісно та своєчасно виконати всі обіцяні види робіт, тобто порушували попередні домовленості.

заходи для попередження невиконання угод, тобто за можливості ускладнити вчинення такого проступку. Гласний переконував присутніх на засіданні в тому, що в разі застосування санкцій за прийняття робітника без книжки ніхто з «господарів» діяти в такий спосіб не наважиться. Отже, гласні спромоглися визнати наявність у власному середовищі роботодавців, схильних порушувати трудове законодавство. Варто зауважити, що три роки тому лобістів не цікавили інтереси роботодавців щодо праввідносин між ними та сільськогосподарськими робітниками.

Власні пропозиції щодо посилення заходів адміністративного впливу на робітників для виконання ними умов трудового договору гласні інколи пояснювали й корисністю відповідних новацій саме для правопорушників. Наприклад, на Новомосковському повітовому зібранні від 4 серпня 1871 року [11, с. 150-151] гласні постановили слідкувати за тим, щоб робітників, які залишили місце служіння до розгляду спору мировим суддею, місцева державна адміністрація негайно повертала назад. Вважалося, що в такий спосіб можна запобігти у майбутньому не тільки самовільному залишенню робітниками місця роботи, а також їхньому зубожінню. Це могло стати результатом, наголошували гласні, величезних грошових стягнень, які інколи накладалися, згідно із законом, на таких сільських робітників.

Одним із тих гласних, хто послідовно та наполегливо лобіював інтереси сільськогосподарських робітників, був П.М. Міклашевський, який неодноразово звертався до совісті колег, наголошуючи на тому, що з боку землевласників домовленості також нерідко порушувалися. Утім, на жаль, якщо виходити з текстів журналів Катеринославського губернського земського зібрання різних сесій, союзників у нього майже не було. Показовою є дискусія, яка розгорнулася між П.М. Міклашевським та С.С. Потоцьким на сесії 1876 року щодо доцільності криміналізації порушення умов трудового договору з боку сільськогосподарських робітників.

П.М. Міклашевський слушно зауважував, що кожен робітник, якого наймав землевласник, насамперед розраховував, що роботодавець буде його добре годувати, хоча якість продуктів сторонами не обумовлювалася, і недотримання сподівань перших, звісно, не може бути підставою кримінального переслідування роботодавця. Для доведення поширеності такої практики лобіст інтересів сільських робітників посилався на свідчення своїх знайомих землевласників: «У деяких тутешніх дідичів їжа для робітників є дуже низької якості. У борщі галушки плавають одна від одної на відстані половини аршину» [16, с. 326]. П.М. Міклашевський вкотре спробував переконати колег в тому, що не варто ставитися до справи регулювання трудових відносин так одностороннє, і нагадав присутнім на засіданні, що вони представляють інтереси трьох станів: «Убезпечуючи землевласників від порушень із боку робітників, ми мусимо всебічно розглянути це питання. Необхідно говорити й про те, що робітникам, які наймаються до землевласників для виконання сільськогосподарських робіт, також слід забезпечити захист прав, наприклад, на отримання від господаря такого харчування, яке буде достатнім для підтримки їх працездатності» [16, с. 326-327].

С.С. Потоцький [16, с. 327-328] був переконаний, що не робітники «знаходяться в руках» землевласників, а навпаки. На його думку, перші, на відміну від землевласників, мають законні можливості для захисту власних прав, однак не бажають їх використовувати. Так, якщо дідич не дотримується умов договору та порушує права робітників, то їм слід звернутися до мирового судді. Вони не роблять цього й самовільно залишають робочі місця, забираючи при цьому задатки. Натомість землевласник може лише отримати виконавчий лист, який, як вважав С.С. Потоцький, можна спокійно залишити в себе в кармані, оскільки відповідно до закону не можна як компенсацію продати волів, коня, корову, землеробські знаряддя праці. Нарешті, зауважив учасник дискусії, якщо особа все це має, то не піде найматися в робітники. Ув'язнити за фінансову неспроможність, нагадав гласний, можна, коли сума боргу перевищує 100 крб., а в боржника немає дітей. Однак у більшості випадків у робітників є діти, а борг є значно меншим, аніж 100 крб. Таким чином, песимістично підсумував С.С. Потоцький, злісні правопорушники серед робітників залишаються

непокараними. Він не погоджувався також із твердженням П.М. Міклашевського щодо якості харчування для сільських робітників: вважав, що лише у виключних випадках дітич погано їх годує. Прикро, що палкий лобіст інтересів землевласників-роботодавців не тільки заперечував незахищеність сільських робітників, а й проявляв щодо них, вважаємо, украй презирливе ставлення, називаючи їх «братами меншими».

П.М. Міклашевський також дуже емоційно опонував заявам П.О. Янченка щодо того, що члени губернської земської управи були прибічниками захисту прав як наймачів, так і тих, хто наймається. Скоріше можна погодитися з гласним, аніж із головою управи. Члени управи пропонували передати до урядової комісії клопотання гласних Новомосковського та Павлоградського повітових земських зібрань, якими пропонувалося суттєве обмеження прав сільськогосподарських робітників (примусове повернення до залишеного ними місця роботи до рішення суду та кримінальна відповідальність за порушення цивільної угоди, якою був договір найму на сільськогосподарські роботи).

Під час чергової сесії 1878 року (27 жовтня) [17, с. 78, 488] гласні розглядали питання регулювання трудових відносин у контексті економічного добробуту землевласників Катеринославської губернії, більшість яких належала до стану дворян. Так, у зв'язку з обговоренням питання щодо тяжкого стану, у якому знаходилася ця група підданих, прийнято клопотання стосовно «уряду» щодо найскорішого вирішення робітничого питання, яке на той час розглядалося комісією.

У ході дискусії щодо необхідності надання обов'язкового характеру договорам найму сільськогосподарських робітників, яка тривала під час сесії 1888 року [18, с. 303-304], сформовано три групи гласних, які мали різне бачення мети лобіювання внесення вищеназваних змін до законодавства. Гласні від Верхньодніпровського повіту, зокрема С.І. Кузьмицький, міркували про інтереси наймачів і робітників. Гласний А.В. Бахирев вважав, що правила найму ставлять господарів у дуже вигідні умови, тому слід звернути увагу тільки на права робітників. На користь такої позиції можна, на нашу думку, навести коментар щодо законодавства Російської імперії, яким регулювався особистий найм, знаного фахівця Г.Ф. Шершеневича. Зокрема, учений зауважував, що застарілі російські закони, на відміну від німецького закону (1897 рік) та бельгійського (19 березня 1900 рік), не поклали на роботодавця обов'язку щодо забезпечення фізичних і моральних інтересів найманого працівника. Зокрема, роботодавця не зобов'язували забезпечити робітнику таке приміщення для помешкання, яке б не нанесло шкоди його фізичному та моральному здоров'ю [19, с. 342.]. Група лобістів інтересів виключно роботодавців була найбільш численною. Ф.Н. Воронін, наприклад, вважав, що основним обов'язком сільських робітників є сумлінне ставлення не тільки до роботи, а й до інтересів наймача. Гласний як негативний момент відзначав те, що в робітників відсутнє усвідомлення необхідності виконання такого обов'язку внаслідок недостатності їхнього розумового та морального розвитку. О.М. Короленко висловив застереження стосовно того, щоб обов'язковість найму за договірними листами не поставила господарів у складне становище. М.В. Родзянко поділяв його побоювання. Н.К. Бахмутов вбачав незахищеність інтересів господаря як сторони угод про особистий найм.

Отже, підсумуємо. Гласні Катеринославського губернського земського зібрання через прийняття ними протягом 1869–1889 років стосовно центральних органів влади восьми клопотань лобіювали внесення змін до законів, якими встановлювалися правила найму сільськогосподарських робітників і служників. Проте більшість гласних (О.М. Короленко, П.О. Нордберг, М.М. Демочані та інші) мали на меті передусім лобіювання захисту прав роботодавців. Меншість лобіювала, хоча б на рівні декларацій, інтереси обох сторін трудового договору (П.А. Струков, П.О. Янченко, С.І. Кузьмицький, І.М. Кранц). Абсолютна меншість лобіювала насамперед захист прав сільськогосподарських робітників (П.М. Міклашевський, І.М. Рудченко, А.В. Бахирев).

Перспективним, на нашу думку, є подальше вивчення матеріалів офіційного діловодства земських зібрань в українських губерніях для формування картини вітчизняної історії відносин лобювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Любимов О.П. История лоббизма в России / О.П. Любимов. – М. : Фонд «Либеральная миссия», 2005. – 208 с.
2. Шапкин И.Н. Из истории лоббизма в России. Представительские организации российского капитала во 2-й половине 19-го – начале 20-го века / И.Н. Шапкин. – М. : МАЭП, 1999. – 198 с.
3. Ильичева Л.Е. Институционализация лоббизма в политическом процессе современной России : становление, приоритеты развития : автореф. дисс. на стиск. науч. степ. докт. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» [Электронный ресурс] / Л.Е. Ильичева. – М., 2002. – 19 с. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/institutsionalizatsiya-lobbizma-v-politicheskom-protsesse-sovremennoi-rossii-stanovlenie-pri>
4. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові аспекти лобювання у правотворчому процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. «Конституційне право ; муніципальне право» [Електронний ресурс] / В.Ф. Нестерович ; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2008. – 20 с. – Режим доступа : <http://govuadocs.com.ua/docs/229/index-229670-1.html>
5. Дягілев О.В. Правовий інститут лобювання : конституційно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. «Конституційне право ; муніципальне право» / О.В. Дягілев ; Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 38 с.
6. Свод законов Российской империи : в 15 т. – СПб. : Тип. Второго отделения Собственной Е. И. В. канцелярии. – 1857–1868. – Т. 10. – Ч. 1. – Кн. 4 : Об обязательствах по договорам. – 1857. – Гл. 1.
7. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (с 12 декабря 1825 года по 28 февраля 1881 год) : в 55 т. – СПб., 1830–1885. – Т. 38. – 1839. – Отд. 1. – № 39448.
8. Постановления сентябрьской сессии 1866 года Екатеринославского губернского земского собрания с приложениями. – Екатеринослав : Типография Я.И. Чаусского, 1867. – 76 с.
9. Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания 1866–1913 годов : в 2 т. / сост. П.К. Соколова. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914–1916. – Т. 1 : 1866–1889 года. – 1914. – 1176 с.
10. Стенографический отчет к постановлениям Екатеринославского губернского земского собрания с 24 октября по 4 ноября 1869 года. – Екатеринослав : Типография Я.М. Чаусского, 1870. – 263 с.
11. Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : Типографии губернского правления, 1873. – 843 с.
12. Постановления XVI очередной сессии с 9 по 20 декабря 1881 года с приложениями. – Екатеринослав : Типография губернской управы, 1882. – 875 с.

13. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье (с 1 марта 1881 года по 1913 год) : в 33 т. – СПб., 1885–1916. – Т. 6. – 1886. – № 3803.
14. Постановления XXIV очередной сессии с 5 по 14 декабря 1889 года с приложениями. – Екатеринослав : Типография губернской управы. – 1890. – 761 с.
15. Крузе Э.Э. Условия труда и быта рабочего класса в России в 1900-1914 годах [Электронный ресурс] / Э.Э. Крузе. – Л. : Наука, 1981. – 143 с. – Режим доступа : <http://istmat.info/node/32666>.
16. Стенографический отчет к постановлениям Екатеринославского губернского земского собрания XI сессии с 16 по 28 октября 1876 года. – Екатеринослав : Типография губернского правления, 1877. – 656 с.
17. Постановления XIII очередной сессии Екатеринославского губернского земского собрания с 18 по 30 октября 1878 года с приложениями. – Екатеринослав : Губернская типография, 1879. – 665 с.
18. Постановления XXIII очередной сессии с 5 по 14 декабря 1888 года с приложениями. – Екатеринослав : Типография губернской управы, 1889. – 761 с.
19. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права [Электронный ресурс] / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Статут, 2005. – 508 с. – Режим доступа : http://www.webarhimed.ru/assets/files/uchebniki/Russkoe_gragdanskoe_pravo_SHERSHENEVICH_ucheb.pdf.

REFERENCES

1. Lyubimov O.P. *Istoriya lobbizma v Rossii* [The History of Lobbying in Russia] / O.P. Lyubimov. – Moscow : Fund of «Liberal'naya missiya», 2005. – 208 p.
2. Shapkin I.N. *Iz istorii lobbizma v Rossii. Predstavitel'skie of organizacii rossiyskogo kapitala vo 2th polovine 19th – nachale 20th veka* [From the History of Lobbying in Russia. Representative Organizations of Russian Capital in the 2nd Half of the 19th – the beginning of 20th Centuries] / I.N. Shapkin. – Moscow : MAEP, 1999. – 198 p.
3. Ilicheva L.E. Institutionalization of Lobbying in the Political Process of Modern Russia : Formation, Priorities of Development : abstract of thesis for the degree of doctor of political sciences : major 23.00.02 : “Political Institutions, Ethno-Political Conflictology, National and Political Processes and Technologies” [Electronic resource] / L.E. Ilicheva. – Moscow, 2002. – Access mode : <http://www.dissercat.com/content/institutsionalizatsiya-lobbizma-v-politicheskom-protsesse-sovremennoi-rossii-stanovlenie-pri>.
4. Nesterovych V.F. Constitutional and Legal Aspects of Lobbying in the Lawmaking Process of Ukraine : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences 12.00.02. “Constitutional Law, Municipal Law” [Electronic resource] / V.F. Nesterovych. – Kyiv, 2008. – Access mode : <http://govuadocs.com.ua/docs/229/index-229670-1.html>.
5. Diahiliev O.V. Legal Institute of Lobbying, Constitutional and Legal Aspect : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences 12.00.02. “Constitutional Law, Municipal Law” / O.V. Diahiliev. – Kharkiv, 2010. – 38 p.
6. Collection of Laws of 1857. Vol. 10. Part 1. Book 4 “On Contractual Obligations”, Chapter 1.
7. Complete Collection of Laws - II. vol.38. Dep. 1. № 39448.
8. Resolution of the September session of 1866 of Yekaterinoslav governorate zemstvo assembly with applications. Ekaterinoslav : tipografiya Ya.I. Chausskogo, 1867. – 76 p.
9. Systematic Set of Regulations of Yekaterinoslav governorate zemstvo assembly. 1866-1913. V.1. 1866-1889. – Ekaterinoslav : tipografiya Ya.I. Chausskogo, 1914. – 1176 p.

10. Verbatim report to the regulation of Yekaterinoslav governorate zemstvo assembly from 24th of October to 4th of November 1869. Ekaterinoslav : tipografiya Ya.I. Chauskogo. – 1870. – 263 p.
11. Resolutions of VII regular Yekaterinoslav governorate zemstvo assembly from 28th of October to 12th of November 1872. Ekaterinoslav : Tipografiya gubernskoy upravy, 1873. – 843 p.
12. Resolutions of XVI regular session from 9th to 20th of December 1881 with applications. Ekaterinoslav : Tipografiya gubernskoy upravy. – 1882. – 875 p.
13. Complete Collection of Laws -III. V.6. №3803.
14. Resolutions of XXIV regular session from 5th to 14th of December 1889 with applications. Ekaterinoslav : Tipografiya gubernskoy upravy. – 1890. – 761 p.
15. Kruze E.E. *Usloviya truda i byta rabocheho klassa v Rossii v 1900-1914 godakh* [Working and Living Conditions of the Working Class in Russia in 1900-1914] [Electronic resource] / E.E. Kruze. – Leningrad : Nauka, 1981. – 143 p. – Access mode : <http://istmat.info/node/32666>.
16. Verbatim report to the regulations of XI session of Yekaterinoslav governorate zemstvo assembly from 16th to 28th of October 1876. Ekaterinoslav : Tipografiya gubernskoy upravy. – 1877. – 656 p.
17. Resolution of the XIII regular session of Yekaterinoslav governorate zemstvo assembly from 18th to 30th of October 1878 with applications. Ekaterinoslav : Tipografiya gubernskoy upravy. – 1879. – 665 p.
18. Resolutions of XXIII regular session from 5th to 14th of December 1888 with applications. Ekaterinoslav : Tipografiya gubernskoy upravy. – 1889. – 761 p.
19. Shershenevich G.F. *Uchebnik russkogo grazhdanskogo prava* [Textbook of Russian Civil Law] [Electronic resource] / G.F. Shershenevich. – Moscow : Statute, 2005. – 508 p. – Access mode : http://www.webarhimed.ru/assets/files/uchebniki/Russkoe_gragdanskoe_pravo_SHERSHENEVICH_ucheb.pdf.

УДК 347.963 (477)

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПРИНЦИПУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРОКУРАТУРИ У XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Добровольський Д.М., аспірант

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
вул. Фонтанська дор., 23, м. Одеса, Україна
kafedra_spo@ukr.net*

У статті досліджується історія становлення принципу незалежності прокуратури невіддільно від становлення цього державного органу. Висвітлюються проблеми запровадження інституту фіскалів у Росії як попередника прокуратури. Розкриваються проблеми забезпечення незалежності прокурорів у процесі їх практичної діяльності у XVIII – на початку XX ст.

Ключові слова: прокуратура, Російська імперія, незалежність, принцип, фіскали.

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ПРИНЦИПА НЕЗАВИСИМОСТИ ПРОКУРАТУРЫ В XVIII – НАЧАЛЕ XX В.

Добровольский Д.М.

*Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ул. Фонтанская дор., 23, г. Одесса, Украина
kafedra_spo@ukr.net*

В статье исследуется история становления принципа независимости прокуратуры неотделимо от становления этого государственного органа. Освещаются проблемы внедрения института фискалов в России как предшественника прокуратуры. Раскрываются проблемы обеспечения независимости прокуроров в процессе их практической деятельности в XVIII – начале XX в.

Ключевые слова: прокуратура, Российская империя, независимость, принцип, фискалы.

GENESIS OF THE PROSECUTION SERVICE PRINCIPLE OF INDEPENDENCE IN XVIII – EARLY XX CENTURIES

Dobrovolsky D.M.

*National university «Odessa law academy», str. Fontanska dor., 23, Odesa, Ukraine
kafedra_spo@ukr.net*

In this article we analyze the aspects of the prosecution service evolution as an independent agency of state authority since its inception until early XX century. We conclude that a formation of any state institution, including prosecution service, was defined by two crucial factors: objective necessity and the will of the legislator. Historically, at the lands that constitute the territory of contemporary Ukraine, there were no prerequisites for creation of an agency, analogous to prosecution service. Firstly, state formations were moderate by their territories, secondly – the quantity of their agencies was moderate as well, thirdly the population had a privilege to plea complains directly to the Monarch, bypassing all lower instances.

Gradually, with a growth of the state formations by their territories and by population, the hierarchy of state agencies becomes more complicated and tangled, a quantity of officials increases that enlarges a number of pleas to the Monarch. As a result, he could not react them by himself.

That all stipulated conceptualization of necessity to create specialized permanent agency at the state level, empowered to supervise legality, especially regarding activities of local authorities and related corruption links.

Considering these reasons, on March 17, 1714, Emperor Peter the Great created the Fiscal service, and its Chief was subordinated directly to the Senate. The Fiscal officials were independent from local authorities, but overall efficiency of the agency was quite low due to delaying of judicial processes. One of the disadvantages of the hierarchy was that the Chief of the agency was subordinated to the Senate; as a result, some senators were counteracting his activities due to their reasons of corruption.

In 1722 Peter the Great eliminated the Fiscal service and created the Prosecution service, that was empowered to supervise activities of the Senate as well. The independence of prosecution service was guaranteed in a special way: the Monarch was the only person capable to reprimand and to punish prosecutors.

Due to the manifesto of Alexander I dated September 8, 1802, the Ministry of Justice was created, and its main task was to coordinate functioning of courts and prosecution agencies. The position of the Prosecutor General was merged with the position of the Minister of Justice. Unfortunately, this fact affected independence of the Prosecutor General – he could not stay impartial and had less of ability to supervise activities of state bodies and officials.

The Prosecutor General was managing all the province prosecutors, but as a fact, they also had to report to the Governors about results of their work. Due to the Judicial Reform Act of 1861 functions of the Prosecution service were reduced, but prosecutors became more independent of local authorities. In this condition, the Prosecution service existed until the Revolution in 1917.

Key words: prosecution service, Russian Empire, independence, principle, fiscal service.

Дослідження питання щодо становлення принципу незалежності прокуратури неможливо розглянути без висвітлення історичних тенденцій становлення самого інституту прокуратури. Цілком логічно, що для формування будь-якого інституту в державі повинні поєднатися два важливі фактори: об'єктивна необхідність та її усвідомлення законодавцем.

Історія становлення незалежності прокуратури як принципу її організації й діяльності в науковій літературі досліджувалася фрагментарно, насамперед у працях, основною метою

яких було з'ясування загальних питань запровадження й діяльності фіскалів і прокуратури. Окремо слід виділити дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук В.І. Малюги «Принципи організації та діяльності прокуратури України», у якій аналізувалося питання історії становлення принципів організації й діяльності прокуратури. Однак спеціальної уваги принципу незалежності автор не приділив, оскільки це не було метою його дисертаційної роботи. Отже, можна зробити висновок, що проблеми, передумови, тенденції та закономірності становлення принципу незалежності прокуратури досі комплексно не досліджувалися в науковій літературі.

Отже, метою статті є дослідження питань щодо запровадження інституту фіскалів у Російській імперії на початку XVIII ст., висвітлення проблем забезпечення їх незалежності, оскільки вони були попередниками запровадженої згодом прокуратури, а також аналіз проблем забезпечення незалежності прокуратури від моменту її запровадження у XVIII ст. до 1917 року.

Тривалий час на теренах сучасної України важливих передумов для створення інституту, аналогічного сучасній прокуратурі, не було, що пов'язувалося з певними факторами: по-перше, державні утворення не були значними за територією; по-друге, незначним за кількістю був адміністративний апарат; по-третє, населення користувалося правом подання чолобитної, тобто скарга на діяльність посадовця могла подаватися одразу до царя, оминаючи будь-які інші інстанції. Д.О. Серов зазначає: «Реалізація цього права, утворюючи гнучкий механізм зворотного зв'язку між широкими верствами населення та верховною владою, безумовно несла в собі також елементи загального нагляду» [1, с. 47]. Давнім прототипом сучасної прокуратури можна вважати утворення в 1549 році Чолобитного приказу, до повноважень якого належали питання попереднього розгляду поданих до царя скарг та перевірка достовірності відомостей, що в них містилися. І хоча цей приказ проіснував не так довго, він був одним із перших державних інститутів, який наглядав за дотриманням законності. Поступово з розростанням державних утворень, як за територією, так і за кількістю населення, ускладнюється побудова державного апарату, значно збільшується кількість державних посадовців, а отже, збільшується й кількість скарг на порушення ними законності, які один правитель уже не міг розглянути й відреагувати. Значний інтерес у зв'язку із цим становила пропозиція стряпчого І.А. Бутурліна щодо утворення постійно діючого органу, метою діяльності якого було б «извещать государю правду про всякая дурна и про обиды ото всяких людей», що розглядається як перша спроба створення спеціалізованого органу із загальнонаглядовими функціями [1, с. 49]. Однак цю пропозицію того часу реалізовано не було.

У 1654 році було утворено Приказ великого государя таємних справ, що являв собою особисту канцелярію царя [2], серед значного кола повноважень якої окремо слід виділити контрольню-наглядіву повноваження за діяльністю центральних органів влади. Ця установа проіснувала близько двадцяти років.

Поступово починається усвідомлення на найвищому рівні необхідності запровадження спеціалізованого постійного органу з наглядовими повноваженнями, оскільки в межах великої держави питання дотримання законності, особливо в діяльності місцевих органів влади, набуло надзвичайної актуальності; насамперед це стосувалося боротьби з корупцією місцевих посадовців. З огляду на такі обставини 17 березня 1714 року в особливому акті Петра I – «Указі про фіскалів та про їх посади та дії» – було врегульовано правовий статус служби фіскалів. Організаційно служба фіскалів була триланковою. Її голова – обер-фіскал – підпорядковувався безпосередньо Правлячому Сенату, у великих містах були провінціал-фіскали, в інших – підпорядковані їм міські фіскали [1, с. 71]. Окремо слід звернути увагу на те, що чітко також визначалося питання щодо незалежності фіскалів від місцевих судово-адміністративних органів влади, що закріплювалося в Указі від 16 січня 1712 року [1, с. 74-75]. Про те, що фіскали були незалежними від інших органів влади, вказує той факт, що за їх повідомленнями починалося розслідування щодо найрізноманітніших посадовців, зокрема

самого князя А.Д. Меншикова, навіть сенаторів В.А. Апухтіна, Г.І. Волконського та інших, з приводу чого Петро I навіть зауважував, що фіскалі «непрестанно доносять, не токмо на подлых, но и на самыя знатныя лица, без всякой боязни» [1, с. 81-82]. Важливою гарантією незалежності фіскалів було встановлення заборони на їх переслідування та покарання за недоведений донос.

Однак слід зауважити, що головною проблемою діяльності фіскальної служби стало значне затягування судового розгляду фіскальних справ, унаслідок чого фактично всю ефективність функціонування цього інституту було зведено до нуля. Іншою причиною ліквідації фіскалів стало також те, що вони «явили себе у великих злочинах і зловживаннях» [3, с. 51-58].

Суттєвим недоліком у діяльності фіскалів було те, що головний фіскал підпорядковувався Сенату, у зв'язку із чим сенатори чинили йому будь-які перепони, намагаючись вигородити обвинувачених, пов'язаних із ними становими чи родинними зв'язками. Нагляд за Сенатом як за установою не входив до кола обов'язків обер-фіскала, оскільки останній був лише посадовою особою при Сенаті [4, с. 15].

Іншою причиною утворення прокуратури була також необхідність завершення побудови наглядового механізму в державі та охоплення межами нагляду якнайширшого кола державних органів, у тому числі найвищого рівня. Насамперед мова йде про Правлячий Сенат, який перебував поза межами нагляду фіскалів, оскільки фіскальна служба фактично йому підпорядковувалася, проте в діяльності сенаторів досить часто виявлялися зловживання, а дієвого інституту їх викриття не було. Також існувала ще одна причина, на яку особливо звертав увагу С.О. Петровський, оскільки «государю, хоч і Петру, за всіма не доглянути, і немало випадків, коли чолобитника не буде» [5, с. 100].

Отже, першим законодавчим актом про прокуратуру став Указ від 12 січня 1722 року, у якому зазначалося: «Бути при Сенаті генерал-прокурору та обер-прокурору, також у будь-якій колегії по прокурору». Якщо порівнювати положення прокурорів і фіскалів, то можна дійти висновку, що повноваження прокурорів були ширшими, оскільки їх нагляд поширювався також на діяльність Сенату, що було більш прогресивним порівняно з попереднім інститутом фіскалів.

Указ «Про посаду генерал-прокурора» від 27 квітня 1722 року встановлював його компетенцію: «Накрепко смотри, дабы Сенат в своем звании праведно и нелицемерно поступал <...> а ежели что увидит противное сему, тогда в тот же час повинен предлагать Сенату явно, с полным изъяснением, в чем они или некоторые их них не так делают, как надлежит, дабы исправили. А ежели не послушают, то должен в тот час протестовать и оное дело остановить».

Отже, прокуратуру було запроваджено з метою здійснення нагляду за дотриманням законності в діяльності центральних і місцевих органів державної влади. Наприклад, до повноважень органів прокуратури належало, крім іншого, здійснення нагляду за інтересами казни, нагляд в арештантських справах, за місцями утримання під вартою. Прокурори наділялися правом опротестування незаконних рішень державних органів [6].

Під час надання таких широких повноважень прокурорам важливим було питання щодо забезпечення їх незалежності, особливо з боку Сенату. Цю проблему було вирішено Петром I безпосередньо в пункті IX квітневого указу, у якому встановлювалася така гарантія незалежності: «1. Генерал и обер-прокуроры ничьему суду не подлежат, кроме нашего. 2. А ежели во отлучении нашем явятся в тяжкой и времени не терпящей вине, яко измене, то Сенат может арестовать и розыскивать, а дело приказать иному кому. 3. Однако ж никакой пытки, экзекуции или наказания не чинить» [7]. Сучасною мовою це можна охарактеризувати так: незалежність прокурорів мала забезпечуватися тим, що сам Петро I повинен був вирішувати питання про покарання прокурорів, вони могли бути підданими кримінальному переслідуванню за відсутності царя лише у виняткових випадках.

У подальшому становлення прокуратури відбувалося досить складно, оскільки після смерті Петра I (28 січня 1725 року) і під час царювання Анни Іоанівни (1730-1740 роки) прокурорський нагляд існував лише на папері та перебував у занепаді. Зміни на краще відбулися з приходом до влади Єлизавети Петрівни (1741-1761 роки), коли було поновлено прокурорські установи на їх старих, петровських, засадах. Проте остаточно прокуратура сформувалася за часів правління Катерини II (1762-1796 роки), коли було значно посилено нагляд за законністю в діяльності місцевих (губернських) органів влади [8, с. 620], а отже, питання щодо забезпечення незалежності прокуратури знову набуло актуальності.

7 жовтня 1775 року Катериною II було затверджено Установи для управління губерній Російської імперії, відповідно до яких у наступні роки проводилася реформа адміністративно-територіального поділу Російської імперії. Унаслідок цього змінилася також прокурорська система, було запроваджено губернські прокуратури. Статтею 404 Установ для управління губерній Російської імперії визначалися завдання й повноваження губернських прокурорів: «Они смотрят и бдение имеют о сохранении везде всякого порядка, законами определенного, и в производстве и отправлении самых дел. Они сохраняют целостность власти, установленной и интереса Императорского Величества; наблюдают, чтоб запрещенных сборов с народа никто не собирал, и долг имеют истреблять повсюду зловредные взятки» [9]. Отже, ці прокурори наділялися правом здійснювати нагляд за законністю в діяльності губернських і повітових органів, у тому числі судів, перевіряти прийняті ними рішення з приводу їх відповідності законам. На прокурорів також покладалося попередження порушень законів, вживання заходів до припинення порушень, опротестовування незаконних правових актів. Усе це було можливим лише за умов забезпечення незалежності організації та діяльності органів прокуратури на рівні губерній.

На початку XIX ст. відбулися суттєві перетворення в структурі прокуратури. Відповідно до Маніфесту Олександра I від 8 вересня 1802 року було створено вісім міністерств, у тому числі міністерство юстиції, центральний апарат якого було сформовано з канцелярії генерал-прокурора. Головним завданням цього міністерства стало управління системою суду й прокуратури. Посада генерал-прокурора поєднувалася з посадою міністра юстиції [10, с. 12]. Вказані зміни згодом було відображено у виданому в 1857 році Зводі законів, згідно з положеннями якого прокурорський нагляд розподілявся на три рівні:

- генерал-прокурорський нагляд в особі міністра юстиції;
- обер-прокурорський нагляд при загальних зборах і департаментах Сенату;
- місцевий нагляд у губерніях в особі губернського прокурора та двох стряпчих у кожній губернії, а також повітових стряпчих у кожному повіті [4, с. 27].

Як відзначає Л.В. Плевако, така структура суттєво знизила ефективність діяльності прокуратури та погіршила стан її незалежності. Насамперед це обумовлювалося зрощенням посади головного прокурора з міністерською посадою, оскільки він за таких умов уже не мав змоги здійснювати нагляд за функціонуванням урядових органів вищої ланки. Безпосереднім керівником губернських прокурорів був міністр юстиції, однак на практиці вони не були незалежними, оскільки були зобов'язаними про всі виявлені зловживання невідкладно повідомляти губернське начальство, що певною мірою ставило прокурорів у залежність від місцевої влади. Стряпчі ж безпосередньо знаходилися в підпорядкуванні губернського начальства [4, с. 28]. Усе це знову підкреслювало необхідність реформування тогочасної прокуратури та посилення її незалежності.

Найсуттєвіші перетворення, пов'язані зі становленням прокуратури й засад її діяльності, відбувалися і другій половині XVIII ст. У 1862 році Державною Радою Російської імперії було прийнято Основні положення про прокуратуру, у яких визначалося державне призначення прокурорського нагляду, його зміст (предмет), завдання й повноваження прокурорів. Досить чітко було визначено призначення прокуратури: «Спостереження за

точним та однаковим виконанням законів у Російській імперії». В Основних положеннях про прокуратуру було сформульовано принципи її організації й діяльності, які залишалися непорушними протягом усього строку існування Російської імперії. До таких належали єдність і найсуворіша централізація органів прокурорського нагляду, здійснення прокурорами покладених на них повноважень від імені всієї системи органів прокуратури, здійснення «верховного» нагляду в імперії Генерал-прокурором (він же міністр юстиції), суворота підпорядкованість нижчих прокурорів вищим, незмінюваність прокурорів. Окремо слід зауважити, що також закріплювався принцип незалежності, який було сформульовано як «незалежність прокурорів від «місцевих» впливів під час прийняття ними будь-якого рішення». Забезпеченню незалежності прокурорів від місцевих впливів істотно сприяв встановлений порядок їх призначення та звільнення із займаної посади. Зокрема, Генерал-прокурор і губернські прокурори призначалися та звільнялися рескриптом царя. Призначення на посади нижчих прокурорів та їх звільнення складало прерогативу Генерал-прокурора Російської імперії [11].

М.О. Буцковський із цього приводу в 1863 році підкреслив: «Сила установ прокурорського нагляду полягає в його єдності, а єдність його повинна полягати в тому, щоб усі органи цього нагляду діяли згідно між собою й нероздільно. Із цієї засади можна зробити висновок, що нижчі органи нагляду повинні діяти за вказівкою й настановою вищих, так, щоб усі установи були як щось цілісне та єдине. Проте не слід вважати, що ці нижчі органи зобов'язані були самим підкоренням волі свого начальства, підкоренням не тільки щодо прийняття тих чи інших заходів щодо порушення кримінальних позовів або ж їх переслідування, а й навіть щодо пред'явлення висновків своїх до виправдання або обвинувачення підсудних, тобто щодо таких їх обов'язків, виконання яких повинне бути представлене цілком їх особистим переконанням. Тільки зі збереженням за представниками прокурорського нагляду свободи дії за совістю й переконаннями можна очікувати, що установа ця буде сильною та задовольнятиме своє подвійне покликання бути і обвинувачем, і охоронцем закону» [12, с. 9].

Особливе значення для розвитку прокуратури мало проведення в Російській імперії Судової реформи 1864 року, відповідно до якої цей державний орган було перетворено переважно на інструмент кримінального переслідування, а загальнонаглядові повноваження було суттєво обмежено. Однак слід зауважити, що хоча функції прокуратури змінилися, необхідність її незалежності не ставилася під сумнів. Зокрема, у статті 130 розділу III «О лицах прокурорского надзора» Судового статуту від 20 жовтня 1864 року встановлювалося: «При заявленнии судебным местам своих по делам заключений лица прокурорского надзора действуют единственно на основании своего убеждения и закона» [13, с. 69].

Тогочасним законодавством визначався також зміст незалежності прокурорів, коли нижчі чини прокуратури діяли суто на основі своїх переконань і чинного законодавства під час складення письмових висновків у справі, відмови від обвинувачення, опротестування судових рішень тощо. Також передбачалося, що губернатори не можуть давати губернським прокурорам приписи, атестації; у справах нагляду губернські стряпчі не можуть переводитися з губернського міста, а повітові стряпчі не можуть переводитися з повіту в повіт або усуватися з посади за непридатністю без дозволу міністра юстиції за поданням губернського прокурора. Слід мати на увазі, що прокурори всіх рівнів призначалися на відповідні посади довічно та були надійно забезпеченими матеріально [13, с. 24-25]. Це також було важливою складовою їх незалежного функціонування.

З окремими змінами в законодавстві, які суттєво не впливали на реалізацію принципу незалежності, прокуратура проіснувала до 1917 року – до встановлення радянської влади.

Отже, історія становлення принципу незалежності прокуратури може розглядатися лише невіддільно від становлення самої прокуратури. Історія свідчить, що лише за умов реального забезпечення незалежності прокуратура могла ефективно виконувати покладені на неї

завдання, забезпечувати дотримання вимог законодавства піднаглядними суб'єктами, виправдовуючи своє призначення бути «оком государя». Як важливий недолік слід розглядати той факт, що Сенат був вилучений із прокурорського нагляду, оскільки самі сенатори не лише досить часто допускали порушення законності, а й чинили спроби втрутитися в діяльність прокуратури та вигородити певних осіб. Згодом, у другій половині XIX ст., з об'єднанням посад очільника прокуратури й міністерства юстиції ефективність діяльності прокуратури було значно знижено, оскільки міністр юстиції вже не міг впливати на діяльність інших міністерств.

ЛІТЕРАТУРА

1. Серов Д.О. Фискальная служба и прокуратура России первой трети XVIII в. : дисс. ... докт. истор. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Д.О. Серов ; Уральский гос. ун-т им. А.М. Горького. – Екатеринбург, 2010. – 443 с.
2. Гурлянд И.Я. Приказ великого государя тайных дел / И.Я. Гурлянд. – Ярославль : Тип. Губернского правления, 1902. – 387 с.
3. Стешенко Л.А. Фискалы и прокуроры в системе государственных органов России первой четверти XVIII в. / Л.А. Стешенко // Вестник МГУ. Серия «Право». – 1966. – № 2. – С. 51-58.
4. Плевако Л.В. Органы прокуратуры в государственном механизме Российской Федерации : историко-теоретический аспект : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история правовых учений» / Л.В. Плевако ; Санкт-Петербургский ун-т. – СПб., 2002. – 212 с.
5. Петровский С.А. О сенате в царствование Петра Великого : историко-юридическое исследование / С.А. Петровский. – М. : Унив. тип. (Катков и Ко), 1875. – 362 с.
6. История прокуратуры // Официальный сайт Прокуратуры Вологодской области РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.prokvolodga.ru/about>.
7. Указ о должности генерал-прокурора от 27 апреля 1722 года // Российский правовой портал : библиотека Пашкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://constitutions.ru/?p=5034>.
8. Храпенко О.О. До питання щодо становлення прокурорського нагляду в сфері захисту прав неповнолітніх після судової реформи 1864 року / О.О. Храпенко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / гол. ред. С.В. Ківалов ; відп. за вип. Л.І. Кормич. – О. : Фенікс, 2010. – Вип. 40. – С. 619-626.
9. Градовский А.Д. Начала русского государственного права : в 3 т. / А.Д. Градовский. – СПб. : Тип. М. Стасюлевича, 1875–1883. – Т. 3. – 1883. – 406 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/3988988/50>.
10. Прокурорский надзор в Российской Федерации : [учебник] / под ред. В.И. Рохлина. – СПб. : Изд-во «Санкт-Петербургский институт экспертов», 2000. – 328 с.
11. История прокуратуры // Закон : интернет-журнал Ассоциации юристов приморья [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://law.vl.ru/analit/all_exes.php.
12. Буцковский Н.А. О деятельности прокурорского надзора вследствие отделения обвинительной власти от судебной / Н.А. Буцковский. – СПб. : Типография II отделения собственной Е.И.В. Канцелярии, 1863. – 83 с.
13. Судебные уставы 20 ноября 1864 года с изложением рассуждений, на коих они основаны : в 3 ч. – 2-е доп. изд. – СПб. : Типография II Отделения Собственной И.Е.В. Канцелярии, 1867. – Ч. 3. – 1867. – 713 с.

14. Басков В.И. Курс прокурорского надзора : [учебник для студ. юрид. вузов и фак-тов с приложением нормат. актов] / В.И. Басков, Б.В. Коробейников. – М. : Зерцало, 2001. – 512 с.

REFERENCES

1. Serov, D.O. (2010), Fiscal Service and the Prosecutor's office in Russia on the first third of the XVIII century. PhD dissertation (History). Ural State University, Yekaterinburg, Russia.
2. Gurlyand, I.Ya. (1902), *Prikaz velikogo gosudarya taynih del* [Great Sovereign Organ in Secret Case], Yaroslavl, Russia.
3. Steshenko, L.A. (1966), "Fiscals and prosecutors in the Russian system of state bodies in the first quarter of XVIII century". MSU Vestnik. Series 11. Law, Iss. 2, pp. 51-58.
4. Plevako, L.V. (2002), The prosecution service in the state mechanism of the Russian Federation : Historical and Theoretical Aspects. PhD dissertation (Law). Saint Petersburg State University, Saint Petersburg, Russia.
5. Petrovsriy, S.A., (1875), "*O senate v carstvovanie Petra Velikogo. Istoriko-yuridicheskoye issledovaniye*" [About the Senate in the reign of Peter the Great. Historical and legal research], Moscow, Russia.
6. "The history of the Prosecutor's Office", Official website of the Prosecutor's Office of the Vologda region of the Russian Federation, available at : <http://www.prokvologda.ru/about/> (access December 28, 2014).
7. About the post of Procurator-General : Peter the Great's decree, April 27, 1722, available at : <http://constitutions.ru/?p=5034> (access December 28, 2014).
8. Khrapenko, O.O. (2010), "*Do pitannya shchodo stanovlennya prokurorskogo naglyadu v sferi zakhistu prav nepovnitnikh pislya Sudovoyi reformy 1864 roku*" [To the question about the formation of Public Prosecutions to protect the rights of juveniles after Judicial reform 1864 years], Aktualni problemy polityky : Zbirnyk naukovykh prac, vol. 40, pp. 619-626.
9. Gradovskiy, A. D. (1883), "*Nachala russkogo gosudarstvennogo prava*" [Fundamentals of Russian state law], vol. 3, typography M. Stasyulevich, Saint Petersburg, Russia, available at : <http://base.garant.ru/3988988/50/> (access December 28, 2014).
10. *Prokurorskiy nadzor v Rossiyskoy Federatsii* [Prosecutorial Supervision in the Russian Federation] (2000), high school textbook, Saint Petersburg, Russia.
11. "The history of the Prosecutor's Office" (2000), Zakon : Internet-zhurnal Assotsiatsii yuristov primorya, available at : http://law.vl.ru/analit/all_exec.php?
12. Butskovskiy, N.A. (1863), *O deyatelnosti prokurorskogo nadzora vsledstviye otdeleniya obvinitelnoy vlasti ot sudebnoy* [The activities of prosecutor's supervision due to separation of prosecutorial power from the judiciary], typography of the 2nd department of its own Office of HIIH, Saint Petersburg, Russia.
13. Judicial statutes, November 20, 1864, outlining the arguments of which are based on, part 3, typography of the 2nd department of its own Office of HIIH, Saint Petersburg, Russia.
14. Baskov, V.I. and Korobeynikov, B.V. (2001), *Kurs prokurorskogo nadzora* [The course of prosecutorial supervision], high school textbook, typography Zertsalo, Moscow, Russia.

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 341.354: 347.464

ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ ОБОВ'ЯЗКОВОГО ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ВАНТАЖІВ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ

Драпайло Ю.З., к.ю.н., доцент

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна
ulian_onua@ukr.net*

Досліджено проблеми конституційності обов'язкового досудового врегулювання спорів під час здійснення міжнародних перевезень вантажів залізничним транспортом як складової досудового врегулювання спорів, що є специфічним інститутом господарського процесуального права. З огляду на думки інших учених наведено власну позицію щодо недоцільності обов'язковості претензійного порядку врегулювання господарських спорів як передумови подання позову. Висловлено тезу про невідповідність ч.2 ст.124 Конституції України положенням міжнародних договорів у сфері перевезень вантажів залізничним транспортом, які передбачають обов'язкове звернення до порушника з претензією до подання позову.

Ключові слова: досудове врегулювання спорів, претензія, перевезення вантажів, залізничний транспорт, неконституційність.

ПРОБЛЕМА КОНСТИТУЦИОННОСТИ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО ДОСУДЕБНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ СПОРОВ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПЕРЕВОЗОК ГРУЗОВ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫМ ТРАНСПОРТОМ

Драпайло Ю.З.

*Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ул. Фонтанская дорога, 23, г. Одесса, Украина
ulian_onua@ukr.net*

Исследованы проблемы конституционности обязательного досудебного урегулирования споров при осуществлении международных перевозок грузов железнодорожным транспортом как составляющей досудебного урегулирования споров, которое является специфическим институтом хозяйственного процессуального права. С учетом позиций других ученых указана собственная позиция относительно нецелесообразности обязательного претензионного порядка урегулирования хозяйственных споров как предпосылки подачи иска. Высказан тезис о несоответствии ч.2 ст.124 Конституции Украины положениям международных договоров в сфере перевозок грузов железнодорожным транспортом, которые предусматривают обязательное обращение с претензией до подачи иска.

Ключевые слова: досудебное урегулирование споров, претензия, перевозка грузов, железнодорожный транспорт, неконституционность.

PROBLEMS OF CONSTITUTIONALITY OF MANDATORY PRE-TRIAL SETTLEMENT OF DISPUTES IN INTERNATIONAL CARGO TRANSPORTATION BY RAILWAY TRANSPORT

Drapaylo Y.Z.

*National university "Odessa law academy", str. Fontanska Doroha, 23, Odessa, Ukraine
ulian_onua@ukr.net*

Problems of constitutionality of mandatory pre-trial settlement of disputes in international cargo transportation by railway transport as part settlement of disputes that are specific legal institute of economic procedural law are researched in the article.

Changes of legal institute of pre-trial (claim) settlement of disputes in economic procedure from 1991 to the present in the historical aspect are viewed in the article.

The views of scientists regarding the necessity of re-trial (claim) settlement of disputes in economic procedure of Ukraine are considered.

The main advantages of pre-trial (claim) procedure are defined: 1) increasing of workload of economic courts and excessive length of trials; 2) inefficient spending of public revenues in the administration of justice; 3) the ability to save the business relationship between the parties to the dispute; 4) the fastest remedy lender.

The main disadvantages of pre-trial (claim) procedure are defined: 1) tightening resolve a commercial dispute; 2) lack of responsibility for failure to return the original documents filed as attachments to the complaint; 3) lack of opportunities due consideration to receive claims act prejudicial nature; 4) lack of legal implementation mechanism recognized claims.

Taking into account the views of other scientists it is presented the own position of the author of this article, which is in the fact that, firstly, the current state of legal provisions of pre-trial (claim) procedure in a whole meet the demands of subjects of economic activity, secondly, obligation of pre-trial (claim) order of settlement of economic disputes as precondition for action is inappropriate and is not subject to consolidation in economic-procedural legislation of Ukraine.

The thesis of non-compliance with the Constitution the provisions of international treaties in the sphere of international cargo transportation by rail which have mandatory provisions of pre-trial (claim) order of settlement of economic disputes as precondition for action is suggested. It's determined that the solution of problem of contradictory judicial practice of the Supreme Economic Court of Ukraine, which recognizes the mandatory of pre-trial (claim) order of settlement of economic disputes as precondition for action, may be an appeal to the Constitutional Court of Ukraine on the official interpretation of part 2 of art. 124 of the Constitution of Ukraine in the context of its relationship with the international treaties that establish mandatory pre-trial order of settlement of economic disputes.

Key words: pre-trial settlement of disputes, claim, cargo transportation, railway transport, unconstitutionality.

Перевезення вантажів залізничним транспортом як різновид господарської діяльності опосередковується відповідними господарськими правовідносинами між суб'єктами господарювання (вантажовідправниками, підприємствами залізниці) та суб'єктами господарювання (вантажодержувачами). Порушення прав або законних інтересів будь-кого із суб'єктів правовідносин із перевезення вантажів потребує обрання належної форми й способу захисту порушеного права чи інтересу. Судовий захист прав учасників господарських правовідносин із перевезення вантажів залізничним транспортом подекуди обмежується необхідністю дотримання обов'язкових досудових (претензійних) процедур врегулювання спору, що з точки зору чинного українського законодавства є дискусійним і потребує додаткового вивчення.

Проблемам досудового врегулювання спору приділяли увагу такі українські вчені, як О.А. Беляневич, О.П. Подцерковний, О.О. Балобанов, В.В. Резнікова, О.В. Гончарова, Л.Є. Зуєва, І.В. Мельник, Т.В. Степанова та інші. Серед зарубіжних дослідників цієї проблеми назвемо таких, як Д.А. Суворов, А.Ф. Воронов, С.М. Рустамова, А.В. Баркевич, В.В. Кулешов, П.В. Ремішевський, М.О. Рожкова, Л.М. Ракітіна та інші. Водночас наукова спрямованість праць названих учених не стосувалася проблеми відповідності Конституції України наявного обов'язкового досудового порядку врегулювання спорів у сфері залізничних перевезень вантажів.

Метою статті є дослідження норм, що визначають порядок досудового врегулювання спору під час здійснення міжнародних перевезень вантажів залізничним транспортом та співвідношення цих норм із нормами Конституції України.

Відповідно до положень ст.5 першої редакції Арбітражного процесуального кодексу України з урахуванням традицій, що мали місце в арбітражному процесі СРСР, до подання позову обов'язковим було пред'явлення претензії стороні, яка порушила права чи законні інтереси. Виняток було встановлено щодо спорів про визнання недійсними актів ненормативного характеру з підстав, зазначених у законодавстві, та щодо справ за заявою прокурора [1].

Протягом 10 років існування незалежної України поступово певні категорії господарських спорів вилучалися з-під обов'язкової процедури доарбітражного (претензійного) врегулювання. Зокрема, Законом України від 02.03.1995 р. № 82/95-ВР було встановлено необов'язковість претензійного порядку для спорів за заявою Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень; Законом України від 13.05.1997 р. № 251/97-ВР – для спорів про визнання договорів недійсними, спорів про стягнення заборгованості за опротестованими векселями, спорів про звернення стягнення на заставлене майно, про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству й порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій (незалежно від їх нормативного чи ненормативного характеру – Ю.Д.); Законом України від 20.04.2000 р. № 1664-III – для спорів про стягнення штрафів Національним банком України з банків та інших фінансово-кредитних установ; Законом України від 18.01.2001 р. № 2249-III – для спорів за заявою Рахункової палати. Законом України від 17.05.2001 р. № 2413-III було внесено зміни до ст.5 Арбітражного процесуального кодексу України, відповідно до яких обов'язковість дотримання претензійного порядку було залишено для спорів, що виникають із договору перевезення, договору про надання послуг зв'язку та договору, заснованому на державному замовленні, а також у разі, якщо така обов'язковість передбачається домовленістю сторін.

Конституційним Судом України (далі – КСУ) 09.07.2002 р. було прийнято історичне рішення № 15-рп/2002 в справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч.2 ст.124 Конституції України (справа про досудове врегулювання). У вказаному рішенні КСУ зазначив: «Обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду й здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист. <...> Обрання певного засобу правового захисту, у тому числі й досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує. <...> Встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист» [2].

КСУ розтлумачив ч.2 ст.124 Конституції України, положення якої щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, необхідно розуміти так: право особи на звернення до суду за вирішенням спору не може обмежуватися законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявлення суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

У ч.2 резолютивної частини рішення № 15-рп/2002 КСУ зобов'язав Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України привести нормативно-правові акти у відповідність до вимог ст.124 Конституції України та її тлумачення у вказаному рішенні [2].

Законом України від 23.06.2005 р. № 2705-IV з метою узгодження положень Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПКУ) та інших законодавчих актів із вищезазначеним рішенням КСУ було внесено зміни до ст.5 ГПКУ, які діють і на сьогодні. Відповідно до зазначених змін сторони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору за домовленістю між собою; обов'язковість дотримання претензійного порядку для будь-яких категорій спорів у ГПКУ не передбачається.

Як справедливо зазначає В.В. Резнікова, тривалість дискусії щодо доцільності існування інституту досудового врегулювання спорів у господарському процесі вказує на неоднозначність і складність цього питання. Науковець стверджує: «З одного боку, звучать висловлювання про інститут досудового врегулювання господарських спорів як про «пережиток минулого», який практично нівельовано через втрати ним не тільки обов'язкового характеру, але й дієвості <...> з іншого – наголошується на необхідності збереження його як позасудового (альтернативного судовому) способу вирішення

економічних конфліктів» [3, с. 227].

Основними аргументами на користь претензійного порядку є такі: 1) збільшення завантаженості господарських судів і надмірна тривалість розгляду справ [5, с. 21]; 2) перевантаження господарських судів дрібними справами; 3) нераціональне витрачання публічних доходів на здійснення правосуддя, адже, як вважає О.А. Беяневич, судовий збір «не покриває та не може покривати всіх витрат, що виникають у зв'язку зі здійсненням правосуддя в конкретній справі» [4, с. 260]; 4) можливість збереження ділових відносин між сторонами спору; 5) найбільш швидке відновлення порушених прав кредитора [3, с. 227-229].

Основними недоліками досудового (претензійного) порядку визначаються такі: 1) затягування вирішення господарського спору; 2) звернення з претензією не зупиняє строку позовної давності та не дає жодної гарантії на позитивне вирішення конфлікту; 3) відсутність відповідальності за неповернення оригіналів документів, направлених як додатки до претензії; 4) відсутність можливості внаслідок розгляду претензії отримати акт преюдиційного характеру – ухвали чи рішення суду, у яких безпосередньо встановлюються факти, що мали місце за виникнення певних правовідносин, наприклад договірних, а також надається юридична оцінка вчиненим діям (резолютивна частина рішення); 5) повне або часткове визнання претензії не гарантує подальше виконання заявлених вимог; 6) відсутність правового механізму виконання визнаної претензії [3, с. 236-237; 6; 7; 8].

Не бажаючи детально заглиблюватися в дискусію щодо доцільності чи недоцільності існування досудового (претензійного) порядку врегулювання спорів (що не належить до предмета дослідження цієї статті), зауважимо, що наявний стан нормативного масиву щодо претензійного порядку в цілому задовольняє потреби учасників господарського обігу. З одного боку, відсутність обов'язкового досудового (претензійного) порядку врегулювання спорів є вдалою для особи, права якої порушено чи вірогідно порушено, адже така особа має право вибору: звернутися до відповідача з претензією чи з позовом. Обов'язковість дотримання претензійного порядку за деякими категоріями спорів може сприяти затягуванню вирішення господарського спору, вчиненню відповідачем навмисних дій щодо тривалого розгляду претензії, виведенню активів, на які можна було б накласти стягнення, може ускладнювати вжиття запобіжних заходів у господарському процесі (обов'язковим наслідком вжиття яких є подання позивачем позову у встановлений строк). З іншого боку, наявність в особи, права якої порушено чи вірогідно порушено, права на пред'явлення претензії в більшості спорів (що постає з положень ст.6 ГПКУ) дозволяє без звернення до суду вирішувати насамперед спори з контрагентами, з якими існують налагоджені ділові відносини та/або є впевненість у добросовісності контрагента. Обов'язок порушника відповісти на претензію (ч.8 ст.222 Господарського кодексу України) дозволяє потенційному позивачу шляхом аналізу відповіді зрозуміти правову позицію майбутнього відповідача та врахувати її під час складення позову, використовувати на свою користь можливі суперечності між відповіддю на претензію та відзивом на позовну заяву. Ненадання відповіді на претензії надає позивачу право, відповідно до ч.2 ст.49 ГПКУ, клопотати перед господарським судом про покладення судового збору на відповідача незалежно від результатів вирішення спору з посиланням на те, що спір виник внаслідок неправильних дій відповідача. Подібна позиція (щодо покладення судового збору на відповідача внаслідок невиконання обов'язку щодо відповіді на претензію) міститься в п.4.7 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України (далі – ВГСУ) «Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України» від 21.02.2013 р. № 7, а також у працях О.П. Подцерковного [9, с. 170-171] та О.А. Беяневич [4, с. 259].

Повертаючись до проблеми, яка повинна розкриватися відповідно до предмета дослідження, варто зауважити, що, незважаючи на наявність рішення КСУ від 09.07.2002 р. № 15-рп/2002, на сьогодні щодо спорів із міжнародного залізничного вантажного сполучення досудове врегулювання де-факто є обов'язковим, а в разі його недотримання господарські суди припиняють провадження в справі на підставі непідвідомчості спору господарським судам

або відмовляють у задоволенні позову.

Вказана теза підтверджується офіційною позицією ВГСУ, що викладена в п.3.17.2 Постанови Пленуму ВГСУ «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» від 26.12.2011 р. № 18, у якій міститься висновок про обов'язковість дотримання досудового врегулювання спорів за позовами, пов'язаних із перевезеннями, що здійснюються на підставі угод про міжнародне залізнично-вантажне сполучення (СМГС) та міжнародне залізничне перевезення (КОТІФ) [11].

Також ця позиція підтверджується матеріалами судової практики. Наприклад, ВГСУ в постанові від 11.10.2007 р. № 22/147-07 зазначив: «У рішенні Конституційного Суду України від 09.07.2002 р. в справі № 1-2/2002 (справа про досудове врегулювання спорів) визнано, що право особи на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежено законом або іншими нормативно-правовими актами України, проте не зазначено, що це стосується й міжнародних договорів України, якими встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України». Додатково ВГСУ зазначив: «Щодо посилення скажника в касаційній скарзі на необов'язковість дотримання досудового претензійного порядку згідно зі ст.ст.8, 13 та 124 Конституції України, то обов'язковість дотримання претензійного порядку досудового врегулювання спорів, встановлена чинною для України Угодою про міжнародне залізничне вантажне сполучення, не суперечить Конституції України, оскільки не забороняє звернення юридичної особи до відповідного суду, а встановлює порядок, дотримання якого дає змогу звернення особи за судовим захистом» [10].

Аналогічну позицію виражено в постановках ВГСУ від 23.07.2008 р. в справі № 30/299, від 29.10.2009 р. в справі № 27/65, від 29.10.2009 р. в справі № 1/295, від 14.02.2013 р. в справі № 5011-67/12614-2012.

Однак вважаємо, що подібне тлумачення ВГСУ норм законодавства України (до яких належать також міжнародні договори) не відповідає ст.ст.8, 13, 124 Конституції України й рішенню КСУ від 09.07.2002 р. в справі № 15-рп/2002 та є хибним.

Це можна пояснити такими аргументами:

- 1) у рішенні КСУ в справі № 15-рп/2002 зазначено: «Обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду та здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист». Буквальне тлумачення наведеної позиції КСУ дозволяє дійти висновку, що воно не пов'язується виключно з досудовим врегулюванням спорів, норми щодо якого закріплено в законах чи підзаконних актах, а стосується будь-якого досудового врегулювання, у тому числі й такого, що передбачається міжнародними договорами;
- 2) відповідно до ч.2 ст.124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Зазначена норма не містить будь-яких обмежень розповсюдження юрисдикції судів на правовідносини, що регулюються міжнародно-правовими актами. Більше того, у рішенні КСУ в справі № 15-рп/2002 вказано: «Зі змісту ч.2 ст.124 Конституції України щодо поширення юрисдикції на всі правовідносини, що виникають у державі, випливає, що кожен із суб'єктів правовідносин у разі виникнення спору може звернутися до суду за його вирішенням. Суб'єктами таких правовідносин можуть бути громадяни, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи та інші суб'єкти цих правовідносин. Зазначена норма, як і інші положення Конституції України, не містить застереження щодо допустимості судового захисту тільки після досудового врегулювання спору та неприпустимості здійснення правосуддя без його застосування» [2]. Жодного позначення на будь-яке обмежувальне тлумачення ч.2 ст.124 Конституції України у вищевказаному рішенні КСУ немає;
- 3) норми Конституції України мають пріоритет перед нормами міжнародного договору.

Відповідно до ч.2 ст.19 Закону України «Про міжнародні договори України» якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Однак зазначене правило не стосується співвідношення норм Конституції України та міжнародних договорів.

Не випадково відповідно до ч.2 ст.9 Конституції України укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Тому можна зробити висновок, що норми Основного Закону України мають вищу юридичну силу, ніж норми міжнародного договору.

Подібний висновок міститься також у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 р. № 9. У п.4 вказаної постанови Верховний Суд України зазначив: «Міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України» [12].

Наведений висновок щодо пріоритету норм Конституції України перед нормами міжнародного договору знаходить своє підтвердження також у літературі. Наприклад, О.А. Назаренко у своєму дисертаційному дослідженні доводить верховенство положень Конституції України перед нормами міжнародних договорів України, що обумовлюється закріпленням у ст.8 Конституції України найвищої юридичної сили Конституції України та відповідності їй усіх нормативно-правових актів [13, с. 10].

Таким чином, слід зауважити, що вирішенням проблеми суперечливої судової практики ВГСУ, яка визнає обов'язковість дотримання претензійного порядку щодо спорів із міжнародних перевезень вантажів залізничним транспортом, може бути звернення заінтересованих осіб до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення ч.2 ст.124 Конституції України в контексті її співвідношення з міжнародними договорами, які встановлюють обов'язковий порядок досудового врегулювання господарських спорів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арбітражний процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed19911106>.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч.2 ст.124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) № 15-рп/2002 від 09.07.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 28. – Ст. 1333.
3. Резнікова В.В. Досудове врегулювання господарських спорів : необхідність та шляхи реформування / В.В. Резнікова // Університетські наукові записки : часопис Хмельницького університету управління та права. Серія «Право. Економіка. Управління». – 2012. – Вип. 4. – С. 227-238.
4. Беляневич О.А. Про досудове врегулювання господарських спорів / О.А. Беляневич // Вісник господарського судочинства України. – 2014. – № 2. – С. 253-261.
5. Подцерковний О.П. До проблеми примирення сторін у господарському процесі / О.П. Подцерковний // Українське комерційне право : науково-практичний журнал. – 2011. – № 11. – С. 20-26.
6. Рибальченко Н.О. Конфлікти й протиріччя – у суді й поза ним [Електронний ресурс] / Н.О. Рибальченко // Правовий тиждень. – 2008. – № 47. – Режим доступу : <http://legalweekly.com.ua/article/?uid=775>.
7. Гола Л.В. Переваги та недоліки досудового порядку вирішення господарських спорів [Електронний ресурс] / Л.В. Гола. – Режим доступу :

<http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=45479>.

8. Павлюченко Ю.М. Примусове виконання визнаної претензії / Ю.М. Павлюченко // *Право України*. – 2011. – № 6. – С. 78–83.
9. Подцерковний О.П. Господарське процесуальне право : підручник / [О.П. Подцерковний, О.О. Квасніцька, Т.В. Степанова та ін.]; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. – Х. : Одіссей, 2012. – 400 с.
10. Постанова Вищого господарського суду України від 11.10.2007 р. по справі № 22/147-07 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1064088>.
11. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 р. № 18 // *Вісник господарського судочинства*. – 2012. – № 1. – Ст. 27.
12. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
13. Назаренко О.А. Міжнародні договори України в системі джерел конституційного права України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О.А. Назаренко ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2006. – 230 с.

REFERENCES

1. Arbitration Procedural Code of Ukraine of 11.06.1991 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed199111106>.
2. The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the constitutional appeal of the Limited Liability Company “Torhovyi Dim “Campus Cotton Club” on the official interpretation of the provisions of Article 124 of the Constitution of Ukraine (case of pre-trial settlement of disputes) № 15-пн/2002 of 09.07.2002 // *Oficiyniy visnik of Ukraine*. – 2002. – № 28. – Art. 1333.
3. Rieznikova V. Pre-trial Settlement of Commercial Disputes : the Need and Ways to Reform / V. Rieznikova // *University naukovi zapiski : chasopis of Khmel'nickogo university of management and right. Seriya «Pravo. Ekonomika. Upravlinnya»*. – 2012. – Iss. 4. – P. 227-238.
4. Beliane vych O. On Pre-trial Settlement of Commercial Disputes / O. Beliane vych // *Visnik gospodarskogo sudochinstva*. – 2014. – № 2. – P. 253-261.
5. Podtserkovnyi O. To the Problem of Conciliation in the Commercial Procedure / O. Podtserkovnyi // *Ukrainske komerциyne pravo : naukovo-praktichniy zhurnal*. – 2011. – № 11. – P. 20-26.
6. Rybalchenko N. Conflicts and Contradictions – in Court and Outside It [Electronic resource] / N. Rybalchenko // *Pravoviy tizhden'*. – 2008. – № 47. – Access mode : <http://legalweekly.com.ua/article/?uid=775>.
7. Hola L.V. Advantages and Disadvantages of Pre-Trial Procedure for Settling Commercial Disputes [Electronic resource] / L.V. Hola. – Access mode : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=45479>.
8. Pavliuchenko Yu. Enforcement of Recognized Claim / Pavliuchenko Yu. // *Pravo Ukraine*. – 2011. – № 6. – P. 78-83.

9. Podtserkovnyi O. *Gospodars'ke procesual'ne pravo* [Commercial Procedural Law] : textbook / [O. Podtserkovnyi, O. Kvasnitska, T. Stepanova et al.]; eds. A. Podtserkovnyi, M. Kartuzova. – Kharkiv : Odyssey, 2012. – 400 p.
10. Resolution of the Supreme Economic Court of Ukraine of 11.10.2007 in case № 22/147-07 [Electronic resource] // Unique state register of court decisions. – Access mode : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1064088>.
11. On Some Questions Regarding the Practice of Application of the Commercial Code of Ukraine by Courts of First Instance : SECU Plenum Resolution of 26.12.2011 № 18 // *Visnik gospodarskogo sudochinstva*. – 2012. – № 1. – Art. 27.
12. On the Application of the Constitution of Ukraine in the Administration of Justice : Resolution of the Supreme Court of Ukraine of 01.11.1996 № 9 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
13. Nazarenko O. International treaties of Ukraine in the System of Sources of Constitutional Law in Ukraine : thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.02 / O. Nazarenko ; National Academy of Sciences of Ukraine, V.M. Koretsky Institute of State and Law. – Kyiv, 2006. – 230 p.

УДК 342.727 (477)

**ПРАВО НА СВОБОДУ ДУМКИ ТА СЛОВА, НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ
СВОЇХ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ: СУТНІСТЬ,
ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ ТА МЕЖІ РЕАЛІЗАЦІЇ**

Мартинов М.П., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
nick-martynov@mail.ru*

У статті досліджуються сутність, гарантії дотримання й межі реалізації права на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Зокрема, проаналізовано положення міжнародно-правових актів та актів національного законодавства, якими закріплюється визначене право. Крім того, досліджено питання законодавчої регламентації забезпечення дотримання свободи слова в діяльності засобів масової інформації, а також порядок захисту особою своїх прав та законних інтересів у разі поширення про неї неправдивої інформації.

Ключові слова: основні права та свободи людини й громадянина, право на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право на інформацію.

**ПРАВО НА СВОБОДУ МЫСЛИ И СЛОВА, НА СВОБОДНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ СВОИХ ВЗГЛЯДОВ
И УБЕЖДЕНИЙ: СУЩНОСТЬ, ГАРАНТИИ СОБЛЮДЕНИЯ И ПРЕДЕЛЫ РЕАЛИЗАЦИИ**

Мартинов Н.П.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
nick-martynov@mail.ru*

В статье исследовано сущность, гарантии соблюдения и пределы реализации права на свободу мысли и слова, на свободное выражение своих взглядов и убеждений. В частности, проанализированы положения международно-правовых актов и актов национального законодательства, которыми закреплено данное право. Кроме того, исследованы вопросы законодательной регламентации обеспечения соблюдения свободы слова в деятельности средств массовой информации, а также порядок защиты лицом своих прав и законных интересов в случае распространения о нём неправдивой информации.

Ключевые слова: основные права и свободы человека и гражданина, право на свободу мысли и слова, на свободное выражение своих взглядов и убеждений, право на информацию.

FREEDOM OF THOUGHT AND SPEECH, FREE EXPRESSION OF VIEWS AND BELIEFS: ESSENCE, THE IMPLIED WARRANTIES OF COMPLIANCE AND LIMITS OF REALIZATION

Martynov M.P.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
nick-martynov@mail.ru*

Article is devoted to the nature, limits and guarantees of the right to freedom of thought and speech, free expression of views and beliefs. In particular, it has been analyzed international legal acts and national legislation, which enshrined this right. Also it has been studied the questions of legislative regulation of enforcement of freedom of speech in the media activities, as well as procedures of the protection of person's rights and legal interests in the case of the spread of false information.

It was found that the right to freedom of thought and speech, free expression of views and beliefs belongs to the fundamental rights and freedoms of man and citizen. This right is endowed with everyone from the birth.

The right to freedom of thought and speech, free expression of views and beliefs is linked to the right to information. The right to freedom of thought and speech, free expression of views as well, as the right to information is enshrined in Universal Declaration of Human Rights, The International Covenant on Civil and Political Rights, European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms.

The analysis of national legislation shows that the freedom of speech is limited by the prohibition of disclosure of information with limited access, such as confidential, service and secret information. Also the distribution of untruthful information by the mass media is putted under the ban. Everyone has the right to refute false information about him that has been extended.

Thus, the right to freedom of thought and speech, free expression of views and beliefs is prescribe in detail by national laws. Legislative practice in this area fully complies with international and European standards.

Key words: fundamental rights and freedoms of man and citizen, right to freedom of thought and speech, free expression of views and beliefs, right to information.

Право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань належить до основних прав та свобод людини. У правовій доктрині точиться дискусія щодо визначення поняття основних прав та свобод: прихильники першого підходу наполягають на тому, що основні права та свободи людини – це невід’ємні права та свободи, які закріплені на рівні основного закону держави; прихильники ж другого підходу відстоюють точку зору, відповідно до якої основні права та свободи людини є природними й невідчужуваними, тобто належать їй від народження незалежно від факту закріплення нормами національного законодавства певної держави та наявності чи відсутності політико-правового зв’язку особи з державою.

У цьому контексті доречно навести таке твердження: «Права та свободи людини певною мірою позанаціональні й позатериторіальні; вони як загальнолюдська цінність, незалежна від націй, ідеологій, релігій давно стали об’єктом міжнародно-правового регулювання» [1].

Поділяючи точку зору останніх, вважаємо за необхідне наголосити на тому, що право на свободу думки та слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань закріплено не тільки на рівні Конституції України, а також проголошено основними міжнародно-правовими актами в галузі прав людини.

Так, ст.19 Загальної декларації прав людини 1948 р. закріплює положення такого змісту: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, отримувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами й незалежно від державних кордонів» [2].

Стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р. містить положення аналогічного змісту: «Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів. Кожна людина має право на вільне вираження своєї думки; це право включає

свободу шукати, отримувати й поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір» [3].

Частина 1 ст.10 Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. закріплює: «Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, отримувати й передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади й незалежно від кордонів» [4].

Водночас попри закріплення права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань не тільки на рівні міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, а й на рівні національного законодавства переважної більшості сучасних демократичних країн актуальною залишається проблема забезпечення дотримання вказаного права. Україна також не є винятком. Зокрема, достатньо показовим прикладом у цьому випадку є статистика притягнення до кримінальної відповідальності осіб за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Так, згідно зі статтею 171 Кримінального кодексу України за перше півріччя 2013 р. було порушено 117 проваджень [5].

Отже, як постає з вищезазначеного, виникає нагальна потреба дослідження питання законодавчої регламентації права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Мета статті полягає в проведенні аналізу положень нормативно-правових актів, якими врегульовано суспільні відносини, що виникають стосовно реалізації права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; встановленні на основі проведеного аналізу сутності вказаного права, а також визначенні гарантій його дотримання та меж реалізації.

Визначена проблематика є предметом дослідження в працях таких вчених, як В.Б. Авер'янов, Ю.В. Баулін, М.В. Буроменський, В.В. Головченко, В.Ф. Погорілко, В.Я. Тацій, М.І. Сірий, Ю.С. Шемчушенко та багатьох інших.

Переходячи до безпосереднього аналізу положень національного законодавства, вважаємо за доцільне розпочати зі ст.34 Конституції України, у якій зазначається: «Кожному гарантується право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» [6].

Отже, як постає із зазначеного, право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань тісно пов'язано з правом на інформацію, а саме з такою його складовою, як правомочність вільно поширювати інформацію.

Право на інформацію закріплюється Законом України «Про інформацію», згідно зі ст.5 якого кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного отримання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свободи законних інтересів [7].

Аналогічне положення закріплюється в ст.302 Цивільного кодексу України: «Фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію» [8].

Водночас як Конституцією України, так і Законом України «Про інформацію» встановлюються межі здійснення визначеного права. Так, положеннями Основного Закону визначається, що здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя [6].

У свою чергу ст.5 Закону України «Про інформацію» визначає, що реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи й законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [7].

З метою забезпечення дотримання визначених меж реалізації права на свободу слова, а також на поширення інформації Законом України «Про доступ до публічної інформації» визначаються види інформації з обмеженим доступом, зокрема конфіденційна, службова, а також таємна інформація.

Конфіденційна інформація, згідно з ч.1 ст.7 Закону України «Про доступ до публічної інформації», – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [9].

До службової може належати інформація, що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішньовідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень; а також інформація, зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці [9].

Таємна інформація визначається як інформація, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству й державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю [9].

Для більш розширеного тлумачення поняття таємної інформації визначимо її складові. Так, відповідно до класифікації, запропонованої А.І. Марущаком, можна виокремити такі види таємної інформації: державна таємниця, комерційна таємниця, службова таємниця, професійна таємниця, військова таємниця, банківська таємниця, адвокатська таємниця, лікарська таємниця, таємниця страхування, таємниця усиновлення, таємниця голосування, таємниця нотаріальних дій, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо [10, с. 27].

Проте проблема реалізації права на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань не обмежується виключно питанням поширення інформації окремими індивідами. У контексті досліджуваної проблематики на окрему увагу заслуговує також питання діяльності засобів масової інформації (далі – ЗМІ).

Так, ст.2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» встановлено, що свобода слова й вільне вираження в друкованій формі своїх поглядів і переконань гарантуються Конституцією України й означають право кожного вільно та незалежно шукати, отримувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку інформацію за допомогою друкованих засобів масової інформації, крім випадків, визначених законом [11].

Із метою забезпечення дотримання свободи слова в діяльності друкованих ЗМІ вказаним законом гарантовано економічну самостійність друкованих ЗМІ, а також заборонено цензуру. Зокрема, стосовно другої гарантії визначено, що друковані засоби масової інформації є вільними. Забороняється створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації. Не допускається вимога попереднього погодження повідомлень і матеріалів, які поширюються друкованими засобами масової інформації, а також заборона поширення повідомлень і матеріалів із боку посадових осіб державних органів, підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян, крім випадків, коли посадова особа є автором поширюваної інформації чи дала

інтерв'ю. Водночас друковані ЗМІ не можуть бути використані для закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропаганди війни, насильства та жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі; розповсюдження порнографії, а також із метою вчинення терористичних актів та інших кримінально караних діянь. Окрім того, забороняється використання друкованих засобів масової інформації для втручання в особисте й сімейне життя особи, крім випадків, передбачених законом; завдання шкоди честі й гідності особи; розголошення будь-якої інформації, яка може призвести до вказання на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди та згоди його представника [11].

Законом України «Про телебачення і радіомовлення» встановлено аналогічні гарантії свободи діяльності телерадіоорганізацій, зокрема ст.5 заборонено цензуру інформаційної діяльності телерадіоорганізації, а також невмотивоване законодавством України втручання органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, громадських або релігійних об'єднань, їхніх посадових осіб чи працівників, а також власників у сферу професійної діяльності телерадіоорганізацій; встановлено, що телерадіоорганізація є незалежною у визначенні змісту програм та передач.

Окрім того, одним із принципів державної політики у сфері телебачення та радіомовлення, відповідно до ст.4 вказаного закону, є гарантування державою реалізації прав на інформацію, на вільне й відкрите обговорення суспільно важливих проблем із застосуванням телебачення й радіомовлення.

Водночас не допускається використання телерадіоорганізацій для поширення відомостей, що становлять державну таємницю, або іншої інформації, яка охороняється законом; закликів до насильницької зміни конституційного ладу України; закликів до розв'язування війни, агресивних дій або їх пропаганди; пропаганди винятковості, зверхності або неповноцінності осіб за ознаками їхніх релігійних переконань, ідеології, належності до тієї чи іншої нації або раси, фізичного або майнового стану, соціального походження; поширення інформації, яка порушує законні права та інтереси фізичних і юридичних осіб, посягає на честь і гідність особи; здійснення інших вчинків, за які настає кримінальна відповідальність [12].

Поряд із цим межі свободи слова в діяльності ЗМІ визначаються не тільки заборонаю розголошувати вказану інформацію, а й вимогою поширювати виключно достовірну інформацію. Прямо така вимога законодавчо не закріплена, проте регламентовано механізм спростування недостовірної інформації.

Статтю 277 Цивільного кодексу України закріплено право кожного на спростування недостовірної інформації. Відповідно до положень вказаної статті спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка її поширила, незалежно від її вини, у такий же спосіб, у який недостовірна інформація була поширена [8].

Більш детально визначена процедура регламентована ст.37 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», у якій вказано, що якщо редакція немає доказів того, що опубліковані нею відомості відповідають дійсності, вона зобов'язана в строк, що не перевищує одного місяця з дня надходження вимоги, опублікувати спростування [11].

Згідно зі ст.64 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» спростування телерадіоорганізацією відомостей, які не відповідають дійсності, здійснюється в разі подання особою, права якої порушено, заяви в 14-денний строк із дня поширення таких відомостей із письмовим повідомленням про це Національної ради з питань телебачення і радіомовлення України. Заява підлягає розгляду в 7-денний строк, після чого в разі відсутності доказів того, що поширена інформація є достовірною, спростування поширюється тією ж телерадіоорганізацією й у такій же програмі чи передачі, що й відомості, які не відповідають дійсності, або в інший час за домовленістю з особою, права якої були порушені [12].

Поряд із цим Законом України «Про телебачення і радіомовлення» закріплено також право на відповідь, зокрема ст.65 встановлено: «Громадянин або юридична особа, стосовно якого (якої) у програмі чи передачі телерадіоорганізації було поширено відомості, які не відповідають дійсності або порушують його (її) права й законні інтереси, має право на відповідь (коментар чи власне тлумачення обставин справи) у програмах та передачах цієї телерадіоорганізації незалежно від того, було подано заяву з вимогою спростування чи ні» [12].

Отже, як постає з усього зазначеного вище, національним законодавством детально регламентований порядок реалізації права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, закріплено гарантії його дотримання, а також визначено межі його реалізації.

Вказане право належить до природних прав людини й може бути обмежено виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету й безсторонності суду.

Також чітко регламентовано механізм захисту особи від поширення про неї недостовірної інформації.

Таким чином, можна дійти висновку, що положення законодавства України у вказаній сфері цілком відповідають стандартам міжнародної нормотворчої практики в цілому та європейської зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Погорілко В.Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні: [брошура] [Електронний ресурс] / [В.Ф. Погорілко, В.В. Головченко, М.І. Сірий]; за ред. Ю.С. Шемшученка. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/35-gosp-ravno/21526-2012-07-04-17-06-03.html>.
2. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 4 жовтня 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004/paran60#n60.
5. Томак М.М. Константа «справи Гонгадзе» [Електронний ресурс] / М.М. Томак. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25105368.html>.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-ІV // Офіційний вісник України – 2003. – № 11. – Ст. 461.
9. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
10. Марущак А.І. Інформаційне право. Доступ до інформації: навчальний посібник / А.І. Марущак. – К.: КНТ, 2007. – 532 с.

11. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16 листопад 1992 р. № 2782-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.
12. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 р. № 3759-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.

REFERENCES

1. Pogorilko V.F., Holovchenko V.V., Siryi M.I. *Prava i svobody lyudyne i gromadyanina v Ukraini* [Laws and Freedoms of Man and the Citizen in Ukraine], Brochure, available at : <http://radnuk.info/pidrychnuku/35-gosp-pravo/21526-2012-07-04-17-06-03.html>.
2. Universal Declaration of Human Rights, an international document of 10/12/1948, available at : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. International Covenant on Civil and Political Rights, international document of 16/12/1966, available at : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
4. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, international document of 04/11/1950, available at : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004/paran60#n60.
5. Tomak M. “Constant of “Gongadze Case”, article, available at : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25105368.html>.
6. Constitution of Ukraine (1996), Law of Ukraine of 28/06/1996 № 254k/96-BP, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 30, p.p. 141.
7. On Information (1992), Law of Ukraine of 02/10/1992 № 2657-XII, *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny*, vol. 48, p.p. 650.
8. Civil Code of Ukraine (2003), Law of Ukraine of 16/01/2003 № 435-IV, *Oficiinyi visnyk Ukrainy*, vol. 11, p.p. 461.
9. On Access to Public Information (2011), Law of Ukraine of 13/01/2011 № 2939-VI, *Vidomosti Vekrhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 32, p.p. 314.
10. Marushchak A.I. (2007) *Informacyne pravo. Dostup do informacii* [Information Law : Access to Information], study guide, Kyiv, KNT.
11. On Printed Mass Media (Press) in Ukraine (1993), Law of Ukraine of 16/11/1992 № 2782-XII, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 1, p.p. 1.
12. On Television and Radio Broadcasting (1994), Law of Ukraine on 21/12/1993 № 3759-XII, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 10, p.p. 43.

УДК 342: 378.147 (477)

ЗМІНИ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА В УМОВАХ КОНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ФОРМУВАННЯ НОВОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ

Подорожна Т.С., к.ю.н., доцент

*Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України,
вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна
podorogna@yandex.ru*

Розглянуто загальну тенденцію переосмислення традиційних правових категорій і понять конституційного права в умовах конституційної модернізації. Наголошено на потребі

вдосконалення методичних і методологічних підходів до викладання конституційного права. Охарактеризовано зміни в методиці викладання конституційного права, які нині дозволяють виявити реальні суперечності чинного законодавства, проаналізувати судову й правозастосовну практику, сформувати активну правосвідомість студентів. Зазначено, що Конституція України може бути основним джерелом і водночас засобом позитивних перетворень у суспільстві та державі за умови, що її зміст дозволяє максимально ефективно використовувати соціальну енергію абсолютно всіх суб'єктів конституційно-правового регулювання, зокрема студентів.

Ключові слова: Конституція України, правова реформа, конституційна модернізація, конституційне право, законодавство, методика викладання, методичні підходи, методологічні підходи.

ИЗМЕНЕНИЯ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА В УСЛОВИЯХ КОНСТИТУЦИОННОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ И ФОРМИРОВАНИЯ НОВОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКА В УКРАИНЕ

Подорожная Т.С.

*Института государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины,
ул. Трехсвятительская, 4, г. Киев, Украина
podorogna@yandex.ru*

Рассмотрена общая тенденция переосмысления традиционных правовых категорий и понятий конституционного права в условиях конституционной модернизации. Отмечена необходимость совершенствования методических и методологических подходов к преподаванию конституционного права. Охарактеризованы изменения в методике преподавания конституционного права, позволяющие в современный период выявить реальные противоречия действующего законодательства, проанализировать судебную и правоприменительную практику, сформировать активное правосознание студентов. Отмечено, что Конституция Украины может быть основным источником и одновременно средством позитивных преобразований в обществе и государстве при условии, что ее содержание позволяет максимально эффективно использовать социальную энергию абсолютно всех субъектов конституционно-правового регулирования, в частности студентов.

Ключевые слова: Конституция Украины, правовая реформа, конституционная модернизация, конституционное право, законодательство, методика преподавания, методические подходы, методологические подходы.

CHANGES IN THE METHODOLOGY OF TEACHING CONSTITUTIONAL LAW IN CONDITIONS OF CONSTITUTIONAL MODERNIZATION AND FORMATION OF A NEW LEGAL ORDER IN UKRAINE

Podorozhna T.S.

*V.M. Koretsky Institute of state and law of the National academy of sciences of Ukraine,
str. Trokhsviatytska, 4, Kyiv, Ukraine
podorogna@yandex.ru*

The article investigates general trend of rethinking traditional legal categories and concepts of constitutional law in conditions of constitutional modernization. The author emphasizes the need to improve methodical and methodological approaches to teaching constitutional law. The article characterizes changes in the methods of teaching constitutional law, allowing detecting real contradictions existing in the legislation of the current period, analyzing judicial and law enforcement practice, forming an active legal consciousness of students. The author emphasizes the main points in the present state of constitutional legal science. In particular, it is stated that the current constitutional and legal science is able to realistically assess the effectiveness of all democratic transformations, enshrined in the Constitution of Ukraine and the current constitutional law. It is important not only to reveal the purpose of consolidation of one or another constitutional and legal institution, its contents and mechanisms of implementation, but also to show the actual outcomes of the implementation of constitutional reforms in the economic, political, social and other areas of society. Applied function of constitutional law determines the need for acquisition (particularly in course of the study of the content of this constitutional principle as the highest value of man, his rights and freedoms) skills in application of the mechanisms of the whole system of constitutional protection of the individual (in terms of constitutional and legal status of the procedure and its implementation). The relationships of state and man is studied at the highest level of legal relations for providing individual freedom from the authority and the duty of the latter to guarantee human rights and participation of citizen in the exercise of power. The political content of the field allows appealing in lectures and seminars to political phenomena and processes. At the same time, it is necessary to minimize the political aspect in favor of the primacy of legal principles.

As for constitutional justice, the author notes that it is totally new constitutional and legal institution for Ukraine. Its purpose is to ensure the supremacy and direct effect of the Constitution, put in order authority of the state to guarantee the protection of rights and freedoms. Developing a mechanism of constitutional control, constitutional justice acts as an independent, special kind of control of the state, the main element of the legal protection of the Constitution. This role of constitutional justice, its consolidation in the Constitution of Ukraine as an independent kind, caused relevance of special course "Constitutional Justice in Ukraine" as a separate type (or subtype) of general course.

It is stated that the Constitution of Ukraine can be a major source and at the same time an instrument of positive changes in society and the state, provided that its content allows the most efficient use of social energy of absolutely all subjects of constitutional and legal regulations, including students.

Key words: Constitution of Ukraine, legal reform, constitutional modernization, constitutional law, legislation, methodology of teaching, teaching approaches, methodological approaches.

У сучасних умовах конституційної модернізації загальна тенденція переосмислення традиційних правових категорій і понять, теоретико-методологічних підстав галузевих юридичних наук зумовлює потребу вдосконалення методичних і методологічних підходів й до викладання конституційного права. Особливої актуальності це набуває в контексті зміни пріоритетів і цілей конституційно-правового регулювання, переходу від традиційного протиставлення інтересів особистості, громадянського суспільства й держави в ринковій економіці до закріплення соціальних цінностей і забезпечення реальних механізмів дії конституційних норм у різних сферах суспільного життя [1].

З розвитком науки змінюється й процес викладання навчальних дисциплін у закладах освіти, що, звісно, стосується й галузі конституційного права України. На жаль, ця проблема ще не ставала предметом безпосереднього вивчення. Окремі її аспекти були висвітлені в працях деяких вчених-конституціоналістів, зокрема Н. Богданової, А. Дідікіна, О. Скрипнюка, Ю. Шемшученко.

Проте сьогодні вже простежуються кардинальні зміни концепцій майже всіх державно-правових явищ, сутності та змісту поняттєво-категорійного апарату конституційного права, видів джерел цієї галузі тощо. Тому основною метою статті є дослідження змін у методиці викладання конституційного права в умовах конституційної модернізації та формування нового правового порядку в Україні.

Як часто доводиться чути, передумовою існування правової держави є вміння народу й держави «жити за конституцією». Це слушна думка. Постає запитання: а чи можна сформулювати таке ставлення молоді до чинної Конституції України ще зі студентської лави? Так. Проте за умови, що пильну увагу в період побудови правової держави в Україні буде приділено розвитку прикладної (практичної) функції науки конституційного права, під якою розуміємо спрямування конституційного впливу на ті чи інші сторони суспільної практики через освітню діяльність.

Як відомо, в Україні наука державного права стала підґрунтям, на якому сформувалося конституційне право як галузь юридичної науки [2, с. 225]. Трансформація відбулася в 60-70-х роках минулого століття й була зумовлена процесами розвитку конституціоналізму [3, с. 48]. Що стосується юридичної освіти доперебудовного періоду, то вона недосконало готувала студентів до практичної роботи в представницьких та виконавчих органах державної влади, оскільки це була недоступна «сфера номенклатури», яка використовувала засоби, які не можна назвати конституційними. У той час навіть не йшлося про безпосередню, пряму дію конституційних норм та їх судовий захист, не було конституційно-правових інститутів Уповноваженого з прав людини (омбудсмена), конституційного правосуддя. Суб'єкти права не мали свого законодавства та не могли реально впливати на законотворчий процес. Отже, сучасна методика викладання навчального курсу з конституційного права в Україні забезпечує студентам, окрім глибоких знань, можливість набуття навиків та впевненості в реальному впливі конституційно-правової науки на суспільні процеси, можливість оволодіти конкретними прийомами введення в дію тих чи

інших «механізмів» у різноманітних напрямках впливу цієї науки на практику конституційного будівництва.

Відзначимо основні моменти в сучасному стані конституційно-правової науки. По-перше, потрібно констатувати, що нині конституційно-правова наука має можливість реально оцінити ефективність усіх демократичних перетворень, які закріплено й у Конституції України, і в поточному конституційному законодавстві. При цьому важливо не тільки розкрити мету закріплення того чи іншого конституційно-правового інституту, його зміст та механізми реалізації, а й показати реальні підсумкові результати реалізації цих конституційних перетворень в економічній, політичній, соціальній та інших сферах життя суспільства. Прикладна функція конституційного права зумовлює потребу набуття (особливо під час вивчення змісту такого конституційного принципу: найвища цінність – людина, її права та свободи) навиків використання механізмів усієї системи конституційного захисту особи (з точки зору конституційно-правового статусу та процедури його реалізації). Взаємозв'язок держави й особи вивчають на найвищому рівні правових відносин стосовно забезпечення індивідуумові свободи від влади й обов'язку останньої гарантувати права людині й участь громадянина в реалізації влади. Політичний зміст галузі допускає звернення на лекціях та семінарських заняттях до політичних явищ і процесів. Однак при цьому потрібно мінімізувати політичний аспект на користь примату юридичного начала [4, с. 16-17].

По-друге, актуальним є виділення нових активно формуючих інститутів конституційного права: референдного, парламентського, виборчого, конституційного судочинства. Досить актуальною є також тематика конституціоналізації правової системи та її елементів [5, с. 277; 6, с. 122].

Щодо конституційного судочинства, то варто зазначити, що це принципово новий для України конституційно-правовий інститут [7, с. 16]. Його призначення – забезпечити верховенство та пряму дію Конституції України, впорядкувати владні повноваження органів держави, гарантувати захист прав і свобод особи. Розвиваючи механізм конституційного контролю, конституційне правосуддя виступає як самостійний, спеціальний вид контрольної діяльності держави, головний елемент правової охорони Конституції України. Така роль конституційного правосуддя, його закріплення в Конституції України як самостійного виду зумовили актуальність спеціального курсу «Конституційна юстиція (правосуддя) в Україні» як самостійної частини (підгалузі) загального курсу.

Зазвичай в університетах спецкурс «Конституційне правосуддя» викладають на останньому (п'ятому) курсі, що дає змогу проаналізувати судову практику Конституційного Суду України з погляду її прикладних завдань. Адже студенти вже засвоїли інші галузі права й конституційне право вивчають на вищому рівні, використовуючи системоутворювальні властивості галузі. У рішеннях Конституційного Суду України закладено елементи нормативного регулювання, вони стають джерелами права. Розгляд постанов Конституційного Суду України дає змогу студентам побачити реальні життєві суперечності сучасного законодавства та практичні шляхи їх подолання. Водночас студенти з'ясовують методику складання скарг і запитів до Конституційного Суду України, враховуючи особливості його структури та організації діяльності, компетенції (юрисдикції), стадій конституційного судочинства за окремими категоріями справ.

По-третє, зараз простежується розширення навчальної практики залучення студентів до правозастосовної діяльності органів державної влади, насамперед законодавчої та виконавчої й органів місцевого самоврядування.

Вивчаючи форми народовладдя, статус законодавчих (представницьких) і виконавчих органів державної влади, студенти мають змогу брати участь у підготовці та проведенні засідань комітетів, комісій та парламентських слухань у законодавчому (представницькому) органі державної влади, спостерігаючи за процесом реалізації вже вивчених ними норм конституційного права в практиці державного будівництва.

Зокрема, під час вивчення виборчої системи України студентів активно залучають як спостерігачів на виборчих дільницях, відтак вони впевнені, що їхня участь допомогла запобігти порушенню законності, уникнути фальсифікації під час підрахунку голосів і тим самим виявити реальну волю виборців. Зауважмо, що при цьому студенти не тільки поглиблюють знання конституційного законодавства, а й іноді роз'яснюють виборче законодавство учасникам виборчого процесу. Водночас треба відзначити, що формується активна правосвідомість студентів як загальна мета правової науки, оскільки доводиться відстоювати перед деякими членами виборчих комісій необхідність виконання відповідних статей, що регулюють порядок голосування та підрахунку голосів, підбиття підсумків виборів. За результатами правозастосовної практики студенти спільно з викладачами розробляють пропозиції щодо вдосконалення реалізації форм безпосередньої та представницької демократії, механізмів захисту конституційних прав і свобод громадян, роботи державного апарату. Далі ці пропозиції узагальнює викладач, відтак їх передають у вигляді огляду у відповідні органи.

По-четверте, розгляд під час лекційних занять із конституційного права матеріалів, у яких проаналізовано реальні потреби соціальної практики, дає, як правило, можливість зробити висновок про необхідність удосконалити правотворчу діяльність, адже педагог має широке поле для залучення студентів до реалізації на практиці деяких положень Конституції України.

У контексті висвітленого цікавим є досвід шкіл права іноземних країн (США, Великобританії та ін.), які давно виробили метод «клінічної юридичної освіти», щоб навчити студентів систематично засвоювати знання в ході практичної роботи й водночас розширити сферу юридичного аналізу та практичних знань, порівняно з тим, як було передбачено попереднім навчальним курсом шкіл права.

Крім того, «юридичні клініки» дозволяють залучати велику кількість студентів до надання реальної практичної допомоги населенню, яке не має достатніх засобів на досить дорогу юридичну допомогу адвоката. До речі, такий досвід має й наш вищий навчальний заклад, зокрема один із його структурних підрозділів, а саме коледж Подільського державного аграрно-технічного університету, у складі якого функціонує юридичне відділення. Така практична робота входить до навчальної програми як спецкурс, і наприкінці семестру студенти складають залік.

Відзначимо, що форм «клінічної юридичної освіти» є чимало, проте загалом їх сутність полягає в організації в межах навчального закладу *суспільної приймальні* за участю студентів та викладачів правничих дисциплін для надання правової допомоги малозабезпеченим громадянам, а також у можливості для студентів практичної роботи за спеціальністю. Звичайно, у такій приймальні виникають проблеми правозастосування конституційного права й інших галузей права, як і в реальному житті. Відтак студенти мають ширший діапазон юридичного аналізу, методів і навиків ефективного засвоєння й використання норм інших галузей права [8, с. 126].

Зміни в методиці викладання конституційного права дозволяють у сучасний період виявити реальні суперечності чинного законодавства, проаналізувати судову та правозастосовну практику, сформувати активну правосвідомість студентів, а отже, забезпечити належний правовий порядок в Україні. Тим паче Конституція України може бути основним джерелом і водночас засобом позитивних перетворень у суспільстві та державі за умови, що її зміст дозволяє максимально ефективно використовувати соціальну енергію абсолютно всіх суб'єктів конституційно-правового регулювання, зокрема студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дидикин А. Методология и методика преподавания дисциплины «конституционное право» в системе юридического образования [Електронний ресурс] / А. Дидикин. – Режим доступу : <http://do.gendocs.ru/docs/index-180995.html>.

2. Подорожна Т. Співвідношення основних галузей публічного права : адміністративного, фінансового та конституційного / Т. Подорожна // Генезис публічного права : від становлення до сучасності : збірник наукових праць / за ред. С. Ківалова, В. Тулякова, О. Козаченка. – Миколаїв : Іліон, 2010. – С. 255-257.
3. Шемшученко Ю. Наука конституційного права : сучасний стан та тенденції розвитку / Ю. Шемшученко, О. Скрипнюк // Право України. – 2010. – № 1. – С. 48-54.
4. Богданова Н. К новой концепции преподавания конституционного права / Н. Богданова // Государство и право. – 1994. – № 7. – С. 16-22.
5. Подорожна Т. Загальнотеоретичні аспекти конституціоналізації правової системи України : постановка проблеми / Т. Подорожна // Публічне право. – 2013. – № 3 (11). – С. 277-286.
6. Теорія і практика конституціоналізації галузевого законодавства України : монографія / за ред. Ю. Шемшученка, Н. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2013. – 308 с.
7. Малієнко О. Особливості національного правосуддя / О. Малієнко // Віче. – 2012. – № 21. – С. 16-19.
8. Подорожна Т. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України : [монографія] / Т. Подорожна ; за ред. і з передм. проф. Н. Пархоменко. – Львів : ПАІС, 2014. – 308 с.

REFERENCES

1. Didikin A.B. "Methodology and Methods of Teaching "Constitutional Law" in the System of Legal Education" [Electronic resource] / A.B. Didikin. – Access mode : <http://do.gendocs.ru/docs/index-180995.html>.
2. Podorozhna T.S. "Correlation of Major Branches of Public Law : Administrative, Financial And Constitutional" / T.S. Podorozhna // *Genezis publichnogo prava : vid stanovlennya do suchasnosti* [Genesis of Public Law : from Formation till Modernity] : collection of scientific labours / after a release S.V. Kivalov, V.O. Tulyakov, O.V. Kozachenko. – Mykolaiv : Ilion, 2010. – P. 255-257.
3. Shemshuchenko Y.S. "Science of Constitutional Law : Current Condition and Tends of Development" / Y.S. Shemshuchenko, O.V. Skrypniuk // *Pravo Ukraine*. – 2010. – № 1. – P. 48-54.
4. Bogdanova N.A. "Towards a New Concept of Teaching Constitutional Law" / N.A. Bogdanov // *Gosudarstvo i pravo*. – 1994. – № 7. – P. 16-22.
5. Podorozhna T.S. "General Theoretical Aspects of constitutionalization of Legal System of Ukraine : Problem Setting" / T.S. Podorozhna // *Publichne pravo*. – 2013. – № 3 (11). – P. 277-286.
6. *Teoriya i praktika konstitucionalizacii galuzevogo zakonodavstva Ukraine* [Theory and Practice of Constitutionalization of Sectoral Legislation of Ukraine] : monograph / ed.. Y.S. Shemshuchenko, N.M. Parkhomenko. – Kyiv : Vid-vo «Yuridichna dumka», 2013. – 308 p.
7. Maliienko O.O. "Peculiarities of National Justice" / O.O. Maliienko // *Veche*. – 2012. – № 21. – P. 16-19.
8. Podorozhna T.S. *Teoretiko-prikladni zasadi konstitucionalizacii pravovoy sistheme i modernizacii Kons-titucii Ukraine* [Theoretic and Applied Principles of Constitutionalization of the Legal System and Modernization of the Constitution of Ukraine] : monografiya / T.S. Podorozhna ; ed. prof. N.M. Parkhomenko. – Lviv : PAIS, 2014. – 308 p.

УДК 347.991+347.964

ЗНАЧЕННЯ НАУКОВО-КОНСУЛЬТАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Волошина В.А., провідний спеціаліст

*Верховний Суд України, вул. П. Орлика, 4, м. Київ, Україна
zapko_vita@ukr.net*

З'ясовано, що аналіз історії становлення Верховного Суду України, зміни його ролі, функцій і компетенції в різні періоди вітчизняної історії є одним з актуальних завдань правової науки. Доведено необхідність дослідження значення науково-консультативного забезпечення ефективного функціонування Верховного Суду України, що обумовлюється фрагментарністю й епізодичністю наявних робіт щодо становлення інституту Верховного Суду в Україні та повною відсутністю наукових пошуків вирішення актуальних проблем наукового забезпечення діяльності судових органів. Зроблено висновок, що кінцевою метою наукового забезпечення юрисдикційної діяльності Верховного Суду України на сучасному етапі фактично є формування стабільної й ефективної системи цього забезпечення, що сприятиме перетворенню його із суду формального права на суд права реального.

Ключові слова: наукове забезпечення, науково-консультативна рада, організаційне забезпечення, Верховний Суд України, повноваження Верховного Суду України.

ЗНАЧЕНИЕ НАУЧНО-КОНСУЛЬТАТИВНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ВЕРХОВНОГО СУДА УКРАИНЫ

Волошина В.А.

*Верховный Суд Украины, ул. П. Орлика, 4, г. Киев, Украина
zapko_vita@ukr.net*

Определено, что анализ истории становления Верховного Суда Украины, изменения его роли, функций и компетенции в различные периоды отечественной истории является одной из актуальных задач правовой науки. Доказана необходимость исследования значения научно-консультативного обеспечения эффективного функционирования Верховного Суда Украины, что обусловлено фрагментарностью и эпизодичностью существующих работ относительно становления института Верховного Суда в Украине и отсутствием научных поисков решения актуальных проблем научного обеспечения деятельности судебных органов. Сделан вывод, что конечной целью научного обеспечения юрисдикционной деятельности Верховного Суда Украины на современном этапе фактически является формирование стабильной и эффективной системы этого обеспечения, которая будет способствовать превращению его из суда формального права в суд права реального.

Ключевые слова: научное обеспечение, научно-консультативный совет, организационное обеспечение, Верховный Суд Украины, полномочия Верховного Суда Украины.

IMPORTANCE OF SCIENTIFIC ADVISORY OF EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE SUPREME COURT OF UKRAINE

Voloshina V.A.

*Supreme Court of Ukraine, P. Orlyk str. 4, Kyiv, Ukraine
zapko_vita@ukr.net*

It was found that the analysis of the history of the formation of the Supreme Court of Ukraine, changing its role, function and competence in different periods of national history is one of the urgent tasks of legal science. It's proved the necessity of the study of mentioned scientific advisory of the effective functioning of the Supreme Court of Ukraine, due to the fragmented and episodic existing work on the formation of the Supreme Court of Ukraine and a complete lack of scientific research of the pressing problems of scientific support of the judiciary.

Justice system in any country is always the object of steadfast attention. No less attention is paid to the highest judicial body, which depends on the judicial system as a whole. The policy of any state aimed at establishing a balance of interests between the individual and society; judicial policy aims to ensure this balance depends, largely, on whose interests and how to be protected. That is why the organization of the judicial system has always attached one of paramount importance. The correct and proper functioning of justice is more dependent on the organization and the Supreme Court.

The process of making such decisions by the Supreme Court of Ukraine, and the consequences of their decision requiring the provision of the Supreme Court of Ukraine wide range of powers to ensure the highest court of a substantial analytical support to provide just that tribunal consultative assistance to lower courts.

Background of this article can hardly be denied, because, in our opinion, based on scientific system to ensure the effective functioning of the Supreme Court of Ukraine should be put current fundamental scientific knowledge that would enable a paradigm change jurisdiction of the highest judicial body of traditional models of innovation. Thus, problems of scientific support operation of the Supreme Court of Ukraine can be defined as a key to the overall system ensure effective operation of the judiciary. It is concluded that the ultimate goal of scientific support jurisdiction of the Supreme Court of Ukraine at the present stage is actually the creation of a stable and efficient system of software that will help transform it to a court for a formal right to a court of real law.

Key words: scientific support, scientific advisory board, organizational support, Supreme Court of Ukraine, powers of the Supreme Court of Ukraine.

Забезпечення законності й правопорядку, захист прав і свобод людини й громадянина, охорона законних прав та інтересів держави й суспільства – це функції, які адекватно є притаманними правовій демократичній державі та складають мету й повсякденну діяльність органів державної влади, у тому числі судової, яка діє як самостійна й незалежна гілка державної влади.

Увесь період незалежного існування України як держави став часом кардинальних перетворень у політиці, економіці, суспільному й державному устрої. Закріплена в Конституції України формула «судова влада» стала коротким вираженням політико-правової доктрини, яка постає із встановлення поділу влади в правовій державі та визначає місце органів правосуддя в системі органів публічної влади.

Становлення України як суверенної, демократичної та правової держави тісно пов'язане з тривалим і суперечливим процесом формування судової влади. Як слушно зазначає С.В. Прилуцький, на початковому етапі державотворення проблеми у сфері організації та здійснення правосуддя зумовлювалися здебільшого тим, що вітчизняна правова наука не мала необхідних теоретичних досліджень щодо судової влади [1, с. 308]. Водночас порядок організації й діяльності судової влади прямо впливає на правову систему країни, її розвиток і стабільність. На незалежний суд у правовій державі покладається контроль за дотриманням законності в усіх без винятку сферах суспільного життя. Зокрема, суд має захищати основи конституційного ладу в державі, законність створення й діяльності політичних партій, проведення виборів, гарантувати дотримання основних прав і свобод людини й громадянина. Саме тому осмислення судової влади як самостійного правового явища потребує консолідованого теоретико-методологічного підходу.

Система правосуддя в будь-якій державі завжди є об'єктом пильної уваги. Не менша увага приділяється діяльності найвищого судового органу, від якого залежить функціонування судової системи країни в цілому. Політика будь-якої держави спрямовується на встановлення певного балансу інтересів особистості й суспільства. Судова політика спрямовується на забезпечення цього балансу й залежить здебільшого від того, чиї інтереси та яким чином повинні захищатися. Саме тому організації судової системи завжди надавалося одне з найважливіших значень. Правильне й нормальне функціонування правосуддя залежить переважно від організації інституту верховного суду країни.

Аналіз історії становлення Верховного Суду України, зміни його ролі, функцій і компетенції в різні періоди вітчизняної історії є одним з актуальних завдань правової науки. Він зумовлюється також тим, що нині не існує комплексного дослідження історії верховного судового органу – Верховного Суду України – з урахуванням сучасних імплементаційних та євроінтеграційних процесів, що відбуваються в нашій країні. У вітчизняній науці аналізувалися здебільшого питання становлення судової системи в цілому. Набагато менше уваги приділялося проблемам становлення верховної судової влади, організації судового контролю в Україні починаючи з моменту створення Верховного Суду України. У вивченні

цієї теми можна виділити декілька основних напрямів. Частина вітчизняних дослідників розглядала історію становлення радянських судових органів, роблячи основний акцент на функціонуванні системи революційних трибуналів, органів позасудової репресії (наприклад, роботи В.П. Портнова, М.М. Славіна, Ю.П. Титова, В.В. Шимановського, І.А. Ушакова). Інші автори основну увагу приділяли становленню української судової системи з 1918 року (наприклад, роботи Н.А. Антонової, М.В. Кожевникова, Н.В. Криленка, Д.І. Курського, Е.А. Скрипільова).

Окремим питанням організації й діяльності судової влади в умовах становлення правової держави та громадянського суспільства присвячено наукові праці вітчизняних учених О.В. Батанова, С.В. Бобровник, М.І. Гаврилова, В.Г. Гончаренка, В.П. Горбатенка, О.В. Зайчука, В.С. Ковальського, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, О.М. Костенка, М.В. Костицького, В.В. Костицького, О.Л. Копиленка, Е.Б. Кубка, І.О. Кресіної, Л.А. Луць, О.М. Мироненка, О.Г. Мурашина, В.П. Нагребельного, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришина, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, О.Д. Святоцького, В.Ф. Сіренка, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюка, В.Є. Скоморохи, І.Б. Усенка, М.В. Цвіка, В.В. Цветкова, В.М. Шаповала, В.Я. Тація, Г.П. Тимченка, М.І. Хавронюка, Ю.С. Шемшученка, О.І. Ющика, О.Н. Ярмиша та ін.

Водночас зовсім недослідженими залишаються питання, пов'язані з науковим забезпеченням діяльності як судових органів загалом, так і Верховного Суду України зокрема. При цьому варто погодитися з позицією С.О. Мосьондза, який абсолютно слушно вважає, що складність і суперечливість соціально-економічного й політичного розвитку світового співтовариства та нашої країни зумовлюють потребу в теоретичному осмисленні й розробці науково обґрунтованого інструментарію, за допомогою якого процес державної розбудови можна зробити більш ефективним. Без теоретичного знання, яке безпосередньо слугує конкретній державотворчій практиці, не можливе виконання стратегічного завдання – побудови демократичної держави й громадянського суспільства на теренах України [2, с. 11]. На сучасному етапі розвитку українського суспільства відчувається гострий дефіцит узагальнюючих досліджень щодо концептуалізації організаційно-управлінських засад державної політики у сфері науки в реальному соціально-економічному й соціокультурному середовищі з високою динамікою соціальних процесів.

Необхідність розробки дослідження значення науково-консультативного забезпечення ефективного функціонування Верховного Суду України обумовлюється фрагментарністю й епізодичністю наявних робіт щодо становлення інституту Верховного Суду в Україні та повною відсутністю наукових пошуків вирішення актуальних проблем наукового забезпечення діяльності судових органів. Представлена робота частково усуває цю прогалину та має на меті здійснити аналіз ролі й значення науково-консультативного забезпечення ефективного функціонування Верховного Суду України.

Верховний Суд України – найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції. Верховний Суд України з 1991 року є правонаступником Верховного Суду УРСР, а останній, відповідно, – Верховного Суду УСРР, який функціонував із 1923 року. Верховний Суд України як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції (стаття 125 Конституції України [3], частина 3 статті 17, частина 1 статті 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року [4]) є четвертою ланкою в судовій системі України (місцеві, апеляційні, вищі спеціалізовані, Верховний Суд України).

Верховний Суд України, як і суди першої, апеляційної, касаційної інстанцій, діє для забезпечення кожному громадянину права на судовий захист його прав, свобод і законних інтересів незалежним і безстороннім судом, на справедливий і неупереджений розгляд справ у розумні строки, встановлені законом. Розгляд справ Верховним Судом України є засобом реалізації права учасників судового процесу та інших осіб на перегляд судового рішення у випадках і порядку, встановлених процесуальним законом.

Перегляд судових рішень Верховним Судом України – це надзвичайний (екстраординарний) спосіб їх перевірки, який дає додаткові (порівняно з апеляцією й касацією) можливості для заінтересованих осіб домогтися виправлення судових помилок, відстояти свої права та в підсумку мати справедливе правосуддя. При цьому Верховним Судом України повинне забезпечуватися однакове застосування судами (судом) касаційної інстанції норм матеріального права.

Про місце Верховного Суду України в системі судів загальної юрисдикції як найвищого судового органу повинен свідчити обсяг його повноважень. До повноважень Верховного Суду України як найвищого судового органу у вітчизняній системі судів загальної юрисдикції, згідно з положеннями статті 17, частини 2 статті 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і нормами Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України, Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України, належать такі:

- 1) перегляд справ із підстав неоднакового застосування лише судами (судом) касаційної інстанції однієї й тієї ж норми виключно матеріального права в подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом. Забезпечення Верховним Судом України однакового застосування судами (судом) касаційної інстанції норм матеріального права є одним з елементів єдності системи судів загальної юрисдикції. Рішення Верховного Суду України, прийняті за наслідками розгляду заяв про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права в подібних правовідносинах, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність до рішень Верховного Суду України. Фактично процесуальні кодекси надали рішенням Верховного Суду України статусу судового прецеденту. Таким чином, рішення Верховного Суду України мають загальнообов'язковий характер, а роз'яснення вищих спеціалізованих судів – лише рекомендаційний. У Законі України «Про судоустрій і статус суддів», КПК України, ЦПК України, ГПК України, КАС України встановлено порядок подання сторонами й іншими учасниками судового розгляду заяв про перегляд судових рішень Верховним Судом України та визначено процедуру перевірки й допуску до провадження у Верховному Суді України зазначених звернень вищими спеціалізованими судами України із закріпленням права останніх приймати рішення про допуск або відмову в допуску до такого провадження. На наш погляд, такі дискреційні повноваження вищих спеціалізованих судів України суттєво обмежують дію принципу доступу до правосуддя, зокрема право на звернення за судовим захистом до Верховного Суду України. З моменту ратифікації Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року, яка стала частиною національного законодавства України в 1997 році, кожному гарантується право на справедливий суд (стаття 6). Право на суд включає в себе також такий елемент, як право на доступ до суду, тобто кожній особі гарантується право на справедливий розгляд і вирішення справи судом без зайвих і неналежних правових чи практичних перешкод. Це покладає на державу обов'язок у вигляді утримання від створення в законодавстві неналежних процесуальних перешкод для доступу до суду. У ситуації, що розглядається, державою саме створено процесуальний порядок, який фактично унеможливує звернення особи за судовим захистом безпосередньо до Верховного Суду України та вирішення питання про розгляд справи самим Верховним Судом України. Отже, положення розділів «Провадження у Верховному Суді України» КПК України, ЦПК України, ГПК України, КАС України, на нашу думку, вимагають удосконалення, зокрема закріплення положення про те, що звернення сторін та інших

учасників судового розгляду повинні направлятися безпосередньо до Верховного Суду України, а приймати рішення про відкриття провадження й розгляд справи повинна відповідна палата Верховного Суду України;

- 2) перегляд справ у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом. Якщо за результатами розгляду питання про допуск справи до провадження з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом буде встановлено, що порушення Україною міжнародних зобов'язань є наслідком недотримання норм процесуального права, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ постановляє ухвалу про відкриття провадження в справі та сам вирішує питання про необхідність витребування справи. Розгляд справи здійснюється колегією в складі п'яти суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за правилами, встановленими для перегляду справ у касаційному порядку. Слід зробити висновок, що наслідком касаційного дуалізму в повноваженнях цих судів можуть бути випадки, коли правові позиції вищих спеціалізованих судів будуть різними, по-різному трактуватимуться та роз'яснюватимуться одні й ті самі положення законодавства, що ускладнює правозастосування спеціалізованими судами та порушує одну з основних засад судочинства – законність (пункт 1 частини 3 статті 129 Конституції України). На нашу думку, змістом реалізації Верховним Судом України як найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції конституційної функції судочинства (правосуддя) повинен бути перегляд судових рішень на предмет однакового застосування судами всіх ланок та інстанцій норм як матеріального, так і процесуального права. Зокрема, до предмета перевірки, крім існуючих підстав, слід віднести порушення судом касаційної інстанції вимог процесуального закону та законність судових рішень під час викладу суддею касаційної інстанції окремої думки. Будучи найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, Верховний Суд України зобов'язаний забезпечити законність – єдність судової практики (правозастосування) у діяльності всіх інших судів, які здійснюють судочинство в Україні, крім Конституційного Суду України;
- 3) надання висновку про наявність або відсутність у діяннях, у яких обвинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; внесення за зверненням Верховної Ради України письмового подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;
- 4) повноваження звертатися до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України;
- 5) здійснення інших повноважень відповідно до закону.

Верховному Суду України як найвищому судовому органу в системі судів загальної юрисдикції, на нашу думку, необхідно повернути право законодавчої ініціативи з внесенням відповідних змін до законодавства про судоустрій.

Результатом звуження повноважень Верховного Суду України на користь вищих спеціалізованих судів є нівелювання та необґрунтоване пониження його ролі як найвищого судового органу державної влади в системі судів загальної юрисдикції. Питання місця й повноважень Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції потребують розширення та належного правового врегулювання.

Привертає увагу ще один надзвичайно важливий момент, що стосується повноважень Верховного Суду України. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначає

повноваження вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України. Нам видається слушною думка О.Г. Яновської, що елементарне порівняння дає підстави стверджувати, що повноваження аналітичного, неорганізаційного чи процесуального характеру здебільшого сконцентровані саме у вищих спеціалізованих судах. Адже стаття 32 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» серед повноважень вищого спеціалізованого суду зазначає такі напрями аналітичної роботи, як аналіз судової статистики, вивчення й узагальнення судової практики; надання методичної допомоги судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України в судовій практиці на основі її узагальнення й аналізу судової статистики; надання спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційних роз'яснень із питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції. При цьому, як зазначає автор, до аналітичних напрямів роботи навіть не Верховного Суду України, а його Пленуму віднесено лише надання висновків щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судової системи й діяльності Верховного Суду України. Таке вузьке розуміння повноважень Верховного Суду України саме щодо здійснення науково-аналітичної й консультативно-дорадчої роботи не співпадає навіть із тими процесуальними повноваженнями, якими наділений найвищий судовий орган у країні [5, с. 37]. Так, Верховний Суд України має право переглядати судові рішення з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї ж норми матеріального права в подібних правовідносинах. Рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права щодо подібних правовідносин, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності зазначену норму закону, і для всіх судів України. Таким чином, і процес прийняття подібних рішень Верховним Судом України, і наслідки їх прийняття потребують надання Верховному Суду України широкого переліку повноважень, спрямованих на забезпечення діяльності вищої судової інстанції ґрунтовною аналітичною підтримкою з метою надання саме цим судовим органом консультативної допомоги судам нижчого рівня.

Правовий статус Науково-консультативної ради (далі – НКР) при Верховному Суді України врегульовано статтею 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої НКР утворюється при Верховному Суді України із числа висококваліфікованих фахівців у галузі права для попереднього розгляду проектів постанов Пленуму Верховного Суду України стосовно надання висновків щодо проектів законодавчих актів та з інших питань діяльності Верховного Суду України, підготовка яких потребує наукового забезпечення. Порядок організації й діяльності НКР визначається Положенням про Науково-консультативну раду при Верховному Суді України, затвердженим Постановою Пленуму Верховного Суду України від 16 вересня 2011 року № 5, зі змінами, внесеними згідно з Постановою Верховного Суду України від 23 травня 2014 року № 6 (далі – Положення) [6].

Це Положення визначає правові засади організації й діяльності Науково-консультативної ради при Верховному Суді України. НКР є постійно діючим консультативно-дорадчим органом при Верховному Суді України, який утворюється Пленумом Верховного Суду України. До повноважень НКР належать такі:

- надання наукових висновків щодо норм матеріального права, які неоднаково застосовані судом (судами) касаційної інстанції в подібних правовідносинах;
- попередній розгляд проектів висновків Пленуму Верховного Суду України щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судової системи й діяльності Верховного Суду України;
- попередній розгляд проектів конституційних подань Верховного Суду України до Конституційного Суду України щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України,

правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також щодо офіційного тлумачення положень Конституції та законів України;

- попередній розгляд інших питань діяльності Верховного Суду України, підготовка яких потребує наукового забезпечення.

НКР утворюється строком на п'ять років із числа висококваліфікованих фахівців у галузі права в кількості, яка забезпечуватиме виконання НКР покладених на неї завдань. Повноваження НКР припиняються в день затвердження Пленумом Верховного Суду України нового складу НКР. Членом НКР може бути обрано фахівця, який має науковий ступінь доктора або кандидата юридичних наук.

Персональний склад НКР за поданням Голови Верховного Суду України затверджується Пленумом Верховного Суду України шляхом відкритого голосування та є додатком до Положення. Пропозиції щодо персонального складу НКР можуть надавати Голові Верховного Суду України судді Верховного Суду України, керівник апарату Верховного Суду України та його заступник, керівники юридичних вищих навчальних закладів і наукових установ за погодженням із кандидатом у члени НКР.

Члени НКР відповідно до визначеної судової спеціалізації за дорученням суддів Верховного Суду України надають у встановлені законом строки наукові висновки щодо норм матеріального права, які неоднаково застосовані судом (судами) касаційної інстанції в подібних правовідносинах, а також на прохання голови НКР вивчають питання, що виникають у судовій практиці, і подають до Верховного Суду України такі рекомендації: а) щодо проектів законодавчих актів, що стосуються судової системи й діяльності Верховного Суду України; б) щодо проектів конституційних подань Верховного Суду України до Конституційного Суду України стосовно конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим або стосовно офіційного тлумачення положень Конституції та законів України; в) щодо інших питань діяльності Верховного Суду України, підготовка яких потребує наукового забезпечення.

За результатами розгляду науково-консультаційних питань НКР більшістю голосів присутніх на засіданні членів приймає мотивовані рекомендації, а з питань організації роботи НКР – рішення. За відсутності на засіданні члена НКР він може в письмовому вигляді подати свою пропозицію щодо прийняття чи неприйняття рекомендації (рішення) НКР, яка підлягає врахуванню під час ухвалення цієї рекомендації (рішення). Фінансове, матеріально-технічне забезпечення діяльності НКР здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, передбачених для забезпечення здійснення правосуддя Верховним Судом України, за кодом економічної класифікації видатків «інші видатки» на підставі затвердженого кошторису.

Таким чином, кінцевою метою наукового забезпечення юрисдикційної діяльності Верховного Суду України на сучасному етапі фактично є формування стабільної й ефективної системи цього забезпечення, що сприятиме перетворенню його із суду формального права на суд права реального. Актуальність аналізованої теми навряд чи можна заперечувати, адже, на нашу думку, в основу системи наукового забезпечення ефективного функціонування Верховного Суду України мають покладатися сучасні фундаментальні наукові знання, які дали б можливість змінити парадигму юрисдикційної діяльності найвищого судового органу від традиційної моделі до інноваційної. Отже, проблематику наукового забезпечення функціонування Верховного Суду України можна визначити як одну з ключових у загальній системі гарантування ефективної діяльності судової гілки влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прилуцький С.В. Вступ до теорії судової влади : суспільство, правосуддя, держава : [монографія] / С.В. Прилуцький. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.

2. Мосьондз С.О. Філософські виміри державної політики у сфері науки / С.О. Мосьондз // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 2 (1). – С. 11-14.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – Ст. 1900.
5. Яновська О.Г. Проблемні питання функціонування Верховного Суду України як найвищого судового органу в Україні / О.Г. Яновська // Український адвокат. – 2013. – № 4 (68). – С. 36-37.
6. Про затвердження Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді України : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 вересня 2011 року № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 10. – Ст. 25.

REFERENCES

1. Prylutskyi S.V. *Vstup to teorii sudovoy vladi : suspil'stvo, pravosuddya, derzhava* [Introduction to the Theory of the Judiciary (Society. Justice. State)] : monograph / S.V. Prylutskyi. – Kyiv : Institute of the state and right is the name of V.M. Koreckogo of NAN of Ukraine, 2012. – 317 p.
2. Mosondz S.O. Philosophical Dimensions of Public Policy in Science / S.O. Mosondz // *Visnik of Zaporizhzhya national university*. – 2012. – № 2 (I). – P. 11-14.
3. Constitution of Ukraine of June 28, 1996 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraini*. – 1996. – № 30. – Art. 141.
4. On the Judicial System and Status of Judges : Law of Ukraine of July 7, 2010 // *Oficiyniy visnik of Ukraine*. – 2010. – № 55/1. – Art. 1900.
5. Yanovska O.H. Problems of Functioning of the Supreme Court of Ukraine as the Highest Judicial Authority in Ukraine / O.H. Yanovska // *Ukrainskiy advokat*. – 2013. – № 4 (68). – P. 36-37.
6. On Approval of the Regulation on Scientific Advisory Board of the Supreme Court of Ukraine : Regulation of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of September 16, 2011 № 5 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraini*. – 2011. – № 10. – Art. 25.

УДК [342.922: 342.72/.73] (477)

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Гончарова І.А., здобувач

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, м. Харків, Україна
dgagirov@mail.ru*

Політичні права людини й громадянина властиві здебільшого громадянам України. Вони являють собою забезпечену законом і публічною владою можливість людини брати участь у громадсько-політичному житті держави та здійсненні державної влади, а також є неодмінною умовою

функціонування всіх інших видів прав, оскільки утворюють органічну основу системи демократії та визначають природу держави як засіб контролю за владою.

Ключові слова: політичні права громадян, удосконалення законодавства, держава, адміністративно-правові засоби.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАВ ГРАЖДАН УКРАИНЫ

Гончарова И.А., соискатель

*Харьковский национальный университет внутренних дел,
просп. 50-летия СССР, 27, г. Харьков, Украина
dgagupov@mail.ru*

Политические права человека и гражданина свойственны в основном гражданам Украины. Они представляют собой обеспеченную законом и публичной властью возможность человека принимать участие в общественно-политической жизни государства и осуществлении государственной власти, а также являются необходимым условием функционирования всех других видов прав, поскольку образуют органическое основание системы демократии и определяют природу государства как способ контроля за властью.

Ключевые слова: политические права граждан, совершенствование законодательства, государство, административно-правовые способы.

THE MAIN AREAS OF IMPROVING LEGISLATION GUARANTEEING POLITICAL RIGHTS OF UKRAINIAN CITIZENS

Goncharova I.A.

*Kharkiv state university of internal affairs, 50 Years of USSR avenue 27, Kharkiv, Ukraine
dgagupov@mail.ru*

Political rights of a person and a citizen are secured by the law and public authorities' ability of a person to actively participate in the exercise of the state power. The political rights of citizens include the rights on associations of citizens in political parties and public organizations, opportunity to participate in political life of the state, satisfaction of political, economic, social, cultural and other interests, as well as the right to participate in public administration. Political rights are only recognized to citizens and cover the relations between a citizen and the state. Current legislation consolidates liability for violating political rights, but there are some issues concerning their realization. This leads to violations of established procedures and deprives citizens the possibility to realize their rights at the appropriate level. There are political rights of citizens, which did not find their guaranteeing by the norms of administrative liability. Thus, the right of the citizens on free assembly, rallies, marches and demonstrations require strengthening of legal protection. It should be noted that the improvement of the legislation on administrative offenses in this area requires improvement in the public administration sphere.

To enhance the protection of the rights and freedoms of citizens, there is also a need to improve the system of norms that reinforce the administrative offenses, as a number of rights and freedoms are beyond the legal protection. Besides, it is necessary to consolidate officials' liability in the Code of Ukraine about Administrative Offences for obstructing the implementation of political rights of the citizens. Apparent "imbalance" of rights, duties and liability of the participants of legal relations arising in this area negatively affect on the functioning of the mechanism of political rights realization.

It is known that rallies and demonstrations are extremely dangerous instrument of democracy, so unreasoned, and the more malicious their use may result to negative and unpredictable consequences. To determine the fact whether participants of meetings, rallies, demonstrations, pickets are or are not beyond the scope of the law one requires a more clear and complete legal basis.

Key words: political rights of citizens, legislation improvement, country, administrative and legal means.

Здійснення основних політичних прав людини й громадянина можливе лише за допомогою та за посередництвом норм національного права, які повинні передбачати ефективні механізми й процедури реалізації перших. Існування демократичного суспільства не мислиться поза формуванням політичного плюралізму і його цінностей, нонконформізму громадської свідомості й поведінки, активної та свідомої участі громадян у громадсько-політичному житті. Тому, на наш погляд, наявне законодавство потребує вдосконалення у вказаній сфері.

Вивченню досліджуваного питання приділяли увагу у своїх працях такі вчені: Є.В. Аграновська, С.С. Алексєєв, Л.С. Анохіна, Д.А. Балтага, А.М. Бандурка, Н.С. Бондарь,

М.В. Буроменський, Н.В. Вітрук, В.С. Галиакбаров, Є.О. Гіда, Ю.А. Дмитрієв, А.Ф. Зелінський, В.Н. Кудрявцев, Є.А. Лукашева, В.А. Максимов, Б.Н. Мезрін, А.В. Міцкевич, В.Г. Поліщук, Ю.І. Скуратов, А.Ю. Якимов, Ц.А. Ямпольська. Однак проблемні питання у сфері реалізації політичних прав громадян України потребують сьогодні суттєвих доповнень, змін законодавства.

Мета статті полягає у вивченні наявного законодавства та розгляді проблемних питань щодо політичних прав громадян України.

До політичних прав слід віднести такі: право на свободу об'єднання громадян у політичні партії й громадські організації для здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки й громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ст.36 Конституції України); право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському й місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраним до органів державної влади й органів місцевого самоврядування (ст.38 Конституції України); право збиратися мирно, без зброї та проводити мітинги, збори, походи й демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи місцевого самоврядування (ст.39 Конституції України). Кожне з наведених прав є комплексом, групою прав.

Виступаючи як фактор, що є невід'ємним атрибутом цивілізованого суспільства, у юридичній літературі зустрічається розподіл політичних прав на правомочності щодо участі в організації й діяльності держави та її органів за допомогою різних форм представницької й безпосередньої демократії та правомочності щодо активної участі в житті суспільства.

Варто підкреслити, що політичні права, як правило, визнаються лише за громадянами, тобто володіння політичними правами пов'язується з належністю до громадянства конкретної держави. На відміну від прав людини, права громадянина охоплюють сферу відносин індивіда з державою. Здійснення основних політичних прав людини й громадянина можливе лише за допомогою та за посередництвом норм національного права, які повинні передбачати ефективні механізми й процедури реалізації перших. Існування демократичного суспільства не мислимо поза формуванням політичного плюралізму і його цінностей, нонконформізму громадської свідомості й поведінки, активної та свідомої участі громадян у громадсько-політичному житті. Тому в демократичній державі політичні права й свободи сприймаються масовою суспільною свідомістю не як щось другорядне, а як одна з базових гуманістичних цінностей.

Чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) серед порушень основних політичних прав людини й громадянина встановлено адміністративну відповідальність лише за порушення законодавства про вибори Президента України та народних депутатів (ст.186²), порушення законодавства про референдум (ст.186⁴). Проступки в цій сфері є посяганням на право народу на волевиявлення та на здійснення безпосередньої демократії. Порушуються права як виборців, так і тих, хто обирається, їх свобода виборів, рівність, гарантовані ст.71 Конституції України. КУпАП відносить такі проступки до тих, що посягають на встановлений порядок управління, зокрема порядок підготовки й проведення виборів Президента України та народних депутатів, загальнодержавного референдуму. Цей порядок передбачено Конституцією України, Законом України «Про вибори Президента України» від 14 жовтня 2014 р. [1], Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 15 травня 2014 р. [2], Законом України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 р. [3]. Ці закони покликані забезпечити права громадян, їх реалізацію через встановлені процедури. Порушення таких процедур позбавляє громадян можливості реалізувати свої права, що заподіює їм шкоду.

З об'єктивної сторони розглянуті вище проступки багато в чому є схожими та проявляються у вчиненні однієї з таких дій: публічних закликів чи агітації за бойкотування; агітації в день

проведення виборів чи референдуму; видачі членом дільничної виборчої комісії, що перешкоджає виконанню ними своїх обов'язків. У ст.186⁴ КУпАП передбачене діяння, яке також утворює склад проступку, – перешкоджання членам ініціативної групи в зборі підписів громадян під вимогою про проведення референдуму.

Суб'єкт зазначених проступків є загальним. Із суб'єктивної сторони такі проступки характеризуються прямим умислом. Санкції цих норм встановлюють стягнення у вигляді штрафу, розмір якого в різних частинах статей передбачено в межах від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Інші політичні права громадян не знайшли свого забезпечення нормами адміністративної відповідальності. На нашу думку, право громадян на свободу зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій вимагає посилення правової охорони. За порушення зазначених прав і свобод громадян необхідно встановити адміністративну відповідальність із санкціями у вигляді штрафу або позбавлення права обіймати певні посади в органах влади. Це змогло б захистити громадян від несумлінності окремих посадових осіб і стати достатнім гарантом реалізації таких прав.

Удосконалення законодавства про адміністративні проступки потребує вдосконалення системи державного управління, приведення норм адміністративного права у відповідність до положень Конституції України, забезпечення реалізації прав і свобод громадян у сфері державного управління, їх охорони й захисту адміністративно-правовими засобами. Сказане безпосередньо стосується інституту адміністративної відповідальності. Стаття 1 КУпАП прямо визнає, що це законодавство має своїм завданням охорону прав і свобод громадян, однак виконання зазначеного завдання належним чином не забезпечується. Проведене дослідження дозволяє виділити в законодавстві про адміністративні правопорушення низку недоліків, прогалин і колізій, які послаблюють охорону прав і свобод громадян. Це стосується насамперед структури КУпАП, загальних положень і принципів адміністративної відповідальності, системи адміністративних стягнень і загальних правил їх накладення, системи адміністративних проступків, що посягають на права й свободи громадян, провадження в справах про них. Зміни, що вносяться до КУпАП, не можуть істотно вирішити проблему.

Потребує уточнення визначення адміністративного проступку (ст.9 КУпАП). Насамперед потребує уточнення перелік об'єктів, які мають охоронятися нормами з адміністративною санкцією. У визначенні серед основних об'єктів адміністративно-правової охорони слід назвати також громадську безпеку, різновидами якої є санітарна, екологічна безпека громадян тощо. Що стосується встановленого порядку управління, то вважаємо, що краще залишити державний порядок, оскільки в КУпАП до правопорушень, які посягають на встановлений порядок управління, віднесено, наприклад, прояв неповаги до суду, невжиття заходів щодо протесту, припису чи подання прокурора тощо, хоча такі відносини не належать до управлінських. Водночас поняття «державний порядок» потрібно розшифрувати як встановлений порядок діяльності державних органів та установ. Тому адміністративним проступком, на нашу думку, доцільно визнати суспільно шкідливе, протиправне, винне діяння, яке посягає на права й свободи людини та громадянина, права юридичних осіб, власність, громадський порядок і громадську безпеку, встановлений порядок діяльності державних органів та установ і за яке законом передбачено адміністративну відповідальність.

Для посилення охорони прав і свобод громадян необхідно вдосконалити систему норм, які закріплюють склади адміністративних проступків. Щодо цього існує декілька напрямів діяльності. Насамперед слід визначити коло діянь, які порушують права й свободи громадян, і необхідність встановлення адміністративної відповідальності за такі діяння [4]. Це найбільш трудомістка робота. Тривалий час законодавчо ігнорувалося багато прав і свобод громадян, тому про жодну відповідальність за їх порушення не могло бути й мови. На

сьогодні права й свободи громадян закріплено в Конституції України, прийнято безліч законів, що визначають порядок їх реалізації. У текстах багатьох прийнятих законів говориться про те, що за порушення прав і свобод громадян винні особи повинні притягуватися до одного з видів юридичної відповідальності, у тому числі адміністративної. Однак необхідні зміни до законодавства про адміністративні проступки в повному обсязі не внесені. Ціла низка прав і свобод залишається поза правовою охороною. Тому порушується класична побудова правової норми, тобто в ній є диспозиція й гіпотеза, проте відсутня санкція. Такі норми носять декларативний характер і не здатні забезпечити громадянам надійну реалізацію їх прав.

Таким чином, КУпАП недостатньо охороняє права й свободи громадян, які порушуються посадовими особами – представниками державної влади. Це насамперед стосується порушення політичних прав громадян, серед яких потрібно виділити право обирати й бути обраним, право на об'єднання, право на проведення зборів і мітингів. Окремі норми КУпАП встановлюють відповідальність за порушення політичних прав, проте й вони не передбачають діянь, які можуть вчинити посадові особи державних органів. Складається враження, що інтереси держави ставляться вище за права людини, хоча в Конституції України пріоритет віддано саме останнім. Такий стан вимагає змін. Необхідно закріпити в КУпАП відповідальність посадових осіб за створення перешкод здійсненню політичних прав громадян, зокрема відмову в реєстрації громадської організації, порушення строків реєстрації, перешкоджання діяльності громадської організації, необґрунтовану заборону на проведення мітингу, зборів, походів.

З огляду на викладене можна резюмувати, що необхідність удосконалення адміністративної відповідальності з метою більш повного захисту прав і свобод громадян стосується як матеріальних, так і процесуальних норм. Процес реформування охоплює не лише інститут адміністративної відповідальності, а й усю галузь адміністративного права в цілому. Крім того, він тісно пов'язаний з іншими галузями права, тому має здійснюватися в комплексі з ними. Особливо це стосується суміжного з адміністративним кримінального права. Необхідним є впорядкування системи складів адміністративних проступків, що посягають на права й свободи громадян, розмежування їх зі злочинами, упорядкування системи адміністративних стягнень, створення процедур, які дозволять реалізувати матеріальні норми.

На функціонуванні механізму реалізації політичних свобод негативно позначається явна «незбалансованість» прав, обов'язків і відповідальності учасників правовідносин, що виникають у зв'язку з проведенням мітингів, демонстрацій. Так, відповідальність посадових осіб виконкомів місцевих рад за порушення зазначеного порядку фактично лише позначається, проте не підкріплюється санкціями, якщо не зважати на наявні заходи відповідальності за посадові злочини. Тим часом запровадження відповідальності за такі види дій, як очевидно необґрунтована заборона зборів, мітингу, демонстрації, перешкоджання їх проведенню, безпідставне припинення зборів, мітингу, демонстрації, могло би сприяти підвищенню правової захищеності громадян, які реалізують свої політичні свободи. На основі викладеного є нагода визначити можливі шляхи вдосконалення механізму реалізації конституційних свобод, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. На нашу думку, гарантією створення справжнього демократичного, максимально простого й зручного для громадян механізму реалізації політичної свободи зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій могло б стати вивчення новітніх теоретичних і практичних розробок із цієї проблеми та подальше широке обговорення їх громадськістю.

Ступінь урегульованості наведених елементів у чинному законодавстві є недостатнім. Так, неповним є перелік політичних заходів. Як правило, відсутня така форма вираження суспільної активності, як пікетування. Не згадуються також такі форми політичного протесту, як збір підписів, голодування, що отримують поширення. Названим формам

політичних акцій повинна надаватися точна юридична характеристика й визначення. Головним напрямом удосконалення механізму реалізації політичних свобод зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій є пошук альтернативи дозвільному порядку їх здійснення.

У взаємовідносинах громадян і їх об'єднань із виконавчою владою для реалізації політичних свобод, крім дозвільного, існує заявний, повідомлюючий порядок. Громадянин звертається до органів виконавчої влади або для того, щоб отримати її згоду на певні визначені дії, або для того, щоб довести до її відома, що певні дії буде вчинено. Повідомлюючий порядок є більш демократичним. Громадянин або об'єднання громадян у межах цього порядку повинні лише повідомити відповідні адміністративні органи влади про намір реалізувати свободу, наприклад провести мітинг або демонстрацію. Це дає можливість владі бути в курсі подій, що відбуваються; дозволу з її боку в такому випадку не потрібно. Влада повинна лише підтвердити, що її було повідомлено про наміри провести ту чи іншу політичну акцію. Однак у низці випадків закон має визначати певні умови, за наявності яких у відповідь на повідомлення можуть настати заборонні заходи. Наприклад, може бути відмовлено в проведенні мітингу, демонстрації на підставі обґрунтованих мотивів безпеки, якщо вони можуть спричинити порушення громадського порядку. Компетентний орган може також заборонити мітинг або демонстрацію, якщо його не було сповіщено про них, якщо мають місце неточності в даних, зазначених у повідомленні. Отже, державна «присутність» у питаннях реалізації права громадян на свободу маніфестацій є неминучою. У цьому разі місцева влада лише перевіряє відповідність мети зборів Конституції України та не зобов'язана приймати рішення. Заява організаторів про майбутні збори є своєрідним «сигналом» для дій місцевого органу влади щодо забезпечення громадського порядку й охорони прав громадян. Підтримка громадського порядку покладається на міліцію, це її безпосередній обов'язок. Тому повідомлення повинне спрямовуватися не до виконавчої влади міста, а до місцевого органу міліції, як це робиться в більшості країн світу. Тому законодавчо необхідно визначити, хто конкретно, яка посадова особа може заборонити проведення зборів, мітингів і демонстрацій, та передбачити винесення письмової заборони з відповідним правом судового оскарження.

Під час організації мітингу або демонстрації заявний порядок повинен доповнюватися механізмом узгодження часу й місця проведення політичної акції з правом міліції на остаточне вирішення цього питання. Прийняте рішення повинне стосуватися виключно питання про надання громадських приміщень, вулиць і площ. У законодавстві України про масові акції та збори повинні чітко зазначатися заборонені місця та місця, обмежені для проведення різноманітних політичних акцій. Під обмеженням на проведення мітингів і демонстрацій розуміється заборона на їх проведення у визначеному місці, у визначені час, сезон. Мітинги й демонстрації в зазначених місцях проводяться лише з дозволу місцевого органу влади. До місць, у яких заборонено проводити політичні акції, можуть бути віднесені спорудження й території, що не забезпечують безпеку людей.

Великі труднощі в правовому регулюванні викликає змістовна сторона політичних акцій, тобто їх відповідність меті й інтересам особи та суспільства. Інакше кажучи, мова йде про перелік заяв, з якими забороняється виступати на мітингах і демонстраціях. Визначення меж можливого обговорення різних питань означає вимогу дотримання громадянами обов'язків, заборон, які для одних суб'єктів є гарантіями, що перешкоджають вчиненню ними неправомірних дій, що порушують межі використання прав і свобод, а для інших – гарантіями вільної та всебічно забезпеченої реалізації своїх прав. Перелік таких обмежень у зв'язку з проведенням мітингів і демонстрацій вважаємо за доцільне визначити в загальному вигляді, надати судам можливість самостійно вирішувати це питання відповідно до Конституції України. Проведення окремих видів зборів громадян отримало достатньо докладне правове регулювання. Збори варто класифікувати на два види: привселюдні збори, проведені в закритих приміщеннях, і привселюдні збори, проведені поза приміщенням. У порядку їх проведення є різниця: якщо для першого виду зборів немає необхідності в

повідомленні органів влади, то для другого обов'язковим є повідомлення з назвою теми обговорення на мітингу. Тим самим збори, мітинги й демонстрації, проведені з ініціативи громадян, будуть поставлені в один ряд з іншими формами безпосередньої демократії, що забезпечують право громадян на участь в управлінні державними й суспільними справами. Досвід проведення зборів, мітингів і демонстрацій, ініційованих громадянами, показує, що більшість таких політичних акцій проводиться у зв'язку з тим, що їх учасники не згодні з рішеннями, прийнятими органами законодавчої та виконавчої влади. У цьому виражається право контролю за діяльністю державних органів і громадських організацій. Тому було б доцільно визначити зв'язок між мітингами й демонстраціями, проведеними з ініціативи громадян, та виконанням рішень на них, що піддаються критиці. Говорячи про заяви й пропозиції громадян, необхідно зауважити, що питання про ініціативу громадян із приводу внесення проектів рішень, які потребують обов'язкового розгляду, хвилює багатьох учених-юристів. В основі всіх політичних прав і свобод повинна лежати гарантована людині державою свобода переконань, їх висловлення й поширення. Разом із цими свободами має забезпечуватися також право направляти петиції з вимогою законодавчої ініціативи [5, с. 142]. Вважаємо за доцільне розвинути таку форму волевиявлення й на місцевому рівні, а розроблення проекту петиції можна здійснювати на зборах і мітингах, які проводяться з ініціативи громадян. Доцільно передбачити на законодавчому рівні обов'язок організаторів політичної акції надавати можливість для виступу на зборах або мітингу особам, які мають іншу точку зору, а також їх право оголошувати альтернативний проект рішення. Саме створення умов для безперешкодного здійснення політичних прав і свобод виступає як система структурних елементів, кожен із яких виконує власну роль та посідає своє місце в механізмі забезпечення реалізації можливостей [6, с. 223]. Як показує практика, однією з проблем проведення мітингів і демонстрацій є підтримка громадського порядку. Ще одне питання, що потребує розгляду, – відповідальність учасників заходу за порушення закону. Донедавна, якщо на мітингу окремі його учасники тією чи іншою мірою порушували закон, такий мітинг розганяла міліція. Існує потреба в забезпеченні прав учасників політичної акції й дотриманні обов'язків представниками органів влади. Тому слід без яких-небудь винятків надати право громадянину вирішувати свій конфлікт із державним органом або посадовою особою в судовому порядку [7]. Варто закріпити принцип добровільної участі громадян у різних політичних акціях. Громадянин повинен бути захищеним від примусу брати участь у зборах, мітингах, у висловлюванні тієї або іншої думки. Мітинги й демонстрації – надзвичайно гострий інструмент демократії. Непродумане, а тим більше зловмисне його використання може призвести до негативних і непередбачуваних наслідків. Суть проблеми полягає в тому, що свобода проведення мітингів і демонстрацій не повинна стати самоціллю, не має призводити до нав'язування суспільству егоїстичних намірів окремих груп громадян до анархії, до порушення громадського порядку. Можливість висловити свою думку зі злободенних питань, запропонувати конструктивні шляхи їх вирішення, не порушуючи громадського порядку, – ось на що повинні насамперед спрямовуватися зусилля учасників масових політичних акцій. Для визначення того, чи виходять за межі закону учасники зборів, мітингів, демонстрацій, пікетувань, необхідна більш чітка й довершена правова основа. Лише вона, з одного боку, дозволить у повному обсязі гарантувати свободу політичних акцій, а з іншого – захистити конституційні права й законні інтереси інших осіб.

Таким чином, за порушення політичних прав і свобод громадян необхідно встановити адміністративну відповідальність із санкціями у вигляді штрафу або позбавлення права обіймати певні владні посади. Потребує уточнення визначення адміністративного проступку, необхідно вдосконалити систему норм, які закріплюють склади адміністративних проступків, закріпити в КУпАП відповідальність посадових осіб за створення перешкод здійсненню політичних прав громадян. Також існує потреба у вивченні новітніх теоретичних і практичних розробок із цієї проблеми та вдосконаленні заходів забезпечення прав учасників політичних акцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про вибори Президента України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kadrovik01.com.ua/regulations/2336/2402/321255/#>.
2. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 15 травня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>.
3. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 6 листопада 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5475-17>.
4. Опалева С.А. О критериях и принципах допустимого ограничения прав граждан / С.А. Опалева // Вестник Московского университета МВД России. – 2005. – № 1. – С. 46-49.
5. Лукашева Е.А. Правовое государство и обеспечение прав человека / Е.А. Лукашева // Права человека : проблемы и перспективы : сб. статей / редкол. : Е.А. Лукашева (отв. ред.) и др. – М. : ИГПАН, 1990. – С. 44.
6. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні : навч. посібник / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
7. Витрук Н.В. Человек и власть / Н.В. Витрук // Народный депутат. – 1990. – № 18. – С. 5.

REFERENCES

1. On Elections of the President of Ukraine : Law of Ukraine of October 14, 2014 [Electronic resource]. – Access mode : <http://kadrovik01.com.ua/regulations/2336/2402/321255/#>.
2. On Elections of People’s Deputies of Ukraine : Law of Ukraine of May 15, 2014 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>.
3. On the National Referendum : Law of Ukraine of November 6, 2012 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5475-17>.
4. Opaleva S.A. ”On Criteria and Principles of Permissible Limitations of Rights of Citizens” / S.A. Opaleva // *Vestnik of Moscow university MVD Russia*. – 2005. – № 1. – P. 46-49.
5. Lukashova E.A. ”Legal state and providing of human rights” / E.A. Lukashova // *Prava cheloveka : problemy i perspektivy* [Human rights : problems and prospects] : collection of reasons. – Moscow : IGPAN, 1990. – P. 44.
6. Kolodii A.M. *Prava lyudini i gromadyanina v Ukraine* [Rights of Man and the Citizen in Ukraine] : teaching aid / A.M. Kolodii, A.Y. Oliynyk. – Kyiv : Yurinkom Inter, 2003. – 336 p.
7. Vytruk N.V. Man and Power / N.V. Vytruk // *Narodnyy deputat*. – 1990. – № 18. – P. 5.

РОЗДІЛ ІІІ. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.91/95

ЗНАЧЕННЯ МЕТИ СУЧАСНОГО ЦИВІЛІСТИЧНОГО ПРОЦЕСУ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО Й ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Бобрик В.І., к.ю.н., завідувач

*Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України,
вул. М. Раєвського, 23-а, м. Київ, Україна
alexeydrozd@i.ua*

У статті аналізується науковий доробок дореволюційних учених-процесуалістів та сучасні наукові праці щодо розуміння змісту мети цивілістичного судочинства та завдань правосуддя. Розкрито дві основні онтологічні концепції, які відображають місце цивільного судочинства в системі суспільних відносин, а також чотири групи поглядів науковців на мету цивільного судочинства. У результаті цього обґрунтовано висновок, що метою здійснення правосуддя в цивільних справах є, з одного боку, знаходження правильних рішень проблем, що лежать в основі спорів, а з іншого боку, ефективність розгляду й вирішення справи в межах її юрисдикції з мінімумом зусиль, часу й витрат.
Ключові слова: правосуддя, цивілістичний процес, цивільне й господарське судочинство, оптимізація, мета, завдання, вирішення спорів, захист права, цивільні справи.

ЗНАЧЕНИЕ ЦЕЛИ СОВРЕМЕННОГО ЦИВИЛИСТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ГРАЖДАНСКОГО И ХОЗЯЙСТВЕННОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В УКРАИНЕ

Бобрик В.И.

*Научно-исследовательский институт частного права и предпринимательства
имени академика Ф.Г. Бурчака Национальной академии правовых наук Украины,
ул. Н. Раевского, 23, г. Киев, Украина
alexeydrozd@i.ua*

В статье анализируются научные наработки дореволюционных ученых-процессуалистов и современные научные труды относительно понимания содержания цели цивилистического судопроизводства и задач правосудия. Раскрыты две основные онтологические концепции, отражающие место гражданского судопроизводства в системе общественных отношений, а также четыре группы взглядов ученых на цель гражданского судопроизводства, в результате чего сделан вывод, что целью осуществления правосудия по гражданским делам является, с одной стороны, нахождение правильных решений проблем, лежащих в основе споров, а с другой стороны, эффективность рассмотрения и разрешения дела в пределах его юрисдикции с минимумом усилий, времени и затрат.
Ключевые слова: правосудие, цивилистический процесс, гражданское и хозяйственное судопроизводство, оптимизация, цель, задачи, решение спор, защита права, гражданские дела.

THE VALUE OF THE GOAL OF THE MODERN CIVIL PROCESS FOR OPTIMIZING CIVIL AND ECONOMIC JUSTICE IN UKRAINE

Bobyryk V.I.

*F.H. Burchak Scientific and research institute of private law and business
National academy of legal sciences of Ukraine, str. Mykola Raievskyi, 23, Kyiv, Ukraine
alexeydrozd@i.ua*

The article gives an overview of the views of the pre-revolutionary scientists in civil law and of modern scientific works regarding understanding of the content of the civil law proceedings problems of justice.

The author revealed two major ontological concepts that reflect the place of civil justice in the system of social relations, as well as four groups of scientists' view on the purpose of civil proceedings, resulting in the conclusion that the purpose of the administration of justice in civil cases is, on the one hand, finding the right solutions to the problems underlying the dispute, and on the other hand, considering the efficiency and resolution of the case within its jurisdiction with a minimum of effort, time and cost.

Relevance of the topic is that the civil process, as the activity of the court, is excited filing a lawsuit. With suing court activity aimed at achieving the goal that it contains procedural law as a target of civil proceedings, and at the same time to perform all the actions that they are installed. Scientists' interest in the subject purposes of civil proceedings in the recent increases, because a detailed discussion of this issue, or even its complete rethinking is a conceptual pre-conditions for successful process of reforms – especially if such reforms envisaged deep, far-reaching and effective. It is difficult to argue that the justice system in Ukraine requires a fundamental reform. But no radical reform cannot be done without a thorough process of determining what goals proceedings should or can be achieved.

Also summarized in the article is that we have made generalizations allow us to conclude that the purpose of the administration of justice in civil cases is, on the one hand, finding the right solutions to the problems underlying the dispute, on the other hand, the efficiency of consideration and decision of the case within its jurisdiction with a minimum of effort, time and costs. This activity is a complex indivisible dialectical unity of two components and should be the basis for the formation of an initial idea of goal setting and task the civil law proceedings in procedural law as a determinant of the vector in the optimization process the civil law proceedings.

Key words: justice, civil law process, civil and commercial litigation, optimization, goal, objectives, dispute resolution, protection of rights, civil cases.

Як відомо, цивільний процес як діяльність суду порушується поданням до суду позовної заяви. З пред'явленням позову діяльність суду спрямовується на досягнення тієї мети, яка вказана процесуальним законом як мета цивільного судочинства, та водночас на вчинення всіх тих дій, які ним встановлені. Інтерес науковців до теми цілей цивільного судочинства останнім часом підвищується, адже детальне обговорення цієї проблеми або навіть її повне переосмислення є концептуальною попередньою необхідною умовою для успішних процесуальних реформ, особливо якщо такі реформи уявляються глибокими, далекосяжними й ефективними. Важко заперечити те, що система правосуддя в Україні потребує кардинального реформування. Проте жодні радикальні реформи не можна провести без визначення того, які цілі судочинства повинні або можуть бути досягнуті. Як відомо, успішніші процесуальні реформи минулого (зокрема, французька, англійська) впроваджувалися на основі глибокого розуміння процесуальних цілей цивільного судочинства. Сьогодні мета судочинства обговорюються й використовуються як аргумент та контраргумент у контексті багатьох юрисдикцій, як у країнах СНД, так і Європи [1, с. 143]. Однак без правильного визначення мети проблематично скласти ґрунтовний і послідовний план проведення оптимізації цивільного та господарського судочинства в Україні.

Проблеми визначення цілей і завдань цивільного правосуддя загалом пов'язані з питаннями юридичного процесу, цивільного судочинства та із цивільною процесуальною формою в цілому, а також з окремими аспектами забезпечення ефективності цивілістичного судочинства. Ці питання певною мірою досліджували такі відомі українські й російські вчені минулого й сучасності, як С.С. Бичкова, В.А. Бігун, С.В. Васильєв, Є.В. Васьковський, М.А. Вікут, К.В. Гусаров, В.М. Жуйков, В.В. Комаров, С.О. Короєд, С.А. Курочкін, І.Л. Петрухін, Н.О. Рассахатська, І.В. Решетнікова, Н.Ю. Сакара, В.І. Тертишников, Г.П. Тимченко, М.К. Треушников, І.В. Удальцова, С.Я. Фурса, А.В. Цихоцький, Н.А. Чечіна, М.Й. Штефан, М.С. Шакарян, В.В. Ярков та ін. Увага цим проблемам була приділена також судьями, зокрема С.Ф. Демченко, Д.Д. Луспеником, В.В. Кривенком, П.І. Шевчуком, А.Г. Яремою. Варто погодитися з окремими науковцями, що правильне визначення цілей судочинства, розмежування їх із цілями інших систем державного механізму – необхідна умова знаходження надійних критеріїв оцінки якості відправлення судочинства [2, с. 48]. При цьому, як відомо, якість правосуддя залежить від якості процесуального регламенту, який є процесуальною основою цивілістичного судочинства як об'єкта процесуальної оптимізації. У свою чергу завданням процесуальної оптимізації є підвищення ефективності

цивілістичного судочинства, що має ґрунтуватися на введенні таких суворих і точних формулювань цілей судочинства, які б надавали можливість з'ясувати в майбутньому ступінь їх досягнення. Чітке визначення змісту мети цивілістичного судочинства вплине й на розмежування публічних і приватних засад у цивільному процесі, що є необхідною умовою для встановлення меж втручання держави у сферу майнових та немайнових інтересів окремих осіб, оптимізації роботи механізму, який забезпечує захист прав громадян та організацій у порядку цивілістичного судочинства. З огляду на викладене саме визначення змісту та розуміння цілей сучасного цивілістичного судочинства є *метою* статті.

Основний доповідач А. Узелач на Всесвітній конференції Міжнародної асоціації процесуального права (2012 р.) проголосив дві основні цілі цивільного судочинства, які в найширшому сенсі можуть бути визначені як вирішення індивідуальних спорів системою державних судів та реалізація соціальних цілей, функцій і стратегії. У різних концептуальних роботах ці цілі мають різні назви. Першу мету часто називають метою врегулювання конфліктів (урегулювання спорів, вирішення конфлікту). Друга мета (реалізація соціальних цілей) має різні формулювання, оскільки соціальна політика й функції, які має виконувати цивільне судочинство, можуть бути досить різноманітними й слугувати різним політичним або соціальним ідеологіям чи парадигмам. Ці дві цілі цивілістичного судочинства є майже неподільними. При цьому А. Узелач ставить низку питань, які можуть допомогти в роз'ясненні мети судочинства: 1) що відноситься до цивільного судочинства (зокрема, чи обмежена мета цивільного судочинства розглядом справи або включає в себе й неспірні питання); 2) яка рівновага між захистом приватних прав і суспільних інтересів; 3) яка рівновага між бажанням досягти справедливих результатів (матеріальна істина) і потребою гарантувати судовий розгляд протягом визначеного часу; 4) наскільки важливою для системи цивільного судочинства є його мета обробки складних справ на противагу звичайній обробці простіших; 5) чи визнається/не визнається принцип пропорційності; 6) чи вважає цивільне судочинство своїм завданням вирішення складних, різнобічних питань; 7) яка рівновага між суворим формалізмом і бажанням досягти об'єктивних і справедливих результатів; 8) який пріоритет підходів до цивільного судочинства: вирішення проблем чи обробка справи; 9) чи розглядається цивільне судочинство як доступна суспільна послуга, на противагу напівкомерційному джерелу доходів до суспільного бюджету; 10) яке власне розуміння цілей цивільного судочинства: орієнтування на користувача (задоволення бажань громадськості) або орієнтування на себе (відповідність критеріям, встановленим наближеними особами – суддями, судами вищих інстанцій, адвокатами тощо) [1, с. 143-144, 142].

Як можна побачити, відповіді на ці питання так чи інакше зводяться до двох основних цілей цивілістичного судочинства, названих вище. З відповідей на ці запитання також постає, що мета цивільного процесу визначається роллю, яку відіграє правосуддя в цивільних справах у соціальному управлінні, адже цивільне правосуддя – це найважливіша соціальна функція правової держави. Єдності в розумінні цілей цивілістичного судочинства немає й у науковців.

Так, провідні дореволюційні вчені-процесуалісти кінцевою метою діяльності суду (а в окремих випадках і учасників процесу) вважали: а) спірний цивільний позов обернути в безспірний (К.Д. Кавелін); б) щоб право не тільки існувало, а й діяло, оскільки шляхом процесу держава сама здійснює право, застосовуючи примус проти всіх, хто діє всупереч його приписам (Ю.С. Гамбаров); в) вирішення питання про правильність вимог позивача (Є.О. Нефедьев); г) охорону громадського порядку шляхом відгородження цивільних прав окремої особи проти порушень із боку інших осіб (І.Є. Енгельман) [3, с. 91, 93, 94-95, 115-116, 275]; д) вирішення спірних відносин матеріального цивільного права між сторонами (Т.М. Яблочков) [4, с. 10].

Сучасні вчені-процесуалісти також не мають одностайної думки щодо цього питання. Так, О.В. Шутенко зазначає, що завдання цивільного судочинства слід розуміти ширше: не як розгляд і вирішення спору судом (це скоріше спосіб досягнення мети), а як ліквідацію

правового конфлікту. Ця мета є загальною й для сторін спору та для суду. Вона може бути досягнута різними способами: шляхом примирення сторін, односторонніх дій кожної зі сторін із ліквідації спору, а також шляхом вирішення його судом. Пріоритетним має бути саме врегулювання спору за активного сприяння суду сторонам, оскільки суддя, будучи професіоналом, маючи достатній досвід вирішення правових конфліктів, може й повинен брати на себе цю функцію [5, с. 310-311].

С.Л. Дегтярьов зазначає, що завданням, поставленим перед судовою владою в особі всієї судової системи, є усунення правового конфлікту в суспільстві (поряд із цим він виділяє завдання, що стоять перед конкретним судом, які передбачені Цивільним процесуальним кодексом України) [6, с. 249; 101].

На думку деяких вчених-процесуалістів, зміст судової влади полягає у визначенні виду та обсягу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів права. При цьому соціальна функція, зміст правосуддя в цивільних справах повинні зводитися тільки до вирішення справ; інші функції не повинні покладатися на суди. Паралельно вказано, що суд покликаний забезпечити захист соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод громадян [7, с. 19-21]. Об'єктом судової діяльності під час здійснення правосуддя в цивільних справах у широкому розумінні є ліквідація правового конфлікту з максимальною ефективністю [8, с. 319].

При цьому окремі вчені-процесуалісти відмічають, що якщо сприймати кожну цивільну справу як певну спірну або конфліктну правову ситуацію, то завданням цивільного судочинства постає вирішення спорів, ліквідація правопорушень і відновлення порушених прав і законних інтересів [9, с. 56].

С.О. Курочкін, на відміну від міжнародних процесуалістів, виділяє дві основні онтологічні концепції, що відображають місце цивільного судочинства в системі суспільних відносин [10, с. 88-90]. У межах першої з них правосуддя в цивільних справах розглядається як послуга, яка надається державою сторонам. Відповідний підхід знайшов відображення в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів 2006 р. (далі – Концепція), у якій було закріплено, що цивільне судочинство слід розглядати як послугу держави щодо вирішення приватноправових спорів між сторонами, які самостійно не можуть їх урегулювати. У цивільному судочинстві засади диспозитивності й змагальності реалізуються в повному обсязі, суд повинен вирішувати спори між сторонами. Тобто, припинивши відігравати роль інструменту захисту «загальнонародної» власності й соціалістичного ладу, цивільне судочинство є послугою, яка надається державою сторонам. Лише в окремих випадках (захист честі й гідності, трудові спори тощо) цивільний процес буде відігравати традиційну роль захисника прав і свобод людини та юридичних осіб, користуючись силою державного примусу. Закріплення в Концепції процитованих положень вплинуло на зміну поглядів у суспільстві (зокрема, серед науковців і практиків) щодо призначення цивільного судочинства. Друга концепція ґрунтується на тому, що правосуддя в цивільних справах – це найважливіша соціальна функція правової держави, форма досягнення громадського спокою. Подібне уявлення про роль цивільного судочинства в системі суспільних відносин глибоко вкоренилося у вітчизняній і зарубіжній доктрині, поділяється багатьма класиками процесуальної науки та сучасними вченими.

Весь спектр думок щодо питання про мету цивільного судочинства можна розділити на кілька груп. Першу з них складають позиції вчених, які вважають, що мета цивільного судочинства полягає в захисті порушених або оспорюваних прав і законних інтересів громадян та організацій, які є суб'єктами цивільних, сімейних, трудових, житлових або інших правовідносин. Другорядною метою цивільного судочинства називають зміцнення законності та правопорядку, попередження правопорушень, формування шанобливого ставлення до закону й суду. Ця мета досягається як під час розгляду та вирішення окремої цивільної справи, так і під час здійснення правосуддя в цілому. Друга група позицій ґрунтується на визнанні

метою цивільного судочинства усунення в суспільстві правових конфліктів, аномальних проявів суспільних відносин. Наприклад, С.Л. Дегтярьов не згоден із думкою про те, що захист прав, свобод і законних інтересів громадян, організацій та інших суб'єктів є основоположним завданням судової влади. Основним, на його думку, було й залишається завдання щодо усунення правових конфліктів у суспільстві (про що вже зазначалося вище). О.Г. Лук'янова зазначає, що «матеріальною» метою процесуального правового блоку, тобто тим результатом, якого прагне досягти законодавець, встановлюючи процесуальні норми, є вирішення й усунення аномальних проявів суспільних відносин, захист соціального порядку, прав, свобод і законних інтересів громадян та організацій [11, с. 109-110]. Багато в чому схожою з другою є третя група думок, яка називає метою цивільного процесу підтримання правопорядку, реалізацію охоронних відносин. Так, наприклад, ще В.О Рязановский зазначав, що здійснення матеріальних цивільних прав є самоціллю тільки з точки зору окремих осіб, для держави ж слугує засобом підтримання правопорядку. Тому під час організації процесу повинні бути взяті до уваги не тільки інтереси окремих осіб і властивості належних їм цивільних прав, а й інтереси правопорядку, інтереси публічні [12, с. 36]. Четверта група думок ґрунтується на визнанні метою цивільного судочинства рішення юридичної справи, вирішення спору. Зокрема, на думку М.О. Рожкової, судовий процес у справах приватноправового характеру спрямований на вирішення юридичних справ, пов'язаних із захистом порушених або оспорюваних прав та інтересів приватних осіб [13, с. 135].

Отже, в одних випадках мова йде про мету цивілістичного судочинства, в інших – про завдання чи призначення, що зумовлює виникнення деяких труднощів в їх розумінні, адже мета й завдання – категорії не тотожні. Так, теоретичну відмінність між поняттями «мета» та «завдання» І.Л. Петрухін вбачає в тому, що мета – це результат пізнання дійсних потреб системи, «ідеальна модель майбутнього», до якої варто прагнути, а завдання – це вимога (пропозиція) встановити потрібні дані на основі вихідних даних шляхом знаходження потрібного алгоритму. Учений також зауважував, що в законодавстві ця відмінність не зазначена, тому завдання найчастіше розуміється як конкретизація мети [14, с. 56].

Виходячи з досліджених поглядів науковців щодо розуміння цілей і завдань сучасного цивілістичного судочинства, варто визнати виправданим формулювання в ст.1 Цивільного процесуального кодексу України завдання цивільного судочинства, яке полягає в справедливому неупередженому та своєчасному розгляді й вирішенні цивільних справ. Саме таке формулювання завдання можна розглядати як якісний опис вимог до результатів функціонування системи цивільного судочинства. У зв'язку із цим важко погодитися з окремими положеннями Концепції модельного Кодексу цивільного судочинства для держав-учасників СНД, де таке формулювання завдання (правильний і своєчасний розгляд та вирішення справ) та мети (захист прав) визнається помилковим [15].

Разом із тим О.Г. Стрельцова зазначала, що мета цивільного процесу, виходячи з його змісту, – створення умов, за яких суд зможе винести об'єктивне рішення по суті спору. Ці умови створюються шляхом надання рівних процесуальних можливостей сторонам спору та змагальною формою процесу. При цьому О.Г. Стрельцова зауважила, що лише змагання сторін до досягнення мети процесу не приведе [16, с. 55]. У зв'язку із цим варто погодитися з думкою М.А. Вікут [17] та А.В. Цихоцького [18, с. 159], які наголошують на необхідності збереження активності суду, його прагненні виконати завдання щодо захисту порушеного права, інакше мета правосуддя не буде досягнута, і правосуддя не буде ефективним.

Таким чином, наведені вище погляди науковців і зроблені нами узагальнення дозволяють дійти висновку, що метою здійснення правосуддя в цивільних справах є, з одного боку, знаходження правильних рішень проблем, що лежать в основі спорів, а з іншого боку, ефективність розгляду й вирішення справи в межах її юрисдикції з мінімумом зусиль, часу та витрат. Така діяльність становить складну неподільну діалектичну єдність двох складових і має стати основою для формування вихідної ідеї визначення мети й завдання цивілістичного

судочинства в процесуальному законодавстві як визначального вектору в процесі оптимізації цивілістичного судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Узелач А. Цели гражданского процесса / А. Узелач // Гражданский процесс в межкультурном диалоге : евразийский контекст : сб. докладов Всемирной конференции Международной ассоциации процессуального права (г. Москва, 18-21 сентября 2012 г.) / под ред. Д.Я. Малешина. – М. : Статут, 2012. – С. 140-169.
2. Петрухин И.Л. Теоретические основы эффективного правосудия / И.Л. Петрухин, Г.П. Батуров, Т.Г. Морщакова. – М. : Наука, 1979. – 392 с.
3. Гражданский процесс : учебное пособие / под ред. М.К. Треушникова. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Городец, 2005. – 890 с.
4. Яблочков Т.М. Учебник русского гражданского судопроизводства / Т.М. Яблочков. – 2-е изд. доп. – Ярославль : Книгоиздательство И.К. Гассанова, 1912. – 327 с.
5. Шутенко О.В. Ликвидация правового конфликта – задача гражданского судопроизводства / О.В. Шутенко // Проблемы гражданского права та процесу : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора О.А. Пушкіна (м. Харків, 22 травня 2010 р.). – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 308-310.
6. Дегтярев С.Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве : теоретико-прикладные проблемы / С.Л. Дегтярев. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 376 с.
7. Гражданский процесс : учебник / под ред. В.В. Комарова. – Х. : ООО «Одиссей», 2001. – 704 с.
8. Цивільне процесуальне право України : підруч. [для юрид. вузів і фак.] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, П.І. Радченко та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Основа, 1992. – 416 с.
9. Цивільний процес України : академічний курс : підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2009. – 848 с.
10. Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / С.А. Курочкин ; науч. ред. В.В. Ярков. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 560 с.
11. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права / Е.Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2003. – 240 с.
12. Рязановский В.А. Единство процесса : учебное пособие / В.А. Рязановский. – М. : ОАО «Издательский Дом «Городец», 2005. – 80 с.
13. Рожкова М.А. Юридические факты гражданского и процессуального права : соглашения о защите прав и процессуальные соглашения / М.А. Рожкова. – М. : Статут, 2009. – 332 с.
14. Петрухин И.Л. Теоретические основы эффективного правосудия / И.Л. Петрухин, Г.П. Батуров, Т.Г. Морщакова. – М. : Наука, 1979. – 392 с.
15. О Концепции и Структуре модельного Кодекса гражданского судопроизводства для государств-участников Содружества Независимых Государств : Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств от 16 июня 2003 г. № 21-6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://spravka-jurist.com/base/part-jq/tx_esxbqe/page-2.htm.
16. Стрельцова Е.Г. О концепции гражданского процесса / Е.Г. Стрельцова // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса / под ред. В.В. Яркова. – СПб., 2008. – № 6. – С. 45-64.

17. Викут М.А. Обеспечение судами прав лиц, участвующих в гражданском деле, как одно из условий эффективности правосудия [Электронный ресурс] / М.А. Викут // Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве : материалы Всероссийской научно-практической конференции (31 января – 1 февраля 2001 г.). – М., 2001. – С. 132-136. – Режим доступа : http://www.legist.ru/conf/_Vikut.htm.
18. Цихоцкий А.В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам : монография / А.В. Цихоцкий. – Новосибирск : Наука ; Сибирское предприятие РАН, 1997. – 392 с.

REFERENCES

1. Uzelach A. Objectives of Civil Procedure / A. Uzelach // *Grazhdanskiy process v mezhkul'turnom dialoge : evraziyskiy kontekst* : collection of lectures of the World conference of the International association of judicial right (Moscow, on September, 18-21, 2012). – Moscow : Statut, 2012. – P. 140-169.
2. Petrukhin I.L. *Teoreticheskie osnovy effektivnogo pravosudiya* [Theoretical Foundations of Effective Justice] / I.L. Petrukhin, G.P. Baturon, T.G. Morschakova. – Moscow : Nauka, 1979. – 392 p.
3. *Grazhdanskiy process* [Civil Procedure : Anthology] : teaching aid / ed. M.K. Treushnikova. – 2th edition processed and complemented. – Moscow : «Gorodec», 2005. – 890 p.
4. Yablochkov T.M. *Uchebnik russkogo grazhdanskogo sudoproizvodstva* [Textbook on Russian Civil Proceedings] / T.M. Yablochkov. – 2th edition complemented. – Yaroslavl' : Knigoizdatel'stvo I.K. Gassanova, 1912. – 327 p.
5. Shutenko O.V. "Liquidation of a Legal Conflict – an Objective of Civil Proceedings" / O.V. Shutenko // *Problemi civil'nogo prava i procesu* : materials of scientific practical conference, to the devoted memory of professor O.A. Pushkin (on Mays, 22 in 2010). – Kharkiv : Kharkiv national university of internal affairs, 2010. – P. 308-310.
6. Degtyarev S.L. *Realizaciya sudebnoy vlasti v grazhdanskom sudoproizvodstve : teoretiko-prikladnye problemy* [Implementation of the Judiciary in Civil Proceedings : Theoretical and Applied Problems] / S.L. Degtyarev. – Moscow : Volters Kluver, 2007. – 376 p.
7. *Grazhdanskiy process* [Civil Procedure] : teaching aid / ed. V.V. Komarov. – Kharkiv : Odissey, 2001. – 704 p.
8. *Civil'ne procesual'ne pravo Ukraine* [Civil Procedural Law of Ukraine] : textbook / V.V. Komarov, V.A. Bihun, P.I. Radchenko et al. ; ed. V.V. Komarov. – Kharkiv : Osnova, 1992. – 416 p.
9. *Civil'niy proces Ukraine : akademichniy kurs* [Civil Procedure of Ukraine : Academic Course] : textbook / ed. S.Y. Fursa. – Kyiv : Publisher Fursa S.Ya. ; KNT, 2009. – 848 p.
10. Kurochkin S.A. *Chastnye i publichnye nachala v civilisticheskom processe* [Private and Public Principles in Civil Procedure] / S.A. Kurochkin. – Moscow : Infotropik Media, 2012. – 560 p.
11. Lukyanova E.G. *Teoriya processual'nogo prava* [Theory of Procedural Law] / E.G. Lukyanova. – Moscow : Norma, 2003. – 240 p.
12. Ryasanovskiy V.A. *Edinstvo processa* [Unity of the Process] : teaching aid / V.A. Ryasanovskiy. – Moscow : «Gorodec», 2005. – 80 p.
13. Rozhkova M.A. *Yuridicheskie fakty grazhdanskogo i processual'nogo prava : soglasheniya oh zaschite prav i processual'nye soglasheniya* [Legal Facts of Civil and Procedural Law :

- Agreements on Protection of Rights and Procedural Agreements] / M.A. Rozhkova. – Moscow : Statut, 2009. – 332 p.
14. Petrukhin I.L. *Teoreticheskie osnovy effektivnogo pravosudiya* [Theoretical Foundations of Effective Justice] / I.L. Petrukhin, G.P. Baturov, T.G. Morschakova. – Moscow : Nauka, 1979. – 392 p.
 15. “On the Concept and Structure of the Model Civil Procedure Code for Member States of the Commonwealth of Independent States” : Resolution of the Inter-Parliamentary Assembly of the Commonwealth of Independent States of June 16, 2003 № 21-6 [Electronic resource]. – Access mode : http://spravka-jurist.com/base/part-jq/tx_esxbqe/page-2.htm.
 16. Streltsova E.G. “On the Concept of Civil Procedure” / E.G. Streltsova // *Rossiyskiy ezhegodnik grazhdanskogo i arbitrazhnogo processa*. – 2008. – № 6. – P. 45-64.
 17. Vikut M.A. “Ensuring Rights of Persons Involved in a Civil Case by Courts, as a Condition of the Efficiency of Justice” [Electronic resource] / M.A. Vikut // *Problemy dostupnosti i effektivnosti pravosudiya v arbitrazhnom i grazhdanskom sudoproizvodstve* : materials of the All-russian scientific practical conference (on January, 31-1 February, 2001). – Moscow, 2001. – P. 132-136. – Access mode : http://www.legist.ru/conf/_Vikut.htm.
 18. Tsihotskiy A.V. *Teoreticheskie problemy effektivnosti pravosudiya po grazhdanskim delam* [Theoretical Problems of Efficiency of Justice in Civil Cases] : monograph / A.V. Tsihotskiy. – Novosibirsk : Nauka ; Siberian enterprise of WOUNDS, 1997. – 392 p.

УДК 347.451

СПВІДНОШЕННЯ ДОГОВІРНОГО СТАТУТУ З ІНШИМИ КОЛІЗІЙНИМИ СТАТУТАМИ

Борт О.П., здобувач

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна
apbort@ukr.net*

У статті розглянуто одне з найактуальніших питань колізійного регулювання договірних відносин, а саме співвідношення та відмежування договірному статуту від інших правових статутів (особистого, речового, деліктного тощо), які впливають на зміст відносин, пов'язаних із договірним зобов'язанням. Підкреслюється роль у регулюванні договірних відносин імперативних норм, застосування яких розглядається як втручання з-поза договірному статуту.

Ключові слова: договірний статут, зовнішньоекономічний договір, деліктний статут, колізійне регулювання, імперативні норми.

СООТНОШЕНИЕ ДОГОВОРНОГО СТАТУТА С ДРУГИМИ КОЛЛИЗИОННЫМИ СТАТУТАМИ

Борт А.П.

*Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ул. Фонтанская дорога, 23, г. Одесса, Украина
apbort@ukr.net*

В статье рассмотрен один из наиболее актуальных вопросов коллизионного регулирования договорных отношений, а именно соотношение и отграничение договорного устава от других правовых уставов (личного, вещного, деликтного и других), влияющих на содержание отношений, связанных с договорным обязательством. Подчеркивается роль в регулировании договорных

отношений императивных норм, применение которых рассматривается как вмешательство вне договорного устава.

Ключевые слова: договорной статут, внешнеэкономический договор, деликтный статут, коллизионное регулирование, императивные нормы.

CORRELATION OF CONTRACTUAL STATUTE WITH OTHER CONFLICT STATUTES

Bort A.P.

*National university "Odessa law academy", str.Fontanska Doroha, 23, Odessa, Ukraine
apbort@ukr.net*

Analysis of national legislations shows that the main content of the contract statute generally include the following elements: making of contract, entry into force of the agreement and its individual provisions; validity of the contract; legal nature and interpretation of the contract; rights and obligations of the parties; performance of the contract (including method of execution, conditions and time of execution, claims and legal implications of all this); consequences of failure or improper performance of the contract (including the assessment of damages caused by such failure, methods of compensation and other acts committed in the event of non-performance or improper performance of the contract); grounds for exemption from liability; and the procedure for termination of the contract and obligations arising from it; consequences of nullity or invalidity of the contract (art. 47 of the Law of Ukraine "On International Private Law").

Referred to art. 47 of the Law of Ukraine "On private international law" list is not exhaustive, thus, the scope of rights to be applied to the contract may also include other issues. However, several issues are closely related to the content of contractual obligations, among which: capacity of the parties of foreign trade transactions, representation and power of agent to commit the transaction, the form of foreign trade transactions, real property rights – the subject of the agreement – are excluded from the contract statute and form independent legal statutes.

Specific practical problems determine separate applications of conflict rules, pointing the rule, which is inherent to the contractual obligations and torts. Damage often occurs in circumstances that raise doubts as to whether it is a failure or improper fulfillment of contractual obligations existing between the parties, or rather abuse of universal obligation, generating tort civil liability. The base for the relevant distinction is to be questions whether they have a contractual nature. A negative response would mean that the problem should be treated as non-consensual and therefore should apply different conflict regulation covering non-contractual issues.

Thus, the issue on the use of regulation legis contractus should be resolved due to a strong context of the contract.

Key words: contract statute, foreign trade agreement, tort statute, conflict of regulation, mandatory rules.

Одним із найскладніших питань колізійно-правового регулювання договірних відносин є встановлення сфери та меж дії договірного статуту. Зокрема, центральним є питання співвідношення та відмежування договірного статуту від інших правових статутів (особистого, речового, деликтного тощо), що є запорукою належного встановлення застосовного права та вірного вирішення справи, що постає з договірного зобов'язання.

Дослідженням проблем правового регулювання міжнародних комерційних угод певною мірою займалися та займаються Л.І. Ануфрієва, А.П. Белов, М.М. Богуславський, М.І. Брагінский, Н.Г. Вілкова, О.К. Вишняков, Г.К. Дмитрієва, Н.Ю. Ерпилова, В.П. Звєков, І.С. Зикін, В.О. Канашевський, В.І. Кисіль, В.В. Кудашкін, Т.М. Нешатаєва, В.С. Поздняков, М.Г. Розенберг, О.В. Трояновський, І.В. Цветков, О.Х. Юлдашев та ін.

Метою статті є висвітлення основних питань співвідношення та відмежування сфер дії договірного статуту й інших правових статутів, які визначають зміст правовідносин, що є предметом регулювання міжнародного приватного права.

Аналіз національного законодавства показує, що в основному змісті договірного статуту зазвичай виділяють такі елементи: укладення договору, набуття чинності договору та його окремих положень; дійсність договору; тлумачення юридичної природи та умов договору; права та обов'язки сторін; виконання договору (у тому числі спосіб виконання, умови й час виконання, питання про наявність обов'язку провести перевірку, способи її проведення, строки пред'явлення пов'язаних з нею претензій і про правові наслідки всього цього);

наслідки невиконання або неналежного виконання договору (у тому числі оцінка збитків, заподіяних таким невиконанням, способи їх відшкодування та інші дії, що здійснюються в разі невиконання або неналежного виконання договору); підстави звільнення боржника від відповідальності; порядок і способи припинення договору й зобов'язань, які з нього постають; наслідки нікчемності або недійсності договору (ст.47 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Наведений у ст.47 Закону України «Про міжнародне приватне право» перелік не є вичерпним, тобто до сфери дії права, що підлягає застосуванню до договору, можуть бути віднесені й інші питання [1, с. 95-96]. Проте низка питань, тісно пов'язаних зі змістом договірних зобов'язань (питання право- та дієздатності сторін зовнішньоекономічної угоди, представництва та довіреності на вчинення правочину, форми зовнішньоекономічної угоди, речових прав на майно – предмет угоди), виключається з договірного статуту. Вони становлять самостійні правові статuti [2, с. 505-506].

У міжнародному приватному праві питання форми відокремлені від питань змісту. Формальна чинність правочину зазвичай піддається регулюванню самостійним статутом. Це не означає відсутність зв'язку між *legis formae* та договірним статусом, оскільки у випадку зобов'язальної умови варто завжди мати на увазі принцип єдності договору. Отже, форма договору є важливим договірним питанням, а кращим виразом існуючого зв'язку, на нашу думку, є використання посилання на *legis causae* під час встановлення статуту форми. Зокрема, такої позиції дотримується український законодавець, встановлюючи в ст.31 Закону України «Про міжнародне приватне право» як генеральну прив'язку те, що «форма правочину має відповідати вимогам права, яке застосовується до змісту правочину».

Аналіз вищезазначених положень показує, що формальну чинність правочину завжди може визначити право, що застосовується до змісту правочину. Характерно, однак, що зазвичай достатнім є те, щоб угода була дійсною відповідно до будь-якого іншого закону. Найчастіше це є право місця, де вчинено угоду, або право держави, у якій знаходиться принаймні один із контрагентів, якщо вони не перебувають у межах однієї юрисдикції. Таким чином, відповідне місце визнається прив'язкою, яка спирається на засаду *locus regit formam actus*, що використовується в питанні форми правочину. Про певну перевагу *legis causae* свідчить той факт, що під час визначення наслідків формальної недійсності контракту буде застосовуватися саме договірний статут.

Говорячи про перетинання *legis formae* та *legis contractus*, не можна виключати, що за певних обставин постане й проблема правової кваліфікації, яка спиратиметься на необхідність визначення того, чи це питання має формальний або матеріальний (змістовний) характер. Проведений аналіз має бути виконаний із використанням положень автономної кваліфікації без невиправданої прив'язки до національних конструкцій та кваліфікації. Однак можна сказати, що кваліфікаційні проблеми втрачають важливість, коли (як це вирішено, наприклад, у Римській конвенції про право, що застосовується до договірних зобов'язань, 1980 р.) статутом форми може бути також *lex causae*.

Іншим проблемним питанням відмежування договірного статуту є статут праводієздатності. Згідно з англо-саксонськими правовими традиціями право- та дієздатність фізичних та юридичних осіб належить до важливих питань договору, які піддаються характеристикам *legis contractus*. Однак відповідно до континентального підходу питання повноважень є сферою компетенції особистого (або персонального) статуту. Саме він визначає правоздатність і дієздатність особи до здійснення конкретної договірної діяльності. Такий позиції відповідає й колізійне законодавство України (ст.ст.16-18, ст.25 Закону України «Про міжнародне приватне право»), а також уніфіковані акти.

Зокрема, Римська конвенція 1980 р. (далі – Конвенція) резервує в цій сфері тільки один загальноновизнаний виняток, коли за певних обмежених обставин можливим є посилання контрагента на власну нездатність. Стаття 11 Конвенції передбачає, що під час укладання

договору між особами, які знаходяться в одній і тій же країні, фізична особа, яка є дієздатною за правом цієї країни, може посилатися на свою недієздатність за правом іншої країни, тільки якщо друга сторона договору в момент його укладення знала про його недієздатність або не знала про це внаслідок недбалості. Таким чином санкціоновано принцип, погоджений із більшістю національних колізійних правил, заснованими на французькому казусі в «справі Лізарді» [3, с. 7]. Варто звернути увагу, що це виключення застосовується тільки до фізичних осіб. Питання правоздатності юридичних осіб у цілому залишається поза межами Конвенції, воно повинно вирішуватися за допомогою використання відповідних колізійних правил *legis fori*.

Правда, точне розмежування сфери договірної статуту та статуту здатності може іноді зумовити виникнення проблем. Це стосується й так званої природної недієздатності, яка може виникнути під час укладання контракту в повністю дієздатного контрагента. Причиною такої «нездатності» може бути тимчасовий психічний розлад або інший стан, який виключає свідоме й вільне волевиявлення. Це питання не завжди класифікується як проблема дефектів у виявленні волі, що дозволило б вважати її договірною. Незважаючи на це, проблема, як вбачається, пов'язана переважно із чинністю правочину, а не із загальною дієздатністю контрагента, а отже, з урахуванням автономної кваліфікації це питання слід включити у сферу інтересів *legis contractus*.

Ще одним важливим питанням, що стосуються зобов'язальних відносин, є зміна суб'єктного складу зобов'язань. Звичайно, ця проблема належить до виключно договірних питань [4, с. 130]. Специфічність різних конструкцій, у яких відбувається зміна сторони кредитора або боржника, вимагає окремого їх розгляду в колізійній площині. У конкретизованому суб'єктному правовідношенні виступає додатковий «гравець», присутність якого має вплинути на існуючі відносини за лінією «кредитор – боржник». Очевидно, договірний статут буде мати досить вагоме значення, оскільки зобов'язання, яке ним охоплюється, буде існувати й далі, проте в іншій суб'єктній конфігурації. Однак може бути застосовне певною мірою й інше регулювання.

У Законі України «Про міжнародне приватне право» представлена однозначна позиція стосовно того, що саме зараховується до сфери дії договірної статуту (п.8 ч.1 ст.47). Більш цікаві положення містить Римська конвенція, передбачаючи щодо зміни суб'єктів договірних відносин дві спеціальні статті (ст.ст.12 і 13).

Римська конвенція має справу із цесією (ст.12) і суброгацією, або приєднанням третьої сторони до права уповноважених кредиторів (ст.13). Запроваджуючи спеціальне врегулювання поступки дебіторської заборгованості, конвенційний законодавець визнає специфіку ситуації, що виникає внаслідок подальшої юридичної дії, безпосередньо пов'язаної з уже існуючим договірним зобов'язанням. Стаття 12 визначає, що до угоди про поступку слід самостійно встановлювати застосовне право, спираючись на положення Конвенції. Також у ній подано поділ сфери інтересів статуту предметної угоди та статуту переданої дебіторської заборгованості. До першого належать обов'язки та взаємини між цедентом і цесіонарем, а до другого – такі питання, як можливість передачі боргу, відносини між покупцем і боржником, умови дійсності цесії щодо боржника, а також проблема звільнення боржника від відповідальності (ч.2 ст.12).

У свою чергу ст.13 передбачає щодо суброгації можливу заміну існуючих договірних відносин третьої сторони, яка задовольняє кредитора, вирішує право, що застосовується до обов'язку третьої особи зробити сплату. Існуючі договірні відносини не можуть бути змінені. Суброгація призведе лише до того, що в угоді, яка, як і раніше, підпорядковується властивому їй статуту, зазначена третя особа виступає як новий кредитор.

Цікаво, що в Конвенції, а також Регламенті «Рим II», що прийшов на її зміну, немає згадки про зміну сторони зобов'язання з боку боржника. Це пояснюється тим, що це питання є занадто новим і суперечливим, щоб запропонувати рішення, що задовольняє всіх. У

результаті придбання боргу, яке є найбільш важливою конструкцією, як і раніше, залишається поза єдиним уніфікованим колізійним регулюванням. Пошук властивого права, що визначає умови прийнятності та умови заміни боржника та характеризує ускладнені відносини між конкретними суб'єктами, які беруть участь у цілій конструкції, має бути зроблено з використанням *legis fori*. Це питання, безумовно, має бути розглянуто в окремому дослідженні.

Найбільш очевидною точкою дотику зобов'язального та речового статутів є випадок, коли змістом зобов'язання боржника є передача права власності. Слід враховувати кілька різних сценаріїв, які ілюструють складність предметної проблематики.

Під час розгляду сфери зобов'язального статуту договору можна відмітити, що передача права власності є виконанням первинного (речового) зобов'язання, що в підсумку призводить до його припинення. Щодо цього відомі англійські автори Дж. Чешир і П. Норт зазначають: «Договірні права та обов'язки регулюються правом, властивим акту передачі майна <...> Однак рішення є не настільки очевидним, коли справа стосується не суто договірних прав, а прагнення встановити речово-правовий статус самої речі. Якщо в цьому випадку закон місцезнаходження речі й право, властиве договору, не збігаються, то яке з них підлягає застосуванню?» [5]. Тому передача права власності може бути оцінена з точки зору договірного статуту, який має регулювати способи припинення зобов'язання. Проте це міркування не є правильним. Немає ніяких сумнівів, що функція передачі прав власності регулюється властивим для нього правом, яким є речовий статут. *Lex contractus* залишається компетентним тільки щодо договірного зобов'язання.

Специфічні практичні проблеми зумовлюють поділ сфер застосування колізійних норм, що вказують на право, яке властиве для договірних зобов'язань і деліктів. Шкода часто виникає в обставинах, які викликають сумніви щодо того, чи мова йде про невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань, що існують між сторонами, або скоріше про порушення універсального обов'язку, що зумовлює виникнення деліктну цивільну відповідальності. Тут доречно розглянути три типи питань:

- 1) питання про саму кваліфікацію, що має бути зроблена на колізійному рівні з метою відшукування та застосування відповідної розмежувальної норми;
- 2) проблема можливої несумісності колізійної кваліфікації з підходом *legis causae*, коли, наприклад, шкода в подальшому класифікуються як договірна, а вже у світлі матеріального регулювання *legis contractus* виявляється проблемою виключно деліктного характеру;
- 3) проблема про збіг норм як на колізійному, так і на матеріальному рівні, що накладається на обидва питання. Ідеться про ті випадки, коли цей фактичний стан можна розглядати як порушення зобов'язань та як цивільне правопорушення (делікт).

Справедливо вказується, що базою для проведення відповідного розмежування повинно бути питання щодо того, чи має цей фактичний стан договірний характер. Негативна відповідь буде означати, що ця проблема повинна розглядатися як позадоговірна, а отже, буде застосовуватися інше колізійне регулювання, що охоплює позадоговірні питання.

Про використання регулювання *legis contractus* має вирішувати сильний контекст контракту, який не виключає появи факту, що сторони не мають на цей момент діючого контракту.

Однак розглянемо ще одну групу випадків, коли конкурують договірна й деліктна класифікації. Мова йде про *culpa in contrahendo* – відповідальність на основі вини під час укладення договору, що стосується переговорного етапу договірних відносин. Тут проводяться різні конкретні випадки заподіяння шкоди: від спеціальних збитків, понесених під час здійснення покупок у магазині, унаслідок проблеми припинення переговорів або розкриття конфіденційної інформації, отриманої в ході підготовчих переговорів, до питання збитків, заподіяних третіми особами, що беруть участь у переговорах.

У кожній правовій системі ці питання вирішуються по-різному. Можна сказати, однак, що в більшості країн відповідальність із наведених вище титулів буде мати деліктний характер. Як класифікувати конкретне питання на колізійному рівні? Враховуючи відсутність будь-яких договірних відносин між цими суб'єктами, здається, що будь-яка подія, яке може призвести до юридичної відповідальності на переддоговірному етапі, повинна бути предметом деліктної колізійної норми. Цей підхід може бути прийнято як загальне правило. Таке положення знаходить відображення й у європейському регламенті «Рим I», у якому зі сфери колізійного регулювання договірних зобов'язань прямо виключаються зобов'язання, що виникають у переддоговірному контексті.

Заздалегідь слід зазначити, що серед різних можливих ситуацій яскраво виділяється один виняток, який стосується відповідальності, пов'язаної із закулісним проведенням переговорів. Тут договірний контекст настільки важливий, що доцільно звернутися до колізійної норми, яка вказує на право, що застосовується до договору, уникаючи таким чином певних негативних наслідків, пов'язаних із застосуванням деліктного статуту. Насамперед не дійде до підпорядкування претензій кожної зі сторін окремим системам, що було б у випадку використання стандартних прив'язок для деліктних відносин.

У багатьох випадках (особливо під час завдання шкоди особі) може статися, що відповідальність боржника виникає й обґрунтовується однаково як у договірному, так і деліктному режимі [6, с. 13]. Очевидно, що постраждалому належить тільки одне відшкодування, проте виникає проблема конкретних заходів, якими може скористатися кредитор, а також конкретні умови відповідальності, і вони можуть розумітися по-різному в різних режимах. Якому з них надати перевагу? Проблему збігу буде вирішено по-різному в національних правопорядках, хоча й домінує думка, яка надає постраждалому можливість вибору. У міжнародному приватному праві ця проблема набуває додаткове забарвлення, тому що тут збіг, який є відображенням матеріального регулювання, відбувається на стадії пошуку відповідної колізійної норми. Тому можливою є ситуація рівності кваліфікації відносин як із порушення договірного зв'язку, так і деліктного правопорушення. Потенційно це призводить до диспозиції суду до двох різних колізійних регулювань, які найчастіше будуть використовувати різні прив'язки, призводячи тим самим до виникнення властивості різних матеріальних правопорядків. Яке із цих регулювань має застосувати суд, що вирішує справу? Відомий французький колізіоніст Р. Лагард зазначає: «У цьому випадку французький суддя має право винести на колізійний рівень загальний принцип французького матеріального права, згідно з яким пріоритет мають договірні регулювання». Тобто, на думку вченого, варто обов'язково звернутися до колізійних норм договірного права та скористатися договірним статутом. Проте автор допускає, що вже на матеріальному рівні правом, указаним як *lex contractus*, буде визначено можливість злиття матеріально-правових норм [7, с. 34].

Однак наведена точка зору не отримала загального визнання. Варто пам'ятати, що принцип *non-cumul* французького цивільного права нечасто визнається в інших системах. Тому автоматичне перенесення його на колізійно-правове підґрунтя здається занадто довільним.

Отже, яку позицію зайняти? Існує багато думок стосовно того, що у випадку збігу колізійних правових норм треба надати можливість вибору самому постраждалому. Немає причин для виключення заздалегідь одного зі статутів, коли обидва придатні для використання. Цілком природно, щоб сам заінтересований міг оцінити й вирішити, яким колізійним регулюванням він хоче скористатися з метою повного відшкодування можливих пошкоджень. У разі відсутності вибору правову оцінку повинен зробити суд і використати ту колізійну вказівку, яка виявиться більш сприятливою для постраждалого. Такий підхід дозволяє на основі міжнародного приватного права врахувати основну компенсаційну функцію, яка регулюється всіма правилами, що стосуються цивільно-правової відповідальності. Крім того, запропоноване рішення не вимагає конкретної правової основи, оскільки воно не вводить заборону застосування конкретного колізійного регулювання. Воно має також бути прийняте в тих державах, які у своєму матеріальному праві охороняють принцип *non-cumul*. Воно буде

дотримуватися в разі вказівки цієї системи як властивої, проте не повинно враховуватися на колізійному рівні, де дуже важливо, щоб у світлі автономної кваліфікації цей склад фактів постав як цивільне правопорушення й порушення договірної зобов'язання. У результаті здійснюваного вибору суд буде спиратися лише на одну з колізійних прив'язок.

Особливо делікатним є зіткнення договірної статуту з правом суду, який вирішує справу (*legis fori*). Причому є підстави побоюватися, що суд із задоволенням використає будь-який привід, щоб замість застосування іноземного права застосувати національні правила, які йому *ex officio* найкраще відомі.

Конкуренція договірної статуту й *legis fori* проявляється різноманітними способами. Насамперед це загальноправові інститути колізійного регулювання: конкуренція правової кваліфікації відповідно до договірної статуту (*legis causae*) і за законом суду (*legis fori*); обмеження застосування договірної статуту, а також матеріально-правової кваліфікації положеннями закону суду (*legis fori*) у результаті використання застереження про публічний порядок (*ordre public*); конкуренції договірної статуту й *legis fori* в питаннях презумпції й тягаря доказування тощо.

Водночас треба зазначити, що правопорядки переважної більшості держав визнають обмеженість застосування до договірних зобов'язання такого колізійного інституту, як зворотне відсилання (*renvoi*), що є одним із механізмів, який із готовністю використовується судами для звернення («повернення») до свого власного права з метою застосування матеріального регулювання *legis fori*.

Що стосується імперативних норм правопорядку держави суду, то часто вони мають велике значення в зобов'язальних відносинах, незважаючи на те, що *lex fori* зазвичай не є правом згідно із загальним правилом застосовуванню до договору. Правові наслідки не можуть бути визнані за всіма імперативними нормами держави суду, а тільки за тими, які вимагають їх дотримання незалежно від права, що застосовується до договору. Вирішальними тут є позиція самої правової системи *legis fori* й передбачені в ній випадки втручання в договірній статут. Водночас не слід очікувати, щоб суд не взяв до уваги правила закону форуму, які вимагають свого застосування, оскільки це становить конституційний обов'язок суду – застосовувати національне законодавство.

Наприклад, ч.1 ст.14 Закону України «Про міжнародне приватне право» у зв'язку із цим наказує суду, що розглядає справу за участю іноземного елемента, керуватися таким положенням: «Правила цього Закону не обмежують дії імперативних норм права України, що регулюють відповідні відносини, незалежно від права, яке підлягає застосуванню». Інакше кажучи, імперативні норми правопорядку держави щодо місця судового розгляду отримують обов'язковий захист (обов'язкові до застосування в ході судового розгляду й під час винесення рішення) незалежно від права, яке підлягає застосуванню, обмежуючи тим самим сферу дії договірної статуту відносини. У літературі у зв'язку із цим справедливо відзначається, що використання таких стандартів є яскравим проявом одностороннього підходу, який призводить до зміни властивостей договірної статуту, встановленого на підставі об'єктивних прив'язок [4, с. 323].

Отже, наведений правовий аналіз дає змогу зробити висновок, що в питанні правового регулювання договірних відносин ключовим є інститут договірної статуту. Однак на зміст (а в деяких випадках навіть дійсність) договірної зобов'язання впливають також інші правові статуту, правильне встановлення сфер застосування яких зумовлює стабільність та визначеність режиму договірних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розенберг М.Г. Международная купля-продажа товаров. Комментарий к правовому регулированию и практике разрешения споров / М.Г. Розенберг. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Статут, 2010. – 462 с.

2. Курс международного частного права / А.Б. Альтшулер, В.П. Звеков, Л.А. Лунц, А.Л. Маковский и др. – М. : Спарк, 2002. – 1007 с.
3. Ануфриева Л.П. Международное частное право : в 2 т. – Т. 2 : Особенная часть / Л.П. Ануфриева. – М. : БЕК, 2000. – 656 с.
4. Канашевский В.А. Внешнеэкономические сделки. Правовое регулирование / В.А. Канашевский. – М. : Международные отношения, 2005. – 300 с.
5. Норт П. Международное частное право / П. Норт, Д. Чешир ; пер. с англ. С.Н. Андрианова ; под ред. и со вступ. ст. М.М. Богуславского. – М. : Прогресс, 1982. – 496 с.
6. Мануїлова К.В. Міжнародна уніфікація норм про відповідальність за шкоду, заподіяну під час повітряного перевезення / К.В. Мануїлова // Митна справа. – 2014. – № 6. – С. 12-18.
7. Lagarde P. Le principe de proximate dans le droit international prive contemporain / P. Lagarde // RCADI. – 1986. – № 1(196). – P. 9-238.
8. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.
9. Конвенция о праве, применимом к договорным обязательствам от 1980 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uristinfo.net/dogovornoe-pravo/99-dogovornoe-pravo-v-mezhhdunarodnom-oborote/.html>.

REFERENCES

1. Rosenberg M.G. *Mezhdunarodnaya kuplya-prodazha tovarov. Kommentariy k pravovomu regulirovaniyu i praktike razresheniya sporov* [International Purchase and Sale of Goods. Commentary on Legal Regulation and Practice of Dispute Resolution] / M.G. Rosenberg. – 4th edition processed and complemented. – Moscow : Statut, 2010. – 462 p.
2. *Kurs mezhdunarodnogo chastnogo prava* [Course of Private International Law] / A.B. Altshuler, V.P. Zvekov, L.A. Lunts, A.L. Makovskiy et al. – Moscow : Spark, 2002. – 1007 p.
3. Anufrieva L.P. *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo* [Private International Law] : in 2 vol. / L.P. Anufrieva. – Moscow : BEK, 2000. – Vol. 2 : Special part. – 2000. – 656 p.
4. Kanashevskiy V.A. *Vneshneekonomicheskie sdelki. Pravovoe regulirovanie* [Foreign Trade Transactions. Legal Regulation] / V.A. Kanashevskiy. – Moscow : Mezhdunarodnye otnosheniya, 2005. – 300 p.
5. North P. *Private International Law* / P. North, D. Cheshire. – Moscow : Progress, 1982. – 496 p.
6. Manuilova K.V. “International Standardization of Rules on Liability for Damage Caused During Air Transportation” / K.V. Manuilova // *Mitna sprava*. – 2014. – № 6. – P. 12-18.
7. Lagarde P. “Le principe de proximate dans le droit international prive contemporain” / P. Lagarde // RCADI. – 1986. – № 1 (196). – P. 9-238.
8. “On Private International Law” : Law of Ukraine of 23.06.2005. № 2709-IV [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.
9. “Convention on the Law Applicable to Contractual Obligations of 1980” [Electronic resource]. – Access mode : <http://uristinfo.net/dogovornoe-pravo/99-dogovornoe-pravo-v-mezhhdunarodnom-oborote/2509-konventsija-o-prave-primenimom-k-dogovornym-objazatelstvam.html>.

УДК 341.1: 341.9

**МІЖНАРОДНИЙ МОРСЬКИЙ КОМІТЕТ ЯК ОДНА З ПРОВІДНИХ
МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СФЕРІ УНІФІКАЦІЇ НОРМ
МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО МОРСЬКОГО ПРАВА**

Покора І.Є., аспірант

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна
pokora@gmail.com*

Статтю присвячено розгляду питань щодо особливостей функціонування Міжнародного морського комітету з початку його заснування. З'ясовано статус і структуру цієї організації, окреслено сучасні та перспективні тенденції розвитку його діяльності.

Ключові слова: міжнародне приватне морське право, Міжнародний морський комітет, Асоціація міжнародного права, міжнародна конференція, Міжнародна морська організація.

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ МОРСКОЙ КОМИТЕТ КАК ОДНА ИЗ ВЕДУЩИХ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СФЕРЕ УНИФИКАЦИИ НОРМ
МЕЖДУНАРОДНОГО ЧАСТНОГО МОРСКОГО ПРАВА**

Покора И.Е.

*Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
ул. Дворянская, 2, г. Одесса, Украина
pokora@gmail.com*

Статья посвящена рассмотрению вопросов относительно особенностей функционирования Международного морского комитета с начала его основания. Выяснены статус и структура этой организации, определены современные и перспективные тенденции развития ее деятельности.

Ключевые слова: международное частное морское право, Международный морской комитет, Ассоциация международного права, международная конференция, Международная морская организация.

**INTERNATIONAL MARITIME COMMITTEE AS ONE OF THE LEADING
INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN UNIFICATION OF THE RULES
OF INTERNATIONAL PRIVATE MARITIME LAW**

Pokora I.Ye.

*Odessa I.I. Mechnikov national university, str. Dvorianska, 2, Odessa, Ukraine
pokora@gmail.com*

The article deals with the issue concerning the activity of the Committee Maritime International as an international non-profit organization, which has occupied a leading position in the process of unification of private international maritime law. Having studied the process of the foundation of Committee Maritime International, as well as analyzed the main objectives, structure and directions of its activity during the whole period of its functioning, it can be concluded that Committee Maritime International has been virtually the only international organization, which specifically dealt with the unification of maritime law, for about seventy years. As a result of the study of the Committee's Maritime International activity since its foundation to the present time, the author finds some restriction of the Committee's Maritime International authority after the foundation of IMO. Based on the foregoing, the author makes a conclusion that a scope of the Committee's Maritime International activity should be expanded: in addition to the traditional work on the unification of maritime law by international conventions there should be involved other tools which contribute substantially to the harmonization of international shipping commerce such as model rules, uniform customs etc.

Key words: private international maritime law, International Maritime Committee, International Law Association, international conference, International Maritime Organization.

Суцільна глобалізація й тісна співпраця держав та інших суб'єктів приватноправових відносин у правовій, економічній та інших сферах сьогодні є безперечними напрямками розвитку міжнародних відносин. Світова спільнота погоджується, що забезпечення й поглиблення інтернаціоналізації не можливе без подальшого створення єдиних правових норм, чого можна досягнути, зокрема, через прийняття міжнародних конвенцій.

Проте необхідно зауважити, що така одностайна думка панувала не завжди. Так, проблема уніфікації у сфері міжнародного приватного морського права гостро постала наприкінці XIX століття, коли важливість торговельного мореплавства для економіки багатьох країн зростає, а велика кількість національних законів, які по різному регулювали ці відносини, гальмувала процес взаємодії. Саме в цей період було створено Міжнародний морський комітет (далі – ММК) – одну з провідних організацій у світі (тривалий час єдину), що займається питаннями уніфікації у сфері торговельного мореплавства.

На наш погляд, питання щодо історичного становлення, започаткування діяльності, структури, завдань, тенденцій розвитку ММК та його значення в сприянні єдності норм міжнародного приватного морського права не є достатньо дослідженим українськими науковцями, хоча його висвітлення є безперечно необхідним, оскільки саме ця організація вже майже півтора століття проводить активну роботу з уніфікації норм у сфері морського права та має великий вплив у цій галузі.

Окремі аспекти цього питання висвітлювалися в праці радянських учених Г.Г. Іванова та О.Л. Маковського [1]. Більшу увагу приділяли питанням діяльності ММК закордонні науковці, зокрема У. Баксі [2], А. Лілар [3], К. Ван Ден Бош [3], Н.Х. Фролі [4], А.Н. Янопулос [5], Ф. Візвол [6] та ін.

Мета дослідження – узагальнити уявлення про основні завдання й напрями діяльності ММК в історичній ретроспективі, а також на сучасному етапі, зробити прогноз майбутніх напрямів роботи ММК.

Для досягнення поставленої мети необхідним є розв’язання таких завдань:

- дослідження процесу створення ММК як міжнародної неурядової неприбуткової організації;
- вивчення питань статусу, структури, особливостей діяльності ММК із часів заснування до сьогодення, а також аналіз ролі ММК в різні періоди його існування.

Коріння зусиль щодо уніфікації у сфері міжнародного морського приватного права сягають ще XVII століття, коли було зроблено спробу «універсальної» кодифікації єдиних принципів, що містилися в різних середньовічних морських кодексах. Ці прагнення були підтримані юристами, які спеціалізувалися в галузі морського права, на початку XIX століття, коли було також визнано, що суди з морського права мали компетенцію судів міжнародного права. У другій половині XIX століття, коли в національних законодавствах багатьох країн світу «з’явилися» колізійні норми, прагнення до єдності в галузі морського права отримало додатковий імпульс [6].

У цей період із метою забезпечення єдиного врегулювання всіх правовідносин, які стосуються морської сфери, створюється декілька асоціацій: у 1857 р. в Лондоні – Національна асоціація соціальних наук, яка в 1864 р. склала перші кодифіковані норми щодо загальної аварії; у 1873 р. – Асоціація для реформування й кодифікації права народів, «колиска» Асоціації міжнародного права, що сприяла прийняттю Йорк-Антверпенських правил 1890 р.; трохи пізніше було створено Інститут міжнародного права в Генті, який посприяв прийняттю Віденських міжнародних конвенцій [3, с. 6].

На початку 1880-х рр. планувалося проведення дипломатичної конференції для здійснення запропонованої кодифікації, і таку конференцію було організовано й проведено урядом Бельгії в Антверпені в 1885 р. Проте ні конференції 1885 р., ні другій дипломатичній конференції, що проходила в Брюсселі в 1888 р., не вдалося виконати поставлені амбітні завдання [6].

Саме того часу було створено Міжнародний морський комітет – міжнародну неурядову неприбуткову організацію, засновану в Антверпені в 1897 р., мета якої полягає в сприянні здійсненню всіма належними засобами й заходами уніфікації морського права в усіх його

аспектах. Для цього вона повинна сприяти створенню національних асоціацій морського права та співпрацювати з іншими міжнародними організаціями (стаття 1) [7].

Очевидно, що Міжнародний морський комітет офіційно було організовано як пряме продовження двох невдалих дипломатичних конференцій. Після конференції 1888 р. Асоціація міжнародного права (далі – АМП) втратила зацікавленість щодо продовження роботи над «великою» уніфікацією морського права. Тому АМП й тими, хто був зацікавлений у продовженні робіт з уніфікації, було погоджено, що для досягнення цієї мети має бути сформовано спеціальну організацію [6].

Про угоду з АМП було оголошено в циркулярному листі Міжнародного морського комітету від 2 липня 1896 р. Таким чином, цікавим є те, що ММК вже існував і функціонував, принаймні обмежено, протягом деякого періоду до дати його офіційного створення в 1897 р. [6].

Принаймні деякі особи, відповідальні за формування Міжнародного морського комітету, брали участь у спробах з уніфікації попередніх десятиліть. Серед них були визнані засновники ММК: Л. Франк – антверпенський морський адвокат, а пізніше бельгійський міністр колоніальних справ і керівник банку Бельгії, який був визнаним родоначальником концепції «Велика уніфікація морського права», Ш. Лежан – бельгійський морський страховик, О. Бернар – Президент Палати депутатів і голова банку Бельгії, який згодом став прем'єр-міністром Бельгії. До цих трьох засновників приєдналися члени бельгійського уряду, судових органів та адвокатури, судовласники, диспашери, страховики й торгівці, які підписали другий циркулярний лист у серпні 1896 р. Цим листом пропонувалося сформувати Бельгійську асоціацію з уніфікації морського права. На першому засіданні асоціації, що відбулося в Антверпені 22 листопада 1896 р., О. Бернара було обрано президентом, Ш. Лежана – віце-президентом, а Л. Франка – генеральним секретарем. Не є випадковим збігом, що цих же осіб було обрано на такі ж позиції в Міжнародний морський комітет. Отже, цей факт разом із заявами, зробленими у виступі на першому засіданні Асоціації Ш. Лежаном, є свідченням того, що русійні сили були ідентичними у формуванні як ММК, так і Бельгійської асоціації з уніфікації морського права [6].

Бельгійський рух було швидко підхоплено в інших країнах. Засновники Міжнародного морського комітету, а також представники інших країн (Данії, Франції, Німеччини, Італії, Нідерландів, Норвегії й Великобританії), які проводили активну роботу з організації національних асоціацій із морського права, зібралися в Брюсселі в червні 1897 р., щоб офіційно заснувати Міжнародний морський комітет як головну міжнародну організацію, яка продовжуватиме спроби уніфікувати світове морське право, а також прийняти конституцію ММК. Ця перша міжнародна конференція ММК безпосередньо привела до утворення декількох нових національних асоціацій-членів. І хоча Бельгійська асоціація з уніфікації морського права відзначила своє сторіччя в 1996 р., а ММК не скликав свою сторічну конференцію до 1997 р., зараз зрозуміло, що ММК фактично (неофіційно) уже існував, хоча й протягом короткого періоду часу, коли його складові національні асоціації-члени лише засновувалися [6].

На Антверпенській конференції 1897 р. ММК прийняв дуже коротку й дещо розпливчасту Конституцію, яка діяла, доки на Лондонській конференції два роки потому не було прийнято нову довшу та значно складнішу конституцію. У ній було закріплено такі положення: вважати членів-засновників титулованими членами за правом, встановити обмеження для кількості титулованих членів (9) на країну, встановити кількість делегатів національних асоціацій-членів (6), створити «Постійне бюро» як тимчасовий орган управління ММК, що функціонує між конференціями. У Конституції ММК ранніх років існування закріплювалося проведення щорічних міжнародних конференцій, які також виконували функції генеральної асамблеї, а отже, не присвячувалися винятково обговоренню й прийняттю проектів і резолюцій.

ММК зустрічався періодично на міжнародних конференціях, які об'єднували представників асоціацій, обговорювали й оцінювали підготовчу роботу, що проводилася асоціаціями-членами або спеціальними субкомітетами, а за необхідності оцінювали за допомогою більшості голосів асоціацій, які були представлені, проекти угод, що стосувалися галузі морського права. Роботи проводилися дуже розсудливо й виважено; щоб у результаті отримати проект міжнародної конвенції, національні асоціації-члени, міжнародні субкомітети та самі міжнародні конференції мали зібрати, порівняти, відібрати й виключити багато елементів порівняльного права, щоб нарешті дійти до «спільного знаменника» та створити єдину норму-регулятор відносин у сфері торговельного мореплавства [3, с. 15].

Однак усі ці зусилля могли зійти нанівець, якщо вищезазначені тексти не отримають сили закону. Розуміючи це, засновники Міжнародного морського комітету шукали шляхи створення міжурядової організації, яка, як передбачалося, діяла б на постійній основі, отримувала б проекти конвенцій та приймала б їх до обговорення з метою подальшого створення міжнародних конвенцій із заданої теми. Незважаючи на те, що така задумка здавалася зухвалою, уряд Бельгії погодився приймати проекти документів ММК, щоб скликати уряди для дипломатичних конференцій і бути депозитарієм засобів для ратифікації конвенцій [3, с. 15-16].

Уже згадувані невдалі дипломатичні конференції 1880-х рр. також заклали основу для партнерства між урядом Бельгії та ММК, що привело до знаменитої серії Брюссельських дипломатичних конференцій із морського права. Ці конференції розглядали та в підсумку приймали конвенції й протоколи, підготовлені ММК протягом восьми десятиліть до появи Юридичного комітету Міжнародної морської організації, і проводилися в період з лютого 1905 р. по грудень 1979 р. [6].

З точки зору міжнародного права кожен таку сесію дипломатичної конференції можна назвати окремою міжнародною конференцією: вона мала свій склад учасників, сама створювала свої органи, не була пов'язана рішеннями попередньої сесії, тобто була цілком самостійною й автономною, а не просто черговим етапом роботи постійно діючої міжнародної організації [1, с. 41].

Вважаємо за доцільне зазначити про деякі конституційні недоліки, які було виявлено протягом перших шести десятиліть існування ММК, а також заходи, вжиті для їх усунення. Мадридська конференція 1955 р. прийняла конституцію, яка започаткувала перехід до сучасної структури ММК. Було створено Адміністративну раду, якій було передано більшість функцій, що спочатку належали Постійному бюро. Підставою для цих змін у структурі було те, що Постійне бюро з прийомом нових національних асоціацій-членів стало набагато більшим, ніж було півстоліття тому, а частота міжнародних конференцій водночас знизилася. Таким чином, відповідальність Постійного бюро, яке зазвичай зустрічалося на щорічній основі, часто охоплювала три або чотири роки між конференціями, окрім шестирічного (1914-1920 рр.) і десятирічного (1937-1947 рр.) періодів у воєнний час, коли міжнародні конференції не проводилися [6].

До кінця 1960-х рр. стало зрозуміло, що міжнародна конференція вже не могла слугувати вищим законодавчим органом ММК, Постійне бюро стало занадто громіздким як для тимчасового органу управління, а Адміністративна рада була занадто обмеженою для представлення національних асоціацій-членів як керівний орган. Отже, Антверпенська конференція 1972 р. повністю присвячувалася реформуванню конституційної структури ММК. Тепер передбачалося, що міжнародна конференція скликається з три- або чотирирічними інтервалами, а верховним органом ММК призначається щорічна Генеральна асамблея національних асоціацій-членів. Постійне бюро й Адміністративна рада замінялися Виконавчою радою, що складалася зі службовців ММК та 6 представників, які обиралися Асамблеєю на трирічний термін.

Наступна Конституція ММК, прийнята Асамблеєю Генуї в 1992 р., призначалася для завершення реструктуризації ММК. Нею було встановлено, зокрема, кількість віце-президентів (2), а також було включено їх до Виконавчої ради. До того ж було створено Тимчасове членство для осіб із країн, де національні асоціації-члени перебувають у процесі формування, а також Почесне членство за видатні заслуги перед ММК. Крім цього, було уточнено умови щодо Консультативних членів, які призначені для підтримання тісних робочих відносин з іншими міжнародними організаціями. Нині консультативне членство надано 17 організаціям, 2 з яких носять міжурядовий характер; додатково ММК має тісні робочі відносини з іншими міжнародними урядовими й неурядовими організаціями, які за структурних причин не можуть стати консультативними членами [6].

Після конституційних реформ 1992 р. залишилося вирішити ще декілька структурних питань. Одним із них було обмеження кількості титулованих членів у національних асоціаціях-членах, яке було скасовано статтею 3 Конституції ММК на Міжнародній конференції в Сінгапурі в 2001 р. Інше питання, яке постало у зв'язку з наданням у 1997 р. Міжнародному морському комітету Організацією Об'єднаних Націй консультативного статусу, стосувалося юридичного статусу ММК. Хоча ММК визнавався бельгійським урядом і навіть мав неоподатковуваний статус, фактично він не мав статусу юридичної особи. Тому в 2001 р. до статті 2 Конституції ММК було внесено відповідні зміни, а 9 листопада 2003 р. король Бельгії Королівським указом проголосив ММК міжнародною неприбутковою асоціацією [6].

Сьогодні ММК має Виконавчу раду, що складається зі службовців і радників з усього світу, її членами є більше 55 національних асоціацій морського права. У цілому ММК складається близько з 11 тисяч людей у всьому світі, пов'язаних так чи інакше з морським правом. Серед них є, зокрема, юристи, комерсанти в судноплавній галузі й вантажній промисловості, страховики та брокери, банкіри та інші [4].

Спочатку діяльність ММК фокусувалася виключно на приватному праві. Проте, враховуючи все більше залучення ММК до питань публічного права, свідченням чого є прийняття ним у співпраці з іншими організаціями таких конвенцій, як Конвенція про уніфікацію деяких правил про імунітет державних суден 1926 р., Конвенція про уніфікацію деяких правил про морські привілеї та морську заставу 1926 р., Конвенція про уніфікацію деяких правил про цивільну юрисдикцію в справах про зіткнення суден 1952 р., Конвенція про обмеження відповідальності власників морських суден 1957 р., Конвенція про відповідальність операторів ядерних суден тощо [3, с. 18], а також зростаючий зв'язок між приватним і публічним правом, Конституція ММК 1992 р. поширила сферу дії комітету на «морське право у всіх його аспектах».

Слід зауважити, що не лише структура ММК помітно змінилася в післявоєнний період. З утворенням Юридичного комітету Міжнародної морської організації (далі – ІМО) у 1968 р. роль організації дипломатичних конференцій у галузі морського права перейшла від уряду Бельгії до ІМО. Це в жодному разі не зводить підготовчу роль ММК нанівець, оскільки міжнародні субкомітети та наступні конференції ММК проводили початкову підготовку майже всіх конвенцій, що розглядалися Юридичним комітетом ІМО, за винятком декількох, які належали до сфери міжнародного публічного права або не мали успіху. Комітет продовжував складати проекти конвенцій для розгляду й прийняття ІМО та Конференцією ООН із торгівлі й розвитку (далі – ЮНКТАД) спільно.

Деякі фахівці стверджують, що значення ММК зменшилося порівняно з тим, яке він мав у період барона А. Лілара, обґрунтовуючи це тим, що сфера морської світової торгівлі вже не захоплює суспільну увагу та не має поваги попередніх поколінь. Причину того, що галузь потерпає від нестачі уваги широкої громадськості, вони знаходять у нехтуванні завданнями культивування, освіти й залучення значної кількості молодого покоління економістів, бізнесменів і вчених, а також національних і міжнародних політичних діячів до справ, якими

займається ММК. Дослідники зазначають, що продовження цієї недбалості заважатиме досягненню мети міжнародної однаковості у сфері морського права, галузевих практик і торгових звичаїв [6].

Враховуючи історичні свідчення, що в морському правовому полі серед усіх міжнародних міжурядових організацій ММК мав найбільший успіх у прийнятті міжнародних конвенцій та наданні їм чинності, нині здається доцільним обдумати необхідність змін щодо методів роботи ММК. Головним завданням Міжнародного морського комітету вже не може бути формулювання міжнародних конвенцій: традиційний процес переговорів, доопрацювання, прийняття й ратифікації конвенцій є занадто тривалим і трудомістким, отже, рішення надходять надто пізно, щоб бути ефективним механізмом вирішення актуальних проблем. У зв'язку із цим ІМО та деякі інші міжнародні міжурядові організації почали використовувати методи практично «миттєвої поправки» технічних вимог у міжнародних конвенціях, проте цей метод не підходить для внесення поправок в основні положення конвенцій із морського права. Якщо традиційні роботи над конвенціями мають залишатися важливою частиною майбутньої діяльності ММК, особливо в тих сферах, де змішуються публічне та приватне право, то іншим пластом роботи ММК має стати розвиток і зміна звичайного права, яке бере початок в узгоджених стандартизованих практиках галузі, що досі залишаються основою міжнародного морського права в його щоденному застосуванні. Тимчасом як ММК буде брати участь у подальшій розробці стандартизованих практик, він буде досягати мети міжнародної єдності у сфері міжнародного морського приватного права [6].

Ще однією галуззю роботи ММК, що сприятиме досягненню міжнародної єдності, може стати розробка типових національних законів, які часом є більш ефективним вирішенням деяких проблем, ніж будь-які міжнародні конвенції або стандартизовані підходи практики. Другим напрямом роботи є сфера освіти, яка має включати в себе заходи щодо підвищення обізнаності як на регіональному рівні, наприклад під егідою ЕСКАТО (Економічної та соціальної комісії для Азії і Тихого океану), так і на рівні окремих країн, що розвиваються. Не менш важливою частиною просвітницької роботи є подальше проведення міжнародних конференцій ММК, семінарів і колоквиумів в урядових органах і в засобах масової інформації [6].

Отже, головним завданням для Міжнародного морського комітету в XXI столітті є продовження своєї роботи та підвищення її видимої корисності в сучасному світі.

З огляду на все зазначене безсумнівно є те, що Міжнародний морський комітет було створено тоді, коли світова економіка потребувала уніфікації норм у сфері торговельного мореплавства. Тривалий час він залишався практично єдиною організацією, що займалася розробкою міжнародних конвенцій із міжнародного морського приватного права. Незважаючи на те, що після створення Юридичного комітету ІМО ММК передав частину своїх функцій і повноважень ІМО, він залишається впливовою організацією та проводить постійну плідну роботу з продовження уніфікації норм у сфері морського права. Однак, беручи до уваги загальну світову тенденцію міжнародної співпраці, політика ММК поступово переглядається, щоб комітет міг займатися не лише створенням нових конвенцій, а й установленням єдності норм у більш широкому смислі, працюючи над звичасвим правом та приймаючи типові закони для різних країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванов Г.Г. Международное частное морское право / Г.Г. Иванов, А.Л. Маковский. – Л. : Судостроение, 1984. – 280 с.
2. Baxi U. Unification of private maritime international law through treaties : an assessment / U. Baxi. – Adyar, Madras : St. Louis Institute Press, 1967. – 91 p.
3. Lilar A. Le comité maritime international, 1897–1972 / A. Lilar, C. Van Den Bosch // Internat. Maritime Committee, 1972. – № 6. – P. 5-15.

4. Frawley N.H. A Brief History of the CMI and its Relationship with IMO, the IOPC Funds and other UN Organisations N.H. Frawley [Electronic resource] // Comité Maritime International. – 2011. – January 7. – Access mode : <http://comitemaritime.org/Relationship-with-UN-organisations/0,27114,111432,00.html>.
5. Yiannopoulos A.N. The Unification of Private Maritime Law by International Conventions / A.N. Yiannopoulos // 30 Law and Contemporary Problems. – 1965. Spring. – P. 370-399.
6. Wiswall F.L. A Brief History [Electronic resource] / F.L. Wiswall. – Access mode : <http://www.comitemaritime.org/A-Brief-History/0,27139,113932,00.html>.
7. The CMI Constitution [Electronic resource]. – Access mode : <http://comitemaritime.org/Constitution/0,2756,15632,00.html>.

REFERENCES

1. Ivanov G.G., Makovskiy A.L. *Mezhdunarodnoe chastnoe morskoe pravo* [Private International Maritime Law]. – Leningrad : Sudostroenie, 1984. – 280 p.
2. Baxi Upendra. Unification of private maritime international law through treaties : an assessment / Upendra Baxi. – Adyar, Madras : St. Louis Institute Press, 1967. – 91 p.
3. Lilar A. and Van Den Bosch Carlo. Le comité maritime international, 1897-1972 / Albert Lilar and Carlo Van Den Bosch. – Internat. Maritime Committee, 1972. – P. 5-15.
4. Frawley Nigel H. A Brief History of the CMI and its Relationship with IMO, the IOPC Funds and other UN Organisations [Electronic resource] : Nigel H. Frawley. Comité Maritime International. – January 7, 2011. – Access mode : <http://comitemaritime.org/Relationship-with-UN-organisations/0,27114,111432,00.html>. – Назва з екрана.
5. Yiannopoulos A.N. The Unification of Private Maritime Law by International Conventions [Text] / AN Yiannopoulos // 30 Law and Contemporary Problems. – 1965. Spring. – Pp. 370-399.
6. Wiswall F.L. A Brief History [Electronic resource] : FL Wiswall. A Brief History. . – Electron. dan. (1) file. – Access mode : <http://www.comitemaritime.org/A-Brief-History/0,27139,113932,00.html>. – Hosting Project function the s.
7. The CMI Constitution [Electronic resource] : The CMI Constitution. – Access mode : <http://comitemaritime.org/Constitution/0,2756,15632,00.html>.

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 34 (092): 342 (477)

ВЛИЯНИЕ ТРУДОВ ПРОФЕССОРА Ю.М. КОЗЛОВА НА СТАНОВЛЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ ДОКТРИНЫ УКРАИНЫ

Коломоец Т.А., д.ю.н., профессор, Заслуженный юрист Украины

*Запорожский национальный университет,
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
t_deputy@ukr.net*

В статье, посвященной юбилею доктора юридических наук, профессора Ю.М. Козлова, рассматривается роль и значение юбиляра в становлении и развитии административно-правовой доктрины, в том числе украинской, юридического образования, вехи его жизненного и творческого пути, результаты работы.

Ключевые слова: административное право, административно-правовая доктрина, нормотворчество, юридическое образование, законодательство.

ВПЛИВ ПРАЦЬ ПРОФЕСОРА Ю.М. КОЗЛОВА НА СТАНОВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ УКРАЇНИ

Коломоєць Т.О.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
t_deputy@ukr.net*

У статті, присвяченій ювілею доктора юридичних наук, професора Ю.М. Козлова, розглядається роль і значення ювіляра в становленні й розвитку адміністративно-правової доктрини, у тому числі української, юридичної освіти, віхи його життєвої та творчої дороги, результати роботи.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративно-правова доктрина, нормотворчість, юридична освіта, законодавство.

THE ROLE OF WORKS Y.M. KOZLOV IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF LEGAL ADMINISTRATIVE SCIENCE OF UKRAINE

Kolomoets T.A.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
t_deputy@ukr.net*

The article analyzes the role and significance of Doctor of Law, Professor Y.M. Kozlov in the formation and development of administrative legal sciences of Ukraine, the main stages of his life and career. Particular attention is focused on the fundamental provisions of its “creative heritage”, which regardless of the time, of changes in the state building, law-making, remains an integral part of the “golden scientific heritage” of many CIS countries, the basis for the rule-making and enforcement. On the occasion of the 90th anniversary of Y.M. Kozlov in the article again to the realities of modern times, analyzes its main scientific, educational and practical work. The emphasis focuses on the fact that the provisions on the subject of administrative law formulated by Y.M. Kozlov in the 50-60-ies of XX century as a part of the theory of administrative law, were perceived positively representatives of the Ukrainian legal and administrative science, were the basic training in all the sources of the late 90-ies of XX – the beginning of the XXI century and now to some extent taken into account in the formation of the new doctrine of administrative law. The scientific legacy of Professor Y.M. Kozlov on administrative legal relations, the forms and methods of implementation of the executive branch, the administrative procedure act served as the basis for the research of many Ukrainian scholars of administrative law. He developed the provisions of “Institute of complaints” were positively received by scholars of administrative law, and in the preparation of the Law of Ukraine “On the Revolutions of Citizens”. It is noted that there is no monographic research on the problems of administrative law, in which there were no references to the legacy of Y.M. Kozlov and there would be no references to his work.

Enormous contribution of Professor Y.M. Kozlov and the science of administrative law, and in the training of scientists (his scientific school is one of the most famous schools in the CIS countries), and legal education. For a long time, Professor Y.M. Kozlov dedicated curriculum development for the study of the administrative and legal disciplines cycle, preparation of textbooks and teaching aids in administrative law, which are the “classic examples of educational sources” and is now recommended for study in universities in many countries. Many of the provisions of his textbooks were used in the preparation and Ukrainian counterparts, as well as in the preparation of scientific and practical comments to codes.

Depth scientific research, the breadth of his views, the fundamental approach to the study of the subject – all this led to a special place Y.M. Kozlov, its artistic heritage in the administrative and legal science in general, and in Ukraine in particular. Professor merit won many awards, in memory of him conduct scientific activities, publish collections of scientific papers, biographical data are included in many famous encyclopedic foreign and domestic issues. On the creative heritage has been, is and will undoubtedly subject to changes due to the requirements of a particular historical period, the foundation for further research problems of administrative law, for standard-setting activities for law enforcement. Regular reading of the works of Y.M. Kozlov, honoring the 90th anniversary of his birth, shows once again how much he has done for the science of administrative law, forming fundamental scientific principles that remain relevant even to the time that different scientific and practical significance for the rule-making and enforcement of many states, including and for Ukraine. His creative legacy will serve as the “golden scientific reserve” has for a long time, hence the need to study it all generations of lawyers.

Key words: administrative law, administrative and legal doctrine, lawmaking, legal education, legislation.

9 сентября научная общественность отмечает 90-летие со дня рождения Юрия Марковича Козлова, занимающего особое место в плеяде советских, российских ученых-административистов, что обуславливается его огромным вкладом в развитие науки административного права и юридического образования. Неоценим его вклад также в развитие украинской административно-правовой науки, поскольку доктринальные положения, сформулированные им как в советский период, так и после образования независимых государств, благодаря фундаментальным подходам к изучению вопроса, глубине научного поиска были, есть и будут тем «золотым научным запасом», который, независимо от времени, является основой для научных специализированных правовых исследований, неотъемлемой составляющей доктринального базиса нормопроектной, нормотворческой деятельности и правоприменения. Вся его жизнь, фундаментальные научные труды, любовь к административному праву, отношение к людям – образец служения науке как выдающегося ученого, талантливого педагога. Об этом свидетельствует его жизненный путь, потрясающая многолетняя результативность научного и педагогического подвига.

Ю.М. Козлов родился 9 сентября 1925 г. в г. Бобруйске Могилевской области. Его юность пришлась на годы Великой Отечественной войны, участником которой он был, что существенно закалило характер, способствовало формированию приверженности истинным государственным интересам, которые не должны расходиться с общественными. Все это в совокупности предопределило будущую профессию Ю.М. Козлова. После успешного окончания юридического факультета Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в 1951 г. он поступил в аспирантуру. Уже во время обучения в аспирантуре ему неоднократно поручали чтение лекционного курса по административному праву на юридическом факультете Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова, и с этого времени фактически началась его педагогическая и научная деятельность. Именно в этот период происходит знакомство Ю.М. Козлова с известным административистом С.С. Студеникиным, под руководством которого не только была успешно подготовлена и защищена кандидатская диссертация ученого, но и фактически началось формирование его как будущего научного исследователя в области административного права.

В 1953 г. Ю.М. Козлов защитил кандидатскую диссертацию на тему «Институт жалоб в советском административном праве», а в 1963 г. – докторскую диссертацию на тему «Организационно-правовые вопросы участия трудящихся в советском государственном

управлении на современном этапе». В 1964 г. ему было присвоено ученое звание профессора.

Более сорока лет своей жизни сразу же после окончания в 1952 г. аспирантуры Ю.М. Козлов посвятил юридическому факультету Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова, успешно совмещая научную и педагогическую деятельность. В период 1954 – 1997 гг. он занимал должности преподавателя, доцента, профессора кафедры административного и финансового права, а в 1961 г. возглавил эту кафедру, продолжив дело известного ученого-административиста, первого заведующего кафедрой с момента ее создания в 1954 г. И.И. Евтихиева, которой и руководил до 1997 г. Благодаря Ю.М. Козлову кафедра, которой он заведовал более 15 лет, превратилась в мощный центр административно-правовой науки и преподавания административного права в юридических вузах, результаты деятельности которой – подготовленные под руководством Ю.М. Козлова и с его основным участием учебники, учебно-методические пособия по административному праву – пользовались широкой популярностью, их использовали абсолютно все вузы при подготовке бедующих юристов в советский период. Даже в настоящее время в несколько модифицированном виде (с учетом современных реалий) эти работы востребованы не только в вузах Российской Федерации, но и в ведущих юридических образовательных центрах Украины.

В 1997 г. Ю.М. Козлов перешел в Московскую государственную академию, где и работал на должности профессора кафедры административного права до последних дней своей жизни. В стенах Московской государственной академии продолжали находить применение его глубокие познания, на кафедре он возглавлял научную и методическую работу, для аспирантов проводил занятия по методике написания кандидатских диссертаций. Несомненно, активной была также его работа со студентами, в процессе обучения и воспитания которых он уделял внимание их профессиональному развитию и формированию личностных качеств. Ученый очень любил студентов, в свои отношения с ними вносил столько редкой, искренней теплоты, что его воодушевление сообщалось студентам. К своей работе с ними Ю.М. Козлов относился увлеченно и ответственно, вкладывая в ее выполнение всего себя, и они отвечали ему глубоким уважением и признательностью. Те, кому посчастливилось побывать на занятиях Ю.М. Козлова, могут с уверенностью сказать, что они отличались необычайно глубоким содержательным наполнением, использованием авторской, апробированной в течение длительного времени инновационной методики преподавания, предлагающей обеспечение в процессе обучения будущих юристов не только их высокого теоретического уровня подготовки, но и получения навыков будущей практической работы.

Ю.М. Козлов – один из признанных лидеров в науке административного права, фундаментальные труды которого фактически стали базисом для формирования и развития административно-правовой науки всех стран СНГ, в том числе и Украины, поскольку основы их отраслевых правовых доктрин сформированы в большинстве своем на базе положений теории административного права, разработанных в период существования единого государства, а нынешние приоритеты развития определяются уже с учетом результатов его новейших исследований. Современную украинскую теорию административного права невозможно представить без фундаментальных трудов Ю.М. Козлова по проблематике предмета административного права, административно-правовых отношений, системы субъектов административного права, форм и методов реализации исполнительной власти, административно-процедурной деятельности и так далее. Например, сформированные Ю.М. Козловым еще в 60-х гг. XX века положения о предмете административного права – «права управления», «управленческого права» как совокупности «общественных отношений, возникающих в связи с исполнительно-распорядительной деятельностью органов государственного управления, а также в связи с осуществлением другими государственными органами управленческой деятельности внутриорганизационного характера и

негосударственными организациями внешневластной деятельности управленческого характера» [1, с. 35] – были восприняты представителями управленческой административно-правовой науки в качестве базовых, упоминания о них можно найти во всех учебных, монографических научных отраслевых исследованиях 90-х гг. XX века и начала XXI века [2, с. 3-4; 3, с. 53; 4, с. 4; 5, с. 34-35]. При характеристике предмета административного права в указанных работах обязательным является указание на то, что «обязательным участником соответствующих отношений выступает орган государственного управления (или уполномоченный им представитель)»; «административным правом регулируются соответствующие отношения, которые возникают в процессе осуществления органами государственного управления, а в отдельных случаях – и общественными организациями организационно-властной (исполнительной и распорядительной) государственной деятельности» [6, с. 27, 105-112; 7, с. 22-23]. В дальнейшем в условиях кардинального пересмотра положений украинской административно-правовой доктрины относительно сущности, назначения административного права, его предмета, метода, системы и так далее существенно актуализировались усилия ученых-административистов, направленные прежде всего на формирование новой концепции предмета административного права. И в этот сложный период внимание украинских ученых-административистов вновь было сосредоточено на научных положениях, сформулированных корифеями административно-правовой науки (в том числе Ю.М. Козловым) в советское время, в аспекте преемственности традиций, заимствования позитивного опыта, а также на трудах более позднего периода. Так, И.С. Гриценко отмечает: «Научные достижения советских ученых-административистов <...> результаты их творчества в 40-90-х гг. XX века с учетом требований сегодняшнего времени, с одной стороны, являются в большинстве своем вполне приемлемыми для дальнейшего использования их в научной и учебной литературе по административному праву, подтверждением чего являются конкретные примеры [8, с. 20-21; 9, с. 8], а с другой – нужно быть очень осторожным» [10, с. 108-109]. Также следует учитывать реалии времени, модифицированную научную позицию самих ученых-административистов, если это возможно. И в связи с этим необходимо отметить, что несколько модифицированный с учетом требований времени подход Ю.М. Козлова относительно сущности современного административного права, концепции взаимоотношений основных субъектов административно-правовых отношений существенно повлиял на формирование положений современной украинской административно-правовой доктрины относительно предмета отрасли. Основой последних (прежде всего при формировании положений относительно той части предмета отрасли, которая касается общественных отношений, возникающих в сфере публичного администрирования) послужили идеи Ю.М. Козлова о так называемой «переадресовке административного права», а именно: «Если раньше основное внимание административного права было адресовано аппарату государственного управления, то в современных условиях наблюдается его заметная «переадресация». Это находит свое непосредственное выражение в том, что одним из важных направлений административно-правового регулирования становятся общественные отношения, возникающие между личностью и обществом, государством и гражданами. Гуманизация всех институтов государства и общества, перенос центра внимания на обеспечение прав и свобод человека и гражданина, которые рассматриваются как высшая ценность, привели к пересмотру концепции взаимоотношений государства и гражданина. На смену традиционному приоритету общественных, государственных интересов перед личными приходит концепция приоритета личности, взаимной ответственности государства и гражданина» [11, с. 9].

Украинскими учеными-административистами были восприняты и детализированы с учетом реалий современности сформулированные Ю.М. Козловым такие положения: об административно-правовых отношениях, их особенностях, видах (например, работы Е.И. Харитоновой, Е.В. Куринного, И.П. Голосниченка, Д.Н. Лукьянца, Р.В. Миронюка, А.И. Миколенка и других ученых); о субъектах административно-правовых отношений, в частности, положения об административной правоспособности и дееспособности как

индивидуальных, так и коллективных субъектов (например, работы Т.А. Мацельк, П.С. Лютикова, Н.А. Армаш, М.Ю. Вихляева, В.М. Бевзенка, В.К. Колпакова, Р.С. Мельника, А.И. Миколенка, Н.М. Тищенко, А.М. Бандурки и других ученых); о классификации органов исполнительной власти и обосновании не только теоретического, но и практического значения необходимости использования разнообразных критериев для их распределения для изучения их феномена (например, работы В.Б. Аверьянова, О.Ф. Андрейко, В.Н. Кампа, Н.Р. Нижник, А.А. Селиванова и других ученых); о формах и методах реализации исполнительной власти с их классификационным распределением при использовании различных критериев (например, работы Ю.П. Битяка, В.В. Зуй, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, С.Г. Стеценка, Х.П. Ярмаки, В.Н. Гаращука, О.Ф. Андрейко, П.В. Дихтиевского, Ф.В. Бортняка, В.Ю. Кривенды и других ученых); об индивидуальных актах управления, их специфических особенностях (например, работы В.П. Тимощука, В.Б. Аверьянова, Р.А. Куйбиды, Н.В. Александровой, В.В. Коноплева и других ученых); об «узком» и «широком» значении «государственной службы», «государственного служащего», классификации государственных служащих с обоснованием выделения оперативного состава как «самостоятельной группы государственных служащих» (например, работы Ю.П. Битяка, Л.Р. Билы-Тиуновой, С.Г. Стеценка, А.В. Литвина и других ученых); о сущности, видах административно-процедурных производств (например, работы О.В. Кузьменко, А.И. Миколенка, С.В. Кивалова, В.М. Бевзенка, Р.С. Мельника, В.К. Колпакова, И.А. Картузовой, А.Ю. Осадчего и других ученых). Несомненно, положения об институте права жалоб, в частности, выделенные Ю.М. Козловым «основные исходные положения права, жалобы, которыми необходимо было руководствоваться должностным лицам во время работы с данным видом обращения граждан» [12], были позитивно не только восприняты украинскими учеными-административистами (например, работы А.М. Бандурки, Н.М. Тищенко, С.Г. Стеценка, О.В. Кузьменка, М.Н. Беридзе, В.В. Середы и других), но и использованы (относительно установления единых сроков для подачи и рассмотрения жалоб, которые будут обязательными для всех субъектов, уполномоченных рассматривать обращения граждан; относительно обеспечения организации систематического контроля за деятельностью уполномоченных субъектов по приему, рассмотрению и разрешению обращений граждан; относительно разработки единых правил приема, рассмотрения и разрешения обращений граждан) при подготовке Закона Украины «Об обращении граждан», а также в определенной мере при подготовке соответствующей части проекта Административно-процедурного кодекса Украины.

Перу Ю.М. Козлова принадлежит более 160 подготовленных и опубликованных научных, научно-методических трудов, востребованных научной общественностью, законодателями, юристами-практиками многих государств, в том числе Украины. На сегодняшний день достаточно сложно представить себе исследования представителей украинской административно-правовой науки по проблемным вопросам многих институтов административного права, в основу которых не были бы положены научные выводы, сформулированные профессором Ю.М. Козловым. Вряд ли удастся встретить научную работу без ссылок как минимум на одну из его работ, что вполне обосновано, поскольку его научные работы отличаются фундаментальной широтой подхода к исследованию, принципиальностью авторской позиции. Юридической научной общественности, в том числе и в Украине, широко известны такие его труды: «Предмет административного права» (1967 г.), «Административные правоотношения» (1967 г.), «Государственное управление и административное право» (1978 г.), «Научная организация управления и право» (в соавторстве, 1986 г.), «Прием и рассмотрение жалоб и заявлений трудящихся в органах советского государственного управления» (1959 г.), «Органы государственного управления (понятия и конституционная система)» (1960 г.), «Соотношения государственного и общественного управления в СССР» (1966 г.), «Управление в области административно-политической деятельности Советского государства» (1961 г.), «Советы народных депутатов и органы государственного управления» (в соавторстве, 1987 г.), «Управление народным

хозяйством» (1969 г., 1971 г.), «Координация в управлении народным хозяйством» (1976 г.), «Участие граждан в государственном управлении» (1962 г.) и другие. По учебникам и учебным пособиям Ю.М. Козлова (персональным и в соавторстве) по административному праву, ставшим классическими образцами учебной литературы, подготовлено не одно поколение юристов, и на сегодняшний день они включены в список основной для изучения литературы в юридических вузах многих государств, в том числе Украины. Положения подготовленного под редакцией Ю.М. Козлова «Комментария к Кодексу Российской Федерации об административных правонарушениях» (2002 г.) были использованы при подготовке украинских аналогов (например, под редакцией А.С. Васильева, А.И. Миколенка (2008 г., 2011 г.), Р.А. Калюжного, А.Т. Комзюка, А.А. Погрибного (2008 г.), Р.А. Калюжного, М.И. Иншина, И.М. Шопиной (2013 г.), С.В. Петкова (2014 г.) и других), а также активно используются в настоящее время в процессе разработки проекта нового кодифицированного административно-деликтного акта Украины.

Ю.М. Козлов – Учитель с большой буквы, каким считают его по праву многочисленные ученики. Под его руководством и при научном консультировании защищены диссертационные работы его учеников, среди которых 78 кандидатов и 8 докторов юридических наук. С его легкой руки когорты ученых-административистов пополнилась многими энергичными и многогранными исследователями, составляющими научную школу Ю.М. Козлова – одну из авторитетных научных школ на территории всех стран СНГ. Через школу Ю.М. Козлова прошли поколения студентов, аспирантов, докторантов, которые развивают в современной административно-правовой науке и реализуют на практике неисчерпаемый клад его мыслей, взглядов, идей и, опираясь на его творческое наследие, идут дальше.

Высокий профессионализм, широта научного диапазона, глубина знаний снискали Ю.М. Козлову заслуженный авторитет и уважение. Его биографические данные и краткая характеристика научных трудов, обобщенная оценка положений, выводов включены в многочисленные энциклопедические юридические издания (например, в Энциклопедический словарь биографий «Видные ученые-юристы России (вторая половина XX века)» (2006 г.), справочник «Современные российские юристы: кто есть кто в юридической науке и практике» (2001 г.) и другие), в том числе и в Украине (например, в «Юридическую энциклопедию» в 6 томах (2001 г.)). Его памяти посвящают биографические статьи (в том числе и в украинских научных правовых журналах), проводят международные научно-практические конференции, принять участие в которых – большая честь также для представителей украинской административно-правовой науки, организуют курсы научных работ молодых ученых (например, в Украине в Запорожье в 2012 г., 2014 г.), выпускают сборники научных трудов и так далее.

Вклад Ю.М. Козлова в развитие советской, российской административно-правовой науки, в подготовку юридических кадров отмечен государственными, ведомственными наградами, например орденами «Знак почета», «Отечественной войны II степени», 14 медалями, нагрудным знаком «Почетный работник профессионального высшего образования Российской Федерации». Ему присвоено почетное звание «Заслуженный деятель науки Российской Федерации».

С годами все больше мы осознаем, как много сделал Юрий Маркович Козлов для развития административно-правовой науки, юридического образования, посвятив этому благородному делу всю свою жизнь, а его творческое наследие является неотъемлемой составляющей «золотого научного запаса», которая в сочетании с новейшими отраслевыми правовыми положениями, разработанными с учетом потребностей времени, еще долго будет выполнять роль фундамента для научно-исследовательской, нормотворческой, правоприменительной деятельности многих государств.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козлов Ю.М. Основы советского административного права : [учеб. пособие] / Ю.М. Козлов. – М. : Знание, 1975. – 208 с.
2. Битяк Ю.П. Адміністративне право України : [конспект лекцій] / Ю.П. Битяк, В.В. Зуй. – Х. : Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого, 1996. – 166 с.
3. Колпаков В.К. Адміністративне право України : [підручник] / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 1996. – 736 с.
4. Коваль Л.В. Адміністративне право : [курс лекцій] / Л.В. Коваль. – К. : ВЕТУРІ, 1996. – 207 с.
5. Колпаков В.К. Адміністративне право України : [підручник] / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
6. Козлов Ю.М. Предмет советского административного права : [учеб. пособие] / Ю.М. Козлов. – М. : Изд-во МГУ, 1967. – 160 с.
7. Козлов Ю.М. Советское административное право : [пособие] / Ю.М. Козлов. – М. : Юридическая литература, 1985. – 535 с.
8. Административное право Украины : учебник [для студ. высш. учеб. завед. юрид. спец.] / [Ю.П. Битяк, В.В. Богуцкий, В.Н. Гарашук и др.] ; под ред. Ю.П. Битяка. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х. : Право, 2003. – 576 с.
9. Адміністративне право України : [підручник] / за заг. ред. С.В. Ківалова. – О. : Юридична література, 2003. – 896 с.
10. Гриценко І.С. Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права : [монографія] / І.С. Гриценко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2007. – 335 с.
11. Административное право : [учебник] / под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. – М. : Юристь, 2000. – 728 с.
12. Козлов Ю.М. Прием и рассмотрение жалоб трудящихся в органах советского государственного управления / Ю.М. Козлов // Советское государство и право. – 1954. – № 4. – С. 39-48.

REFERENCES

1. Kozlov Y.M. *Osnovy sovetskogo administrativnogo prava* [Fundamentals of Soviet Administrative Law] : teaching aid / Y.M. Kozlov. – Moscow : Znanie, 1975. – 208 p.
2. Bytiak Y.P. *Administrativne pravo Ukraine* [Administrative Law of Ukraine] : lecture notes / Y.P. Bytiak, V.V. Zui. – Kharkiv : National legal academy of Ukraine is the name of Yaroslav Mudriy, 1996. – 166 p.
3. Kolpakov V.K. *Administrativne pravo Ukraine* [Administrative Law of Ukraine] : textbook / V.K. Kolpakov. – Kyiv : Yurinkom Inter, 1996. – 736 p.
4. Koval L.V. *Administrativne pravo* [Administrative Law] : course of lectures / L.V. Koval. – Kyiv : VENTURI, 1996. – 207 p.
5. Kolpakov V.K. *Administrativne pravo Ukraine* [Administrative Law of Ukraine] : textbook / V.K. Kolpakov, O.V. Kuzmenko. – Kyiv : Yurinkom Inter, 2003. – 544 p.
6. Kozlov Y.M. *Predmet sovetskogo administrativnogo prava* [The Subject of the Soviet Administrative Law] : teaching aid / Y.M. Kozlov. – Moscow : Izd-vo of Moscow state university, 1967. – 160 p.

7. Kozlov Y.M. *Sovetskoe administrativnoe pravo* [Soviet Administrative Law] : handbook / Y.M. Kozlov. – Moscow : Yuridicheskaya literatura, 1985. – 535 p.
8. *Administrativne pravo Ukraine* [Ukrainian Administrative Law] : textbook [for students]. - 2nd ed. / Y.P. Bytiak, V.V. Bohutskyi, V.N. Harashchuk et al. ; ed. Y.P. Bytiak. . – Kharkiv : Pravo, 2003. – 576 p.
9. *Administrativne pravo Ukraine* [Administrative Law of Ukraine] : textbook / ed. S.V. Kivalov. – Odesa : Yuridicheskaya literatura, 2003. – 896 p.
10. Hrytsenko I.S. *Stanovlennya i rozvitok naukovikh poglyadiv na osnovni instituti vitchiznyanogo administrativnogo prava* [Formation and Development of Scientific Views on the Basic Institutions of National Administrative Law] : monograph / I.S. Hrytsenko. – Kyiv : Vidavnicho-poligrafichniy center «Kievan university», 2007. – 335 p.
11. *Administrativne pravo* [Administrative Law] : textbook / ed. Y.M. Kozlov, L.L. Popova. – Moscow : Yurist', 2000. – 728 p.
12. Kozlov Y.M. “Acceptance and Handling of Complaints of Workers in the Bodies of the Soviet State Administration“ / Y.M. Kozlov // *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. – 1954. – № 4. – P. 39-48.

УДК [347.73: 336.22] (477)

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ПОДАТКОВОГО ПРАВА В ТЕОРІЯХ РОЗВИТКУ ПОДАТКІВ

Баїк О.І., к.ю.н., асистент

*Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
вул. Князя Романа, 1/3, м. Львів, Україна
bajik.oksana@mail.ru*

У статті на основі праць науковців проаналізовано сутність основних понять податкового права, їх взаємозв'язок із теоріями розвитку податків. Охарактеризовано застосування основних понять податкового права в різні періоди розвитку людського суспільства та державності.

Ключові слова: податкове право, податок, оподаткування, розвиток, податкове законодавство.

ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ НАЛОГОВОГО ПРАВА В ТЕОРИЯХ РАЗВИТИЯ НАЛОГОВ

Баик О.И.

*Учебно-научный институт права и психологии Национального университета
«Львовская политехника», ул. Князя Романа, 1/3, г. Львов, Украина
bajik.oksana@mail.ru*

В статье на основе работ ученых проанализирована сущность основных понятий налогового права, их взаимосвязь с теориями развития налогов. Охарактеризованы применения основных понятий налогового права в разные периоды развития человеческого общества и государственности.

Ключевые слова: налоговое право, налог, налогообложение, развитие, налоговое законодательство.

BASIC CONCEPTS OF TAX LAW IN THE THEORY OF TAX DEVELOPMENT

Baik O.I.

*Educational and Research Institute of Jurisprudence and Psychology,
National University “Lviv Polytechnic”, str. Kniaz Roman, 1/3, Lviv, Ukraine
bajik.oksana@mail.ru*

On the basis of scientific papers the essence of the basic concepts of tax law, their relationship with the theories of taxes development are analyzed. Application of the basic concepts of tax law in different periods of society and state development are characterized. The author suggests differentiating the subsequent periods in the theories of development of fundamental concepts of tax law: the first period – from ancient times to the end of 1917. This period is characterized by references to taxes in ancient religious books and other written sources; in medieval times the recognition of tax payments as permanent was problematic. The theoretical basis and foundation for the development of science of taxation occurred at the beginning of the XVIII century. Important contributions to the theory of tax development of that period were the works of A. Wagner, K. Wicksell, E. de Girardin, D. McCulloch, K. Marx, John. S. Mill, D. Ricardo, J. S. de Sismondi, A. Smith, A. Thiers, etc.; the second period – from 1917 to 1991. This period is characterized by the fact that at the time of the Soviet Union the science of taxation did not develop. This is determined by the declared course on tax-free construction of socialism. However, in the world there continued the development of tax theories revealed in writings of M. Burns, R. Dornbusch, J. M. Keynes, A. Laffer, A. Pigou, M. Stein, S. Fischer, M. Friedman, R. Shmalenzi etc.; the third period – since 1991 till present. This period is characterized by the fact that in the developed market economies taxes flourish as well, they become objective part of financial relations between the state and corporations and individuals. The formation of the model of the tax system of each state ends. However, the countries that emerged at the territory of the former Soviet Union happened to be in special situation. They took the path of market reforms, including privatization of public sector enterprises. Renaissance of tax relations in Ukraine began in 1991 with the adoption of the Law of USSR “On Taxation System”. For domestic science of taxation important are centuries of experience gained in the evolution of tax theories, because today problems regarding taxation such as increasing size of the tax, increasing number of types of taxes, tax evasion and corruption and other phenomena, adversely affecting the financial situation of both taxpayers and tax authorities, remain relevant.

Key words: tax law, tax, taxation, development, tax legislation.

Сучасна правова система України постійно оновлюється з метою адаптації міжнародних правових норм, які регламентують відносини у сфері податків. Не є винятком і податкове право України. Вносяться зміни до чинного податкового законодавства України з урахуванням ситуації, яка має місце в економічній і соціально-політичній сфері. Цьому сприяють дискусії як до, так і після прийняття Податкового кодексу України, що свідчить про необхідність подальшого реформування податкової сфери та доопрацювання окремих понять і термінів, які застосовуються в Податковому кодексі України [1] і певною мірою є відмінними від тих, що використовуються в інших нормативно-правових актах.

Ми вважаємо, що для усунення поняттєво-термінологічних розбіжностей у податковому законодавстві України доцільним є звернення до досвіду, набутого в минулому, зокрема до існуючих світових теорій розвитку податків, що сприятиме більш поглибленому вивченню часу та причин їх появи й особливостей застосування.

Створенням та аналізом ефективності дії теорії розвитку податків у різні часи займалися Ф. Аквінський, С. Вобен, Т. Гоббс, Дж. Кейнс, Ф. Енгельс, О. Кенз, А. Лаффер, К. Маркс, Д. Міл, О. Мірабо, Т. Мен, Ш. Монтеск'є, В. Петті, Дж. Рікардо, Ж. Руссо, Ж. Сей, А. Сміт, А. Тюрго, М. Фрідман та ін.

В Україні висвітленню питання про теорії податків та їхній розвиток присвятили свої праці науковці В. Андрущенко, П. Бечко, Н. Бойко, Д. Гетманцев, О. Грін, О. Десятнюк, О. Замасло, О. Захарчук, Ю. Іванов, А. Крисоватий, М. Кучерявенко, Д. Павленко, І. Приймак, Н. Пришва, В. Симоненко, Т. Тучак, В. Форсюк, Ф. Ярошенко та ін.

Мета статті – проаналізувати зміст теорій розвитку податків у різні часи, зосередивши увагу на виникненні, формуванні та еволюції основних понять податкового права.

Податки є основним доходним джерелом бюджету [2, с. 176]. Без податків неможливе ефективне функціонування держави для забезпечення всіх напрямів її діяльності. Податками можна стимулювати чи, навпаки, обмежувати ділову активність. Кожен громадянин зацікавлений, щоб податки не перешкоджали покращенню його життєвого добробуту, а їх кількість і розміри були якомога меншими [3, с. 6]. Відсутність податків паралізує фінансову систему держави в цілому, робить її недієспроможною й позбавленою будь-якого сенсу в підсумку [4, с. 7]. Податки на різних етапах історичного розвитку відповідають

особливостям самого історичного періоду, зокрема способу виробництва, формам оподаткування, видам джерел доходів, напрямам витрат тощо [4, с. 8-10]. Податки як форма взаємовідносин між громадянами держави та владою мають давню історію [5, с. 45].

У ході розвитку людської думки сформувалися наукові доктрини, що отримали назву «податкові теорії». Вони стосуються різних аспектів оподаткування, ті з них, які є дослідженнями про суть і природу податків, називаються загальними теоріями оподаткування [6, с. 26].

Як зазначає А. Соколовська, еволюція теорії податків відбувалася в напрямі від обґрунтування необхідності податків, їх сутності, функцій і видів до дослідження теоретичних проблем, що лежать в основі практичних питань оподаткування – визначення шляхів та форм використання податків [7, с. 32].

Під «податковою теорією» розуміють певну систему наукових знань про суть і природу податків, їх місце, роль і значення в економічному та соціально-політичному житті суспільства [8, с. 17-23].

Для зручності дослідження теорій розвитку основних понять податкового права ми пропонуємо таку періодизацію:

- I період – від давніх часів до кінця 1917 р. (зародження та становлення теорій податків, у яких розкривається зміст, поняття, порядок та регулярність сплати податків, розвиток науки оподаткування);
- II період – від 1917 р. до 1991 р. (удосконалення існуючих та поява нових теорій податків, реформування на їх основі податкових систем);
- III період – від 1991 р. до сьогодні (зародження податкових відносин у постсоціалістичних країнах на основі досвіду зарубіжних країн, у яких теорії податків активно розвивалися впродовж усього часу).

Для *першого періоду* характерним є те, що в давнину про податки згадується в релігійних книгах та інших письмових джерелах. Однак у них наводиться інформація лише про те, скільки й кому належить сплачувати, або ж догматичні твердження без будь-яких тлумачень. Обґрунтування необхідності такої сплати (крім силового погрожування в деяких випадках) та розробки механізму сплати в цих джерелах немає. Це дає підстави стверджувати, що до середньовіччя не було теоретичних поглядів та вчення як такого про податки. Висновки тогочасних мислителів були лише фіксацією наявних на практиці перерозподільних механізмів [9, с. 90-92].

Із давніх-давен десятина як міра оподаткування уособлювала ідею податкової справедливості й раціональності, тим самим надавши значення принципу пропорційного оподаткування. Останнє назавжди вкоринилося у світових податкових системах [10, с. 122].

Арістотель у своїй праці «Політика» наголошував: «Де в держави немає необхідних доходів, виникають значні труднощі для влади, оскільки в цьому випадку неминуче доводиться поповнювати скарбницю запровадженням нових податків <...> а це все розвалило вже не одну демократію...» [11, с. 173]. Цю працю прокоментував Ф. Аквінський [12]. Він вважав податки однією з форм пограбування народу [5, с. 45].

В умовах, коли державні доходи використовувалися переважно на утримання королівського двору та ведення воєн, необхідність податків як постійної складової державних доходів заперечувалася з позицій недоторканості приватної власності [7, с. 23]. У часи середньовіччя визнання податків як постійних платежів було проблемним [13, с. 6].

Ж. Боден, який належав до школи меркантилістів, рекомендував звертатися до податків лише у виняткових випадках, оскільки вони є небезпечним засобом, здатним посварити короля з підданими [7, с. 23-24].

В умовах середньовіччя застосовувалася *теорія обміну*, яка ґрунтувалася на компенсаційному характері оподаткування. Суть теорії полягала в тому, що через податок громадяни купують у держави послуги охорони від нападу ззовні, підтримки порядку тощо [8, с. 17].

Становлення теорій розвитку податкового права та його основних понять і термінів характеризується тим, що з розширенням у XVII – XVIII ст. функцій держави й видатків на їх виконання стає все більш зрозумілою необхідність податків як надійного джерела доходів для їх фінансування [7, с. 24].

В. Петті в праці «Трактат про податки і збори» (1662 р.) визначив як основні державні видатки на оборону держави, забезпечення миру; утримання правителів; утримання духовенства та ін. [14, с. 11-13]. Ця праця є однією з перших робіт у напрямі розвитку *неокласичної теорії* податків [5, с. 46].

Представники школи фізіократів висували вимоги про звільнення промисловості від податків, щоб весь тягар оподаткування був перенесений на сільське господарство, а також відмовитися від будь-якого втручання держави в галузь сільського господарства [15, с. 28-29]. Фізіократи підтвердили й поглибили ідею поділу податків на прямі та непрямі, уперше висунули наприкінці XVII ст. Д. Локком. Із *теорії фізіократів* поставало, що земельний податок є єдиним прямим податком, тоді як усі решта – непрямими [7, с. 24].

Одним із важливих різновидів теорії обміну, започаткованої в середньовіччі, є *атомістична теорія*, яка виникла в епоху Просвітництва в XVII ст. у Франції. Засновниками цієї теорії були С. Вобан (теорія «суспільного договору») та Ш. Монтеск'є (теорія «публічного договору»). Її сутність полягала в тому, що податок є результатом договору між громадянами й державою, згідно з яким підданий вносить державі плату за охорону, захист та інші послуги. Ніхто не може відмовитися від податків, як і від користування послугами, які надає держава. Податок для громадян був ціною суспільства за внутрішній та зовнішній захист життя й майна підлеглих, гарантією їх порядку, спокою та свободи. Саме такої позиції дотримувалися Т. Гоббс, Вольтер, О. Мірабо [8, с. 17-18; 5, с. 45].

До середини XVII ст. податки вважалися необхідним злом, до якого вдавалися тимчасово, у разі крайньої необхідності, за наявності особливих умов, скрутного становища держави, коли інших способів покриття видатків не було [13, с. 3-4].

Теоретичне обґрунтування та початок розвитку науки оподаткування припадає на початок XVIII ст. [5, с. 45]. У XVIII ст. з'являється *теорія податку як страхової премії*, яка в подальшому знайшла своє продовження. Одні її прихильники розглядали платників податків як членів страхової спілки, інші вважали, що платник схожий на комерсанта, який страхує свій товар від ризику, сплачуючи страхову премію [7, с. 25].

Продовженням розроблення *класичної теорії податків* (теорія податкового нейтралітету) займався А. Сміт. Він вважав, що податки повинні бути сконструйовані таким чином, щоб, даючи дохід державі, вони не впливали негативно на економіку й суспільство. Оподаткування має бути зручним для платника податків, стягування податків має здійснюватися найбільш дешевим способом [6, с. 27]. А. Сміт першим розкрив поняття «податок», визначивши його як тягар, що накладається державою у формі закону, який передбачає і його розмір, і порядок сплати [4, с. 8], та вважав податки платою за послуги держави [13, с. 7].

А. Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) зазначав, що «кожен податок має бути в підсумку сплачений з того чи іншого з трьох різних видів доходу (ренти, прибутку й заробітної плати – О. Б.) або однаково з них усіх» [16, с. 589-647].

Подальшого розвитку класична теорія податків набула в працях Д. Рікардо, зокрема в роботі «Початки політичної економії та оподаткування» (1817 р.) [17, с. 398-473]. Д. Рікардо, як і

А. Сміт, розглядав податки як джерело фінансування непродуктивних витрат держави, а тому вважав їх злом, зазначаючи, що найкращий податок – найменший податок [7, с. 26-27]. Д. Рікардо не допускав думки, що податки здатні стимулювати будь-які додаткові ділові чи трудові зусилля. Тому держава має обходитися мінімальною сумою податків [18, с. 17].

У 1819 р. Ж. Сісмонді в праці «Нові засади політичної економії» сформулював теорію податку як *теорію насолоди*, згідно з якою податки є ціною, що сплачується громадянином за насолоди, які він отримує від суспільства. За допомогою податків громадянин купує насолоду від громадського порядку, правосуддя, забезпечення особистості та власності. Доповненням до всіх інших насолод служить національний захист, що забезпечує кожному участь у вигодах, які створює громадський порядок [19, с. 171-174; 8, с. 18; 7, с. 27]. Цю точку зору поділяв і соціаліст-економіст П. Прудон, який заявляв, що податок є обміном [20, с. 108].

Дж. Мілль розробив «*податкову теорію послуг*», згідно з якою кожна людина повинна віддати державі частину свого доходу за отримувану від неї підтримку. Тобто, сплачуючи податки, громадяни натомість отримують від держави безплатні блага та послуги. Він пов'язав податки з державними витратами, наголошуючи на суворій залежності між ними. Ця теорія набула подальшого розвитку в працях К. Вікселя та його учня Е. Ліндаля [20, с. 108-109]. Дж. Мілль найбільш послідовно обґрунтував ідею *податку як жертви*, а також *теорію рівномірності жертв*, розуміючи останню як такий розподіл податків, від якого ніхто з платників не відчував би більше чи менше незручностей, порівняно з іншими платниками [7, с. 27-28].

Як зазначає А. Соколовська, подальший розвиток ідея рівномірності обкладання отримала в працях А. Вагнера [7, с. 27-28]. Згідно з позицією А. Вагнера податки – це спеціальні засоби оплати суспільних (державних) потреб, а також регулятор розподілу національного доходу й національного багатства, створеного в процесі вільної конкуренції [18, с. 11]. А. Вагнер один із перших до суто фіскального призначення податків додає й регулятивну спрямованість цих платежів, заявивши, що податки стягуються державою частково для покриття державних видатків, частково – для змін у розподіленні суспільного продукту [20, с. 108].

Крім А. Вагнера, позиції *теорії колективних потреб* підтримували й інші представники, зокрема Л. Штейн, А. Шеффле, Ф. Нітті, Е. Сакс, Е. Селігман [7, с. 28]. Для А. Штейна податки – це встановлена державою сукупність індивідуальних внесків, що стягуються на основі права в адміністративному порядку [18, с. 11].

У другій половині XIX ст. отримала розвиток *теорія страхової премії* в працях А. Тьєра, Е. де Жирардена, Д. Мак-Куллоха. Так, згідно з концепцією А. Тьєра члени суспільства утворюють щось на зразок страхової компанії, у якій кожен має платити пропорційно своєму доходу або майну, оскільки витрати охорони й захисту повинні розподілятися відповідно до суми власності, що охороняється [7, с. 25].

Прихильниками *прогресивної теорії оподаткування* (податкові ставки й тягар оподаткування збільшуються зі зростанням доходу платника податків) були К. Маркс і Ф. Енгельс, які пов'язували її зі знищенням приватної власності й побудовою соціалізму [8, с. 22]. Зокрема, К. Маркс звертав увагу на те, що «за відомого рівня розвитку й досить широких розмірів товарного виробництва функція грошей як засобу платежу виходить за межі сфери товарного обігу. Гроші стають загальним товаром договірних зобов'язань <...> Податки перетворюються в грошові платежі...» [21, с. 151].

Наприкінці XIX – XX ст. важливим у теорії податків був внесок К. Вікселя, який обґрунтовував доцільність підпорядкування оподаткування принципу еквівалентності – забезпечення відповідності податкових платежів на користь держави обсягу суспільних послуг, наданих державою кожному громадянину [7, с. 29].

Другий період характеризується тим, що за часів існування СРСР наука про податки практично не розвивалася. Це пов'язано з тим, що було проголошено курс на безподаткове будівництво соціалізму. Вважалося, що коли в державі єдина форма власності – держава, то податки не можуть бути застосовані до державних підприємств та установ, тому що їх доходи – це доходи державні. Докорінна перебудова всієї податкової системи в державі почалася із середини 80-х рр., із переходом на ринкові умови господарювання [5, с. 48].

Однак у світі податкові теорії продовжували розвиватися. Теорію податків, долучену до концепції добробуту та справедливості, найповніше розкрито в працях А. Пігу. На його думку, справляння податків проходить поза ринковими відносинами, і в оподаткуванні не можна використовувати граничної корисності [20, с. 109]. Розроблена А. Пігу *теорія зовнішніх ефектів (екстерналій)* посідає важливе місце в сучасній фінансовій науці [7, с. 29-30].

У 1936 р. Дж. Кейнс у праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» на противагу аргументам і висновкам класичної теорії протиставив свої аргументи й висновки [22, с. 137]. Він зазначав, що зміни в податковій політиці є одним з об'єктивних факторів, які впливають на схильність до споживання. Дж. Кейнс вважав, що «якщо податкова політика навмисно використовується як інструмент, за допомогою якого має бути досягнуто більш справедливого розподілу доходів, вона буде, звичайно, ще сильніше впливати на збільшення схильності до споживання» [22, с. 137, 210; 8, с. 19; 7, с. 30].

У 50-х рр. ХХ ст. М. Фрідманом (вважав, що між економікою й політикою існує тісний зв'язок [23, с. 7]), на основі кількісної теорії грошей була сформована податкова *теорія монетаризму* (основна праця М. Фрідмана – «Кількісна теорія грошей») [8, с. 19]. Монетаристи вважали, що грошова сфера є головним джерелом криз і нестабільності економічного розвитку [24, с. 196], тому що податки впливають на грошовий обіг нарівні з іншими механізмами [8, с. 19].

На початку 80-х рр. ХХ ст. М. Бернс, М. Стайн та А. Лаффер сформулювали *теорію економіки пропозиції*, яка поставала з того, що високе оподаткування негативно впливає на підприємницьку діяльність та інвестиційну активність, що в підсумку призводить до зменшення податкових надходжень [8, с. 19]. Зокрема, А. Лаффер обґрунтував пряму залежність між прогресивністю оподаткування, доходами бюджету й оподаткування частини національного виробництва. Він вважав, що зниження податкових ставок може сприяти ліквідації бюджетного дефіциту, зменшенню державного боргу [20, с. 110]. Теорія А. Лаффера покладена в основу податкових реформ, проведених у США та країнах Західної Європи, починаючи з 80-х рр. ХХ ст. [25, с. 24].

С. Фішер, Р. Дорнбуш та Р. Шмалензі вважали, що «діяльність держави не настільки нешкідлива, хтось за неї повинен оплачувати. Державними структурами різних рівнів вводиться безліч податків на громадян <...> Люди намагаються уникнути податків, а це призводить до того, що суспільство даремно витрачає свої ресурси. Насправді податки часто так спотворюють ринок, що досягти соціально оптимального розподілу ресурсів неможливо» [26, с. 250].

Для *третього періоду* характерним є те, що за умов розвинутої ринкової економіки податки набувають найбільшого розвитку. Саме вони стають об'єктивним елементом фінансових відносин між державою та юридичними й фізичними особами. Завершується формування моделі податкової системи кожної держави. Вона включає методи й об'єкти оподаткування, ставки податків, строки їх сплати, контроль за надходженням та витрачанням [4, с. 16].

В особливій ситуації опинилися держави, які утворилися на території колишнього СРСР. Вони пішли шляхом ринкових реформ, взявши курс на приватизацію підприємств державного сектору. При цьому фактично повністю було втрачене управління державним сектором [4, с. 16]. Відродження податкових відносин в Україні почалося з прийняття Закону УРСР «Про систему оподаткування» від 25 червня 1991 р., у якому було закладено принципи

побудови податкової системи [5, с. 49]. З 1992 р. почалося цілеспрямоване формування власної податкової системи: у 1992-1993 рр. – поява нових видів податків: податок на дохід, податок на додану вартість; сформовано три концепції перспективного розвитку податкової системи України; у 1994–1999 рр. сформовано чіткі механізми, до існуючих податків додали податок на промисел; з 2000 р. набрав чинності Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом та державними цільовими фондами» (2001 р.), Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» (2004 р.), внесено зміни до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», яким зменшено ставку податку до 25% [5, с. 48].

У сучасній фінансовій науці та податковому законодавстві використовують три основні терміни, якими позначаються платежі державі [20, с. 112-113]:

- *плата* передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою (державне мито, збори за соціальне використання природних ресурсів, за забруднення навколишнього середовища, рентні платежі тощо). Значною мірою частина їх має відшкодувальний характер: вони є платою за послуги, які надаються державою, платою за отримання дозволу на якусь діяльність тощо;
- *відрахування* передбачає цільове призначення платежів. Воно може бути або частковим, тобто встановленим згідно з економічним змістом платежів (збір за геологорозвідувальні роботи тощо), або повним, коли використання коштів у повному обсязі здійснюється лише за цільовим призначенням (збір до державних цільових фондів тощо);
- *податки* є сукупністю фінансових відносин, що складаються в процесі перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) з метою створення централізованого державного фонду для фінансування суспільних функцій.

Отже, проаналізувавши еволюцію теорій податків у суспільстві представниками різних наукових шкіл, ми вважаємо, що їх багатовіковий досвід є важливим як для вітчизняної науки податкового права, так і для системи оподаткування в цілому, адже на сьогодні залишаються актуальними одвічні проблеми сфери оподаткування: підвищення розміру податку, збільшення видів податків, ухилення від податку шляхом корупції та інше, що негативно відображається як на матеріальному становищі платників податків, так і податкових органів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-17. – Ст. 112.
2. Музика-Стефанчук О. Фінансове право : [навчальний посібник] / О. Музика-Стефанчук. – 3-тє вид. доп. і перероб. – К. : Атіка, 2009. – 264 с.
3. Податкові спори : виникнення, природа, засоби врегулювання : [навчальний посібник] / [С. Буряк, П. Мельник, Ф. Ярошенко та ін.] ; за заг. ред. С. Буряка. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 800 с.
4. Іванов Ю. Податкова система : [підручник] / Ю. Іванов, А. Крисоватий, О. Десятнюк. – К. : Атіка, 2006. – 920 с.
5. Бечко П. Основи оподаткування : навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / П. Бечко, О. Захарчук. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 168 с.
6. Грачева Е. Налоговое право : [учебник] / Е. Грачева, М. Ивлиева, Э. Соколова. – М. : Юристъ, 2005. – 223 с.

7. Соколовська А. Основи теорії податків : [навчальний посібник] / А. Соколовська. – К. : Кондор, 2010. – 326 с.
8. Замасло О. Податкова система : [навчальний посібник] / О. Замасло, І. Приймак, О. Грін. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 378 с.
9. Лебедзевич Я. Теорії походження податків / Я. Лебедзевич // Міжнародний збірник наукових праць. – 2006. – Вип. 3(6). – С. 88–99.
10. Андрущенко В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція) : [монографія] / В. Андрущенко, Т. Тучак. – К. : Алерта, 2013. – 384 с.
11. Арістотель. Політика / Арістотель ; пер. з давньогр. О. Кислюк. – К. : Основи, 2000. – 239 с.
12. Аквінський Т. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / Т. Аквінський ; пер. з латини О. Кислюк ; передм. В. Котусенко. – К. : Основи, 2003. – 794 с.
13. Ярошенко Ф. Історія податків та оподаткування в Україні : [навчальний посібник] / Ф. Ярошенко, В. Павленко. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2002. – 240 с.
14. Петти В. Трактат о налогах и сборах. Антология экономической классики / В. Петти. – М. : МП ЭКОНОВ ; КЛЮЧ, 1993. – 475 с.
15. Леонтьев Л. Революционный переворот в политической экономии, совершенный К. Марксом и Ф. Энгельсом : [стенограмма лекций] / Л. Леонтьев ; Всесоюзное общество по распространению политических и научных знаний. – М. : Знание, 1955. – 96 с.
16. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Изд-во соц.-полит. лит-ры, 1962. – 684 с.
17. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Антология экономической классики / Д. Рикардо. – М. : МП ЭКОНОВ ; КЛЮЧ, 1993. – 475 с.
18. Андрущенко В. Податкові системи зарубіжних держав : [навчальний посібник] / В. Андрущенко, І. Варналій, Т. Тучак. – К. : Кондор, 2012. – 222 с.
19. Сисмонди Ж. Новые начала политической экономии, или О богатстве в его отношении к народонаселению / Ж. Сисмонди ; перевод под ред. А. Кона. – М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1936. – 386 с.
20. Романенко О. Фінанси : [підручник] / О. Романенко. – 4-те вид. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 312 с.
21. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии : в 4 т. / К. Маркс. – М. : Политиздат, 1988 – . – Т. 1 : Процесс производства капитала. – 1998. – 891 с.
22. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики : в 2 т. / Дж. Кейнс ; предисл. и сост. И. Столярова. – М. : ЭКОНОВ, 1992 – . – Т. 2. – 1992. – 486 с.
23. Фридрих и Хайек о свободе / под общ. ред. Г.С. Лисичкина. – Минск : Полифакт – Референдум, 1990. – 126 с.
24. Коваленко Д. Гроші та кредит : теорія і практика : [навчальний посібник] / Д. Коваленко. – 3-те вид. допов. та перероб. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.
25. Пришва Н. Податкове право : [навчальний посібник] / Н. Пришва. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 368 с.
26. Морган Дж. Руководство по изучению учебника «Экономика» С. Фишера, Р. Дорнбуша, Р. Шмалензи / Дж. Морган. – М. : Дело, 1997. – 509 с.

REFERENCES

1. “Tax Code of Ukraine of 02.12.2010 № 2755-VI” // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2011. – № 13-17. – Art. 112.
2. Muzyka-Stefanchuk O. *Finansove pravo* [Financial Law]: teaching aids / O. Muzyka-Stefanchuk. – 3th edition complemented and done. – Kyiv : Atika, 2009. – 264 p.
3. *Podatkovi spori : viniknennya, priroda, zasobi vregulyuvannya* [Tax Disputes : Origin, Nature, Means of Settlement] : teaching aids / [S. Buriak, P. Melnyk, F. Yaroshenko et al.]. – Kyiv : Yurinkom Inter, 2009. – 800 p.
4. Ivanov Y. *Podatkova sistema* [Tax System]: teaching aid / Y. Ivanov, A. Krysovatyi, O. Desiatniuk. – Kyiv : Atika, 2006. – 920 p.
5. Bechko P. *Osnovi opodatkovannya* [Fundamentals of Taxation]: textbook for students / P. Bechko, O. Zakharchuk. – Kyiv : Center uchbovoy literaturi, 2009. – 168 p.
6. Gracheva E. *Nalogovoe pravo* [Tax Law]: teaching aid / E. Gracheva, M. Ivlieva, E. Sokolov. – Moscow : Yurist', 2005. – 223 p.
7. Sokolovska A. *Osnovi theory podatkiv* [Fundamentals of the Theory of Taxation]: teaching aid / A. Sokolovska. – Kyiv : Condor, 2010. – 326 p.
8. Zamaslo O. *Podatkova sistema* [Tax System]: teaching aid / O. Zamaslo, I. Pryimak, O. Hrin. – Lviv : Lviv national university of the name of Ivan Franc, 2011. – 378 p.
9. Lebedzevych Y. “Theories of Origin of Taxes” / Y. Lebedzevych // *Mizhnarodniy zbirnik naukovikh prac'*. – Iss. 3 (6). – 2006. – P. 88-99.
10. Andrushchenko V. *Moral'no-etichni imperativi podatkiv tha opodatkovannya (zakhidna tradiciya)* [Moral and Ethical Imperatives of Taxes and Taxation (Western Tradition)]: monograph / V. Andrushchenko, T. Tuchak. – Kyiv : Alerta, 2013. – 384 p.
11. Aristotle. *Politica* [Politics] / Aristotle; translation is from ancient greek O. Kislyuk. – Kyiv : Osnovi, 2000. – 239 p.
12. Aquinas. T. *Komentari do Aristotelevoy «Polytics»* [Comments on Aristotle's “Politics”] / T. Aquinas; translation is from Latin of O. Kislyuk. – Kyiv : Osnovi, 2003. – 794 p.
13. Yaroshenko F. *Istoriya podatkiv tha opodatkovannya v Ukraine* [History of Taxes and Taxation in Ukraine]: teaching aid / F. Yaroshenko, V. Pavlenko. – Irpin' : Academy of government tax service of Ukraine, 2002. – 240 p.
14. Petty W. *Traktat oh nalogakh i sborakh. Antologiya ekonomicheskoy klassiki* [Treatise of Taxes and Contributions. Anthology of Economic Classics] / W. Petty. – Moscow : EKONOV, 1993. – 475 p.
15. Leontiev L. *Revolucionnyy perevorot v politicheskoy ekonomii, sovershenny K. Marksom i F. Engel'som* [Revolution in Political Economy Made by K. Marx and F. Engels] / L. Leontiev. – Moscow : Znanie : 1955. – 107 p.
16. Smith A. *Issledovanie oh prirode i prichinakh bogatstva narodov* [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations] / A. Smith. – Moscow : Izd-vo social'noy politicheskoy literatury, 1962. – 684 p.
17. Ricardo D. *Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya. Antologiya ekonomicheskoy klassiki* [On the Principles of Political Economy and Taxation. Anthology of Economic Classics] / D. Ricardo. – Moscow : EKONOV, 1993. – 475 p.
18. Andrushchenko V. *Podatkovi sistemi zarubizhnikh derzhav* [Tax Systems of Foreign Countries]: teaching aid / V. Andrushchenko, I. Varnalii, T. Tuchak. – Kyiv : Condor, 2012. – 222 p.
19. Simonde de Sismondi J. *Novye nachala politicheskoy ekonomii, ili Oh bogatstve v ego otnoshenii k narodonaseleniyu* [New Principles of Political Economy or Of Wealth in Its

- Relation to Population] / J. Simonde de Sismondi ; перевод под ред. А. Кона. – Moscow : Gosudarstvennoe Social'no Ekonomicheskoe Izdatel'stvo, 1936. – 386 p.
20. Romanenko O. *Financi* [Finance] : teaching aid / O. Romanenko. – 4th edition. – Kyiv : Center uchbovoy literaturi, 2009. – 312 p.
 21. Marx K. *Kapital. Kritika politicheskoy ekonomii* [Capital. A Critique of Political Economy] : in 4 vol. / K. Marx. – Moscow : Politizdat, 1988. – Vol. 1. – 891 p.
 22. Keynes J. *Obschaya teoriya zanyatosti, procenta i deneg. Antologiya ekonomicheskoy klassiki* [General Theory of Employment, Interest and Money. Anthology of Economic Classics] : in 2 vol. / J. Keynes ; предисл. и сост. И. Столярова. – Moscow : EKONOV, 1992. – Vol. 2. – 486 p.
 23. *Fridman i Khayek oh svobode* [Friedman and Hayek on Liberty] / general release G.S. Lisichkin. – Minsk : POLIFAKT-REFERENDUM, 1990. – 126 p.
 24. Kovalenko D. *Groshi tha kredit : teoriya i praktika* [Money and Credit : Theory and Practice] : teaching aid / D. Kovalenko. – 3th edition complemented and done. – Kyiv : Center uchbovoy literaturi, 2011. – 352 p.
 25. Pryshva N. *Podatkove pravo* [Tax Law] : teaching aid / N. Pryshva. – Kyiv : Yurinkom Inter, 2010. – 368 p.
 26. Morgan J. *Rukovodstvo po izucheniyu uchebnika «Ekonomika» S. Fishera, R. Dornbusha, R. Shmalenzi* [Study Guide to Accompany “Economics” by S. Fisher, R. Dornbusch, R. Schmalensee] / J. Morgan. – Moscow : Izd-vo «Delo», 1997. – 509 p.

УДК 342.95

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІТИЧНОЮ СФЕРОЮ

Бондаренко К.В., к.ю.н., доцент

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна
bondarenkokate@gmail.com*

Статтю присвячено визначенню та характеристиці особливостей суб'єктів державного управління адміністративно-політичною сферою. Увагу приділено суб'єктам державного управління такими галузями, як національна безпека, оборона, внутрішні справи, закордонні справи, юстиція та державна служба. Виокремлено особливості, характерні для суб'єктів управління кожної із зазначених галузей.

Ключові слова: державне управління, суб'єкт державного управління, адміністративно-політична сфера, національна безпека, оборона, закордонні справи, внутрішні справи, юстиція, державна служба.

ОСОБЕННОСТИ СУБЪЕКТОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ СФЕРОЙ

Бондаренко Е.В.

*Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ул. Фонтанская дорога, 23, г. Одесса, Украина
bondarenkokate@gmail.com*

Статья посвящена определению и характеристике особенностей субъектов государственного управления административно-политической сферой. Внимание уделяется субъектам

государственного управления такими отраслями, как национальная безопасность, оборона, внутренние дела, иностранные дела, юстиция и государственная служба. Выделены особенности, характерные для субъектов управления каждой из указанных отраслей.

Ключевые слова: государственное управление, субъект государственного управления, административно-политическая сфера, национальная безопасность, оборона, иностранные дела, внутренние дела, юстиция, государственная служба.

SPECIFIC FEATURES OF THE STATE MANAGEMENT SUBJECTS OF THE ADMINISTRATIVE-POLITICAL SPHERE

Bondarenko K.V.

*National university "Odessa law academy", str. Fontanska Doroha, 23, Odessa, Ukraine
bondarenkokate@gmail.com*

State management always was and still remains the central category of the administrative law of Ukraine because the administrative law regulates legal relations in the sphere of the state management. Despite the great number of the scientific researches of the national scientists concerning the definition and the essence of the state management, its specific features, and also the subject and the object of the state management, by this day the administrative law science have not reached the single position on those categories. To our mind, the research of the term "the state management subject of the administrative-political sphere" is relevant today.

The article is given up to the definition and characteristic of the specific features of the state management subjects of the administrative-political sphere. The attention is devoted to subjects of the state management of such fields as national security, defense, foreign affairs, internal affairs, justice, and state service. There are marked out specific features that are characteristic for subjects of the state management of each mentioned fields.

After making a characteristic of the state management subjects of the separate fields of the administrative-political sphere it's possible to make some conclusions concerning the existence of the specific features of the subjects of the whole mentioned sphere. It is considered that for the subjects of that sphere typical are common features, which are the following: existence of the specially assigned bodies that act beyond the executive bodies system and have a special normative-legal status; specific (wider) competence of the President of Ukraine on the state management of the fields of that sphere; existence of the management bodies that are functioning not only on the territory of Ukraine, but also on the territory of the other states, which should observe the legislation of Ukraine and also the legislation of the state of their sojourn in their activity; and also some different features, among which we can name, on the one hand, strict hierarchy and subordination of the levels of separate fields, and, on the other hand, absence of such hierarchy and unified centralized management center – in other fields.

Key words: state management, subject of the state management, administrative-political sphere, national security, defense, foreign affairs, internal affairs, justice, state service.

Категорія «державне управління» є комплексним інститутом адміністративного права України, який розглядається вченими з різних точок зору. Особливої уваги заслуговують елементи, з яких складається державне управління – суб'єкт, об'єкт та зміст, оскільки саме їх детальний аналіз дає змогу осягнути сутність та правову природу державного управління. У сучасних умовах розвитку української держави та вітчизняної науки вбачається актуальним дослідження системи суб'єктів державного управління адміністративно-політичної сфери державного управління через її специфіку та важливість для ефективного функціонування держави.

Питанням характеристики суб'єктів державного управління приділяли увагу такі вчені, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Л.Р. Біла-Тіунова, В.Я. Малиновський, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков, Ю.П.Битяк, В.М. Мартиненко, В.П. Пилипишин та ін., проте, розглядаючи цю категорію, представники вітчизняної науки не дійшли згоди, у той час як особливостям суб'єктів державного управління адміністративно-політичною сферою не приділялося достатньо уваги. Як правило, аналізувалося та піддавалося характеристиці державне управління окремими галузями, які входять до адміністративно-політичної сфери, не надаючи комплексного аналізу управління та суб'єктів управління всієї сфери.

Отже, завданням статті є характеристика особливостей суб'єктів державного управління адміністративно-політичною сферою.

А. Петров визначає суб'єкта управління як спеціальну групу людей, які за допомогою різних форм організаційної практики здійснюють необхідні рухи об'єкта. А. Годунов зазначає, що суб'єктом управління в суспільних процесах виступають люди. Ю. Тихомиров указує, що суб'єкти, які управляють суспільством, – це або народ у цілому, або окремі його верстви, об'єднання, колективи, оформлені відповідним чином у політико-правових формах через систему державних і громадських організацій, інститути безпосередньої демократії. В. Афанасьєв наголошує, що суб'єктом управління є складна система державних і недержавних організацій. В. Бакуменко вважає, що суб'єктом державного управління є система державної влади у вигляді спеціально утворених органів влади, що взаємодіють, між якими розподілено певні функції державного управління [1].

На думку В. Колпакова, головною особливістю суб'єкта є те, що ним є держава в цілому. В управлінському процесі вона представлена системою спеціальних, як правило, державних органів. Особливості цих органів як безпосередніх суб'єктів державного управління такі: по-перше, вони формуються державою (з волі держави); по-друге, наділені державно-владними повноваженнями; по-третє, здійснюють управлінські функції від імені держави [2, с. 17]. Головною рисою суб'єкта державного управління є наявність у нього певної компетенції та владних повноважень, які дають змогу втілювати свою волю у формі управлінських рішень, керівних команд, обов'язкових до виконання.

Таким чином, відсутній єдиний підхід до розуміння суб'єкта державного управління. Можна виділити три основні позиції, відповідно до яких до суб'єктів державного управління відносять: 1) народ, людей та спеціальні групи суб'єктів; 2) систему державних та недержавних організацій; 3) державу в особі уповноважених суб'єктів або державні органи.

Цікавою є позиція законодавця із цього приводу, яка знайшла своє відображення в декількох нормативно-правових актах. В одних визначається, що суб'єкти управління – персонал, функціональні служби, структурні підрозділи, спеціально створені органи, які впливають на систему управління з метою забезпечення її функціонування [3]. Відповідно до інших суб'єкт управління розуміється як система, наділена певною компетенцією й державно-владними повноваженнями, що дозволяють їй втілювати свою волю у формі керівних команд чи рішень, обов'язкових для виконання, тобто це система, що управляє.

Отже, вітчизняний законодавець у різних нормативно-правових актах розглядає суб'єктів державного управління в широкому розумінні – як систему, наділену певною компетенцією й державно-владними повноваженнями, та в вузькому – як персонал, функціональні служби, структурні підрозділи, спеціально створені органи.

Адміністративно-політична сфера державного управління має особливих суб'єктів управління, що обумовлено особливістю галузей управління, які складають цю сферу. Так, до адміністративно-політичної сфери традиційно належать галузі національної безпеки, оборони, закордонних справ, внутрішніх справ, юстиції, а також державної служби. Загальними суб'єктами державного управління для всіх галузей цієї сфери виступають Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в державі, Президент України – голова держави, Кабінет Міністрів України – вищий орган виконавчої влади. Вважаємо, що більш цікавим та необхідним є аналіз саме спеціальних суб'єктів державного управління адміністративно-політичною сферою.

Систему суб'єктів державного управління в галузі національної безпеки становлять такі органи державної влади:

1. Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО України) є координаційним органом із питань національної безпеки й оборони при Президентові України. Функціями Ради національної безпеки й оборони України є координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони в мирний час; координація та здійснення контролю за діяльністю органів

виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України тощо [4].

2. Служба безпеки України – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, на який покладається в межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань із боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [5].
3. Державна прикордонна служба України – орган, на який покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні [6].
4. Служба зовнішньої розвідки України – це державний орган, який здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах. Служба зовнішньої розвідки України підпорядкована Президентові України та підконтрольна Президентові України й Верховній Раді України [7].
5. Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони – це орган Верховної Ради України, який утворюється з народних депутатів України для здійснення за окремими напрямками законопроектної роботи в галузі національної безпеки й оборони, підготовки й попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій. Комітет відповідальний перед Верховною Радою України та підзвітний їй [8].
6. Управління державної охорони України – це державний правоохоронний орган спеціального призначення. Головні завдання спеціальної служби спрямовані на забезпечення безпеки Президента України, вищих посадових осіб держави, а також на охорону адміністративних будівель та об'єктів органів державної влади України (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України та інші) [9].
7. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України – це державний орган, який призначений для забезпечення функціонування й розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань [10].
8. Державна служба України з надзвичайних ситуацій – це центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України через Міністра оборони України. Цей орган забезпечує реалізацію державної політики у сферах цивільного захисту, захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, профілактики травматизму невиробничого характеру, а також гідрометеорологічної діяльності [11].

Таким чином, галузь національної безпеки відрізняється з-поміж інших галузей тим, що більшість суб'єктів державного управління цієї галуззю становлять органи спеціального призначення, які діють поза системою органів виконавчої влади та мають особливий нормативно встановлений статус. Також окремо слід відмітити те, що деякі науковці

виділяють також суб'єктів забезпечення національної безпеки, серед яких вирізняють, окрім зазначених вище, такі: український народ, Конституційний Суд України, суди, прокуратура, Національний банк України.

У галузі оборони, крім РНБО, слід виділити таких суб'єктів:

1. Міністерство оборони України (далі – Міноборони) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України. Міноборони України є органом військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні Сили України. Міноборони є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та реалізації державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони й військового будівництва, а також у формуванні державної політики у сферах цивільного захисту, захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, профілактики травматизму невиробничого характеру, гідрометеорологічної діяльності [12].
2. Генеральний штаб Збройних Сил України є головним військовим органом із планування оборони держави, управління застосуванням Збройних Сил України, координації та контролю за виконанням завдань у сфері оборони іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами [12].
3. Військові комісаріати є місцевими органами військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку й військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації в особливий період людських і транспортних ресурсів на відповідній території [13].

Суб'єкти державного управління в галузі оборони, крім спеціального органу – РНБО, утворюють єдину систему із центральним органом в особі Міноборони. Окремо слід відзначити особливу роль Президента України в управлінні цією галуззю, оскільки саме Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України.

У галузі закордонних справ варто зазначити:

1. Міністерство закордонних справ України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері зовнішніх зносин України [14].
2. Дипломатичні представництва України є постійно діючою установою України за кордоном, що покликана підтримувати офіційні міждержавні відносини, здійснювати представництво України, захищати інтереси України, права та інтереси її громадян і юридичних осіб [15].
3. Консульські установи України захищають за кордоном права та інтереси України, юридичних осіб і громадян України [16].

До особливостей можна віднести те, що органи управління закордонними справами спеціальної компетенції функціонують не тільки на території України, а й в інших країнах, це дипломатичні представництва, консульські установи та представництва України при міжнародних організаціях. У своїй діяльності ці органи мають дотримуватися як норм законодавства України, так і норм країни-перебування.

У галузі внутрішніх справ суб'єктами управління є такі органи:

1. Міністерство внутрішніх справ України – орган, що входить до системи органів виконавчої влади і є головним у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини та

громадянина, власності, інтересів суспільства й держави від злочинних посягань, боротьби зі злочинністю, розкриття та розслідування злочинів, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, а також із питань формування державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [17].

2. Національна гвардія України є військовим формуванням із правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України й призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами із забезпечення державної безпеки й захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [18].
3. Міліція – державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права та свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства й держави від протиправних посягань [19].

Суб'єктів державного управління в галузі внутрішніх справ відрізняють сувора ієрархічність, субординація, управління з єдиного центра, яким виступає Міністерство внутрішніх справ України. Також специфічною рисою органів управління внутрішніми справами є правоохоронний характер діяльності, що передбачає можливість застосування спеціальних засобів і, відповідно до цього, підвищені вимоги до службовців цих органів.

Суб'єктами державного управління в галузі юстиції є такі:

1. Міністерство юстиції України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, державну політику з питань банкрутства та використання електронного цифрового підпису, у сфері нотаріату, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері архівної справи й діловодства та створення й функціонування державної системи страхового фонду документації тощо [20].
2. Вища рада юстиції є колегіальним незалежним органом, відповідальним за формування високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно та неупереджено здійснювати правосуддя на професійній основі, а також за прийняття рішень стосовно порушень суддями та прокурорами вимог щодо несумісності та в межах своєї компетенції про їх дисциплінарну відповідальність [21].
3. Координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу створена для забезпечення взаємодії органів державної влади та недержавних інституцій під час виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [22].
4. Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини є посадовою особою, на яку покладено повноваження щодо забезпечення представництва України в Європейському Суді з прав людини [23].
5. Державна виконавча служба України входить до системи органів Міністерства юстиції України та здійснює виконання рішень судів, третейських судів та інших органів, а також посадових осіб відповідно до законів України. Завданням державної виконавчої служби є своєчасне, повне й неупереджене примусове виконання рішень, передбачених законом [24].

6. Державна реєстраційна служба України (далі – Укрдержреєстр) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України та входить до системи органів виконавчої влади. Укрдержреєстр є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань реалізації державної політики у сферах державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань тощо [25].
7. Державні нотаріальні контори. Нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності [26].
8. Територіальні органи юстиції: управління юстиції, управління та відділи Державної виконавчої служби, реєстраційні служби та відділи державної реєстрації актів цивільного стану реєстраційних служб, а також науково-дослідні установи судових експертиз та підрозділи з питань банкрутства.

Головною особливістю органів управління юстицією є самостійність та незалежність цих органів, відсутність централізованою системи зі встановленою ієрархією. Слід також відмітити, що всі вищезазначені органи, відділи та служби є надзвичайно різними за напрямками діяльності, завданнями та повноваженнями, підпорядкованістю, підзвітністю й підконтрольністю, а також використовують різні форми та методи управління.

У галузі державної служби можна виокремити такі:

1. Національне агентство України з питань державної служби (далі – Нацдержслужба), що є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізацію єдиної державної політики у сфері державної служби, здійснює функціональне управління державною службою [27].
2. Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу – державна установа, що належить до сфери управління Нацдержслужби. Орган утворено з метою поглиблення співробітництва між Україною та Європейським Союзом у сфері державної служби та державного управління, удосконалення механізму координації інституціонального забезпечення їх адаптації до стандартів Європейського Союзу [28].
3. Кадрові служби державних органів.

Галузь державної служби вирізняється наявністю, крім централізованого спеціально-створеного органу державного управління – Національного агентства України з питань державної служби, надзвичайно широкого кола місцевих органів управління – кадрових служб державних органів, які в межах визначеної компетенції та на підставі законодавства України мають змогу приймати управлінські рішення та правові акти управління.

Таким чином, здійснивши характеристику суб'єктів державного управління окремими галузями адміністративно-політичної сфери, можна дійти висновку щодо наявності певних особливостей суб'єктів всієї вищезазначеної сфери. Так, вважаємо, що для суб'єктів цієї сфери є характерними як спільні риси, до яких можна віднести наявність органів спеціального призначення, які діють поза системою органів виконавчої влади та мають особливий нормативно встановлений статус; особливі (більш широкі) повноваження Президента України зі здійснення управління галузями сфери; наявність органів управління, які функціонують не тільки на території України, а й в інших країнах, у яких ці органи мають дотримуватися як норм законодавства України, так і норм країни-перебування; так і відмінні риси, до яких відносяться, з одного боку, суворі ієрархічність та підпорядкованість ланок

окремих галузей, а з іншого боку, відсутність такої ієрархії та єдиного централізованого управлінського органу в інших галузях.

Перспективами подальших досліджень є аналіз та характеристика суб'єктів державного управління адміністративно-політичної сфери як специфічної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малиновський В.Я. Державне управління : навчальний посібник [Електронний ресурс] / В.Я. Малиновський. – вид. 2-ге, доп. та перероб. – К. : Атіка, 2003. – 576 с. – Режим доступу : <http://elearn.univector.net/mod/resource/view.php?id=24072>.
2. Колпаков В.К. Адміністративне право України : підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
3. Про систему управління безпекою судноплавства на морському і річковому транспорті : Положення, затверджене Наказом Міністерства транспорту України від 20 листопада 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 52. – Ст. 2844.
4. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237.
5. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
6. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208.
7. Про Службу зовнішньої розвідки України : Закон України від 1 грудня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 8. – Ст. 94.
8. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 4 квітня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 19. – Ст. 134.
9. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 4 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 236.
10. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 258.
11. Про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : Положення, затверджене Указом Президента України від 16 січня 2013 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 5. – Ст. 154.
12. Про Положення про Міністерство оборони України та Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1240.
13. Про військові комісаріати : Положення, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2013 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 42. – Ст. 1503.
14. Про Міністерство закордонних справ : Положення, затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1220.
15. Про дипломатичне представництво України за кордоном : Положення, затверджене Розпорядженням Президента України від 22 жовтня 1992 р. // Збірник розпоряджень Президента. – 1992. – № 4.
16. Про Консульський статут України : Указ Президента України від 2 квітня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/127/94>.

17. Про Міністерство внутрішніх справ України : Положення, затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1222.
18. Про Національну Гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 17. – Ст. 594.
19. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
20. Про Міністерство юстиції України : Положення, затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 28. – Ст. 1162.
21. Про Вищу раду юстиції : Закон України від 15 січня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 25. – Ст. 146.
22. Про Координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Положення, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 42. – Ст. 2763.
23. Про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини : Положення, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 22. – Ст. 1655.
24. Про Державну виконавчу службу : Закон України від 24 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36–37. – Ст. 243.
25. Про Державну реєстраційну службу України : Положення, затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 28. – Ст. 1163.
26. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
27. Про Національне агентство України з питань державної служби : Положення, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 81. – Ст. 2288.
28. Про Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу : Положення, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 41. – Ст. 1367.

REFERENCES

1. Malinovskiy V.Y. *Derzhavne upravlinnya* [Governance] : teaching aid [Electronic resource] / V.Y. Malinovskiy. – edition of 2th, complemented and it is done. – Kyiv: Atika, 2003. – 576 p. – Access mode: <http://elearn.univector.net/mod/resource/view.php?id=24072>.
2. Kolpakov V.K. *Administrativne pravo Ukraine* [Administrative Law of Ukraine] : teaching aid / V.K. Kolpakov, O.V. Kuzmenko. – Kyiv : Yurinkom Inter, 2003. – 544 p.
3. “On the Safety Management System of Navigation for Sea and River Transport” : Provision Approved by the Ministry of Transport of Ukraine on November 20, 2003 // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2003. – № 52. – Art. 2844.
4. “On the National Security and Defense Council of Ukraine” : Law of Ukraine of March 5, 1998 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 1998. – № 35. – Art. 237.
5. “On the Security Service of Ukraine” : Law of Ukraine of March 25, 1992 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 1992. – № 27. – Art. 382.

6. “On the State Border Guard Service of Ukraine” : Law of Ukraine of April 3, 2003 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2003. – № 27. – Art. 208.
7. “On the Foreign Intelligence Service of Ukraine” : Law of Ukraine of December 1, 2005 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2006. – № 8. – Art. 94.
8. “On Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine” : Law of Ukraine of April 4, 1995 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 1995. – № 19. – Art. 134.
9. “On State Protection of the Bodies of State Power and Officials of Ukraine” of March 4, 1998 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 1998. – № 35. – Art. 236.
10. “On the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine” : Law of Ukraine on February 23, 2006 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2006. – № 30. – Art. 258.
11. “On the State Emergency Service of Ukraine” : Regulation approved by Decree of the President of Ukraine of January 16, 2013 // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2013. – № 5. – Art. 154.
12. “On the Regulation of the Ministry of Defense of Ukraine and the Regulations of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine”, Decree of the President of Ukraine of April 6, 2011 // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2011. – № 29. – Art. 1240.
13. “On Military Commissariat” : Regulation approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 3, 2013 // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2013. – № 42. – Art. 1503.
14. “On the Ministry of Foreign Affairs” : Regulation approved by the Decree of the President of Ukraine of April 6, 2011 // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2011. – № 29. – Art. 1220.
15. “On the Diplomatic Mission of Ukraine Abroad” : Regulation approved by the decree of the President of Ukraine of October 22, 1992 // *Zbirnik rozporядzhen' Prezidenta*. – 1992. – № 4.
16. “On Consular Statute of Ukraine” : Decree of the President of Ukraine of April 2, 1994 [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/127/94>.
17. “On the Ministry of Internal Affairs of Ukraine” : Regulation approved by the Decree of the President of Ukraine of April 6, 2011 // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2011. – № 29. – Art. 1222.
18. “On the National Guard of Ukraine” : Law of Ukraine of March 13, 2014 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2014. – № 17. – Art. 594.
19. “On Militia” : Law of Ukraine of December 20, 1990 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 1991. – № 4. – Art. 20.
20. “On the Ministry of Justice of Ukraine” : Regulation approved by the Decree of the President of Ukraine of April 6, 2011 // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2011. – № 28. – Art. 1162.
21. “On the High Council of Justice” : Law of Ukraine of January 15, 1998 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 1998. – № 25. – Art. 146.
22. “On the Coordination Council for Adaptation of Ukraine’s Legislation to the European Union Legislation” : Regulation approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 15, 2004 // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2004. – № 42. – Art. 2763.
23. “On Government Agent for the European Court of Human Rights” : Regulation approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 31, 2006 // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2006. – № 22. – Art. 1655.

24. “On State Executive Service” : Law of Ukraine on March 24, 1998 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine.* – 1998. – № 36–37. – Art. 243.
25. “On State Registration Service of Ukraine” : Regulation approved by the Decree of the President of Ukraine of April 6, 2011 // *Oficiyniy visnik Ukraine.* – 2011. – № 28. – Art. 1163.
26. “On Notariat” : Law of Ukraine of September 2, 1993 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine.* – 1993. – № 39. – Art. 383.
27. “On the National Agency of Ukraine on Civil Service” : Regulation approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on October 1, 2014 // *Oficiyniy visnik Ukraine.* – 2014. – № 81. – Art. 2288.
28. “On the Center for Adaptation of the Civil Service to the Standards of the European Union” : Regulation approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 4, 2008 // *Oficiyniy visnik Ukraine.* – 2008. – № 41. – Art. 1367.

УДК 323.171; 323.172

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УНІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ

Гамбург Л.С., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського 66, м. Запоріжжя, Україна
leonidg_1961@mail.ru*

Ідеться про теоретичні аспекти процесу децентралізації державної влади унітарно-централізованої держави в системі публічної влади у взаємозв'язку інститутів держави та громадянського суспільства. Виявлено зумовленість децентралізації об'єктивними протиріччями між надцентралізацією державного апарату й інтересами громадянського суспільства, представленими системою територіального самоврядування. Розглянуто поняття територіального самоврядування та його рівні; поняття, мету, суб'єктів, об'єкт, форми, види, напрями, складові компоненти, принципи та методи децентралізації. Запропоновано уточнення сучасного підходу щодо меж самостійного публічно-правового статусу суб'єктів територіального самоврядування у відносинах із державними органами.

Ключові слова: державна влада, публічна влада, публічна адміністрація, права та повноваження, компетенція, централізація, децентралізація, територіальне самоврядування, адміністративний (внутрішньодержавний) договір, деконцентрація, делегування, деволуція, субсидування, дивестування, дискреційність.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В СИСТЕМЕ ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ

Гамбург Л.С.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
leonidg_1961@mail.ru*

Речь идёт о теоретических аспектах процесса децентрализации государственной власти унитарно-централизованного государства в системе публичной власти во взаимосвязи институтов государства и гражданского общества. Выявлена обусловленность децентрализации объективными противоречиями между сверхцентрализацией государственного аппарата и интересами гражданского общества, представленными системой территориального самоуправления. Рассмотрено понятие территориального самоуправления и его уровни; понятие, цель, субъекты, объект, формы, виды, направления, составные компоненты, принципы и методы децентрализации. Предложено уточнение современного подхода к пределам самостоятельного

публично-правового статуса субъектов территориального самоуправления в отношениях с государственными органами.

Ключевые слова: государственная власть, публичная власть, публичная администрация, права и полномочия, компетенция, централизация, децентрализация, территориальное самоуправление, административный (внутригосударственный) договор, деконцентрация, делегирование, деволюция, субсидирование, дивести́рование, дискреционность.

THEORETICAL ISSUES OF STATE POWER DECENTRALIZATION IN PUBLIC POWER SYSTEM

Hamburg L.S.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovskiy, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
leonidg_1961@mail.ru*

We are talking about the theoretical aspects of the state power's decentralization, due to the objective contradictions between society and law-governed state, as in the system of public power exactly the state power, and especially its executive branch, tend to bureaucratization and over-centralization, which follows from the nature of state sovereignty. But public policy and public-legal nature of state power forwards it to the accounting and safeguarding the rights and legitimate interests of citizens and solving regional affairs at the local and regional levels. The problem of over-centralization most fully manifested in the unitary-centralized states, leading to an increase in the imbalance between the state center and the state territorial entities of public authority and upbuilding imbalances in all spheres of public life. Decentralization provides a balance of state power and territorial entities in the system of public authorities and the coordination of national, regional and local interests.

We are considering forms of decentralization – deconcentration, delegation, subsidies, devolution and divestment. Classification of types of decentralization on the subjects and spheres of influence shares it on the functional, substantive and territorial.

It was found that the system of local government is being both subject and object of power-management relations in the decentralization process. According to the criterion of building relationships of public administration in the process of public management activities, it is the subject to influence by senior government officials as ruling entities; based on the vertical redistribution of competence in the system of public administration territorial bodies act as territorial entities decentralized public authorities.

The modern approach to decentralization of state power provides maximum independence of subjects of territorial self-government with respect to cases that do not have national significance, but with the establishment of state control over the implementation of the rights and powers delegated and the preservation of the vertical of executive power from the highest to the territorial level. Minimizing the competence of territorial executive bodies or their liquidation compensated by double subordination of organizational and administrative bodies of territorial self-government as their representative bodies, and the highest executive authority.

The content of decentralization stands for at least five components: political, administrative, financial, organizational and ideological. The decentralization process is directed vertically and horizontally.

Key words: government, public authorities, public administration, law and authority, competence, centralization, decentralization, territorial self-government, administrative (domestic) contract, deconcentration, delegation, devolution, subsidies, divestment, discretionary.

Проблема децентралізації державної влади є зовнішнім проявом об'єктивного протиріччя між громадянським суспільством і правовою державою, що перебувають між собою в діалектичному взаємозв'язку. Принцип народного суверенітету передбачає безпосередню й опосередковану участь громадян та їх об'єднань, структурованих у політичну систему суспільства та інститути громадянського суспільства, у державному будівництві та реалізації державної влади. Однак державна влада як найважливіша властивість держави, маючи не тільки публічно-правовий характер, а й публічно-політичну природу, здійснюється професійно-бюрократичним державним апаратом в умовах численних соціально-класових протиріч, а також протиріч між інтересами суспільства та державною бюрократією. Враховуючи територіальну організацію державної влади, такі протиріччя проявляються на відповідних рівнях державно-владної вертикалі, що найбільш притаманно виконавчій гілці влади, проявляючись, з одного боку, у тенденціях до надмірної централізації та максимальної концентрації владних повноважень органами держави найвищого та центрального рівнів, а з іншого – у прагненні до розширення реальних можливостей щодо

комплексного забезпечення матеріальних і духовних потреб громадянського суспільства на локальному та регіональному рівнях державної території.

Якщо у федеративних державах за всієї різноманітності відносин між їх суб'єктами та федеральним центром у практиці світового федералізму діє чіткий механізм політико-територіального розподілу повноважень і предметів ведення за принципами федералізму та вертикального розподілу державної влади, забезпечуючи баланс влади між центром і регіонами, то в унітарних державах таке забезпечення зіштовхується з труднощами, зумовленими самою природою унітаризму. Оскільки основоположною умовою унітарно-територіального устрою є дисбалансоване переважання доцентрових сил над відцентровими, а провідними принципами організації та роботи державного апарату є наскрізна ієрархічність, адміністрування й субординація, виникає хибне скатування до «надцентралізації» державної влади, що призводить до поступового зростання соціально-економічних диспропорцій та порушення системних зв'язків між центральним, регіональним і локальним рівнями державно-територіальної організації суспільства. Така тенденція перешкоджає реалізації народного суверенітету, призводячи до зниження ефективності державної влади, ставлячи під сумнів не тільки її легітимність, а й демократичний режим і правовий характер держави як такої. Тому територіальну децентралізацію державної влади в унітарній державі вважаємо найефективнішим способом розрішення зазначеного протиріччя, збалансування та узгодження загальнодержавних, регіональних і локальних інтересів, що визначає постійну актуальність відповідних досліджень у галузі державознавства.

Подібні дослідження отримали широке поширення в галузях наук конституційного, адміністративного, фінансового права; історії держави й права, державного управління, політології тощо. Загальнотеоретичні питання децентралізації щодо місцевого самоврядування розроблялися переважно в працях О.В. Батанова, О.М. Бориславської, Д.В. Велігодського, В.П. Горбатенка, Д.М. Диновського, В.С. Журавського, І.Б. Заверухи, А.С. Князевої, Р.А. Колишка, Є.В. Мальцевої, А.М. Онупрієнко, О.В. Приєшкіної, О.В. Петришина, В.О. Сergyгіна, О.Ф. Скакун, А.М. Школика, О.Н. Ярмиша й ін. Утім відчувається потреба в подальшому теоретичному узагальненні та систематизації галузевих наукових здобутків щодо об'єктивних чинників, термінологічних визначень, осмислення змісту, а також уточнення положень про владно-управлінські відносини, функції, види, форми, напрями, принципи, методи процесу децентралізації в межах теорії держави.

Мета статті полягає у виявленні сутності й об'єктивної зумовленості та теоретичному осмисленні змісту процесу децентралізації державної влади як складової підсистеми публічної влади. Завданнями статті є з'ясування природи протиріч між доцентровими й відцентровими тенденціями в організації та функціонуванні публічної влади; визначенні смислу, форм, напрямів, класифікації видів, уточненні суб'єктно-об'єктних відносин, функцій, принципів і методів проведення децентралізації державної влади в її взаємодії з іншими підсистемами публічної влади.

Організація та функціонування будь-якого державного механізму, незалежно від форми державно-територіального устрою, відбувається згідно з низкою принципів, зокрема з принципом поєднання централізації та децентралізації державної влади.

Централізація визначається як зосередження керівництва, управління, організації певних суспільних, політичних процесів в одних руках; концентрація більшості функцій соціального та державного управління, відповідних прав і повноважень у центральних владних структурах (органах, установах тощо). Для неї характерне переважання вертикального зв'язку відповідно до згаданих принципів адміністрування та субординації на засадах підвідомчості та підпорядкованості [1, с. 350-351]. Оскільки державна влада проявляється в державному суверенітеті, внутрішня сторона якого передбачає її верховенство, універсальність, цілісність, єдність і неподільність у межах своєї країни, то прагнення до максимальної централізації є для неї об'єктивним. Централізація виконує позитивну роль за

сумісного забезпечення суспільством і державою загальнонародних інтересів у правових і неправових формах функціонування, у яких виражається та здійснюється загальна воля щодо забезпечення прав народу на безпеку, соціальний добробут і поступальний розвиток. Проте згадувана бюрократична природа державного апарату призводить до необмеженості процесів концентрації владних повноважень у руках найвищих органів, їх посадових і службових осіб. Подібна тенденція є найхарактернішою властивістю адміністративно-субординаційної ієрархії виконавчої влади [2, с. 7], що вимагає встановлення противаг для відносного збалансування державної влади з іншими видами публічної влади. Такі противаги створюються в процесі її децентралізації, яка, констатує О.В. Батанов, разом із субсидіарністю в наданні публічних послуг проголошується фундаментальним принципом проведення сучасних реформ [3, с. 6-7].

Децентралізація визначається як процес розширення та зміцнення прав і повноважень адміністративно-територіальних одиниць та автономних утворень унітарних держав, політико-територіальних суб'єктів федерацій або нижчих органів та організацій через звуження прав і повноважень відповідного центру [4, с. 168-169]. Мета децентралізації полягає в підвищенні ефективності роботи державного механізму й активізації розвитку регіонів і муніципій шляхом певного збалансування владних обсягів останніх із центром. Таке збалансування може здійснюватись у формі деконцентрації повноважень по вертикалі органів виконавчої влади завдяки передачі частини таких повноважень від центральних органів до компетенції адміністративно-територіальних, керівники яких призначаються центральним урядом, тобто обмежуючись ієрархічною системою державного управління.

Проте змістовнішою є децентралізація державної влади, спрямована на інші види публічної влади – пряме народовладдя та місцеве (територіальне) самоврядування. Останнє включає територіальні громади та систему територіальних органів представницької демократії, організаційно-виконавчих органів і місцевих очільників. Органи місцевого (територіального) самоврядування розширюють свою компетенцію щодо здійснення представницьких і виконавчо-розпорядчих функцій для вирішення комплексу місцевих (територіальних) справ на основі передачі їм постійних і делегування тимчасових відповідних прав і повноважень державним центром, зокрема субсидування додаткових управлінських повноважень від органів виконавчої влади на надання публічних послуг на місцях відповідно до принципу субсидіарності під час обов'язкового контролю з боку цих органів. Отримання постійної компетенції на умовах самостійності її здійснення та невтручання органів державної влади відбувається на основі деволуції.

Під час деконцентрації йдеться про місцеві (територіальні) адміністративні органи виконавчої влади, керівники яких призначаються державним центром, якому вони підпорядковані, а в організації та роботі таких органів переважає принцип єдиноначальності.

Під час делегування та деволуції прав і повноважень відбувається зміцнення публічно-правового статусу представницьких органів місцевого (територіального) самоврядування. У формуванні та функціонуванні їхніх принципів виборності депутатського корпусу та голів і колегіальності обговорення та прийняття рішень переважає єдиноначальність.

Можливий також «гібридний» варіант – обрання місцевих адміністраторів громадянами замість їх призначення «зверху». Подібні процеси сприяють демократизації територіальної влади та розвитку інститутів прямої та представницької демократії на рівні місцевого (територіального) самоврядування, що є необхідною умовою забезпечення демократичного, соціального та правового характеру держави [5, с. 46].

До компетенції територіальних органів у ході децентралізації передаються не тільки повноваження, а й права, які містять, на відміну від перших, правомочності, тобто передбачені законом можливості здійснення певних владно-управлінських та інших дій щодо врегулювання суспільних відносин і вирішення справ на юрисдикційній території цих органів. Особливість подібних прав і відповідних правомочностей полягає в їх

дискреційності, за якою компетентні суб'єкти реалізують відповідні диспозитивні норми на свій розсуд у загальних межах закону. Дискреційний характер передбачає також можливість здійснення таких правомочностей, які прямо не прописані в законодавчих положеннях, проте й не суперечать йому. Це означає, що під час децентралізації відбувається певне вивільнення владно-представницького та управлінського потенціалу суб'єктів територіального самоврядування, які отримують змогу проявляти власну ініціативу та використовувати різноманітніші та дієвіші методи здійснення своєї компетенції, ніж це регламентується імперативними приписами повноважень.

Це також сприяє активізації інших самоврядних суб'єктів, які визначаються учасниками процесу децентралізації влади за функціональним і предметно-професійним критеріями. Йдеться про класифікацію видів децентралізації за суб'єктами та сферами впливу.

Функціональна децентралізація визначає її суб'єктами самостійні та незалежні спеціалізовані громадські організації (об'єднання, спілки) з делегуванням їм владних повноважень і прав щодо вирішення певного обсягу завдань публічного характеру, включаючи урядування, що передбачає не тільки управлінський вплив уповноваженого та правомочного суб'єкта на підпорядковані органи та зобов'язаних осіб, а й здійснення ним інших соціально значимих функцій, спрямованих на захист прав і надання адміністративних послуг. Предметна децентралізація спрямовується на професійне самоврядування в системі управлінських взаємовідносин між усіма представниками певної професії, що реалізується визначеною законом представницькою організацією, яка перебуває під наглядом органів державної влади [6, с. 15].

Тому особливими суб'єктами самоврядування є общини, комуни (муніципії), територіальні громади, трудові та виробничі колективи тощо, які виступають первинними суб'єктами громадянського суспільства [7, с. 414]. До самоврядних суб'єктів поряд із органами місцевого самоврядування можуть також належати спілки, товариства, об'єднання (професійні, ремісничі, студентські, учнівські, сільськогосподарські та інші); комунальні підприємства; адміністративні установи державної та недержавної форми власності (школи, лікарні); інші суб'єкти, що самостійно виконують управлінські функції та надають послуги публічного характеру, тобто здійснюють урядування, про що, зокрема, свідчить досвід самоврядування в сучасній Польщі [6, с. 13-14]. В Україні до таких суб'єктів належать ще й територіальна самоорганізація громадян за місцем їх проживання та її органи, статус яких визначається ст.ст.1, 14 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. і Законом України «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 р. [10; 8; 9, с. 98-102]. Наділення подібних недержавних учасників самоврядування правами та повноваженнями в ході децентралізації здійснюється у формі дивестування.

Наведена класифікація децентралізації за суб'єктами та сферами впливу включає поряд із функціональною та предметною ще й територіальну, за якою повноваження та права передаються органам публічної адміністрації для здійснення урядування в адміністративно-територіальних одиницях «самостійно й незалежно від органів державної влади, перебуваючи поза їхньою ієрархічною системою та підпорядкуванням, тобто органів місцевого та регіонального самоврядування» [6, с. 15].

Провідне місце в системі територіального самоврядування займають представницькі органи місцевого самоврядування (ст.ст.1, 2, 5, 10, 11, 12 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 1697-VII) – відносно відокремлені органи публічної влади та громадського управління, що самостійно й на власний ризик відповідно до закону реалізують гарантовані ним права (правомочності) та інтереси територіальних колективів громадян, вирішуючи комплекс місцевих справ [10; 11, с. 173]. Вважаємо доцільною оптимізацію терміну «місцеве самоврядування», враховуючи його локальний і регіональний рівні. За тривісного поділу території держави в межах окремих населених пунктів та об'єднань кількох сусідніх населених пунктів самоврядування є власне місцевим,

або локальним; що ж до районів, областей, провінцій тощо, то йдеться про регіональне самоврядування. За чотирирівневого територіального поділу місцевим є рівень окремих населених пунктів, а локальним – об'єднання сусідніх населених пунктів; ширшим є вже регіональне самоврядування. Термін «територіальне самоврядування» є узагальнюючим.

Порядок здійснення децентралізації свідчить про те, що правотворча й організаційна ініціативи належать саме найвищим і центральним органам державної влади, які за організаційно-структурного підходу визнаються складовим компонентом системи публічної адміністрації, оскільки утворюються для здійснення (реалізації) публічної влади (за українським правом такими є, зокрема, органи законодавчої, виконавчої та судової влади, а також органи місцевого самоврядування) [12, с. 196; 13, с. 29-30]. Тому виникає питання про визначення суб'єкта й об'єкта відносин державного управління в процесі публічно-управлінської діяльності з децентралізації.

Виходячи з того, що її ініціатори наділені найвищою державно-владною компетенцією, частину якої вони передають місцевим (територіальним) органам як складовій інституту самоврядування громадянського суспільства, використовуючи метод владних приписів і ставлячи в обов'язок останнім виконувати делеговані повноваження (а керованим територіальним органам виконавчої влади – деконцентровані повноваження) під контролем цих найвищих володарюючих суб'єктів, то місцеві (територіальні) органи виступають об'єктом відносин державного управління, спрямованих на децентралізацію влади. Тобто за критерієм побудови відносин публічного управління в процесі публічно-управлінської діяльності суб'єкти, що керують в особі носіїв найвищої та центральної державної влади цілеспрямовано впливають на об'єкт – зазначені територіальні органи й інші складові компоненти інституту самоврядування в структурі громадянського суспільства, зобов'язуючи їх виконувати делеговані (а територіальні органи виконавчої влади – деконцентровані) повноваження під час встановлення відповідної контролюючої вертикалі.

Зрозуміло, що подібна вертикаль не включає повного комплексу владно-управлінських відносин, оскільки територіальне самоврядування не передбачає прямого втручання органів державної влади в його справи та в компетенцію його представницьких та організаційно-виконавчих органів (хоча територіальні органи виконавчої влади перебувають в адміністративно-субординаційному підпорядкуванні голові держави й найвищому та центральним органам виконавчої влади). Проте головним чинником тут виступає саме законодавчо забезпечений владно-вольовий вплив державного центру як суб'єкта на суспільну підсистему самоврядування (з її представницькими та організаційно-розпорядчими органами тощо) у громадянському суспільстві як об'єкт, стан якого в системі публічно-правової влади змінюється внаслідок такого впливу, викликаючи значні зміни в суспільних відносинах на локальному та регіональному рівнях територіального самоврядування, в усій організації здійснення справ населених пунктів і регіонів. У такому суб'єктно-об'єктному розумінні зміст децентралізації утворює мотивоване та цілеспрямоване вилучення суб'єктом зі своєї компетенції частини складових елементів та їх переміщення до складу об'єкта як нових елементів структурно-функціонального механізму останнього.

Проте оскільки процес децентралізації супроводжується певним звуженням компетенції органів, які утворюють державний центр за відповідного розширення компетенції місцевих (територіальних) органів, то останні також відіграють роль суб'єктів, уповноважених керувати місцевими (територіальними) справами. При цьому законодавчо закріплена передача прав і повноважень у формах їх делегування, деволуції, деконцентрації та дивестування територіальним органам для використання в подібному керуванні складає зміст процесу децентралізації, а безпосередньо такі права та повноваження виступають її об'єктом. Наслідком децентралізації владних управлінських повноважень є розширення компетенції територіальних органів та інших самоврядних суб'єктів, певне врівноваження її обсягів щодо найвищих і центральних органів, а також спрямування на формально-юридичну організацію правового регулювання територіальних суспільних відносин.

Суспільні відносини стосовно здійснення справ і забезпечення прав і законних інтересів територіальних колективів, а також виконання ними обов'язків утворюють об'єкт децентралізованого правового регулювання.

Тобто за критерієм вертикального перерозподілу компетенції в системі публічної адміністрації суб'єктами децентралізації є всі зазначені органи – найвищі, центральні, територіальні.

Таким чином, місцеві (територіальні) органи, виходячи з наведених критеріїв, можуть розглядатись як об'єкти та водночас як суб'єкти процесу децентралізації державної влади.

Метою ж децентралізації, як зазначалося, є підвищення ефективності роботи державного механізму й активізації розвитку регіонів і муніципій на засадах демократії, а показниками такої ефективності й активізації є повноцінне забезпечення прав, законних інтересів та обов'язків місцевого населення, структурованого в комунально-муніципальні та регіональні колективи, а також органи територіальної самоорганізації.

Автори колективної монографії «Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України» вказують на «новий підхід до розподілу й реалізації владних та інших адміністративних функцій, що передбачає відхід від ієрархічної системи управління й організації влади, високий рівень самостійності низки суб'єктів з одночасним обмеженням сфери нагляду та контролю за їх діяльністю. За децентралізованою моделі організації влади орган вищого рівня не може втручатися в діяльність органу нижчого рівня, не може здійснювати щодо нього управлінської діяльності та видавати накази чи розпорядження. Межі самоврядування органів, що виконують завдання на засадах децентралізації публічної адміністрації, визначаються заходами нагляду. При цьому нагляд і контроль застосовують винятково у випадках та в спосіб, передбачений законом» [6, с. 14].

Погоджуючись у цілому з наведеною констатацією, слід уточнити, що за деволуційної відмови від безпосереднього управління з боку найвищих і центральних органів ідеться про територіально-представницькі органи й інших суб'єктів самоврядування, однак адміністративно-територіальні органи виконавчої влади, перебуваючи в ієрархічній системі останньої, також є учасниками здійснення децентралізації, отримуючи додаткові повноваження в зазначений спосіб їх деконцентрації «зверху». Лише отримання ними управлінських повноважень, делегованих представницькими органами в межах системи горизонтального розподілу влад на регіональному рівні, у тому числі на основі укладання адміністративного договору про таке делегування, здійснюється на рівноправних засадах координації. Такий розподіл являє собою горизонтальну децентралізацію, що передбачає «розподіл та визначення функцій і компетенції всіх інших елементів структури органів публічної адміністрації, крім керівного органу» [6, с. 15].

На рівні територіального самоврядування й адміністрування відносини, як зазначалося, здійснюються переважно за принципом координації, а система утримань і противаг забезпечується взаємними контрольними-наглядовими функціями, адміністративними договорами про розмежування компетенцій і предметів ведення, місцевими референдумами, народними вето, імпічментами тощо. До того ж самоврядування як інститут громадянського суспільства утворює саме ту його з'єднувальну ланку, що забезпечує безпосередню взаємодію з державою та участь громадян у здійсненні державної влади. Тому, наголошує О.М. Бориславська, органи місцевого самоврядування та державного управління варто розглядати як елементи цілісної системи публічної адміністрації, враховуючи їх відмінну правову природу, що дасть змогу подолати фактичне переважання державних адміністрацій над самоврядуванням в Україні [14, с. 128, 132].

Водночас децентралізація забезпечує фактичний розподіл державної влади по вертикалі, оскільки представницькі органи територіального самоврядування не перебувають у безпосередньому ієрархічному підпорядкуванні між собою та іншими органами публічної влади. При цьому, вказує А.М. Онупрієнко, державна владна вертикаль звужується до низу, а

муніципальна вертикаль – до верху. Така різноспрямованість зумовлює їхню взаємозалежність та співпрацю. До того ж вертикальний розподіл влади компенсує послаблення системи стримувань і противаг на найвищій владній горизонталі внаслідок політичної ідентичності уряду та парламентської більшості [15, с. 29-30].

Отже, сучасний підхід до децентралізації державної влади характеризується значним обмеженням можливостей прямого впливу її найвищих і центральних органів на територіальних суб'єктів, проте не повною відмовою від нього, оскільки це суперечить природі державного суверенітету, заперечуючи верховенство та руйнуючи єдність і цілісність державної влади. Обмежуючись контрольно-наглядовими повноваженнями щодо територіально-представницьких суб'єктів, апарат державної влади зберігає вертикаль виконавчо-розпорядчих органів, компетенція яких включає реалізацію рішень органів територіального самоврядування в межах закону, тому здатна виступати проти вагою територіальному егоїзму, стримуючи тенденції до ставлення локальних і регіональних інтересів усупереч загальнонародним. Адже між ними, на думку Д.М. Диновського, варто забезпечити баланс шляхом визначення оптимальної врівноваження централізації та децентралізації, що є, зокрема, нагальною потребою для України, враховуючи необхідність збереження її унітарності та територіальної цілісності [16, с. 230].

Якщо ж владна горизонталь на локально-регіональному рівні передбачає максимальну концентрацію виконавчих повноважень організаційно-розпорядчими органами системи територіального самоврядування за мінімізації компетенції територіальних органів виконавчої влади чи їх скасування, то перші мають перебувати в подвійному підпорядкуванні своїм представницьким органам із питань управління територіальними справами та вищим і центральним органам виконавчої влади з питань загальнонародного значення.

Територіальна децентралізація, як констатує польський вчений Є. Рушковського, складається з трьох системотворчих компонентів: політичного, адміністративного та фінансового. Політичний компонент містить публічно-правовий статус представницьких органів місцевого самоврядування, включаючи спосіб їх формування й організації з відповідними конституційними гарантіями їх відносної самостійності від прямого втручання державних органів, тобто визначає особливості державно-територіального устрою. Адміністративний компонент вміщує завдання, функції та повноваження, покладені на них у межах територіальної юрисдикції. Фінансовий компонент складають власні матеріально-фінансові засоби та правомочності щодо володіння, користування й розпорядження фінансовими ресурсами, які перебувають у власності громад. При цьому децентралізована система урядування вимагає її забезпечення належним виконавчим апаратом з оптимальним визначенням його чисельності та рівня кваліфікації. Якщо централізація передбачає концентрацію завдань і компетенції на центральному рівні, то децентралізація потребує визначення, конкретизації та розмежування завдань і повноважень як на центральному, так і безпосередньо на місцевому рівні публічної адміністрації [6, с. 16].

Виходячи з вказівок Є. Рушковського на утворення виконавчого апарату децентралізованої системи урядування та його кадрове забезпечення, до констатованих ним трьох компонентів децентралізації варто додати ще й четвертий – кадрово-організаційний. Що ж до розмежування завдань і повноважень як на центральному, так і на місцевому рівні публічної адміністрації, то воно потребує чіткого визначення теоретико-ідеологічного підходу до децентралізації державної влади, враховуючи ті моделі територіального самоврядування та концепції демократії, які напрацьовані світовим досвідом муніципально-територіального будівництва та відомі сучасній політико-правовій думці. Звідси виявляється п'ятий, ідеологічний, компонент децентралізації.

Здійснення процесу децентралізації має відповідати його базовим принципам, до яких належать законність, демократизм, місцеве (територіальне) самоврядування, розподіл компетенції, розмежування повноважень і предметів ведення, субсидіарність, невтручання

державних органів у справи суб'єктів самоврядування, розподіл влади на територіальному рівні, рівноправність суб'єктів територіального самоврядування, пропорційність, збалансованість, горизонтальна координованість завдань і функцій, диференціація, спеціалізація, кооперація.

Децентралізація організується у формах вертикального та горизонтального делегування прав і повноважень, їх вертикальної деконцентрації, деволуційного розширення самостійних (дискреційних) правомочностей у межах публічно-правового статусу суб'єктів територіального самоврядування, субсидування щодо забезпечення законних прав та інтересів і надання адміністративних послуг, дивестування (прямої передачі) державним центром планових і виконавчо-розпорядчих функцій згадуваним недержавним суб'єктам місцевого самоврядування в особі громадських об'єднань та ін.

Функціональне спрямування децентралізації вказує на правотворчість, перерозподіл прав і повноважень, визначення обсягів компетенцій і встановлення прерогатив; організацію структури, кадрового забезпечення та діяльності її суб'єктів; утворення майнових і фінансово-економічних основ і механізмів такої діяльності, активізацію співробітництва громадянського суспільства та правової держави на засадах демократії.

Методологічну особливість вертикальної децентралізації складає поєднання методів автономії, рекомендацій (більш відповідають формам делегування, деволуції та дивестування) та владних приписів (притаманній формі деконцентрації). За горизонтальної децентралізації переважає метод координованого узгодження компетенцій і функцій.

Таким чином, децентралізація державної влади зумовлена об'єктивним протиріччям між громадянським суспільством і правовою державою, оскільки серед інших складових публічної влади саме державній владі, особливо її виконавчій гілці, притаманна тенденція до бюрократизації та надцентралізації, що постає з природи державного суверенітету, хоча публічно-політичний і публічно-правовий характер державної влади вимагає від неї врахування та забезпечення прав і законних інтересів громадян і вирішення територіальних справ на локальному (місцевому) та регіональному рівнях. Проблема надцентралізації найгостріше відчувається в унітарно-централізованих державах унаслідок максимального переважання в них доцентрових рухів над відцентровими, що призводить до зростання дисбалансу між державним центром і територіальними суб'єктами публічної влади та поступового нарощування диспропорцій в усіх сферах суспільної життєдіяльності країни. Найефективнішим способом вирішення проблеми надцентралізації державної влади є її децентралізація в системі публічної влади з утворенням збалансованого механізму противаг державному центру в особі територіальних суб'єктів самоврядування й узгодження загальнонаціональних, регіональних і локальних інтересів.

Децентралізація здійснюється у формах деконцентрації повноважень в ієрархічній системі виконавчої влади з розширенням організаційно-розпорядчої компетенції її територіальних органів; делегування тимчасових прав і повноважень представницьким органам територіального самоврядування, включаючи субсидування додаткових управлінських повноважень на надання публічних послуг з установами державного контролю за їх здійсненням; установами їх постійних прав і повноважень у формі деволуції з гарантованим невтручанням державних органів у виключну компетенцію територіальних самоврядних органів; дивестування прав і повноважень недержавним суб'єктам самоврядування, що представляють громадянське суспільство. Наведену термінологію таких форм доцільно використовувати в чинному законодавстві України про місцеве самоврядування, враховуючи наявність у ньому терміну «делеговані повноваження». Це уточнить зміст компетенції та визначення публічно-правового статусу суб'єктів територіального самоврядування.

Класифікація видів децентралізації за суб'єктами та сферами впливу поділяє її на функціональну (суб'єктами якої є спеціалізовані громадські організації: об'єднання, спілки,

общини, комуни, територіальні громади тощо) з делегуванням їм владних повноважень і прав; предметну (суб'єктами є представницькі організації професійного самоврядування) та територіальну (суб'єктами є територіальні органи публічної адміністрації місцевого, локального та регіонального рівнів).

Система територіального самоврядування виступає водночас об'єктом і суб'єктом владно-управлінських відносин у процесі децентралізації. За критерієм побудови відносин публічного управління в процесі публічно-управлінської діяльності вона виявляється об'єктом впливу з боку найвищих державних органів як володарюючих суб'єктів; виходячи ж із вертикального перерозподілу компетенції в системі публічної адміністрації, територіальні органи діють як суб'єкти децентралізованої публічної влади.

Сучасний підхід до децентралізації державної влади передбачає максимальну самостійність суб'єктів самоврядування щодо територіальних справ, які не мають загальнонародного значення, проте з установленням державного контролю за здійсненням делегованих прав і повноважень і збереженням вертикалі виконавчої влади від найвищого до територіального рівня. Мінімізація компетенції територіальних органів виконавчої влади чи їх скасування компенсуються подвійним підпорядкуванням організаційно-розпорядчих органів територіального самоврядування своїм представницьким органам і верхівці виконавчої влади.

У змісті децентралізації виокремлюються не менше п'яти компонентів: політичний, адміністративний, фінансовий, кадрово-організаційний та ідеологічний. Під час подальших досліджень вбачається можливим виявлення й інших структурних компонентів.

Процес децентралізації спрямовується по вертикалі та горизонталі. Його здійснення передбачає використання спеціальних методів і має відповідати базовим принципам, що зумовлює рівень ефективності функцій і результатів децентралізації публічної влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбатенко В.П. Централізація / В.П. Горбатенко, В.П. Нагребельний // Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Українська енциклопедія, 1998-2004. – Т. 6 : Т-Я. – 2004. – С. 350-351.
2. Колишко Р.А. Децентралізація публічної влади в унітарній державі : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / Р.А. Колишко ; Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – К., 2003. – 20 с.
3. Батанов О.В. Сучасний муніципалізм в Україні у контексті проголошення незалежності України (онтологічні та гносеологічні аспекти) / О.В. Батанов // Юридичний вісник. – 2011. – № 4. – С. 6-7.
4. Горбатенко В.П. Децентралізація / В.П. Горбатенко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Українська енциклопедія, 1998–2004. – Т. 2 : Д-Й. – 1999. – С. 168-169.
5. Приешкина О.В. Местное самоуправление как важнейший элемент институционализации конституционного строя Украины / О.В. Приешкина // Юридичний вісник. – 2011. – № 4. – С. 45-54.
6. Децентралізація публічної влади : досвід європейських країн та перспективи України / О.М. Бориславська, І.Б. Заверуха, А.М. Школик. – К. : СПД Москаленко О.М., 2012. – 212 с.
7. Батанов О.В. Самоврядування / О.В. Батанов // Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Українська енциклопедія, 1998–2004. – Т. 5 : П-С. – 2003. – С. 414.
8. Про органи самоорганізації населення : Закон України від 11 липня 2001 р. № 2625-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>.

9. Ілляшенко В.А. Механізми розвитку місцевого самоврядування в Україні / В.А. Ілляшенко // Держава та регіони. Серія «Державне управління». – 2011. – № 3. – С. 97-102.
10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О.Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
12. Погорілко В.Ф. Публічна влада / В.Ф. Погорілко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Українська енциклопедія, 1998–2004. – Т. 5 : П-С. – 2003. – С. 196.
13. Коломоєць Т.О. Вступ до навчального курсу «Адміністративне право України» : [навчальна лекція] / Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков. – К. : ІнЮре, 2014. – 240 с.
14. Бориславська О.М. Місцеве самоврядування як форма децентралізації та гарантія демократичного політичного режиму / О.М. Бориславська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 52. – С. 127-133.
15. Онупрієнко А.М. Місцева влада в системі вертикального поділу влади : загальнотеоретичні аспекти / А.М. Онупрієнко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 3. – С. 27-30.
16. Диновський Д.М. Історико-правові проблеми децентралізації влади та європейської інтеграції України / Д.М. Диновський // Історико-правова реальність у глобальному і регіональному вимірах : матеріали XXVII Міжнародної історико-правової конференції (м. Сімферополь, 21-23 вересня 2012 р.). – К. ; Сімферополь : Доля, 2012. – Ч. I. – С. 224-232.

REFERENCES

1. Horbatenko, V.P. Nahrebelnyi, V.P. (2004), “Centralization” / V.P. Horbatenko, V.P. Nahrebelnyi // Law Encyclopedia / ed. Y.S. Shemshuchenko. – Kyiv : Ukrainian encyclopaedia, 1998–2004. – Vol. 6. – 2004. – P. 350-351.
2. Kolyshko, R.A. “Decentralization of Public Power in a Unitary State”, Thesis abstract for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.01 “Theory of State and Law, History of Political and Legal Teachings”, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv / R.A. Kolyshko. – Kyiv, 2003. – 20 p.
3. Batanov, O.V. “Modern Municipalism in Ukraine in the Context of Ukraine’s Independence (Ontological and Gnoseological Aspects)” / O.V. Batanov // *Yuridichniy visnik*. – 2011. – № 4. – P. 6-7.
4. Horbatenko, V.P. “Decentralization” / V.P. Horbatenko // Law Encyclopedia / ed. Y.S. Shemshuchenko. – Kyiv : Ukrainian encyclopaedia, 1998-2004. – Vol. 2. – 1999. – P. 168-169.
5. Prieshkina, O.V. “Local Self-Government as the Most Important Element in Constitutional Order of Ukraine” / O.V. Prieshkina // *Yuridichniy visnik*. – 2011. – № 4. – P. 45-54.
6. Boryslavska O.M. “Decentralization of Public Power : European Experience and Perspectives of Ukraine” O.M. Boryslavska, I.B. Zaverukha, A.M. Shkolyk et al. – Kyiv : O.M. Moskalenko, 2012. – 212 p.
7. Batanov O.V. “Self-Government” / O.V. Batanov // Law Encyclopedia / ed. Y.S. Shemshuchenko. – Kyiv : Ukrainian encyclopaedia, 1998-2004. – Vol. 5. – 2003. – P. 414.
8. On Bodies of Self-Organization of Population : Law of Ukraine of July 11, 2001, № 2625-III, [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>

9. Ilyashenko, V.A. Mechanisms of Development of Local Self-Government in Ukraine / V.A. Ilyashenko // *Derzhava i regioni. Naukovo-virobnichiy zhurnal. Seriya «Derzhavne upravlinnya»*. – 2011. – № 3. – P. 97-102.
10. “On Local Self-Government in Ukraine” : Law of Ukraine of May 21, 1997, № 1697-VII [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
11. Skakun, O.F. *Teoriya derzhavi i prava* [Theory of State and Law] / O.F. Skakun. – Kyiv : Alerta ; KNT ; CUL, 2010. – 520 c.
12. Pohorilko, V.F. “Public Power” / V.F. Pohorilko // *Law Encyclopedia* / ed. Y.S. Shemshuchenko. – Kyiv : Ukrainian encyclopaedia, 1998-2004. – Vol. 5. – 2003. – P. 196.
13. Kolomoiets, T.O. *Vstup do navchal'nogo kursu «Administrativne pravo Ukraine»* [Introduction to the course "Administrative Law of Ukraine"] / T.O. Kolomoiets, V.K. Kolpakov. – Kyiv : In Yure, 2014. – 240 p.
14. Boryslavska, O.M. “Local Self-Government as a Form of Decentralization and Guarantee of Democratic Political Regime” / *Visnik L'viv university. Seriya yuridichna*. – 2011. – Iss. 52. – P. 127-133.
15. Onupriienko, A.M. “Local Self-Goverenment in the System of Vertical Separation of Powers : General Theoretical Aspects” / A.M. Onupriienko // *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo*. – 2010. – № 3. – P. 27-30.
16. “Historical and Legal Problems of Decentralization of Power and European Integration of Ukraine”/ D.M. Dynovskyi // *Istoriko-pravova real'nist' u global'nomu i regional'nomu vimirakh* : materials XXVII the International istoriko-pravovoy conference (on Septembers, 21-23 in 2012). – Part I. – Kyiv ; Simferopol : Dolya, 2012. – P. 224-232.

УДК 347.73

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Перошук З.І., к.ю.н.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна
zoryna888@ukr.net*

Статтю присвячено правовим питанням удосконалення бюджетної системи України. Автор перераховує ключові проблеми нинішньої бюджетної системи України, вирішення яких потребує ґрунтовної фінансово-правової наукової оцінки та конкретних змін у національному законодавстві.

Ключові слова: бюджет, бюджетна система України, структура бюджетної системи України, міжбюджетні трансферти.

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Перошук З.И.

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, Украина
zoryna888@ukr.net*

Статья посвящена правовым вопросам совершенствования бюджетной системы Украины. Автор перечисляет ключевые проблемы нынешней бюджетной системы Украины, решение которых требует основательной финансово-правовой научной оценки и конкретных изменений в национальном законодательстве.

Ключевые слова: бюджет, бюджетная система Украины, структура бюджетной системы Украины, межбюджетные трансферты.

LEGAL ISSUES OF IMPROVING THE BUDGET SYSTEM OF UKRAINE

Peroshchuk Z.I.

*Taras Shevchenko national university of Kyiv, str. Volodymyrska, 60, Kyiv, Ukraine
zoryna888@ukr.net*

The article is devoted to legal aspects of improvement of the Budget system of Ukraine. The author shows key problems related to the present Ukraine's budgetary system solution of which requires specific changes in national legislation. The problems existing in Ukraine's budgetary system lead to inefficient and ineffective use of the budget funds which form the Budget system of Ukraine.

The author pays attention to the imperfection of the structure of the modern national budgetary system. It includes the State budget and more than 12 000 local budgets. 90 percent of local budgets receive transfers from the State budget thus they are subsidized by the State budget. That's why they more or less financially depend on the State budget. Such dependence is related to the budget facilities which are necessary for public function implementing delegated from central Government to local self-government to ensure the most efficient function implementation taking into account the subsidiarity principle.

The article also refers to ineffectiveness of the budget institution chain which has been shaped regardless trends in changing population and regional needs and the critical thing – it does not match the best practices of the state and local budgets' implementation aimed to achieve planned goals in the national socio-cultural sphere.

According to author's opinion it is premature to introduce the program budget in gat the local level in terms of current situation in the budget sphere in Ukraine(a huge number of local budgets, low availability of financial resources of local budgets, etc.).The researcher is positive the question regarding implementing program budgeting could be raised after providing the administrative reform and establishing new budget structure in Ukraine.

Besides afore-mentioned issues this article raises questions related to inter-governmental transfers.

The final point of the article shows a strict policy aimed at fiscal decentralization has not formed in Ukraine so far. To speed up this process it's necessary to develop primary a comprehensive plan to reform all sectors of the public sphere as all of them require more or less concrete conversions and are directly related to the Budget system of Ukraine.

Key words: budget, budget system of Ukraine, structure of the budget system of Ukraine, intergovernmental transfers.

Бюджетна система України на сучасному етапі свого існування функціонує в умовах нестабільної світової й національної економіки, незадовільної протягом останніх років соціально-економічної ситуації в країні та за її межами.

Незважаючи на постійне вдосконалення бюджетного законодавства, нині існує чимало дискусійних і суперечливих норм, які потребують науково-правової оцінки.

Великий внесок у розв'язання проблемних питань, що існують у сфері бюджетної системи України, зробили Л.К. Воронова, А.А. Нечай, Н.Я. Якимчук, О.А. Музика-Стефанчук, В.Д. Чернадчук та інші вітчизняні науковці.

Метою статті є виявлення проблем правового регулювання бюджетної системи України.

Сучасна бюджетна система України потребує серйозної наукової фінансово-правової оцінки.

Так, бюджетна система України містить державний бюджет і понад 12 000 місцевих бюджетів. Це неймовірно велика кількість бюджетів. Більше того, 90% місцевих бюджетів дотується з державного бюджету, тобто більшою чи меншою мірою фінансово залежить від останнього в частині бюджетних коштів для виконання функцій держави, що передаються на виконання місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності (стаття 82 Бюджетного кодексу (далі – БК) України).

Наприклад, у 2012 році з державного бюджету дотації вирівнювання отримали 10 905 місцевих бюджетів, і лише 1 181 місцевий бюджет можна вважати самодостатнім (у 2011

році таких бюджетів налічувалося 10 945 та 1 141 відповідно) [1; 2]. І це вже після прийняття нового БК України [3]. Подібна тенденція спостерігається також у 2013-2014 роках [4; 5].

Згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» та Законом України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» на вирівнювання дохідної спроможності місцевих бюджетів із державного бюджету місцевим бюджетам на 2013 та 2014 роки передбачалися міжбюджетні трансферти – дотації вирівнювання (пункт 22 частини 1 статті 2 БК України) 55,7 млрд. грн. та 63,1 млрд. грн. відповідно [6; 7] (на 2011 та 2012 роки – 43,6 млрд. грн. та 51,7 млрд. грн. відповідно [8; 9]).

Таку ситуацію можна трактувати неоднозначно. З одного боку, високий рівень дотаційності місцевих бюджетів означає залежність місцевих бюджетів від державного бюджету, а з іншого – може свідчити про інтенсивний перерозподіл фінансових ресурсів через бюджетну систему з метою усунення диспропорцій у розвитку регіонів.

Ми є прихильниками першої позиції. На нашу думку, якби за 20 років незалежності України було проведено адміністративно-територіальну реформу, завдяки якій зменшилася б кількість адміністративно-територіальних одиниць, чисельність місцевих бюджетів була б значно меншою, а їх фінансова забезпеченість – значно кращою.

Наведені фінансові показники є своєрідним наслідком інших даних, закладених у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

Згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреби суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування в більшості територіальних громад не забезпечує створення й підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними установами й організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг (публічних послуг) на відповідних територіях.

З 1991 року чисельність сільського населення зменшилася на 2,5 млн осіб, а кількість сільських населених пунктів – на 348 одиниць. Водночас кількість сільських рад збільшилася на 1067 одиниць.

В Україні утворено близько 12 тис. територіальних громад, у більш як 6 тис. громад чисельність жителів становить менше 3 тис. осіб, з них у 4 809 громадах – менше 1 тис. осіб, а в 1129 громадах – менше 500 осіб. У більшості з них не утворено виконавчі органи відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Органи місцевого самоврядування таких громад практично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження.

Дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70%, 483 територіальні громади на 90% утримуються за рахунок коштів державного бюджету.

Здійснення постійної фінансової підтримки малочисельних територіальних громад через районні бюджети з використанням системи дотацій вирівнювання є обтяжливим для державного бюджету та стримує розвиток малих міст і великих селищ [10].

Отже, надмірна подрібненість територіальних громад призводить до надзвичайно слабкої їх матеріально-фінансової бази. Бюджети таких територіальних громад (як правило, сіл, їх об'єднань і селищ) є неефективними, оскільки з об'єктивних причин не містять достатніх фінансових ресурсів (надходжень) для здійснення необхідних витрат на виконання органами місцевого самоврядування покладених на них повноважень.

Формування в сучасних соціально-економічних умовах високодотаційних бюджетів, тобто бюджетів, у яких витрати значно перевищують обсяг їх надходжень, є безперспективною тенденцією сучасної бюджетної системи України.

Саме тому з огляду на фінансово-економічні й соціологічні показники, які зумовлюють необхідність реформування бюджетної системи України, постає гостра потреба в пошуках правильних правових механізмів такого реформування.

Позитивним є той фактор, що вже наявні певні напрацювання змін до Конституції України [12], зокрема, щодо розділів, які стосуються адміністративно-територіального устрою й місцевого самоврядування.

Спираючись на реальний доробок у цій сфері, одним з основних завдань постає проектування нової структури бюджетної системи України та її правове закріплення в БК України.

Загалом ми підтримуємо зміни до Конституції України в частині нової системи адміністративно-територіального устрою нашої держави, що передбачатиме у своїй структурі регіони, райони та громади. Вона, на нашу думку, є цілком прийнятною для організації бюджетного устрою, зокрема, побудови бюджетної системи України.

Слід зазначити, що успішний досвід реформування бюджетної системи має Республіка Польща, яка свого часу розпочала державні перетворення саме з адміністративної реформи та реформи місцевого самоврядування. До речі, сучасний адміністративний устрій Польщі є схожим, навіть аналогічним до того, що пропонується в Україні (прототипами регіонів фактично є воєводства, районів – повіти, громад – гміни). Подібну до адміністративного устрою структуру має бюджетна система цієї країни: державний бюджет, бюджети воєводств, бюджети повітів та бюджети гмін.

Модель польської бюджетної системи цілком може бути втіленою в Україні, оскільки вона перебудовувалася приблизно з такої ж моделі бюджетної системи, яка нині існує в Україні (величезної кількості місцевих бюджетів). Наприклад, до 01.01.1999 року в Республіці Польща існувало 49 регіонів, після реформи територіальної організації влади їх (воєводств) стало 16. Тобто лише на рівні регіонів (воєводств) бюджетів стало на 23 менше.

У разі внесення відповідних змін до Конституції України з огляду на розуміння бюджетного устрою (як врегульованої правовими нормами права побудови бюджетної системи держави, внутрішня структура якої зумовлюється адміністративно-територіальним устроєм) виникає необхідність внесення відповідних змін до БК України, які мають оптимізувати (конкретизувати) структуру бюджетної системи з метою уникнення тих проблем, про які йшлося вище (велика кількість малозабезпечених фінансовими ресурсами бюджетів, високий рівень дотаційності бюджетів тощо).

Відповідно, у структурі бюджетної системи з'являються бюджети громад, прототипами яких є бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), які функціонують у структурі сучасної бюджетної системи. Надзвичайно важливим у контексті викладеного є встановлення нормативно-правового критерію формування громадою свого бюджету.

На нашу думку, таким критерієм може стати чисельність населення. Тобто бюджет громади може бути сформований у разі, якщо вона налічує 5 тис. і більше осіб. Така постановка питання ліквідує практику формування малочисельними громадами неефективних бюджетів.

Однією з важливих причин, яка значно погіршує структуру видатків бюджетів на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування, є недосконалість й неефективна мережа бюджетних установ.

Бюджетними установами є органи державної влади або органи місцевого самоврядування, а також організації, які створені ними для здійснення управлінських, соціальних, правоохоронних та інших делегованих державою функцій, утримуються за рахунок бюджетних коштів, здійснюють свою діяльність на основі кошторису та наділяються правом надавати публічні послуги.

В Україні мережа бюджетних установ ще з радянських часів сформувалася без урахування тенденцій зміни кількості населення й потреб регіонів та не відповідає передовому досвіду здійснення видатків державного й місцевих бюджетів для досягнення запланованої загальнодержавної мети в соціально-культурній сфері.

Так, видатки місцевих бюджетів розраховуються на підставі фінансових нормативів бюджетного забезпечення (стаття 94 БК України) і класифікуються за функціональною ознакою (стаття 10 БК України) [3]; мережа бюджетних установ відіграє важливу роль, оскільки в результаті утримується за рахунок коштів бюджетів, що становлять бюджетну систему України.

Така ситуація також суперечить одному з основних принципів бюджетної системи України – принципу ефективності й результативності (стаття 7 БК України) [3]. Це ключова проблема нинішньої бюджетної системи України, вирішення якої потребує конкретних змін у національному законодавстві. Кошти бюджетів, що становлять бюджетну систему України, використовуються нераціонально й неефективно, а це означає, що в контексті викладеного потрібно змінювати правові, організаційні та фінансові засади функціонування систем освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Для цього, крім відповідних змін до законодавства, необхідною є суспільна ініціатива модернізації соціально-культурних та інших галузей, оскільки зрозуміло й виправдано, що кожна територіальна громада зацікавлена в наявності власної розгалуженої сфери бюджетних установ.

В умовах існування сучасної бюджетної системи України (великої кількості місцевих бюджетів, низького рівня забезпечення фінансовими ресурсами місцевих бюджетів тощо) передчасним, на нашу думку, є запровадження програмно-цільового методу на рівні місцевих бюджетів.

Загалом це питання є актуальним ще з початку 2000-х років – з моменту схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі [13]. Пізніше розробку теоретико-методологічних засад програмно-цільового методу планування видатків місцевих бюджетів на середньострокову перспективу та проведення експерименту із запровадження елементів програмно-цільового методу складення й виконання місцевих бюджетів в окремих регіонах передбачила Концепція реформування місцевих бюджетів, схвалена Кабінетом Міністрів України у 2007 році [14].

У 2011 році проводився експеримент із запровадження програмно-цільового методу на місцевому рівні, у якому взяло участь 118 місцевих бюджетів Автономної Республіки Крим, Житомирської, Луганської та Львівської областей, а також бюджет міста Києва; у 2012 році до експерименту залучено всі обласні бюджети та бюджети міст обласного значення [15].

Слід зауважити, що експеримент підтвердив передчасність застосування програмно-цільового методу на рівні місцевих бюджетів. Так, багато подрібнених бюджетних програм і їх результативних показників призводить до збільшення роботи головних розпорядників бюджетних коштів, яким доводиться опрацьовувати велику кількість інформації, значна частина якої не дає можливості здійснювати порівняльний аналіз типових бюджетних програм.

Зазначене спричиняє справедливі нарікання з боку всіх учасників бюджетного процесу щодо збільшення об'єму роботи в частині опрацювання документів у форматі програмно-цільового методу та не дає можливості оцінити його переваги, особливо в умовах обмеженого фінансового ресурсу.

Загалом розробка теоретико-методологічних засад програмно-цільового методу формування місцевих бюджетів та проведення експерименту із запровадження елементів програмно-цільового методу складення й виконання місцевих бюджетів є позитивною практикою, однак

в умовах великої кількості місцевих бюджетів, що становлять бюджетну систему України, обмеженого фінансового ресурсу місцевих бюджетів це питання не є актуальним. На нашу думку, якщо його й піднімати, то лише після проведення адміністративно-територіальної реформи, встановлення нового бюджетного устрою України.

Відкритим залишається питання надання з державного бюджету місцевим бюджетам міжбюджетних трансфертів.

З одного боку, БК України визначив конкретний перелік видів міжбюджетних трансфертів. З іншого боку, щодо більшості з них нез'ясованими залишаються правові передумови визначення й передбачення їх у державному бюджеті, незрозумілими є критерії розподілу між бюджетами, що становлять бюджетну систему.

Так, статтею 105 БК України [3] визначаються правові норми щодо субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів).

Інвестиційною програмою (проектом) вважається комплекс заходів, визначених на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки та спрямованих на розвиток окремих галузей, секторів економіки, виробництв, регіонів, виконання яких здійснюється з використанням коштів державного та (або) місцевих бюджетів чи шляхом надання державних та (або) місцевих гарантій (пункт 26 частини 1 статті 2 БК України).

Стаття 105 БК України у частині 1 передбачає надання субвенції на основі певних принципів (об'єктивності й відкритості, єдності, збалансованого розвитку, цільового використання коштів) та з урахуванням певних основних засад: економічної ефективності досягнення цілей інвестиційної програми (проекту) із залученням мінімального обсягу бюджетних коштів на виконання інвестиційних програм (проектів); спрямування субвенції конкретно на створення, приріст чи оновлення основних фондів комунальної форми власності (насамперед на завершення будівництва й реконструкції об'єктів зі ступенем будівельної готовності понад 70%) тощо.

Також частина 3 статті 105 БК України регламентує, що розподіл субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів) здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, з урахуванням завдань і заходів державної стратегії регіонального розвитку, регіональних стратегій розвитку на підставі формалізованих параметрів, що базуються на фактичних і прогнозних показниках економічного й соціального розвитку відповідної території (основними з яких є показники обсягу промислового виробництва, обсягу валової продукції сільського господарства, обсягу інвестицій в основний капітал, рівня щільності населення, рівня безробіття населення, доходів населення в розрахунках на одну особу, середньомісячної заробітної плати працівників) [3].

Слід відмітити, що Порядку щодо розподілу субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів), визначеного Кабінетом Міністрів України, не існує. Натомість Постановою Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 року № 520 [16] затверджено Порядок та умови надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на виконання інвестиційних програм (проектів), у якому передбачалися положення щодо того, що орієнтовні обсяги субвенцій визначаються головними розпорядниками бюджетних коштів з огляду на чисельність населення та рівень соціально-економічного розвитку регіону. Проте порядку надання субвенції в постанові немає (затверджуються лише умови її надання).

Водночас аналіз законів про Державний бюджет України за останні роки свідчить, що субвенція на виконання інвестиційних програм (проектів) фактично замінюється низкою інших субвенцій. Замість неї передбачаються субвенції на соціально-економічний розвиток регіонів, субвенції на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій тощо. Відразу виникає декілька логічних питань. Зокрема, до якого виду міжбюджетних трансфертів з огляду на статтю 97 БК України віднести вказані субвенції?

Чому жодного разу від часу прийняття БК України норми статті 105 БК України так і не застосовувалися під час формування Державного бюджету України?

Усе викладене є свідченням того, що в нашій державі досі так і не сформувалася чітка тенденція до децентралізації бюджетних повноважень. Для пришвидшення цього процесу насамперед необхідно розробити комплексний план заходів із реформування всіх галузей суспільної сфери, оскільки всі вони тією чи іншою мірою потребують певних перетворень і мають безпосереднє відношення до бюджетної системи України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зведення фінансових і бюджетних показників місцевих бюджетів у грошовій формі за 2011 рік: інформативні матеріали Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
2. Зведення фінансових і бюджетних показників місцевих бюджетів у грошовій формі за 2012 рік: інформативні матеріали Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
3. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.
4. Зведення фінансових і бюджетних показників місцевих бюджетів у грошовій формі за 2013 рік: інформативні матеріали Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
5. Зведення фінансових і бюджетних показників місцевих бюджетів у грошовій формі за 2014 рік: інформативні матеріали Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
6. Про Державний бюджет України на 2013 рік: Закон України від 06.12.2012 року № 5515-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 5–6. – Ст. 198.
7. Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України від 16.01.2014 року № 719-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 9. – Ст. 93.
8. Про Державний бюджет України на 2011 рік: Закон України від 23.12.2010 року № 2857-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 99/1. – Ст. 3541.
9. Про Державний бюджет України на 2012 рік: Закон України від 22.12.2011 року № 4282-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 34–35. – Ст. 414.
10. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 року № 333-р // Офіційний вісник України. – 2014. – № 30. – Ст. 831.
11. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 року № 333-р // Офіційний вісник України. – 2014. – № 30. – Ст. 831.
12. Про внесення змін до Конституції України: проект Закону України від 26.06.2014 року № 4178а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513.
13. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 року № 538-р // Офіційний вісник України. – 2002. – № 38. – Ст. 1793.
14. Про схвалення Концепції реформування місцевих бюджетів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 року № 308-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 38. – Ст. 1526.
15. Про затвердження Основних підходів до запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів: Наказ Міністерства фінансів України від

02.08.2010 року № 805 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=289413&cat_id=288202.

16. Про затвердження Порядку та умов надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на виконання інвестиційних програм (проектів): Постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2011 року № 520 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 37. – Ст. 1531.

REFERENCES

1. Summary of Financial and Budgetary Performance of Local Budgets in Monetary Terms for 2011 : Informative Materials of the Ministry of Finance of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.minfin.gov.ua>.
2. Summary of Financial and Budgetary Performance of Local Budgets in Monetary Terms for 2012 : Informative Materials of the Ministry of Finance of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.minfin.gov.ua>
3. Budget Code of Ukraine // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2010. – № 50-51. – Art. 572.
4. Summary of Financial and Budgetary Performance of Local Budgets in Monetary Terms for 2013 : Informative Materials of the Ministry of Finance of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.minfin.gov.ua>.
5. Summary of Financial and Budgetary Performance of Local Budgets in Monetary Terms for 2014 : Informative Materials of the Ministry of Finance of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.minfin.gov.ua>.
6. On the State Budget of Ukraine for 2013 : Law of Ukraine of 06.12.2012 № 5515-VI // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2013. – № 5–6. – Art. 198.
7. On the State Budget of Ukraine for 2014 : Law of Ukraine of 16.01.2014 № 719-VII // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2014. – № 9. – Art. 93.
8. On the State Budget of Ukraine for 2011 : Law of Ukraine of 23.12.2010 № 2857-VI // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2010. – № 99/1. – Art. 3541.
9. On the State Budget of Ukraine for 2012 : Law of Ukraine of 22.12.2011 № 4282-VI // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2012. – № 34–35. – Art. 414.
10. On Approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine : Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 01.04.2014 № 333-p // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2014. – № 30. – Art. 831.
11. On Approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine : Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 01.04.2014 № 333-p // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2014. – № 30. – Art. 831
12. Draft Law of Ukraine “On Amendments to the Constitution of Ukraine” dated 06.26.2014 № 4178 [Electronic resource]. – Access mode : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513.
13. On Approval of the Concept of Performance-Based Budgeting : Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 14.09.2002 № 538-p // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2002. – № 38. – Art. 1793.
14. On approval of the Concept of Reforming Local Budgets : Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 23.05.2007. № 308-p // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2007. – № 38. – Art. 1526.
15. On Approval of the Main Approaches to the Implementation of Performance-Based Method of Preparation and Execution of Local Budgets : Order of the Ministry of Finance of Ukraine of 02.08.2010 № [Electronic resource]. – Access mode : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=289413&cat_id=288202.

16. On Approval of the Procedure and Conditions for Granting Subsidies from the State Budget to Local Budgets for Investment Programs (Projects) : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 18.05.2011 № 520 // *Ofitsiyniy visnik Ukraine*. – 2011. – № 37. – Art. 1531.

УДК 347.73: 336.2 (477)

МОЖЛИВІСТЬ ВЧИНЕННЯ ДІЙ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЗА ВИКОНАВЧИМИ ДОКУМЕНТАМИ СУДІВ

Яковенко Є.О., к.ю.н., гол. держ. інспектор

*Головне управління Державної фіскальної служби України у Дніпропетровській області,
вул. Сімферопольська, 17-А, м. Дніпропетровськ, Україна
yakovenkoE@i.ua*

Соколенко О.Л., д.ю.н., професор

*Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара,
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпропетровськ, Україна
Sokolenko2003@rambler.ru*

Статтю присвячено актуальним питанням, які пов'язані з можливістю вчинення дій органами Державної фіскальної служби України на користь або в інтересах держави за виконавчими документами судів, які, зокрема, передбачають як додаткове покарання конфіскацію майна, що належить засудженому. Вчинення таких дій можливе лише за правилами (порядком), встановленими законами України, де кожний суб'єкт таких правовідносин зобов'язаний вчиняти ту чи іншу дію. Відсутність повноважень на вчинення та правил (порядку), встановлених законами України, за якими такі дії можуть вчинятися, позбавляє будь-який орган державної влади, зокрема органи Державної фіскальної служби України, можливості їх здійснення.

Ключові слова: конфіскація майна, суд загальної юрисдикції, що спеціалізується на розгляді кримінальних проваджень, органи Державної фіскальної служби України, державний виконавець, повноваження, функції, порядок.

ВОЗМОЖНОСТЬ СОВЕРШЕНИЯ ДЕЙСТВИЙ ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИСКАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ ПО ИСПОЛНИТЕЛЬНЫМ ДОКУМЕНТАМ СУДОВ

Яковенко Е.А.

*Главное управление Государственной фискальной службы Украины в Днепропетровской области,
ул. Симферопольская, 17-А, г. Днепропетровск, Украина
yakovenkoE@i.ua*

Соколенко О.Л.

*Днепропетровский национальный университет им. Олесь Гончара,
просп. Гагарина, 72, г. Днепропетровск, Украина
Sokolenko2003@rambler.ru*

Статья посвящена актуальным вопросам, которые связаны с реализацией полномочий органов государственной власти, в частности органов Государственной фискальной службы Украины, и порядком исполнения дополнительного наказания в виде конфискации имущества, которое принадлежит осужденному. Совершение таких действий возможно только по правилам (порядку), установленным законами Украины, где каждый субъект таких правоотношений обязан совершать то или иное действие. Отсутствие полномочий на совершение и правил (порядка), установленных законами Украины, по которым такие действия могут быть совершены, лишает какой-либо орган государственной власти, в том числе органы Государственной фискальной службы Украины, возможности их осуществления.

Ключевые слова: конфискация имущества, суд общей юрисдикции, который специализируется на рассмотрении криминальных производств, органы Государственной фискальной службы Украины, государственный исполнитель, полномочия, функции, порядок.

OPPORTUNITY OF AFFIRMATIVE ACTIONS BY UKRAINIAN INTERNAL REVENUE SERVICE BY COURT ORDERS

Yakovenko E.A.

*Main Department of the State Fiscal Service of Ukraine in Dnipropetrovsk Oblast,
str. Simferopolska, 17-A, Dnipropetrovsk, Ukraine
yakovenkoE@i.ua*

Sokolenko O.L.

*Oles Honchar Dnipropetrovsk national university, Gagarin avenue, 72, Dnipropetrovsk, Ukraine
Sokolenko2003@rambler.ru*

The article is devoted to the current issues related to the possibility of actions by government fiscal service for Ukraine or in the public interest for executive documents of the courts, providing additional punishment as confiscation of property belonging to the convicted person. These acts can only rules (order), The Law of Ukraine, where each such legal entity shall take an action. The lack of authority to commit and rules (order), the Law of Ukraine on which such action would be committed, rules out the possibility of any – of which a public authority, in particular of the state fiscal Service of Ukraine on their implementation.

The Ukrainian Law “About alteration to Ukrainian Law “About executory process” and some other legislative acts concerning order of judgment enforcement of the court and other bodies” № 2677-VI dated 04.11.2010 became effective from 09.03.2014. It states redrafted Ukrainian Law “About executory process” № 606-XIV dated 21.04.2009. The Law 2677 states redrafted article 8 of Law 606.

The part 3 of article 8 of Law 606 states that “government authority, according to which complaint was pronounces judgment, or government authority (except court), which made such resolution according to legislation, inure to the benefit of government according to court orders about recovering of funds or performing of operations in favor of government. The authorities of incomes and duties inure to the benefit of government according to other court orders about recovering of funds or performing of operations in favor of government”.

In the opinion of the authors, such acts of regular courts, specialized in criminal proceeding, can be performed under part 3 article 8 of the law № 606. Such actions have declarative character and don't consider judicial mechanism prescribed by the laws, which regulate actions of public authorities (executive and judiciary) and officials in the performance of execution of the court order.

At the same time:

- scopes of activity for Ukrainian internal revenue service was defined with given functions and authorities. So any action of Ukrainian internal revenue service had to be done exceptionally under given authorities and had to be prescribed by the laws of Ukraine;
- any action of Ukrainian internal revenue service concerning execution of its resolution had to be done under the laws of Ukraine;
- the lack of competence in execution and the lack of order established the laws of Ukraine, which regulate such execution, disable Ukrainian internal revenue service for such actions.

Comprehensive analysis of provision of the Ukrainian laws and part 3 article 8 of the law № 606 particularly, which regulate legal relationships that appear under judgement enforcement of a court or other authorities give the ground for such resolution:

- Ukrainian internal revenue service (as a grabber) can represent the government under court orders concerning monetary penalty into the revenue of the state. Specified decision can be made on the ground of materials (complaint, application etc.), prepared by Ukrainian internal revenue service. Ability of such actions had to be created under the Ukrainian laws, that determine powers of Ukrainian internal revenue service and duties concerning defined actions;
- “other” court orders under which Ukrainian internal revenue service can represent the government as a grabber are the court orders, that were given by these authorities in scopes of their activity, as a realization of their powers or by courts on initiative of Ukrainian internal revenue service.

Analysis of provision of the Ukrainian laws, particularly of that, which determine powers and duties of Ukrainian internal revenue service and regulate relationships that appear while judgement enforcement of

a court under provision of Ukrainian criminal code of practice and law № 606 can be the ground for such resolution: implementation of resolutions of courts which contemplate confiscation of convict's property and report for court about such enforcement are the duties of state justice authority.

Key words: confiscation of property, regular court, specialized in criminal proceeding, Ukrainian internal revenue service, state executor, authorities, duty, order.

09.03.2011 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб)» від 04.11.2010 р. № 2677-VI (далі – Закон № 2677), яким викладено в новій редакції Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 р. № 606-XIV зі змінами та доповненнями (далі – Закон № 606). Законом № 2677 викладено в новій редакції норми статті 8 Закону № 606.

Зокрема, частину 3 статті 8 Закону № 606 викладено в такій редакції: «За виконавчим документом про стягнення в дохід держави коштів або про вчинення інших дій на користь чи в інтересах держави від її імені виступає орган, за позовом якого судом винесено відповідне рішення, або орган державної влади (крім суду), який відповідно до закону прийняв таке рішення. За іншими виконавчими документами про стягнення в дохід держави коштів або про вчинення інших дій на користь чи в інтересах держави від її імені виступають органи доходів і зборів» [1].

Необхідно звернути увагу на те, що на сьогодні в законах України (або будь-яких нормативно-правових актах) відсутнє визначення «інших» виконавчих документів, за якими покладається обов'язок на органи Державної фіскальної служби України виступати стягувачами в розумінні норм частини 3 статті 8 Закону № 606.

На практиці різні правові позиції щодо розуміння реалізації приписів частини 3 статті 8 Закону № 606 з моменту набрання чинності Законом № 2677 до теперішнього часу є причиною правових «непорозумінь» між органами Державної фіскальної служби України та судами загальної юрисдикції, що не лише перешкоджає своєчасному виконанню судових рішень, які ухвалені, зокрема, у кримінальних провадженнях, а й у деяких випадках за невчасного звернення виконавчих документів до виконання на певний час взагалі унеможливує їх виконання. Наслідком цього є невчасне надходження до державного бюджету відповідних сум, зокрема, за вироками судів, що передбачають як додаткове покарання конфіскацію майна, яке належить засудженому.

До таких правових «непорозумінь», які перешкоджають своєчасному виконанню вироків, що передбачають як додаткове покарання конфіскацію майна, яке належить засудженим, можна віднести направлення судами загальної юрисдикції, що спеціалізується на розгляді кримінальних проваджень, виконавчих листів за такими вироками до органів Державної фіскальної служби України для вчинення останніми дій на користь або в інтересах держави. Такі випадки, на жаль, набрали постійного й системного характеру.

Водночас, на думку авторів, такі дії судів загальної юрисдикції, що спеціалізуються на розгляді кримінальних проваджень, вчинюються лише на підставі норм частини 3 статті 8 Закону № 606, що мають декларативний характер, без урахування встановленого законами України правового механізму, який регламентує комплекс дій органів державної влади (судової та виконавчої), їх посадових осіб під час виконання рішень судів.

Необхідно звернути увагу, що на час написання й публікації цієї статті діє Державна фіскальна служба України як центральний орган виконавчої влади, що є правонаступником Міністерства доходів і зборів України.

Також утворено як юридичні особи публічного права органи Державної фіскальної служби України, які є правонаступниками відповідних органів Міністерства доходів і зборів України, проте процес реорганізації останніх ще не завершено.

Зважаючи на те, що нормативно-правові акти України, на які ми посилаємося, ще не містять у собі змін, пов'язаних з утворенням Державної фіскальної служби України та її органів, ми будемо посилатися на наявні норми нормативно-правових актів України, а у своїх висновках – уже на органи Державної фіскальної служби України як правонаступників органів доходів і зборів.

Конституційний Суд України в пункті 2 мотивувальної частини рішення від 13.12.2012 р. № 18-рп/2012 звернув увагу, що виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист та охоплює, зокрема, законодавчо визначений комплекс дій, спрямованих на захист і відновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства, держави; а в пункті 3 мотивувальної частини рішення від 25.04.2012 р. № 11-рп/2012 Конституційний Суд України зазначив, що невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом [2; 3].

Правовий механізм, який встановлює комплекс дій органів державної влади (судової й виконавчої), їх посадових осіб щодо виконання рішень судів загальної юрисдикції, зафіксовано, зокрема, у нормах Закону № 606, Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального виконавчого кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Податкового кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України.

При цьому органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, а «неухильне додержання органами державної влади Конституції та законів України забезпечує реалізацію принципу поділу влади, є запорукою їх єдності та важливою передумовою стабільності і злагоди в державі» [4; 5].

Очевидно, що однією з головних умов реалізації норм законів України, які визначають правовий механізм виконання рішень судів загальної юрисдикції, є визначеність та врегульованість повноважень і функцій органів державної влади (їх посадових осіб), їх обов'язків здійснювати відповідні дії на підставі та в спосіб, що передбачаються Конституцією України й законами України.

Розглядаючи правові підстави діяльності органів державної влади, неможливо оминати увагою правову позицію Конституційного Суду України, якої він дійшов у своєму рішенні від 01.04.2008 р. № 4-рп/2008: перелік питань, які мають регулюватися виключно законами України, передбачається статтею 92 Основного Закону України та має імперативний характер, а це означає, що всі рішення щодо них повинні прийматися у формі закону. У такий спосіб Конституція України встановила, що лише Верховна Рада України у відповідному законі має право визначати організацію й порядок діяльності органів законодавчої, виконавчої, судової влади та статус їх посадових осіб [5].

Тому лише Верховна Рада України повноважна визначати організацію, повноваження й порядок діяльності органів державної влади. А це означає, що правовий механізм, який регламентує комплекс дій органів державної влади (судової та виконавчої), їх посадових осіб із виконання рішень судів загальної юрисдикції, повинен встановлюватися виключно законами України, норми яких у свою чергу «конкретизують» обов'язки кожного органу державної влади, задіяного в такому правовому механізмі.

Водночас це не виключає можливість видання органами державної влади підзаконних нормативно-правових актів із метою реалізації норм законів України й чіткої регламентації дій щодо виконання рішень судів загальної юрисдикції. Проте за умови, що такі підзаконні нормативно-правові акти повинні видаватися органами державної влади винятково в межах своєї компетенції й повноважень, не розширювати, не змінювати (підміняти, спотворювати) норми законів України, на підставі яких вони видані.

Повноваження й функції органів доходів і зборів встановлюються Податковим кодексом України, Митним кодексом України та законами України [6].

Зважаючи на те, що Податковий кодекс України регулює відносини, які виникають у сфері справляння податків і зборів, а Митний кодекс України – відносини, пов'язані зі справлянням митних платежів, повноваження й функції органів Державної фіскальної служби України спрямовуються на здійснення контролю за правильністю справляння податків, зборів і платежів відповідно до порядку, встановленого законом, а також за іншим законодавством України, контроль за дотриманням якого покладається на органи Державної фіскальної служби України.

До такого законодавства України можна віднести, зокрема, Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР, Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене Постановою Національного банку України від 15.12.2004 р. № 637 [7; 8].

Органи доходів і зборів відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення розглядають та вирішують справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням порядку приймання готівки для подальшого її переказу (стаття 163-13), з порушенням порядку проведення готівкових розрахунків і розрахунків із використанням електронних платіжних засобів за товари (послуги) (стаття 163-15), з ухиленням від подання декларації про доходи (стаття 164-1), з порушенням законодавства про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (стаття 165-1), з порушенням порядку припинення юридичної особи (частини 3–6 статті 166-6), з перешкоджанням уповноваженим особам органів доходів і зборів у проведенні перевірок (стаття 188-23), а також справи про порушення митних правил, передбачені статтями 468-470, 474, 475, 477-481, 485 Митного кодексу України [9; 10].

Службові особи органів доходів і зборів мають право скласти протоколи про адміністративні правопорушення за статтями 51-2, 155-1, 162-1, 162-2, 163-1, 163-2, 163-3, 163-4, 163-12, 164, 164-5, 164-16, 166-16, 166-17, 177-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також справи про порушення митних правил, передбачені статтями 471-473, 476, 482–484 Митного кодексу України. За результатами розгляду протоколів про адміністративні правопорушення та порушення митних правил, складеними службовими особами органів доходів і зборів у зазначених справах, рішення приймається судом [9; 10].

Таким чином, органи Державної фіскальної служби України в межах своїх повноважень і компетенції можуть як приймати відповідні рішення, так і ініціювати перед відповідними уповноваженими органами державної влади (зокрема, судом) прийняття відповідних рішень щодо платників податків.

Нормами Митного кодексу України й Кодексу України про адміністративні правопорушення за кожною із зазначених вище статей (категорій) справ про адміністративні правопорушення та про порушення митних правил встановлено порядок виконання постановлених рішень органами Державної фіскальної служби України й суду, визначено суб'єктів цих правовідносин, на яких покладається обов'язок як виконання, так і контролю за правильним і своєчасним виконанням таких рішень.

Як приклад можна навести особливості виконання рішень органів Державної фіскальної служби України й суду, винесених як у справах про порушення митних правил, так і в справах про адміністративні правопорушення.

Так, виконання постанови про накладення адміністративного стягнення за порушення митних правил здійснюється самостійно органом доходів і зборів, який виніс таку постанову, або через державного виконавця. При цьому контроль за правильним і своєчасним виконанням постанови про накладення адміністративного стягнення за порушення митних правил здійснюється органом доходів і зборів, який виніс таку постанову [9]. Тобто орган

Державної фіскальної служби України може самостійно виконати постанову за порушення митних правил, здійснивши відповідні заходи в межах своїх повноважень і компетенції, а за неможливості зобов'язаний звернути таку постанову до виконання до органів державної виконавчої служби, набувши правого статусу стягувача у виконавчому провадженні, зокрема, забезпечивши контроль за правильним і своєчасним виконанням постанови.

Проте виконання постанов суду (судді) про накладення адміністративного стягнення за порушення митних правил, які прийняті за матеріалами органів доходів і зборів, має інший порядок, зокрема, у частині конфіскації виконання здійснюється державним виконавцем у встановленому законом порядку [10]. При цьому порядок такого виконання за виконавчим документом про конфіскацію майна не передбачає (не встановлює) звернення органів Державної фіскальної служби України щодо виконання такого виконавчого документа до державної виконавчої служби.

Під час відкриття виконавчого провадження за виконавчим документом про конфіскацію майна державним виконавцем органу державної виконавчої служби строк для добровільного виконання не встановлюється, а застосовуються правила як до виконавчих документів, що передбачає негайне їх виконання. Державний виконавець зобов'язаний відкрити виконавче провадження не пізніше наступного дня після отримання документів, якщо вони відповідають вимогам статті 18 Закону № 606 [1].

Зважаючи на те, що провадження в справах про порушення митних правил здійснюється відповідно до Митного кодексу України, а в частині, що не регулюється ним, – відповідно до законодавства України про адміністративні правопорушення, звернемося до норм Кодексу України про адміністративні правопорушення, які регламентують порядок виконання постанови про накладення адміністративного стягнення [10].

Постанова про накладення адміністративного стягнення виконується уповноваженим на те органом у порядку, встановленому Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законами України. Така постанова звертається до виконання органом (посадовою особою), який виніс постанову, а контроль за правильним і своєчасним її виконанням здійснюється органом (посадовою особою), який виніс постанову, та іншими органами державної влади в порядку, встановленому законом [9].

Отже, згідно з проведеним правовим аналізом зазначених вище норм законів України, що регламентують порядок виконання постанов про накладення адміністративного стягнення, можна стверджувати, що такий порядок як передбачає суб'єктний склад задіяних у ньому осіб, так і визначає їх обов'язки на вчинення тих чи інших дій. До таких суб'єктів віднесено орган (посадову особу), який виніс постанову та звертає її до виконання; орган державної влади, який здійснює контроль за правильним і своєчасним виконанням такої постанови. При цьому звернення постанови про накладення адміністративного стягнення до виконання та контроль за правильним і своєчасним виконанням постанови може здійснюватися лише в порядку, встановленому законом України. Тому очевидно, що відсутність такого порядку, встановленого законом України, унеможлиблює вчинення будь-якої дії з боку органів державної влади, зокрема звернення постанови про накладення адміністративного стягнення до виконання та контролю за правильним і своєчасним її виконанням.

Органи доходів і зборів для реалізації функцій у межах своїх повноважень можуть звертатися до суду, зокрема, у випадках, передбачених у підпунктах 20.1.19, 20.1.30, 20.1.31, 20.1.32, 20.1.33, 20.1.34, 20.1.35, 20.1.36, 20.1.37, 20.1.38, 20.1.39, 20.1.40 пункту 20.1 статті 20, пункті 67.2 статті 67 Податкового кодексу України.

Як приклад можна навести порядок реалізації своїх повноважень і функцій органами Державної фіскальної служби України під час погашення суми податкового боргу за рахунок майна платника податків, що перебуває в податковій заставі.

Так, нормами статті 95 Податкового кодексу України визначено особливий порядок виконання судового рішення про стягнення суми податкового боргу за рахунок майна

платника податків, що перебуває в податковій заставі, відповідно до якого рішення керівника органу доходів і зборів про погашення всієї суми податкового боргу приймається на підставі рішення суду щодо надання дозволу на погашення всієї суми податкового боргу за рахунок майна платника податків, що перебуває в податковій заставі [6].

Завдяки наведеному правовому аналізу норм законів України та прикладам порядку реалізації окремих їх норм можна дійти таких ґрунтовних висновків:

- межі сфери діяльності органів Державної фіскальної служби України визначаються наданими цим органам повноваженнями й функціями, тому вчинення дій або прийняття рішень органами Державної фіскальної служби України повинне здійснюватися виключно в межах встановлених для них повноважень та в порядку, встановленому законами України;
- вчинення органами державної влади будь-якої дії, зокрема пов'язаної з виконанням (реалізацією) їх рішень, можливе лише за правилами (порядком), встановленими законами України, де кожний суб'єкт таких правовідносин зобов'язаний вчиняти ту чи іншу дію;
- відсутність повноважень на вчинення та правил (порядку), встановлених законами України, за якими такі дії можуть вчинятися, позбавляє будь-який орган державної влади, зокрема органи Державної фіскальної служби України, можливості їх здійснення.

Базовим законодавчим актом, що визначає умови й порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які відповідно до закону підлягають примусовому виконанню в разі невиконання їх у добровільному порядку на території України, є Закон № 606.

Завершальною стадією судового провадження є виконавче провадження, яке провадять органи державної виконавчої служби, що входять до системи органів Міністерства юстиції України [1].

Виконавче провадження – це сукупність дій органів і посадових осіб, визначених Законом № 606, що спрямовані на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які провадяться на підставах, у межах повноважень і в спосіб, визначених Законом № 606, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону № 606 та інших законів, а також рішеннями, що відповідно до Закону № 606 підлягають примусовому виконанню [1].

У випадках, передбачених законом, рішення судів та інших органів щодо стягнення коштів виконуються органами доходів і зборів, банками й іншими фінансовими установами. Рішення зазначених органів можуть виконуватися відповідно до закону також іншими органами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами. При цьому необхідно враховувати, що такі органи, установи, організації й особи не є органами примусового виконання, крім органів і посадових осіб, які виконують рішення про притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності [1].

Також Законом № 606 передбачається можливість інших органів, установ, організацій і посадових осіб провадити окремі виконавчі дії лише у випадках, передбачених законом, у тому числі відповідно до статті 5 Закону № 606 та на вимогу або за дорученням державного виконавця [1].

Необхідно звернути увагу на те, що органами стягнення, уповноваженими здійснювати заходи лише щодо забезпечення погашення податкового боргу й недоїмки зі сплати єдиного внеску в межах повноважень, є органи доходів і зборів, а також державні виконавці в межах своїх повноважень [6].

Очевидно, що законом встановлено повноваження та покладено обов'язок на органи державної виконавчої служби щодо проведення завершальної стадії судового провадження – виконавчого провадження. При цьому Законом № 606 чітко визначаються випадки, коли

окремі виконавчі дії можуть проводитися іншими органами, установами, організаціями й посадовими особами, зокрема, якщо це прямо встановлено законом та на вимогу або за дорученням державного виконавця.

Сторонами у виконавчому провадженні є стягувач і боржник. Стягувачем є фізична або юридична особа, на користь чи в інтересах якої видано виконавчий документ. Боржником є фізична або юридична особа, визначена виконавчим документом [1]. Якщо із встановленням правового статусу боржника немає будь-яких сумнівів, і він визначається судом у виконавчому документі, то набуття правового статусу стягувача регулюється законами України. Тому набуття правого статусу стягувача у виконавчому провадженні державним органом виконавчої влади, зокрема органом Державної фіскальної служби України, чи безпосереднє виконання виконавчого документа можливе лише на підставі норм законів, які прямо це передбачають, або за наявності умов, встановлених нормами законів, що покладають такий обов'язок на органи Державної фіскальної служби України.

Як постає з вищенаведеного, частина 3 статті 8 Закону № 606 має декларативний характер, без встановленого законом правового механізму, який регламентує комплекс дій органів державної влади (судової й виконавчої), їх посадових осіб, реалізація її норм під час виконання рішень як судів, так і інших органів державної влади не можлива.

Згідно з проведеним правовим аналізом норм законів України, які регулюють правовідносини, що виникають під час примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), зокрема частини 3 статті 8 Закону № 606, можна дійти таких ґрунтовних висновків:

- за виконавчими документами про стягнення в дохід держави коштів або про вчинення інших дій на користь чи в інтересах держави від її імені може виступати орган Державної фіскальної служби України (як стягувач), за ініціативою (зокрема, позовом, заявою, адміністративним матеріалом) якого судом винесено відповідне рішення, якщо така можливість передбачається законами України, що встановлюють, зокрема, повноваження й функції органів Державної фіскальної служби України, та визначеними законами України правилами (порядком), якими встановлено право або обов'язок вчинення відповідної дії;
- під поняттям «інші» виконавчі документи, за якими стягувачами можуть виступати органи Державної фіскальної служби України, розуміються лише ті виконавчі документи, які видані цими органами в межах своїх повноважень і на виконання своїх функцій, або виконавчі документи, які видані судами за ініціативою органів Державної фіскальної служби України, реалізованою в межах своїх повноважень і на виконання своїх функцій, а також якщо це прямо передбачається законом.

Водночас органи Державної фіскальної служби України можуть проводити окремі виконавчі дії у випадках, передбачених законом, у тому числі відповідно до статті 5 Закону № 606, на вимогу чи за дорученням державного виконавця.

Правовий механізм виконання судових рішень починає реалізовуватися з дій судів загальної юрисдикції, які спеціалізуються, зокрема, на розгляді кримінальних проваджень, що чітко встановлюються нормами Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального виконавчого кодексу України.

Відповідно до статті 535 Кримінального процесуального кодексу України судове рішення, яке набрало законної сили, якщо інше не передбачається Кримінальним процесуальним кодексом України, звертається до виконання не пізніше як через три дні з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду апеляційної чи касаційної інстанції або Верховного Суду України.

Суд разом зі своїм розпорядженням про виконання судового рішення надсилає його копію відповідному органу чи установі, на яку покладено обов'язок виконати судове рішення.

У разі, якщо судове рішення або його частина підлягає виконанню органами державної виконавчої служби, суд видає виконавчий лист, який звертається до виконання в порядку, передбаченому законом про виконавче провадження.

Органи, що виконують судове рішення, повідомляють суд, який постановив судове рішення, про його виконання [11].

При цьому норми Кримінального виконавчого кодексу України регламентують порядок та умови виконання судових рішень про накладення кримінальних покарань. Зокрема, нормами глави 11 Кримінального виконавчого кодексу України визначається порядок виконання покарання у вигляді конфіскації майна.

Відповідно до статті 12 Кримінального виконавчого кодексу України центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), виконує покарання у вигляді конфіскації майна у випадках та в порядку, передбачених Кримінальним виконавчим кодексом України та законами України [12].

Відповідно до частини 1 статті 48 глави 11 Кримінального виконавчого кодексу України суд, який постановив вирок, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна, після набрання ним законної сили надсилає виконавчий лист, копію опису майна та копію вироку для виконання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), про що сповіщає відповідну фінансову установу. За відсутності в справі опису майна засудженого надсилається довідка про те, що опис майна не проводився. Відповідно до частини 2 статті 48 глави 11 Кримінального виконавчого кодексу України виконання покарання у вигляді конфіскації майна здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), за місцезнаходженням майна відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» [12].

Центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), відповідно до законів є Державна виконавча служба України [13; 14].

Звертаючи увагу на приписи норм як Кримінального процесуального кодексу України, так і Кримінального виконавчого кодексу України, які є спеціальними щодо регламентації дій суду, що пов'язані зі зверненням до виконання судових рішень, можна стверджувати, що суд, який постановив вирок, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна, після набрання ним законної сили звертає до виконання виконавчий лист, копію опису майна (чи довідку) і копію вироку до Державної виконавчої служби України, яка повідомляє суд, який постановив таке судове рішення, про його виконання.

Водночас після спрямування судом для виконання до Державної виконавчої служби України виконавчого листа та інших відповідних документів за вироком, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна, починають діяти норми Закону № 606, якими встановлено порядок безпосереднього виконання таких виконавчих документів та які є спеціальними щодо правовідносин, що виникають. Так, норми Закону № 606 визначають суб'єктів цих правовідносин – учасників виконавчого провадження, регламентують дії таких суб'єктів, пов'язані з реалізацією їх прав та обов'язків.

Є підстави стверджувати, що безпосереднє виконання виконавчих листів судів про конфіскацію майна покладається на державних виконавців районних, районних у містах, міських (міст обласного значення), міськрайонних відділів державної виконавчої служби відповідних управлінь юстиції згідно з правовим аналізом норм законів України та інших нормативно-правових актів України, які визначають такі відомості: систему органів державної виконавчої служби, їх повноваження й функції; правовий статус державних виконавців; підвідомчість виконавчих проваджень відділам примусового виконання рішень

державної виконавчої служби; місця проведення виконання рішення суду про конфіскацію майна; порядок здійснення заходів державним виконавцем щодо виявлення майна, яке підлягає конфіскації, документального фіксування результатів таких заходів, а також оцінки й реалізації майна; взаємодію державного виконавця з іншими органами державної влади (відповідними фінансовими установами, органами державної фіскальної служби), а також суб'єктами оціночної діяльності – суб'єктами господарювання, які провадять свою діяльність відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» тощо [1; 13; 15].

Тому питання щодо відкриття виконавчого провадження за виконавчими листами судів загальної юрисдикції, що спеціалізуються на розгляді кримінальних проваджень про конфіскацію майна, яке належить засудженому, та виконання таких виконавчих документів повинне вирішуватися згідно з нормами Закону № 606.

Примусове виконання рішень здійснюється державними виконавцями органів державної виконавчої служби на підставі виконавчих документів, визначених Законом № 606. Підлягають виконанню, зокрема, такі виконавчі документи: ухвали, постанови судів у цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом, а також виконавчі листи, що видаються судами [1].

Відповідно до Закону № 606 державний виконавець відкриває виконавче провадження на підставі виконавчого документа, зазначеного в статті 17 Закону № 606, не лише за заявою стягувача або його представника про примусове виконання рішення, а й у випадках, передбачених законом. При цьому державний виконавець відмовляє у відкритті виконавчого провадження в разі неподання виконавчого документа, зазначеного в статті 17 Закону № 606, та неподання заяви про відкриття виконавчого провадження у випадках, передбачених Законом № 606. Виконавчий документ повинен відповідати вимогам, встановленим статтею 18 Закону № 606 [1].

Очевидно, що Законом № 606 передбачається можливість відкриття виконавчого провадження без подання заяви про відкриття виконавчого провадження та без участі сторони виконавчого провадження – стягувача.

Звертаючи увагу на викладене, можна констатувати, що за результатами розгляду судом загальної юрисдикції, який спеціалізується на розгляді кримінальних проваджень, кримінального провадження ухвалюється вирок, за яким може видаватися виконавчий лист, зокрема, у разі прийняття додаткового покарання – конфіскації майна, що належить засудженому. Такий виконавчий лист є виконавчим документом, який підлягає виконанню державним виконавцем відповідного органу державної виконавчої служби в порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України, Кримінальним виконавчим кодексом України, Законом № 606, без подання заяви про відкриття виконавчого провадження.

При цьому обставинами, які зумовлюють відмову державного виконавця у відкритті виконавчого провадження за виконавчим листом про конфіскацію майна, що належить засудженому, є лише невідповідність такого виконавчого листа вимогам статті 18 Закону № 606 або відсутність одного з документів (копії вироку суду, опису майна або довідки про те, що опис майна не проводився).

Згідно з правовим аналізом норм законів України, які визначають повноваження й функції органів Державної фіскальної служби України, регулюють правовідносини, що виникають як під час звернення до виконання рішень постановлених судами за нормами Кримінального процесуального кодексу України, так і під час безпосереднього їх виконання відповідно до норм Закону № 606, можна дійти ґрунтовного висновку, що лише на органи державної виконавчої служби покладено обов'язок щодо виконання виконавчих документів, які

передбачають як додаткове покарання конфіскацію майна, що належить засудженому, а також звітування перед судом про таке виконання.

Підсумовуючи викладене, стверджуємо, що органи Державної фіскальної служби України позбавлені правової можливості ініціювання чи вступу у виконавче провадження стягувача як сторони та самостійного виконання виконавчого документа, виданого судом на підставі вироку, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна, яке належить засудженому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 р. № 606-XIV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
2. Рішення Конституційного Суду України від 13.12.2012 р. № 18-рп/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua>.
3. Рішення Конституційного Суду України від 25.04.2012 р. № 11-рп/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua>.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
5. Рішення Конституційного Суду України від 01.04.2008 р. № 4-рп/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08>.
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
7. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг : Закон України від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
8. Про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : Положення, затверджене Постановою Національного банку України від 15.12.2004 р. № 637 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (редакція станом на 26.10.2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
10. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
12. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
13. Про Державну виконавчу службу : Положення, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 229 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
14. Про Державну виконавчу службу України : Положення, затверджене Указом Президента України від 06.04.2011 р. № 385/2011 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
15. Про державну виконавчу службу : Закон України від 24.03.1998 р. № 202/98-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

REFERENCES

1. *Pro vikonavche provadzhennya : Zakon Ukrainy vid 21.04.1999 №606-XIV* [Law of Ukraine dated 21.04.1999 №606-XIV “On Execution Procedure”] [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
2. *Rishennya Konstitutsiinogo Sudu Ukrainy vid 13.12.2012 №18-rp/2012* [Judgement of the Constitutional Court of Ukraine dated 13.12.2012 №18-rp/2012] [Electronic resource]. – Access mode : <http://search.ligazakon.ua>.
3. *Rishennya Konstitutsiinogo Sudu Ukrainy vid 25.04.2012 № 11-rp/2012* [Judgement of the Constitutional Court of Ukraine dated 25.04.2012 № 11-rp/2012] [Electronic resource]. – Access mode : <http://search.ligazakon.ua>.
4. *Konstitutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 № 254к/96-VR* [Constitution of Ukraine] [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
5. *Rishennya Konstitutsiinogo Sudu Ukrainy vid 01.04.08 №4-rp/2008* [Judgement of the Constitutional Court of Ukraine dated 01.04.08 №4-rp/2008] [Electronic resource]. – Access mode : <http://search.ligazakon.ua>.
6. *Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI* [Tax Code of Ukraine] [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
7. *Pro zastosuvannya reestratoriv rozrakhunkovikh operatsii u sferi torgivli, gromads'kogo kharchuvannya ta poslug : Zakon Ukrainy vid 06.07.1995 №265/95-VR* [Law of Ukraine dated 06.07.1995 №265/95-VR “On Using of Cash Register in Trade, Food and Other Services”] [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
8. *Pro vedennya kasovikh operatsii u natsional'nii valyuti v Ukraini : Polozhennya, zatverdzhеного postanovoyu Natsional'nogo banku Ukrainy vid 15.12.2004 №637* [Provision on Cash Operations in National Currency of Ukraine approved by regulation of the National Bank of Ukraine 15.12.2004 №637] [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
9. *Pro administrativni pravoporushennya : Kodeks Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-X* [Code of Administrative Offences of Ukraine] [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
10. *Mytniy kodeks Ukrainy vid 13.03.2012 № 4495-VI* [Customs Code of Ukraine] [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
11. *Kriminal'no protsesual'nii kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI* [Criminal Procedure Code of Ukraine] [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
12. *Kriminal'no vikonavchii kodeks Ukrainy vid 11.07.2003 № 1129-IV* [Criminal Executive Code of Ukraine] [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
13. *Pro Derzhavnu vikonavchu sluzhbu : Polozhennya, zatverdzhene postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.07.2014 №229* [Provision on the State Executive Service approved by regulation of the Cabinet of Ministers of Ukraine 02.07.2014 №229] [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
14. *Pro Derzhavnu vikonavchu sluzhbu : Polozhennya, zatverdzhеного Decree of the President of Ukraine vid 06.04.2011 №385/2011* [Regulations on the State Executive Service, approved by the Decree of the President of Ukraine] [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
15. *Pro derzhavnu vikonavchu sluzhbu : Zakon Ukrainy vid 24.03.1998 №202/98-VR* [The Law of Ukraine “On the State Executive Service” dated 24.03.1998 №202/98-VR] [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

УДК 347.73: 336.56: 352

АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖБЮДЖЕТНИХ ТРАНСФЕРТІВ

Астїон С.І., здобувач

*Міжрегіональна Академія управління персоналом,
вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна
subochev.alexey@gmail.com*

Статтю присвячено інституціональній характеристиці правового регулювання міжбюджетних відносин. Здійснено аналіз правового регулювання міжбюджетних трансфертів та визначено проблеми правового регулювання зміцнення фінансової автономії органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: правове регулювання, міжбюджетні відносини, фінансова автономія, органи місцевого самоврядування.

АНАЛИЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ТРАНСФЕРТОВ

Астион С.И.

*Межрегиональная Академия управления персоналом, ул. Фрометовская, 2, г. Киев, Украина
subochev.alexey@gmail.com*

Статья посвящена институциональной характеристике правового регулирования межбюджетных отношений. Осуществлен анализ правового регулирования межбюджетных трансфертов и определены проблемы правового регулирования укрепления финансовой автономии органов местного самоуправления.

Ключевые слова: правовое регулирование, межбюджетные отношения, финансовая автономия, органы местного самоуправления.

ANALYSIS OF THE REGULATION OF INTERBUDGETARY TRANSFERS

Astion S.I.

*Interregional Academy of personnel management, str. Frometivska, 2, Kyiv, Ukraine
subochev.alexey@gmail.com*

The modern theoretical and practical understanding of essence of interbudgetary relations in standard documents, and also in big parts of the scientific literature only as budgetary-legal relations, derivative of the sizes which have developed by the current moment of budgetary resources, leads to their practical inefficiency in scales of all country. Positions of the theory of budgetary federalism used by much authors for development of directions of perfection of interbudgetary relations allow to formulate offers on improvement of distribution of account and-or profitable powers between various levels of the power, without leaning against change of the essence of interbudgetary relations.

The article systematizes the formation of acting regulatory methodical ensuring of the legal adjusting of interbudgetary relations in Ukraine and grounds recommendations and suggestions for their perfection with the purpose of achievement of social standards of development of regions and the state on the whole in the context of euro integration process of Ukraine.

The article determines certain problems of the legal adjusting, the strengthening of financial autonomy of local self-government, systematized principles of the budgetary system as legal principles of improvement and development of interbudgetary relations, finds out the leading constituents of the legal providing of local self-government financial autonomy, the prospects implementation of the legal adjusting of interbudgetary relations norms in the context of euro integration processes and grounds financially legal relations in the budgetary system of Ukraine.

The article exposes the essence of the legal adjusting in financial sphere, considers peculiarities of determination and functioning of interbudgetary relations, generalizes regulatory methodical providing of the legal adjusting of interbudgetary relations, gives institutional description of the legal adjusting of interbudgetary relations and gives the analysis of the legal adjusting of interbudgetary transfers.

In conclusion, the author sum up the content of the article and focuses on key tasks that will bring a modern system of intergovernmental relations to a qualitatively new level.

Key words: legal norm (standard), legal adjusting, interbudgetary transfers, financial norms, social standards, social services, financially legal relations.

Згідно з Конституцією України місцеві державні адміністрації здійснюють виконавчу владу в областях і районах, а обласна й районна ради є органами місцевого самоврядування, які

представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст. Саме впорядкування взаємовідносин між обласними й районними радами та місцевими державними адміністраціями, а також розподіл повноважень між ними потребують значної уваги.

Компетенція місцевих державних адміністрацій постає як сукупність повноважень, якими наділяються місцеві державні адміністрації під час здійснення міжбюджетних трансфертів.

Важливу роль для формування теоретичного підґрунтя системи міжбюджетних відносин і трансфертів відіграють праці В. Суторміної, В. Федосова, С. Огородника, С. Юрія, Д. Полозенка, Й. Бескіда, О. Василика, В. Опаріна, О. Романенка, І. Сало, В. Родіонової. Крім бюджетних відносин і трансфертів, у розвідках цих авторів проаналізовано теорію державних фінансів, бюджету, бюджетної системи, бюджетного устрою.

Розглядаючи бюджетні права органів влади всіх рівнів, основні стадії бюджетного процесу та взаємовідносини, що складаються між бюджетами вищого й нижчого рівнів на кожній його стадії, зазначимо, що правове регулювання міжбюджетних трансфертів відіграє ключову роль у розподілі коштів між бюджетами. Точки зору авторів щодо розгляду деяких питань організації бюджетних трансфертів між бюджетами різних ланок бюджетної системи залишаються неузгодженими, що створює можливість подальшого наукового пошуку й досліджень.

Метою статті є здійснення аналізу правового регулювання міжбюджетних трансфертів.

Ефективність інституційно-правової бази міжбюджетних відносин, яка діяла в 1991-2010 рр., можна розглядати з трьох позицій.

По-перше, наскільки з правового боку підкріплена здатність місцевих органів влади забезпечувати себе ресурсами, достатніми для виконання делегованих повноважень. Безумовно, цьому не сприяє значна централізація податково-бюджетних повноважень регіонів, яка проявляється в утисках прав місцевих органів влади під час формування власних бюджетів. Негативний вплив на ці процеси мають неврегульованість задекларованого принципу справедливості в розподілі коштів на обласному й районному рівнях та відсутність механізму відповідальності місцевої влади за невиконання бюджетної політики.

По-друге, потрібно згадати місцеві податки й збори, які без перебільшення можна назвати важливим джерелом наповнення місцевих бюджетів та які досі, на жаль, не здобули належного місця й законодавчого закріплення в українській бюджетній системі.

По-третє, необхідно з'ясувати, чи здатна нинішня нормативно-правова база забезпечити справедливість міжбюджетного розподілу. Водночас вважаємо, що цьому не сприяє наявність істотних суперечностей у бюджетному законодавстві.

Насамперед це стосується того факту, що задекларований у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» поділ доходів і видатків на виконання власних та делегованих повноважень не продубльовано в Бюджетному кодексі України. Це одна з вагомих причин відсутності чіткого розмежування зазначених повноважень на місцевому рівні.

Ще одним аргументом на користь того, що вітчизняне законодавство потребує вдосконалення, є те, що Україна, ратифікувавши в 1997 р. Європейську хартію про місцеве самоврядування, зобов'язалася гарантувати політичну, адміністративну та фінансову незалежність місцевих органів влади. Принципи місцевого самоврядування повинні були знайти відображення у внутрішньому законодавстві країни. Місцеві органи мають обиратися загальним голосуванням, а розподіл повноважень між рівнями врядування повинен ґрунтуватися на принципі субсидіарності.

Основні принципи Європейської хартії про місцеве самоврядування включено до статті 140 Конституції України. Проте Закон України «Про місцеві державні адміністрації», прийнятий у 1999 р., суперечить основним принципам самоврядування, оскільки реальна адміністративна й фінансова влада залишається в руках місцевих державних адміністрацій, які призначаються Президентом України та не залежать від органів місцевого самоврядування.

Відмітимо, що Національна асоціація агенцій регіонального розвитку (НААРР) спільно з Міністерством регіонального розвитку та будівництва України організувала обговорення Концепції адміністративно-територіальної реформи, спрямованої на вирішення проблеми децентралізації та ефективності органів місцевого самоврядування.

На жаль, законопроекти, розроблені відповідно до цієї концепції, не повністю узгоджуються між собою. Проектом Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (№ 1313 від 10 січня 2008 р.) пропонувалося розширити повноваження органів місцевого самоврядування та вдосконалити механізми відповідальності (референдум, плебісцит, відкликання), тоді як у проекті Закону України «Про засади державної регіональної політики», розробленому Міністерством регіонального розвитку та будівництва України, пропонувалося створити систему органів дуже сумнівного характеру як щодо дотримання принципу субсидіарності, так і щодо джерел фінансування.

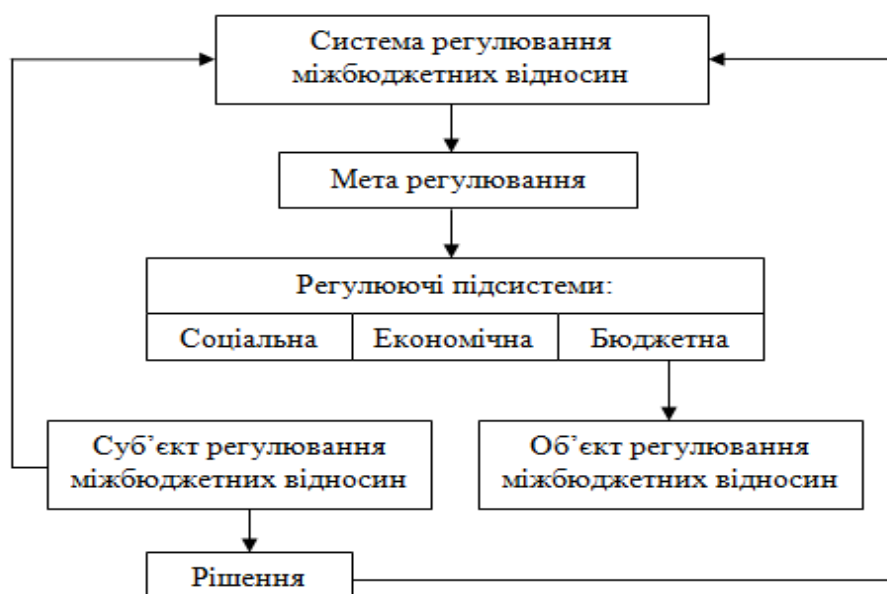
Водночас проектом Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» (№ 1311 від 10 січня 2008 р.) пропонувалося розширити компетенцію місцевих державних адміністрацій за рахунок інституцій місцевого самоврядування. На жаль, Верховна Рада України не прийняла жоден із цих законопроектів [1].

Передумовами забезпечення підвищення ефективності фінансового механізму регулювання міжбюджетних відносин у сучасних умовах стають такі:

- розробка потужної нормативно-правової бази, що повною мірою забезпечила б ефективність регулювання міжбюджетних відносин;
- розробка функціональних форм і методів бюджетного регулювання;
- зацікавленість органів місцевого самоврядування в наповненні місцевих бюджетів та виконання ними взятих на себе повноважень;
- збалансованість місцевих бюджетів;
- наявність достатніх фінансових ресурсів для розвитку регіонів;
- підвищення раціональності використання отриманих із центру коштів;
- формування ефективної інформаційно-аналітичної бази.

У фінансовому механізмі знаходять вияв і здійснюється забезпечення фінансової політики у сфері міжбюджетних відносин. У процесі регулювання вирішальне значення мають загальні принципи й закономірності, у межах яких реалізуються зв'язки між різними елементами фінансового механізму (див. схему).

Структурні елементи системи регулювання міжбюджетних відносин

Важливою передумовою підвищення ефективності функціонування фінансового механізму регулювання міжбюджетних відносин є також вибір такого курсу, який забезпечив би сталий соціально-економічний розвиток регіонів завдяки забезпеченості місцевих бюджетів власними коштами.

Нині виникає також потреба в розробці науково обґрунтованих підходів і методів прогнозування напрямів розвитку міжбюджетних відносин для формування механізму перспективного управління ними в умовах євроінтеграції.

Таким чином, основними принципами, що можуть стати визначальними в умовах євроінтеграційних змін, є такі:

- 1) підвищення демократизації суспільства, дебіюрократизація влади та наближення її до територіальних громад;
- 2) забезпечення відкритості й прозорості діяльності як центральних, так і місцевих органів влади;
- 3) регулювання міжбюджетних відносин має спиратися на надійну законодавчу та нормативно-правову основу, що дозволить забезпечити послідовність і прозорість фінансово-бюджетної політики в цій сфері;
- 4) фінансова, ринково орієнтована політика в напрямі регулювання міжбюджетних відносин повинна спрямовуватися на вирішення довгострокових структурних завдань;
- 5) збалансований розвиток регіонів, нівелювання їх структурних диспропорцій.

На наше переконання, врахування наведених принципів регулювання міжбюджетних відносин стане підґрунтям для їх реформування, яке має бути актуальним, логічним, науково обґрунтованим, прозорим, системним та узгодженим.

Відповідно до Концепції реформування місцевих бюджетів із метою вдосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин передбачається здійснення такої діяльності: а) удосконалення методики обчислення видатків місцевих бюджетів, що враховуються під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів, у результаті перегляду наявних і введення нових коригуючих коефіцієнтів із метою врахування особливостей адміністративно-територіальних одиниць та методики обчислення обсягів субвенцій соціального характеру з державного до місцевих бюджетів; б) передбачення в державному бюджеті коштів для місцевих бюджетів на зменшення диференціації в забезпеченні їх коштами для виконання делегованих повноважень; в) запровадження нового механізму формування місцевих бюджетів шляхом передачі на договірних засадах повноважень відповідних рад щодо складення й виконання бюджетів територіальних громад сіл, селищ і міст районного значення, у яких питома вага дотації вирівнювання на плановий бюджетний період становить понад 70% обсягу загального фонду відповідного бюджету відповідної райдержадміністрації; г) посилення стимулювання органів місцевого самоврядування до нарощування дохідної бази, для чого необхідно зробити таке: здійснити обчислення додаткового фінансового ресурсу, що залишається в розпорядженні місцевих бюджетів, з урахуванням стану виконання прогнозного обсягу доходів, врахованих під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів, за три останні звітні періоди; передбачити в державному бюджеті кошти для розподілу між місцевими бюджетами, які отримують дотацію вирівнювання та щороку нарощують свою дохідну базу; спрямувати частину коштів від збільшення надходжень до державного бюджету на соціально-економічний розвиток регіонів, що забезпечили таке збільшення [2].

Протягом останніх років відбулися радикальні зміни в системі міжбюджетних відносин, що насамперед означає широке впровадження принципів підзвітності, ефективності й прозорості державної влади. Кульмінаційним моментом у цих змінах було введення в дію Бюджетного

кодексу України, часткове впровадження його положень під час формування закону про державний бюджет на 2001 р. та повне впровадження в бюджеті 2002 р.

Отже, згідно з Бюджетним кодексом України 2001 р. було вирішено два рівні управління міжбюджетними відносинами.

Перший рівень встановлював пряме регулювання відносин між державним бюджетом і місцевими бюджетами Автономної Республіки Крим (далі – АРК), областей, районів, міст Києва та Севастополя, міст обласного (республіканського для АРК) значення. Згідно з існуючим на той час адміністративно-територіальним устроєм України це був 691 місцевий бюджет.

На другому рівні встановлювалися взаємовідносини між районними бюджетами та бюджетами місцевого самоврядування (бюджетами територіальних громад сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань), а також між бюджетами міст обласного (республіканського для АРК) значення, міста Севастополя та бюджетами адміністративно підпорядкованих їм міст, селищ, сіл. Крім того, на цьому рівні регулювалися міжбюджетні відносини між бюджетами міст та бюджетами районів у цих містах.

Таким чином, процес міжбюджетного регулювання передбачав тісну взаємодію як центральних, так і місцевих органів законодавчої й виконавчої влади, які наділені бюджетними повноваженнями [3].

З огляду на викладене можна констатувати, що Бюджетний кодекс України встановив нові засади взаємовідносин державного й місцевого бюджетів та відобразив новий підхід до питань незалежності й самостійності місцевих бюджетів, що полягає в такому: праві законодавчих (представницьких) органів державної влади й органів місцевого самоврядування самостійно здійснювати бюджетний процес відповідно до засад Бюджетного кодексу України; стимулюванні органів місцевого самоврядування до збільшення їх доходів, що не враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів; закріпленні за органами державної влади й органами місцевого самоврядування, відповідно до Бюджетного кодексу України, права визначати напрями витрат за рахунок коштів відповідного бюджету.

У цілому розвиток міжбюджетних відносин в Україні можна умовно поділити на два періоди: до прийняття Бюджетного кодексу України та після його прийняття. До прийняття Бюджетного кодексу України системи міжбюджетних відносин як такої практично не існувало, оскільки не було законодавчої бази для її побудови. У Законі України «Про бюджетну систему України» міжбюджетні відносини не визначалися, а сама бюджетна система розглядалася як простий перелік бюджетів: державного, республіканського бюджету АРК та місцевих бюджетів.

Такий підхід призводив до застосування «ручного» управління міжбюджетними відносинами. Формально Кабінет Міністрів України повинен був подавати на затвердження Верховній Раді України техніко-економічні обґрунтування відрахувань, дотацій і субвенцій до місцевих бюджетів.

Основою для визначення обсягів трансфертів слугували статистичні дані про економічний, соціальний, природний та екологічний стан адміністративно-територіальних одиниць, а також інформація про урядові й регіональні програми подолання регіональних диспропорцій. Однак реально формування місцевих бюджетів здійснювалося за принципом «освоєння фондів» і залежало від кількості бюджетних установ на території адміністративно-територіальної одиниці.

Головними позитивними здобутками у сфері міжбюджетних відносин після прийняття Бюджетного кодексу України 2001 р. та Бюджетного кодексу України 2010 р. стали такі:

- 1) запровадження формульної системи розрахунку міжбюджетних трансфертів, що стало наслідком незалежності міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання й коштів, що передаються з місцевих бюджетів до державного) від рівня фактичного виконання доходів і видатків місцевих бюджетів у наступному бюджетному році;
- 2) визначення відповідних джерел, у межах яких органам місцевого самоврядування надано реальну можливість фінансувати власні видаткові повноваження;
- 3) поява стимулу в місцевих органах влади до пошуку додаткових можливостей наповнення місцевих бюджетів, економії ресурсів, реалізації соціальних регіональних програм;
- 4) модифікація механізму здійснення видатків за рахунок коштів субвенцій (більшість субвенцій місцевим бюджетам фінансується за рахунок загального фонду, що разом зі статусом захищеної статті бюджету дає достатні підстави для впевненості в повному фінансуванні відповідних бюджетних призначень);
- 5) поділ доходів і видатків місцевих бюджетів на такі, що враховуються та не враховуються під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів.

Як стверджує І. Дробот, високої ефективності системи місцевого самоврядування можна досягти тоді, коли виконуватиметься необхідна й достатня умова його гарантування [4]. Вважаємо, що в контексті ролі й значення міжбюджетних відносин для системи місцевого самоврядування необхідною умовою є якісне оптимальне правове регулювання цих відносин, а достатньою умовою – наявність власних фінансових ресурсів та ефективна збалансована трансфертна політика. Отже, міжбюджетні відносини належать до інструментів гарантування місцевого самоврядування.

Таким чином, в умовах реалізації положень Бюджетного кодексу України набули подальшого розвитку міжбюджетні відносини. Проте зробити їх ефективними лише на основі реформування бюджетної системи, коли міжбюджетні відносини повністю ототожнюються із системою трансфертів, неможливо. Безумовно, бюджети є головним інструментом міжбюджетних відносин, а міжбюджетні трансферти – інструментом їх організації, саме їх система відіграє провідну роль у формуванні ефективної моделі міжбюджетних відносин. Однак відносини між бюджетами – це ще не весь обсяг міжбюджетних відносин. Хоча саме таке, буквально, розуміння міжбюджетних відносин реалізовано в Україні, оскільки їх реформування відбулося з випередженням адміністративно-територіальної реформи [5].

Відповідно до статті 7 Бюджетного кодексу України одним з елементів принципу єдності бюджетної системи України є, зокрема, єдине регулювання бюджетних відносин [6].

Саме тому оновлений Бюджетний кодекс України (2010 р.) визначив управління бюджетними коштами як сукупність дій учасників бюджетного процесу відповідно до їх повноважень, пов'язаних із формуванням і використанням бюджетних коштів, здійсненням контролю дотримання бюджетного законодавства, які спрямовано на досягнення цілей, завдань і конкретних результатів своєї діяльності та забезпечення ефективного, результативного й цільового використання бюджетних коштів.

Розподіл обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державного бюджету) між державним і місцевими бюджетами здійснюється на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами й територіальними громадами та полягає в тому, щоб кошти між бюджетами розподілялися рівномірно й відповідно до потреб конкретної територіальної громади. Проте ці правові норми в окремі роки порушувалися.

Збалансоване управління сталим розвитком держави на основі системи національних цінностей передбачає в майбутньому визначення того, що видатки на утримання й відтворення матеріальної бази соціальної сфери та інфраструктури конкретного регіону забезпечувалися власними ресурсами, акумульованими в місцевому бюджеті, а трансферти з державного бюджету призначалися для забезпечення єдиних стандартів якості життя населення країни в її різних регіонах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рекомендації щодо економічних та інституціональних реформ 2009 р. [Електронний ресурс] // Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки. – Режим доступу: <http://www.undp.org.ua>.
2. Концепція реформування місцевих бюджетів: Розпорядження Кабінету Міністрів України станом на 23 травня 2007 р. № 308-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 38. – Ст. 1526.
3. Кузьменко О. Ретроспектива розвитку правових засад міжбюджетних відносин в Україні / О. Кузьменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 4. – С. 140.
4. Дробот І. Основні засади формування концепції гарантування місцевого самоврядування / І. Дробот // Вісник Національної академії державного управління. – 2006. – № 3. – С. 149.
5. Демків О. Напрями подальшого удосконалення міжбюджетних відносин / О. Демків // Фінанси України. – 2007. – № 1. – С. 153.
6. Соколова Е. К вопросу о правовом регулировании государственных доходов и расходов / Е. Соколова // Правове регулювання державних доходів і видатків: тези та виступи на міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: Академія правових наук України, 2008. – С. 299.

REFERENCES

1. Guidelines for Economic and Institutional Reforms 2009 [Electronic resource] // *Analitichno-doradchiy center Blakitnoy strichki*. – Access mode: <http://www.undp.org.ua>.
2. “The Concept of Reforming Local Budgets”: Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 23, 2007 № 308-p // *Ofitsiynyi visnik Ukraine*. – 2007. – № 38. – Art. 1526.
3. Kuzmenko O. “Retrospective of the Legal Principles of Inter-budgetary Relations in Ukraine” / O. Kuzmenko // *Bulletin of Ministry of justice of Ukraine*. – 2007. – № 4. – P. 140.
4. Drobot I. “Basic Principles of Formation of the Concept to Guarantee Local Self-Government” / I. Drobot // *Visnik of National academy of state administration*. – 2006. – № 3. – P. 149.
5. Demkiv O. “Directions for Further Improvement of Inter-Budgetary Relations” / O. Demkiv // *Finansi Ukraine*. – 2007. – № 1. – P. 153.
6. Sokolov E. “To the Question of Legal Regulation of State Revenues and Expenses” / E. Sokolova // *Pravove reguluyannya derzhavnikh dokhodiv i vidatktiv: theses and appearances are at international scientific practical conference*. – Kharkiv: Academy of legal sciences of Ukraine, 2008. – P. 299.

РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В МЕЖАХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Грицун О.О., здобувач

*Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
вул. Мельникова, 36/1, м. Київ, Україна
olya_markevich@ukr.net*

Статтю присвячено дослідженню питань становлення й розвитку проблеми регулювання міжнародної інформаційної безпеки в межах діяльності міжнародних організацій. Предметом дослідження статті є генезис поняття міжнародної інформаційної безпеки в межах Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного Союзу Електрозв'язку, Ради Європи, Європейського Союзу, Організації Північноатлантичного Договору та Шанхайської Організації Співробітництва.

Ключові слова: міжнародна інформаційна безпека, кіберпростір, міжнародне право, кібератаки, інформаційно-комунікаційні технології.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ВОПРОСОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Грицун О.А.

*Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
ул. Мельникова, 36/1, г. Киев, Украина
olya_markevich@ukr.net*

Статья посвящается исследованию вопросов становления и развития проблемы регулирования международной информационной безопасности в рамках деятельности международных организаций. Предметом исследования выступает генезис понятия международной информационной безопасности в рамках Организации Объединенных Наций, Международного Союза Электросвязи, Совета Европы, Европейского Союза, Организации Североатлантического Договора и Шанхайской Организации Сотрудничества.

Ключевые слова: международная информационная безопасность, киберпространство, международное право, кибератаки, информационно-коммуникационные технологии.

REGULATION OF INTERNATIONAL CYBER SECURITY WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Grytsun O.O.

*Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
str. Melnykov, 36/1, Kyiv, Ukraine
olya_markevich@ukr.net*

This article is devoted to the exploring the questions of formation and development of the regulation of international cyber security within the framework of international organizations. The genesis of the concept of international cyber security within the framework of the United Nations, the International Telecommunication Union, the Council of Europe, European Union, North Atlantic Treaty Organization and the Shanghai Cooperation Organization is the subject of the research.

Willingness of the vast majority of states to activate their joint efforts to counter transnational threats of the use of information and communication technologies and other high technology with the aim to solve the problem of international cyber security with maximum regard to the interests of all states resulted in the consideration of this issue both in the framework of the UN political dialogue, and in the other international organizations.

Since 1999, the UN General Assembly adopts an annual resolution named "Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security", which emphasized that scientific and technological developments could have both civilian and military applications and that progress in science and technology for civilian applications needed to be maintained and encouraged and also considered that it is necessary to prevent the use of information resources or technologies for criminal or terrorist purposes.

International Telecommunication Union as the United Nations specialized agency for information and communication technologies was instructed to assume the coordination of the Action Line C5 “Building confidence and security in the use of ICTs”. In 2007, the Global Cybersecurity Agenda (GCA), as a framework for international cooperation in this area, was adopted. GCA defines main principles, purposes and strategies for developing model legislation in the field of combating cybercrimes.

North Atlantic Treaty Organization (NATO) also pays great attention to security in cyberspace. Thus, in 2014, NATO members agreed a new Cybersecurity Strategy and extended Plan of Action, as mentioned in the Wales Summit Declaration issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales.

In 2009 was signed the founding document of the SCO information security – Agreement between the Governments of the Member States of the SCO cooperation in ensuring international information security, which defined format, objectives, principles, directions and mechanisms of cooperation among States Parties.

Within the framework of the European Union according to the Decision № 276/1999/EC of the European Parliament and of the Council of 25 January 1999 adopting a multiannual Community action plan on promoting safer use of the Internet by combating illegal and harmful content on global networks the Action plan for a Safer Internet 1999–2004 was adopted. In 2005 the Council adopted a Decision establishing the Safer Internet Plus programme aimed at promoting the safer use of the Internet and new online technologies for 2005–2008. And after it the Safer Internet programme for 2009–2013 was adopted.

The Council of Europe also helps to protect societies worldwide from the threat of cybercrime through the Convention on Cybercrime signed on 23 November 2001 and its Protocol on Xenophobia and Racism, also through the Cybercrime Convention Committee and the technical cooperation Programme on Cybercrime.

Key words: international cyber security, cyberspace, international law, cyber-attacks, information and communication technologies.

У добу інформаційних технологій і цифрового суспільства проблема використання інформаційно-комунікаційних технологій у злочинних цілях окремими особами, групами осіб чи державами набуває все більшого значення та все частіше стає предметом обговорення на міжнародних форумах та в межах міжнародних організацій, оскільки саме вони є найширшою та найдієвішою платформою для активізації спільних зусиль як держав, так і інших зацікавлених сторін діалогу з метою протидії транснаціональним загрозам із застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Окремі аспекти проблеми регулювання міжнародної інформаційної безпеки в межах діяльності міжнародних організацій розглядалися в працях М. Герке, А.В. Крутських, В. Сомерса, М. Грокса, І.Л. Бачило та М. Дюмонтъє. Проте малодослідженим залишилося питання комплексного аналізу основних нормативних документів міжнародних організацій, присвячених цій проблемі. Саме такий аналіз дає змогу краще зрозуміти особливості формування поняття міжнародної інформаційної безпеки та сприйняття його міжнародним співтовариством.

Мета статті – визначити місце та роль діяльності Організації Об’єднаних Націй (далі – ООН), Міжнародного Союзу Електрозв’язку, Ради Європи, Європейського Союзу, Організації Північноатлантичного Договору та Шанхайської Організації Співробітництва у сфері визначення та забезпечення міжнародної інформаційної безпеки.

Завдання статті: аналіз основних нормативних документів вищезазначених організацій щодо питання регулювання міжнародної інформаційної безпеки та визначення їхньої ролі у формуванні єдиного комплексного підходу до розуміння поняття міжнародної інформаційної безпеки.

У межах Організації Об’єднаних Націй питання інформаційної безпеки вперше було винесено на розгляд на 53 сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1999 р. Сімдесят сім держав проголосували за Резолюцію 53/73 «Роль науки й техніки в контексті міжнародної безпеки та роззброєння», чим підтвердили готовність більшості держав до активізації зусиль,

спрямованих на унеможливлення використання досягнень науки й техніки у воєнній сфері із метою порушення міжнародного миру та безпеки.

Починаючи з 1999 р. Генеральна Асамблея ООН щорічно приймає резолюції під назвою «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки», у яких підкреслюється занепокоєність міжнародного співтовариства можливістю використання інформаційних технологій та засобів у цілях, несумісних із забезпеченням міжнародного миру та безпеки, а також неправомірним використанням інформаційних ресурсів та можливістю їх використання в протиправних чи терористичних цілях. Відповідно до цих резолюцій держави-члени ООН надають інформацію на ім'я Генерального секретаря щодо загальної оцінки проблем інформаційної безпеки, визначення основних понять інформаційної безпеки, включаючи поняття несанкціонованого втручання чи неправомірного використання інформаційних і телекомунікаційних систем та інформаційних ресурсів, а також доцільність розробки міжнародних принципів із метою зміцнення безпеки глобальних інформаційних і телекомунікаційних систем та боротьби з інформаційним тероризмом та криміналом [1].

З метою реалізації положень цих резолюцій було створено Групу урядових експертів із питань досягнень у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки. Під час проведення 68-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН було заслухано доповідь про результати роботи групи урядових експертів, що містила перелік загроз у сфері інформаційної безпеки та низку рекомендацій щодо протидії цим загрозам. У вищезазначеному документі рекомендації розділені на три блоки: рекомендації щодо норм, правил та принципів відповідальної поведінки держав; рекомендації щодо заходів посилення довіри та обміну інформацією; рекомендації щодо заходів нарощування потенціалу [2].

Таким чином, ООН наразі залишається найбільшою платформою для обговорення питання інформаційної безпеки з результативного пошуку єдиного підходу до його врегулювання.

Проблема забезпечення міжнародної інформаційної безпеки стала предметом обговорення й у рамках Міжнародного союзу електрозв'язку (далі – МСЕ).

Під час проведення другого етапу Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства (далі – ВСІС), що відбувся в Тунісі в 2005 р., МСЕ було доручено взяти на себе координацію напряму діяльності С5 «Зміцнення довіри та безпеки при використанні інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)», оскільки на той момент МСЕ нараховує 191 державу-члена та більше 700 членів секторів та асоційованих членів і має унікальні можливості для того, щоб досягти консенсусу стосовно основ міжнародного співробітництва у сфері міжнародної інформаційної безпеки.

Експертами МСЕ було розроблено визначення терміну «кібербезпека», під якою вони розуміють «набір засобів, стратегій, принципів забезпечення безпеки, гарантій безпеки, керівних принципів, підходів до управління ризиками, дій, а також професійну підготовку, практичний досвід, страхування та технології, що можуть бути використані для захисту кіберпростору, ресурсів організацій та користувачів» [3]. У 2007 р. у межах МСЕ було прийнято Глобальну програму кібербезпеки, що визначила основні принципи, цілі та стратегії розробки моделей законодавства у сфері боротьби з кіберзлочинністю. Глобальна програма кібербезпеки базується на п'яти стратегічних принципах, а саме: 1) правові заходи; 2) технічні та процедурні заходи; 3) організаційні структури; 4) створення потенціалу; 5) міжнародне співробітництво [4].

У межах МСЕ було прийнято низку резолюцій із питань кібербезпеки. Резолюція 50/2004 Всесвітньої асамблеї з питань стандартизації електрозв'язку МСЕ підтвердила нагальність проблеми забезпечення кібербезпеки у світі та доручила директору Бюро стандартизації електрозв'язку підготувати перелік національних, регіональних і міжнародних ініціатив із метою сприяння глобальному погодженню стратегій та підходів до вирішення проблеми

кібербезпеки. Резолюція 174/2010 підкреслила важливість рішень Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства, зокрема й роль МСЕ. Крім великої кількості резолюцій у межах МСЕ, було прийнято низку рекомендацій, серед яких Рекомендація МСЕ-Т Х.509 «Структура сертифікатів відкритих ключів та атрибутів (глобальний стандарт управління ідентифікацією)», Рекомендація МСЕ-Т серії Х.8xx «Глобальні стандарти по ключовим аспектам безпеки», Рекомендація МСЕ-R М.1078 «Принципи безпеки для ІМТ-2000».

Велику увагу МСЕ приділяє проблемі забезпечення кібербезпеки в країнах, що розвиваються. Зокрема, у 2009 р. було запропоновано проект документу під назвою «Поняття кіберзлочинності: інструкція для країн, що розвиваються». Цей документ визначив поняття та типологію кіберзлочинності, статистичні показники кібернетичних правопорушень, основні проблеми боротьби з кіберзлочинністю та її стратегії, а також основні законодавчі підходи до розуміння поняття кіберзлочинності як на міжнародному, так і на регіональному рівнях [5].

Таким чином, Міжнародний союз електрозв'язку як спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй відіграє одну з найважливіших ролей у питаннях уніфікації технічних стандартів та забезпечення зміцнення довіри та безпеки під час використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Організація Північноатлантичного договору (далі – НАТО) також приділяє значну увагу питанням безпеки в кіберпросторі. Так, уперше це питання в межах НАТО обговорювалося в листопаді 2002 р. під час Празького саміту. Лідери країн-членів НАТО виявили бажання посилювати свої можливості щодо протидії інформаційним атакам. У цей же час було створено Агентство НАТО з питань обслуговування комунікаційних та інформаційних систем. Це бажання ще раз було підтверджено під час Ризького саміту в 2006 р.

Після серії кібератак, спрямованих на урядові та неурядові установи Естонії в 2007 р., НАТО визнала кібератаки стратегічними загрозами, й у 2008 р. під час проведення саміту в Бухаресті міністрами оборони країн-членів НАТО була схвалена офіційна політика НАТО у сфері кібероборони.

Крім цього, важливим кроком у сфері боротьби з кібератаками стало створення в 2008 р. Управління з питань забезпечення кібероборони, що покликано координувати дії в разі кібератаки на когось із держав-членів та Центру експертизи з питань кооперативної кібероборони (CCDCOE) у Таллінні.

У червні 2011 р. було прийнято Доктрину кібербезпеки НАТО та відповідний план дій. Ці документи деталізували практичні кроки НАТО у сфері підвищення кібербезпеки. Основними елементами нового підходу стали такі: усвідомлення того, що кібероборона є необхідною вимогою для реалізації НАТО завдань колективної оборони; забезпечення кібероборони та централізованого захисту власних мереж НАТО; визначення мінімальних технічних вимог до національних інформаційних систем, що мають вирішальне значення для виконання основних завдань НАТО; допомога союзникам задля досягнення мінімального рівня кіберзахисту та зменшення вразливості національних критичних інфраструктур; удосконалення засобів попередження та попереднього реагування на інциденти в кіберпросторі [6].

У 2013 р. експертами Центру експертизи з питань кооперативної кібероборони (CCDCOE) у Таллінні було оприлюднено документ під назвою Талліннська інструкція з питань міжнародного права, що застосовуються до кібервійни (The Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare). Цей документ не є офіційним документом ні CCDCOE, ні НАТО, лише відображає окрему точку зору експертів. Однак, не дивлячись на це, він надзвичайно цікавий з точки зору трактування існуючих норм міжнародного права та можливості їх застосування до ведення війни в інформаційному просторі. До основних ключових висновків авторів цього документа можна віднести такі: держави несуть

відповідальність за кібероперації проти інших держав, які здійснюються з їх території, навіть у тому випадку, якщо такі операції проводяться не спецслужбами цієї держави, а наприклад, залученими хакерами; заборона застосування сили, включаючи застосування сили в кіберпросторі [7].

Під час проведення Уельського саміту 4-5 вересня 2014 р. країни-члени НАТО ухвалили нову розширену політику кібероборони та новий план дій, про що йшлося в Декларації Уельського саміту глав держав та урядів, які брали участь у засіданні Північноатлантичної ради в Уельсі. Ця політика підтверджує принципи неподільності безпеки союзників та визначає, що міжнародне право, у тому числі міжнародне гуманітарне право та Статут ООН, застосовується в кіберпросторі, а рішення про те, що кібернапад призведе до застосування ст.5 Вашингтонського договору НАТО про колективну оборону буде прийматися Північноатлантичною радою на індивідуальній основі в кожному конкретному випадку.

У цілому аналіз діяльності Організації Північноатлантичного договору у сфері інформаційної безпеки засвідчує її намагання створити ефективні механізми, що дозволять оперативно реагувати на загрози в кіберпросторі.

Шанхайська організація співробітництва у своїх роботах також приділяє значну увагу питанням міжнародної інформаційної безпеки. У 2007 р. було створено групу експертів держав-членів Шанхайської організації співробітництва (далі – ШОС) та підготовлено План дій із забезпечення міжнародної інформаційної безпеки. Він стосувався нових викликів у галузі міжнародної інформаційної безпеки та передбачав проведення спільних заходів у сфері забезпечення інформаційної безпеки. У 2009 р. було підписано основоположний документ ШОС у сфері інформаційної безпеки – Угоду між урядами держав-членів ШОС про співробітництво у сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки (далі – Угода), що визначила формат, цілі, принципи, напрями та механізми співробітництва держав-учасниць. Крім цього, в угоді надавалася класифікація загроз у сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки. До них, зокрема, віднесено такі: розробка та застосування інформаційної зброї, підготовка та ведення інформаційної війни; інформаційний тероризм; інформаційна злочинність; використання домінуючого становища в інформаційному просторі з метою нанесення шкоди інтересам та безпеці інших держав; поширення інформації, що наносить шкоду суспільно-політичному, соціально-економічному, духовному, моральному та культурному середовищу інших держав; загрози безпечному та стабільному функціонуванню глобальних та національних інформаційних інфраструктур. Додаток 1 до Угоди містив визначення таких базових понять, як «інформаційна безпека», «інформаційна війна», «інформаційний тероризм», «інформаційна зброя» та інші [8].

Ще одним важливим внеском ШОС у дослідження проблеми міжнародної інформаційної безпеки стало внесення 4-а державами-учасницями (Росією, Китаєм, Узбекистаном та Таджикистаном) на розгляд Генеральному секретарю ООН документу під назвою «Правила поведінки в сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки». Цей документ було доопрацьовано та винесено на обговорення під час 66-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. Основною метою цього документу було визначення прав та обов'язків держав в інформаційному просторі, стимулювання їх відповідальної поведінки та посилення співробітництва [9].

Загалом країни-члени ШОС активно напрацьовують нормативну базу та понятійний апарат у сфері міжнародної інформаційної безпеки та спрямовують свої зусилля для втілення власних ініціатив та поглядів у межах ООН.

Разом з активізацією співробітництва між країнами Європейського Союзу в політичній, соціально-економічній, науково-технічній та культурній сферах, створенням єдиних інформаційних систем у фінансовій, банківській, страховій та інших сферах, а також створенням цифрових банків даних виникла проблема захисту персональних даних.

Тимчасовим вирішенням проблеми стало прийняття Директиви 95/46/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про захист осіб у зв'язку з обробкою персональних даних та вільним обігом цих даних» від 24 жовтня 1995 р. та Директиви 97/66/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про обробку персональних даних і захист права на невтручання в особисте життя осіб у телекомунікаційному секторі». У цій директиві було визначено необхідність гармонізувати законодавства країн-членів з метою належного захисту персональних даних у телекомунікаційному секторі та забезпечення їхнього вільного обміну [10].

Наступним важливим кроком стало прийняття Європейським парламентом і Радою Рішення про багаторічний план дій Співтовариства зі сприяння безпечному використанню Інтернету шляхом боротьби із незаконним і шкідливим змістом у глобальних мережах № 276/1999/ЄС від 25 січня 1999 р. [11]. Ця програма отримала назву «План дій «Безпечний Інтернет» (1999-2004 рр.)». Вона покликана була сприяти формуванню сприятливого середовища для розвитку Інтернету в межах ЄС, прийняття кодексу поведінки глобальних мереж та можливої гармонізації правової термінології. У подальшому були прийняті відповідні програми «Безпечний Інтернет Плюс» на 2005–2008 рр. та «Безпечний Інтернет на 2009-2013 роки». Крім того, у межах ЄС було прийнято низку програм для вирішення проблем кіберзлочинності, зокрема такі: «Електронна Європа», «План дій щодо Інтернету», «Технології інформаційного суспільства». З метою формування нормативно-правової бази у сфері інформаційної безпеки було прийнято Директиву Європейського парламенту та Ради 2202/21/ЄС від 7 березня 2002 р. про загальну нормативно-правову базу для електронних комунікаційних мереж і послуг та Директиви 2002/20/ЄС, 2002/22/ЄС та 2002/58/ЄС. Директиви 2000/31/ЄС та 2002/19/ЄС у свою чергу врегулювали питання посилення безпеки суспільних інформаційних послуг та електронної комерції.

У березні 2004 р. було створено Європейське агентство з мережевої та інформаційної безпеки з метою забезпечення високого рівня захисту даних, формування культури кібербезпеки та сприяння підвищенню рівня поінформованості громадян.

Програми ЄС «Попередження й боротьба зі злочинністю» передбачали ключові моменти співробітництва у сфері протидії кіберзлочинності. Загалом у ЄС питання інформаційної безпеки зводиться до вирішення лише кримінальних аспектів, пов'язаних із використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Питання міжнародної інформаційної безпеки постали на порядку денному Ради Європи ще із середини 1970-х рр. Проте визначальним у межах Ради Європи став 2001 р., протягом якого було прийнято Європейську конвенцію про правовий захист послуг, що надаються на основі обумовленого доступу або які полягають у наданні обумовленого доступу від 24 січня 2001 р., що визначила кримінальну, адміністративну та іншу відповідальність винних осіб за несанкціонований доступ до захищених послуг та Конвенцію про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. Відповідно до положень Конвенції про кіберзлочинність на держави покладається обов'язок вживати законодавчі й інші заходи, необхідні для встановлення кримінальної відповідальності відповідно до внутрішнього законодавства. Злочини в конвенції класифіковано на чотири групи: правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних та систем; правопорушення, пов'язані з комп'ютерами; правопорушення, пов'язані зі змістом інформації; правопорушення, пов'язані з порушенням авторських і суміжних прав. Додатковим протоколом від 2003 р. до цього переліку було додано п'яту групу правопорушень – правопорушення, пов'язані з діями расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи [12].

Ще одним важливим документом у межах Ради Європи стала Декларація Комітету міністрів про принципи управління Інтернетом від 21 вересня 2011 р. Ця декларація визначила намір держав-членів дотримуватися викладених принципів управління Інтернетом та використовувати їх як основи для розробки національної й міжнародної політики. До таких принципів увійшли права людини, демократія та верховенство закону; багатостороннє

управління; відповідальність держав; розширення прав і можливостей інтернет-користувачів; універсальність Інтернету; цілісність Інтернету; децентралізоване управління; архітектурні принципи; відкрита мережа; культурне й мовне різноманіття.

Також Радою Європи було прийнято Стратегію з управління Інтернетом на 2012-2015 рр. Цей правовий інструмент покликаний сприяти урядам, приватному сектору та громадянському суспільству в захисті та повазі прав людини, принципів верховенства закону й демократії в Інтернеті. Цією стратегією було визначено основні цілі Ради Європи в мережі Інтернет на чотири роки. До них віднесено, зокрема, такі: захист універсальності, цілісності та відкритості Інтернету; максимальне розширення прав користувачів Інтернету; захист персональних даних та приватного життя; взаємодія в боротьбі з кіберзлочинністю; захист та розширення прав дітей та молоді; максимізація потенціалу Інтернету для розвитку демократії.

Таким чином, проаналізувавши основні нормативні документи Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного Союзу Електрозв'язку, Ради Європи, Європейського Союзу, Організації Північноатлантичного Договору та Шанхайської Організації Співробітництва у сфері визначення та забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, можна стверджувати, що наразі не існує єдиного підходу до термінології та понятійного апарату в цій сфері та єдиного підходу до розуміння самого поняття міжнародної інформаційної безпеки. Тому кожна міжнародна організація спрямовує власні сили на врегулювання лише окремих аспектів міжнародної інформаційної безпеки: кримінального, технічного, терористичного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Достижения в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/69/28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/69/28>.
2. Доклад группы правительственных экспертов по достижениям в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности A/68/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/disarmament/HomePage/ODAPublications/DisarmamentStudySeries/PDF>
3. Резолюция МСЕ 130/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.itu.int/osg/spu/cybersecurity/ituevents.html>.
4. Глобальная программа кибербезопасности МСЕ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifap.ru/pr/2008/080908aa.pdf>.
5. Герке М. Понимание киберпреступности : руководство для развивающихся стран [Електронний ресурс] / М. Герке. – Режим доступу : www.itu.int/ITU-D/cyb/cybersecurity/legislation.html.
6. Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization adopted by Heads of State and Government in Lisbon 19–20 November 2010 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_68580.htm?selectedLocale.
7. The Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare [Electronic resource]. – Access mode : <https://ccdcoe.org/249.html>.
8. Угода між урядами держав-членів ШОС про співробітництво в області забезпечення міжнародної інформаційної безпеки від 16 червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=28340
9. Письмо постоянных представителей Китая, Российской Федерации, Таджикистана и Узбекистана при Организации Объединённых Наций от 12 сентября 2011 г. на имя

Генерального секретаря ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/496/58/PDF>.

10. Directive 97/66/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 1997 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the telecommunications sector // Official Journal. – 1998. – L. 24. – P. 1.
11. Decision 276/1999/EC of the European Parliament and of the Council of 25 January 1999 adopting multiannual Community action plan on promoting safer use of the Internet by combating illegal and harmful content on global networks // Official Journal. – 1999. – L. 12. – P. 11.
12. Європейська конвенція про кіберзлочинність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575/page.

REFERENCES

1. UNGA Resolution A/RES/69/28 “Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security” [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/69/28>.
2. Report of the Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the context of international security A/68/98 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.un.org/disarmament/HomePage/ODAPublications/DisarmamentStudySeries/PDF>.
3. ITU Resolution 130/2006 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.itu.int/osg/spu/cybersecurity/ituevents.html>.
4. ITU Global Cybersecurity Agenda [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ifap.ru/pr/2008/080908aa.pdf>.
5. Gerke M. “Understanding Cybercrime : A Guide for Developing Countries” [Electronic resource] / M. Gerke. – Access mode : www.itu.int/ITU-D/cyb/cybersecurity/legislation.html.
6. Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organisation adopted by Heads of State and Government in Lisbon 19-20 November 2010 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_68580.htm?selectedLocale.
7. The Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare [Electronic resource]. – Access mode : <https://ccdcoe.org/249.html>.
8. Agreement among the Governments of the SCO Member States on Cooperation in the Field of Ensuring International Information Security of June 16, 2009 [Electronic resource]. – Access mode : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=28340.
9. Letter dated 12 September 2011 from the Permanent Representatives of China, the Russian Federation, Tajikistan and Uzbekistan to the United Nations addressed to the UN Secretary General [Electronic resource]. – Access mode : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/496/58/PDF>.
10. Directive 97/66/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 1997 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the telecommunications sector // Official Journal. – 1998. – L. 24. – P. 1.
11. Decision 276/1999 / EC of the European Parliament and of the Council of 25 January 1999 adopting multiannual Community action plan on promoting safer use of the Internet by combating illegal and harmful content on global networks // Official Journal. – 1999. – L. 12. – P. 11.

13. European Convention on Cybercrime [Electronic resource]. – Access mode : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575/page.

УДК 347.77 (477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Мандзюк О.А., голова

*Інститут стратегічних ініціатив Глобальної організації союзницького лідерства
вул. Жилинська 43, м. Київ, Україна
mandzyk@ukr.net*

У роботі досліджене правове регулювання інтелектуальних ресурсів в Україні. Досліджено роль і місце правового регулювання в реалізації пріоритетних напрямів державної політики України з розвитку інтелектуальних ресурсів. Визначено основні напрями вдосконалення правового регулювання інтелектуальних ресурсів в Україні, серед яких окрему увагу приділено таким: удосконаленню правового регулювання формування правової політики держави щодо інтелектуальних ресурсів і напрямів реалізації такої політики; удосконаленню правового регулювання інтеграції наукових та освітніх ресурсів в умовах побудови інноваційної економіки; удосконаленню правового регулювання системи наукового й технологічного прогнозування; удосконаленню правового регулювання відповідальності у сфері інтелектуальних ресурсів. Визначено перспективні напрями розвитку положень цього дослідження, якими слід вважати проведення аналізу ролі інтелектуальних спільнот у державотворчому процесі.

Ключові слова: державна політика, правове регулювання, інтелектуальний ресурс, інновації, науково-освітній потенціал.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В УКРАИНЕ

Мандзюк О.А.

*Інститут стратегічних ініціатив Всесвітньої організації союзницького лідерства
ул. Жилинская 43, г. Киев, Украина
mandzyk@ukr.net*

В работе исследовано правовое регулирование интеллектуальных ресурсов в Украине. Рассмотрены роль и место правового регулирования в реализации приоритетных направлений государственной политики Украины по развитию интеллектуальных ресурсов. Определены основные направления совершенствования правового регулирования интеллектуальных ресурсов в Украине, среди которых особое внимание уделено следующим: совершенствованию правового регулирования формирования правовой политики государства в отношении интеллектуальных ресурсов и направлений реализации такой политики; совершенствованию правового регулирования интеграции научных и образовательных ресурсов в условиях построения инновационной экономики; совершенствованию правового регулирования системы научного и технологического прогнозирования; совершенствованию правового регулирования ответственности в сфере интеллектуальных ресурсов. Определены перспективные направления развития положений этого исследования, которыми следует считать проведение анализа роли интеллектуальных сообществ в государственном процессе.

Ключевые слова: государственная политика, правовое регулирование, интеллектуальный ресурс, инновации, научно-образовательный потенциал.

LEGAL REGULATION OF INTELLECTUAL ASSETS IN UKRAINE

Mandziuk O.A.

*Institute of strategic initiatives Global organization of allied leadership, str. Zhylyanska, 43, Kyiv, Ukraine
mandzyk@ukr.net*

The article examines the regulation of intellectual resources in Ukraine. The role and place of legal regulation in the implementation of the priorities of Ukraine's state policy on development of intellectual

assets are studied. The main directions of improvement of legal regulation of intellectual resources in Ukraine are determined.

Recent events in the state actualized the need to improve the legal regulation of intellectual assets in Ukraine.

The author considers it necessary to define the following areas of improvement.

1. Improvement of legal regulation of formation of legal policy regarding intellectual assets and directions of implementation of this policy.
2. Improvement of legal regulation of integration of scientific and educational resources in terms of building an innovative economy.
3. Improvement of legal regulation of scientific and technological forecasting.
4. Improvement of legal regulation of responsibility of intellectual assets.

Looking for the best ways of legal regulation of intellectual assets in Ukraine it is necessary to take into account the peculiarities of the industry, because intellectual assets are in the state of constant development. The main types of development of legal regulation regarding the studied area are determined by new challenges, relationships and threats, which require constant updating of existing mechanisms of regulation.

Modern scholars are absolutely right to point out the fact that there currently prevails fragmentary effect of the law on individual indicative components of intellectual resources that are traditionally singled out. In these circumstances, the vector of legal enforcement should be focused on systemic regulation of the area of research. The solution to this problem is possible only with the use of new approaches to the implementation of the regulatory capacity of law in the development of intellectual resources.

The author determined perspective directions of development of the provisions of this research. In view of the results, the focus of the provisions of this study should be analysis of the role of intellectual communities in the state-building process.

Key words: public policy, legal regulation, intellectual assets, innovations, research and educational potential.

В умовах сьогодення ключовим чинником розвитку економіки виступають інтелектуальні ресурси (інтелектуальний капітал). Від ефективного використання інтелектуальної власності багато в чому залежить також конкурентоспроможність країни на світових ринках високотехнологічної продукції. Саме вона, як показує закордонний досвід, підвищує продуктивність господарської діяльності, забезпечуючи динамічний розвиток економіки [1, с. 119-120].

Конкурентоспроможність української економіки визначається тим, як активно ми створюємо й використовуємо наукові відкриття, наукові винаходи та інноваційні технології, наскільки швидко й масштабно вони стають ефективними ресурсами розвитку вітчизняного ринку, обсягом створеної, використаної та такої, що знайшла своє застосування на практиці, наукової продукції. Інтелектуальні ресурси перетворюються на інформацію та знання, не лише мають соціально-економічну цінність, а й сприяють втіленню досконаліших форм правопорядку й розвитку демократії [2, с. 626].

Як свідчить практика, на сьогодні науково-освітній потенціал країни у вирішенні важливих державних завдань використовується недостатньо ефективно. Це стримує зростання вітчизняної економіки, гальмує її перехід до економіки знань.

Теорія та практика інтелектуального забезпечення державних процесів є предметом наукового аналізу вітчизняних авторів: В. Горбуліна, О. Дзьобаня, А. Кузьменка, О. Литвиненка, Є. Макаренко, М. Ожевана, В. Остроухова, Г. Почепцова, С. Телешуна та ін.

Безпосередньо управлінню інтелектуальним потенціалом в окремих сферах господарської діяльності присвячено роботи Н. Бонтіса, О. Сураджа, С. Грицуленко, Н. Потапової-Синько.

Водночас у наявних наукових працях проблематику правового регулювання інтелектуальних ресурсів досліджено недостатньо. Тому існує необхідність комплексного дослідження окресленого кола питань.

Основними завданнями, розв'язанню яких присвячено статтю, є такі:

- дослідити роль і місце правового регулювання в реалізації пріоритетних напрямів політики України з розвитку інтелектуальних ресурсів;
- визначити основні напрями вдосконалення правового регулювання інтелектуальних ресурсів в Україні;
- визначити перспективні напрями подальших розвідок із досліджуваних питань.

Розвиток економіки країни прямо залежить від розвитку освіти й науки. Зростання інтелектуальних ресурсів позначається не лише на економіці держави, а й на політичній сфері суспільства [2, с. 626].

Нині актуалізувалися проблеми, пов'язані з відсутністю чіткого розуміння того, як розвивати й захищати інтелектуальні ресурси. У зв'язку з останніми подіями у світі проблема розвитку інтелектуальних ресурсів є актуальною не лише для України, а й для багатьох інших держав. Саме інтелектуальні ресурси є тим механізмом, який дозволяє вирішити значну кількість завдань, що стоять перед світовою спільнотою в цілому. Пріоритетним напрямом розвитку держави повинні стати відтворення, збільшення й використання інтелектуальних ресурсів, а також посилення творчого потенціалу нації.

У сучасних умовах існує гостра потреба українського суспільства в тому, щоб його члени навчилися адаптуватись до швидких соціально-економічних змін, тому формування в особистості творчого ставлення до навколишнього світу та його пізнання, а також пізнання себе у світі є дуже важливим.

Зростання інтелектуального потенціалу країни, ступінь його економічної капіталізації, на думку Л. Шеремета, залежить від вирішення двох завдань:

- забезпечення науки сучасним ресурсоємним устаткуванням;
- якісної підготовки й ефективної зайнятості кваліфікованих кадрів.

Вирішення першого з означених завдань сучасні фахівці пропонують реалізувати шляхом створення сучасної інформаційної інфраструктури освіти й науки з її підключенням до європейських комп'ютерних мереж та інформаційних ресурсів [3, с. 107].

Щодо другого питання слід зазначити, що нині в Україні залишається несформованою система підготовки управлінського кадрового резерву для органів державної влади. Наявна система не дає можливості розумним, перспективним і молодим спеціалістам реалізувати свій інтелектуальний потенціал в інтересах нації.

Суспільство й держава потребують підготовки нової генерації керівників і фахівців органів державної влади та місцевого самоврядування, підвищення кваліфікації вже працюючих, формування реального й перспективного резерву їх кадрів, щоб своєчасно були підготовлені фахівці для заміщення нових посад, у тому числі в нових структурах державного апарату, а також щоб поліпшувалася якість та підвищувалася ефективність управлінського процесу. Таким чином, одним із пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку України є якісний розвиток системи підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації управлінських кадрів [4, с. 198].

Останнім часом намітилися пріоритетні напрями політики України з розвитку інтелектуальних ресурсів: збереження культурної спадщини, удосконалення освітньої системи, зміцнення науки, інноваційний розвиток економіки, удосконалення інших форм освоєння інтелектуальних ресурсів, соціальний захист учених, викладачів, діячів культури [2, с. 627].

За таких умов саме право виступає основним (хоч і не єдиним) регулятором у цій сфері.

Так, правовідносини у сфері інтелектуальної власності регулюються окремими положеннями Конституції України, нормами Цивільного кодексу України, Кримінального кодексу України, Митного кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, відповідних процесуальних кодексів, окремих спеціальних законів та близько ста підзаконних нормативних актів [12, с. 38].

Крім того, Україна є учасницею багатьох міжнародних угод, які є частиною національного законодавства. Певним досягненням у цій сфері можна вважати вступ України до СОТ, де вимоги щодо функціонування системи інтелектуальної власності є досить суворими.

Водночас забезпечення реалізації політики у сфері охорони інтелектуальної власності в Україні характеризується відсутністю належної координації та недостатньою ефективністю в діяльності структур, які мають опікуватися питаннями розвитку інтелектуальної власності, її охороною й захистом. Усе це заважає своєчасному прийняттю обґрунтованих рішень, а отже, знижує саму можливість адекватно реагувати на виклики часу, формувати комплекс назрілих інституційних, правових та економічних заходів задля розвитку цивілізованого ринку інтелектуальної власності відповідно до національних інтересів [12, с. 38].

Серед головних причин недостатнього рівня ефективності охорони інтелектуальної власності українських фізичних і юридичних осіб фахівці найчастіше називають такі:

- відсутність у держави засобів на патентування та здійснення реєстраційних процедур за кордоном (54,8%);
- низький рівень правової культури в країні (46,6%);
- відсутність належних знань та інформації про порядок захисту інтелектуальної власності за межами України (45,2%);
- законодавчу неврегульованість в Україні питань трансферу технологій, у тому числі в разі виїзду українських фахівців на роботу за кордон (43,8%) [13, с. 133].

У свою чергу пріоритетні напрями розвитку науки й техніки визначаються відповідним Законом України від 11.07.2001 р. № 2623-III [5].

Згідно із вказаним Законом України [5] пріоритетні напрями розвитку науки й техніки – це науково, економічно та соціально обґрунтовані напрями науково-технічного розвитку на довгостроковий період (понад 10 років), яким надається пріоритетна державна підтримка з метою формування ефективного сектора наукових досліджень і науково-технічних розробок для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, сталого розвитку, національної безпеки України та підвищення якості життя населення. На період до 2020 р. такими напрямками є:

- 1) фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства й держави;
- 2) інформаційні та комунікаційні технології;
- 3) енергетика та енергоефективність;
- 4) раціональне природокористування;
- 5) науки про життя, нові технології профілактики й лікування найпоширеніших захворювань;
- 6) нові речовини й матеріали.

Серед основних недоліків регулювання цієї сфери сучасні вчені виділяють насамперед недосконалість системи правового регулювання науково-технічного й інноваційного

розвитку, відсутність інституційних умов для розвитку сфери науки та інновацій, недосконалість структури регіональних і місцевих органів влади, що задіяні у відповідних процесах [14, с. 90-91].

Правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини врегульовано Законом України «Про охорону культурної спадщини» [6] з метою збереження культурної спадщини, використання об'єктів культурної спадщини в суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього й майбутніх поколінь.

Базовим законом, що регулює головні освітянські проблеми, є Закон України «Про освіту», який визначив освіту як основу інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства та держави [7]. Метою освіти визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Основними принципами освіти в Україні визначено такі: доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок зі світовою й національною історією, культурою, традиціями; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; науковий, світський характер освіти; інтеграція з наукою та виробництвом; взаємозв'язок з освітою інших країн; гнучкість і прогностичність системи освіти; єдність і наступність системи освіти; безперервність і різноманітність освіти; поєднання державного управління та громадського самоврядування в освіті.

Аналіз правового регулювання інтелектуальних ресурсів в Україні свідчить, що нині найбільш врегульованими є відносини, пов'язані зі статусом освітніх, наукових і культурно-освітніх установ, здобуттям освіти, використанням інтелектуальної власності, охорони культурної спадщини.

Водночас частина відносин регламентується меншою мірою або взагалі залишається поза правовим регулюванням. До таких найчастіше включають проблему відтоку наукових кадрів за кордон.

Необхідно зазначити, що на інтелектуальні ресурси, крім права, впливають також інші нормуючі засоби – морально-етичні, традиційні. За всієї універсальності правового регулювання можливості права не безмежні. Право, наприклад, не може впливати на деякі форми накопичення й розповсюдження інтелектуальних ресурсів. Обмеженими є можливості його впливу на розумові процеси та процеси творчої діяльності. Проте право не може усуватися від регулювання найбільш важливих відносин, закріплення інфраструктури інтелектуальних ресурсів, забезпечення зв'язків між владою та «суспільною» чи «людською» складовою інтелектуальних ресурсів [2, с. 627].

Останні події в державі актуалізували необхідність удосконалення правового регулювання інтелектуальних ресурсів в Україні.

Серед основних напрямів удосконалення вважаємо за необхідне визначити такі:

- 1) удосконалення правового регулювання формування правової політики держави стосовно інтелектуальних ресурсів і напрямів реалізації такої політики. Як зазначає Л. Шацкова, вироблення комплексної державної політики у сфері управління інтелектуальними ресурсами потребує виваженої інноваційної політики. Розвиток інноваційних процесів має як відбуватися з урахуванням загальнодержавних можливостей та інтересів, так і спиратися на ініціативу представників державної влади

всіх рівнів. Так, зокрема, на державному рівні слід суттєво підвищити інтелектоємність державно-управлінських рішень; якісного зростання потребує також творча активність управлінських команд і державних службовців. На зміну властивим сучасній діяльності органів державної влади авторитарним, адміністративним та бюрократичним формам і методам роботи мають прийти інноваційні стилі мислення, орієнтовані на інтелектуалізацію суспільних відносин, підвищення якості й ефективності управлінської діяльності. Таким чином, здатність країни до ефективного використання інтелектуального потенціалу визначає можливості її подальшого економічного розвитку на основі переходу до вищого технологічного устрою. Завдання, що постають перед Україною, полягають у реальній зміні моделі соціально-економічного розвитку, яка має ґрунтуватися на використанні інтелектуального потенціалу, пріоритеті інноваційної діяльності. Здатність підприємства до ефективного використання інтелектуального потенціалу визначає можливості його подальшого сталого розвитку та конкурентоспроможність на ринку. У новій державній стратегії розвитку інтелектуального потенціалу мають органічно поєднуватися чинники економічної ефективності та конкурентоспроможності, соціалізації й гуманізації розвитку, екологізації виробництва, ринкові механізми та засоби державного регулювання сучасного типу. Така стратегія передбачає перехід до принципово нової управлінської ідеології розвитку суспільства [8, с. 99];

- 2) удосконалення правового регулювання інтеграції наукових та освітніх ресурсів в умовах побудови інноваційної економіки. Що стосується правової основи інтеграції освітніх і наукових установ, то необхідно зазначити, що нормативно-правове регулювання здійснюється на державному й регіональному рівнях. На державному рівні регулювання питань інтеграції науки й освіти здійснюється спеціальними нормами, присвяченими інтеграції науки та освіти; правовими нормами, що визначають правове положення освітніх установ вищої професійної освіти й наукових організацій; нормами інших галузей законодавства, що регулюють окремі питання здійснення наукової та освітньої діяльності [9, с. 134];
- 3) удосконалення правового регулювання системи наукового й технологічного прогнозування. Стратегічне прогнозування на рівні держави є ключовим елементом стратегічного управління розвитком країни, який допомагає органам влади, відповідальним за реалізацію тих чи інших напрямів політики, приймати рішення, узгоджені з підходами до реалізації своїх функцій, цілей і завдань. Від якості прогнозування, планування та програмування залежать обґрунтованість державного регулювання, його цілеспрямованість, реальність, ефективність. Водночас навіть дрібні похибки в ході їх здійснення можуть спричинити серйозні проблеми під час вирішення важливих політичних завдань. Особливо чітко ця закономірність простежується на прикладі державного регулювання у сфері інтелектуальних ресурсів в Україні. Останнє вже тривалий час ґрунтується на хибних прогнозах, неправильних розрахунках, нездійснених планах, розрізненних і неузгоджених програмах [10, с. 24];
- 4) удосконалення правового регулювання відповідальності у сфері інтелектуальних ресурсів. Зростання ролі й значення інтелектуальної діяльності та інтелектуальної власності для соціально-економічного розвитку нашої країни в умовах ринкової економіки потребує створення ефективного правового механізму охорони права інтелектуальної власності, який забезпечував би реальну, стабільну, надійну й ефективну охорону цього права. Водночас охорона прав інтелектуальної власності, у тому числі їх захист, має відповідати вимогам демократичності, легкодоступності та прозорості. Так само спрямовані на охорону промислової власності закони мають ефективно забезпечувати моральні й економічні права авторів на результати інтелектуальної діяльності, стимулювати творчу активність людей відповідно до державних інтересів, застосувати її результати, а також заохочувати чесну торгівлю. У

контексті зазначеного формування національної економіки інноваційного типу й забезпечення належних позицій у світовій спільноті не можливе без розвитку та вдосконалення відносин у галузі управління інтелектуальною власністю згідно зі світовими тенденціями, аналізом світового досвіду державного регулювання в галузі правової охорони інтелектуальної власності, передачею й комерціалізацією широкого кола об'єктів інтелектуальної власності [11, с. 253].

Пошук оптимальних шляхів правового регулювання інтелектуальних ресурсів в Україні має здійснюватися з урахуванням особливостей цієї галузі, оскільки інтелектуальні ресурси постійно розвиваються. Основні напрями розвитку правового регулювання досліджуваної сфери обумовлюються новими проблемами, відносинами та загрозами, що викликають необхідність постійного коригування наявних механізмів правового регулювання.

Сучасні вчені абсолютно слушно звертають увагу на той факт, що нині переважає фрагментарна дія права на окремі індикативні компоненти інтелектуальних ресурсів, які традиційно відокремлюються [2, с. 621]. За цих умов вектор правового впливу має спрямовуватися на системне регулювання досліджуваної галузі. Вирішення цього завдання можливе лише за умови використання нових підходів до реалізації регулятивного потенціалу права в розвитку інтелектуальних ресурсів.

З огляду на отримані результати основним напрямом розвитку положень цього дослідження слід вважати проведення аналізу ролі інтелектуальних спільнот у державотворчому процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Замрико́т М. Позитивні та негативні тенденції у розвитку інноваційних процесів в Україні на початку ХХІ ст. / М. Замрико́т // Інтелектуальна власність в Україні: погляд з ХХІ ст. : зб. наук. праць / за заг. ред. А. Кузьмінського. – Черкаси : Чабаненко Ю.А., 2010. – С. 118-122.
2. Шеремет Л. Взаємодія і взаємозв'язок права з освітою та наукою / Л. Шеремет // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 625-632.
3. Козлакова Г. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес вищої школи: аналіз стану, проблеми, перспективи / Г. Козлакова, Т. Ковалюк // Вісник НГУУ «КПП». – 2009. – № 3. – С. 102-107.
4. Голобор Н. Зарубіжний досвід освітньо-фахової підготовки управлінських кадрів та можливості його застосування в Україні / Н. Голобор // Державне управління: теорія і практика. – 2011. – № 2. – С. 197-211.
5. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : Закон України від 11.07.2001 р. № 2623-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 7.
6. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 49.
7. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 34. – Ст. 66.
8. Шацкова Л. Шляхи удосконалення державної політики щодо зміцнення інтелектуального потенціалу підприємництва в Україні / Л. Шацкова // Потенціал підприємництва в парадигмі сталого розвитку регіонів України : матер. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11-12.10.2012 р.) / за ред. Б. Буркинського. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2012. – С. 97-100.
9. Підоричева І. Законодавче забезпечення інтеграційних процесів науки, освіти й виробництва в Україні / І. Підоричева // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємство». – 2009. – № 3. – С. 134-137.

10. Мосьондз С. Основні форми державного регулювання науки в Україні / С. Мосьондз // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2. – С. 24-30.
11. Бошицький Ю. Аспекти удосконалення правотворення у сфері охорони інтелектуальної власності в Україні / Ю. Бошицький // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 253-257.
12. Денисюк О. Проблеми та перспективи розвитку охорони інтелектуальної власності в Україні / О. Денисюк // Адвокат. – 2009. – № 7. – С. 38-41.
13. Сіренко І. Юридична природа прав на об'єкти інтелектуальної власності / І. Сіренко // Українське право. – 2007. – № 4. – С. 132-135.
14. Гармашова О. Розвиток системи державного регулювання наукової та інноваційної діяльності України / О. Гармашова // Экономика и управление. – 2013. – № 1. – С. 86-91.

REFERENCES

1. Zamrykot M. “Positive and Negative Trends in the Development Of Innovative Processes in Ukraine at the Beginning of XXI Century” / M. Zamrykot // *Intelektual'na vlasnist' v Ukraine : poglyad z XXI st.* Collection of scientific labours. – Tcherkasy, 2010. – 175 p.
2. Sheremet L. “Interaction and Interconnection of Law with Education and Science” / L. Sheremet // *Naukoviy visnik of Dnepropetrovsk state university of internal affairs.* – 2012. – №4. – P. 625-632.
3. Kozlakova H. “Introduction of Information Communication Technologies into the Educational Process in Universities: Analysis, Problems and Prospects” / H. Kozlakova, T. Kovaliuk // *Visnik NTUU «KPI».* – 2009. – №3. – P. 102-107.
4. Holobor N. “Foreign Experience in Educational and Professional Training of Management and the Possibility of its Application in Ukraine” / N. Holobor // *Derzhavne upravlinnya: teoriya i praktika.* – 2011. – №2. – P. 197-211.
5. “On Priority Branches of Science and Technology Development” : Law of Ukraine of 11.07.2001 №2623-III // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine.* – 2001. – № 48.
6. On Protection of Cultural Heritage : Law of Ukraine of 08.06.2000 №1805-III // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine.* – 2000. – № 39.
7. On Education : Law of Ukraine of 23.05.1991 №1060-XII // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine.* – 1991. – № 34.
8. Shatskova L. “Ways To Improve Public Policy on Strengthening the Intellectual Potential of Business in Ukraine” / L. Shatskova // *Potencial pidpriemnictva v paradigmi stalogo rozvitku regioniv Ukraine.* Materials of scientific practical conference. – Odesa, 2012. – 166 p.
9. Pidorycheva I. “Legislative Support of Integration Processes of Science, Education and Production in Ukraine” / I. Pidorycheva // *Derzhava i Regioni, Seriya: Ekonomika tha pidpriemnictvo.* – 2009. – № 3. – P. 134-137.
10. Mosondz S. “Basic Forms of State Regulation of Science in Ukraine” / S. Mosondz // *Visnik Akademii advokaturi Ukraine.* – 2013. – № 2. – P. 24-30.
11. Boshytskyi Y. “Aspects of Improving Lawmaking in the Field of Intellectual Property Protection in Ukraine” / Y. Boshytskyi // *Chasopis of Kievan university of right.* – 2011. – № 4. – P. 253-257.
12. Denysiuk O. “Problems and Prospects of Intellectual Property Protection in Ukraine” / O. Denysiuk // *Advokat.* – 2009. – № 7. – P. 38-41.
13. Sirenko I. “Legal Nature of Intellectual Property” / I. Sirenko // *Ukrainske pravo.* – 2007. – №

4. – P. 132-135.

14. Harmashova O. “Development of the System of State Regulation of Research and Innovation Activity of Ukraine” / O. Harmashova // *Ekonomika i upravlenie*. – 2013. – № 1. – P. 86-91.

УДК 352: 336.2 (430)

ДОСВІД МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ НІМЕЧЧИНИ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В ПРОЦЕСІ РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Поляк А.В., ст. викладач

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, м. Харків, Україна
anton-poljak@rambler.ru*

У статті досліджено систему місцевого оподаткування у Федеративній Республіці Німеччина, розглянуто правові особливості основних місцевих податків. Зроблено висновок про можливість використання німецького досвіду місцевого оподаткування в процесі реформування податкової системи України.

Ключові слова: податкова система, місцеві податки, база оподаткування, промисловий податок, поземельний податок, податок на собак.

ОПЫТ МЕСТНОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ГЕРМАНИИ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ПРОЦЕССЕ РЕФОРМИРОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Поляк А.В.

*Харьковский национальный университет внутренних дел, просп. 50-летия СССР, 27, г. Харьков, Украина
anton-poljak@rambler.ru*

В статье исследована система местного налогообложения в Федеративной Республике Германия, рассмотрены правовые особенности основных местных налогов. Сделан вывод о возможности использования немецкого опыта местного налогообложения в процессе реформирования налоговой системы Украины.

Ключевые слова: налоговая система, местные налоги, база налогообложения, промышленный налог, поземельный налог, налог на собак.

THE EXPERIENCE OF LOCAL TAXATION IN GERMANY AND ITS USING IN REFORMING OF THE TAX SYSTEM OF UKRAINE

Polyak A.V.

*Kharkiv National University of Internal Affairs, 50 Years of USSR avenue 27, Kharkiv, Ukraine
anton-poljak@rambler.ru*

The article contains a research of the system of local taxation in the Federal Republic of Germany, including the legal features of the main local taxes. Local taxes are a major source of local budgets filling in advanced countries of Europe and of the world.

Federal Republic of Germany is one of the world leading countries. Germany is a federation. There are about 50 taxes in Germany which are the main source of the country income.

According to the Basic Law taxes in Germany are divided into federal, state, local and joint taxes. The Tax Code regulates the basic issues of taxation in Federal Republic of Germany. German Tax Code contains the basic concepts and general rules for all types of taxes.

Local taxes are taxes which go to local government budgets: the trade tax, the land tax, the dog tax, the entertainment tax, the tax on hunting and fishing, the authorized alcohol trade tax etc.

The trade tax plays an important role in the system of local taxes in Germany. The trade tax is a one of the most important primary sources of income for cities and communities of Germany.

Another important source of municipal budgets filling in Germany is a land tax. Property owners pay the land tax annually. The Land tax base is the value of the property, which is calculated by the tax authorities. The amount of land tax depends on the size of land, location and type of using.

The local dog tax is the additional source of income for many communities in Germany. This tax helps to regulate a number of dogs. The local dog tax is paid by dog owners which keep dogs for personal purposes.

The entertainment tax is paid by all entertainment venues in Germany: discos, slot machine halls etc.

The article contains a conclusion about the possibility of using the German experience of local taxation in reforming of the tax system of Ukraine.

Key words: tax system, local taxes, tax base, trade tax, land tax, dog tax.

Намічений урядом України курс на децентралізацію влади передбачає насамперед надання місцевим органам влади більших повноважень, для виконання яких органи місцевого самоврядування повинні мати достатні кошти у відповідних місцевих бюджетах. Оскільки основним джерелом наповнення місцевих бюджетів повинні бути місцеві податки й збори, питання реформування системи місцевого оподаткування в Україні на сьогодні є вкрай актуальними й потребують наукового аналізу та практичного вирішення. Саме тому зарубіжний досвід у галузі місцевого оподаткування може бути корисним під час розробки пропозицій щодо вдосконалення податкової системи України.

Значний внесок у дослідження проблем податкової системи України, зокрема місцевого оподаткування, зробили вітчизняні науковці М.П. Кучерявенко, В.І. Теремецький, В.М. Кофлан, В.В. Письменний, В.І. Кравченко, М.П. Бадида, Н.І. Блащук. Аналізу податкових систем зарубіжних країн присвячено роботи таких вітчизняних і зарубіжних учених, як В.Л. Андрущенко, О.Д. Данілов, В.І. Сідоров, Л.В. Попова, А. Шах. Проте дослідженню зарубіжного досвіду саме місцевого оподаткування на сьогодні в наукових працях приділяється недостатньо уваги.

Метою статті є аналіз досвіду місцевого оподаткування у Федеративній Республіці Німеччина, який може бути використано під час реформування податкової системи України.

Основним джерелом наповнення місцевих бюджетів у багатьох розвинених країнах Європи й світу виступають місцеві податки та збори.

Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) – одна з провідних країн світу, федеративна держава, система управління якої складається з трьох рівнів: федерального уряду, 16 федеральних земель із власними органами управління та низки органів місцевого самоврядування. Відповідно, бюджетний устрій сучасної Німеччини має три рівні: федеральний, земельний та общинний (муніципальні утворення).

На сьогодні податкова система ФРН являє собою досить складну, розгалужену систему, яка охоплює майже всі сторони життєдіяльності суспільства, а податки, яких у Німеччині близько 50, є основним джерелом доходів країни.

Законодавчою базою оподаткування в Німеччині є Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина («Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland»), у статтях 104a–108 глави X «Фінанси» якого визначено загальні умови й принципи оподаткування, види податків, розподіл податкових надходжень між федерацією, землями та общинами [1]. Відповідно до Основного Закону ФРН податки в Німеччині за рівнями поділяються на федеральні, земельні, місцеві (общинні, муніципальні) та спільні.

Загальні основи оподаткування у Федеративній Республіці Німеччина регулюються Податковим кодексом (Федеральним законом «Abgabenordnung»), який містить податкові вказівки й методичні інструкції, що стосуються широкої сфери податкового законодавства. У Податковому кодексі ФРН визначено основні поняття та загальні правила, чинні для всіх

видів податків, закріплено принцип рівномірності оподаткування та принцип зберігання фінансовими органами таємниці податкової інформації [2].

Органи управління (парламенти) федеральних земель наділені правом приймати деякі власні закони з питань оподаткування, чинні у відповідних федеральних землях. Крім того, ради общин і міські ради можуть встановлювати певні податкові закони, сфера дії яких розповсюджується на території цих общин або міст [3].

Класифікація податків Німеччини відповідно до географії бюджетного надходження й використання виглядає так:

- федеральні податки (Bundessteuern), що надходять до федерального бюджету: податок на тютюнові вироби, податок на спирто-горілчані вироби, податок на страхування, податок на енергоносії;
- земельні податки (Landessteuern), що надходять до бюджетів федеральних земель: податок на власність, податок на автотранспорт, податок на пиво, податок за придбання землі, податок на спадкування;
- місцеві податки – общинні, муніципальні (Gemeindesteuern), що надходять до бюджетів місцевих органів влади: промисловий податок, поземельний податок, податок на собак, податок із розважальних закладів, податок на полювання та рибальство, податок на друге місце проживання, податок на реєстрацію питного закладу, податок із дозволеної торгівлі спиртними напоями;
- спільні податки (Gemeinschaftssteuern), податкові надходження від яких розподіляються між бюджетами різних рівнів: прибутковий податок, корпоративний податок, податок з обігу;
- церковні податки (Kirchensteuer), які збираються церквами з віруючих відповідної конфесії.

Податкові надходження, у яких місцеві податки відіграють головну роль, складають основу (понад 40%) грошових надходжень до бюджетів місцевих органів влади [4, с. 120].

У системі місцевих податків і зборів Німеччини важливу роль відіграє промисловий податок (Gewerbesteuer), яким обкладається будь-який бізнес у ФРН: підприємства, товариства, фізичні особи-підприємці, які самостійно ведуть регулярну підприємницьку діяльність, метою якої є отримання прибутку, тобто займаються промисловою, торговельною та іншими видами діяльності на територіях відповідних муніципальних утворень. Не оподатковується промисловим податком дохід осіб вільних професій, які не працюють за наймом (інженерів, адвокатів, лікарів, музикантів, художників, журналістів, податкових консультантів тощо). Не є промисловою діяльністю ведення сільського й лісового господарств.

Для міст та общин Німеччини промисловий податок, що стягується муніципалітетами, є одним із найважливіших первинних джерел доходу. У 2012 р. дохід общин від промислового податку (нетто) склав 35,2 млрд. євро, що більше, ніж ті частки доходу від податку на прибуток і податку з обігу, які перераховуються общинам і сумарно складають за цей період 33 млрд. євро [5, с. 100].

Правовою основою для оподаткування промисловим податком є Закон ФРН «Про промисловий податок» («Gewerbesteuergesetz»), а також постанови й інструкції про порядок стягнення промислового податку.

На сьогодні базою для обчислення промислового податку є чистий дохід від заняття промислом. Для визначення цього доходу основою є прибуток, який розраховується для сплати податку на прибуток або корпоративного податку.

Адміністрування промислового податку здійснюється податковими органами (Finanzamt) та органами місцевого самоврядування. Податкові органи обчислюють базисну суму для

розрахунку промислового податку, корегуючи розмір прибутку відповідно до приписів параграфів 8, 9 Закону ФРН «Про промисловий податок», та передають результати органам місцевого самоврядування [6].

Органи місцевого самоврядування на основі права общин встановлювати місцеві ставки промислового податку визначають остаточну суму промислового податку, що підлягає сплаті, шляхом помноження базисної суми на місцеву ставку податку, а також закріплюють її своїм рішенням. Ставка промислового податку залежить від общини, у якій знаходиться платник податку, та є інструментом, за допомогою якого община може впливати на податкові надходження. Платники податків отримують від органів місцевого самоврядування повідомлення з вказаними строками й розмірами сум промислового податку, що підлягають сплаті.

Ще одним важливим джерелом наповнення бюджетів муніципальних утворень у ФРН є поземельний податок (Grundsteuer), який щорічно сплачується власниками нерухомості та належить до надійних і добре прогнозованих видів податків. Податком обкладається ділянка землі, на якій знаходиться об'єкт. Податок стягується з вартості майна.

Оподаткування поземельним податком здійснюється на підставі Закону ФРН «Про поземельний податок» («Grundsteuergesetz»), а також рішень місцевих органів влади відповідних муніципальних утворень.

Об'єкти оподаткування поземельним податком визначені в параграфі 2 Закону ФРН «Про поземельний податок» та розподіляються на два типи:

- 1) земельні ділянки в сільському й лісовому господарствах (тип А);
- 2) земельні ділянки під забудову (тип Б) [7].

Адміністрування поземельного податку здійснюється податковими органами, які визначають базу оподаткування цим податком, та органами місцевого самоврядування, які здійснюють нарахування й стягнення поземельного податку. Муніципалітет визначає, який відсоток суми податку або частка в розподілі поземельного податку стягується, тобто визначає ставку податку (параграф 25 Закону ФРН «Про поземельний податок»). Тому розмір поземельного податку в різних місцевостях може значно відрізнятися залежно від встановленої муніципалітетами ставки податку.

Базою оподаткування поземельним податком є єдина розрахункова вартість об'єкта нерухомості, яка розраховується податковими органами. Особливістю адміністрування цього місцевого податку є те, що ставка поземельного податку складається з двох частин: базової ставки, яка встановлюється на федеральному рівні Законом ФРН «Про поземельний податок», та вторинної процентної ставки, правом на встановлення якої наділені органи місцевого самоврядування. Тобто вартість майна помножується на встановлену на федеральному рівні ставку податку, а отримана сума, що підлягає оподаткуванню, помножується на місцеву ставку податку [8, с. 170].

Сума поземельного податку залежить від розміру земельної ділянки, її місцезнаходження та виду користування. Чим кращим є місцезнаходження земельної ділянки, тим більшою є її оціночна вартість, а отже, і сума поземельного податку. Поземельний податок сплачується покупцем нерухомості з моменту передачі або внесення земельної ділянки до Земельного кадастру.

Не оподатковується поземельним податком нерухома власність, яка належить державі або використовується в релігійних, благодійних або суспільних цілях, а також загальнодоступні території, призначені для руху транспорту, сади й парки, що становлять історичний інтерес та є загальнодоступними.

Додатковим джерелом доходів для багатьох общин Німеччини є місцевий податок на собак (Hundesteuer), який стягується муніципалітетами, проте не є обов'язковим. Запровадження

цього податку переслідує насамперед регулюючі цілі. Він може спрямовуватися, наприклад, на обмеження кількості собак.

Правовою основою податку на собак є податкові закони федеральних земель про податок на собак, які зобов'язують муніципалітети стягувати податок або надають їм право запроваджувати відповідні положення про податки. Дізнатися, яким чином і в якому обсязі міста й общини стягують податок на собак, можна у відповідних місцевих адміністраціях або у відповідних податкових органах земель [9, с. 83].

Платником цього податку є власник собаки, який тримає собаку для приватних цілей. Сплачувати цей податок повинні всі власники собак для цілей контролю чисельності собак в общині та зменшення їх кількості. Тому часто податок на другого собаку є вищим, ніж на першого. До особливої категорії належать бійцівські собаки, податок на яких є значно вищим. У деяких містах утримання бійцівських собак взагалі забороняється. Зазвичай у великих містах Німеччини податок на собак є вищим, ніж у маленьких містечках.

Податок на собак повинен сплачуватися в общині, де мешкають власник і його собака. Власник собаки повинен у встановлений законодавчими актами строк зареєструвати свого собаку та отримати жетон (службовий знак) податкової реєстрації собаки. Відмова від реєстрації собаки прирівнюється до ухилення від сплати податку.

Місцевий податок із розважальних закладів (Vergnügungsteuer) у Німеччині сплачують усі заклади розважального профілю: дискотеки, зали гральних автоматів тощо. Під час організації разових заходів (наприклад, дискотек) до органів місцевого самоврядування надається щомісячна декларація про кількість заходів і площі, що використовуються, про обіг тощо. У відповідь підприємець отримує повідомлення про суми й строки платежів.

Досвід місцевого оподаткування Німеччини може бути використаний в Україні, зокрема, у процесі вдосконалення механізму адміністрування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Так, на сьогодні в Україні базою оподаткування цим місцевим податком є загальна площа об'єкта житлової нерухомості (пункт 266.3 статті 266 Податкового кодексу України) [10]. У Німеччині, як і в багатьох інших розвинених країнах світу (США, Франція, Росія), базою оподаткування податком на нерухомість (поземельним податком) є не площа об'єкта нерухомості, а вартість цього об'єкта. Такий підхід до визначення бази оподаткування дозволяє врахувати під час оподаткування об'єкта нерухомості його стан, місцезнаходження, інфраструктуру тощо, що у свою чергу позитивно впливає на розмір податкових надходжень до місцевих бюджетів та сприяє забезпеченню соціальної справедливості під час справляння такого податку.

Як додаткове джерело наповнення місцевих бюджетів доцільним може бути впровадження в Україні за зразком Німеччини місцевого податку на собак. Кошти, отримані від сплати цього податку, можуть використовуватися органами місцевої влади на будівництво й утримання притулків для безпритульних тварин, майданчиків для вигулу собак, на прибирання територій, вакцинацію тварин тощо. Крім того, додаткове податкове навантаження на власників собак стимулюватиме їх до більш відповідального ставлення до придбання й утримання тварин, а також сприятиме зменшенню кількості безпритульних собак.

Отже, у результаті проведеного аналізу чинної системи місцевих податків у Федеративній Республіці Німеччина необхідно зробити висновок про те, що позитивний досвід місцевого оподаткування Німеччини може використовуватися в процесі реформування системи місцевих податків і зборів в Україні. Це сприятиме збільшенню дохідної частини місцевих бюджетів, підвищенню рівня самостійності органів місцевого самоврядування, що є необхідною умовою успішного здійснення процесу децентралізації влади в державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23.05.1949, zuletzt geändert durch das Gesetz vom 11.07.2012 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bundestag.de/grundgesetz>.
2. Abgabenordnung vom 16.03.1976, Neugefasst durch Bek. vom 01.10.2002 I 3866 ; 2003 I 61 ; zuletzt geändert durch Art. 16 G vom 25.07.2014 I 1266 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.gesetze-im-internet.de>.
3. Офіційний сайт Міністерства фінансів ФРН (Bundesministerium der Finanzen) [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bundesfinanzministerium.de>.
4. Попова Л.В. *Налоговые системы зарубежных стран* : [учеб.-метод. пособие] / Л.В. Попова. – М. : Дело и Сервис, 2008. – 368 с.
5. *Steuern regional : Ergebnisse der Steuerstatistiken*. – Wiesbaden : Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2014. – 120 s.
6. Gewerbesteuergegesetz vom 01.12.1936, Neugefasst durch Bek. vom 15.10.2002 I 4167 ; zuletzt geändert durch Art. 5 G vom 25.07.2014 I 1266 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.gesetze-im-internet.de>.
7. Grundsteuergesetz vom 07.08.1973, zuletzt geändert durch Art. 38 G vom 19.12.2008 I 2794 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.gesetze-im-internet.de>.
8. *Управление на местном уровне в индустриально развитых странах* / под ред. А. Шаха. – пер. с англ. – М. : Весь мир, 2010. – 416 с.
9. *Steuern von A bis Z*. – Berlin : Bundesministerium der Finanzen, Referat für Öffentlichkeitsarbeit, 2013. – 100 s.
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.

REFERENCES

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23 Mai 1949, zuletzt geändert durch das Gesetz vom 11 Juli 2012 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bundestag.de/grundgesetz>.
2. Abgabenordnung vom 16 März 1976, Neugefasst durch Bek. v. 1.10.2002 I 3866 ; 2003 I 61 ; zuletzt geändert durch Art. 16 G v. 25.7.2014 I 1266 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.gesetze-im-internet.de>.
3. The official website of the Ministry of Finance of Germany (Bundesministerium der Finanzen) [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bundesfinanzministerium.de>.
4. Popova L.V. *Nalogovye sistemy zarubezhnykh stran* [Tax Systems of Foreign Countries] : teaching aid / L.V. Popova. – Moscow : Delo i Servis, 2008. – 368 p.
5. *Steuern regional : Ergebnisse der Steuerstatistiken*. – Wiesbaden : Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2014.
6. Gewerbesteuergegesetz vom 1. Dezember 1936, Neugefasst durch Bek. v. 15.10.2002 I 4167 ; zuletzt geändert durch Art. 5 G v. 25.07.2014 I 1266 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.gesetze-im-internet.de>.
7. Grundsteuergesetz vom 7. August 1973, zuletzt geändert durch Art. 38 G v. 19.12.2008 I 2794 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.gesetze-im-internet.de>.

8. *Upravlenie na mestnom urovne v industrial'no razvitykh stranakh* [Local Governance in Industrial Countries] / ed. Anwar Shah ; translation from English. – Moscow : Izdatel'stvo «Ves' mir», 2010. – 416 p.
9. *Steuern von A bis Z.* – Berlin : Bundesministerium der Finanzen, Referat für Öffentlichkeitsarbeit, 2013.
10. Tax Code of Ukraine of 02.12.2010 № 2755-VI // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine.* – 2011. – № 13–17. – Art. 112.

РОЗДІЛ V. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.548: 351.746

ПИТАННЯ СЕРТИФІКАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З НАДАННЯ ПОСЛУГ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Громова О.М., здобувач

*Донецький юридичний інститут МВС України,
просп. Засядька, 13, м. Донецьк, Україна
shelukhin2004@inbox.ru*

Статтю присвячено розгляду стану сертифікації систем менеджменту в галузі економічної безпеки суб'єктів господарювання в Україні, визначенню вітчизняних і закордонних суб'єктів, які мають право займатися діяльністю із забезпечення сертифікації систем менеджменту в галузі економічної безпеки суб'єктів господарювання, а також визначенню стадій процесу сертифікації систем управління менеджментом інформаційної безпеки.

Ключові слова: сертифікація, економічна безпека, суб'єкти господарювання, менеджмент, інформаційна безпека.

ВОПРОСЫ СЕРТИФИКАЦИИ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ПРЕДОСТАВЛЕНИЮ УСЛУГ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Громова О.Н.

*Донецкий юридический институт МВД Украины, просп. Засядько, 13, г. Донецк, Украина
shelukhin2004@inbox.ru*

Статья посвящена рассмотрению состояния сертификации систем менеджмента в сфере экономической безопасности субъектов хозяйствования в Украине, определению отечественных и иностранных субъектов, которые имеют право заниматься сертификацией систем менеджмента в сфере обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования, а также определению стадий процесса сертификации систем управления менеджментом информационной безопасности.

Ключевые слова: сертификация, экономическая безопасность, субъекты хозяйствования, менеджмент, информационная безопасность.

THE ISSUES OF CERTIFICATION OF ECONOMIC ACTIVITY PROVIDING SERVICES TO SUPPORT THE ECONOMIC SECURITY OF ECONOMIC ENTITIES

Hromova O.M.

*Donetsk law institute of the Ministry of internal affairs of Ukraine, avenue Zasiadko, 13, Donetsk, Ukraine
shelukhin2004@inbox.ru*

The article examines the state of management system certification in the field of economic security of economic entities in Ukraine; provides the definition of domestic and foreign entities eligible to engage in activities of certification of management systems in the field of economic security of entities and defines stages of the process of certification of information security management systems. The article names basic certified management systems: quality management system (certified for compliance with ISO 9001 standard); environmental management system (certified for compliance with ISO 14001 standard); information security management system (certified for compliance with ISO 27001 standard); food safety management system (certified for compliance with ISO 22000 standard). Certification of management systems in the field of economic security of economic entities is voluntary. The registration of voluntary certification systems of Ukrainian is carried out by the State Committee of Ukraine for Technical Regulation and Consumer Policy. It is determined that using the services of management system certification in the field of economic security of economic entities is desirable for companies operating in

highly competitive markets, and companies feeling the need to attract major foreign investment or ones that trade in international markets. The basic stages of the process of information security management system certification:

- audit of the organization, identification of weaknesses in management, business processes and recommendations regarding possible ways of eliminating inconsistencies;
- organization of implementation of the project of introduction of the information security system, training of project participants;
- development of documentation of information security management system, introduction of documentation in the departments of the company;
- training of internal audit specialists, implementation of planned internal audit of information security system in departments;
- preparation for certification, auditing information security management system before certification;
- international certification of information security management system.

Key words: certification, economic security, economic entities, management, information security.

В умовах насичення ринку послугами у сфері безпеки бізнесу споживачеві недостатньо заяв підприємств, які надають ці послуги, про відповідність їх діяльності вимогам стандартів. Споживачеві необхідне гарантоване підтвердження незалежною стороною відповідності якості послуг, що надаються, певному рівню. Таке підтвердження може бути надано шляхом здійснення спеціальної процедури – сертифікації. Особливого значення сертифікація набуває в господарській діяльності, здійснюваній в умовах жорсткої конкуренції, за якої успішна діяльність підприємства залежить від рівня забезпечення його безпеки. Сертифікація послуг і робіт у цій сфері може розглядатися як один із факторів підвищення конкурентоспроможності підприємства. Недарма багато зарубіжних підприємств ідуть на додаткові витрати з проведення добровільної сертифікації у сфері забезпечення своєї безпеки. Це дозволяє їм відстояти свій сегмент ринку, залишатися конкурентоспроможними. Більше того, ведення бізнесу із сертифікованими у сфері безпеки підприємствами є економічно привабливішим, ніж із несертифікованими. Можна сказати, що сертифікація є свого роду черговим підтвердженням легітимації, оскільки її проводять органи державної влади, місцевого самоврядування, їх посадові особи, які наділені організаційно-господарськими повноваженнями щодо підприємств сфери безпеки, здійснюють прогнозування й планування економічної діяльності, ліцензування, патентування, квотування, стандартизацію та сертифікацію [1, с. 110; 2, с. 117]. І саме через наявність публічних інтересів та участь державних органів сертифікація належить до засобів адміністративного характеру, що встановлюють умови й обмеження на здійснення господарської діяльності [3, с. 24].

Слово «сертифікація» (з латинської «*sertifico*» – засвідчую) вказує на підтвердження відповідності якісних характеристик товару стандартам якості. Під сертифікацією розуміється також процедура отримання сертифіката.

Відповідність продукції та процесів установленим вимогам підтверджується видачею документа – сертифіката відповідності. Сукупність правил, процедур та учасників сертифікації утворює систему сертифікації. Крім сертифікації послуг і процесів, пов'язаних з економічною безпекою підприємств, спостерігається загальносвітова тенденція розвитку сертифікації у сфері систем менеджменту.

Наукові дослідження із сертифікації проводилися переважно під час розгляду певних конкретних питань дисертаційних досліджень практично в усіх галузях наук: економічних (О.І. Ішечкіна, А.Б. Красильников, С.П. Кузьміна, М.Ю. Семенов), технічних (В.І. Талалаев, А.В. Чайкін), юридичних (М.С. Лаврентьєва), сільськогосподарських (П.В. Чуйкін), фізико-математичних (Е.П. Панкратова) тощо. Окремі питання із сертифікації в контексті забезпечення економічної безпеки господарюючого суб'єкта розглядалися під час

маркетингових або виробничо-організаційних досліджень. Водночас питання сертифікації як заходу забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання не досліджувалися. Тому мета статті полягає в розгляді й визначенні стану сертифікації систем менеджменту в галузі економічної безпеки суб'єктів господарювання в Україні, визначенні вітчизняних і закордонних суб'єктів, які мають право займатися діяльністю із сертифікації систем менеджменту в галузі економічної безпеки суб'єктів господарювання, а також визначенні стадій процесу сертифікації систем управління менеджментом інформаційної безпеки.

Основними системами менеджменту, що сертифікуються, є система менеджменту якості (сертифікується на відповідність вимогам стандарту ISO 9001), система екологічного менеджменту (сертифікується на відповідність вимогам стандарту ISO 14001), система менеджменту інформаційної безпеки (сертифікується на відповідність вимогам стандарту ISO 27001), система менеджменту безпеки харчової продукції (сертифікується на відповідність вимогам стандарту ISO 22000) [4].

Сертифікація може бути як обов'язковою, так і добровільною.

Обов'язкова сертифікація здійснюється відповідно до Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні, або Технічного регламенту. Обов'язкова сертифікація (підтвердження відповідності) здійснюється відповідно до вимог нормативних документів, визначених законодавчими актами України, або нормативних документів, включених у Перелік продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні, затверджений спеціальним уповноваженим органом центральної влади з підтвердження відповідності. Ввезення на митну територію продукції, яка підлягає обов'язковій сертифікації, здійснюється відповідно до Порядку митного оформлення імпортованих товарів (продукції), які підлягають обов'язковій сертифікації в Україні, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 р. № 446 [5].

Добровільна сертифікація продукції здійснюється відповідно до вимог, що не віднесені до обов'язкових. При цьому сертифікація на відповідність усім обов'язковим вимогам, якщо вони встановлені для цієї продукції, виконується неодмінно. Добровільна сертифікація може проводитися на відповідність продукції вимогам, що не віднесені актами законодавства й нормативними документами до обов'язкових вимог, з ініціативи виробника, продавця, споживача, органів державної виконавчої влади, громадських організацій та окремих громадян на договірних умовах між заявником та органом із сертифікації. Добровільну сертифікацію мають право проводити підприємства, організації, інші суб'єкти господарювання, які взяли на себе функції органу з добровільної сертифікації, а також органи, акредитовані в державній системі сертифікації. За дотримання зазначених умов добровільну сертифікацію мають право проводити органи з обов'язкової сертифікації. Правила добровільної сертифікації встановлюються органами з добровільної сертифікації, які подають Державному комітету України зі стандартизації, метрології та сертифікації інформацію для їх реєстрації у встановленому цим комітетом порядку.

Діяльність українських систем сертифікації регламентується Законом України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» від 01.12.2005 р. [6].

Реєстрацію українських систем добровільної сертифікації покладено на Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики. До системи Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики належать такі організації й підприємства:

- державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ», м. Київ);
- державне підприємство «Український центр з питань сертифікації та захисту прав споживачів»;

- національний науковий центр «Інститут метрології» (ННЦ «Інститут метрології», м. Харків);
- державне підприємство «Науково-дослідний інститут метрології вимірювальних і управляючих систем» (ДП «НДІ «Система», м. Львів);
- 28 державних центрів стандартизації, метрології та сертифікації;
- 27 територіальних управлінь у справах захисту прав споживачів [7].

Метою діяльності провідного українського підприємства в галузі обов'язкової сертифікації – державного підприємства «Український центр з питань сертифікації та захисту прав споживачів» – є захист громадян та економіки України від небезпечної для здоров'я людей і навколишнього середовища продукції, від недостовірних результатів вимірювань такими шляхами: проведення сертифікаційних робіт, заснованих на результатах випробувань; перевірки, калібрування засобів вимірювальної техніки; державного нагляду за якістю продукції, дотриманням стандартів, норм і правил, а також державного метрологічного нагляду.

Предметом діяльності ДП «Укрметртестстандарт» у сфері сертифікації є виконання (надання) платних робіт (послуг) суб'єктам господарювання та громадянам, які не є суб'єктами господарювання, у сфері стандартизації, метрології, сертифікації, підтвердження відповідності, управління якістю.

У сфері підтвердження відповідності ДП «Укрметртестстандарт» здійснює багато функцій із підтвердження відповідності, сертифікації продукції, робіт і послуг, випробування й обстеження продукції тощо.

Водночас сертифікація в галузі економічної безпеки суб'єктів господарювання (системи менеджменту якості, екологічного менеджменту, менеджменту інформаційної безпеки) є не обов'язковою, а добровільною. ДП «Український центр з питань сертифікації та захисту прав споживачів» не має права сертифікувати вищезазначені системи, які забезпечують економічну безпеку суб'єктів господарювання, тому сертифікацією в цій сфері займаються недержавні (як правило, іноземні) сертифікаційні підприємства.

Залежно від цілей отримати сертифікат можна в різних організаціях. Так, якщо компанії потрібно надати свій сертифікат західним партнерам, то їй необхідний висновок авторитетного західного органу із сертифікації. Наприклад, у країнах Європейського Союзу прийнято декларації, згідно з якими компанія вважається надійним партнером лише за наявності в неї сертифіката на відповідність СМІБ вимогам стандарту ISO 27000.

Як правило, сертифікувати систему менеджменту інформаційної безпеки прагнуть компанії, які працюють на ринках із високою конкуренцією, відчувають необхідність у залученні значних іноземних інвестицій або торгують на міжнародних ринках.

Відомими є такі зарубіжні органи сертифікації:

- BSI (British Standard Institute) Group у Великій Британії (<http://www.bsi-global.com>);
- Lloyd's Register Quality Assurance Ltd у Великій Британії (<http://www.lrq.com>);
- Det Norske Veritas в Норвегії (<http://www.dnv.ru>);
- Societe Generale de Surveillance у Швейцарії (<http://www.sgs.com>);
- КЕМА в Нідерландах (<http://www.kema.nl>).

До найбільш потужних із таких підприємств, які працюють на українському ринку, необхідно віднести Bureau Veritas Quality International у Великій Британії (<http://www.bvqi.ru>). «Бюро Верітас Сертифікейшн» – це незалежний орган із сертифікації «Бюро Верітас» – міжнародної групи, основна діяльність якої полягає в оцінці відповідності

у сфері якості, професійного здоров'я й безпеки, навколишнього середовища та соціальної відповідальності.

Компанія «Бюро Верітас» є одним зі світових лідерів у сфері надання послуг із сертифікації та проведення аудитів (від національних систем менеджменту до галузевих схем), у сфері якості, професійного здоров'я та безпеки, навколишнього середовища й соціальної відповідальності.

Компанію було засновано в 1828 р. в Антверпені (Бельгія) як «Інформаційне бюро для морських страховиків» із метою надання страховим товариствам актуальної інформації про страхові премії, які існують на ринках, а також точної інформації про стан суден та устаткування. У 1833 р. головний офіс було переведено з Антверпена до Парижа, де раніше, у 1830 р., було відкрито представництво компанії. «Бюро Верітас» має у своєму розпорядженні штат багатопрофільних фахівців: у 1 000 офісах і 330 лабораторіях компанії в більше ніж 100 країнах світу працює 47 000 співробітників, з них 5 700 кваліфікованих аудиторів. Близько 100000 клієнтів пройшли сертифікацію в «Бюро Верітас». На сьогодні компанія в Україні представлена офісами в Києві, Одесі, Львові, Миколаєві.

У Федеративній Республіці Німеччина працює TUV CERT (<http://www.tuev-cert.de>). Концерн «ТЮФ Рейнланд Груп», заснований у 1872 р. як незалежна, об'єктивна й професійна організація, є однією з провідних компаній із надання незалежних технічних послуг. Він представлений на світових ринках Європи, США та Азії. Будучи членом Міжнародного акредитаційного форуму (IAF), сертифікати учасників якого визнаються в усьому світі, компанія надає клієнтам широкий спектр послуг у різних сферах. Персонал концерну в 2011 р. нараховував 16 000 службовців за доходів 1,6 млрд євро та вартості активів 1,36 млрд євро. «ТЮФ ЗЮД Україна» – офіційний підрозділ концерну на території України, що працює з 1993 р. Компанія має у своєму розпорядженні як власних аудиторів та експертів, так і компетентних у відповідних галузях фахівців з інших країн, послугами яких можна користуватися за бажанням.

Компанія DQS була заснована в 1985 р. у Франкфурті-на-Майні як перше товариство із сертифікації. Засновниками цього товариства є DGQ (Німецьке товариство з якості) і DIN (Німецький інститут із стандартизації). Створення співпало за часом із публікацією першого ISO 9000 – низки стандартів, відомої сьогодні як ISO 9001 – серія міжнародних стандартів, що описують вимоги до системи менеджменту якості організацій і підприємств. DQS видав перший сертифікат згідно з ISO 9001 у Федеративній Республіці Німеччина в 1986 р.

У березні 2008 р. відбулося злиття DQS GmbH та UL Management Systems Solutions (MSS) американської компанії Underwriters Laboratories. До компанії DQS Holding GmbH входить більше 80 представництв у більше ніж 60 країнах, пов'язаних між собою в межах міжнародних проектів. У компанії працює близько 2 800 фахівців, з них 2 300 аудиторів.

DQS GmbH проводить аудити систем менеджменту й процесів на відповідність вимогам міжнародних і національних стандартів та специфікацій, є компетентним партнером для компаній незалежно від їх розміру й галузі діяльності, пропонує аудити на відповідність вимогам більше 100 стандартів і специфікацій. До найважливіших стандартів і сфер діяльності належать якість, навколишнє середовище, охорона праці, захист інформації.

DQS є членом-засновником створеної в 1990 р. міжнародної сертифікаційної асоціації IQNet.

«УкрЕнергоСерт» (Український центр міжнародної сертифікації енергетики) згідно з рішенням засідання президії Всеукраїнського енергетичного комітету від 08.11.2004 р. є уповноваженим органом сертифікації в паливно-енергетичному комплексі України. «УкрЕнергоСерт» також є офіційним представником центрального органу сертифікації «Газпромсерт» (Національний інститут нафти й газу, м. Москва), ЗАТ «Енсертіко» (Центральний орган сертифікації енергетики РФ), міжнародного сертифікаційного товариства «Det Norske Veritas» (Норвегія), ТОВ «Спільне українсько-німецьке підприємство

ТЮФ Норд-ДІЕКС» (м. Дніпропетровськ). Український центр міжнародної сертифікації енергетики «УкрЕнергоСерт» бере на себе відповідальність за дотримання відповідних вимог міжнародних стандартів під час виконання сертифікаційної діяльності.

Перевагами сертифікації систем управління менеджментом інформаційної безпеки є такі:

- оптимізація діяльності за рахунок поліпшення керованості бізнес-процесів;
- створення прозорої й адаптивної системи як інструмента управління ризиками з безпеки інформації;
- збільшення стійкості бізнесу організації щодо погроз безпеки, у тому числі техногенних аварій;
- підвищення якості послуг і продуктів компанії за рахунок забезпечення безпеки, безперервності, конфіденційності й контрольованості;
- підвищення конкурентоспроможності бізнесу;
- вищі шанси на перемогу під час участі в тендерах і конкурсах;
- зниження витрат на організацію управління й запобігання витратам на відновлення працездатності організації після збою в бізнес-процесах за рахунок ідентифікації ризиків та управління ними;
- збільшення інвестиційної привабливості й капіталізації;
- переведення досвіду фахівців у внутрішній інтелектуальний досвід компанії;
- підвищення мотивації й задоволеності співробітників, рівня корпоративної культури та зрілості організації;
- отримання більш вигідних умов під час страхування й кредитування;
- поліпшення репутації в очах споживачів, інвесторів, зарубіжних партнерів;
- поліпшення відносин із наглядовими органами та спрощення процедур отримання різної дозвільної документації;
- можливість незалежного авторитетного підтвердження СМІБ вимогам локального й міжнародного законодавства та визнання компанії на міжнародному рівні;
- сертифікація на відповідність стандарту ISO 27000 дозволяє наочно показати діловим партнерам, інвесторам і клієнтам, що в компанії налагоджено ефективне управління інформаційною безпекою.

Нині у світі чітко простежується тенденція до дроблення й поглиблення міжнародних стандартів. Міжнародна стандартизація стає все більше орієнтованою на виробництво й надання послуг в окремих галузях економіки та бізнесу. Розробка національних стандартів у галузі забезпечення економічної безпеки в цілому та інформаційної безпеки зокрема в Україні не ведеться. З огляду на викладене до основних перспективних шляхів розвитку національної системи стандартизації й сертифікації у сфері забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в Україні необхідно віднести такі:

- створення на партнерських засадах державно-громадського органу з координації питань із розробки стандартів у галузі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання;
- закріплення в нормативно-правовому акті високого рівня провідної організації в галузі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання (такою організацією може бути або Державна служба України із захисту персональних даних, або Державна

служба інтелектуальної власності України, або Український союз промисловців та підприємців);

- напрацювання механізму прийняття національних стандартів, розроблених на базі міжнародних стандартів, а також інноваційних ідей і розробок, запропонованих нашими конкурентоздатними підприємствами;
- підвищення темпів розробки й оновлення стандартів, їх гармонізація з міжнародними стандартами. Український важливий аспект у цьому плані – активна участь вітчизняних спеціалістів у роботі технічних комітетів зі стандартизації в ІСО та інших міжнародних і регіональних організаціях;
- підготовка й перепідготовка спеціалістів зі стандартизації та сертифікації у сфері забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання;
- інтеграція в повному обсязі стандартизації й технічного регулювання в цілому до системи освіти;
- забезпечення вільного доступу бізнесу до стандартів, раціональна організація їх маркетингу;
- вирішення в повному обсязі проблем визнання стандартів об'єктами авторського права.

На підставі викладеного можемо зробити окремі висновки з проведеного дослідження:

- 1) сертифікація систем менеджменту в галузі економічної безпеки суб'єктів господарювання є добровільною. Реєстрацію українських систем добровільної сертифікації здійснює Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики;
- 2) послугами із сертифікації систем менеджменту в галузі економічної безпеки суб'єктів господарювання прагнуть скористатися компанії, які працюють на ринках із високою конкуренцією, а також відчувають необхідність у залученні великих іноземних інвестицій або торгують на міжнародних ринках;
- 3) процес сертифікації систем управління менеджментом інформаційної безпеки складається з таких стадій:
 - аудит організації, виявлення слабких місць в управлінні, у бізнес-процесах, рекомендації щодо можливих шляхів усунення невідповідностей;
 - роботи з організації проекту впровадження системи інформаційної безпеки, навчання учасників проекту;
 - розробка документації системи менеджменту інформаційної безпеки, впровадження документації в підрозділах підприємства;
 - підготовка фахівців із внутрішнього аудиту, проведення планових внутрішніх аудитів системи інформаційної безпеки в підрозділах;
 - підготовка до сертифікації, проведення аудиту системи менеджменту інформаційної безпеки перед сертифікацією;
 - міжнародна сертифікація системи менеджменту інформаційної безпеки.

Отже, у статті визначено стан сертифікації систем менеджменту в галузі економічної безпеки суб'єктів господарювання в Україні, за якого така сертифікація є добровільною та здійснюється українськими й зарубіжними суб'єктами господарювання, основних із яких було названо. Також визначено ключові стадії процесу сертифікації систем управління менеджментом інформаційної безпеки. Наступні розвідки в досліджуваній площині повинні

спрямовуватися на вдосконалення правового регулювання діяльності державних і недержавних сертифікованих служб безпеки, які забезпечують захист економічної безпеки українських суб'єктів господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Топалова Л.Д. Правовой режим коммерческой тайны : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Л.Д. Топалова ; Институт экономико-правовых исследований НАН Украины. – Донецк, 2006. – 213 с.
2. Руденко Л.Д. Суб'єкти права на комерційну таємницю / Л.Д. Руденко // Правничий часопис Донецького університету. – 2009. – № 1. – С. 115-121.
3. Деревянко Б.В. Правове регулювання господарської діяльності навчальних закладів : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Б.В. Деревянко ; Донецький юрид. ін-т МВС України. – Донецьк, 2014. – 504 с.
4. ISO 9000 «Управление качеством» // Официальный сайт Международной организации по стандартизации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.iso.org/iso/ru/home/standards/management-standards/iso_9000.htm ; ISO 14000 «Экологический менеджмент» [Электронный ресурс] // Официальный сайт Международной организации по стандартизации. – Режим доступа : <http://www.iso.org/iso/ru/home/standards/management-standards/iso14000.htm> ; ISO 22000 «Управление безопасностью продуктов питания» [Электронный ресурс] // Официальный сайт Международной организации по стандартизации. – Режим доступа : <http://www.iso.org/iso/ru/home/standards/management-standards/iso22000.htm> ; ISO 27001 «Информационные технологии. Методы обеспечения защиты. Системы менеджмента защиты информации. Обзор и словарь» [Электронный ресурс] // Официальный сайт Международной организации по стандартизации. – Режим доступа : <http://www.iso.org/iso/ru/home/search.htm?qt=27000&sort=rel&type=simple&published=on>
5. Про затвердження порядку митного оформлення товарів, що ввозяться на митну територію України та підлягають обов'язковій сертифікації в Україні, і визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 р. № 4461831 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/446-2008-%D0%BF>.
6. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності : Закон України від 01.12.2005 р. № 3164-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 12. – Ст. 101.
7. Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dssu.gov.ua>.

REFERENCES

1. Topalova L.D. “Legal Regime of Commercial Secret” : thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.04 / L.D. Topalov. – Donetsk, 2006. – 213 p.
2. Rudenko L.D. “Subjects of Right to Commercial Secret” / L.D. Rudenko // *Pravnichiy chasopis of Donetsk university*. – 2009. – № 1. – P. 115-121.
3. Derevianko B.V. “Legal Regulation of Economic Activities of Educational Institutions” : thesis for the degree of doctor of law sciences : major 12.00.04 / B.V. Derevianko. – Donetsk, 2014. – 504 p.
4. “ISO 9000 – Quality Management” : official website of the International Organization for Standardization [Electronic resource]. – Access mode : http://www.iso.org/iso/ru/home/standards/management-standards/iso_9000.htm ; “ISO 14000

- Environmental Management” : official website of the International Organization for Standardization [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iso.org/iso/ru/home/standards/management-standards/iso14000.htm> ; “ISO 22000 – Food Safety Management : Systems” : official website of the International Organization for Standardization [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iso.org/iso/ru/home/standards/management-standards/iso22000.htm> ; “ISO 27001 – Information Technology. Security Techniques. Information Security Management Systems. Overview and Vocabulary” : official website of the International Organization for Standardization [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iso.org/iso/ru/home/search.htm?qt=27000&sort=rel&type=simple&published=on>
5. “On approval of the customs clearance of goods imported into the customs territory of Ukraine and subjected to mandatory certification in Ukraine, and recognition some decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine as invalid : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 14.05.2008 № 4461831” [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/446-2008-%D0%BF>.
 6. “On Standards, Technical Regulations and Procedures for the Evaluation of Compliance : Law of Ukraine of 01.12.2005 № 3164-VI” // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2006. – № 12. – Art. 101.
 7. “State Committee for Technical Regulation and Consumer Policy” : official site [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.dssu.gov.ua>.

УДК 336.57: 341.31 (477)

ДО ПИТАННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ У РАЗІ ВВЕДЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Процюк О.П., студентка

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна
Protsiuk.A@jurimex.com.ua*

У межах статті досліджено, що режим воєнного стану в теорії господарського права визначено як обмежувальний спеціальний режим господарювання, а в законодавстві – як особливий період діяльності суб’єкта господарювання. У роботі проаналізовано чинне законодавство України щодо регулювання діяльності банків під час введення правового режиму воєнного стану, зокрема, щодо припинення такої діяльності. Виокремлено недоліки правових актів та запропоновано можливі зміни, що можуть враховуватися законодавцем і Національним банком України.

Ключові слова: господарська діяльність, банк, правовий режим воєнного стану, особливий період, відкликання ліцензії, ліквідація, припинення діяльності банків.

К ВОПРОСУ ОТНОСИТЕЛЬНО ПРОЦЕДУРЫ ПРЕКРАЩЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ ПРИ ВВЕДЕНИИ ПРАВОВОГО РЕЖИМА ВОЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ

Процюк А.П.

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, Украина
Protsiuk.A@jurimex.com.ua*

В рамках статьи исследовано, что режим воєнного положения в теории хозяйственного права определен как ограничительный специальный режим хозяйствования, а в законодательстве – как особый период деятельности субъекта хозяйствования. В работе проанализировано действующее

законодавство України щодо регулювання діяльності банків при введенні правового режиму воєнного положення, в частині, щодо припинення такої діяльності. Виділено недоліки правових актів і запропоновано можливі зміни, які можуть бути враховані законодавцем і Національним банком України.

Ключові слова: господарська діяльність, банк, правовий режим воєнного положення, особливий період, отзыв ліцензії, ліквідація, припинення діяльності банків.

REGARDING THE PROCEDURE OF TERMINATION OF BANK BUSINESS ACTIVITY WHEN THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW IS IMPOSED

Protsiuk O.P.

*Taras Shevchenko national university of Kyiv, str. Volodymyrska, 60, Kyiv, Ukraine
Protsiuk.A@jurimex.com.ua*

The author states that when the legal regime of martial law is imposed, different subjects of economic activity operate in a special way. Banks are not an exception, therefore the article focuses on the peculiarities of proceeding of the bank business activity when the legal regime of martial law is imposed in Ukraine. To be more precise, the author describes the procedure of termination of bank activity when the above noted regime exists.

It is stated that there are various methods of both prohibitions and encouragements which may be applied to subjects of economic activity and that all of them (when are really applied alone or in combination with each other) are covered by the concept "special business regime". The legal regime of martial law is known as limitative.

The author analyses norms of Ukrainian legislation and, in particular, the norms of the Commercial code of Ukraine and legal acts of Ukrainian National Bank which in some way are related to regulation of special business regime of banks.

It is concluded that, unfortunately, there are no unique legal concepts or legal rules in these norms which could be governing for banks when the legal regime of martial law is imposed. Moreover, there are certain gaps in the legal regulation and there are some contradictions between acts of different legal force.

The basic special act that regulates the business activity of banks when the legal regime of martial law is imposed and, in particular, the procedure of termination of bank activity is The Concept about activity of the banking system of Ukraine during the special period, approved by the Resolution № 261 which was adopted by the NBU on the 18th of June, 2003. The important act is also NBU Resolution № 444 adopted on the 16th of September about the procedures of termination, suspension and limitation of bank activity in a special period.

The author describes the procedure of termination of bank activity at the initiative of the NBU and of the owners of the bank with the obligatory consultation with the NBU.

It is offered to amend the legislation in terms of proceeding of the bank business activity when the legal regime of martial law is imposed in Ukraine.

Key words: economic activity, bank, legal regime of martial law, special period, license revocation, liquidation, termination of bank activity.

Зважаючи на ситуацію, яка на сьогодні склалася в Україні, коли загроза військового вторгнення іноземної держави не лише не вщухає, а й посилюється щодня, необхідно констатувати, що, на жаль, імовірність введення в Україні режиму воєнного стану залишається досить високою. Тому актуальним є питання про те, як у такому разі провадитимуть свою господарську діяльність різні суб'єкти господарювання, а також з'ясування особливостей провадження банківської господарської діяльності за введення на теренах України правового режиму воєнного стану.

Окремі питання спеціального режиму господарювання досліджено в працях О.П. Зельдіної, А.В. Баян, А.Г. Бобкової, О.М. Вінник, Р.І. Зименкова, В.К. Мамутова, Ю.В. Макогона, В.І. Пили та інших учених. Однак єдиної комплексної роботи, присвяченої особливостям діяльності банків як суб'єктів господарювання за введення правового режиму воєнного стану, на сьогодні не існує.

Мета статті – окреслити механізм припинення діяльності банків внаслідок введення правового режиму воєнного стану.

Законодавству України відомі різні види заборон і заохочень, що встановлюються для тих чи інших видів господарської діяльності або для тих чи інших суб'єктів господарювання. У теорії господарського права відомим є поняття «спеціальний режим господарювання», що визначається як правовий режим, який сполучає різні правові засоби з метою забезпечення збалансованих умов для організації та здійснення господарської діяльності на певних територіях, у певних галузях економіки [1, с. 1].

Правовий режим, що встановлюється в разі посилення державного контролю в процесі господарювання доктриною господарського права, визначається як обмежувальний, за якого законодавець за допомогою встановлення обмежень у процесі здійснення господарської діяльності досягає певних цілей з охорони територій, об'єктів тощо. До цього виду належать такі режими: державного кордону, надзвичайного й воєнного станів, виключної (морської) економічної зони, господарського забезпечення Збройних Сил України.

У Господарському кодексі (далі – ГК) України регулювання спеціальних режимів господарювання міститься в розділах 8 і 9, хоча визначення цього поняття законодавець не надає. Зокрема, у ст.417 ГК України «Порядок здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану» зазначається, що в період дії воєнного стану, введеного на території України або в окремих місцевостях, правовий режим господарської діяльності визначається *на основі закону про оборону України, інших законодавчих актів щодо забезпечення обороноздатності держави та законодавства про режим воєнного стану* [2].

Аналіз Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 06.04.2000 р. та Закону України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. дозволяє стверджувати, що ці акти належать до актів загального законодавства, адже їх норми не є конкретизованими, спрямовуються на широке коло суб'єктів, містять узагальнені правила. Наприклад, із Закону України «Про правовий режим воєнного стану» слідує, що в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військовому командуванню надається право разом з органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування (а якщо це не можливо – самостійно) запроваджувати та здійснювати такі *заходи правового режиму воєнного стану*: використовувати потужності й трудові ресурси підприємств, установ та організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їх роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю (п.2 ст.15); вилучати для тимчасового використання необхідне для потреб оборони майно підприємств, у тому числі, згідно з Положенням про військово-транспортний обов'язок, транспортні засоби, споруди, машини, механізми, обладнання та інші об'єкти, пов'язані з обслуговуванням транспорту, і видавати про це відповідні документи встановленого зразка (п.3 ст.15); правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану визначаються відповідно до Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та інших законів України (ч.1 ст.20). А в Законі України «Про оборону України» йдеться лише про загальні завдання підприємств, установ та організацій та обов'язки їх посадових осіб у сфері оборони (ст.16). Спеціальні норми щодо діяльності суб'єктів господарювання (зокрема, банків) під час введення режиму воєнного стану в наведених вище законах відсутні [3; 4].

На сьогодні взагалі не існує єдиного нормативно-правового акта, який містив би чітку регламентацію діяльності банків України в разі введення на її території правового режиму воєнного стану. Окремі норми містяться в загальних (у тому числі зазначених вище) і спеціальних законах, а також в актах, виданих Правлінням Національного банку України (далі – НБУ). Однак норми щодо особливостей господарської діяльності банків, окрім норм ГК України, не оперують поняттям «спеціальний режим господарювання», а обмежуються категорією «особливий період».

У Законі України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. йдеться про те, що Національний банк України визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду (п.20 ст.7). Із цієї норми очевидно постає, що законодавець розмежовує поняття воєнного стану та особливого періоду [5].

Доцільно зазначити, що в правових актах Правління НБУ не дотримано такого розмежування, наявна певна невідповідність їх закону. Зокрема, з аналізу норм ч.3 Постанови Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок припинення, зупинення, обмеження діяльності банків в особливий період» від 16.09.2004 р. № 444 (далі – Постанова № 444) слідує, що обсяг поняття «особливий період» є більш широким і включає в себе також режим воєнного стану. Аналогічне співвідношення понять «особливий період» і «воєнний стан» закріплене, наприклад, у Постанові Правління НБУ від 17.09.2003 р. № 405, що затверджує Положення про порядок управління Національним банком України грошово-кредитним ринком в особливий період, у Постанові Правління НБУ від 23.12.2003 р. № 576, що затверджує Положення про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті в особливий період тощо. В останньому документі, крім того, воєнний стан прирівняний до воєнних дій, що також є принципово неправильним [6; 7; 8].

Оскільки чинне законодавство не містить окремих актів, спрямованих на врегулювання діяльності банків конкретно під час введення воєнного стану, то в межах цього дослідження відповідно до актів Правління НБУ воєнний стан вважатимемо одним із різновидів особливого періоду у функціонуванні банків.

Тому послідовно проаналізуємо законодавчі конструкції, що регламентують процедуру припинення діяльності банків в особливий період.

Відповідно до Концепції функціонування банківської системи України в особливий період, схваленої постановою Правління НБУ від 18.06.2003 р. № 261, Національний банк України визначає в мирний час можливе обмеження діяльності банків і здійснює відбір банків, уповноважених для роботи (здійснення операцій) в особливий період, визначає вимоги й порядок припинення, зупинення, обмеження діяльності банків України в особливий період, а після його завершення – поновлення дії ліцензій на здійснення банківських операцій банкам, діяльність яких зупинялася, обмежувалася.

Згідно з Постановою № 444 Національний банк України уточнює цей перелік щорічно з урахуванням спроможності банків щодо переходу й функціонування в умовах особливого періоду. Постанова № 444 містить також пункти про те, яким критеріям повинен відповідати банк, уповноважений провадити свою господарську діяльність в особливий період (п.2.2), та яким вимогам повинен обов'язково слідувати (п.2.3).

Щодо діяльності банків, які не входять до зазначеного вище переліку, то їх господарська діяльність в особливий період, відповідно до ч.3 Постанови № 444, може припинятися, зупинятися, обмежуватися.

Відповідно, якщо діяльність банку припиняється, то за ініціативою Національного банку України або власників банку за погодженням із НБУ на підставах і в порядку, визначених законодавством України, зокрема Положенням про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженим Постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 369 (далі – Постанова № 369), провадиться відкликання банківської ліцензії та письмового дозволу на здійснення операцій (п.п.3.1, 3.2 Постанови № 444).

У цьому контексті необхідно звернути увагу на недосконалість правових конструкцій актів головного регулятора, їх суперечність один одному, адже Постанова № 369 втратила чинність 01.10.2012 р., коли набрала чинності Постанова Правління Національного банку України від 17.08.2012 р. № 346 з такою ж назвою (далі – Постанова № 346) [9].

Тому процедура відкликання банківської ліцензії й ліквідації банку повинна прослідковуватися в положеннях чинного на сьогодні Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. (далі – Закон 1) та розділу 3 Постанови № 346 з урахуванням, безперечно, норм Постанови № 444 [10].

Відповідно до ст.77 Закону 1 банк може ліквідуватися за рішенням власників банку, у разі відкликання Національним банком України банківської ліцензії з власної ініціативи або за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

У п.3.1 Постанови № 444 не передбачено участь Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у ліквідації банку в особливий період. Крім того, з п.3.1 Постанови № 444 слідує, що рішення про ліквідацію банку в особливий період завжди приймає Правління НБУ, і лише в заявленні ініціативи щодо такої ліквідації можуть брати участь власники банку за погодженням із Національним банком України. Відтак формулювання «рішення власників банку» в ч.1 ст.77 Закону 1 означає, очевидно, їх ініціативу, а не остаточне рішення про ліквідацію. Лише в цьому разі можна стверджувати, що суперечність між Законом 1 та Постановою № 444 відсутня.

Таким чином, застосовуючи в комплексі норми закону та норми, затверджені Правлінням НБУ, вважаємо, що діяльність банків в особливий період може припинитися *лише в разі прийняття відповідного рішення Правлінням НБУ та відкликання регулятором банківської ліцензії за своєю або власників банку ініціативою.*

Саме така процедура регламентована п. п.3.4, 3.5, 3.6 Постанови № 444. Зокрема, її можна виразити за алгоритмом, відображеним у таблиці.

Таблиця

Припинення діяльності банку за ініціативою Національного банку України (п.3.4 Постанови № 444)	Припинення діяльності банку за ініціативою власників банку за погодженням із Національним банком України (п.3.5 Постанови № 444)
<p>Складання висновків – відповідними підрозділами центрального апарату НБУ за напрямками діяльності цих підрозділів згідно з їх повноваженнями й функціональними обов'язками – територіальними управліннями НБУ за місцезнаходженням банку за оцінкою на останню звітну дату</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Формування пропозицій щодо припинення діяльності банків в особливий період спеціальною комісією на підставі зазначених висновків</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Прийняття рішення Правлінням НБУ про</p>	<p>Прийняття рішення органом управління банку щодо припинення діяльності банку з відповідним обґрунтуванням</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Підготовка висновку та подача документів¹ спеціальній комісії територіальним управлінням НБУ за місцезнаходженням банку (3 дні)</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Розгляд документів підрозділами центрального апарату НБУ за відповідними напрямками діяльності та формування висновків.</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Розгляд документів і зазначених висновків</p>

¹ Відповідно до абз.2 п.3.5 Постанови № 444 такі документи, а також підстави для надання згоди Національного банку України на припинення діяльності банку за ініціативою власників банку визначаються Положенням № 369, яке, як згадувалося вище, втратило чинність, коли набрала чинності Постанова № 346. Тому перелік таких документів і підстав слід шукати в ч.ч.1 та 2 розділу 3 Постанови № 346.

припинення діяльності банків в особливий період на основі вказаних пропозицій	спеціальною комісією, складення пропозицій щодо припинення діяльності банку Прийняття рішення Правлінням НБУ про припинення діяльності банків в особливий період на основі вказаних пропозицій
---	--

Таким чином, прослідкувавши процедуру припинення діяльності банків у разі введення правового режиму воєнного стану, можна стверджувати, що правова регламентація такої процедури не завжди є чіткою й послідовною, тому банківське законодавство в цьому аспекті потребує певних змін.

Зокрема, пропонуємо внести такі зміни до чинного законодавства:

- 1) у п.20 ст.7 Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. виключити «воєнного стану чи» та доповнити речення після формулювання «особливого періоду» *фразою «(у тому числі під час введення воєнного стану)»;*
- 2) доповнити ч.1 ст.77 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. формулюванням «за погодженням з Національним банком України»;
- 3) у п.3.2 та абз.2 п.3.5 Постанови Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок припинення, зупинення, обмеження діяльності банків в особливий період» від 16.09.2004 р. № 444 вислів «від 28.08.2001 р. № 369 та зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 27.09.2001 р. за № 845/6036» *замінити словами «від 17.08.2012 р. № 346 та зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 17.09.2012 р. за № 1590/21902».*

ЛІТЕРАТУРА

1. Зельдіна О.Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О.Р. Зельдіна ; Ін-т екон.-прав. досліджень НАН України. – Донецьк, 2007. – 35 с.
2. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 06.04.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1647-14>.
4. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
5. Про національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-ХІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=679-14>.
6. Про затвердження Положення про порядок припинення, зупинення, обмеження діяльності банків в особливий період : Постанова Правління Національного банку України від 16.09.2004 р. № 444 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1265-04>.
7. Про затвердження Положення про порядок управління Національним банком України грошово-кредитним ринком в особливий період : Постанова Правління Національного банку України від 17.09.2003 р. № 405 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0895-03>.
8. Про затвердження Положення про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті в особливий період : Постанова Правління Національного банку

України від 16.08.2006 р. № 320 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0039-04>.

9. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства : Постанова Правління Національного банку України від 17.08.2012 р. № 346 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12>.
10. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

REFERENCES

1. Zeldina O.R. “Theoretical Aspects of Special Management Regime” : abstract of thesis for the degree of doctor of law sciences : major 12.00.04 / O.R. Zeldina ; Institute ekonomiko legal researches of the National academy of sciences of Ukraine. – Donetsk, 2007. – 35 p.
2. “Commercial Code of Ukraine” [Electronic resource] // The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. “On the Legal Regime of Martial Law” : Law of Ukraine of April 6, 2000 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1647-14>.
4. “On Defence of Ukraine” : Law of Ukraine of 06.12.1991 № 1932-XII [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
5. “On the National Bank of Ukraine” : Law of 20.05.1999 № 679-XIV [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=679-14>.
6. “On Approval of the Procedure for Termination, Suspension, Limitation of Activities of Banks in a Particular Period” : Resolution of NBU Board of 16.09.2004 № 444 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1265-04>.
7. “On Approval of the Regulation on Management of the Money and Credit Markets by the National Bank of Ukraine during Special Period” : Resolution of NBU Board of 17.09.2003. № 405 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0895-03>.
8. “On Approval of Interbank Funds Transfer in Ukraine in National Currency in a Particular Period” : Resolution of NBU Board of 16.08.2006 № 320 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0039-04>.
9. “On Approval of Application by the National Bank of Ukraine of Measures for Violation of Banking Laws” : Resolution of NBU Board of 17.08.2012 № 346 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12>.
10. “On Banks and Banking” : Law of Ukraine of 07.12.2000 № 2121-III [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

УДК 342.9

ПОВІТРЯНИЙ КОДЕКС ЯК ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ

Радченко М.В., аспірант

*Юридичний інститут Національного авіаційного університету,
просп. Космонавта Комарова, 1, м. Київ, Україна
iurchenko@yandex.ru*

Показано значення повітряних кодексів як правової основи діяльності авіаційної галузі, наведено порівняльний аналіз Повітряних кодексів СРСР та України попередніх років та охарактеризовано основні положення нового Повітряного кодексу України 2011 р.

Ключові слова: повітряний кодекс, державна авіація, цивільна авіація, повітряний простір України, літальні апарати, «відкрите небо».

ВОЗДУШНИЙ КОДЕКС КАК ПРАВОВАЯ ОСНОВА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АВИАЦИОННОЙ ОТРАСЛИ

Радченко М.В.

*Юридический институт Национального авиационного университета,
просп. Космонавта Комарова, 1, г. Киев, Украина
iurchenko@yandex.ru*

Показано значение воздушных кодексов как правовой основы деятельности авиационной отрасли, приведен сравнительный анализ Воздушных кодексов СССР и Украины предыдущих лет, охарактеризованы основные положения нового Воздушного кодекса Украины 2011 г.

Ключевые слова: воздушный кодекс, государственная авиация, гражданская авиация, воздушное пространство Украины, летательные аппараты, «открытое небо».

AIR CODE AS THE LEGAL BASIS OF THE AVIATION INDUSTRY

Radchenko M.V.

*Law Institute of National Aviation University, avenue Kosmonavta Komarova, 1, Kyiv, Ukraine
iurchenko@yandex.ru*

In recent years in the rapid development of law in Ukraine various types of legislation are used. Prominent among these is the code of an act that ensures equal and system regulation. Air Code, as the main country's aviation legislation, establishes the legal framework in the field of aviation, determines the state regulation of activities in the field of aviation and airspace use Ukraine as directed on aviation security, the interests of the state, national security and the needs of society and economy in air transport and air operations.

In the Soviet Union the Air Code adopted in 1932, 1935, 1961 and in 1983. The introduction of each new Air Code was due to scientific and technical progress in the field of new aviation, space, missile, artillery and other equipment, as well as the need for measures to regulate safety of air movement. A growing intensity of flights of aircraft and other aircraft required to improve and unify the use of airspace, mandatory for all its users and the adoption of new legislation code. A major negative thing of the Soviet Air Code, adopted in 1932, 1935 and 1961, that they spread their actions only in civil aviation. The activities of state aircraft and civil aircraft used for experimental design, experimental work and tests of aviation technology and other activities in the airspace (shooting, firing missiles, etc.) are not regulated by the laws of the USSR. This situation often leads to incidents in the air, and in servicing aircraft of different agencies on the ground. May 11, 1983, a new Air Code of the USSR, the effect of which apply to all aircraft of the Soviet Union. Innovation was also reflected in its provisions of the Chicago Convention in 1944 in connection with the Soviet Union to the Convention in 1970. This Code was first defined the concept of "aviation personnel" and established administrative responsibility for violation of flight safety of aircraft.

In independent Ukraine first Air Code was adopted May 4, 1993, he played a positive role at a certain stage of development of Ukrainian aviation. In this period began development of market relations in civil aviation. Freedom was given in initiative, the creation of new national airline of different forms of ownership. This aircraft Ukraine managed to avoid a complete collapse in a sharp drop in traffic volumes in the domestic market, limited legal framework for international flights. Air Code of Ukraine in 1993 initially remained institutes Soviet law. It can be considered transitional document, which became the regulator of relations in the aviation industry only at the initial stage of transition from the Soviet economic system to a market economy system in the industry.

May 19, 2011 the Verkhovna Rada of Ukraine adopted a new Air Code. It aims to bring current legislation in line with international air law and its updates will greatly stimulate to open air market of EU, the US and other countries for passengers, airlines and aircraft Ukraine. In the new edition of the Code implemented some international (particularly European) aviation legislation and laid the foundations for further implementation by issuing appropriate regulations at various levels. However, in line with existing legal acts it will create a clear and transparent legal framework that should ensure the sustainable development of civil aviation Ukraine.

Key words: air code, state aviation, civil aviation, airspace of Ukraine, aircraft, "open sky".

В останні роки в процесі бурхливого розвитку законодавства в Україні використовувалися різні види законодавчих актів. Чільне місце серед них займає кодекс як акт, що забезпечує однакове та системне правове регулювання. Значимість кодексу в системі законодавства визначається переважно його змістом і функціональними властивостями. Індивідуалізація цього акта проводиться за найбільш суттєвою ознакою: кодекс повно та всебічно, докладно й безпосередньо регулює певну галузь суспільних відносин. Він має широку сферу застосування в межах галузі права, оскільки об'єднує норми всіх її основних інститутів. Повітряний кодекс як основне авіаційне законодавство країни встановлює правові основи діяльності в галузі авіації, визначає державне регулювання діяльності в галузі авіації та використання повітряного простору України як спрямоване на гарантування безпеки авіації забезпечення інтересів держави, національної безпеки та потреб суспільства й економіки в повітряних перевезеннях та авіаційних роботах. Тому, власне, питання чіткого нормативного врегулювання діяльності цивільної авіації є необхідним, а теоретичний аналіз даних питань – актуальним.

В основу статті покладено аналіз нормативно-правових актів, що регулюють діяльність цивільної авіації, зокрема Повітряного кодексу СРСР в редакціях 1932, 1935, 1961 і 1983 рр., Повітряного кодексу України 1993 р. та Повітряного кодексу України 2011 р., Чиказької конвенції про міжнародну авіацію 1944 р. Проблема вдосконалення вітчизняного законодавства в галузі авіації, приведення його у відповідність до міжнародних норм та стандартів є актуальною. Окремі її аспекти є предметом дослідження українських та зарубіжних науковців. Так, проблемі вдосконалення транспортного законодавства, необхідності внесення змін у Повітряний кодекс СРСР 1993 р. присвятили наукові доробки О.В. Клепікова, Р.Т. Баран та Л.М. Баран. Особливості правового регулювання діяльності авіаційного транспорту аналізують В.К. Колпаков, В.М. Малишко, Г.М. Грабовська. Водночас треба зазначити, що робіт узагальню вального характеру, які б комплексно дали порівняльний аналіз повітряних кодексів різних років, особливо нового Повітряного кодексу України 2011 р., показали їх значення для розвитку вітчизняної авіації, немає. Це додатково підкреслює актуальність цієї теми та необхідність її теоретичної розробки.

Мета дослідження – показати значення кодексів у системі законодавства, провести порівняльний аналіз повітряних кодексів СРСР та України різних років, охарактеризувати основні положення нового Повітряного кодексу України 2011 р., показати його позитивні риси та недоліки, звернути увагу на можливі шляхи вдосконалення.

Кодекс (лат. *codex* – *книга*) – це сукупність законів у певній галузі права, різновид кодифікації. Кодекс вирізняється досить складно структурованою системою. Нормативні поняття, принципи та приписи окремих правових інститутів об'єднуються в параграфи, глави, розділи, підрозділи, статті. Основу для регулювання окремих інститутів можуть створювати норми, об'єднані під назвою «загальні положення» або «основні положення», які зазвичай є початковими статтями всього кодексу або його частин, розділів.

У практиці радянського законодавства форму кодексу мали як акти Союзу РСР, так і акти союзних республік. Загальносоюзні кодекси (зокрема, Повітряний кодекс СРСР) мали характер міжгалузевого законодавчого акта. Вони видавалися з предметів виключної компетенції Союзу РСР. Кодекси союзних республік приймалися для розвитку інших актів

Основ законодавства Союзу РСР та союзних республік. Основи містили найбільш суттєві, основоположні правила відповідної галузі законодавства.

Кодекси як нормативні акти мають деякі особливі риси. Так, професор Ю.А. Тихомиров з особливостей, притаманних цьому правовому акту, виділяє дві його властивості, що мають найважливіше значення для забезпечення однорідності галузей законодавства. Кодекс виступає, по-перше, певною узагальненою нормативно базою для законів та інших актів у відповідній галузі права. Не можна допускати відступів від його положень, замінювати або «дробити» їх. По-друге, кодекс має бути юридичним пріоритетом під час регулювання суспільних відносин за допомогою норм інших галузей. Здійснюючи їх кореляцію, він сприяє зміцненню внутрішньосистемних зв'язків у вітчизняному законодавстві [1, с. 14].

Важливе місце в системі законодавства належить повітряним кодексам. Повітряний кодекс як правовий акт, як різновид закону традиційний для вітчизняного законодавства. Історія видання кодексів у нашій країні нараховує понад сімдесят років. У СРСР повітряні кодекси приймалися в 1932, 1935, 1961 і 1983 рр. Введення в дію кожного нового повітряного кодексу було обумовлено науково-технічним прогресом у галузі створення нової авіаційної, космічної, ракетної, артилерійської й іншої техніки, а також потребою регламентувати заходи щодо забезпечення безпеки повітряних пересувань. Постійно зростаюча інтенсивність польотів повітряних суден та інших літальних апаратів вимагала вдосконалення та уніфікації правил використання повітряного простору, обов'язкових для всіх його користувачів, і прийняття нових законодавчих рішень.

Істотним недоліком радянських повітряних кодексів, прийнятих у 1932, 1935 і 1961 рр., було поширення їх дії тільки на цивільну авіацію. Діяльність державної авіації та авіації, використовуваної для проведення дослідно-конструкторських, експериментальних робіт і випробувань авіаційної техніки, а також інша діяльність у повітряному просторі (стрільба, пуски ракет тощо) не регламентувалася законами СРСР. Таке положення часто призводило до інцидентів як у повітряному просторі, так і під час обслуговування повітряних суден різних відомств на аеродромах.

З метою виправлення цієї негативної ситуації 11 травня 1983 р. був прийнятий новий Повітряний кодекс СРСР, дія сорока однієї статті якого поширювалася на всю авіацію Радянського Союзу [2]. Новацією було також відображення в ньому положень Чиказької конвенції 1944 р. [3] у зв'язку з приєднанням СРСР до цієї конвенції в 1970 р. Ще в 1944 р. в Чикаго була укладена Конвенція про міжнародну цивільну авіацію, а також створена універсальна міжнародна міжурядова організація Міжнародної цивільної авіації (ІКАО). Мета й завдання цієї організації – регламентація міжнародних польотів цивільних повітряних суден у міжнародному й національному повітряному просторах із метою забезпечення їхньої ефективності й безпеки. Чиказька конвенція поклала початок формуванню нової галузі міжнародного права, а саме міжнародного повітряного права – сукупності й системи норм, що регулюють діяльність міжнародної цивільної авіації. Приєднання СРСР до цієї організації мало суттєве значення для координації міжнародного співробітництва в справі практичного використання в глобальному масштабі повітряного простору, як міжнародного, так і національного, цивільною авіацією.

Оцінюючи Повітряний кодекс СРСР 1983 р., необхідно відмітити, що в ньому вперше було визначено поняття «авіаційний персонал» та встановлено адміністративну відповідальність за порушення правил безпеки польоту повітряних суден. При цьому слід зазначити, що переважна більшість положень як цього кодексу, так і прийнятих на його основі підзаконних актів були розраховані на їх застосування в умовах жорсткої адміністративно-командної системи управління цивільною авіацією. Прийняття закону, що встановив загальний однаковий порядок використання повітряного простору СРСР, і не тільки для польотів всіх видів повітряних суден, а й для іншої діяльності в повітряному просторі, яка може становити

загрозу безпеці польотів (пуски ракет, стрільби, вибухові роботи тощо), стало революційною подією того часу в галузі розвитку та вдосконалення повітряного права.

Проте, характеризуючи в цілому повітряні кодекси СРСР, необхідно зазначити, що радянське законодавство було побудоване на тотальному втручанні держави в будь-яку діяльність, пов'язану з використанням повітряного простору цивільною авіацією. Головною рисою радянського повітряного законодавства була система заборон та обмежень, закріплених за державними авіаційними органами. Держава здійснювала тотальний контроль над усім, що відбувалося в повітряному просторі. Заборонялася будь-яка самостійність у використанні авіації цивільного призначення експлуатантами на свій розсуд. Лінія на закритість і недоступність повітряного простору для діяльності потенційних користувачів домінувала в радянському повітряному законодавстві. Економічна сторона використання повітряного простору для перевізної діяльності на внутрішніх та міжнародних повітряних маршрутах мало враховувалася радянськими законами й правилами повітряного права. Витратний механізм був закладений в економіку радянського повітряного транспорту. Увесь тягар утримання внутрішніх та міжнародних повітряних сполучень лежав на радянській державі. Очевидно, що за своєю суттю та змістом радянське повітряне законодавство не було пристосоване до регулювання ринкових відносин.

Процес становлення авіаційної галузі в сучасній Україні співпав із кризовими явищами перших років незалежності. Щоб досягти бажаного результату, потрібно було вдосконалити механізми державного регулювання авіаційної галузі й насамперед почати з удосконалення галузей нормативно-правової бази. Ефективність діяльності вітчизняного авіаційного транспорту значною мірою залежала від дієвості механізмів, які застосовує держава, регулюючи відносини в авіаційній галузі.

Український вчений Г.М. Грабовська зазначає: «Особливості саме інституційних передумов регулювання національного процесу авіаційної діяльності визначають роль держави як основного регулятора, здатного безпосередньо впливати на створення конкурентноздатного середовища на ринку авіаційних перевезень і головне – на рівень безпеки в авіації» [4, с. 373].

У незалежній Україні перший Повітряний кодекс був прийнятий 4 травня 1993 р. [5]. Повітряний кодекс України 1993 р. відіграв позитивну роль на певному етапі розвитку української авіації. У цей період почався розвиток ринкових відносин у цивільній авіації. Була дана свобода ініціативі, створенню нових національних авіакомпаній різноманітних форм власності. Завдяки цьому авіації України вдалося уникнути повного краху в умовах різкого падіння обсягів перевезень на внутрішньому ринку, обмеженого правового поля для виконання міжнародних польотів. До того ж у вересні 1992 р. Україна стала членом Міжнародної організації цивільної авіації (International Civil Aviation Organization, далі – ІКАО). Це наклало на неї додаткові зобов'язання. Упродовж 18 років цей Повітряний кодекс України був основним нормативно-правовим документом авіаційної галузі. Проте з кожним роком у зв'язку з бурхливим розвитком авіації все гостріше відчувалася недосконалість державного управління авіаційним комплексом, невідповідність високим міжнародним стандартам безпеки авіаційних перевезень, застарілість регулювання господарської діяльності. Усі ці фактори негативно позначалися на ефективності роботи авіаційного комплексу, що ускладнювало інтеграцію України в міжнародний авіаційний простір.

Повітряний кодекс України 1993 р. із самого початку зберігав інститути радянського повітряного права. Його можна вважати документом перехідного періоду, який став регулятором відносин в авіаційній галузі тільки на початковому етапі переходу від радянської системи господарювання до системи ринкових відносин у галузі. Повітряний кодекс України 1993 р. фактично не містив ринкові елементи. У таких умовах досягти високого рівня ефективності регулювання діяльності авіаційного транспорту тільки шляхом застосування підзаконних нормативно-правових актів було досить проблематично.

З огляду на перспективи участі України в Європейському спільному авіаційному просторі та її бажання розширити можливості для українських громадян та компаній літати без обмежень винятково важливо було забезпечити нові правила діяльності авіації. Україна вже була на той час членом таких впливових міжнародних організацій, як згадана Міжнародна організація цивільної авіації (ICAO), Європейська конференція цивільної авіації (ECAC), Європейська організація з безпеки аеронавігації (EUROCONTROL), була кандидатом у члени Об'єднаних авіаційних властей (JAA), частину повноважень яких було передано Європейській агенції з безпеки авіації (EASA). Отже, Україна вже не могла не враховувати регуляторні вимоги цих організацій. Окрім цього, існуюче законодавство не дозволяло гарантувати ефективне функціонування сектору, у якому б діяв незалежний регулятор і могли вільно співіснувати оператори різних організаційно-правових форм, а безпека забезпечувалася на високому рівні як в небі, так і на землі в аеропортах.

Необхідність прийняття нового Повітряного кодексу України була очевидною. Новий Повітряний кодекс України повинен був враховувати такі питання: а) упорядкування регулюючих та наглядових функцій у сфері авіації та системи організації державного управління; б) розв'язання питань фінансування загальнодержавних витрат на забезпечення діяльності цивільної авіації; в) реалізація державної політики у сфері ліцензування, здійснення державного регулювання діяльності підприємств цивільної авіації усіх форм власності, пов'язаної з наданням послуг із перевезення пасажирів, вантажів повітряним транспортом згідно з єдиними нормами та правилами; г) адаптація законодавства України до *acquis communautaire* Європейського Союзу (далі – ЄС). Останній пункт означав надання Державіаадміністрації (ДАА) широких повноважень для виконання діяльності з нагляду за безпекою, реальної можливості їх реалізовувати та утворення незалежного органу з розслідування авіаційних подій. До того ж Україна повинна була гармонізувати своє законодавство з базовими *acquis communautaire*, що містили такі блоки: спільні європейські правила цивільної авіації (процедури, ліцензії у сфері цивільної авіації); управління рухом (ліцензії авіадиспетчерів, спільні заходи щодо розвитку нового покоління Європейської системи управління повітряним рухом (SESAR), нормативна база для створення єдиного європейського неба); безпека повітряних польотів; стандарти техніки безпеки й експлуатації (повідомлення про інциденти в цивільній авіації); авіаційна техніка безпеки (повітряні судна третіх країн, які використовують аеропорти ЄС, аварії та інциденти в цивільній авіації, інформування пасажирів про особливості перевізника й чорний список компаній високого ризику); екологічні вимоги (шумовий вплив повітряних суден і викидів CO₂).

У результаті колективної роботи науковців, працівників авіаційного сектору, державних органів влади була підготовлена нова редакція Повітряного кодексу України. Після громадського обговорення його основних положень 19 травня 2011 р. Верховна Рада України прийняла новий Повітряний кодекс України, який набрав чинності 17 вересня 2011 р.

Прийняття нового Повітряного кодексу України було одним із пріоритетів співробітництва у сфері транспорту на 2010 р., визначених у Порядку денному асоціації між Україною та ЄС, та однією з передумов підписання Угоди про спільний авіаційний простір. Крім того, Україна повинна була враховувати міжнародні регуляторні вимоги в цій сфері.

До позитивних моментів нового Повітряного кодексу України можна віднести такі:

- 1) розподіл авіації на державну й цивільну;
- 2) упорядкування регулюючих і наглядових функцій у сфері авіації та системи організації державного управління. Повітряним кодексом України визначено Уповноважений орган з питань цивільної авіації, який реалізує державну політику та стратегію розвитку авіації України, здійснює державне регулювання діяльності в галузі цивільної авіації;
- 3) вирішення питань фінансування загальнодержавних витрат на забезпечення діяльності цивільної авіації;

- 4) реалізація державної політики у сфері ліцензування, здійснення державного регулювання діяльності підприємств цивільної авіації всіх форм власності, пов'язаної з наданням послуг із перевезення пасажирів, вантажів повітряним транспортом згідно з єдиними нормами та правилами;
- 5) захист прав споживачів послуг із повітряних перевезень. Уперше чітко прописані обов'язки авіакомпанії перед пасажирами;
- 6) забезпечення безпеки авіації (польотів, техніки експлуатації), зокрема встановлено вікові обмеження для пілотів комерційної авіації та обмеження щодо будівництва на приаеродромній території;
- 7) модернізація засад функціонування аеропортів та аеродромів. Документом визначено аеродроми (вертодроми) і їх державну реєстрацію, сертифікацію аеродрому, маркування аеродромів, злітно-посадкових майданчиків, приаеродромну територію, будівництво на приаеродромній території, землі аеропортів (аеродромів), наземне обслуговування в аеропортах і на аеродромах, а також повноваження місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення діяльності аеропортів та забезпечення громадського порядку в аеропортах;
- 8) встановлено відповідальність за порушення законодавства в галузі цивільної авіації, зокрема фінансові санкції, що застосовуються до юридичних осіб-суб'єктів авіаційної діяльності та розміри штрафів за різні порушення;
- 9) захист навколишнього середовища. Суб'єкти авіаційної діяльності зобов'язані під час експлуатації літаків на землі та в повітрі дотримуватися встановлених нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах і впливу фізичних факторів та вживати заходи для зменшення обсягів викидів цих речовин і рівня шуму, електромагнітного та радіаційного випромінювання.
- 10) адаптація законодавства України до *acquis communautaire* ЄС: надання уповноваженому органу в галузі цивільної авіації (Державіаадміністрації) більшої незалежності від Міністерства інфраструктури України, утворення Національної комісії з розслідування авіаційних подій [6].

Нова редакція Повітряного кодексу України повинна була дозволити лібералізувати польоти українських авіакомпаній до США, оскільки вони можуть бути віднесені до першої групи компаній Федерального авіаційного агентства.

Проте новий Повітряний кодекс України містив і низку недоліків. Так, на думку фахівців, у кодексі не визначено порядок роботи та пільги для «малої авіації». Попри те, що прийняті зміни спрямовані на врегулювання та захист прав пасажирів, кодекс враховує не всі ситуації, у яких може опинитись пасажир. Зокрема, не визначено компенсацію, якщо пасажир постраждав під час польоту, немає конкретних штрафів у випадку пошкодження багажу. Також новий Повітряний кодекс України переобтяжений посиланнями на норми інших законодавчих і нормативно-правових актів, що суттєво ускладнює його реалізацію. Певною мірою деякі вказані недоліки були виправлені новим підзаконним актом Правила повітряних перевезень пасажирів і багажу від 30 листопада 2012 р. [7].

Варто звернути також увагу на загальні підходи до розуміння процесів гармонізації національного авіаційного законодавства до законодавства Європейського Союзу, а також питань застосування стандартів та рекомендованої практики Міжнародної організації цивільної авіації (ІСАО). Під час створення національної нормативно-правової бази авіаційної галузі необхідно приділяти увагу питанню співвідношення права й економіки, оскільки економіка впливає на право безпосередньо та опосередкованим шляхом, зокрема через державу, політику, правосвідомість тощо. Необхідність регулювання економічних відносин в авіаційній галузі зумовлюється економічними потребами. Право виступає як

закріплювач сформованих реальних відносин в економіці, забезпечує їхню стабільність, фіксує їх, а також відповідає матеріальним умовам життя у визначених межах.

Отже, усі повітряні кодекси склали законодавчу основу для розвитку авіації. Кожен із них відповідав певним історичним умовам та реаліям. Новий Повітряний кодекс України 2011 р. спрямований на приведення чинного законодавства у відповідність до норм міжнародного повітряного права, його оновлення значно полегшить «відкриття» неба ЄС, США та інших країн для пасажирів, авіаперевізників та літакобудування України. У нову редакцію Повітряний кодекс України імплементовано окремі норми міжнародного, зокрема європейського, авіаційного законодавства й закладено основи для їх подальшої реалізації шляхом видання відповідних підзаконних актів різного рівня. Разом із приведенням у відповідність чинних нормативно-правових актів це дозволить створити чітку й прозору правову структуру, яка має забезпечити сталий розвиток цивільної авіації України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тихомиров Ю.А. Кодекс в системе законодательных и иных правовых актов / Ю.А. Тихомиров, Е.А. Юртаева // Журнал российского права. – 1997. – № 4. – С. 14-19.
2. Воздушный кодекс Союза ССР : Указ Президиума ВС СССР от 11 мая 1983 г. № 9275-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc ;base=LAW ;n=2434>.
3. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію від 7 грудня 1944 р. : документ ІКАО // Офіційний вісник України. – 2004. – № 40. – Ст. 2667.
4. Грабовська Г.М. Особливості правового регулювання діяльності авіаційного транспорту / Г.М. Грабовська // Транспортне право в ХХІ столітті : матеріали ІІІ Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 21 лютого 2013 р.) / Національний авіаційний університет. – К. : Комп'ютерпрес, 2013. – С. 373.
5. Повітряний кодекс України від 04.05.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Повітряний кодекс України : Закон України від 19 травня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 29. – Ст. 123.
7. Про затвердження Правил повітряних перевезень пасажирів і багажу : Наказ Міністерства інфраструктури України від 30 жовтень 2012 р. № 735 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 4. – С. 303. – Ст. 136.

REFERENCES

1. Tikhomirov Y.A. “Code in the System of Legislative and Other Legal Acts” / Y.A. Tikhomirov, E.A. Yurtaeva // *Zhurnal rossiyskogo prava*. – 1997. – № 4. – P. 14-19.
2. “Air Code of the USSR” : approved by the Decree of the Presidium of the USSR Supreme Soviet of May 11, 1983 № 9275-X [Electronic resource]. – Access mode : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc ;base=LAW ;n=2434>.
3. “Convention on International Civil Aviation of 07.12.1944” : Document ICAO // *Ofitsiyniy visnik Ukraine*. – 2004. – № 40. – Art. 2667.
4. Hrabovska H.M. “Features of Legal Regulation of Air Transport” / H.M. Hrabovska // *Transportne pravo v XXI stolitti* : materials III the International scientific conference (Kyiv, National aviation university, in 21.02.2013). – Kyiv : Komp'yuterpres, 2013. – P. 373.
5. “Air Code of Ukraine of 05.04.1993” [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. “Air Code of Ukraine” : Law of Ukraine of 19.05.2011 p. // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2011. – № 29. – Art. 123.
7. “On Approval of Rules of Air Transportation of Passengers and Baggage” : Order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine № 735 of 11.30.2012 // *Ofitsiyniy visnik Ukraine*. – 2013. – № 4. – P. 303 – Art. 136.

УДК 341.63 (4)

**ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНОГО ЗАХОДУ
«ANTI-SUIT INJUNCTION» У МІЖНАРОДНОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ АРБИТРАЖІ
В УКРАЇНІ, ВРАХОВУЮЧИ ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

Руденко О.В., слухач магістратури

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна
oleksandr.rudenko@gmail.com*

Статтю присвячено вивченню забезпечувального заходу «anti-suit injunction», який у науці має різні назви; дослідженню його історичних витоків, порядку застосування в арбітражному розгляді зарубіжних країн; аналізу доцільності застосування такого заходу в міжнародному комерційному арбітражі в Україні.

Ключові слова: забезпечувальні заходи, «anti-suit injunction», антипозовні забезпечувальні заходи, міжнародний комерційний арбітраж, стримуючі заходи, попередні заходи.

**ОТНОСИТЕЛЬНО ПЕРСПЕКТИВ ПРИМЕНЕНИЯ ОБЕСПЕЧИТЕЛЬНОЙ МЕРЫ
«ANTI-SUIT INJUNCTION» В МЕЖДУНАРОДНОМ КОММЕРЧЕСКОМ АРБИТРАЖЕ
В УКРАИНЕ, УЧИТЫВАЯ ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН**

Руденко А.В.

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
ул. Владимирская, 60, г. Киев, Украина
oleksandr.rudenko@gmail.com*

Статья посвящена изучению обеспечительной меры «anti-suit injunction», которая в науке имеет различные названия; исследованию его исторических истоков, порядка применения в арбитражном рассмотрении зарубежных стран; анализу целесообразности применения такой меры в международном коммерческом арбитраже в Украине.

Ключевые слова: обеспечительные меры, «anti-suit injunction», антипоисковые обеспечительные меры, международный коммерческий арбитраж, сдерживающие меры, предварительные меры.

**ON THE PROSPECTS OF APPLICATION OF «ANTI-SUIT INJUNCTION» INTERIM
MEASURE IN INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION IN UKRAINE
BASED ON EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES**

Rudenko O.V.

*Taras Shevchenko national university of Kyiv, str. Volodymyrska, 60, Kyiv, Ukraine
oleksandr.rudenko@gmail.com*

The article is devoted to the analysis of such interim measure as “anti-suit injunction”, which in science has different names, the study of its historical origins, the application of arbitration in foreign countries and to analyze the feasibility of such a measure in international commercial arbitration in Ukraine. The general idea of the article is study of one of the most effective measures to withhold any encumbrances against arbitration, which is widely used in foreign countries – “anti-suit injunction” and possibility of its implementation in international commercial arbitration in Ukraine. The author illustrates that scientific legal literature gradually develops the idea of possibility of application of “anti-suit injunction” in

international commercial arbitration which deserves its place as an effective interim measure. There are different opinions in jurisprudence on the “anti-suit injunction”, ranging from acceptance of usefulness in commercial arbitration to the categorical rejection of this application for several reasons, mainly due to its contradiction to public order of each separate state. The author emphasizes that “anti-suit injunction” measures conceived as a mechanism of political and legal struggle between different courts within one country – England. With the help of “anti-suit injunction” English courts created a single legal space in a single country. So, today, the courts of England and the United States use an “anti-suit injunction” measures pursuant to the arbitration agreement, unlike the courts of states covered by Regulation 44/2001 of the European Council. As a valuable experience for Ukraine, undoubtedly, procedural legal institute of “anti-suit injunction” is an effective tool in overcoming abuse of rights by the party to the arbitration process and serves as a sufficient mean of implementation of arbitration and its final decision. However, the application of such interim measures in international commercial arbitration in Ukraine substantially limited by existing legislative basis. Such a state legal framework does not sufficiently regulate the use of “anti-suit injunction”, which in turn does not exclude the mere possibility of usage of such measure international commercial arbitration in Ukraine.

Key words: provisional measures, anti-suit injunction, anti-claim interim measures, international commercial arbitration, restraining measures, interim measures.

Питання застосування забезпечувальних заходів є одним із проблемних у міжнародному комерційному арбітражі, зокрема щодо їх вживання з метою запобігання недобросовісним діям, спрямованим на перешкоджання арбітражному розгляду однією зі сторін шляхом ведення паралельного судового процесу в іншому суді.

Метою статті є вивчення одного з найбільш ефективних заходів боротьби з протидією арбітражному розгляду, який широко застосовується в зарубіжних країнах – «anti-suit injunction» (антипозовний забезпечувальний захід), дослідження його історичних витоків і доцільності його впровадження в діяльність міжнародного комерційного арбітражу в Україні.

У науковій юридичній літературі поступово розвивається ідея щодо можливості застосування в міжнародному комерційному арбітражі конструкції «anti-suit injunction», яка, на нашу думку, заслуговує на існування та застосування. У юридичній науці наявні різні думки щодо вказаного питання: від доцільності застосування в арбітражному процесі [1, с. 190] до категоричної відмови такого застосування з низки причин, головною з яких є протиріччя публічному порядку окремої країни [2].

Типовий закон про міжнародний торговельний арбітраж із змінами від 2006 р. (далі – Типовий закон ЮНСІТРАЛ) статтею 17 глави IV закріпив визначення забезпечувального заходу як будь-якого тимчасового заходу, незалежно від того, чи він ухвалений у формі арбітражного рішення або в будь-якій іншій формі, за допомогою якого в будь-який момент, що передує ухваленню рішення, яким остаточно врегулюється спір, арбітражний суд розпоряджається, щоб та або інша сторона:

- а) підтримувала або відновила статус-кво до вирішення спору;
- б) прийняла заходи з метою попередження наявних чи неминучих збитків або збитків самого арбітражу чи утримувалася від вжиття заходів, які можуть заподіяти такі збитки;
- в) надала кошти для збереження активів, за рахунок яких може бути виконане майбутнє арбітражне рішення;
- г) зберігала докази, які можуть відноситися до справи й мати суттєве значення для врегулювання спору [3].

Саме пункт «б» статті 17 Типового закону ЮНСІТАЛ нас цікавитиме в контексті статті, оскільки саме в ньому й розуміється інститут «anti-suit injunction», або, як в науці його ще називають, «антипозовний забезпечувальний захід» [4, с. 377], «заборона судочинства» (*ban trial*) [5, с. 544], «попередні заходи» (*preliminary measures*), «термінові заходи» (*urgent measures*), «стримуючі заходи» (*holding measures*) та ін. [6, с. 284].

«*Anti-suit injunction*» є одним з інструментів захисту права під час розгляду справи в арбітражі зарубіжних країн. Х. Шак зазначає: «В Англії та США так звана «заборона судочинства» («*anti-suit injunction*») є часто використовуваним засобом в арсеналі суду. За допомогою такого розпорядження суду позивачеві забороняється продовжувати вести розпочатий в іноземному суді процес. Подібна заборона адресована не іноземному суду (що суперечило б міжнародному праву), а позивачеві, якого суд зобов'язує забрати свою позовну заяву назад або ж відмовитися від подальшої участі в іншому судовому процесі» [4, с. 378].

І.С. Комаров визначає «*anti-suit injunction*» («заборона на здійснення судочинства») як заборону громадянину або організації на ініціювання або продовження судового процесу в тому чи іншому суді, який вказаний у судовому акті про заборону судочинства, унаслідок недотримання (реального або потенційного) ними під час звернення до суду правил підсудності [1, с. 198].

Тобто «*anti-suit injunction*» розуміється як заборона подавати позов в іншій суд або продовжувати судовий розгляд щодо позову, який вже було подано в іншому суді, і така заборона має персональну юрисдикцію щодо сторони арбітражного розгляду.

«*Anti-suit injunction*» має давню історію. Д. Тан зазначає, що антипозовний забезпечувальний захід бере початок від судових заборон англійським Судом Канцлера (English Court of Chancery), які припиняли розгляд справи англійським судом загального права (English court of common law) таким чином, щоб встановити перевагу права справедливості над загальним правом [7]. Протягом ХІХ ст. відповідну судову заборону використовували для обмеження можливості пред'явлення позову для розгляду в іншому суді в межах Сполученого Королівства й навіть за його межами. В історії англо-саксонського права можна знайти й інші приклади подібних забезпечувальних засобів судового захисту. Так, Г.Дж. Берман у роботі «Західна традиція права: епоха формування» описує так звані «заборонні ордери», які застосовувалися англійськими судами в період середньовіччя (починаючи з ХІ ст.): «Сфера конфлікту між королівськими й церковними судами в Англії визначалася таким правовим інструментом, як «заборонний наказ» («*writ of prohibition*»). Такий наказ видавався Канцлером від імені короля, і він забороняв церковному суду вести конкретну справу на тій підставі, що компетенція церкви в цьому питанні поставлена під сумнів відповідачем у справі» [8].

Як бачимо, історія виникнення «*anti-suit injunction*» бере свій початок з Англії й має досить цікаву історію розвитку. Необхідно зазначити, що англійські суди вже досить давно прагнуть захистити недоторканність арбітражних угод між сторонами в разі виникнення й розгляду спору. На сьогодні такі заборони застосовуються досить активно в країнах англо-саксонської правової сім'ї.

Так, у справі *Bouygues Offshore SA vs Caspian Shipping* 2013 р. суд ввів судову заборону на ведення справи в іншому судді. Основним фактором, який вплинув на рішення суду, було те, що аналогічний розгляд за спором сторін відбувався в суді Південної Африки [9].

Проте між країнами Європейського Союзу (далі – ЄС) згадані заборони не застосовуються, оскільки, на думку Суду Європейського Союзу, правова система ЄС заснована на «взаємній довірі й рівності», і застосування такого способу може бути потрактоване як неповага до інших судів, тому багато країн не хочуть брати цей інститут до уваги (рішення в справі *Gregory Paul Turner vs Felix Fareed Ismail Grovit, Harada Ltd and Changeoint SA* від 27 квітня 2004 р.).

Проте науковці та практики – прихильники можливості використання «*anti-suit injunction*» – підкреслюють, що такі заходи є досить ефективними, а існуюче небажання використовувати цей інститут наявне через неправильне розуміння суті та змісту «*anti-suit injunction*». Так, вони спрямовані не до суду іноземної держави (на відміну від заборонного ордеру, який був адресований безпосередньо церковному суду), а відповідній стороні. Лорд Хобрус у справі

Turner vs Grovit and Others 2004 р., яка, як зазначено вище, згодом була спрямована Палатою лордів Великобританії до Суду ЄС, зазначає: «Цей вид обмежувальних наказів зазвичай іменується антипозовним забезпечувальним заходом (*«anti-suit injunction»*). Цей термін вводить в оману, оскільки створює враження, що наказ адресований іншому суду й має для нього обов'язкову силу, проте це не так, тому що, коли англійський суд приймає обмежувальний наказ, цей наказ адресується тільки відповідній стороні, не спрямований проти іноземного суду, має обов'язкову силу тільки для цієї сторони й діє тільки у випадку, якщо ця сторона підпорядковується юрисдикції англійських судів і може бути примушена до виконання наказу» [10].

Розглянемо те, як реалізується право суду накладати такого роду заборону на прикладі однієї справи, розглянутої в 2006 р. судом штату Нью-Йорк, між компаніями «Altimo» та «Telenor» [11].

Норвезькому холдингу «Telenor» належало 56,5% українського ЗАТ «Київстар» (до перейменування ЗАТ в ПрАТ), а компанії «Altimo» через ТОВ «Сторм» – 43,5% акцій ЗАТ «Київстар». Порядок керування компанією «Київстар» було визначено в угоді між «Telenor» і ТОВ «Сторм», укладеній 30 січня 2004 р. За цією угодою всі суперечки мають розглядатися в міжнародному комерційному арбітражі Нью-Йорка на основі положень американського права. Конфлікт між структурами «Altimo» та «Telenor» почався в серпні 2005 р. через спробу ТОВ «Сторм» посилити свій вплив у раді директорів ЗАТ «Київстар». ТОВ «Сторм» погодилося з тим, що «Telenor» міг висувати п'ять з дев'яти членів ради директорів ЗАТ «Київстар», а також пропонувати кандидатуру генерального директора. «Altimo» заявила, що таке положення статуту ЗАТ «Київстар» не відповідає законодавству України, і ініціювала низку справ у національних судах. Так, Голосіївський районний суд ухвалою від 1 грудня 2006 р. зобов'язав компанію «Telenor» та ТОВ «Сторм» припинити арбітражний розгляд із цього спору, а навесні 2006 р. суд визнав недійсною акціонерну угоду між «Telenor» і ТОВ «Сторм», а також арбітражне застереження, за яким усі суперечки мали розглядатися арбітражем у Нью-Йорку. Проте «Telenor» в лютому 2006 р. подав позов до Арбітражного суду Нью-Йорка, звинувативши ТОВ «Сторм» у порушенні акціонерної угоди. Крім того, холдинг звернувся до Федерального суду південного округу Нью-Йорка, який 15 грудня 2006 р. заборонив компанії «Altimo» та її структурам продовжувати розгляд будь-яких спорів в українських судах, оскільки вони перешкоджають розгляду справи в комерційному арбітражі. 1 серпня 2007 р. Арбітражний суд Нью-Йорка виніс остаточну постанову, зобов'язавши ТОВ «Сторм» протягом 120 днів продати свої пакети акцій, що перевищують 5%, в українських компаніях, що конкурують з ЗАТ «Київстар», або продати пакет акцій у самому ЗАТ «Київстар». Арбітражні рішення повинні виконуватися добровільно або виконуватися державними судами. Проте саме це Печерський районний суд міста Києва зробити відмовився за наслідком звернення сторони щодо примусового виконання арбітражного рішення. Рішення Печерського районного суду є незвичайним, оскільки клопотання про визнання арбітражного рішення подала не компанія «Telenor», зацікавлена в примусовому виконанні, а ТОВ «Сторм» – сторона, що програла. При цьому заявник стверджував, що арбітражне рішення суперечить публічному порядку України, вимагаючи тим самим відмови у визнанні рішення. Проте міжнародні правила про комерційний арбітраж, на яких засновано й українське законодавство, не передбачають звернення до суду за визнанням арбітражного рішення сторони, яка не зацікавлена в його визнанні й виконанні. Нью-Йоркський суд вказав, що український суд розглядає справи за специфічними правилами, що сильно відрізняються від загальноприйнятих, і створює загрозу для арбітражу, що суперечить американському законодавству. Відмова Печерського суду визнати арбітражне рішення стала фактично відповіддю такій жорсткій постанові американського суду. У мотивувальній частині рішення українського суду зазначається, що ця постанова в Україні не визнана й ніякої юридичної сили не має. ТОВ «Сторм» правильно дотримувалося заборони українського суду на участь в арбітражному розгляді в Нью-Йорку, що нібито призвело до порушення процедури вже самим арбітражем.

Важливо підкреслити ту обставину, що арбітражний суд безпосередньо не вторгався в юрисдикцію українського суду, оскільки його заборона була адресована конкретним особам, а не самому суду. Хоча деякі фахівці визнають, що непряме втручання в юрисдикцію іноземного суду при цьому все-таки відбувається. Тому законодавці й судові органи багатьох країн намагаються обмежувати застосування таких заборон. Наприклад, у деяких країнах сторона, яка звертається за заборonoю, зобов'язана внести велику грошову заставу в забезпечення покриття можливих збитків іншої сторони в результаті накладення заборони (наприклад, у 2005 р. таке правило було введено в Чехії).

Розглянутий вище приклад яскраво демонструє, що американські суди готові накладати відповідні заборони у випадках, коли судовий розгляд (навіть якщо він відбувається в іноземному суді) використовується в цілях перешкодити законному розгляду в комерційному арбітражі на території США, проте країни континентального права не квапляться зі сприйняттям можливості застосуванням таких заборон.

Водночас нещодавно Генеральний суддя Суду Європейського Союзу висловив позицію в справі Газпрому (№ С-536/13), яка здивувала багатьох. Справа стосується відповідності Регламенту 44/2001 Ради ЄС (Регламент «Брюссель І») забезпечувального заходу, вжитого одним з арбітражних судів Європейського Союзу, яким було заборонено розглядати справу із цього ж питання в будь-яких інших судах у межах ЄС. Обґрунтовуючи свою позицію, Генеральний суддя Європейського Суду вказав, що попереднє рішення суду щодо аналогічного питання (справа Allianz SpA etc. v. West Tankers № С-185/070) слід вважати невірним, а антипозовні забезпечувальні заходи («*anti-suit injunction*»), які застосовуються арбітражними судами, дозволені та повинні виконуватися в країнах Європейського Союзу. Остаточне рішення в цій справі Судом Європейського Союзу на сьогодні не прийнято, однак можна реально очікувати, що воно загалом підтримає таку позицію щодо антипозовних забезпечувальних заходів («*anti-suit injunction*») в арбітражах [12].

Антипозовні забезпечувальні заходи виникли як механізм політико-правової боротьби між різними судами в межах однієї держави – Англії. За допомогою відповідних антипозовних заборон створювався єдиний правовий простір у межах єдиної країни. Так, нині суди США та Англії можуть вживати антипозовні забезпечувальні заходи на виконання арбітражної угоди, на відміну від судів держав, на які поширюється дія Регламенту 44/2001 Ради ЄС щодо юрисдикції, визнання та виконання судових рішень із цивільних господарських справ та оновленого Регламенту Європарламенту та Ради ЄС № 1215/2012, який вступає в дію з 10 січня 2014 р. (насамперед країн Європейського Союзу). Щодо вітчизняного законодавства, відповідно до статті 17 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», якщо сторони не домовилися про інше, третейський суд може на прохання будь-якої сторони розпорядитися про вжиття якою-небудь стороною таких забезпечувальних заходів щодо предмета спору, які він вважає необхідними. Третейський суд може затребувати від будь-якої сторони надати належне забезпечення у зв'язку з такими заходами. Тобто самостійно приймати рішення про застосування будь-яких забезпечувальних заходів, як це здійснюється в Англії та США, згідно з українським законодавством, міжнародний комерційний арбітраж не може.

Доходячи висновку, під антипозовними забезпечувальними заходами («*anti-suit injunction*») слід розуміти заборону на ініціювання або ведення паралельного судового процесу в іншому суді з тієї самої справи, яка вже розглядається, і така заборона має персональну юрисдикцію щодо сторони арбітражного розгляду.

Зміст «*anti-suit injunction*» забезпечувального заходу полягає в такому:

- це адресована одній стороні заборона на ініціювання або ведення паралельного судового процесу в іншому суді;
- цей захід адресовано саме конкретним особам, а не судам, він не ставить під сумнів компетенцію іноземного суду;

- цей захід являє собою спосіб боротьби зі зловживанням однієї зі сторін своїми процесуальними правами шляхом недобросовісних дій щодо ведення паралельного процесу в іншому суді з метою утруднити розгляд або зробити неможливим виконання майбутнього рішення англійського суду;
- діє протягом арбітражного розгляду, тобто до моменту прийняття арбітражем рішення в справі, а потім втрачає свою чинність.

Щодо запозичення досвіду застосування таких забезпечувальних заходів арбітражем в Україні, то, безперечно, інститут «*anti-suit injunction*» є дієвим механізмом на шляху подолання зловживань стороною арбітражного процесу й слугує достатнім засобом реалізації арбітражного розгляду та прийняття рішення. Водночас застосування таких забезпечувальних заходів міжнародним комерційним арбітражем в Україні істотно обмежено існуючою законодавчою основою, а саме положеннями Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», Регламенту 44/2001 Ради ЄС щодо юрисдикції, визнання та виконання судових рішень із цивільних господарських справ та оновленого Регламенту Європарламенту та Ради ЄС № 1215/2012, який набрав чинності з 10 січня 2014 р. (Регламент «Брюссель 1» та Регламент «Брюссель 2», відповідно). При цьому, на нашу думку, такий стан законодавчої бази не достатньо чітко врегульовує питання застосування антиповозних заходів забезпечення позову («*anti-suit injunction*»), що у свою чергу не виключає самої можливості застосування міжнародним комерційним арбітражем в Україні таких заходів. На підтримку такої позиції свідчить остання практика Суду Європейського Союзу, який очевидно дуже скоро змінить власну позицію щодо антиповозних заходів забезпечення позову («*anti-suit injunction*») та дасть позитивний поштовх їх застосування в тому числі міжнародним комерційним арбітражем в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Комаров И.С. Защита ответчика против иска в гражданском и арбитражном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 / И.С. Комаров ; Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2012. – 221 с.
2. Рожкова М.А. Обеспечительные меры иностранного суда [Електронний ресурс] / М.А. Рожкова // ЭЖ-Юрист. – 2006. – Режим доступу : <http://rozhkova.com/ARTICLE/AR27.html>.
3. Типовой Закон про міжнародний торговельний арбітраж [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал ВР України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_879.
4. Шак Х. Международное гражданское процессуальное право : учебник / Х. Шак. – М. : БЭК, 2001. – 560 с.
5. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии : судебное разбирательство, медиация и арбитраж / Н. Эндрюс ; пер. с англ. и ред. Р.М. Ходыкина ; Кембриджский университет. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.
6. Прусенко Г.Є. Поняття та види забезпечувальних заходів в міжнародному комерційному арбітражі / Г.Є. Прусенко // Юридичний вісник. – 2014. – № 2. – С. 284-288.
7. Tan D. Anti-suit injunctions and the vexing problem of comity [Electronic resource] / D. Tan. – Access mode : <http://www.dantanlaw.com/resources/antisuittan.pdf>.
8. Берман Г.Дж. Западная традиция права : эпоха формирования / Г.Дж. Берман. – пер. с англ. – М. : Изд-во МГУ ; ИНФРА-М – НОРМА, 1998. – 624 с.
9. Are Anti-Suit Injunctions Back on the Menu? The AG's Opinion in Gazprom [Electronic resource]. – Access mode : <http://kluwerarbitrationblog.com/blog/category/anti-suit-injection>.

10. Thomas R. The anti-suit injunction / R. Thomas // Oxford University Press. – 2008. – P. 4.
11. Печерський суд не визнав рішення міжнародного арбітражу у справі власників «Київстару» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newsru.ua/arch/finance/24oct2007/telenor_vs_altimo.html.
12. Turner Grovit [Electronic resource] // Publications on the Internet Judgments house of lords. – Access mode : <http://www.publications.parliament.uk/pa/>.

REFERENCES

1. Komarov I.S. "Protection of the Defendant against the Claim in Civil and Arbitration Process" : thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.15 / I.S. Komarov ; Ural state legal academy. – Ekaterinburg : 2012. – 221 p.
2. Rozhkova M.A. "Interim Measures of a Foreign Court" [Electronic resource] / M.A. Rozhkova // *EZh-yurist*. – 2006. – Access mode : <http://rozhkova.com/ARTICLE/AR27.html>.
3. Model Law on International Commercial Arbitration [Electronic resource] // *Oficiyniy veb-portal VR Ukraine*. – Access mode : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_879.
4. Schuck H. *Mezhdunarodnoe grazhdanskoe processual'noe pravo* [International Civil Procedural Law] : teaching aid / H. Schuck. – Moscow : BEK, 2001. – 560 p.
5. Andrews N. *Systema grazhdanskogo processa Anglii : sudebnoe razbiratel'stvo, mediaciya i arbitrazh* [The System of Civil Procedure in England : the Trial, Mediation and Arbitration] / N. Andrews ; translation R.M. Khodykina ; Cambridge university. – Moscow : Infotropik Media, 2012. – 544 p.
6. Prusenko H.Y. "Concept and Types of Interim Measures in International Commercial Arbitration" / H.Y. Prusenko // *Yuridichniy visnik*. – 2014. – № 2. – P. 284-288.
7. Daniel Tan. "Anti-suit injunctions and the vexing problem of comity" [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.dantanlaw.com/resources/antisuittan.pdf>.
8. Behrman H.J. *Zapadnaya tradiciya prava : epocha formirovaniya* [The Formation of the Western Legal Tradition] / H.J. Behrman ; translation. – Moscow : Izd-vo MGU : INFRA-M NORMA, 1998. – 624 p.
9. "Are Anti-Suit Injunctions Back on the Menu? The AG's Opinion in Gazprom" [Electronic resource]. – Access mode : <http://kluwerarbitrationblog.com/blog/category/anti-suit-injection>.
10. Thomas R. "The anti-suit injunction" / R. Thomas // Oxford University Press. – 2008. – P. 4.
11. "Pechersk Court does not recognize International Arbitration Decision in the Case of Owners of "Kyivstar" [Electronic resource]. – Access mode : http://www.newsru.ua/arch/finance/24oct2007/telenor_vs_altimo.html.
12. Turner Grovit // Publications on the Internet Judgments house of lords [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.publications.parliament.uk/pa/>.

РОЗДІЛ VI. ТРУДОВЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6: 502.74

ЗАКОНОДАВЧІ ТА НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ЗМІСТУ ПОНЯТЬ «ОХОРОНА ТВАРИННОГО СВІТУ», «ВИКОРИСТАННЯ ТВАРИННОГО СВІТУ», «ВІДТВОРЕННЯ ТВАРИННОГО СВІТУ»

Городецька І.А., к.ю.н., доцент

*Ніжинський державний університету імені Миколи Гоголя,
вул. Кропив'янського, 2, м. Ніжин, Чернігівська область, Україна
gorodetska-fox@rambler.ru*

Досліджено сучасні наукові й законодавчі підходи щодо змісту понять «охорона тваринного світу», «використання тваринного світу», «відтворення тваринного світу». На основі аналізу законодавчих і наукових підходів до змісту розглядуваних понять, а також з урахуванням методологічного принципу наукового пізнання діалектичного взаємозв'язку частини й цілого зроблено висновок, що поняття «охорона тваринного світу», «використання тваринного світу», «відтворення тваринного світу» в правовому (теоретичному й діяльній) аспекті слід розглядати як взаємозалежні складові органічної системи (галузі охорони, використання й відтворення тваринного світу), інтегративний зв'язок між якими дозволяє повною мірою розкрити специфічні риси (ознаки) системи.

Ключові слова: тваринний світ, охорона тваринного світу, використання тваринного світу, відтворення тваринного світу, система.

ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К СОДЕРЖАНИЮ ПОНЯТИЙ «ОХРАНА ЖИВОТНОГО МИРА», «ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЖИВОТНОГО МИРА», «ВОСПРОИЗВОДСТВО ЖИВОТНОГО МИРА»

Городецкая И.А.

*Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя,
ул. Крапивьянского, 2, г. Нежин, Черниговская область, Украина
gorodetska-fox@rambler.ru*

Исследованы современные научные и законодательные подходы относительно содержания понятий «охрана животного мира», «использование животного мира», «воспроизводство животного мира». На основе анализа законодательных и научных подходов к содержанию рассматриваемых понятий, а также с учетом методологического принципа научного познания диалектической взаимосвязи части и целого сделан вывод, что понятия «охрана животного мира», «использование животного мира», «воспроизводство животного мира» в правовом (теоретическом и деятельностном) аспекте следует рассматривать как взаимосвязанные составляющие организационной системы (отрасли охраны, использования и воспроизводства животного мира), интегративная связь между которыми позволяет в полной мере раскрыть специфические черты (признаки) системы.

Ключевые слова: животный мир, охрана животного мира, использование животного мира, воспроизводство животного мира, система.

LEGISLATIVE AND SCIENTIFIC APPROACHES TO MEANING OF THE CONCEPTS “FAUNA PROTECTION”, “EXPLOITATION OF FAUNA”, “REPRODUCTION OF FAUNA”

Horodetska I.A.

*Nizhyn Gogol State University, str. Kropyvianskyi, 2, Nizhyn, Chernihiv Oblast, Ukraine
gorodetska-fox@rambler.ru*

The analysis of the legal and scientific approaches to understanding the meaning of the concepts “fauna protection”, and “legal protection of fauna” suggests stating that the first and the second in the meaning are mediated by some variation of the terms “exploitation of fauna”, “reproduction of fauna”.

Being used in legislation of different countries, the terms “exploitation of fauna” or “use of fauna” bear essentially the same meaning and are used in the most general sense to refer to activities of persons and entities on withdrawal of useful properties of wildlife to meet the material or spiritual needs. Scientists referring to this activity expediently use the term “exploitation of fauna”, which, in turn, is seen through the prism of legal forms of exploitation of fauna – the right to ownership and the right to use.

Despite the absence of normative definition of “reproduction of fauna species” in national legislation, it is seen as a complex of biotechnological and other measures aimed at the protection and reproduction of animals, the preservation and improvement of their habitats, or as a natural or artificial renovation of population of wild animals.

In scientific literature reproduction of fauna is considered to be one of the areas or tasks of wildlife as a set of measures in the light of the subjective right to reproduction of fauna.

We believe that the approach to legal consolidation of key terms should be used in the Law of Ukraine “On Fauna”, supplementing Section I “General Provisions” with the Article “Definitions of Key Concepts”, which, in turn, will allow qualitatively interpreting and, accordingly, applying the rules of law.

Thus, based on the analysis of legal and scientific approaches to the content of the concepts under consideration, as well as with regard to the methodological principle of scientific comprehension of dialectical relationship of part and the whole, we can state that “fauna protection”, “exploitation of fauna”, “reproduction of fauna” in the legal (theoretical and practical) aspect should be seen as interdependent components of organic systems (area of protection, exploitation and reproduction of fauna), integrative relationship between them allows fully revealing specific features (attributes) of the system.

Key words: fauna, fauna protection, exploitation of fauna, reproduction of fauna, system.

Одним з актуальних питань сучасної юридичної науки є вирішення проблем охорони, відтворення, невиснажливого й науково обґрунтованого використання тваринного світу, адже він є одним із найбільш вразливих компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України. Вирішення такого завдання потребує насамперед з'ясування й уточнення змісту основних понять. Тому метою статті є дослідження сучасних наукових і законодавчих підходів щодо змісту понять «охорона тваринного світу», «використання тваринного світу», «відтворення тваринного світу» та їх аналіз.

Безпосередньо ті чи інші проблеми охорони, раціонального використання й відтворення тваринного світу досліджувало багато вчених, зокрема Л.О. Белих, М.М. Веденін, М.П. Волик, А.П. Гетьман, Р.Х. Гіззатуллін, Т.В. Григор'єва, В.І. Книш, О.С. Колбасов, С.С. Константініді, В.В. Костицький, Т.М. Малая, В.Л. Мунтян, Л.Д. Нечипорук, В.В. Овдієнко, О.О. Онищук, П.В. Тихий, В.С. Шахов, В.В. Шеховцов, А.М. Щеклодкін, К.В. Ящук та інші. Крім того, у 2010 р. за редакцією Г.І. Балюк видано постатейний науково практичний коментар Закону України «Про тваринний світ», авторами якого є такі провідні фахівці в галузі права, як А.П. Гетьман, І.С. Гриценко, О.О. Погрібний, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга та інші [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону України «Про тваринний світ» охорона тваринного світу включає систему правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення й використання об'єктів тваринного світу [2]. Це формулювання поєднує дві базові складові, що становлять зміст охорони тваринного світу: систему заходів і магістральні напрями охорони тваринного світу. Не маючи на меті здійснювати характеристику наведених у статті заходів, можемо зазначити, що вони (крім власне правових) мають різногалузеве походження та водночас є опосередкованими в праві й законодавстві [1, с. 150]. Крім того, у ст.37 Закону України «Про тваринний світ» наведено перелік (до речі, не вичерпний) заходів, кожен із яких закріплено, за певними винятками, в окремих статтях цього закону.

У юридичній науковій і довідковій літературі в поняття «охорона тваринного світу» вкладається здебільшого такий же зміст, як і в законодавстві. Проте слід мати на увазі, що поняття «охорона тваринного світу» та «правова охорона тваринного світу» не є тотожними,

адже перше є ширшим, оскільки включає не лише правову охорону об'єктів тваринного світу, а й економічну, організаційну, технічну тощо.

Досліджуючи погляди науковців щодо змісту терміна «правова охорона тваринного світу», В.І. Книш доходить висновку, що кожному з них притаманні як позитивні моменти, а саме «намагання авторів чітко сформулювати напрями охорони тваринного світу (збереження, використання, відтворення), способи такої охорони (через видання правових актів), визначити учасників цього процесу (державні та громадські утворення), а також види об'єктів тваринного світу, які підлягають охороні (дика фауна, місця існування тварин тощо)», так і негативні – відсутність відповіді на питання про співвідношення таких термінів, як «правова охорона» та «правовий захист» об'єктів тваринного світу. Учений пропонує під правовою охороною тваринного світу розуміти систему правових норм, спрямованих на регулювання діяльності державних і недержавних суб'єктів, пов'язану зі збереженням, раціональним використанням і відтворенням об'єктів тваринного світу, а також застосуванням санкцій до осіб, які не виконують вимог цих норм, та заохочення до осіб, які плідно здійснюють охорону фауни [3, с. 12-13]. Далі автор акцентує увагу на різних підходах щодо тлумачення аналізованого терміна в наукових розвідках і законодавстві.

Подібної точки зору під час дослідження змісту правової охорони тваринного світу дотримується Т.В. Єрмолаєва в колективній монографії «Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку» (2014 р.) [4, с. 465-468]. Автор робить висновок, що правова охорона тваринного світу здійснюється в декількох напрямках: збереження генетичного фонду об'єктів тваринного світу, охорони середовища їх перебування, організації раціонального використання об'єктів тваринного світу, регулювання чисельності тварин та їх відтворення [4, с. 468].

Т.В. Григор'єва визначає правову охорону водних живих ресурсів як сукупність установлених державою правових норм і правовідносин, які виникають унаслідок їх реалізації та спрямовуються на виконання системи правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, що забезпечують збереження, відтворення й раціональне використання водних живих ресурсів [5, с. 8].

Таким чином, проведений аналіз законодавчих і наукових підходів до розуміння змісту понять «охорона тваринного світу» й «правова охорона тваринного світу» дозволяє стверджувати, що обидва поняття в змістовому навантаженні обов'язково опосередковуються в тій чи іншій варіації термінами «використання тваринного світу» та «відтворення тваринного світу».

Розглянемо тепер більш детально поняття «використання тваринного світу», що міститься в законодавстві й теоретичних джерелах.

Стаття 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» гарантує громадянам право загального й спеціального використання природних ресурсів [6]. Закон України «Про тваринний світ» містить розділ «Використання об'єктів тваринного світу», відповідно до якого використання здійснюється на праві загального й спеціального використання [2].

Слід зазначити, що в законодавстві різних країн, зокрема Республіки Білорусь [7], Республіки Вірменія [8], Киргизької Республіки [9], Республіки Молдова [10], Російської Федерації [11], Туркменістану [12], відповідні розділи мають назви «Користування об'єктами тваринного світу» або «Користування тваринним світом». Тобто законодавець оперує різними термінами. Зокрема, під користуванням тваринним світом розуміється таке: використання об'єктів тваринного світу, корисних властивостей та (або) продуктів життєдіяльності об'єктів тваринного світу під час здійснення господарської та іншої діяльності [7]; добування об'єктів тваринного світу або отримання іншими способами користі від указаних об'єктів для задоволення матеріальних або духовних потреб людини з

вилученням їх із середовища існування або без такого [9]; користування тваринним світом, його корисними властивостями з вилученням або без вилучення об'єктів із середовища існування [12]. Використання тваринного світу визначається як вивчення, вирощування, розмноження, промисел та інші види діяльності з вилученням або без вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища в цілях задоволення матеріальних і духовних потреб людей [13].

До речі, у Федеральному законі Російської Федерації «Про тваринний світ» поняття «використання тваринного світу» й «користування тваринним світом» чітко розмежовуються. Так, у розділі «Загальні положення» (ст.1) наводяться такі визначення понять: використання об'єктів тваринного світу – вивчення, добування об'єктів тваринного світу або отримання іншими способами користі від зазначених об'єктів для задоволення матеріальних або духовних потреб людини з вилученням їх із середовища існування або без такого; користування тваринним світом – юридично обумовлена діяльність громадян і юридичних осіб щодо використання об'єктів тваринного світу [11]. Як зазначає А.М. Щеколодкін, законодавець правильно й обґрунтовано відокремив різноманітну діяльність із використання диких тварин (адже людство із часу свого зародження й донині винайшло безліч видів і способів вживання тварин, продуктів їх життєдіяльності або певних властивостей для власної користі) від суворо регламентованих нормами права конкретних видів діяльності з використання об'єктів тваринного світу, що об'єктивно потребують правового регулювання [14, с. 87-88].

П.В. Тихий у дисертаційному дослідженні «Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни» (2000 р.), проаналізувавши співвідношення термінів «природокористування», «фаунокористування» й «використання дикої фауни», дійшов такого висновку: «Для позначення діяльності людей із вилучення та споживання корисних властивостей об'єктів дикої фауни більш виправданим є вживання терміна «використання», який дозволяє враховувати діяльність як користувачів, так і власників таких об'єктів». Під використанням дикої фауни учений пропонує розглядати врегульовану нормами права діяльність людей, яка полягає у вилученні й споживанні корисних властивостей відповідних об'єктів, а також діяльність, яка безпосередньо спрямовується на таке вилучення й споживання [15, с. 144-145].

Аналогічний підхід до означеної проблеми й тотожні визначення містяться в дисертаційних дослідженнях Т.В. Григор'євої «Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів» (2005 р.) [5, с. 51-53, 66] та Л.Д. Нечипорук «Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу» (2009 р.) [16, с. 10, 93-96].

Таким чином, використовувані в законодавстві різних країн терміни «користування тваринним світом» або «використання тваринного світу» несуть фактично однакове змістове навантаження й застосовуються в найбільш загальному сенсі для позначення діяльності фізичних або юридичних осіб із вилучення корисних властивостей об'єктів тваринного світу для задоволення матеріальних або духовних потреб. Ученими для позначення такої діяльності обґрунтовано доцільність вживання терміна «використання тваринного світу», який у свою чергу розглядається крізь призму юридичних форм експлуатації [15, с. 144] або юридичних форм використання об'єктів тваринного світу (на праві власності та на праві користування) [17, с. 244; 18, с. 415]. Останнє розглядають у трьох якостях (як правовий інститут – сукупність правових норм про цей вид природокористування, як правовідношення – права й обов'язки суб'єктів із приводу використання об'єктів тваринного світу, як сукупність правомочностей конкретного користувача – правомочності володіння, користування й розпорядження об'єктами тваринного світу) [19, с. 115-116] або в об'єктивному й суб'єктивному значенні, використовуючи при цьому термін «право використання тваринного світу» [15, с. 147; 18, с. 415].

У Законі України «Про тваринний світ» не міститься нормативного визначення поняття «відтворення тваринного світу», яке у свою чергу застосовується в контексті регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання й відтворення тваринного світу або безпосередньо використання чи охорони тваринного світу. Зокрема, розділ «Використання тваринного світу» Закону України «Про тваринний світ» містить норми щодо вилучення з природного середовища тварин та подальшого їх утримання й розведення в напіввільних умовах чи в неволі (ст.31), щодо обов'язку користувачів об'єктами тваринного світу, які здійснюють ведення мисливського й рибного господарства, проводити комплексні заходи, спрямовані на відтворення, у тому числі штучне, диких тварин, збереження й поліпшення середовища їх існування (п.3 ч.2 ст.34). Розділ «Охорона тваринного світу» Закону України «Про тваринний світ» містить норми щодо розведення (у тому числі штучного) у неволі рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин, створення центрів та «банків» для збереження генетичного матеріалу (ст.45), схрещування диких тварин (ст.50) [2].

З огляду на положення ст.ст.4, 10, 11 Закону України «Про Червону книгу України» охорона та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу розглядається як особливий комплекс заходів (організаційних, правових, економічних, наукових тощо), а відтворення зазначених об'єктів забезпечується шляхом сприяння природному відновленню популяцій рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу, інтродукції й реінтродукції таких видів у природні умови, де вони перебували, а також утримання й розведення в штучно створених умовах. Крім того, у ч.4 ст.11 Закону України «Про Червону книгу України» наведено перелік інших заходів щодо забезпечення охорони й відтворення цих об'єктів [20].

У Законі України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» наводиться визначення терміна «відтворення водних біоресурсів», під яким розуміється природне чи штучне (розведення, переселення тощо) поновлення чисельності водних біоресурсів (ретрансформація), яка зменшується в процесі їх використання або природної смертності [21].

Таким чином, незважаючи на відсутність у національному законодавстві нормативного визначення поняття «відтворення видів тваринного світу», останнє в загальному вигляді позиціонується як комплекс біотехнічних та інших заходів, спрямованих на охорону й відтворення тварин, збереження й поліпшення середовища їх перебування, або як природне чи штучне поновлення чисельності диких тварин [2; 20; 21; 22].

Слід відмітити, що одним із позитивних моментів у базовому фауністичному законодавстві інших країн є наявність статті, що містить терміни й поняття, застосовувані в цілях відповідного закону, та їх визначення. Зокрема, відтворення диких тварин у Законі Республіки Білорусь «Про тваринний світ» визначається як природний (регульований чи нерегульований) або штучний процес відновлення диких тварин, відновлення їх якісних і кількісних характеристик у складі популяції, а ст.21 «Відтворення диких тварин» містить норми щодо конкретних заходів забезпечення створення умов для їх природного й штучного відтворення [7]. У Законі Республіки Казахстан «Про охорону, відтворення й використання тваринного світу» відтворення видів тварин визначається як природне розмноження видів тварин у природних умовах та їх штучне розведення [23].

На нашу думку, підхід щодо нормативного закріплення основних термінів слід використати також у Законі України «Про тваринний світ», доповнивши розділ I «Загальні положення» статтею «Визначення основних термінів», що у свою чергу дозволить тлумачити та, відповідно, застосовувати норми закону на якісному рівні.

У науковій літературі відтворення тваринного світу розглядається як один із напрямів або завдання охорони тваринного світу [3, с. 13; 4, с. 466], комплекс заходів [1, с. 13], відтворення тваринного світу крізь призму суб'єктивного права [5, с. 122].

Таким чином, на основі аналізу законодавчих і наукових підходів до змісту розглядуваних понять, а також з урахуванням методологічного принципу наукового пізнання діалектичного взаємозв'язку частини й цілого можемо констатувати, що поняття «охорона тваринного світу», «використання тваринного світу», «відтворення тваринного світу» в правовому (теоретичному й діяльнісному) аспекті слід розглядати як взаємозалежні складові органічної системи (галузі охорони, використання й відтворення тваринного світу), інтегративний зв'язок між якими дозволяє повною мірою розкрити специфічні риси (ознаки) системи.

Отже, подальші наукові дослідження доцільно продовжити саме в контексті характеристики суспільних відносин (зокрема, з'ясування ознак) у галузі охорони, використання й відтворення тваринного світу, які становлять предмет правового регулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тваринний світ України : права охорона, використання та відтворення / [Г.І. Балюк, О.О. Погрібний, Ю.С. Шемшученко та ін.] ; за ред. Г.І. Балюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
2. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. № 2894-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>.
3. Книш В.І. Адміністративно-правова охорона тваринного світу та роль міліції у її здійсненні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В.І. Книш ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2007. – 187 с.
4. Правова охорона довкілля : сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / [А.П. Гетьман, А.К. Соколова, Г.В. Анісімова та ін.] ; за ред. А.П. Гетьмана. – Х. : Право, 2014. – 784 с.
5. Григор'єва Т.В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Т.В. Григор'єва ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 187 с.
6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>.
7. О животном мире : Закон Республики Беларусь от 10.07.2007 г. № 253-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=18498.
8. О животном мире : Закон Республики Армения от 03.04.2000 г. № 3Р-52 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7454.
9. О животном мире : Закон Кыргызской Республики от 17.06.1999 г. № 59 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=77.
10. О животном мире : Закон Республики Молдова от 27.04.1995 г. № 439-XIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3308.
11. О животном мире : Федеральный закон Российской Федерации от 24.04.1995 г. № 52-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1489.
12. О животном мире : Закон Туркменистана от 02.03.2013 г. № 375-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=58323.
13. О животном мире : Закон Азербайджанской Республики от 04.06.1999 г. № 675-ПГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2674#A000000015.

14. Щеколодкин А.Н. Правовые проблемы охраны и использования объектов животного и растительного мира на особо охраняемых природных территориях : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / А.Н. Щеколодкин ; Ин-т законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве РФ. – М., 2006. – 178 с.
15. Тихий П.В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / П.В. Тихий ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 165 с.
16. Нечипорук Л.Д. Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Л.Д. Нечипорук ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2009. – 198 с.
17. Екологічне право України : підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. – Х. : Право, 2009. – 328 с.
18. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008. – 720 с.
19. Белых Л.А. Административно-правовое регулирование охраны и использования животного мира в Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 / Л.А. Белых ; Уральская гос. юрид. академия. – Екатеринбург, 2005. – 182 с.
20. Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002 р. № 3055-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3055-14/para042#042>.
21. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011 р. № 3677-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3677-17>.
22. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22.02.2000 р. № 1478-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1478-14>.
23. Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира : Закон Республики Казахстан от 09.07.2004 г. № 593 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000593>.

REFERENCES

1. *Tvarinniy svit Ukraine : pravova okhorona, vikoristannya tha vidtvorennya* [Wildlife of Ukraine : Legal Protection, Use and Recreation] / [H.I. Baliuk, O.O. Pohribnyi, Y.S. Shemshuchenko et al.] ; ed. H.I. Baliuk. – Kyiv : Yurinkom Inter, 2010. – 384 p.
2. On Fauna : Law of Ukraine of 13.12.2001 № 2894-III [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>.
3. Knysh VI “Administrative and Legal Protection of Wildlife and the Role of Militia in Its Implementation” : thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.07 / V.I. Knysh. – Kharkiv, 2007. – 187 p.
4. *Pravova okhorona dovkillya : suchasniy stan tha perspektivi rozvitku* [Legal Protection of Environment : Current State and Prospects of Development] : monograph / [A.P. Hetman, A.K. Sokolova, H.V. Anisimova et al.] ; ed. A.P. Hetman. – Kharkiv : Pravo, 2014. – 784 p.
5. Hryhorieva T.V. “Legal Regulation of Use and Protection of Water Resources” : thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.06 / T.V. Hryhorieva. – Kharkiv, 2005. – 187 p.
6. On Environmental Protection : Law of Ukraine of 25.06.1991. № 1264-XII [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>.

7. On Fauna : Law of the Republic of Belarus of 10.07.2007 № 253-3 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=18498.
8. On Fauna : Law of the Republic of Armenia of 03.04.2000 № 3P-52 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7454.
9. On Fauna : Law of the Kyrgyz Republic of 17.06.1999 № 59 59 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=77.
10. On Fauna : Law of the Republic of Moldova of 27.04.1995 № 439 XIII [Electronic resource]. – Access mode : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3308.
11. On Fauna : Federal Law of the Russian Federation of 04.24.1995 № 52-Φ3 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1489.
12. On Fauna : Law of Turkmenistan of 03.02.2013 № 375-IV [Electronic resource]. – Access mode : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=58323.
13. On Fauna : Law of the Republic of Azerbaijan of 04.06.1999 № 675-ІІ [Electronic resource]. – Access mode : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2674#A000000015.
14. Shchekolodkin A.N. “Legal Problems of Protection and Use of Flora and Fauna in Especially Protected Natural Areas” : thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.06 / A.N. Shchekolodkin. – Moscow, 2006. – 178 p.
15. Tykhyi P.V. “Ecological and Legal Regulation of Special Use of Wildlife” : thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.06 / P.V. Tykhyi – Kharkiv, 2000. – 165 p.
16. Nechyporuk L.D. “Ecological and Legal Regulation of Sustainable Use of Wildlife” : thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.06 / L.D Nechyporuk. – Kyiv, 2009. – 198 p.
17. *Ekologichne pravo Ukraine* [Environmental Law of Ukraine] : textbook / ed. A.P. Hetman M.V. Shulha. – Kharkiv : Pravo, 2009. – 328 p.
18. *Ekologichne pravo Ukraine. Akademichniy kurs* [Environmental Law of Ukraine. Academic Course] : teaching aid / ed. Y.S. Shemshuchenko. – Kyiv : Yuridichna dumka, 2008. – 720 p.
19. Belykh L.A. “Administrative and Legal Regulation of Protection Fauna Use in the Russian Federation” : thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.14 / L.A. Belykh. – Yekaterinburg, 2005. – 182 p.
20. On the Red Book of Ukraine : Law of Ukraine of 07.02.2002. № 3055-III [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3055-14/parao42#o42>.
21. On Fishery, Industrial Fishing and Protection of Water Bioresources : Law of Ukraine of 08.07.2011 № 3677-VI [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3677-17>.
22. On Hunting Economy and Shooting : Law of Ukraine of 22.02.2000 № 1478-III [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1478-14>.
23. On Protection, Reproduction and Use of Animal World : Law of the Republic of Kazakhstan of 09.07.2004 № 593 [Electronic resource]. – Access mode : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000593>.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Дробуш І.В., к.ю.н., доцент

*Національний університет водного господарства і природокористування,
вул. Соборна, 11, м. Рівне, Україна
iruna.drobush@mail.ru*

Статтю присвячено актуальним питанням реалізації соціальної функції місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення. У статті автор аналізує правову, організаційну та матеріально-фінансову основу механізму реалізації соціальної функції місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення, пропонує шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: міське самоврядування, соціальна функція, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальне обслуговування.

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА НАСЕЛЕНИЯ КАК ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Дробуш И.В.

*Национальный университет водного хозяйства и природопользования, ул. Соборная, 11, г. Ровно, Украина
iruna.drobush@mail.ru*

Статья посвящена актуальным вопросам реализации социальной функции местного самоуправления в сфере социальной защиты населения. В статье автор анализирует правовую, организационную и материально-финансовую основу механизма реализации социальной функции местного самоуправления в сфере социальной защиты населения, предлагает пути их совершенствования.

Ключевые слова: местное самоуправление, социальная функция, социальная защита, социальное обеспечение, социальное обслуживание.

SOCIAL PROTECTION AS A PRIORITY THE IMPLEMENTATION OF THE SOCIAL FUNCTION OF LOCAL GOVERNMENT IN UKRAINE

Drobush I.V.

*National university of water resources and environmental sciences, str. Soborna, 11, Rivne, Ukraine
iruna.drobush@mail.ru*

The article investigates topical issues of social protection as a priority direction of realization of the social function of local government in Ukraine.

In this article the author reveals the essence and meaning of social protection, social security, social services, analyzes the legal, organizational and material-financial footing mechanism for implementing the social function of local government in the area of social protection, offers his own vision on ways to improve them.

The author focuses on the specifics of the implementation mechanism of the social function of local government in the field of social protection, which are caused by nature local government institution, its humanistic character, all covering the entire local government system, the components of which are included in the process of implementing social function in this area, personal interest of each member of a territorial community in performance of municipal activities for the provision of certain services in the field of social security and social services. However, the effectiveness of the mechanism of realization of social functions in the field of social protection depends on the effective interaction of all of its structural elements, each of which requires significant improvement, particularly in the expansion of its own powers, the restriction of delegated powers, leaving the latter only in the context of cooperation necessary local authorities and executive authorities, provide appropriate weight acts of local law-making, which detail the procedure for exercising rights of residents of the territory concerned to adequate social security and social services, the search for new organizational forms and means of implementing relevant social rights and the empowerment of local government in the financial sector strengthening the material – the financial basis of the reform of intergovernmental relations, new approaches to revenues and expenditures of local budgets, improving tax component.

Key words: local government, social function, social protection, social security, social services.

Інтенсивний процес модернізації законодавства, що регулює окремі види соціального забезпечення, свідчить про особливу важливість соціального благополуччя громадян у сучасний період. Однак вітчизняне законодавство про соціальне забезпечення громадян залишається суперечливим, створюваним без належної концептуальної основи. Велика кількість нормативного матеріалу ускладнює реалізацію громадянами України права на соціальне забезпечення, створює передумови для його порушення, у багатьох випадках унеможливує забезпечення захисту права на соціальне забезпечення.

Тому основні зусилля законодавця повинні спрямовуватися на закріплення основоположних принципів конституційного права громадян на соціальне забезпечення, визначення мінімальних стандартів у галузі соціального забезпечення, які відповідали б стандартам сучасного цивілізованого суспільства та забезпечували б гідний рівень життя. Без цього законодавство у сфері соціального забезпечення не матиме системного й логічно завершеного характеру.

Загальновідомо, що Конституція України проголошує обов'язок держави забезпечувати гідне життя та вільний розвиток кожної людини. Відповідно до загальновизнаних міжнародних норм це право має гарантуватися всім громадянам держави. Однак наявна державна система допомоги соціально вразливим групам населення не може забезпечити їм право на гідне життя. Економічний стан сучасної системи соціального забезпечення робить особливо актуальним створення ефективного механізму реалізації права на соціальне забезпечення, визначення постійних і надійних джерел його фінансування. Таке положення робить актуальним проведення цілеспрямованого аналізу з позиції науки муніципального права.

Поняттю й сутності соціального захисту присвячено наукові праці Є.Г. Азарова, В.С. Андрєєва, І.В. Гущина, В.В. Дудневського, М.Л. Захарова, А.Є. Козлова, Е.Г. Тучкової, В.Ш. Шайхатдінова та інших учених. Однак соціальний захист розглядався лише як функція держави, яка реалізувалася системою відповідних органів державної влади. Щодо сучасних досліджень права соціального забезпечення, ролі муніципальної влади в реалізації права особи на належний життєвий рівень вагоме значення мають напрацювання М.О. Баймуратова, О.В. Батанова, В.Я. Буряка, В.А. Григор'єва, С.Ф. Гулевської, Б.В. Калиновського, Б.І. Сташківа, Ю.Д. Юрченка, І.С. Ярошенка та інших учених. Водночас у науці муніципального права комплексне дослідження соціального захисту як пріоритетного напрямку реалізації соціальної функції місцевого самоврядування відсутнє.

Тому метою статті є визначення соціального захисту населення як пріоритетного напрямку реалізації соціальної функції місцевого самоврядування, дослідження правової, організаційної та матеріально-фінансової основ механізму реалізації соціальної функції місцевого самоврядування у сфері соціального захисту, пошук шляхів їх удосконалення.

У сучасних умовах формування ринкових відносин і, відповідно, неминучого переходу на платну систему надання багатьох соціальних благ і послуг, низького матеріального становища широких верств населення, безробіття й соціальної незахищеності багатьох категорій громадян (що відбувається на тлі відсутності фінансування найважливіших статей соціального захисту населення) принципового значення набуває проведення активної соціальної політики на рівні регіонів і територіальних громад. У її основі повинна лежати міцна правова база, яку складає досить розгалужене законодавство в соціально-економічній сфері.

Водночас конституційне закріплення «соціальних» повноважень за органами державної влади центрального й регіонального рівнів не повинне вводити в оману щодо ролі місцевого самоврядування в реалізації функцій у сфері соціального захисту та функцій соціальної держави. Незважаючи на організаційну відокремленість від державної влади, місцеве самоврядування становить інститут державності в широкому її розумінні та об'єктивно має своїм призначенням вирішення соціально значущих питань, пов'язаних із забезпеченням життєдіяльності місцевого населення. Не випадково населення, згідно з даними

соціологічних опитувань, вважає, що вирішення соціальних проблем практично однаковою мірою залежить як від вищих органів держави, так і від місцевої влади, аргументуючи це тим, що місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування більше зацікавлені у вирішенні найбільш гострих для місцевих жителів проблем.

Місцеве самоврядування тією ж мірою, що й інші рівні публічної влади, покликане забезпечити гідне життя та вільний розвиток людини. Причому мова в цьому разі йде не лише про підтримку муніципальними органами публічної влади певного мінімального рівня соціально-економічної гарантованості правового становища особистості, а й про необхідність підвищення з урахуванням реальних фінансово-економічних можливостей якості життя населення.

Пронизуючи всю систему місцевого самоврядування, як зауважує М.С. Бондар [1, с. 184], соціальна функція держави, а також соціально-правові претензії індивідів, що містяться у зверненнях до публічної влади на всіх рівнях її функціонування, зумовлюють також особливі юридичні характеристики економічних основ місцевого самоврядування, їх подвійне функціональне навантаження, пов'язане, з одного боку, з розвитком матеріального базису муніципальної влади, а з іншого – з ефективним захистом соціальних прав громадян.

Як справедливо зазначає О.В. Батанов, для процесів становлення й реального здійснення місцевого самоврядування однаково важливе значення має як реалізація інтересів муніципальної влади – публічної влади територіальної громади, так і захист кожної окремої особи, забезпечення її автономії та недоторканності, честі й гідності тощо саме як члена місцевої співдружності, своєрідного асоційованого учасника місцевої самоврядної влади. Саме на цьому рівні індивідуалізацію отримують публічні за своєю природою владні відносини, що передбачає їх трансформацію в муніципально-правові відносини, тоді як останні виступають своєрідним правовим інтегралом свободи особи, прав людини, економічної та політичної влади населення [2, с. 107].

Тому новий етап розвитку вимагає нової якості публічної влади: вдосконаленої моделі державного управління, наповнення місцевого самоврядування реальним змістом і реальними компетенційними повноваженнями, які відповідали б сучасним вимогам.

На необхідність удосконалення нормативно-правової основи механізму реалізації соціальної функції у сфері соціального забезпечення вказує також Б.В. Калиновський, зазначаючи, що після законодавчого закріплення принципів організації й функціонування органів і посадових осіб місцевого самоврядування необхідно змінити галузеве законодавство, яке пов'язане з питаннями бюджетної, податкової політики, а також охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, житлово-комунального господарства [3, с. 149].

Соціальний захист населення являє собою систему гарантованих державою економічних, соціальних і правових заходів, що забезпечують громадянам умови для подолання, заміщення (компенсації) обмежень життєдіяльності та спрямовуються на створення однакових для всіх громадян можливостей участі в житті суспільства.

Діяльність, спрямована на соціальну підтримку, надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг і матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації та реабілітації громадян, які перебувають у важкій життєвій ситуації, визначаються як соціальне обслуговування населення. Соціальне обслуговування населення є одним із напрямів соціального захисту населення [4, с. 20].

Сьогодні актуальним є питання співвідношення понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист». Підтримуємо позицію вчених про те, що поняття «соціальний захист» за своїм змістом є ширшим, ніж соціальне забезпечення. Крім права соціального забезпечення, правова регламентація соціального захисту здійснюється також іншими галузями права: трудовим, цивільним, сімейним, житловим, екологічним. Варто доповнити цей перелік нормами муніципального права, оскільки інститут місцевого самоврядування

саме й покликаний реалізувати на місцевому рівні весь комплекс прав і свобод шляхом вирішення питань місцевого значення, тим самим реалізуючи основні напрями соціальної політики держави в цілому. Аналіз концептуальних положень про сутність таких понять, як соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, розуміння й визначення кола суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією конституційного права людини на достатній життєвий рівень і права на соціальний захист, є вкрай важливим під час побудови ефективного, справді дієвого механізму реалізації соціальної функції місцевого самоврядування саме у сфері соціального захисту, що дозволить дослідити особливості такого механізму.

В умовах переходу від планової до ринкової економіки управління соціальним захистом населення має координуватися з урахуванням трьох головних напрямів: соціальної допомоги, що гарантує громадянам, які опинилися за межею бідності та не спроможні через різні причини забезпечити собі життєвий мінімум, можливість психофізичного виживання в кризових соціально-економічних умовах; соціального забезпечення, що гарантує певний рівень добробуту людини (відшкодування втрати регулярного прибутку, компенсація додаткових витрат у зв'язку з інфляційними процесами, запобігання причинам, що призводять до втрати регулярного прибутку внаслідок закриття виробництва тощо); соціальних послуг, що забезпечують певний рівень трудової активності, участі в громадському житті (програми професійної перекваліфікації, створення додаткових робочих місць тощо).

Таким чином, механізм реалізації соціальної функції у сфері соціального захисту варто розглядати як систему взаємопов'язаних і взаємообумовлених демографічних, територіальних, правових, організаційних, матеріально-фінансових засобів, спрямованих на компенсацію або ж мінімізацію наслідків змін матеріального чи соціального стану громадян шляхом надання відповідних муніципальних послуг мешканцям відповідної територіальної громади.

Так, особливістю правової основи механізму реалізації соціальної функції у сфері соціального захисту є те, що вона має комплексний характер, являє собою сукупність норм не лише муніципального права, а й трудового права, права соціального забезпечення, а також значного масиву міжнародно-правових норм, які становлять зміст міжнародних актів, ратифікованих Україною.

Безперечно, основою правової регламентації участі місцевого самоврядування в реалізації соціальної функції є базовий Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», який у статті 34 визначає перелік власних і делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, сільських рад безпосередньо у сфері соціального захисту.

Вважаємо, що наведені вище повноваження мають бути не делегованими, а власними повноваженнями, оскільки стосуються конкретно визначених фізичних осіб, а також юридичних осіб, які здійснюють свою діяльність у межах відповідних територіальних громад. Ефективно реалізувати ці повноваження здатні лише суб'єкти місцевого самоврядування, насамперед представницькі органи місцевого самоврядування, а також органи самоорганізації населення, які є найбільш наближеними до мешканців відповідної території та мають достовірну інформацію про соціальний статус і потреби кожного члена територіальної громади. Тому перегляд власних повноважень саме в бік їх розширення, зведення до мінімуму делегованих повноважень є одним із першочергових завдань у ході муніципальної реформи, яка, на жаль, знову лише проголошується керівництвом держави, однак суттєвих її кроків ми так і не відчули.

Крім того, з огляду на складну політичну ситуацію в державі, яка зумовлюється невирішеним конфліктом на Сході України, проведенням антитерористичної операції, необхідно внести зміни до нині чинного Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в частині соціального захисту категорії вимушено переселених громадян. Саме

органи місцевого самоврядування мають подбати про забезпечення такої категорії осіб та гарантувати їм відповідний життєвий рівень, вирішуючи проблеми надання їм житла, взяття їх на облік у центрах зайнятості, працевлаштування, надання відповідних компенсацій і допомог.

Намагання місцевого самоврядування істотно покращити становище певних категорій громадян досить часто відображаються в актах локальної нормотворчості. Зокрема, це можуть бути рішення місцевих рад про надання окремим категоріям непрацевдатних і малозабезпечених громадян додаткових, крім тих, що передбачені законодавством, видів соціального забезпечення.

Так, у межах Обласної програми «Ветеран», затвердженої рішенням Рівненської обласної ради [5], надається матеріальна допомога певним категоріям громадян, а також виділяються кошти їх ветеранським організаціям. Управлінням праці й соціального захисту населення згідно з рішенням Рівненської міської ради проводяться щомісячні виплати визволителям міста Рівного, щомісячні виплати репресованим та реабілітованим, інвалідам Великої Вітчизняної війни, яким 90 й більше років, почесним громадянам міста Рівного, одноразові виплати до 90-річчя, виплати 100-річним, придбання продуктових пакетів малозабезпеченим громадянам тощо.

Таким чином, представницькі органи місцевого самоврядування найбільш якісно й своєчасно здатні реалізувати повноваження щодо соціального захисту населення, оскільки володіють найбільш повною та достовірною інформацією про соціальне становище кожного члена територіальної громади, його першочергові потреби. Однак в Україні склалася ситуація, коли всі основні законодавчі гарантії забезпечення соціального захисту пов'язані із центральним рівнем управління, а зміст проблеми забезпечення соціального захисту має яскраво виражений місцевий характер. Регіональний рівень, на наш погляд, містить низку об'єктивних можливостей для забезпечення найбільш дієвої організації всієї справи соціального захисту громадян. Саме на цьому рівні найкраще може бути досягнуто те головне, що визначає ефективність усіх зусиль у соціальному захисті, – конкретність, адресність і раціональність. Нині, коли матеріально-фінансові ресурси держави є надто обмеженими, забезпечення конкретності, адресності й раціональності витрат коштів під час розв'язання проблеми соціального захисту має особливо важливе значення як для самих малозабезпечених, так і для суспільства.

Протягом останніх років набули розвитку нові підходи до розв'язання проблем малозабезпечених верств населення, спрямовані на забезпечення їх соціальних гарантій залежно від майнового стану й доходів сім'ї, посилення адресної державної підтримки та контролю за використанням державних коштів. Цей напрям соціального захисту населення здійснюється шляхом надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям із дітьми, субсидій на оплату за користування житлом і комунальних послуг та пільг певним категоріям громадян. Водночас механізм надання пільг є недосконалим, оскільки реально пільгами користуються не всі, хто має на них право. Відсутня система моніторингу доходів сімей, що не дає змоги визначити тих, кому такі пільги найбільш необхідні. На підприємствах, що надають послуги, на оплату яких спрямовано пільги, у відповідних органів влади немає єдиних методик обчислення фактичної вартості окремих видів пільг, обліку наданих пільг, єдиної статистичної звітності щодо фактичної вартості пільг. Тому на сьогодні виникла потреба в докорінному вдосконаленні й реформуванні системи надання соціальних пільг.

Актуальним залишається також питання управління системою органів соціального обслуговування, яке може надаватися у вигляді як соціальних послуг, так і матеріальної підтримки. Так, Ю.Д. Юрченко пропонує новий підхід до організації управління соціального захисту населення в регіоні, яке включає таких суб'єктів: орган управління системи соціального захисту, що здійснює організаційні функції, внутрішній контроль, надає

методичну допомогу, виконує контрольні функції щодо реалізації законів України; підрозділи виробничого забезпечення соціального захисту населення – центри соціального захисту населення при виконкомах сільських і селищних рад, центри у віддалених мікрорайонах міст, альтернативні служби, що базуються на різних формах власності. Така модель управління органічно вписується в ринкову економіку та значно посилює контрольні функції щодо реалізації державної політики в цілому, а не лише щодо своєї безпосередньої функціональної діяльності. Основна ідея під час створення нової моделі управління соціальним захистом населення в регіоні полягає в максимальній децентралізації діяльності всіх органів соціального захисту населення за умови збереження чіткої багаторівневої вертикалі управління, широкого використання можливостей владних структур на всіх рівнях, розвитку інформаційного забезпечення як основи переходу до адресної допомоги найменш соціально захищеним верствам населення в об'єктивно доступному й необхідному обсязі [6].

Одним із шляхів реформування системи соціального захисту є врахування матеріального стану особи з метою надання допомоги безпосередньо тому, хто її потребує, а не тому, хто може забезпечити себе сам. Цією методикою найбільше користується Великобританія. Матеріальний стан особи враховується під час виплати 34% усіх видів допомоги [7, с. 68].

Головними умовами створення оптимальної системи на регіональному рівні мають стати такі: адресність та наближення органів соціального захисту населення до одержувачів пільг і допомог, що дасть можливість поглибити адресну допомогу завдяки визначенню права на її призначення з огляду на конкретні обставини, що склалися в окремій сім'ї, та її фактичний майновий стан. Важливим чинником удосконалення системи управління соціальним захистом має стати також дедалі більша поінформованість населення щодо соціальних реформ.

Саме органи місцевого самоврядування мають забезпечити контроль за нарахуванням та виплатою пенсій, надання соціальних гарантій і компенсацій малозабезпеченим громадянам, субсидій населенню, соціальний захист громадян, постраждалих від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, роботу з інвалідами, ведення єдиного державного реєстру осіб, які мають право на пільги. Територіальний центр має підтримувати одиноких непрацездатних громадян та громадян інших категорій, які потребують сторонньої допомоги. Об'єднання зусиль суб'єктів місцевого самоврядування, відповідних управлінь і центрів зайнятості сприятиме подоланню безробіття, виконанню місцевих програм зайнятості, у тому числі щодо працевлаштування інвалідів. Відділ праці, який входить до структури управління праці й соціального захисту населення, має виділятися в окрему структурну одиницю місцевого самоврядування та здійснювати моніторинг стану соціально-трудових відносин на всіх підприємствах адміністративно-територіальної одиниці незалежно від форм власності. Необхідно також надати йому право впливу на порушників трудового законодавства, законодавства щодо охорони праці. У сільській місцевості існує потреба в створенні й функціонуванні центрів соціального захисту населення, організації роботи уповноважених сільських і селищних рад. Особливо гостро це питання постане в процесі укрупнення територіальних громад, що призведе до певної територіальної віддаленості деяких територіальних громад від їх адміністративного центру, де й буде знаходитися відповідна сільська, селищна, міська рада.

Таким чином, реформування потребує також організаційна основа реалізації соціальної функції місцевого самоврядування у сфері соціального захисту, яка є сукупністю всіх суб'єктів місцевого самоврядування, що наділені відповідними повноваженнями та є найбільш наближеними до безпосередніх отримувачів пільг і допомог, забезпечують їх оформлення й надання на основі відповідних документів.

Стан і перспективи соціально-економічного розвитку країни характеризуються значним ускладненням проблематики соціального захисту громадян як на рівні держави, так і на регіональному й місцевому рівнях. Більшість регіонів, муніципальних органів усіх рівнів

працюють в умовах усе більшого дефіциту фінансування. Особливо яскравим підтвердженням є прийнятий Закон України «Про державний бюджет України на 2015 рік», який в умовах політико-економічної кризи істотно скоротив статті видатків на соціальну сферу. Тому першочерговим завданням органів місцевого самоврядування є пошук джерел наповнення відповідних місцевих бюджетів, а також залучення інших джерел фінансування сфери соціального захисту, зокрема, заохочення громадян до активної діяльності через створення благодійних фондів, діяльність громадських організацій, створення волонтерських служб тощо.

Наповнення місцевих бюджетів вимагає розширення податкової бази шляхом внесення змін до Податкового кодексу України, зокрема введення податку на нерухомість, сплату податку під час купівлі певних видів товарів, підняття податкових ставок на певні види діяльності, а також узаконення певних видів діяльності та обкладання їх достатньо високим відсотком оподаткування тощо. Внесення відповідних змін до Бюджетного кодексу України в частині збільшення відсоткового відношення щодо розподілу надходжень від податків між загальнодержавним і місцевим бюджетом, а також залишення надходжень від певних податків на місцевому рівні, що дозволить покращити не лише матеріально-фінансове становище самих органів місцевого самоврядування, а й добробут відповідних територіальних громад, їх соціально-економічну інфраструктуру.

Таким чином, механізм реалізації соціальної функції місцевого самоврядування у сфері соціального захисту має свої особливості, зумовлені самою природою інституту місцевого самоврядування, його гуманістичним характером, охопленням усієї системи місцевого самоврядування, складові якої включені в процес реалізації соціальної функції в зазначеній сфері, особистої зацікавленості кожного члена територіальної громади в результативності муніципальної діяльності щодо надання певних послуг у сфері соціального забезпечення й соціального обслуговування. Водночас дієвість механізму реалізації соціальної функції у сфері соціального захисту залежить від ефективної взаємодії всіх його структурних елементів, кожен із яких потребує суттєвого вдосконалення, насамперед у частині розширення власних повноважень, звуження обсягу делегованих повноважень, залишення останніх лише в контексті необхідної взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, надання відповідної ваги актам локальної нормотворчості, які деталізують порядок реалізації прав мешканців відповідної території на належне соціальне забезпечення й соціальне обслуговування, пошук нових організаційних форм і засобів реалізації відповідних соціальних прав, а також зміцнення матеріально-фінансової основи шляхом реформування міжбюджетних відносин, нових підходів до формування дохідної та видаткової частини місцевих бюджетів, удосконалення податкової складової.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарь Н.С. Гражданин и публичная власть : конституционное обеспечение прав и свобод в местном самоуправлении : учеб. пособие / Н.С. Бондарь. – М. : ОАО «Издательский дом «Городец», 2004. – 352 с.
2. Батанов О.В. Сучасний муніципалізм в Україні у контексті інституціоналізації муніципально-правового статусу особи / О.В. Батанов // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право». – 2012. – Вип. 2. – С. 104-112.
3. Калиновський Б.В. Реформування моделі місцевої публічної влади в розрізі сучасної конституційної реформи в Україні / Б.В. Калиновський // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право». – 2012. – Вип. 2. – С. 142-150.
4. Баиева Н.А. Юридические гарантии Российского социального государства : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история учений о праве и государстве» / Н.А. Баиева ; Ставропольский гос. ун-т. – Ставрополь, 2005. – 24 с.

5. Обласна програма «Ветеран», затверджена Рішенням Рівненської обласної ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oblrada.rv.ua>.
6. Юрченко Ю.Д. Управлінська діяльність в сфері соціального захисту населення [Електронний ресурс] / Ю.Д. Юрченко // Електронний фаховий журнал «Державне управління : теорія та практика». – 2005. – № 2. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua>.
7. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення : навч. посібник / І.С. Ярошенко. – К. : КНЕУ, 2005. – 232 с.

REFERENCES

1. Bondar N.S. *Grazhdanin i publichnaya vlast' : konstitucionnoe obespechenie prav i svobod v mestnom samoupravlenii* [The citizen and Public Authorities : Constitutional Provision of the Rights and Freedoms in Local Self-Government] : teaching aid / N.S. Bondar. – Moscow : ОАО «Izdatel'skiy dom «Gorodec», 2004. – 352 p.
2. Batanov O.V. “Modern Municipalism in Ukraine in the Context of the Institutionalization of the Municipal Legal Status of Person” / O.V. Batanov // *Naukoviy visnik Akademii municipal'nogo upravlinnya : zbirnik naukovikh prac'. Seriya «Pravo»*. – 2012. – Iss. 2. – P. 104-112.
3. Kalynovskyi B.V. “Reforming the Model of Local Public Authorities in the Context of Modern Constitutional Reform in Ukraine” / B.V. Kalynovskyi // *Naukoviy visnik Akademii municipal'nogo upravlinnya : zbirnik naukovikh prac'. Seriya «Pravo»*. – 2012. – Iss. 2. – P.142-150.
4. Baieva N.A. “Legal Guarantees of the Russian Social State” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.01 “Theory and History of State and Law ; History of Law and State Studies”/ N.A. Baieva. – Stavropol, 2005. – 24 p.
5. The regional program «Veteran» approved by Rivne Regional Council [Electronic resource]. – 2010. – № 1505. – Access mode : <http://oblrada.rv.ua>.
6. Yurchenko Y.D. Management of Activities in the Field of Social Security [Electronic resource] / Y.D. Yurchenko // *Elektronnyy fakhoviy zhurnal «Derzhavne upravlinnya : teoriya tha praktika»*. – 2005. – № 2. – Access mode : <http://nbuv.gov.ua>.
7. Yaroshenko I.S. *Pravo social'nogo zabezpechennya* [The Right to Social Security] : teaching aid / I.S. Yaroshenko. – Kyiv : KNEU, 2005. – 232 p.

УДК 630*93: 351.773

ПРАВОВА ПРИРОДА ОРГАНІЗАЦІЇ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ

Пасічнюк В.Б., асистент

*Національний університет водного господарства та природокористування,
вул. Соборна, 11, м. Рівне, Україна
Vasylo111@ukr.net*

У статті досліджується й узагальнюється категорія громадського контролю та нагляду за охороною праці. Проаналізовано показники виробничого травматизму й летальних випадків на виробництві. Здійснено методологічне дослідження теоретико-правових засобів забезпечення охорони праці. Визначено співвідношення понять «нагляд», «контроль», «адміністративний нагляд».

З'ясовано правову й організаційну роль та компетенцію Комісії з питань охорони праці. У ході дослідження визначено, що функціонування таких комісій є ефективним інструментом у забезпеченні належних умов праці на вітчизняних підприємствах.

Дослідження показали, що правові акти, які регулюють правовий статус громадського контролю за станом охорони праці на підприємствах, встановлюють неповний спектр прав, який би забезпечував ефективний і дієвий громадський захист працівників у сфері охорони праці.

Саме тому нині громадський контроль ослаблений, здійснення громадсько-захисної та охоронної діяльності у сфері охорони праці має фрагментарний характер, є неповним і недостатнім, а отже, потребує негайного реформування.

Ключові слова: охорона праці, профспілка, умови праці, комісія з охорони праці.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ОРГАНИЗАЦИИ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ ОХРАНЕ ТРУДА

Пасичнюк В.Б.

*Национальный университет водного хозяйства и природопользования,
ул. Соборная, 11, г. Ровно, Украина
Vasylo111@ukr.net*

В статье исследуется и обобщается категория общественного контроля и надзора за охраной труда. Проанализированы показатели производственного травматизма и летальных случаев на производстве. Осуществлено методологическое исследование теоретико-правовых средств обеспечения охраны труда. Определено соотношение понятий «надзор», «контроль», «административный надзор».

Выяснено правовую и организационную роль и компетенцию комиссий по вопросам охраны труда. В ходе проведения исследования определено, что функционирование таких комиссий является эффективным инструментом в обеспечении надлежащих условий труда на отечественных предприятиях.

Исследования показали, что правовые акты, регулирующие правовой статус общественного контроля за состоянием охраны труда на предприятиях, устанавливают не полный спектр прав, который бы обеспечивал эффективную и действенную общественную защиту работников в сфере охраны труда.

Именно поэтому на сегодняшний день общественный контроль ослаблен, осуществление общественно-защитной и охранной деятельности в сфере охраны труда носит фрагментарный характер, является неполной и недостаточной, а значит, требует немедленного реформирования.

Ключевые слова: охрана труда, профсоюз, условия труда, комиссия по охране труда.

LEGAL NATURE OF ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF PUBLIC CONTROL OVER OBSERVANCE OF LEGISLATION ON OCCUPATIONAL SAFETY

Pasichniuk V.B.

*National University of Water Management and Natural Resources Use,
str. Soborna, 11, Rivne, Ukraine
Vasylo111@ukr.net*

In the article the author carries out the analysis of meaningful indicators of occupational safety in domestic enterprises. It is revealed that the current state of occupational safety is characterized by high levels of industrial accidents and occupational diseases, poor working conditions and sanitary condition of enterprises. These figures are catastrophic in comparison with foreign ones. Research of the causes of industrial accidents has shown that the bulk of them (65%) occurred due to organizational reasons. Legal position of the legislator states that the owner of the company, organization, institution or authorized body shall organize and ensure proper working conditions (safe and harmless) for each employee. From this position it follows that accidents for organizational reasons are the result of inactivity, lack of qualifications and avarice of employer. And, therefore, in law there must be a measure to influence employer, which would actually encourage the latter to the quality organization and provision of safety at the plant. The current state of implementation of functions of state authorities can not limit itself only to state supervision of occupational safety in the workplace. In today's conditions it is necessary to consider public control as a driving force for employers to ensure proper condition of occupational safety.

The paper examines and summarizes the category of public control and supervision of occupational safety. Analysis of content of indicators of occupational injuries and fatal accidents at work is conducted. Methodological research of theoretical legal measures to ensure occupational safety is carried out. The correlation of concepts "supervision", "control" and "administrative oversight" is determined.

Legal and organizational role and competence of committees on occupational safety is found out. During the study the author determined that the operation of such committees is an effective tool in ensuring proper working conditions for domestic enterprises.

Studies have shown that the regulations that establish the legal status of public monitoring of safety in enterprises establish incomplete range of rights which would ensure efficient and effective social protection of workers in the field of labor.

That is why today the public control is weakened, the implementation of social protection and security activities in the field of occupational safety is fragmented, incomplete and insufficient, and therefore needs urgent reform.

Key words: occupational safety, trade union, working conditions, committee on occupational safety.

Сучасний стан охорони праці в Україні характеризується високим рівнем виробничого травматизму та професійної захворюваності, незадовільними умовами праці й санітарним станом підприємств. У 2013 р. було виявлено 8 568 нещасних випадків на виробництві, при цьому зі смертельними наслідками – 538. Кількість нещасних випадків на виробництві зростає, особливо в галузях охорони надр, виробництва шкіри, енергетики, автомобілетранспорту. Найбільш травмонезбезпечною є вугільна та машинобудівна промисловість, агропромисловий комплекс та соціально-культурна сфера. Питома вага випадків травматизму в цих чотирьох сферах складає 71% від загальної кількості травмованих на виробництві в Україні. Збільшилася кількість летальних випадків на виробництві в хімічній та машинобудівній промисловості. На сьогодні в нашій країні 28–29% працівників працюють зі шкідливими умовами праці. Наслідки такої праці є катастрофічними. Щорічно органи Міністерства охорони здоров'я України виявляють 6–7 тисяч осіб, які хворіють на професійні захворювання. Не дивлячись на те, що з року в рік кількість травмованих на виробництві в Україні зменшується, рівень виробничого травматизму, порівняно з країнами Західної і навіть Східної Європи, залишається високим [1]. Аналіз причин нещасних випадків свідчить, що найбільша їх кількість сталася через організаційні причини (65%), технічні причини (23%), психофізіологічні (12%). Саме тому контроль та нагляд за законодавством про працю та охорону праці є актуальним науковим пошуком.

Науково-теоретичним підґрунтям об'єкта дослідження стали роботи українських та російських вчених у сфері трудового права, теорії держави й права, кримінального права та процесу: Р.В. Бойка, К.Н. Ткачука, В.С. Андреева, Я.І. Безуглової, П.А. Буценка, В.Я. Гоца.

Метою статті є дослідження категорії громадського нагляду та контролю за дотриманням законодавства про охорону праці.

Увага до контролю та нагляду за охороною праці в науковій сфері постійно зростає. Насамперед це пояснюється високим рівнем виробничого травматизму та смертності. Цілком зрозуміло, що такі показники є наслідком неефективних і недієвих засобів забезпечення охорони праці в українських підприємствах. Проводячи аналіз вітчизняного законодавства, можна зробити висновок, що в Україні діють такі засоби забезпечення охорони праці:

1. нормативно-правові засоби. Право працівників на належні умови праці задекларовано низкою законів: Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про охорону праці», Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», Закон України «Про інформацію». Норми охорони праці містяться в інструкціях Кабінету Міністрів України, міністерств та в інших підзаконних актах;
2. організаційно-правові засоби: встановлення державних міжгалузевих і галузевих стандартів охорони праці працівників у нормативно-правових актах; організація діяльності служб охорони праці підприємств, установ, організацій; забезпечення працюючих засобами індивідуального й колективного захисту, мийними та

знешкоджувальними засобами; проведення медичних оглядів працівників; навчання та інформаційне забезпечення охорони праці, розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань та аварій;

3. контрольно-наглядові засоби. Вважаємо, що важливим стимулом для роботодавців щодо організації та забезпечення належних умов охорони праці для працівників є громадський контроль. Громадський контроль є одним із видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян і самими громадянами. Він є важливою формою реалізації демократії та способом залучення населення до управління суспільством і державою [6, с. 496].

Громадський контроль часто іменується як «профспілковий», адже забезпечується професійними спілками, створеними ними спеціальними органами та громадськими інспекторами (представниками профспілок). Відповідно до ст.36 Конституції України громадяни мають право на участь у професійних спілках із метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів [4]. Правовий статус профспілок визначається Конституцією України, Кодексом законів про працю України, Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». З огляду на правову природу громадського контролю для з'ясування істинних причин високих показників виробничого травматизму та летальних випадків на виробництві необхідне наукове дослідження понять «нагляд», «контроль», «громадський контроль», «профспілка», адже саме вони нині є дієвими засобами забезпечення законності в цій сфері.

Контроль за дотриманням законодавства про охорону праці П.О. Ізуїта трактує як діяльність уповноважених державних органів, профспілкових організацій та уповноважених найманими працівниками осіб із питань охорони праці зі здійснення аналізу стану справ щодо дотримання норм і стандартів у сфері охорони праці та перевірки правильності, доцільності та ефективності використання всіх повноважень суб'єктів, які використовують найману працю. Під наглядом за дотриманням законодавства про охорону праці слід розуміти діяльність уповноважених державних органів стосовно організацій, що не перебувають у їх підпорядкуванні, яка полягає в здійсненні аналізу стану справ щодо дотримання норм і стандартів у сфері охорони праці. Таким чином, учений вважає, що категорії «нагляд» і «контроль» стосовно охорони праці не є тотожними чи синонімічними. Відмінність полягає в тому, що контроль здійснюється як уповноваженими державними органами за організаціями, що не перебувають у їх підпорядкуванні, так і вищими органами за підпорядкованими організаціями та уповноваженими найманими працівниками особами з питань охорони праці, а нагляд – тільки уповноваженими державними органами за організаціями, що не перебувають у їх підпорядкуванні [2].

У свою чергу К.Н. Ткачук вказує, що контроль є однією з найдієвіших форм забезпечення належного стану охорони праці. Учений розвинув думку, що профспілки здійснюють громадський контроль і беруть участь у здійсненні адміністративно-громадського контролю. Учений зазначає, що адміністративно-громадський контроль є багатоступеневим, і можливість його ефективного функціонування обумовлена наявністю ефективного співробітництва та взаєморозуміння між роботодавцем і профспілками підприємства. Адміністративно-громадський контроль проводиться на кількох (як правило, трьох) рівнях. На першому рівні контролю начальник виробничої дільниці (майстер) спільно з громадським інспектором профгрупи щоденно перевіряють стан охорони праці на виробничій дільниці. На другому рівні начальник цеху спільно з громадським інспектором і спеціалістами відповідних служб цеху (механік, електрик, технолог) два-чотири рази на місяць перевіряють стан охорони праці згідно із затвердженим графіком. На третьому рівні контролю щомісяця, згідно із затвердженим графіком, комісія підприємства під головуванням керівника (головного інженера) перевіряє стан охорони праці на підприємстві. До складу комісії входять керівник служби охорони праці, голова комісії з охорони праці профкому, керівник медичної служби, працівник пожежної охорони та головні спеціалісти підприємства

(технолог, механік, енергетик). Результати роботи комісії фіксуються в журналі третього рівня контролю й розглядаються на нараді. За результатами наради видається наказ по підприємству. У комбінатах та об'єднаннях може проводитися четвертий та п'ятий рівні адміністративно-громадського контролю [7].

Важливою організаційно-правовою гарантією забезпечення громадського контролю за дотриманням законодавства з охорони праці є право на створення й функціонування комісії з питань охорони праці на підприємствах. Комісія з питань охорони праці підприємства може бути створена, відповідно до статті 26 Закону України «Про охорону праці», на підприємствах, в організаціях, господарствах, незалежно від форми власності й виду діяльності, з кількістю працюючих 50 і більше чоловік. Комісія є постійно діючим консультативно-дорадчим органом, метою створення якого є забезпечення пропорційної участі працівників у вирішенні будь-яких питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища [8]. Комісія у своїй діяльності керується Кодексом законів про працю України, законами України «Про охорону праці», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», Типовим положенням про комісію з питань охорони праці підприємства та іншими нормативно-правовими актами.

Аналізуючи законодавство, можна стверджувати, що забезпечення громадського контролю за сферою охорони праці забезпечується такими гарантіями:

- 1) профспілковий контроль за виконанням колективних договорів, угод. У випадку виявлення порушень колективних договорів профспілки мають право подавати подання про усунення цих порушень. У разі їх неусунення роботодавцями профспілки мають право звернення до суду;
- 2) участь профспілок у розробленні державної політики в галузі трудових відносин, оплати та охорони, соціального захисту;
- 3) право профспілок на проведення незалежної експертизи умов праці на їх відповідність нормативно-правовим актам з охорони праці;
- 4) право профспілок на участь у розслідуванні причин нещасних випадків на виробництві;
- 5) право профспілок на представництво інтересів працівників у всіх органах державної влади, місцевого самоврядування, перед роботодавцями;
- 6) право профспілок на отримання інформації від державних органів щодо статистичних даних про виробничий травматизм та професійні захворювання;
- 7) створення та функціонування комісії з питань охорони праці на підприємствах.
- 8) Значну роль у забезпеченні належних умов праці відіграє громадський контроль. Такий контроль здійснюється громадськими інспекторами, представниками профспілки, а за відсутності профспілки – уповноваженими особами.

Роль громадського контролю у сфері охорони праці полягає в забезпеченні належних умов і безпеки праці на робочих місцях, дотриманні всіма посадовими особами та працівниками вимог законодавства про охорону праці [2]. Вважаємо, що законодавчі акти, які регулюють правовий статус громадського контролю за станом охорони праці на підприємствах, встановлюють не повний спектр прав, який би забезпечував належний та дієвий громадський захист працівників у сфері охорони праці.

Як наслідок, громадський контроль ослаблений, здійснення громадсько-захисної й охоронної діяльності носить фрагментарний характер, є неповним і недостатнім, а отже, потребує вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз стану охорони праці в Україні та основні завдання профспілкових організацій на наступні 5 років // Федерація профспілок України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dnopr.gov.ua/index.php/uk>.
2. Бойко Р.В. Контроль у сфері охорони праці / Р.В. Бойко // Вісник НТУУ «КПІ». Серія «Політологія. Соціологія. Право». – 2012. – Вип. 4(16). – С. 94–98.
3. Ткачук К.Н. Державне управління охороною праці : [монографія] / К.Н. Ткачук, Д.В. Зеркалов, К.К. Ткачук, Л.О. Мітюк, Ю.О. Полукаров. – К. : Основа, 2013. – 348 с.
4. Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.
7. Соціологія : [короткий енциклопедичний словник] / за заг. ред. В.І. Воловича. – К. : Наука, 1998. – 736 с.
8. Типове положення про комісію з питань охорони праці підприємства : Наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21 березня 2007 р. № 55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>.

REFERENCES

1. “Analysis of Occupational Safety in Ukraine and Main Tasks of Trade Unions for the Next 5 years“ [Electronic resource] // Federation of Trade Unions of Ukraine. – Access mode : <http://www.dnopr.gov.ua/index.php/uk>.
2. Boyko R.V. “Control in the Field of Occupational Safety” / R.V. Boyko // *Visnik NTUU «KPI». Seriya «Politologiya. Sociologiya. Pravo»*. – 2012. – Iss. 4 (16). – P. 94-98.
3. Tkachuk K.N. [State Administration of Occupational Safety] : monograph / K.N. Tkachuk, D.V. Zerkalov, K.K. Tkachuk, L.A. Mitiuk, Y.O. Polukarov. – Kyiv : Osнова, 2013. – 348 p.
4. Labor Code of 10.12.1971 № 322-VIII [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
5. Constitution of Ukraine // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 1996. – № 30. – Art. 141.
6. On Labor Protection : Law of Ukraine of 14.10.1992. № 2694-XII [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.
7. *Sociologiya* [Sociology] : Brief Encyclopedic Dictionary / ed. V.I. Volovych. – Kyiv : Nauka, 1998. – 736 p.
8. Model Regulation of the Committee on Occupational Safety : State Committee of Ukraine for Industrial Safety, Labor Protection and Mining Supervision of 21.03.2007. № 55 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.minjust.gov.ua>.

РОЗДІЛ VII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.97 (73)

КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА США: ОСНОВНІ ПІДХОДИ

Дудоров О.О., д.ю.н., професор

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
o.o.dudorov@gmail.com*

Каменський Д.В., к.ю.н., доцент

*Бердянський державний педагогічний університет,
вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ, Україна
dm.kamensky@gmail.com*

У статті розглянуто існуючі в кримінальному праві України та США підходи до класифікації економічних злочинів. Досліджуються позиції вітчизняних та американських науковців щодо критеріїв та значення систематизації відповідних кримінально-правових заборон. На підставі зіставлення напрацювань кримінально-правових доктрин двох країн із досліджуваної проблеми пропонуються узагальнені результати.

Ключові слова: класифікація, економічні злочини, кримінально-правова доктрина, систематизація.

КЛАССИФИКАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ И США: ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ

Дудоров А.А.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
o.o.dudorov@gmail.com*

Каменский Д.В.

*Бердянский государственный педагогический университет, ул. Шмидта, 4, г. Бердянск, Украина
dm.kamensky@gmail.com*

В статье рассматриваются существующие в уголовном праве Украины и США подходы к классификации экономических преступлений. Исследуются позиции отечественных и американских ученых относительно критериев и значения систематизации соответствующих уголовно-правовых запретов. На основании сопоставления наработок уголовно-правовых доктрин двух стран по исследуемой проблеме предлагаются обобщенные результаты.

Ключевые слова: классификация, экономические преступления, уголовно-правовая доктрина, систематизация.

CLASSIFICATION OF ECONOMIC CRIMES IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE AND THE USA: MAIN APPROACHES

Dudorov O.O.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
o.o.dudorov@gmail.com*

Kamensky D.V.

*Berdyansk state pedagogical university, str. Shmidta, 4, Berdyansk, Ukraine
dm.kamensky@gmail.com*

The article is dedicated to issues of economic crimes classifications in Ukrainian and American criminal law. Positions of local and American scientists about the criteria and meaning of relevant bans

systematization are researched, both their advantages and failures are analyzed. Based on comparison of criminal law doctrine developments in two countries general conclusions are proposed for the issues under research.

Differences in the existing legal definitions of economic crimes are revealed. It is stated that ambiguity and inconsistency in such definitions are characteristic both in Ukrainian and U.S. criminal law. It is also mentioned that analyses of the approaches to define economic crimes is needed but in a different scholarly work.

The article contains appropriate references to foreign experiences of economic crimes classification. It is demonstrated that there are different approaches but similar types of such crimes. References to main scholars' classifications of economic crimes are also researched. It is underlined that today it is quite hard if not to say impossible to present a precise and full group of economic crimes neither in Ukraine nor in the United States. It is also added in the article that social nature of economic offenses provides for harming other (beyond the existing groups of crimes) rights and interests. There are, among others, the following objects of criminal attacks: against property, against the environment, against the industrial security, against the authority of the government, against justice.

Presence of a certain level of conditionality in any of the existing classifications of economic crimes is noted. Indeed, the views of local and American scientists, despite the significant starting differences, are probably the same in one aspect: at present legislative regulation of economic offenses their exact classification or even closed list do not look possible.

In domestic science of criminal law issues of determining structural and meaningful connections between separate economic restrictions, and also their relationship with related criminal law provisions are not sufficiently studied. Getting to know the works of American criminologists point to the existence of such gaps in the U.S. penal doctrine. It appears that deeper understanding of the structural construction of the relevant regulations in the current Criminal Code of Ukraine on the basis of social relations protected by them, as well as critical understanding of American criminal law developments in this area will enable to look differently at substantive characteristics, level of social danger of economic crimes, and also at the place appropriate restrictions in the structure of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: classification, economic crimes, criminal law doctrine, systematization.

На відміну від вітчизняної практики законодавчого закріплення назви сьомого розділу Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Злочини у сфері господарської діяльності», у США схоже за змістом поняття «білокомірцеві злочини» (англ. «white collar crimes») є скоріше результатом кримінологічних досліджень, що із часом набуло змістовного кримінально-правового значення й де-факто стало позначати відповідне коло суспільно небезпечних посягань. При цьому вичерпний перелік відповідних діянь у федеральному кримінальному законі (як, до речі, і в американській кримінально-правовій доктрині) наразі відсутній.

Питання класифікації економічних (господарських) злочинів у тому чи іншому обов'язі розглядалися в роботах вітчизняних науковців, зокрема П. Андрушка, А. Бойка, Л. Брич, Н. Гуторової, В. Навроцького, О. Перепелиці, О. Радутного, Є. Стрельцова. Водночас порівняльний аналіз якісно-змістовних характеристик такої класифікації за кримінальним правом України та США, поєднаний із результатами відповідних зарубіжних досліджень, не проводився. Пропонована стаття покликана частково усунути цю прогалину шляхом звернення до розроблених у кримінально-правових доктринах указаних країн підходів до класифікації економічних посягань.

Метою статті є порівняльне дослідження розроблених у науках кримінального права України та США підходів до класифікації економічних злочинів, розкриття основних елементів відповідних класифікацій та їх критичне осмислення.

Обираючи для дослідження цю тему й визначаючи її актуальність, ми свідомо вирішили використовувати таке універсальне поняття, як «економічні¹ злочини». Цей крок

¹ Економіка або економічні науки (від дав.-гр. *οἶκος*, *oikos* – «дім» та дав.-гр. *νόμος* – «закон») – комплекс суспільних наукових дисциплін про господарство, а саме про організацію та управління матеріальним виробництвом, ефективне використання ресурсів, розподіл, обмін, збут і споживання товарів та послуг.

обумовлений декількома причинами: по-перше, необхідністю використання компромісного терміну, адже федеральному кримінальному законодавству США невідоме поняття «господарський злочин», і навпаки, термін «білокомірцевий злочин»² є маловідомим в Україні; по-друге, тим, що у вітчизняній кримінально-правовій доктрині досить усталеною є позиція, згідно з якою термін «економічні злочини» позначає значно ширше коло діянь, ніж посягання, норми про відповідальність за які закріплені в сьомому розділі Особливої частини КК України (мова йде, зокрема, про злочини проти власності та довірливості); наведене, до речі, стосується й підходу кримінально-правової доктрини США до класифікації економічних злочинів; по-третє, тією обставиною, що проблема співвідношення понять «економічні злочини» й «господарські злочини» у вітчизняній науці кримінального права є недостатньо дослідженою.

Як писав раніше один з авторів цієї статті, ставлення до назви сьомого розділу Особливої частини КК України («Злочини у сфері господарської діяльності») навряд чи буде однозначним. З одного боку, ця назва, не відображаючи родовий об'єкт відповідних злочинів як основу побудови Особливої частини КК України, чітко не показує, які саме відносини поставлені під охорону за допомогою кримінально-правових норм, об'єднаних у вказаний розділ КК України. З іншого боку, його назва певною мірою виправдана, якщо мати на увазі те, які досить різнопланові посягання виявились об'єднаними в одне ціле в цьому розділі. Видається, що приписи регулятивного законодавства (передусім ч.1 ст.3 Господарського кодексу України, яка містить визначення поняття господарської діяльності) не дозволяють визнавати господарськими частину відносин, охоронюваних за допомогою сьомого розділу Особливої частини КК України. Ідеться, наприклад, про відносини, пов'язані зі сплатою податкових і страхових внесків, приватизаційні відносини. Адже, наприклад, при тому, що роль суб'єктів господарювання – платників податків у наповненні державної скарбниці є визначальною, обов'язок сплачувати внески, що входять у систему оподаткування, покладається чинним законодавством на осіб – учасників як господарських, так і трудових і цивільно-правових відносин. Таким чином, можна припустити, що проблеми вдосконалення системи Особливої частини КК України та класифікації злочинів у сфері господарської діяльності й надалі зберігатимуть свою актуальність [1].

Систематично питаннями характеристики та класифікації економічних злочинів цікавляться й американські дослідники. Ознайомлення з основними працями в цій сфері свідчить, що підходи до класифікації федеральних економічних злочинів є на сьогодні далекими від усталених. Протягом всього часу еволюції економічної злочинності в США змінювалися й підходи до її визначення. Поступово акцент у відповідних дефініціях змістився з ознак особи злочинця до безпосереднього розуміння змісту протиправного діяння. Так, в одному із щорічних звітів Генерального прокурора США за 1983 р. білокомірцевий злочин визначався як сукупність незаконних дій, поєднаних з обманом та приховуванням (а не із застосуванням насильства) та спрямованих на одержання грошей, майна чи послуг, уникнення матеріальних зобов'язань або забезпечення ділових чи професійних переваг [2, с. 22]. У сучасній юридичній літературі США під злочином аналізованої категорії розуміється фінансово мотивований, ненасильницький злочин, вчинений із метою отримання незаконної грошової вигоди.

Деякі американські дослідники справедливо вказують на наявність багатьох спільних ознак у понять «корпоративний злочин» та «економічний злочин», враховуючи їх ненасильницьку природу, а також матеріальне підґрунтя. Так, М. Клінард та Р. Куїнні, пропонуючи використовувати замість розглядуваного поняття два інших, а саме «корпоративний злочин» та «службовий злочин», наводять таку аргументацію. Перше поняття охоплюватиме злочини,

Наведена дефініція демонструє тісний зв'язок між поняттями «економіка» та «господарство», що є особливо актуальним у контексті нашого дослідження.

² Для цілей статті терміни «господарський злочин», «економічний злочин» і «білокомірцевий злочин» пропонуємо вважати синонімічними.

вчинювані корпораціями, а також працівниками в інтересах своїх компаній. Друге поняття буде доречним стосовно всіх осіб, які скоюють злочинні діяння в зв'язку з їхньою професійною діяльністю незалежно від займаної посади чи обсягу повноважень [3, с. 38-40]. За такого підходу до другої категорії посягань належатимуть злочини працівників проти роботодавців (наприклад, привласнення чи розтрата); злочини роботодавців проти працівників (зокрема, порушення вимог безпеки праці); службові злочини, пов'язані з наданням товарів та послуг населенню (медичне шахрайство, обман покупців тощо).

Інтернет-ресурс «Вікіпедія» в англomовній редакції визначає економічні злочини як фінансово мотивовані ненасильницькі злочини, вчинювані представниками бізнесу чи влади. До таких діянь віднесено шахрайство, корупцію, створення фінансових пірамід, інсайдерську торгівлю цінними паперами, розтрату коштів, комп'ютерні злочини, порушення авторського права, відмивання «брудних» коштів, викрадення приватної ідентифікуючої інформації, а також підробку документів [4].

Переходячи до класифікаційних ознак економічних злочинів, доречно згадати про підхід, у межах якого склади економічних злочинів за частотою криміналізації у світі поділяються на три групи: 1) діяння, які так чи інакше криміналізовані у всіх або майже всіх країнах (зокрема, незаконні дії під час банкрутства, податкові злочини, контрабанда, фальшування грошей); 2) діяння, які криміналізовані в більшості країн (наприклад, відмивання злочинних доходів, незаконне отримання й розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю, незаконне використання товарного знаку, незаконна організація й порушення порядку проведення азартних ігор, лихварство); 3) діяння, криміналізовані лише в окремих країнах (монополістичні дії та обмеження конкуренції, комерційний підкуп, порушення правил бухгалтерського обліку, порушення валютних операцій, обман споживачів тощо) [5, с. 228-229].

Для федерального кримінального законодавства США характерними є всі три названі категорії, оскільки це законодавство покликане захищати різноманітні сфери економічних відносин від протиправних посягань. Щодо України, то в цьому аспекті не можна не згадати про Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 р., ухвалення якого стало чи не найбільшим реформуванням вітчизняного КК України 2001 р. за весь період його чинності. Подібна об'ємна декриміналізація сталася в 1992 р., коли було скасовано кримінальну відповідальність одразу за 18 діянь. Щоправда, тоді це було виправдано: початок 90-х рр. минулого століття був часом кардинальної зміни економічної системи й проголошення переходу до ринкової моделі розвитку суспільства. Цього явно не спостерігалось в 2011 р., коли наш законодавець захотів змінити існуючу ситуацію в державі, пов'язану з підвищеним рівнем криміналізації господарських правопорушень, випадками зловживань із боку правоохоронних органів, погіршенням інвестиційного клімату в державі та зниженням підприємницької активності населення. З огляду на сказане варто очікувати, що висунення доктринальних пропозицій, спрямованих на відновлення кримінальної відповідальності за частину безпідставно декриміналізованих діянь (ухилення від повернення валютної виручки, «товарна» контрабанда, порушення, пов'язані з неплатоспроможністю тощо).

Професор Джорджтаунського університету Дж. О'Салліван у фундаментальній роботі «Федеральний білокомірцевий злочин: справи та матеріали» пропонує такий перелік федеральних економічних злочинів, норми про які закріплені безпосередньо в розділі 18 Зібрання законів США (неофіційна назва цього розділу – «Кримінальний кодекс США»): фіктивне банкрутство (§ 152); корупція (§ 201); фіктивні вимоги до уряду (§ 287); підроблення грошових знаків та цінних паперів (§ 470); розтрата грошових коштів та майна (§ 661, § 662); шахрайство та неправдиві свідчення (§1001, § 1029, § 1030, § 1036); банківське шахрайство (§ 1344); шахрайство у сфері охорони здоров'я (§ 1347); шахрайства на фондовому ринку (§ 1348, § 1350); втручання в діяльність правоохоронних органів та в здійснення правосуддя (§ 1503, § 1504, § 1505, § 1510, § 1512, § 1513, § 1519, § 1520);

лжесвідчення (§ 1621, § 1622, § 1623); економічне шпигунство (§ 1831); викрадення інформації, що становить комерційну таємницю (§ 1832); комерційне вимагання (§ 1951, § 1952); легалізація злочинних доходів (§ 1956, § 1957); створення та участь у злочинних організаціях (§ 1961, § 1962, § 1963); обіг викраденого майна (§ 2314); злочинне порушення авторського права (§ 2319) [6, с. 5–7].

Насправді, якщо взяти до уваги ту обставину, що значна кількість інших, окрім перерахованих вище, кримінально-правових заборон «розкидана» по всьому федеральному законодавству, стає очевидним, наскільки детально регламентованим, а часом навіть казуїстичним є підхід американського законодавця до кримінально-правової охорони економічних відносин. Наприклад, вісімнадцять норм про федеральні податкові злочини описують структурно автономну групу суспільно небезпечних діянь, що посягають на функціонування федеральної податкової системи. Ці заборони розташовані в главі 75 «Злочини, інші правопорушення та конфіскації» так званого Податкового кодексу США і за своїм змістом нерозривно пов'язані з положеннями регулятивного законодавства, закріпленими в цьому ж кодексі [7, с. 153].

У поважному періодичному виданні «Американський вісник кримінального права» (англ. «American Criminal Law Review»), щорічний спеціальний випуск якого присвячено проблемам кримінальної відповідальності за федеральні економічні злочини, традиційно досліджуються ознаки, зокрема, таких посягань, як порушення антимонопольного законодавства, екологічні злочини, шахрайські заяви та вимоги, злочинна змова, фінансове шахрайство, транснаціональні корупційні злочини, шахрайство у сфері охорони здоров'я, злочини у сфері інтелектуальної власності, шахрайство з використанням засобів комунікації, легалізація злочинних доходів, створення злочинних організацій, шахрайство із цінними паперами, податкові злочини. Цей об'ємний перелік у певному логічному взаємозв'язку позначає ті сфери економічних відносин, що охороняються сучасним американським кримінальним законодавством.

Цікаво, що в США корупційні зловживання традиційно відносять до категорії злочинів економічної спрямованості, хоча вони посягають передусім на правомірну службову діяльність, як це передбачено й вітчизняним КК (сімнадцятий розділ Особливої частини). Аналогічна ситуація спостерігається й щодо злочинів проти довілля. Чимало із цих діянь мають суто економічну мотивацію. Подібне матеріальне «забарвлення» притаманне й деяким екологічним злочинам в Україні: достатньо ознайомитися з практикою розгляду судами кримінальних справ про порушення правил охорони або використання надр (ст.240 КК України) [11, с. 253-256].

У вітчизняній та російській юридичній літературі можна зустріти чимало авторських підходів до класифікації економічних злочинів. Так, І. Митрофанов та Т. Гайкова пропонують злочини у сфері господарської діяльності поділяти на такі групи: 1) злочини проти порядку здійснення державою фінансової діяльності; 2) злочини проти встановленого порядку обігу цінних паперів та інших документів; 3) злочини проти встановленого порядку здійснення зовнішньоекономічної діяльності; 4) злочини проти порядку зайняття підприємницькою й іншою господарською діяльністю; 5) злочини проти прав і законних інтересів кредиторів; 6) злочини проти добросовісної конкуренції; 7) злочини проти прав і законних інтересів споживачів; 8) злочини проти встановленого порядку приватизації. Згадані автори також виступають за позначення відповідних посягань «злочинами проти встановленого порядку здійснення економічної діяльності» [8, с. 157].

У своєму фундаментальному дослідженні (на наше переконання, кращому дослідженні відповідної проблематики на теренах СНД) «Система господарських злочинів» І. Клепицький пропонує виділяти такі однорідні групи господарських відносин, які підлягають кримінально-правовій охороні: 1) інвестиційні відносини; 2) кредитні відносини; 3) вільна й чесна конкуренція; 4) фінанси; 5) відносини у сфері державного регулювання

підприємницької діяльності; 6) відносини у сфері державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та митного контролю; 7) споживчий ринок [9].

Достатньо традиційним у юридичній літературі України є поділ економічних (господарських) злочинів на певні групи за видовим об'єктом. Вважаємо, що останній сприяє виділенню тих невеликих груп відносин, на які посягають однорідні злочини. Займаючи проміжне становище між родовим і безпосереднім об'єктами, будучи частиною родового об'єкта та знаходячись з останнім у співвідношенні «вид – рід», видовий об'єкт дає змогу виокремити специфічні групи злочинних посягань на близькі, взаємопов'язані відносини.

Отже, залежно від видового об'єкта злочини у сфері господарської діяльності пропонуємо класифікувати таким чином: 1) злочини проти системи грошового обігу, фондового ринку й порядку обігу деяких документів (ст. ст. 199, 200, 216³, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 232-1, 232-2 КК України); 2) злочини проти системи оподаткування й системи загальнообов'язкового державного соціального страхування (ст. ст. 204, 212, 212-1 КК України); 3) злочини проти бюджетної системи (ст. ст. 210, 211 КК України); 4) злочини проти порядку переміщення предметів через митний кордон України (ст. 201 КК України); 5) злочини проти порядку зайняття господарською діяльністю (ст. ст. 203-1, 203-2, 205, 206, 209, 209-1, 213, 227 КК України); 6) злочини проти прав кредиторів (ст. ст. 219, 222 КК України); 7) злочини проти засад добросовісної конкуренції (ст. ст. 229, 231, 232 КК України); 8) злочини проти порядку приватизації (ст. 233 КК України).

Водночас доводиться визнати певну умовність наведеної вище класифікації, оскільки окремі господарські злочини посягають на декілька видових (безпосередніх) об'єктів, хоча при цьому знаходяться в одній класифікаційній групі. Наприклад, шахрайство з фінансовими ресурсами віднесено до злочинів проти прав кредиторів, хоча в тій частині, у якій цей злочин полягає в незаконному одержанні пільг щодо податків або спробі їх отримання, він є посяганням на систему оподаткування. Злочин, передбачений ст. 229 КК України й віднесений нами до злочинів проти добросовісної конкуренції, водночас є посяганням на встановлений порядок охорони й використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів і послуг [10, с. 449].

У тих країнах, де норми про економічні злочини виокремлені в самостійні розділи кримінального закону, ці розділи мають такі назви: економічні злочини (Угорщина, Молдова, Монголія); злочини у сфері економічної діяльності (Казахстан, РФ); злочини у сфері економіки (Польща); злочини проти порядку здійснення економічної діяльності (Білорусь); злочини проти економічної діяльності (Вірменія); злочини та кримінальні проступки у сфері економічної діяльності та підприємництва (Литва). При цьому кримінальні закони деяких країн додатково, на рівні окремих глав, виокремлюють злочини проти фінансової системи держави. Наприклад, у КК Грузії існує глава XXVI «Злочини проти підприємницької чи іншої економічної діяльності» та глава XXVII «Злочини у грошово-кредитній системі»; у КК Польщі – розділ XXXVI «Злочини у сфері економіки» та розділ XXXVII «Злочини у сфері обігу грошей та цінних паперів».

Доцільно зазначити, що законодавство різних держав по-різному визначає, наприклад, місце норм про відповідальність за податкові злочини. Указані норми розташовані в главах (розділах) кримінальних кодексів про відповідальність: 1) за злочини проти фінансової системи (наприклад, Болгарія, Грузія, Литва); 2) за економічні злочини (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Естонія, Казахстан, Китай, Молдова, РФ, Узбекистан тощо); 3) за майнові

³ Раніше злочин, передбачений ст.216 КК України, одним із предметів якого визнавалися марки акцизного збору, пропонувався відносити до злочинів проти системи оподаткування. На підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за фальшування марок акцизного збору» від 18 вересня 2012 р. вказівку на марки акцизного збору зі ст.216 КК було виключено. Наразі відповідальність за незаконні дії з такими марками передбачено в ст.199 КК України.

злочини (зокрема, Аргентина, Данія, Норвегія, Швейцарія). У деяких державах кримінальна відповідальність за податкові правопорушення (або принаймні за переважну їх більшість) встановлена не у КК, а в нормативно-правових актах податкового законодавства (наприклад, Польща, США, ФРН) [12, с. 602–603].

Американська дослідниця С. Сімпсон констатує, що кримінологи та криміналісти по-різному визначають та класифікують економічні злочини. На її думку, можна виокремити дві основні групи економічних злочинів: ті, що вчиняються компаніями та їхніми менеджерами для досягнення певних економічних цілей (маються на увазі корпоративні злочини); діяння, що вчиняються індивідуумами з використанням організаційних (корпоративних) ресурсів чи без таких, проте з метою реалізації особистих потреб [13, с. 481].

З наведеною точкою зору частково кореспондує позиція професора Луїзіанського державного університету С. Гріна, який у своїй статті звертає увагу на багатогранність поняття «білокомірцевий злочин». При цьому науковець висвітлює фундаментальні відмінності в підходах до тлумачення цього правового концепту в роботах представників трьох гуманітарних наук: кримінального права, кримінології та соціології. Намагаючись запропонувати власне бачення економічних злочинів як окремої групи, що було б універсальним для трьох названих дисциплін, автор робить висновок про те, що зробити це загалом неможливо. Адже детермінація та соціально-правова форма «білокомірцевого злочину» є занадто нечіткими, іноді мінливими. Водночас, на думку С. Гріна, існує реальна можливість відмежування «білокомірцевих» злочинів від так званих загально-кримінальних діянь за трьома ознаками: 1) протиправні наслідки таких злочинів у вигляді заподіяної шкоди загалом є більш розмитими (нечіткими), порівняно з іншими злочинами, оскільки в багатьох випадках важко навіть встановити, кому саме та в якому розмірі цю шкоду було заподіяно (наприклад, у злочинах проти корпоративних інтересів чи фінансової системи держави); 2) морально-етична характеристика «білокомірцевих» посягань демонструє, що вони поєднуються не лише з приховуванням та зловживанням довірою, а й із відвертим обманом, примушуванням, порушенням узятих на себе зобов'язань, цинічним використанням інших людей у власних інтересах, 3) ознака вини в таких злочинах або взагалі не підлягає встановленню (як, наприклад, у злочинах, що порушують вимоги спеціального регулятивного законодавства) або, навпаки, підлягає встановленню для цілей притягнення винної особи до кримінальної відповідальності та демонстрації широкому загалу протиправної природи вчиненого діяння [14, с. 33].

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, порівняння відповідних положень українського й американського кримінального права демонструє різні підходи до узагальненого визначення економічних посягань: у США – «білокомірцеві злочини», у той час як в Україні – «господарські злочини». Незважаючи на різні історичні, соціальні та економічні детермінанти розвитку зазначених понять, сьогодні вони означають схожі за формальними ознаками та змістом групи злочинів.

По-друге, можемо констатувати наявність певної умовності, притаманної будь-якій з існуючих авторських класифікацій економічних злочинів.

Погляди вітчизняних та американських учених за їхніх розбіжностей, напевне, збігаються в одному: на сучасному етапі законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за економічні посягання запропонувати їх вичерпну та внутрішньо несуперечливу класифікацію досить проблематично. До того ж обрана українським законодавцем модель системи кримінально-правових норм про економічні (господарські) злочини поки що не є оптимальною.

По-третє, у вітчизняній юридичній науці питання визначення структурних та змістовних зв'язків між окремими кримінально-правовими заборонами економічного спрямування залишаються недостатньо дослідженими. Ознайомлення з працями американських учених

указує на існування подібної прогалини в кримінально-правовій доктрині США. Вважаємо, що поглиблене вивчення особливостей побудови відповідних приписів чинного КК України з урахуванням охоронюваних ними суспільних відносин, поєднане з критичним осмисленням відповідних напрацювань американського кримінального права, дозволить по-новому подивитися на змістовні характеристики та суспільну небезпеку економічних злочинів, а також на місце присвячених ним заборон у системі Особливої частини Кримінального кодексу України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності : особливості кримінальної відповідальності [Електронний ресурс] / О.О. Дудоров // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1(2). – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/2/12.pdf.
2. Каменський Д.В. Білокомірцева злочинність у США : поняття, системні ознаки та види / Д.В. Каменський // Вісник Кримінологічної асоціації України : збірник наукових праць / за ред. Л.М. Давиденко, Т.А. Денисова, О.М. Джужи та ін. – Х. : Золота миля, 2013. – № 3. – С. 21-30.
3. Clinard M. Criminal Behavior Systems : A Typology / M. Clinard, R. Quinney. – New York : Holt, Rinehart and Winston, 1973. – 274 p.
4. White-collar crime [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/White-collar_crime.
5. Сравнительное уголовное право. Особенная часть : монографія / [В.Н. Додонов, О.С. Капинус, С.П. Щерба] ; под ред. С.П. Щербы. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2010. – 544 с.
6. O'Sullivan J.R. Federal White Collar Crime : Cases and Materials / J.R. O'Sullivan. – 5th edition. – Minnesota : West Academic Publishing, 2012. – 992 p.
7. Каменський Д.В. Кримінальна відповідальність за податкові злочини за федеральним законодавством США : [монографія] / Д.В. Каменський ; наук. ред. О.О. Дудоров. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – 424 с.
8. Митрофанов І.І. Загальна характеристика та види злочинів у сфері господарської діяльності / І.І. Митрофанов, Т.В. Гайкова // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – 2009. – № 4. – Ч. 2. – С. 154-157.
9. Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений / И.А. Клепицкий. – М. : Статут, 2005. – 571 с.
10. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – Луганськ : Видавництво «Елтон – 2», 2012. – Т. 1. – 780 с.
11. Злочини проти довілля : кримінально-правова характеристика : практичний посібник / [О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, В.М. Комарницький, Р.О. Мовчан] ; за ред. О.О. Дудорова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – 616 с.
12. Дудоров О.О. Кримінальне право : навчальний посібник / О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк ; за заг. ред. М.І. Хавронюка. – К. : ВАІТЕ, 2014. – 944 с.
13. Simpson S. Making Sense of White-Collar Crime : Theory and Research / S. Simpson // Ohio State Journal Of Criminal Law. – 2011. – № 8. – P. 481-502.
14. Green S. The Concept of White Collar Crime in Law and Legal Theory / S. Green // Buffalo Criminal Law Review. – 2004. – № 8-1 – P. 1-34.

REFERENCES

1. Dudorov O.O. "Crimes in the area of business activity : specifics of criminal liability" [Electronic resource] / O.O. Dudorov // *Visnik Acociacii kriminal'nogo prava Ukraine*. – 2014. – № 1(2). – Access mode : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/2/12.pdf.
2. Kamensky D.V. Bilokomirceva zlochinnist' u SShA : ponjattja, sistemni oznaki ta vidi [White collar crime in the USA : definition, system features and types] / D.V. Kamensky // *Visnik kriminalogichnoy acociacii Ukraine* : collection of scientific labours / editors of L.M. Davidenko, T.A. Denisov, O.M. Dzhuzha et al. – № 3. – Kharkiv : Zolota milya, 2013. – P. 21-30.
3. Clinard M. Criminal Behavior Systems : A Typology / M. Clinard, R. Quinney. – New York : Holt, Rinehart and Winston, 1973. – 274 p.
4. White-collar crime. [Electronic resource]. – Access mode : http://en.wikipedia.org/wiki/White-collar_crime.
5. *Sravnitel'noe ugolovnoe pravo. Osobennaja chast'* : monografija [Comparative criminal law. Special part : manuscript] / ed. S.P. Shherba. – Moscow : Izd-vo «Yurlitinform», 2010. – 544 p.
6. Julie Rose O'Sullivan, Federal White Collar Crime : Cases and Materials. – Minn. : West Academic Publishing ; 5 edition (June 11, 2012). – 992 p.
7. Kamensky D.V. *Kriminal'na vidpovidal'nist' za podatkovy zlochiny za federal'nim zakonodavstvom SShA : monografija* [Criminal liability for tax crimes under U.S. federal law : manuscript] / D.V. Kamensky ; ed. O.O. Dudorov. – Lugansk : RVV LDUVS the name of E.O. Didorenko, 2011. – 424 p.
8. Mytrofanov I.I., Haikova T.V. "General characteristics and types of crimes in the field of business activity" / I.I. Mytrofanov, T.V. Haikova // *Visnik KDPU to the name of Mykhajlo Ostrogradskogo*. – 2009. – № 4. – Part. 2. – P. 154-157.
9. Klepickij I.A. *Sistema hozjajstvennyh prestuplenij* [Business crimes system] / I.A. Klepickij. – Moscow : Statut, 2005. – 571 p.
10. *Kriminal'ne pravo (Osobliva chastina) : pidruchnik* [Criminal law (special part) : textbook] / ed. O.O. Dudorov, E.O. Pis'mens'kyi. vol. 1. – Lugansk : Vidavnictvo «Elton – 2»2012. – 780 p.
11. *Zlochiny proti dovkillja : kriminal'no-pravova harakteristika : prakt. posibnik* [Crimes against environment : criminal law characteristics : practical manual] / O.O. Dudorov, D.V. Kamens'kij, V.M. Komarnic'kij, R.O. Movchan / ed. O.O. Dudorov. – Lugansk : RVV LDUVS the name of E. O. Didorenko, 2014. – 616 p.
12. Dudorov O.O., Havronjuk M.I. *Kriminal'ne pravo : navchal'nij posibnik* [Criminal law : learning manual] / ed. M. I. Havronjuka. – K. : BAITE, 2014. – 944 c.
13. Simpson S. Making Sense of White-Collar Crime : Theory and Research / S. Simpson // *Ohio State Journal Of Criminal Law*. – 2011. – № 8. – P 481-502.
14. Green S. The Concept of White Collar Crime in Law and Legal Theory / S. Green // *Buffalo Criminal Law Review*. – 2004. – № 8.1 – P. 1-34.

ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК СИСТЕМА: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Орловська Н.А., д.ю.н., професор

*Міжнародний гуманітарний університет,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
n.orlovska@yandex.ua*

У статті пропонується розгляд злочинності в контексті синергетичного підходу. На підставі кримінологічної інтерпретації загальних постулатів синергетики формується розуміння злочинності з урахуванням специфіки синергетичності загальнокримінального та економічного її різновидів. Обґрунтовується синергетичність кримінального законодавства, окреслюються основні орієнтири запобіжної діяльності.

Ключові слова: злочинність, синергетичний підхід, соціальна система, загальнокримінальна злочинність, економічна злочинність.

ПРЕСТУПНОСТЬ КАК СИСТЕМА: СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Орловская Н.А.

*Международный гуманитарный университет, ул. Фонтанская дорога, 33, г. Одесса, Украина
n.orlovska@yandex.ua*

В статье предлагается рассмотрение преступности в контексте синергетического подхода. На основании кримнологической интерпретации общих постулатов синергетики формируется понимание преступности с учетом специфики синергетичности общеуголовной и экономической ее разновидностей. Обосновывается синергетичность уголовного законодательства, очерчиваются основные ориентиры предупредительной деятельности.

Ключевые слова: преступность, синергетический подход, социальная система, общеуголовная преступность, экономическая преступность.

THE CRIMINALITY AS A SYSTEM: SYNERGETIC APPROACH

Orlovska N.A.

*International humanitarian university, str. Fontanska Doroha, 33, Odessa, Ukraine
n.orlovska@yandex.ua*

The article is devoted to criminality consideration vision in the context of synergetic approach as open social systems analysis instruments.

The basic synergetic postulates (indispensable social system openness, different systems levels interrelations, norms obligatory presences and corresponding deviations, consideration the last ones as a pledge for system development in corresponding conditions, impossibility for internal order establishment, weak and effective influences) are being considered in criminological sphere. Their possibility for criminal law methodological prism analysis, criminality counteraction and basic strategy methodological formation is proved, because of it permits to understand the system functioning principles and accommodate the concrete ethno-cultural environment features.

The criminality on global level is being understood as an open social system mediating socio-psychological destructive phenomenon. Its appearance (statistical set of crimes in certain territory during certain time interval) is relative mass and historically variable. As a social system (part of society) criminality is functioning in accordance to rules inherent to all such systems.

It has to be evaluated depending on the degree of integration into concrete kinds of activity and social institutes. In particular, quantity and quality of criminal activity can be disrupting for society as social system, but also – to be under social rational control without excessive forces. Criminality is linked with all human and social life aspects feeding through different kinds of deviant behavior (open system). The reverse side of criminality is victimity – vulnerability concerning crimes. It means systematic socio-psychological manifestations composing specific kind of deviance without which criminality can not exist on system level.

Herewith criminality basic kinds demonstrate different synergetic levels stipulated by their internal essence.

Synergetic essential nature of criminal law is substantiated through the prism of its system environment, corresponding sources features, external influence on criminal law.

The conclusion concerning basic milestones for criminality counteraction strategy (taking into consideration synergetic peculiarities of economical and common criminality) is presented.

Key words: criminality, synergetic approach, social system, economical criminality, common criminality.

Злочинність – одне з найбільш складних понять у гуманітарному знанні. Хоча злочинні прояви вивчає, окрім кримінології, низка наук, проте злочинність набула статусу глобальної загрози для існування людини й суспільства, тому до сьогодні немає єдності в розумінні цього явища.

Примітно, що до цих питань звертаються, окрім здобувачів наукових ступенів, таких як О.О. Магуза (2012 р.), І.П. Рущенко (2001 р.), Т.В. Шипунова (2005 р.) та інші, також знані фахівці: О.М. Бандурка, Я.І. Гілінський, В.В. Голіна, Л.В. Кондратюк, О.М. Литвинов, В.М. Попович та інші. Вони обґрунтовано вважають, що переосмислення базових категорій і понять ніколи не буває зайвим.

У вітчизняній літературі щодо розуміння злочинності наведено різноманіття позицій, переважно в межах соціологічного підходу, у тому числі з біосоціальними та соціопсихологічними «вкрапленнями» (фундаментальний, релятивно-конвенціональний (девіантологічний), природно-неконвенціональний, соціально-натуралістичний, особистісний, інституційний та інші підходи). Зрозуміло, що без певного редукаціонізму навіть наведення переліку цих позицій є вельми складним. При цьому всі вони наголошують на системності злочинності переважно як на якості, що опосередковує щільні зв'язки злочинності з іншими видами девіацій, та її активній ролі в житті суспільства. Відповідно, можна виокремити такі методологічні орієнтири розуміння системності злочинності:

- дискурс про злочинність передбачає її аналіз на загальному, груповому та одиничному рівнях, які є відносно якісно самостійними;
- злочинність на загальному рівні не зводиться до суми одиничних проявів;
- окрім злочинності є багато інших різновидів поведінки, що відхиляється (антисоціальної та асоціальної), усі вони щільно пов'язані між собою.

Однак таке бачення системного характеру злочинності не є цілком відповідним вихідним позиціям системного аналізу, оскільки якщо щось має системний характер, то, вочевидь, слід досліджувати це як систему (у нашому випадку – соціальну систему), що існує й розвивається за певними правилами. При цьому розуміння злочинності як системи закономірно зумовлює проведення аналізу в категоріях системи й кримінального законодавства та загалом запобігання злочинності (соціального контролю в більш широкому контексті), принаймні стратегічних орієнтирів запобіжної діяльності.

Застосування синергетичного підходу до розуміння злочинності (її системності), організації кримінального законодавства й запобігання злочинним проявам вважаємо доцільним також з огляду на те, що усталені запобіжні практики, які багато в чому виходять зі спрощеного та схематичного бачення злочинності, не дають бажаного результату, часто навіть деструктивно впливають на суспільство.

Таким чином, метою статті є формування авторської позиції щодо основних аспектів синергетичного аналізу злочинності, кримінального законодавства та окреслення на підставі цього основних стратегічних орієнтирів запобігання злочинності.

Синергетичний аналіз злочинності вимагає розуміння останньої не просто як системи, а як соціальної системи другого рівня щодо суспільства. Із цього постають три обов'язкові аспекти:

- 1) злочинність є системою, тому вона підпадає під загальні закони самоорганізації систем, відповідно до яких формується структура системи та забезпечується стабільність цієї структури, визначаються правила функціонування системи для досягнення цілісності й забезпечення розвитку;

- 2) злочинність є відкритою системою, тобто вона і впливає на систему, до якої належить як елемент (суспільство), і зазнає зовнішніх впливів;
- 3) злочинність завжди належить до певного соціокультурного простору.

Це зумовлює формулювання основного питання в контексті синергетичного аналізу злочинності: злочинність є соціальною нормою або відхиленням від неї?

Найбільш загальним розумінням норми можна вважати її сприйняття як міри належного, межі якісної визначеності, порушення якої стає джерелом девіантності. Інакше кажучи, під час процесу самоорганізації системи (а без цього жодна соціальна система існувати не може) формуються певні моделі поведінки, що в період структурної стабільності системи стають зразками, з якими порівнюються інші прояви всередині системного утворення.

Коли йдеться про соціальну норму, у її поняття входять не лише матеріальна характеристика певного виду поведінки, а й його соціокультурна оцінка в категоріях бажаності/небажаності, корисності/шкідливості (загрози шкідливості) для найважливіших соціальних цінностей. Звернемо увагу на те, що таке бачення норми в контексті синергетичного аналізу злочинності знімає побоювання щодо індиферентного ставлення до етичної складової, яке супроводжує інтеракціоністський напрям у кримінології [1, с. 7].

Інакше кажучи, соціально нормальним є те, що обов'язково, закономірно існує за цього устрою суспільства (у конкретному соціокультурному просторі). Однак не будь-яка модель поведінки є бажаною для суспільного устрою.

Циклічність розвитку соціальних систем свідчить про те, що, крім стійких елементів, у їх життєдіяльності істотну роль відіграють відхилення як спосіб мінливості, що забезпечує «рухливу рівновагу», «порядок через флуктуації». При цьому відхилення з погляду збереження систем є полярними: з одного боку, «корисними», що сприяють розвитку, підвищенню рівня організованості (позитивні відхилення), а з іншого – «шкідливими», що дезорганізують або навіть руйнують систему (негативні відхилення). Однак «корисність» і «шкідливість» не іманентно властиві певним процесам, видам діяльності, а носять відносний характер. Тому й патологія є формою адаптації [2, с. 13, 15]. Наявність і постійне збереження в суспільстві злочинності не можливі без визнання того, що злочинність виконує певну соціальну функцію, слугує формою або регулятивною, або адаптаційною (приспосувальною) реакції на суспільні процеси, явища, інститути [3, с. 14].

Ідея цілісності середовища як важливої умови самоорганізації соціальної системи пов'язана з можливістю розвитку. В іншому випадку настає стагнація, а потім розкладання системи. У межах такого бачення особливого звучання набуває теорія дифузії інновацій, автором якої є Е.М. Роджерс. Відповідно до цієї теорії поширення нових ідей, у тому числі кримінальних, стає можливим лише за допомогою окремих верств населення, більше схильних до нової ідеології. Критичною масою поширення інновації стає 5% популяції, проте з метою їх переконання варто охопити ідеєю 50% популяції. За перевищення 20% інновація живе вже своїм життям, тобто стає однією із суспільно визнаних норм [4, с. 15].

Таким чином, щоб система оптимально функціонувала, необхідним є певне співвідношення частин цієї системи всередині цілого. Отже, у суспільстві (як соціальній системі) завжди мають бути особи, які порушують кримінально-правові заборони, та особи, які втримуються від кримінально караних порушень. Однак як тільки кількість правопорушників у системі перевищить певну (соціокультурно обумовлену) міру, це означатиме, що чинні нормативні приписи не відповідають реальним об'єктивним соціальним нормам, тому незабаром для збереження цілісності системи ці приписи має бути змінено, щоб під їх дію знову підпадала лише незначна частина членів суспільства. Пропорційність частин у системі повинна відновитися.

Отже, з позиції синергетичного аналізу злочинність (як різновид девіантної поведінки) є невід'ємним елементом суспільства як системи, природною, об'єктивно існуючою структурою, що надає суспільству можливість інноваційного розвитку.

Інституційне новаторство обов'язково включає конкуренцію старих формальних (законних) і нових неформальних (незаконних) соціальних практик. Це є особливо важливим у періоди, коли суспільство переходить від однієї соціально-економічної системи до іншої. У такі часи формальні інститути виявляють високу інерційність, змінюються надто повільно. Прикладом цього є тіньова економіка, яка як система неформальних інститутів стає механізмом інституціональних інновацій [5, с. 8, 20]. П.О. Сорокін ще на початку XX століття відзначив: «Більшість злочинів – це просто конфлікти різнорідних шаблонів поведінки, а не зіткнення «абсолютної несправедливості» з «абсолютною правдою» [6, с. 61].

Однак відхилення від середнього зразка поведінки лише до певного рівня входять у межі того, що можна вважати нормою. За досягнення певної межі (міри) ступінь відхилення буде настільки високим, що подібні акти мають бути віднесеними до аномалій [7, с. 54].

Відповідно до цього доцільно порушити питання про межу відхилень, адже за перевищення цієї межі девіація призводить до руйнування системної цілісності. Вважаємо, що відповідь знаходимо в контексті аналізу особливостей і закономірностей проявів різних форм соціальних відхилень, які притаманні конкретному соціокультурного простору, їхньої структури, рівня, динаміки, просторово-часової поширеності з метою оптимізації співвідношень аксіологічних форм поведінки, що відхиляється [2, с. 16].

Щодо злочинності пропонується розглядати синергетичні особливості основних її видів: загальнокримінальної та економічної.

До категорії «загальнокримінальна злочинність» можуть належати різноманітні види кримінальної активності, які за відсутності спеціального суб'єкта посягають на різні об'єкти, припускають різну мотивацію та цілеспрямування. Проте в цілому вони піддаються характеристиці з огляду на стійкі соціокультурні стереотипи, символічне нормативне ядро (насамперед злочини проти життя та здоров'я особи, проти волі, честі й гідності, проти статевої свободи та недоторканості особи, проти власності).

У свою чергу під економічною злочинністю можна розуміти сукупність видів кримінальної девіантності, включених у виробництво й розподіл (рідше – споживання) доданої вартості (фактична або фіктивна господарська діяльність), у результаті чого правопорушники – спеціальні суб'єкти (економічні й правові суб'єкти правових комунікацій із приводу вироблення, обміну та розподілу економічних благ, функціонування господарства й інфраструктурного забезпечення економічного розвитку [8, с. 7]) – оперують як реальним, так і потенційним ресурсом із метою отримання економічної вигоди.

Загальнокримінальна злочинність безпосередньо віктимізує населення в результаті контакту громадян із криміналітетом. Важливим фактором виступає надзвичайна поширеність загальнокримінальних злочинів (насамперед діянь корисливого характеру). Отже, перевищенням меж відхилень, що руйнують систему, можна визнати ті загальнокримінальні конфлікти, які не можуть бути врегульованими шляхом моделей правосуддя, альтернативних традиційній (наприклад, відновного правосуддя, юстиції причетних тощо). Серед таких злочинів можна виділити посягання, що відверто засуджуються навіть носіями кримінальної субкультури (зокрема, насильницькі дії щодо малолітніх).

Однак не загальнокримінальна, а економічна злочинність є втіленням глобальності та системності злочинності на загальному рівні. При цьому однозначне сприйняття девіації в економічній сфері – це досить складне завдання, адже навіть якщо економічні суб'єкти не діють відповідно до законів, то, безумовно, враховують їх існування. Тим більше, що ніхто не приймає для себе раз і назавжди рішення бути тіньовим або легальним.

Між економічними агентами й державою існують свого роду «приводні реміні» – асоціації, об'єднання економічних агентів, причому як легітимного характеру, так і такі, що сполучають легітимні й нелегітимні риси. Ці об'єднання також можуть розглядатися як відкриті соціальні системи (системи, що самоорганізуються). Це означає, що конкретні економічні агенти змушені так чи інакше пристосовуватися до умов членства у своєму об'єднанні. Отже, низка девіантних проявів, які допускають конкретні економічні суб'єкти, може бути погашеною шляхом застосування заходів впливу всередині такого об'єднання.

Тому можна припустити, що виходом за припустимі межі відхилень, тобто свідченням того, що економічні девіації кількісно та якісно загрожують існуванню суспільства як системи, доцільно вважати ті порушення економічних агентів, які не можуть бути повністю погашеними всередині їх об'єднань. Однак, щоб такі внутрішні способи регулювання поведінки економічних суб'єктів виникали та були ефективними, мають існувати зовнішні стимули, пов'язані з достовірною загрозою державного втручання за відсутності готовності або можливості вирішити наявну проблему. Інакше кажучи, можливість застосування державної репресії є стимулом для реалізації внутрішнього санкціонування всередині об'єднань економічних агентів.

Повністю нелегітимні практики (кримінальний бізнес), безсумнівно, варто розглядати як такі, що перевищують граничні параметри відхилень, і саме держава зобов'язана застосовувати щодо них певні запобіжні заходи. Однак і при цьому необхідно застосовувати досить зважений підхід, адже проблематика кримінального бізнесу, як відомо, багато в чому є наслідком так званого прогібіціоністського підходу (від англ. prohibition – заборона, табу) до регулювання ринку «шкідливих благ». Криміналізація «шкідливих благ» є економічним інститутом, заснованим на певному ціннісному устрої. Однак сьогодні, на думку низки авторів, прогібіціонізм як соціально-економічний механізм перестає бути необхідним, оскільки його негативні наслідки переважають над позитивними.

Таким чином, щодо злочинності як відкритої соціальної системи можна говорити про стабільність її структури. Зворотною стороною стабільності з погляду синергетики є випадок «параметр хаосу» – той різновид випадку, що виявляє себе в масових, аналогічних, однотипних явищах і процесах, коли кількісні або якісні характеристики кожного явища чи процесу не відомі, не передбачені, проте можуть бути обчислені або визначені на підставі теорії імовірності.

Щодо загальнокримінальної й економічної злочинності як структурних утворень зазначимо, що їх кількісні та якісні характеристики на кожний конкретний момент часу не можуть бути відомими, не суперечать синергетичному підходу до розуміння злочинності, адже процеси самоорганізації – це завжди результат взаємодії мікросистем, які проявляються на більш високому рівні [9, с. 39].

Видається, що загальнокримінальна злочинність є менш синергетичною, ніж злочинність економічна. Про це свідчить, зокрема, той факт, що загальнокримінальна злочинність практично не змінюється протягом десятиліть (з огляду на процес криміналізації). Більше того, загальнокримінальну корисливу злочинність можна оцінювати як своєрідну форму перерозподілу економічного ресурсу, що прямо залежить не лише від офіційних економічних відносин, а й від злочинності економічної спрямованості. Оскільки злочинність є системою, що самоорганізовується, варто визнати, що на сьогодні організована злочинність економічної спрямованості виступає як флуктуація, яка розвивається найшвидше та підкоряє собі інші процеси. З економічною організованою злочинністю пов'язані відтворення й самовідтворення злочинності як системи.

З огляду на викладене можна запропонувати підхід до розуміння злочинності на загальному рівні та, відповідно, її системності.

Злочинність – це відкрита соціальна система, що опосередковує соціопсихологічне, деструктивне явище, яке у своєму прояві – статистичній сукупності злочинів, що вчиняються на певній території в певний проміжок часу – є відносно масовим та історично мінливим.

Будучи соціальною системою (підсистемою соціуму), злочинність функціонує за законами, властивими всім подібним системам. Вона підлягає оцінці з огляду на ступінь інтегрованості в конкретні види діяльності та соціальні інститути. Зокрема, кількість і якість кримінальної активності можуть бути такими, що руйнують суспільство як систему, проте можуть бути й такими, що суспільство контролює злочинні прояви без надмірних зусиль.

Злочинність пов'язана зі всіма сторонами життя людини й суспільства, «живлячись» різними видами девіантної поведінки. Наприклад, «зворотним боком» злочинності є віктимність – уразливість до злочинів, тобто системні соціопсихологічні прояви, що складають особливий різновид девіантності, без якого злочинність на системному рівні не може існувати.

Із синергетичним підходом до розуміння злочинності щільно пов'язані питання відповідного погляду на кримінальне законодавство, який передбачає такі аспекти:

- 1) між злочинним і нормативним існує об'єктивний зв'язок. Стан і характер нормативного прямо пов'язані з кількісними та якісними характеристиками злочинного. Відповідно, синергетичність кримінального законодавства пов'язана із синергетичністю злочинності, точніше із синергетичними особливостями певних видів злочинності, заборони щодо яких містить чинний кримінальний закон;
- 2) проблематика зовнішнього системного середовища кримінального законодавства, до якого воно має пристосуватися, адаптуватися для вирішення соціальних завдань. Тому доводиться визнавати певну роль «інфраправа» як симбіозу офіційного й «сірого» права (у контексті взаємин між владними елітами та спецслужбами (сторона держави), транснаціональними корпораціями й кримінальними співтовариствами);
- 3) фактична багатоджерельність кримінального права, відповідно до чого на власне приписи кримінального закону впливають доктринальні положення, судові прецеденти (у тому числі Європейського Суду з прав людини), останнім часом – нормативно-правові договори (угоди про примирення);
- 4) кримінальне право – одна з останніх за технологією (черговістю) керування життям суспільства галузей права (що підкреслюється високою бланкетністю кримінально-правових заборон), а тому кримінально-правові приписи залежать від інших груп юридичних приписів (насамперед норм конституційного, цивільного, адміністративного права).

Викладене дає підстави вважати, що кримінальне законодавство може бути віднесене до синергетичних соціальних утворень, адже воно покликане відображати системні особливості злочинної активності; крім цього, у ньому знаходять своє відбиття як системні характеристики правової сфери, коли мова йде про взаємообумовленість галузевих контекстів, так і особливості зовнішнього середовища кримінального права.

Відповідно до цього, оскільки синергетика заперечує можливість привнесення в систему «параметра порядку» ззовні, отримати необхідний суспільству результат можна, якщо вивчити закономірності розвитку соціальної матерії, що має потребу у впливі з боку кримінального законодавства.

Зокрема, з огляду на динаміку розвитку форм економічної діяльності доцільно переглянути практику експансії кримінально-правового впливу у сфері економіки шляхом активізації системи саморегулювання бізнесу. У цьому плані примусові санкції норм Особливої частини Кримінального кодексу України можна розглядати як підкріплення заходів впливу, що здійснюється в межах професійних асоціацій, заохочувальні ж – як засоби стимулювання позитивної посткримінальної поведінки, яка пов'язана з виконанням вимог, обумовлених членством у корпоративній асоціації. При цьому виникає необхідність вибудовувати

взаємини між державою й корпоративними асоціаціями, у тому числі в плані розподілу сфер впливу між асоціаціями та державою (ідеться про певні домовленості щодо переліку порушень і ступеня їх небезпечності, залежно від чого вирішуватиметься питання щодо необхідності залучення можливостей системи кримінальної юстиції), а також узгодження тих засобів впливу, які можуть бути застосовані в певних випадках.

Щодо більш широкого контексту – розбудови сучасної стратегії запобігання злочинності – синергетичний підхід акцентує увагу на так званих малих, проте ефективних впливах. Так, за зовнішнього впливу на систему в ній завжди виникають побічні процеси, які прагнуть повернути останню в стан рівноваги (принцип А. Ле Шательє).

Щодо злочинності цей принцип може інтерпретуватися таким чином: прямолінійний вплив на неї з використанням політики постійного підвищення рівня жорсткості реакції приводить у підсумку до стабільності кримінальних девіацій, зростання рівня згуртованості кримінальних співтовариств, усунення засобами кримінальної репресії «найменш пристосованих» правопорушників. У межах чинної моделі запобігання злочинності з огляду на фактичну селективність репресії відбувається фактичне зміцнення кримінального світу, тобто зусилля з боку правозастосовних органів часто приводять до зворотних результатів.

Отже, викладене дозволяє дійти висновку, що синергетичний аналіз може використовуватися для розуміння злочинності на загальному рівні, основ формування тексту кримінального законодавства та загалом визначення стратегії запобігання злочинності, оскільки дозволяє усвідомити закономірності функціонування соціальних систем у певному соціокультурному просторі.

З огляду на це вважаємо перспективним продовження методологічних розвідок щодо закономірностей розвитку злочинності, кримінального законодавства та загалом системи запобігання злочинності на сучасному етапі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Магуза А.О. Проблемы криминологии и теории уголовного права в свете научных воззрений представителей российской эмиграции первой половины XX столетия : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / А.О. Магуза ; Академия права и управления ФСИН. – Рязань, 2012. – 22 с.
2. Гишинский Я.И. Девиантность, преступность, социальный контроль : избранные статьи / Я.И. Гишинский. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 322 с.
3. Яковлев А.М. Социология преступности (криминология) : основы общей теории : учеб. пособие / А.М. Яковлев. – М. : Содействие новый век, 2001. – 239 с.
4. Rogers E.M. Diffusion of innovation / E.M. Rogers. – New York : Free Press, 1995. – 145 p.
5. Латов Ю.В. Социальные функции теневой экономики в институциональном развитии постсоветской России : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. докт. социол. наук : спец. 22.00.03 «Экономическая социология и демография» / Ю.В. Латов ; ГОУ ВПО «Тюменский государственный университет». – Тюмень, 2008. – 52 с.
6. Сорокин П.А. Преступление и кара, подвиг и награда : социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали / П.А. Сорокин. – СПб. : РХГИ, 1999. – 448 с.
7. Яковлев А.М. Процесс криминализации и объективные социальные нормы / А.М. Яковлев, Д.А. Ли // Право и политика. – 2000. – № 8. – С. 52-58.
8. Шонія Л.В. Економічний вимір правового порядку : загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Л.В. Шонія ; МГУ. – О., 2014. – 18 с.

9. Венгеров А.Б. Синергетика, юридическая наука, право / А.Б. Венгеров // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 36-45.

REFERENCES

1. Mahuza A.O. “Problems of Criminology and Criminal Law Theory in the Light of Scientific Views of Representatives of the Russian Emigration of the First Half of the XX century” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.08 “Criminal Law and Criminology ; Penal Law” / A.O. Mahuza ; Academy of Law and Management of Federal Penitentiary Service. – Ryazan, 2012. – 22 p.
2. Gilinskiy Y.I. *Deviantnost', prestupnost', social'nyy control : izbrannyye stat'i* [Deviance, Crime, Social Control. Selected Articles] / Y.I. Gilinskiy. – Saint Petersburg : Izd-vo R. Aslanova «Yuridicheskiy center Press», 2004. – 322 p.
3. Yakovlev A.M. *Sociologiya prestupnosti (kriminologiya) : osnovy obshchey teorii* [Sociology of Crime (Criminology) : Principles of General Theory] : teaching aid / A.M. Yakovlev. – Moscow : Sodeystvie noviy vek, 2001. – 239 p.
4. Rogers E.M. Diffusion of innovation / E.M. Rogers. – N.Y. : Free Press, 1995. – 145 p.
5. Latov Y.V. “Social Functions of the Shadow Economy in the Institutional Development of Post-Soviet Russia” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : major 22.00.03 “Economic Sociology and Demography” / Y.V. Latov ; State Educational Institution of Higher Professional Training “Tyumen State University”. – Tyumen, 2008. – 52 p.
6. Sorokin P.A. *Prestuplenie i kara, podvig i nagrada : sociologicheskii etyud ob osnovnykh formakh obshchestvennogo povedeniya i morali* [Crime and Punishment, Heroic Deed and Reward : Sociological Study of the Basic Forms of Social Behaviour and Morality] / P.A. Sorokin. – Saint Petersburg : RKHGI, 1999. – 448 p.
7. Yakovlev A.M. “The Process of Criminalization and the Objective Social Norms” / A.M. Yakovlev, D.A. Li // *Pravo i politika*. – 2000. – № 8. – P. 52-58.
8. Shoniia L.V. “Economic Dimension of Legal Order : General Theoretical Research” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.01 “Theory and History of State and Law ; History of Political and Legal Studies” / L.V. Shoniia ; International Humanitarian University – Odessa, 2014. – 18 p.
9. Vengerov A.B. “Synergetics, Legal Science, Law” / A.B. Vengerov // *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. – 1986. – № 10. – P. 36-45.

УДК 343.431: 341.231.14

ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ АБО ІНШУ НЕЗАКОННУ УГОДУ ЩОДО ЛЮДИНИ

Горпинюк О.П., к.ю.н., доцент

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, м. Львів, Україна
olepisevych@gmail.com*

Досліджено проблеми кримінальної відповідальності за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини. Зосереджено увагу на визначенні понять «торгівля людьми», «інша незаконна угода, об'єктом якої є людина». Вирішено питання щодо недоцільності вказівки на вичерпний

перелік дій, способи та спеціальну мету в статті 149 Кримінального кодексу України. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального закону, який передбачає відповідальність за торгівлю людьми.

Ключові слова: торгівля людьми, інша незаконна угода щодо людини, обман, шантаж, використання уразливого стану особи, експлуатація.

ПРОБЛЕМЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ТОРГОВЛЮ ЛЮДЬМИ ИЛИ ДРУГОЕ НЕЗАКОННОЕ СОГЛАШЕНИЕ ОТНОСИТЕЛЬНО ЧЕЛОВЕКА

Горпинюк О.П.

*Львовский государственный университет внутренних дел, ул. Городецкая, 26, г. Львов, Украина
olepisevych@gmail.com*

Исследованы проблемы уголовной ответственности за торговлю людьми или другое незаконное соглашение относительно человека. Сосредоточено внимание на определении понятий «торговля людьми», «другое незаконное соглашение, объектом которого является человек». Решен вопрос относительно целесообразности указания на исчерпывающий перечень действий, способы и специальную цель в статье 149 Уголовного кодекса Украины. Обоснованы рекомендации по усовершенствованию действующего уголовного законодательства, которое предусматривает ответственность за торговлю людьми.

Ключевые слова: торговля людьми, другое незаконное соглашение относительно человека, обман, шантаж, использование уязвимого состояния лица, эксплуатация.

PROBLEMS OF THE CRIMINAL LIABILITY FOR TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS AND OTHER ILLEGAL TRANSFER DEALS IN RESPECT OF A HUMAN BEING

Horpyniuk O.P.

*Lviv state university of internal affairs, str. Horodotska, 26, Lviv, Ukraine
olepisevych@gmail.com*

The problems of criminal liability for trafficking in human beings and other illegal transfer deals in respect of a human being are examined. The author emphasizes the social danger of such encroachment and its considerable prevalence worldwide. The bulk of this crimes accounts for minors and juveniles – victims of this crime. Objective and subjective elements of crime under article 149 of the Criminal Code of Ukraine as well as the state of investigation of criminal liability for trafficking in human beings and other illegal transfer deals in respect of a human being in the legal literature are analyzed. The analysis revealed a number of controversial and problematic issues. Among them there are ambiguous interpretation of the concepts of “human trafficking”, “other illegal agreement concerning other person”, “recruitment”, “transfer”, “receipt” of man, unreasonableness of specification of the ways to commit a crime – deception, blackmail, fragile condition of the person in disposition of article 149 of the Criminal Code of Ukraine and the unreasonableness of specification of a comprehensive list of malpractices in the disposition of the article. The unsettled issues of the subjective side of the offense under article 149 of the Criminal Code of Ukraine include the problem of interpretation of special purpose – “exploitation” and validity of its determination as a sign of a considered component element of crime. An important issue is inconsistency of title and dispositions of article 149 of the Criminal Code of Ukraine and overload of the construction of appropriate elements of a crime. In particular, the title of the current article 149 of the Criminal Code “Trafficking in human beings and other illegal transfer deals in respect of a human being” does not cover all forms of abuse, such as: recruitment, transportation, receipt, harboring and more. The author expresses his own vision of these controversial issues, focusing mainly on the provisions of international instruments aimed at combating human trafficking: Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational organized Crime (adopted by the General Assembly resolution of November 15, 2000) and the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings of May 16, 2005. The author determined his own approaches to understanding some forms of the crime “Trafficking in human beings and other illegal transfer deals in respect of a human being”. Based on the interpretation of sectoral legislation, international legal acts and criminal legal literature the author outlines proposals to improve the construction and the title of the offense under article 149 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: trafficking in human beings, other illegal transfer deals in respect of a human being, deception, blackmail, use of the vulnerable condition of person, exploitation.

Злочин, передбачений статтею 149 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» (далі – торгівля людьми), – одне з найпоширеніших посягань не тільки в Україні, а й в усьому світі. Згідно з даними окремих

кримінологічних досліджень торгівля людьми за своїм масштабом та наслідками знаходиться на третьому місці після нелегальної торгівлі зброєю та наркотиками. Крім того, починаючи з 1991 р., кількість українців, які постраждали від торгівлі людьми, становить понад 110 тисяч осіб [1, с. 7]. Згідно зі статистичною звітністю Державної судової адміністрації України тільки за 2012 р. і 2013 р. за статтею 149 КК України було засуджено 107 та 65 осіб, відповідно [2]. Основна частка припадає на неповнолітніх та малолітніх потерпілих від цього злочину. Зважаючи на значну суспільну небезпечність та поширеність у всьому світі, торгівля людьми вважається злочином міжнародного характеру. Норми, спрямовані на боротьбу з відповідним посяганням, викладено в численних міжнародно-правових актах, зокрема в Протоколі про попередження й припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийняту Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р., та Конвенцією Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. Водночас вітчизняне кримінальне законодавство в цій сфері містить певні недоліки, що й ускладнює правозастосування.

У галузі кримінального права норму про відповідальність за торгівлю людьми (стаття 149 КК України) не обділено увагою. Зокрема, над проблемами кримінальної відповідальності за торгівлю людьми працювали Я.Г. Лизогуб, А.М. Орлеан, В.А. Козак, В.М. Підгородинський, Д.О. Негодченко, А.С. Політова тощо. З-поміж останніх наукових досліджень варто відзначити монографію А.М. Орлеана «Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації» [3], присвячену значною мірою проблемам відповідальності за торгівлю людьми, розмежуванню з іншими злочинами.

Найбільш дискусійними є питання визначення понять «торгівля людьми», «інша незаконна угода, об'єктом якої є людина» [4, с. 309; 5, с. 115-117]. Неоднозначно вирішують питання щодо доцільності використання в диспозиції статті 149 КК України способів вчинення злочину, зокрема обману, шантажу, використання уразливого стану потерпілого. Проблемним питанням залишається вказівка на мету «експлуатація». Одні вчені зазначають, що суб'єктивна сторона складу злочину про торгівлю людьми не повинна містити спеціальної мети, оскільки, по-перше, на практиці її досить важко встановити, а по-друге, не виключаються випадки здійснення цього злочину з іншою метою [6, с. 16]. Інші ж вважають, що мета «експлуатація» не є досить вдалою, і пропонують її замінити на мету незаконного використання людини [7, с. 7] або мету, пов'язану з отриманням вигоди майнового або немайнового характеру [8, с. 10] чи наживи та іншої вигоди [9, с. 19]. Ще інші вчені пропонують передбачити посилення на корисливий мотив злочину в диспозиції статті 149 КК України [10, с. 18]. До інших проблем слід віднести неузгодженість назви та диспозиції статті 149 КК України та в цілому надмірну переважаність конструкції відповідного складу злочину [11; 12, с. 17].

Метою статті є висловлення власної позиції щодо названих дискусійних питань, а також окреслення пропозицій щодо вдосконалення конструкції складу злочину, передбаченого статтею 149 КК України.

Насамперед варто погодитися з більшістю правників стосовно того, що формулювання злочинних форм посягання, передбаченого статтею 149 КК України, має низку недоліків. Так, відповідна стаття містить сім форм: 1) торгівля людьми; 2) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина; 3) вербування, 4) переміщення; 5) переховування, 6) передача; 7) одержання.

У юридичній літературі немає єдності думок щодо визначення поняття «торгівля людьми» [13, с. 14-22; 14, с. 309]. Однак, узагальнюючи погляди різних учених, доходимо висновку, що більшість правників єдині в тому, що торгівля людьми – це передача людини однією особою, яка виступає як продавець, і отримання її іншою (покупцем) за грошову винагороду (інакше кажучи, купівля-продаж).

«Здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина» тлумачать здебільшого як передачу іншій особі людини як подарунка, повернення боргу, оренду, для виконання певних робіт тощо. Відповідна форма відповідає переважно міжнародно-правовому визначенню поняття «торгівля людьми», до якого, крім іншого, відносять найм, передачу, одержання людини шляхом надання чи отримання плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою [15]. Водночас існують й інші тлумачення поняття «незаконна угода...», які виникають через недосконале визначення незаконних дій у статті 149 КК України. Зокрема, не можна цілком вважати обґрунтованим формулювання в зазначеній статті інших форм посягання («а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання...») окремо від «здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина». Підтверджує цю позицію міжнародно-правове тлумачення поняття «торгівля людьми». Відповідно до статті 4 Конвенції Ради Європи «Про заходи щодо протидії торгівлі людьми» від 16 травня 2005 р. [16] «торгівля людьми», власне, передбачає укладення незаконних угод щодо людини в різних формах.

Натомість чинна редакція статті тлумачить кожну дію по-різному, що й ускладнює розуміння її змісту. Так, окремі правники слушно зауважують, що з огляду на те, що угода купівлі-продажу потерпілого передбачена першою формою об'єктивної сторони злочину, а інші угоди з приводу передачі та одержання людини, згідно зі статтею 149 КК України – шостою й сьомою формами, то під здійсненням іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, пропонується розуміти дії, які не мають на меті передачу людини; щоправда, людина тут є об'єктом використання (зокрема, використання жінки як сурогатної матері, залучення потерпілого до виконання примусової чи рабської праці) [5, с. 115].

Варто зазначити також про недоцільність використання способів вчинення цього злочину (з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи). Так, у пункті 3 примітки до цієї статті зазначено: відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності. Виникає цілком слушне запитання щодо того, чим викликано такий диференційований підхід щодо повнолітніх та неповнолітніх потерпілих. З іншого боку, зазначені способи, навпаки, обтяжують кримінальну відповідальність, якщо вони вчинені щодо малолітніх, неповнолітніх, однак законодавець не передбачив таких ознак у кваліфікованих складах. Тому вважаємо цілком слушною думку А.С. Політової [14, с. 310] про те, що такий спосіб вчинення злочину тільки перевантажує об'єктивну сторону злочину. А тому це формулювання доцільно виключити з диспозиції цієї норми, що у свою чергу спростить правозастосування. Додатковим аргументом на користь такого підходу може слугувати й те, що в міжнародно-правових актах визначення поняття «торгівля людьми» містить й інші способи, зокрема, крім обману, ще й шахрайство, яке не передбачено в чинній статті 149 КК України.

Проблема вказівки на мету «експлуатація» насамперед пов'язана з тим, що на сьогодні в поняття «експлуатація» вкладено різний зміст залежно від загальнотеоретичних джерел, кримінально-правової літератури, міжнародно-правового розуміння тощо. З іншого боку, достатня кількість правників наполягають на тому, що торгівля людьми вчиняється саме для наживи, особистого збагачення, а експлуатація – це кінцева мета, реалізація якої знаходиться за межами складу злочину, передбаченого статтею 149 КК України. Крім того, згідно із чинною редакцією статті мета «експлуатація» не стосується таких форм посягання, як «торгівля людьми», «інша незаконна угода, об'єктом якої є людина».

На нашу думку, мета «експлуатація» цілком обґрунтовано визначена як ознака суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 149 КК України. Підтвердженням цього слугує зарубіжний досвід. Більшість кримінальних кодексів зарубіжних держав

передбачають спільною ознакою норм про торгівлю людьми вказівку на мету цього діяння – експлуатацію людини. Вказівка на відповідну мету наводиться у визначенні поняття «торгівля людьми» як у міжнародних документах [15; 16], так і у вітчизняному галузевому законодавстві [17]. Хоча й зміст останньої дещо різниться у відповідних нормативних документах. У цілому торгівля людьми з метою експлуатації підкреслює специфіку відповідного посягання, незважаючи на те, що реалізація відповідної мети знаходиться поза межами складу злочину, передбаченого статтею 149 КК України. Водночас у чинній редакції статті вказівка на мету не загромождає диспозицію статті 149 КК України, оскільки визначення експлуатації міститься в примітці до відповідної статті.

У юридичній літературі [11] цілком слушно помічено, що назва статті «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» є дещо вужчою, ніж її зміст, та не охоплює частину ознак об'єктивної сторони (зокрема, дії – вербування, переміщення, одержання, переховування тощо). Проблему становить також формулювання в диспозиції цієї статті «угода, об'єктом якої є людина». Таке ж формулювання закріплено в Законі України «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 р. Однак, виходячи із цивільного законодавства, існує предмет угоди, а не об'єкт (статті 638, 656, 718 Цивільного кодексу України). Виходячи з того, що людина в кримінальному праві не може визнаватися предметом, за винятком позицій окремих учених, відповідний некоректний вираз може спричинити юридичну плутанину між поняттями «предмет угоди», «об'єкт злочину», «предмет злочину», «потерпілий». Тому вважаємо найбільш слушним викласти в диспозиції формулювання, яке б відповідало назві статті «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини».

Таким чином, на основі аналізу законодавства, міжнародно-правових актів та юридичної літератури для уникнення труднощів у тлумаченні злочину про торгівлю людьми вважаємо доцільним викласти частину першу статті 149 КК України у такому вигляді: *«Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди щодо людини, тобто вербування, переміщення, переховування, передача, отримання та вчинення інших дій із метою експлуатації людини»*. У такий спосіб можна буде уникнути дискусій щодо тлумачення об'єктивної сторони злочину. Таке формулювання об'єктивної сторони злочину буде узгоджуватися з назвою статті *«Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»*. Вважаємо, що, як і у випадку з недоцільністю перераховувати способи вчинення злочину, непотрібно вказувати на вичерпний перелік дій, які можуть утворювати відповідний злочин. Водночас вказівка на мету «експлуатація», яка згідно з новою редакцією статті стосуватиметься всіх форм посягання й підкреслюватиме специфіку саме цього злочину, повністю відповідатиме визначенню торгівлі людьми в міжнародно-правових документах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Протидія торгівлі людьми : посібник [для дільничних інспекторів міліції]. – К. : ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2012. – 40 с.
2. Офіційний веб-портал «Судова влада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua>.
3. Орлеан А.М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації : монографія / А.М. Орлеан. – Кам'янець-Подільський : О.А. Буйницький, 2014. – 454 с.
4. Політова А.С. Практика притягнення до кримінальної відповідальності за статтею 149 КК України та шляхи підвищення її ефективності / А.С. Політова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2 – С. 306-314.
5. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – 2-ге вид. – К. : ВД «Дакор», 2013. – 786 с.

6. Підгородинський В.М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / В.М. Підгородинський ; Одеська національна юридична академія. – О., 2005. – 19 с.
7. Орлеан А.М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / А.М. Орлеан ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 20 с.
8. Політова А.С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / А.С. Політова ; Інститут держави і права імені В.М. Корецького. – К., 2007. – 20 с.
9. Лизогуб Я.Г. кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини : порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Я.Г. Лизогуб ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003 – 20 с.
10. Негодченко Д.О. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми в Україні та інших країнах : порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Д.О. Негодченко ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2011. – 22 с.
11. Орлеан А.М. Нова редакція статті, що передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми : аналіз складу злочину [Електронний ресурс] / А.М. Орлеан // Юридичний журнал. – 2006. – № 4. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2211>.
12. Борисов В.І. Коментар до ст.149 кримінального кодексу України / В.І. Борисов, В.А. Козак // Кримінальне право України. – 2006. – № 2. – С. 17-23.
13. Горбунова О.Г. Міжнародні документи та законодавство зарубіжних країн стосовно проституції, торгівлі жінками та змушування їх до роботи у секс-бізнесі / О.Г. Горбунова // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – Спец. вип. – С. 14-22.
14. Політова А.С. Практика притягнення до кримінальної відповідальності за статтею 149 КК України та шляхи підвищення її ефективності / А.С. Політова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2 – С. 306-314.
15. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
16. Про заходи щодо протидії торгівлі людьми : Конвенція Ради Європи від 16 травня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
17. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 вересня 2011 р. № 3739-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

REFERENCES

1. *Protidiya torgivli lyud'mi* [Combating Human Trafficking] : manual for district militia officers. – Kyiv : Vidavnictvo LTD «Kompaniya VAITE», 2012. – 40 p.
2. Official Web Portal “Judiciary of Ukraine” [Electronic resource]. – Access mode : <http://court.gov.ua/>

3. *Kriminal'no-pravove zabezpechennya v Ukraine okhoroni lyudini vid ekspluatatsii* [Orlean A.M. Criminal Law Framework of Protection against Exploitation in Ukraine] : monograph / A.M. Orlean. – Kam'yanec'-Podil'skiy : O.A. Buynickiy, 2014. – 454 p.
4. Politova A.S. “Practice of Bringing to Criminal Responsibility under Article 149 of the Criminal Code of Ukraine and Ways to Improve Its Efficiency” / A.S. Politova // *Naukoviy visnik of Lviv state university of internal affairs*. – 2013. – № 2 – P. 306-314.
5. *Kriminal'ne pravo (Osobliva chastina)* [Criminal Law (Special Part)] : textbook / ed. O.O. Dudorov, Y.O. Pysmenskyi. – 2nd edition. – Kyiv : VD «Dakor», 2013. – 786 p.
6. Pidhorodynskiy V.M. “Responsibility for Human Trafficking according to Criminal Law of Ukraine” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences, major 12.00.08 “Criminal Law and Criminology ; Penal Law” / V.M. Pidhorodynskiy ; Odessa National Law Academy. – Odessa, 2005. – 19 p.
7. Orlean A.M. “Social Conditioning of Criminalization and Criminal Legal Characterization of Human Trafficking” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences, major 12.00.08 “Criminal Law and Criminology ; Penal Law” / A.M. Orlean. – Kharkiv, 2003. – 20 p.
8. Politova A.S. “Criminal and Legal Characterization of Crimes Against Individual Liberty under the Legislation of Ukraine” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences, major 12.00.08 “Criminal Law and Criminology ; Penal Law” / A.S. Politova – Kyiv, 2007. – 20 p.
9. Lyzopub Y.H. “Criminal Responsibility For Human Trafficking or Other Illegal Agreement on Transfer of Human Beings : Comparative Legal Research” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences, major 12.00.08 “Criminal Law and Criminology ; Penal Law” / Y.H. Lyzohub ; Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Kyiv, 2003. – 20 p.
10. Nehodchenko D.O. “Criminal Liability for Human Trafficking in Ukraine and Other Countries : Comparative Legal Analysis” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences, major 12.00.08 “Criminal Law and Criminology ; Penal Law” / D.O. Nehodchenko ; National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2011. – 22 p.
11. Orlean A.M. “New Edition of the Article, Providing Criminal Liability for Human Trafficking : an Analysis of the Crime” [Electronic resource] / A.M. Orlean // *Yuridichniy zhurnal*. – 2006. – № 4. – Access mode : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2211>.
12. Borysov V.I., Kozak V.A. “Commentary on Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine” / V.I. Borysov, V.A. Kozak // *Kriminal'ne pravo Ukraine*. – 2006. – № 2. – P. 17-23.
13. Horbunov O.H. “International Documents and Laws of Foreign Countries Regarding Prostitution, Trafficking in Women and Forcing them to Work in Sex Business” / O.H. Horbunov // *Visnik of University of internal affairs*. – 1999. – Spec. iss. – P. 14–22.
14. Politova A.S. “Practice of Bringing to Criminal Responsibility under Article 149 of the Criminal Code of Ukraine and Ways to Improve its Efficiency” / A.S. Politova // *Naukoviy visnik of Lviv state university of internal affairs*. – 2013. – № 2 – P. 306-314.
15. “Protocol on Prevention and Termination of Trafficking in Human Beings, Especially Women and Children, and Punishment for Those Acts Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, adopted by General Assembly Resolution 55/25 of 15/11/2000” [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
16. “On Action against Trafficking in Human Beings” : Council of Europe Convention of 16.05.2005 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
17. “On Counteracting Human Trafficking” : Law of Ukraine of 20.09.2011 № 3739-VI [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ КОРИСЛИВІ ПОСЯГАННЯ НА МАЙНО ГРОМАДЯН ІЗ ПРОНИКНЕННЯМ У ЖИТЛО

Ліховіцький Я.О., к.ю.н., доцент

*Ужгородський національний університет,
пл. Народна, 3, м. Ужгород, Закарпатська обл., Україна*

У статті надано розгорнуту кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє крадіжки з проникненням у житло, на основі загальнотеоретичних знань про особу злочинця та емпіричного матеріалу. Дослідження проведено з позиції соціально-демографічного, кримінально-правового, соціально-рольового й морально-психологічного виміру, що є методологічним підґрунтям для розуміння багатьох проблем, пов'язаних із пізнанням природи корисливих посягань на майно громадян із проникненням у житло як соціального феномена та розробленням ефективних заходів його запобігання.

Ключові слова: особа злочинця, житло, крадіжка, кримінологічна характеристика, ознаки.

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА, СОВЕРШАЮЩЕГО КОРЫСТНЫЕ ПОСЯГАТЕЛЬСТВА НА ИМУЩЕСТВО ГРАЖДАН С ПРОНИКНОВЕНИЕМ В ЖИЛЬЕ

Лиховицкий Я.О.

Ужгородский национальный университет, пл. Народная, 3, г. Ужгород, Закарпатская обл., Украина

В статье предоставлена развернутая криминологическая характеристика лица, совершающего кражи с проникновением в жилье, на основе общетеоретических знаний о личности преступника и эмпирического материала. Исследование проведено с позиции социально-демографического, уголовно-правового, социально-ролевого и морально-психологического измерения, которое является методологическим основанием для понимания многих проблем, связанных с познанием природы корыстных посягательств на имущество граждан с проникновением в жилье как социального феномена и разработкой эффективных мероприятий по его предупреждению.

Ключевые слова: личность преступника, жилье, кража, криминологическая характеристика, признаки.

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE OFFENDER WHO COMMITS BURGLARY

Likhovitsky Y.O.

Uzhhorod national university, area Folk, 3, Uzhgorod, Zakarpatska area, Ukraine

The article provides a detailed criminological description of a person who commits burglary on the basis of general knowledge about the identity of the perpetrator and empirical data. The study was conducted from socio-demographic, criminal law, social role, moral and psychological measurement positions. This is a methodological foundation for understanding many problems related to perception of the knowledge of burglary nature as a social phenomenon and elaboration of effective measures to prevent it.

The article investigates the criminological significant signs of a person who commits burglary. The study is based on the general theoretical knowledge of the offender and empirical material, including statistical data of the Department of Information Technology of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the State Judicial Administration of Ukraine, as well as materials of criminal cases, proceedings of which were instituted according to the features of p.3 Chapter 185 of the Criminal Code of Ukraine that were viewed in courts of Transcarpathia, Rivne and Hmelnytsk region. The author establishes typical socio-demographic characteristics, properties, moral and psychological characteristics, social status and social relations, criminal law nature of people of this category.

In addition, there have been pointed out individual differences in the characteristics of individuals who commit certain categories of these crimes, including burglary, theft from houses and garden houses, stealing from hotels, hostels, holiday homes, resorts, camping; juveniles who commit such crimes.

The study of these sources made it possible to draw conclusions about the characteristics of such persons: almost always these are male individuals (92,5%) aged 18 to 39 years (67,5%), who are often those that do not work and do not study (75,1%). A characteristic feature of persons who commit crimes of this category are high crime group (30,5%), committing of crime in state of intoxication (29,4%), quite a significant proportion of school-aged children (11,5%). The article considered category of persons in their

moral and psychological characteristics that are socially disintegrated personalities. They are characterized by high recurrence, defects of legal and moral consciousness, low level of education (complete secondary or basic secondary education – 65,2%).

Basing on the study of material litigation, a part of which was the poly-episode case, we can assume that a significant share of this category of people (especially residential thieves) can be attributed to professional criminals.

Key words: punishment, offender, home, theft, criminological characteristics, features.

У статті здійснено дослідження кримінологічно значущих ознак особи, яка вчиняє крадіжки з проникненням у житло. Ґрунтуючись на загальнотеоретичних знаннях про особу злочинця й емпіричному матеріалі, зокрема статистичних відомостях Департаменту інформаційних технологій Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України та Державної судової адміністрації України, а також матеріалах кримінальних справ, порушених за ознаками ч.3 ст.185 Кримінального кодексу (далі – КК) України, що були розглянуті судами Закарпатської, Рівненської та Хмельницької областей, автором визначено типові соціально-демографічні ознаки, моральні властивості та психологічні особливості, соціальний статус і соціальні зв'язки, кримінально-правові ознаки осіб цієї категорії.

Крім того, визначено певні відмінності в характеристиках осіб, які вчиняють окремі категорії цих злочинів, зокрема квартирні крадіжки, крадіжки з дач і садових будинків, крадіжки з готелів, гуртожитків, будинків відпочинку, санаторіїв, кемпінгів, а також неповнолітніх, які вчиняють такі злочини.

Вивчення зазначених джерел надало можливість зробити висновки щодо характерних рис таких осіб: майже завжди це особи чоловічої статі (92,5%) віком від 18 до 39 років (67,5%), які найчастіше є такими, що не працюють і не навчаються (75,1%). Характерною особливістю осіб, які вчиняють злочини цієї категорії, є високий рівень групової злочинності (30,5%), вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння (29,4%), доволі значна частка учнівської молоді (11,5%). Розглянута категорія осіб за своїми морально-психологічним ознаками є соціально дезінтегрованими особистостями. Їм притаманні високий рівень рецидиву, дефекти правової та моральної свідомості, невисокий рівень освіти (повна загальна середня або базова загальна середня освіта – 65,2%).

Ґрунтуючись на матеріалах вивчення судової практики, певна частина якої являла собою багатоепізодні справи, можна вважати, що багато осіб цієї категорії (особливо це стосується квартирних злодіїв) можна віднести до професійних злочинців.

У нових соціально-економічних і політичних умовах, які склалися в Україні, посилюється негативний вплив корисливих злочинів на функціонування й розвиток суспільних інститутів. Сучасні реалії засвідчують неготовність правоохоронних органів ефективно протидіяти цьому виду злочинності, що набув не лише значного поширення (доля корисливих злочинів складає близько половини в структурі злочинності), а й нової якості.

Розглядаючи корисливі злочини як окрему групу кримінологічної класифікації, необхідно враховувати специфіку умов і ситуацій вчинення злочинів, а також специфіку осіб, які їх вчиняють. Це у свою чергу зумовлює необхідність більш деталізованої класифікації з виділенням підгруп корисливих злочинів відповідно до завдань запобіжної діяльності.

Одним із таких видів є крадіжки, поєднані з проникненням у помешкання громадян. Злочини цієї категорії посягають як на право власності, так і на право на недоторканність житла чи іншого володіння. У чинному законодавстві України право особи на недоторканність житла чи іншого володіння закріплене в ст.30 Конституції України, яка проголошує: «Кожному громадянину гарантується недоторканність житла. Ніхто не має права увійти в житло проти волі осіб, які проживають у ньому».

Подібні злочини, що характеризуються значною поширеністю, містять особливу актуальність для населення, оскільки приносять власникам постійну клопотаність і гостре занепокоєння за своє майно. В умовах економічної нестабільності й соціальної

незахищеності потерпілим вкрай складно відновити втрачену в результаті подібних злочинних посягань власність [1, с. 240].

Протидія таким злочинам не можлива без з'ясування специфіки особи, яка вчиняє злочини цієї категорії, адже система особистісних характеристик злочинців має важливе значення для аналізу причин злочинної поведінки, а тому й для запобігання корисливим посяганням на майно громадян із проникненням у житло.

Вивченню особи злочинця присвячено праці таких науковців, як В.Г. Андросюк, Ю.М. Антонян, В.О. Бачинін, І.М. Даньшин, О.О. Дудоров, А.Ф. Зелінський, І.І. Карпець, В.М. Кудрявцев, В.О. Навроцький, В.В. Сташис, М.І. Хавронюк. У межах власних кримінологічних досліджень окремих видів крадіжок із проникненням у житло особі злочинця приділяли увагу Д.А. Бражников, В.О. Казюлін, С.В. Каширський, А.М. Назаренко, О.П. Савелов та інші вчені. Проте, беручи до уваги важливість і складність досліджуваної проблеми, вивчення особи, яка вчиняє злочини цієї категорії, залишається актуальним завданням кримінологічної науки.

Тому метою статті є дослідження на основі загальнотеоретичних знань про особу злочинця й емпіричного матеріалу кримінологічно значущих рис особи, яка вчиняє крадіжки з проникненням у житло.

Здійснюючи кримінологічний аналіз особи, яка вчиняє крадіжки з проникненням у житло, ми маємо враховувати, що вивчення особи злочинця передбачає аналіз відповідної системи показників або структури особи злочинця. У кримінології існує велика кількість поглядів щодо структури особистості злочинця. Найбільш поширеним є уявлення про структуру особи злочинця, що включає в себе сукупність таких елементів, як її соціально-демографічні ознаки, моральні властивості й психологічні особливості, її соціальний статус і соціальні зв'язки, кримінально-правові ознаки [2, с. 120]. У своєму комплексі наведені групи ознак надають цілісне уявлення про зазначених осіб.

Згідно з проведеним нами вивченням матеріалів кримінальних справ, порушених за ознаками ч.3 ст.185 КК України, що були розглянуті судами Закарпатської, Рівненської та Хмельницької областей, інших процесуальних документів, а також офіційних статистичних відомостей Департаменту інформаційних технологій МВС України вивчено характеристики осіб, яких притягували до відповідальності за вчинення крадіжок із проникненням у житло.

Дотримуючись логічної послідовності в проведенні кримінологічного структурного аналізу особи злочинця та відповідно до переліку наведених вище структурних елементів особистості злочинця почнемо узагальнення характеристик осіб цієї категорії із соціально-демографічних ознак. До таких ознак відносять стать, вік, освіту, місце народження й проживання, громадянство та інші відомості демографічного характеру, які окремо не мають кримінологічного значення, проте в статистичній звітності щодо осіб, які вчинили злочини, дають важливу інформацію, без якої не можлива повна кримінологічна характеристика особи злочинця.

В.В. Голіна стверджує: «Соціально-демографічні ознаки характеризують злочинця як людину конкретної епохи, яка має соціальний статус і посідає певне місце в суспільних відносинах» [3, с. 97].

Досліджуючи розподіл злочинців цієї категорії за статевою ознакою, ми визначили питому вагу осіб жіночої статі в загальній кількості осіб, які притягувалися до відповідальності за вчинення крадіжок із проникненням у житло, – 7,5%. Варто відмітити, що порівняно з іншими видами злочинів корисливої спрямованості зазначений показник є суттєво меншим. Так, частка жіночої злочинності в злочинах проти власності (розділ VI КК України) є суттєво вищою – 12,9% [4].

Такі показники пояснюються соціальними ролями, характерними для чоловіків і жінок, психофізичними особливостями статі. Водночас зазначені показники істотно варіюються щодо окремих видів крадіжок із проникненням у житло. Наприклад, у крадіжках із гуртожитків, будинків відпочинку, санаторіїв, пансіонатів частка жінок становить 11,3%, у крадіжках із садових будинків – 4,6%. Найвищі показники властиві квартирним крадіжкам. Згідно з узагальненими статистичними даними за 2006–2013 роки частка жінок, які вчинили крадіжку з проникненням у житло, становить 15,8%. Крім того, спостерігається тенденція до збільшення кримінальної активності жінок щодо цієї категорії злочинів. Так, якщо в 2006 році питома вага осіб жіночої статі в загальній кількості осіб, які притягувалися до відповідальності за вчинення квартирних крадіжок, становила 14,1%, то в 2009 році – 15,4%, а в 2013 році – уже 19,1%.

Водночас у більшості випадків жінки вчиняють зазначені злочини в співучасті із чоловіками. Найчастіше їм виділяється роль пособника для усунення будь-яких можливих перешкод, або ж вони виступають підбурювачами, організаторами й учасниками крадіжок. Наявні приклади, коли жінки діють самостійно, поодиноці або в групі. Серед них досить значний відсоток рецидиву.

Як відомо, вік істотно впливає на поведінку людей (у тому числі й злочинну), оскільки значною мірою зумовлює систему потреб та інтересів конкретної особистості. Вікові особливості здійснюють безпосередній вплив також на взаємини особи з навколишнім середовищем. З віком відбуваються соціально-психологічні зміни як самої людини, так і її оточення.

Відповідно до узагальнених відомостей особи цієї категорії за віковими показниками характеризуються таким чином: особи у віці 14-15 років становлять 5,0%, 16-17 років – 10,8%, 18-28 років – 33,3%, 29-39 років – 34,2%, 40-54 років – 15,1%, 55-59 років – 1,4%, 60 років і більше – 0,2%.

Варто відмітити, що для окремих категорій осіб, які вчиняють крадіжки з проникненням у житло, частка зазначених вікових категорій є суттєво відмінною. Особливо це притаманне неповнолітнім. Так, питома вага осіб, які вчинили квартирні крадіжки у віці від 14-15 років, складає 6,8%, а 16-17 років – 22,0%. Ще більшими є відповідні показники щодо осіб, які вчиняють крадіжки з дач і садових будинків: 9,7% та 33,0% відповідно. Стосовно ж осіб, які вчиняють крадіжки з готелів, гуртожитків, будинків відпочинку, санаторіїв, кемпінгів, ці показники є максимальними: 13,2% та 47,0%.

На наш погляд, пояснення цього може полягати в тому, що більшість крадіжок у гуртожитках (які є найбільш поширеними серед злочинів цього виду) вчиняється саме учнями навчальних закладів, а вони, як правило, і належать до цієї вікової категорії.

Вивчення джерел кримінологічної інформації показало, що для неповнолітніх злочинців, порівняно з дорослими, більш характерне вчинення злочинів групами. Крім того, предметами посягань неповнолітніх найчастіше є мобільні телефони, гаджети, теле- й відеоапаратура, продукти харчування, спиртні напої, тютюнові вироби. Характер предметів посягання значною мірою відображає смаки й уподобання малолітніх злочинців; викрадені речі розраховані переважно на самоспоживання, а не на продаж із метою збагачення. Не менш значущою особливістю крадіжок із незаконним проникненням у житло громадян, що скоєні неповнолітніми, є виражена інтенсивність злочинів. Іноді неповнолітні скоюють злочини з інтервалом менше місяця. Крім того, більшість неповнолітніх скоює крадіжки з проникненням у житло громадян у безпосередній близькості від місця проживання, зазвичай там, де вони навчаються, працюють або проводять дозвілля.

Співвідношення потреб і моральних мотивів у неповнолітніх перебуває в більш нестійкому стані, ніж у дорослих людей. Крім того, у неповнолітніх злочинців доволі часто відсутні чітко сформовані корисливі мотиви, стійка паразитична антигромадська орієнтація.

Як справедливо зауважує О.М. Пашнін, особи цього віку часто під час вчинення квартирних крадіжок викрадають такі предмети й речі, які не становлять великої цінності, нерідко віддають викрадені речі своїм знайомим безоплатно, тобто в квартирних злодіїв у цьому віці немає очевидного прагнення отримати матеріальну вигоду [5, с. 70]. Поряд із корисливістю мотивом крадіжок у них може виступати помилкова романтика, демонстрація спритності й хоробрості, задоволення нагальних бажань. Особи цього віку, скоюючи злочини, у тому числі квартирні крадіжки, прагнуть більше проявити себе, виділитися серед інших однолітків, ніж мати матеріальну вигоду. З огляду на це О.М. Пашнін стверджує, що в цьому віці переважає соціальний фактор під час формування особистості кримінальної спрямованості. Такий висновок науковця ґрунтується на результатах вивчення ним судової практики, досліджень інших авторів із цієї проблеми, а також на результатах опитувань осіб, які вчинили квартирні крадіжки в неповнолітньому віці [5, с. 71].

Злочинність осіб молодіжного віку має свою соціальну природу та зумовлюється низкою комплексно діючих явищ і процесів матеріального й духовного характеру. Саме ці особливості визначають мотивацію й характер злочинної діяльності, в основі якої лежать гіпертрофовані потреби, спосіб життя, що не відповідає можливостям, і деморалізуюче впливають на злодія, формують його як особу зі стійкою антигромадською спрямованістю та сформованими кримінальними навичками.

На відміну від неповнолітніх, такі особи викрадають насамперед дорогі речі, які користуються великим попитом та які можна швидко й вигідно продати, а не лише такі речі, що цікавлять їх особисто. Дорослі злодії викрадені речі залишають собі вкрай рідко, здебільшого намагаючись їх швидше реалізувати.

Водночас найбільш поширеними є випадки вчинення крадіжок із проникненням у житло маргіналізованими особами (часто в стані алкогольного сп'яніння), які викрадають будь-які речі з метою продажу або металеві вироби з метою подальшої їх реалізації як металобрухту. Найчастіше такі особи проникають у приватні будинки, дачі чи садові будинки.

З віком відбуваються соціальні зміни як самої особистості, так і її оточення. Різні стадії розвитку особистості залежать не лише від вікових особливостей, а й багато в чому від освіти та соціального статусу.

Освітня характеристика дозволяє виявити залежність злочинної поведінки від рівня освіти й інтелектуального розвитку, а також визначити коло інтересів і потреби особи. Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що освітній рівень осіб, які вчинили крадіжки з проникненням у житло, характеризується таким чином: вищу освіту мають лише 4,1% злочинців, частка осіб із професійно-технічною освітою становить 18,9%. Найчастіше вчиняють злочини цієї категорії особи, які мають повну загальну середню або базову загальну середню освіту (65,2%). Особи, які мають початкову загальну освіту або взагалі не мають освіти, складають 11,8% злочинців аналізованої категорії.

Стосовно соціальних проявів особистості в різних сферах суспільного життя слушним є висловлювання Ю.М. Антоняна, який зауважує, що функціонування в будь-якій сфері людської практики пов'язане з певним статусом людини, з деякими обов'язками та правами. Суспільство загалом і безпосереднє оточення (сім'я, виробничий колектив, побутове середовище тощо) встановлюють приписи певної поведінки, якої вони прагнуть від індивіда залежно від сфери прояву та ситуації [6, с. 34].

Вивчення матеріалів кримінальних справ за злочинами цієї категорії дозволило класифікувати всіх осіб, що їх вчинили, за статусною ознакою. Більше 75,1% осіб, які вчинили крадіжки з проникненням у житло, є працездатними, проте не працювали й не навчалися. Другу за розміром групу складають учні та студенти (11,5%). Частка безробітних становить 3,7%, пенсіонерів – 1,2%. Частка осіб, які зайняті економічною діяльністю, є набагато меншою та в сукупності становить лише 8,5%.

Ще однією групою ознак особи злочинця є кримінально-правові. До вказаних ознак належать дані про склад злочину, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, види співучасті, наявність судимостей, спрямованість і мотивація злочинної поведінки.

Згідно з даними Департаменту інформаційних технологій МВС України частка крадіжок із проникненням у житло, вчинених групою осіб, є суттєво більшою, ніж аналогічний показник загальної злочинності, та становить серед виявлених осіб 30,5%, а серед засуджених (за даними Державної судової адміністрації України) – 40,3%. Порівняймо: частка групової злочинності в загальній структурі злочинності становить серед виявлених осіб 19,4%, частка осіб, засуджених за вчинення злочинів у групі, становить 27,2%.

Вивчення судової практики щодо цієї категорії справ свідчить про те, що неповнолітніми більшість крадіжок вчиняється в групі, а серед дорослих, навпаки, більшість крадіжок вчиняється поодиночі.

На нашу думку, це відбувається через специфіку психології підлітків, структуру їх міжособистісних стосунків і характер дозвілля.

Так, на переконання окремих дослідників, частка квартирних крадіжок, скоєних групою у віці 18 років і старше, є трохи вищою, ніж це прийнято вважати зазвичай. Справа в тому, що ці дані отримано в результаті вивчення кримінальних справ, розглянутих судами. Однак, як показує слідча й судова практика, дорослі злочинці, які вчинили квартирну крадіжку в групі, на відміну від неповнолітніх, часто не видають своїх спільників, а всю провину намагаються брати на себе. Це відбувається в тих випадках, коли слідчим та оперативним працівникам вдається викрити лише одного злочинця, а решту учасників квартирної крадіжки не встановлено [7, с. 50].

Вивчення кримінальних справ аналізованої категорії дозволило оцінити показники групової складової квартирних крадіжок, яка, згідно з нашими підрахунками, становить 47,1%. Серед неповнолітніх аналогічний показник є значно вищим – 70,3%. Водночас це співвідношення й серед дорослих злодіїв відрізняється залежно від того, ким здійснюються квартирні крадіжки: рецидивістом чи особою, яка вчинила її вперше.

Слідча й судова практика свідчить, що більшість рецидивістів скоює крадіжки поодиночі, тоді як перша крадіжка найчастіше вчиняється в групі.

Як зазначається в кримінологічній літературі, моральні та психологічні характеристики в структурі особи злочинця дозволяють пізнати внутрішній зміст особи – його світоглядні й моральні риси та властивості, погляди, переконання, ціннісні орієнтації тощо [8, с. 35].

Визначення морально-психологічного портрета винної особи може охоплювати також аналіз відомостей щодо схильності до зловживання алкогольними напоями або наркотичними речовинами.

Привертає увагу той факт, що 29,4% осіб, які вчиняють крадіжки з проникненням у житло, знаходилися в стані алкогольного сп'яніння. Якщо крадіжки вчиняються особами, які зловживають алкогольними напоями, то викрадаються переважно спиртні напої, їх сурогати. Трапляються також випадки, коли, крім спиртних напоїв, нічого не викрадається.

Наприклад, наведемо уривок зі справи про вчинення злочину раніше неодноразово судимим О.: «2 вересня 2004 року близько 02 години, будучи в стані алкогольного сп'яніння, перебуваючи в с. Бармаки Рівненського району, маючи умисел на незаконне заволодіння чужим майном, діючи з корисливих мотивів, повторно, шляхом зриву навісних замків проник у гараж, звідки таємно викрав 7 блоків цигарок марки «LM» синій, 8 блоків цигарок марки «Прима» червона, пляшку горілки «Неміров Штоф» ємністю 0,7 літра...» [9].

У науковій літературі виділяють два типи квартирних злодіїв. С.Ф. Єгоров зазначає: «Перший тип – це особи, які вчиняють крадіжки внаслідок збігу певних обставин, через нездатність утриматися від спокуси легко збагатитися, легковажність. Такі особи вчиняють

крадіжки без попередньої підготовки, заздалегідь не вибирають об'єкти крадіжки. Як правило, ці особи визнають свою провину й антисоціальність своїх дій. За нашими дослідженнями, 21,6% квартирних злодіїв можна віднести саме до цієї категорії. Інший – це особливо злісний тип квартирних злодіїв. Їх відрізняє крайня злочинна закоріненість, принципова орієнтація на злочинний спосіб життя, вузька й стійка спеціалізація щодо засобів вчинення крадіжок. Для них характерна розважливість і продуманість своїх дій, прийняття активних заходів протидії правоохоронним органам. Для них квартирні крадіжки є основним або переважним джерелом засобів існування. Мова йде про кримінальний професіоналізм цих осіб. За нашими дослідженнями, 76,5% квартирних злодіїв належать до цієї категорії» [10, с. 58].

Зазначена типологія певною мірою може бути застосована й до осіб, які вчиняють інші види крадіжок із проникненням у житло. Так, аналіз джерел кримінологічної інформації дозволяє стверджувати, що частка професійних злочинців серед осіб, які вчиняють крадіжки з проникненням у житло, є доволі значною, проте найбільшою – саме серед квартирних злодіїв.

Кримінологічна наука визначає кримінальний професіоналізм як злочинну діяльність, яка характеризується такими видовими ознаками, як спеціалізація, кваліфікація, здатність бути джерелом матеріального існування, приналежність до певного злочинного соціального середовища, у якому вона здійснюється [11, с. 62].

Як зазначалось вище, $\frac{3}{4}$ всіх осіб, які вчинили крадіжки з проникненням у житло, є працездатними, проте не працювали й не навчалися. Для значної кількості таких осіб вчинення крадіжок є переважним, а іноді навіть єдиним джерелом отримання доходів. За своїми морально-психологічними ознаками вони є маргіналізованими, соціально дезінтегрованими особистостями. Для більшості з них характерні помітно виражені дефекти правової та моральної свідомості. Ґрунтуючись на матеріалах вивчення судової практики, певна частина якої являла собою багатоепізодні справи, можна вважати, що цю категорію осіб можна віднести до професійних злочинців.

Усе наведене свідчить про важливість і практичну значущість поглибленого дослідження осіб цієї категорії, адже характеристика осіб, які вчинили крадіжки з проникненням у житло, несе важливу змістовну інформацію не лише для визначення складового елемента кримінологічної характеристики таких злочинців, а й для вивчення їх детермінаційного комплексу та розуміння мотивації злочинної поведінки, а також удосконалення форм і методів запобігання корисливим посяганням на майно громадян із проникненням у житло.

ЛІТЕРАТУРА

1. Назаренко А.М. Кримінологічний аналіз стану квартирних крадіжок в Україні / А.М. Назаренко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 3 (88). – С. 239-246.
2. Курс кримінології : підручник : у 2 кн. / [О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужа. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 1 : Загальна частина. – 2001. – 352 с.
3. Голіна В.В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом : соціально-правове і кримінологічне дослідження : монографія / В.В. Голіна. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – 212 с.
4. Експрес-інформація про стан злочинності в Україні за 12 місяців 2013 р. [Електронний ресурс]. – К. : Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення, 2014. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/544651>.
5. Пашнин А.Н. Кримінологическая характеристика квартирных краж и их предупреждение : по материалам Уральского региона : дисс. ... канд. юрид. наук : спец.

- 12.00.08 / А.Н. Пашнин ; Челябинский юрид. ин-т МВД Российской Федерации. – Челябинск, 2000. – 189 с.
6. Антонян Ю.М. Социальная среда и формирование личности преступника (неблагоприятные влияния на личность в микросреде) / Ю.М. Антонян. – М. : Академия МВД СССР, 1975. – 159 с.
 7. Егоров С.Ф. Квартирные кражи : криминологическая характеристика и предупреждение : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С.Ф. Егоров ; Тюменский юрид. ин-т МВД Российской Федерации. – Тюмень, 2004. – 198 с.
 8. Кримінологія : навч. посібник / за заг. ред. О.М. Джужи. – К. : Атіка, 2009. – 312 с.
 9. Кримінальна справа № 1716/1012/2012 [Електронний ресурс] // Архів Рівненського районного суду Рівненської області. – Режим доступу : <http://rv.rv.court.gov.ua/sud1716>.
 10. Егоров С.Ф. Квартирные кражи : криминологическая характеристика и предупреждение : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С.Ф. Егоров ; Тюменский юрид. ин-т МВД Российской Федерации. – Тюмень, 2004. – 198 с.
 11. Курс Кримінології. Особлива частина : підручник / за заг. ред. О.М. Джужи. – К. : Атіка, 2001. – 383 с.

REFERENCES

1. Nazarenko A.M. Criminological Analysis of Burglaries in Ukraine / A.M. Nazarenko // *Naukoviy visnik of National academy of internal affairs*. – 2013. – № 3 (88). – P. 239-246.
2. *Kurs kriminologii* [Criminology Course] : textbook : in 2 vol. / [Dzhuzha O.M. Mykhailenko P.P., Kulyk O.H. et al.]; ed. O.M. Dzhuzha. – Kyiv : Yurinkom Inter, 2001. – Vol. 1 : *Zagal'na chastina* [General part]. – 352 p.
3. Holina V.V. *Kriminologichni i kriminal'no-pravovi problemi borot'bi z banditizmom : social'no-pravove i kriminologichne doslidzhennya* [Criminological and Criminal Problems of Combating Gang Violence : Socio-Legal and Criminological Research] : monograph / V.V. Holina. – Kharkiv : Region-inform, 2004. – 212 p.
4. “Express Information about the State of Crime in Ukraine for 12 Months in 2013” [Electronic resource]. – Kyiv : Departament informaciyno-analitichnogo zabezpechennya, 2014. – Access mode : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/544651>
5. Pashnin A.N. “Criminological Characteristics of Burglaries and Their Prevention : Based on the Ural region” : thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.08 / A.N. Pashnin. – Chelyabinsk, 2000. – 189 p.
6. Antonyan Y.M. *Social'naya sreda i formirovanie lichnosti prestupnika (neblagopriyatnye vliyaniya na lichnost' v mikrosrede)* [Social Environment and Formation of Personality of Offender (Adverse Effect on a Person in the Microenvironment)] / Y.M. Antonyan. – Moscow : Akademiya MVD USSR, 1975. – 159 p.
7. Egorov S.F. “Burglaries : Criminological Characteristics and Prevention” : thesis for the degree of candidate of law sciences : 12.00.08 / S.F. Egorov. – Tyumen, 2004. – 198 p.
8. *Kriminologiya* [Criminology] : teaching aid / ed. Doctor of Law Sciences, Professor O.M. Dzhuzha. – Kyiv : Atika, 2009. – 312 p.
9. “Archive of Rivne District Court of Rivne Oblast. Criminal case № 1716/1012/2012” [Electronic resource]. – Access mode : <http://rv.rv.court.gov.ua/sud1716>
10. Egorov S.F. “Burglaries : Criminological Characteristics and Prevention” : thesis for the degree of candidate of law sciences : 12.00.08 / S.F. Egorov. – Tyumen, 2004. – 198 p.

11. *Kurs Kriminologii. Osobliva chastina* [Criminology Course. Special Part]: textbook / ed. Doctor of Law Sciences, Professor O.M. Dzhuzha. – Kyiv : Atika, 2001. – 383 p.

УДК 342.518

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВІДКРИТОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Пузирний В.Ф., к.ю.н., доцент

*Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету,
вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, Україна
1976_slava@mail.ru*

Проаналізовано способи й форми реалізації принципу відкритості в діяльності Державної пенітенціарної служби України та інших органів кримінально-виконавчої системи, які використовуються для забезпечення доступу до публічної інформації у сфері виконання покарань. Звертається увага на те, що реалізація принципу відкритості щодо діяльності Державної пенітенціарної служби України та інших органів кримінально-виконавчої системи забезпечує вирішення однієї з актуальних проблем, пов'язаних із недоліками взаємодії влади й громадянського суспільства.

Ключові слова: принцип відкритості, доступ до публічної інформації, органи державної влади, Державна пенітенціарна служба України, засоби масової інформації, громадськість.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА ОТКРЫТОСТИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Пузырный В.Ф.

*Учебно-научный институт права и социальных технологий
Черниговского национального технологического университета,
ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, Украина
1976_slava@mail.ru*

Проанализированы способы и формы реализации принципа открытости в деятельности Государственной пенитенциарной службы Украины и других органов уголовно-исполнительной системы, которые используются для обеспечения доступа к публичной информации в сфере исполнения наказаний. Обращено внимание на то, что реализация принципа открытости в деятельности Государственной пенитенциарной службы Украины и других органов уголовно-исполнительной системы обеспечивает разрешение одной из актуальных проблем, связанных с недостатками взаимодействия власти и гражданского общества.

Ключевые слова: принцип открытости, доступ к публичной информации, органы государственной власти, Государственная пенитенциарная служба Украины, средства массовой информации, общественность.

THE PRINCIPLE OF OPENNESS IN UKRAINE'S PUBLIC PENITENTIARY SERVICE ACTIVITY AND IT'S REALIZATION

Puzirniy V.F.

*Educational-scientific institute of right and social technologies
Chernihiv national university of technology, str. Shevchenko, 95, Chernigiv, Ukraine
1976_slava@mail.ru*

The ways and forms of realization of the principle openness in Ukraine's Public penitentiary service activity and other bodies of criminal and executive system which are used for ensuring access to the public information in the sphere of execution of punishments are analyzed in the article.

The relevance of this article is caused by needing introduction European legal and information standards of appropriate management in Ukraine and shortcomings of criminal and executive system for ensuring openness and publicity in activity of penitentiary bodies and their officials. Ensuring openness in activity of these bodies is pledge of the effective mechanism of execution of punishments in the territory of Ukraine and a submission to control of this process to civil society.

Realization of the principle of openness in activity of the Public penitentiary service first of all happens thanks to existence of the standard and legal base which regulates questions of openness and access to public information of public authorities and local government.

Based on the analysis of the existing normative legal acts, it is possible to note that among the main ways of ensuring realization of the openness principle in activity of the Public penitentiary service of Ukraine as central executive authority and other bodies of criminal and executive system in the territory of Ukraine are: ensuring access to public information on activity of penitentiary bodies in the territory of Ukraine by creation of the website of the Public penitentiary service of Ukraine; ensuring processes of interaction of the Public penitentiary service of Ukraine with other authorities and local government, and also with the public representatives in the information sphere; implementation of parliamentary and public control over activity of the Public penitentiary service of Ukraine and other bodies of criminal and executive system.

In article it is noted that openness in activity of penitentiary bodies is extremely necessary in order to avoid such manifestations as acceptance of illegal decisions, actions or inaction separate incompetent officials of this system, corruption offenses and so forth.

The main ways of improvement of processes of openness in activity of the Public penitentiary service of Ukraine are connected with: improvement of the standard and legal base of the legislation connected with ensuring access to activity of penitentiary bodies; with increase of sense of justice of officials of bodies about need to realize the principle of openness in their activity, providing thereby implementation of the international conventions and the national legislation in the sphere of information; increase of availability of information to ordinary citizens through improvement of technological security of such access; accurate settlement of processes of public control over realization of the principle of openness by bodies of criminal and executive system, in particular the account the last of conclusions of public councils, the commissions and results of the published public reports on violations in the criminal and executive sphere.

Key words: openness, access to public information, public authorities, State Penitentiary Service of Ukraine, media, public.

На сьогодні проблеми реалізації принципу відкритості в діяльності Державної пенітенціарної служби України обумовлюються необхідністю впровадження європейських правових та інформаційних стандартів належного урядування в Україні, недоліками кримінально-виконавчої системи щодо забезпечення відкритості й публічності в діяльності пенітенціарних органів і їх посадових осіб. Забезпечення відкритості в діяльності цих органів є запорукою ефективного механізму виконання покарань на території України та підконтрольності цього процесу громадянському суспільству.

У сучасному українському праві аспектам відкритості й забезпечення інформаційного доступу до діяльності органів державної влади приділяли увагу В. Авер'янов, О. Бабінова, А. Буханевич, І. Василенко, О. Григорян, Н. Гудима, Д. Гунін, В. Дерещ, І. Жаровська, І. Ібрагімова, В. Комаровський, А. Кохан, В. Мельниченко, М. Ославський, О. Совгіря, С. Телешун, Є. Тихомирова, І. Усенко, О. Шпортко та інші науковці. Проте вирішення проблем щодо ефективної реалізації принципу відкритості в діяльності органів кримінально-виконавчої системи сьогодні залишається поза увагою широкого загалу науковців.

Метою статті є дослідження питання реалізації принципу відкритості в діяльності Державної пенітенціарної служби України та інших органів кримінально-виконавчої системи завдяки аналізу способів і форм, які використовуються для забезпечення доступу до публічної інформації у сфері виконання покарань.

Сьогодні однією з найважливіших умов існування демократії є публічність політики, яка проявляється в гласності та відкритості дій органів державної влади й місцевого самоврядування. Більшість науковців сходиться в думці, що принцип відкритості необхідно розуміти як відкритість на противагу секретності, набрання законної сили лише після

офіційного опублікування, підлеглість публічних адміністрацій зовнішньому контролю, обов'язкове обґрунтування й наведення підстав прийнятого рішення особою, чії права або законні інтереси порушуються його прийняттям [1, с. 277]. Тобто інформаційна відкритість органів державної влади й посадових осіб полягає в створенні для громадян та юридичних осіб України можливості вільно отримувати інформацію про ці органи та їх посадових осіб в обсягах і в порядку, встановлених законодавством. Таким чином, відкритість насамперед має розглядатися як певна форма доступу до інформації про діяльність влади, про процедури прийняття й виконання державно-управлінських рішень, а також можливість впливу на діяльність органів державної влади [2].

Реалізація принципу відкритості в діяльності Державної пенітенціарної служби України відбувається насамперед завдяки існуванню нормативно-правової бази, яка регулює питання відкритості й доступу до публічної інформації органів державної влади та місцевого самоврядування.

У нашому випадку, крім основних законодавчих актів, таких як Конституція України, Закон України «Про інформацію», Закон України «Про доступ до публічної інформації» тощо, є багато правових актів, що регулюють відносини в інформаційно-правовій сфері органів кримінально-виконавчої системи з іншими органами влади та громадськістю. Так, у 2012 році було запроваджено Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [3], у якій ішлося про прийняття нових актів законодавства та здійснення інформаційних заходів, спрямованих на запровадження сучасної моделі управління Державної кримінально-виконавчої служби України, забезпечення її кваліфікованим персоналом.

Серед шляхів вирішення проблем в інформаційній сфері Концепцією державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України було визначено створення автоматизованих інформаційних і телекомунікаційних систем Державної пенітенціарної служби України, проте конкретні механізми й процедури обміну інформацією не передбачалися. Хоча наявні Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила [4] ще з 2006 року детально роз'яснюють процедури інформування під час взаємодії пенітенціарних органів, ув'язнених та інших осіб.

Нині можна назвати окремі кроки законотворців, які забезпечують реалізацію положень названої концепції, наприклад, Положення про Державну пенітенціарну службу України [5], у якому зазначено, що діяльність служби в інформаційно-правовій сфері проявляється через здійснення довідково-інформаційного забезпечення органів та установ, висвітлення діяльності органів та установ, зокрема через засновані нею в установленому порядку засоби масової інформації та власний веб-сайт, організацію проведення семінарів, конференцій із питань, що належать до її компетенції, тощо.

Для виконання цих завдань Державна пенітенціарна служба України має право на отримання від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та їх посадових осіб, а також від громадян і їх об'єднань інформацію, документи й матеріали, необхідні для виконання покладених на неї завдань, а також на користування відповідними інформаційними базами цих державних органів, державними, зокрема урядовими, системами зв'язку й комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами. Тобто відбувається процес постійної взаємодії цих суб'єктів влади та представників недержавного сектора.

Також важливість інформаційної складової в сучасних відносинах громадськості й органів кримінально-виконавчої системи задля ефективної реалізації принципу відкритості в діяльності органів державної влади показано в спробах удосконалити цю сферу завдяки розробленню проекту Закону України «Про Державну пенітенціарну службу» та проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державну кримінально-

виконавчу службу України» щодо приведення її діяльності до європейських стандартів» [6], які знаходяться ще на стадії доопрацювання.

Тому, спираючись на аналіз чинних нормативно-правових актів, можна зазначити, що серед основних способів забезпечення реалізації принципу відкритості в діяльності Державної пенітенціарної служби України як центрального органу виконавчої влади та інших органів кримінально-виконавчої системи на території України є такі: 1) забезпечення доступу до публічної інформації про діяльність пенітенціарних органів на території України через створення веб-сайту Державної пенітенціарної служби України; 2) забезпечення процесів взаємодії Державної пенітенціарної служби України з іншими органами влади й самоврядування, а також із представниками громадськості в інформаційній сфері; 3) здійснення парламентського та громадського контролю за діяльністю Державної пенітенціарної служби України й інших органів кримінально-виконавчої системи.

На підставі Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» від 4 січня 2002 року № 3 [7] та Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» від 1 серпня 2002 року № 683/2002 [8] Державна пенітенціарна служба України виконала вимогу про обов'язкове ведення веб-сторінок органами державної влади, розмістивши відкриту для загального доступу інформацію про свою діяльність.

Про виконання норм чинного законодавства в інформаційній сфері, які стосуються реалізації принципу відкритості в діяльності пенітенціарних органів, може повідомити веб-сайт Державної пенітенціарної служби України, який на перший погляд містить необхідні для цього рубрики: «Нормативна база», «Доступ до публічної інформації», «Обговорення законопроектів», «Комунікації з громадськістю» тощо [9].

Аналіз цих рубрик дозволяє зробити висновок, що Державна пенітенціарна служба України забезпечує реалізацію принципу відкритості в таких основних формах: 1) громадська рада (для вирішення проблем взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства й громадськістю та шляхів їх подолання, а також створення механізмів координації дій консультативно-дорадчих органів між собою та з органами державної влади); 2) запровадження різних видів комунікації з громадськістю (громадської експертизи, консультацій із громадськістю, спостережних комісій, співпраці з громадськими організаціями); 3) звітування перед громадськістю за результатами діяльності Державної пенітенціарної служби України; 4) громадська приймальня (робота зі скаргами громадян та запитами на публічну інформацію); 5) інформування про діяльність органів Державної пенітенціарної служби України в офіційних виданнях, наприклад, у відомчій газеті «Закон і обов'язок»; 6) робота прес-служби Державної пенітенціарної служби України тощо.

Серед названих форм важливим, на нашу думку, є розміщення звітів про роботу із запитами на інформацію, що надходять до Державної пенітенціарної служби України. Наприклад, у розділі «Інформація про підсумки роботи із запитами на інформацію, що надійшли до Державної пенітенціарної служби України за III квартал 2014 року» показано графіки запитів за категоріями суб'єктів звернення, предметів розгляду справ, органів, які розглядали ці питання, та результатів розгляду.

Ще одним важливим способом забезпечення реалізації принципу відкритості в діяльності Державної пенітенціарної служби України є забезпечення процесів взаємодії в інформаційній сфері з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також із різними громадськими об'єднаннями, благодійними організаціями тощо.

Для забезпечення відкритості в діяльності будь-якого державного органу, у тому числі Державної пенітенціарної служби України, насамперед необхідно мати ефективну нормативно-правову базу, а також сформувати відповідний механізм забезпечення такої

відкритості, розробити способи, форми реалізації принципу. Проте якщо не буде вирішено основні проблеми цієї реалізації, зокрема щодо ставлення до відкритості самих органів влади, то про ефективну взаємодію та реалізацію правових принципів не може бути й мови. Засоби масової інформації в цьому разі є певним посередником між громадянами та органами Державної пенітенціарної служби України.

Цей процес відбувається через надання інформації різним засобам масової інформації через інформаційні служби органів влади, а також забезпечення журналістам вільного доступу до неї, крім випадків, передбачених Законом України «Про державну таємницю» [10], нечинення на них будь-якого тиску та невтручання в їх виробничий процес [11]. Отже, засоби масової інформації зможуть проводити власне дослідження та аналіз діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, давати їй оцінку, коментувати.

Відповідно, засоби масової інформації в цій взаємодії керуються Конституцією України [12], Законом України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» [13] тощо.

У статті 24 Кримінально-виконавчого кодексу України зазначено, що представники засобів масової інформації разом із визначеними законом особами, які здійснюють контроль чи проведення перевірок під час відвідування установ виконання покарань, мають право безперешкодно, без обмеження в часі, із забезпеченням максимального сприяння працівниками й адміністраціями установ виконання покарань пересуватися територією установ виконання покарань, здійснювати аудіо- й відеозапис та поширювати отриману інформацію [14].

Тобто юридично така взаємодія із засобами масової інформації досить чітко врегульовується в чинному законодавстві. Державна пенітенціарна служба України у свою чергу на веб-сайті має рубрику «Прес-служба», у якій висвітлюються новини, відеоновини та фотоінформація про роботу Державної пенітенціарної служби України загального й регіонального характеру, а також відбувається контакт із засобами масової інформації.

Ще одним суб'єктом тісної на перший погляд взаємодії з Державною пенітенціарною службою України є громадяни. А. Буханевич із цього приводу зазначає, що серед способів впливу громадськості на рішення й діяльність органів влади ключовими можна назвати включення громадян у процес обговорення й розроблення політичних, соціально-економічних, культурних програм і проєктів, а також вплив на прийняття рішень та контроль за їх виконанням [2].

Це також підтверджується світовою практикою країн, які ефективно реалізують принцип свободи інформації, завдяки чому їм вдається мінімізувати прийняття неефективних рішень, підвищити рівень персональної відповідальності за них [15].

Отже, взаємодія полягає в тому, що «інформація мусить іти від влади до народу і від народу до влади» [11]. Це проявляється, зокрема, у такій формі реалізації принципу відкритості в діяльності органів влади, як «залучення громадян до прийняття рішень». Проте історично складаються певні перепони, пов'язані з «невмінням і небажанням представників влади керуватися в роботі певними принципами та переходити до процедур публічної політики, визнавати організації громадянського суспільства рівними партнерами й проводити з ними консультації».

Щодо взаємодії громадян України та Державної пенітенціарної служби України як представника виконавчої гілки влади зауважимо, що для реалізації принципу відкритості відповідні механізми закладаються на законодавчому рівні. Ідеться про статті 34, 38 40 Конституції України [12], у яких говориться про право кожного «вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір». Однак «здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної

безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно».

Отже, взаємодія органів кримінально-виконавчої системи з громадянами проявляється в необхідності надання інформації останнім про їх права й обов'язки, порядок, умови та засоби масової інформації в порядку виконання й відбування призначеного судом покарання [14].

Конституція України також дає право особам на звернення й оскарження дій органів державної влади, посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення та дати обгрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Детальніше процедуру оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації описує Закон України «Про доступ до публічної інформації» [16]. Так, скаргу може бути направлено до керівника розпорядника, вищого органу або суду згідно з нормами Кодексу адміністративного судочинства України. Предметом оскарження може бути відмова в задоволенні запиту на інформацію, відстрочка задоволення запиту на інформацію, ненадання відповіді на запит на інформацію, надання недостовірної або неповної інформації, несвоєчасне надання інформації, невиконання розпорядниками обов'язку оприлюднювати інформацію відповідно до закону, інші рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації, що порушили законні права й інтереси запитувача.

Забезпечити реалізацію принципу відкритості в діяльності Державної пенітенціарної служби України та інших органів кримінально-виконавчої системи допоможуть також правові механізми парламентського й громадського контролю, які не дають пенітенціарній системі замовчувати свої проблеми, допомагають вчасно звітувати перед державою й громадськістю про результати своєї діяльності і, відповідно, про шляхи подолання цих проблем.

Зокрема, у Законі України «Про доступ до публічної інформації» [16] зазначено, що парламентський контроль за дотриманням права людини на доступ до інформації здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, тимчасовими слідчими комісіями Верховної Ради України, народними депутатами України.

На думку В. Мельниченко, з метою контролю за прозорістю органів влади слід передбачити підготовку урядом на підставі звітів центральних і місцевих органів виконавчої влади узагальненої щорічної доповіді Президенту України та Верховній Раді України про забезпечення прозорості діяльності органів влади [17]. Відповідний звіт виконавчих органів місцевого самоврядування має подаватися радам та оприлюднюватися в місцевих засобах масової інформації.

Держава як інститут має сприяти виникненню громадської участі, розвивати її та сприяти тому, щоб вона була більш ефективною під час творення державної політики. Тобто йдеться про необхідність створення відповідних громадських структур (громадських наглядових рад), які візьмуть на себе частку функцій із забезпечення відкритості й прозорості державної влади [2]. Громадські наглядові ради розробляють рекомендації для органів державної влади та структур громадянського суспільства, здійснюють громадський контроль за доступом до інформації, підтримують незалежні засоби масової інформації тощо.

У Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» вказано на необхідність відкритості для демократичного цивільного контролю, що дає можливість стверджувати про наявність інформаційної складової серед пріоритетних напрямів реалізації державної політики Державною пенітенціарною службою України [18].

Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань проявляється в праві об'єднань громадян, засобів масової інформації, релігійних і благодійних організацій, окремих осіб надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи [14].

Таким чином, реалізація принципу відкритості щодо діяльності Державної пенітенціарної служби України та інших органів кримінально-виконавчої системи забезпечує вирішення однієї з актуальних проблем, пов'язаних із недоліками взаємодії влади та громадянського суспільства. Відкритість у діяльності пенітенціарних органів дуже необхідна для уникнення таких проявів, як прийняття незаконних рішень, дій чи просто бездіяльності окремими некомпетентними посадовими особами цієї системи, корупційних дій тощо.

Головні шляхи покращення процесів відкритості в діяльності Державної пенітенціарної служби України пов'язані з такими процесами: удосконаленням нормативно-правової бази законодавства, пов'язаної із забезпеченням доступу до діяльності пенітенціарних органів; підвищенням правосвідомості посадових осіб органів щодо необхідності реалізувати принцип відкритості в їх діяльності, забезпечуючи тим самим реалізацію міжнародних конвенцій і національного законодавства у сфері інформації; підвищенням доступності інформації для пересічних громадян через удосконалення технологічної забезпеченості такого доступу; чітким урегулюванням процесів громадського контролю за реалізацією принципу відкритості органами кримінально-виконавчої системи, зокрема врахуванням останніми висновків громадських рад, комісій і результатів оприлюднених громадських звітів щодо порушень у кримінально-виконавчій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / В. Авер'янов, В. Дерещ, М. Ославський та ін. ; за ред. В. Авер'янова. – К. : Юстиніан, 2007. – 288 с.
2. Буханевич А. Забезпечення принципів відкритості та прозорості при налагодженні діалогу між владою та громадськістю [Електронний ресурс] / А. Буханевич // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – № 3. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=133>.
3. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 87. – Ст. 46.
4. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила : Рекомендація № R(2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць Ради Європи від 11 січня 2006 року на 952-й зустрічі Заступників Міністрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032?nreg=994_032.
5. Положення про Державну пенітенціарну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 року № 225 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 54. – Ст. 79.
6. Про Державну пенітенціарну службу : проект Закону України ; Про внесення змін до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» щодо приведення її діяльності до європейських стандартів : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=48105&pf3>.
7. Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
8. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади : Указ Президента України від 1 серпня 2002 року № 683/2002 // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 140. – Ст. 3.
9. Сайт Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>.

10. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 422.
11. Що значить «відкритість влади»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://konstantinus.com/?p=170>.
12. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
13. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 23 вересня 1997 року № 539/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 49. – Ст. 299.
14. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3-4. – Ст. 21.
15. Mertes M. Bundeskanzleramt und Bundespresseamt. Das Informations- und Entscheidungsmanagement der Regierungszentrale / M. Mertes // Information und Entscheidung. Kommunikations management der politischen Führung. – Wiesbaden, 2003. – P. 52-79.
16. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
17. Мельниченко В. Прозорість і відкритість публічного управління як об'єкт законодавчого регулювання [Електронний ресурс] / В. Мельниченко. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07mviozr.htm>.
18. Про Державну кримінально-виконавчу службу : Закон України від 23 червня 2005 року № 2713-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 30. – Ст. 409.

REFERENCES

1. *Derzhavne upravlinnya: evropeyski standarti, dosvid tha administrativne pravo* [Governance: European Standards, Experience and Administrative Law] / V.B. Averianov, V.A. Derets, M.I. Oslavskyi et al.; ed. V.B. Averianov. – Kyiv : Yustinian, 2007. – 288 p.
2. “Bukhanevych A.I. Ensuring Principles of Openness and Transparency in Promoting Dialogue between the Authorities and the Public” [Electronic resource] / A.I. Bukhanevych // *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya tha rozvitok*. – 2010. – № 3. – Access mode: www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=133.
3. “On the Concept of State Policy on Reforming the State Penitentiary Service of Ukraine” : Decree of the President of Ukraine of November 8, 2012 № 631/2012 // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2012. – № 87. – Art. 46.
4. “The European Prison Rules : Recommendation № R (2006) 2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states of 11 January 2006 at 952th meeting of the Ministers” [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032?nreg=994_032.
5. “Regulation on the State Penitentiary Service of Ukraine” : Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 2, 2014 № 225 // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2014. – № 54. – Art. 79.
6. “Draft Law” [Electronic resource]. – Access mode: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=48105&pf3>.
7. “On the Procedure of Publication of Information about the Activities of the Executive Branch on the Internet”: Cabinet of Ministers of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

8. "On Additional Measures to Ensure Transparency in the Activities of Public Authorities": Decree of the President of Ukraine of August 1, 2002 № 683/2002 // *Uryadoviy kur'er*. – 2002. – № 140.
9. "Website of the State Penitentiary Service of Ukraine" [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>.
10. "On State Secret" : Law of Ukraine of January 21, 1994 № 3855-XII // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 1994. – № 16. – Art. 422.
11. "What does "open of government" mean?" [Electronic resource]. – Access mode: <http://konstantinus.com/?p=170>.
12. "Constitution of Ukraine", Law of Ukraine of June 28, 1996 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 1996. – № 30. – Art. 141.
13. "On the Procedure of Presentation of Activities of State and Local Governments in Ukraine by Media": Law of Ukraine of September 23, 1997 № 539/97-BP // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 1997. – № 49. – Art. 299.
14. "Penal Code of July 11, 2003 № 1129-IV" // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2004. – № 3-4. – Art. 21.
15. Mertes M. "Bundeskkanzleramt und Bundespresseamt. Das Informations- und Entscheidungsmanagement der Regierungszentrale" / M. Mertes // *Information und Entscheidung. Kommunikations management der politischen Führung*. – Wiesbaden, 2003. – P. 52-79.
16. "On Access to Public Information" : Law of Ukraine of January 13, 2011 № 2939-VI // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2011. – № 32. – Art. 314.
17. Melnychenko V.I. "Transparency and Openness of Public Administration as an Object of Legislative Regulation" [Electronic resource] / V.I. Melnychenko. – Access mode: www.academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07mviozr.htm.
18. "On State Criminal-Executive Service of Ukraine" : Law of Ukraine of June 23, 2005 № 2713-IV // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 2005. – № 30. – Art. 409.

УДК 343.352.7

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ВИДОВОГО ОБ'ЄКТА ДЛЯ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 350 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Головін Д.В., аспірант

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна
ygodnoe_pravo@ukr.net*

Статтю присвячено дослідженню видового об'єкта злочину, передбаченого статтею 350 Кримінального кодексу України. Здійснено огляд сучасних проблем визначення видового об'єкта щодо цього злочину. Робиться висновок про необхідність удосконалення кримінального законодавства України.

Ключові слова: кримінальне право, видовий об'єкт, погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок.

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВИДОВОГО ОБЪЕКТА ДЛЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТАТЬЕЙ 350 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

Головин Д.В.

*Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, ул. Дворянская, 2, г. Одесса, Украина
ygolovnoe_pravo@ukr.net*

Статья посвящена исследованию видового объекта преступления, предусмотренного статьей 350 Уголовного кодекса Украины. Осуществлен обзор современных проблем определения видового объекта относительно этого преступления. Делается вывод о необходимости усовершенствования уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: уголовное право, видовой объект, угроза или насилие относительно служебного лица или гражданина, который исполняет общественный долг.

PROBLEMS IN DETERMINING SPECIFIC OBJECT FOR A CRIME UNDER ARTICLE 350 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Holovin D.V.

*Odessa I.I. Mechnikov National University, str. Dvorianska, 2, Odessa, Ukraine
ygolovnoe_pravo@ukr.net*

The article investigates specific object of the crime under article 350 of the Criminal Code of Ukraine. Review of contemporary issues determining the kinds of objects with respect to this crime is carried out. In modern conditions the structure of the Criminal Code is a more complex picture, because certain types of crimes are included in combining sections. Of fundamental importance is the question of specific object of crimes against the authority of government bodies, bodies of local self-government and citizens' associations, since their object is directly related to the establishment of the essence, the specificity of the type of crimes. Specific object in such a system is, relatively speaking, between generic and direct objects. Specific object contains a group of public relations, ranked smaller than the group that is part of a generic object of the crime, but more than a social relation, which is an object of a specific crime. Accordingly, specific (group) object of crime is part of a generic object of crime, it can not exist on its own, and it is always in a subordinate relation with respect to the generic object of crime.

Determination of specific object will allow more clearly separating from the social relations that has been made up in defense of the authority of government bodies, local self-governments and citizens' associations, some groups of public relations, possessing specific features and differences that are inherent in one and not found in other crimes provided in a specific section of the Criminal Code of Ukraine.

Analysis of the crimes grouped in one or the other section shows that the specific object is formed from a combination of several direct objects, as direct object is a specialization of object types and always correlates with it, enters it as an integral component.

Analysis of existing modern definitions of specific object, importance and necessity of knowledge of which is proved by trends of this period in criminal science, allows us, in view of the above-mentioned negative and positive aspects, suggesting the following definition: "Specific object of considered crimes is the procedure of performance of duties by government bodies, bodies of local self-government, citizens' associations, which is carried out in the form of legally regulated social relations that ensure the authority of these bodies, their normal activity and safety of their representatives". In our view, this wording quite rightly and fully reflects the actual content of one of the most important concepts of criminal law.

Key words: criminal law, specific object, threat of violence towards an official person or citizen who performs a public duty.

Ще в радянській юридичній літературі відзначалося, що родовий об'єкт служить основним вирішальним критерієм під час побудови Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Однак у сучасних умовах структура Кримінального кодексу України стала складнішою, оскільки окремі види злочинів включаються в розділи, що їх об'єднують. Отже, принципове значення набуває питання про видовий об'єкт злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, оскільки цей об'єкт безпосередньо пов'язаний зі встановленням сутності, специфіки цього різновиду злочинів.

Різні аспекти проблеми кримінально-правової охорони службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, досліджувалися вітчизняними фахівцями, зокрема

П.П. Андрушком, В.О. Навроцьким, В.І. Осадчим, М.І. Пановим, В.В. Сташисом, Є.Л. Стрельцовим, М.І. Хавронюком, С.С. Яценком та іншими. Незважаючи на те, що праці цих авторів мають велике наукове та практичне значення, залишається багато невирішених питань стосовно оптимізації відповідальності за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок.

Метою статті є розкриття проблеми видового об'єкта досліджуваного злочину з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової науки.

Видовий об'єкт у такій системі перебуває, умовно кажучи, між родовим і безпосереднім об'єктами. Видовий об'єкт містить у собі групу суспільних відносин, що за обсягом менша, ніж група, що входить у родовий об'єкт злочинів, проте більша, ніж ті суспільні відносини, на які посягають під час вчинення конкретного злочину. Відповідно, видовий (груповий) об'єкт злочину є складовою частиною родового об'єкта злочину, він не може існувати самостійно, завжди знаходиться в підпорядкованому зв'язку у відношенні до родового об'єкта злочину.

У кримінально-правовій літературі існує думка щодо необхідності класифікації об'єкта злочину «по вертикалі» на підставі шестиступеневого поділу. Пропонується розділяти об'єкти по вертикалі на: 1) загальний; 2) міжродовий; 3) родовий; 4) груповий; 5) видовий; 6) безпосередній [1, с. 23]. На думку деяких учених, така класифікація є важкою як для застосування практиками (використання такої класифікації призведе до безпідставного подрібнення об'єкта злочину, що спричинить появу різних об'єктів злочину – простого, кваліфікованого та особливо кваліфікованого злочину, який передбачено однією статтею КК України), так і для засвоєння студентами [2].

Отже, встановлення видового об'єкта дозволить більш чітко виокремити із суспільних відносин, які складаються у сфері захисту авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднання громадян, окремі групи суспільних відносин, що мають певні особливості та відмінності, які властиві одним та не властиві іншим злочинам, передбаченим у певному розділі Кримінального кодексу України.

Вивчення правової літератури показує, що в теорії кримінального права щодо цього не існувало та дотепер не існує єдиної точки зору; навпаки, думки вчених мають різний характер, іноді прямо протилежний. Так, професор В.Д. Меньшагін у свій час категорично стверджував, що «в радянській кримінально-правовій теорії питання про об'єкт досліджуваної групи злочинів не викликає будь-яких сумнівів і вирішується однаково більшістю радянських криміналістів» [3, с. 391], із чим навряд чи можна погодитися.

Видовим об'єктом цих злочинів виступала нормальна управлінська діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суспільні відносини у сфері управління, порядок управління [3, с. 391].

Запропоновані варіанти визначення видового об'єкта досліджуваних злочинів є дискусійними. Не варто було б під час встановлення цього виду об'єкта обмежуватися «нормальною управлінською діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування», оскільки така позиція веде до безпосереднього об'єкта злочину. Так, за самоправства, передбаченого статтею 356 КК України, особа самовільно, у супереч встановленому законом порядку вчиняє будь-які дії, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою або організацією, не обов'язково посягає на нормальну управлінську діяльність вищезгаданих органів, а може лише порушити ті або інші правила (норми), закріплені в нормативно-правових актах, або процедурний порядок виконання дій, необхідний для розумного вирішення будь-якої ситуації. Сама по собі нормальна управлінська діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян повною мірою не відображає весь зміст видового об'єкта злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого

самоврядування, об'єднань громадян, а може виступати тільки як безпосередній об'єкт деяких таких злочинів.

Що стосується варіанта, відповідно до якого видовим об'єктом злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян є суспільні відносини у сфері управління (порядок управління), то його, як нам здається, з деякими застереженнями можна визнати прийнятним. Однак у цьому випадку дається занадто широка оцінка об'єкта, яка не враховує величезний обсяг відносин у сфері управління й тим самим ускладнюється розуміння його змісту. Автори, у яких виникла ця ідея, напевно, передбачили можливу незгоду опонентів, тому й включили у формулювання додаткове словосполучення «порядок управління». Однак це, на нашу думку, ніяк не впливає на «реальну ціну» запропонованого визначення.

Нарешті, кілька слів про ставлення до позиції авторів, які вважають, що видовим об'єктом досліджуваних злочинів виступає порядок державного управління. Відразу зазначимо, що будь-які визначення об'єкта поза зв'язком їх із суспільними відносинами видаються не зовсім коректними, тобто ми не є прихильниками й цієї точки зору щодо видового об'єкта аналізованого різновиду злочинів. Проте все-таки варто зазначити, що в цій характеристиці є також позитивні моменти, які стосуються поняття «державне». Зрозуміло, що суб'єкт злочину посягає на відносини у сфері авторитету органів управління, що має свою специфіку, чому й використовується позначення «державне», точніше, не просто саме по собі управління, а його державна сфера, інакше кажучи, така сфера управління, порядок якої певним чином законно регламентовано та встановлено державою, а також підтримується авторитетом держави.

Аналіз складів злочинів, згрупованих у тому чи іншому розділі, показує, що видовий об'єкт утворюється із сукупності декількох безпосередніх об'єктів, оскільки безпосередній об'єкт є конкретизацією видового об'єкта й завжди відповідає йому, входить до нього як складовий компонент. Так, учений-правознавець О.А. Чуваков пропонує класифікувати злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян залежно від безпосередніх об'єктів на такі види:

- 1) злочини, що посягають на авторитет державної влади й громадського ладу (статті 338, 341, 354 КК України);
- 2) злочини, що посягають на нормальну діяльність органів влади, управління, громадських організацій, службових осіб і представників громадськості (статті 340, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353 КК України);
- 3) злочини, що посягають на порядок зберігання й охорони документів, штампів, печаток (статті 357, 358 КК України);
- 4) злочини, що посягають на порядок забезпечення дотримання певних правил (статті 355, 356, 359, 360 КК України);
- 5) злочини, що посягають на порядок дотримання міжнародних конвенцій, учасником яких є Україна (стаття 339 КК України) [4, с. 321].

Вітчизняний дослідник І. І. Давидович дійшла висновку, що видовий (груповий) об'єкт злочинів, передбачених статті 342, 343, 345, 347, 348, 349, 350, 352 КК України, складають такі компоненти: особиста й майнова безпека суб'єктів управлінської діяльності та їхніх близьких; здійснювана відповідно до закону службова діяльність службових осіб, представників влади, зокрема працівників правоохоронних органів; діяльність представників громадськості з охорони правопорядку [5, с. 68].

Спеціаліст із кримінального права Л. В. Дорош злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян розділяє на такі групи:

- злочини у сфері використання державних символів (статті 338 і 339 КК України);
- злочини, пов'язані з перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян (статті 340 і 341 КК України);
- злочини проти представників влади, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань (статті 342–353 КК України);
- злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації (статті 357–360 КК України);
- інші злочини проти авторитету держави й діяльності об'єднань громадян (статті 354–356 КК України) [6, с. 430].

Дослідник злочинів, передбачених розділом XV Особливої частини Кримінального кодексу України, О.О. Кашкаров із врахуванням факту існування видового (групового) об'єкта злочину злочини, передбачені розділом XV КК України, поділив на сім груп:

- 1) злочини, що посягають на порядок використання державних символів;
- 2) злочини, що посягають на законний порядок діяльності державних, громадських організацій, конституційні та інші права фізичних і юридичних осіб;
- 3) злочини, що посягають на авторитет правоохоронних органів, членів громадських формувань з охорони громадського порядку й державного кордону та військовослужбовців;
- 4) злочини проти авторитету та нормальної діяльності державних і громадських діячів, а також народних депутатів України та депутатів місцевих рад, комітетів Верховної Ради України та тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України;
- 5) злочини проти авторитету службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок;
- 6) злочини проти авторитету державних органів у сфері контролю та регулювання офіційного документообігу;
- 7) злочини проти авторитету органів державної влади у сфері інформаційної безпеки [2].

Зазначимо, що О.О. Кашкаров на підставі видового (групового) об'єкта злочину в межах розділу XV Особливої частини КК України відніс до третьої класифікаційної групи злочини проти діяльності правоохоронних органів, членів громадських формувань з охорони громадського порядку й державного кордону та військовослужбовців, зокрема злочини, передбачені статті 342, 343, 345, 347, 348 та 349 КК України. Суспільна небезпечність злочинів, передбачених статті 342, 343, 345, 347, 348 та 349 КК України, проявляється в посяганні на авторитет правоохоронних органів, органів державної влади та громадських формувань з охорони громадського порядку й державного кордону шляхом спричинення матеріальної, моральної та фізичної шкоди спеціальному виду потерпілого – працівнику правоохоронних органів, у статті 342 та 349 КК України – представнику влади, у статті 342, 348 КК – члену громадського формування з охорони громадського порядку чи державного кордону та військовослужбовцю та близьким родичам працівника правоохоронного органу, у статті 345, 347 та 348 КК України, а в стаття 349 КК України – близькому родичу представника влади або правоохоронного органу [2].

Враховуючи особливості українського кримінального законодавства, можна говорити про групу злочинів у розділі XV Особливої частини КК України, спрямованих проти порядку управління й авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, поєднаних із незаконним фізичним або психічним впливом на суб'єктів управлінської діяльності.

Отже, аналіз існуючих сучасних визначень видового об'єкта, вагоме значення та необхідність знання якого доводять сучасні тенденції кримінально-правової науки, дозволяє нам з урахуванням зазначених вище негативних і позитивних моментів запропонувати таке визначення: «Видовим об'єктом розглянутих злочинів є порядок здійснення службової діяльності представниками органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, який являє собою врегульовані нормами права суспільні відносини, що забезпечують авторитет цих органів, їхню нормальну діяльність та безпеку їхніх представників». На нашу думку, це формулювання досить справедливо та повно відображає зміст одного з найважливіших кримінально-правових понять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кругликов Л.Л. Практикум по уголовному праву. Общая часть. Особенная часть : учебное пособие / Л.Л. Кругликов. – М. : Бек, 2002. – 352 с.
2. Кашкаров О.О. Класифікація злочинів, передбачених розділом XV Кримінального кодексу України на підставі об'єкта злочину [Електронний ресурс] / О.О. Кашкаров // Кримський юридичний вісник. – 2009. – Вип. 3(7). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Kyuv/2009_3/14.pdf.
3. Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права. Особенная часть : в 2 т. / А.А. Пионтковский, В.Д. Меньшагин, В.М. Чхиквадзе. – М. : Госюриздат, 1955–1959. – Т. 2. – 1959. – 811 с.
4. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / [А.П. Бабий, І.С. Доброход, Ю.А. Кармазин, В.О. Корнієнко, Г.В. Загіка, О.С. Козерацька та ін.] ; за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2009. – 496 с.
5. Давидович І.І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / І.І. Давидович. – К., 2007. – 253 с.
6. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид. перероб. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.

REFERENCES

1. Kruglikov L.L. *Praktikum po ugovolnomu pravu. Obschaya chast'. Osobennaya chast'* [Practicum on Criminal Law. General Part. Special Part] : teaching aid / L.L. Kruglikov. – Moscow: BEK, 2002. – 352 p.
2. Kashkarov O.O. "Classification of Crimes Specified in Chapter XV of the Criminal Code of Ukraine on the Basis of Object of Crime" [Electronic resource] / O.O. Kashkarov // *Krims'kiy yuridichniy visnik*. – 2009. – Iss. 3 (7). – Access mode : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Kyuv/2009_3/14.pdf.
3. Menshagin V.D. *Kurs sovetskogo ugovalnogo prava. Osobennaya chast'* [Course of Soviet Penal Law. Special Part]: in 2 vol. / A.A. Piontkovskiy, V.D. Menshagin, V.M. Chkhikvadze. – Moscow: Gosyurizdat, 1959. – Vol. 2. – 811 p.
4. *Kriminal'ne pravo Ukraine: Osobliva chastina* [Criminal Law of Ukraine: Special Part]: textbook / [A.P. Babii, I.S. Dobrokhod, Y.A. Karmazin, V.O. Korniienko, G.V. Zahika, O.S. Kozeratska et al.]; ed. Y.L. Streltsova. – Kharkiv: Odissey, 2009. – 496 p.
5. Davydovych I.I. "Criminal Security of the Authorities and the Public, Protecting the Rule of Law": thesis for degree of candidate of law sciences: major 12.00.08 / I.I. Davidovich. – Kyiv, 2007. – 253 p.

6. *Kriminal'ne pravo Ukraine: Osobliva chastina* [Criminal Law of Ukraine: Special Part]: textbook / [Y.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin et al.]; ed. V.V. Stashys, V.Y. Tatsii. – 4th edition done and complemented. – Kharkiv: Pravo, 2010. – 608 p.

УДК 343.431: 342.72/.73

ЩОДО ПИТАННЯ ВІДМЕЖУВАННЯ ПІДМІНИ ДИТИНИ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ АБО ІНШОЇ НЕЗАКОННОЇ УГОДИ ЩОДО ЛЮДИНИ

Даценко Є.В., здобувач

*Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, Україна
Siktoria@mail.ru*

У статті розглядаються ознаки відмежування підміни дитини від торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини. Обґрунтовується, що ознаками відмежування є окремі кореспондуючі ознаки складів злочинів, які безпосередньо вказують на їх відмінність. Доводиться, що ознаками відмежування вказаних складів злочинів є ознаки об'єкта, коло можливих потерпілих та ознаки самого суспільно небезпечного діяння.

Ключові слова: відмежування, підміна дитини, торгівля людьми, ознаки складу злочину, угода щодо людини.

ОТНОСИТЕЛЬНО ВОПРОСА ОТГРАНИЧЕНИЯ ПОДМЕНЫ РЕБЕНКА ОТ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ ИЛИ ДРУГОГО НЕЗАКОННОГО СОГЛАШЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ЧЕЛОВЕКА

Даценко Е.В.

*Национальная академия внутренних дел, Соломенская площадь, 1, г. Киев, Украина
Siktoria@mail.ru*

В статье рассматриваются признаки отграничения подмены ребенка от торговли людьми или другого незаконного соглашения относительно человека. Обосновывается, что признаками отграничения являются отдельные корреспондирующие признаки составов преступлений, которые непосредственно указывают на их различие. Доказывается, что признаками отграничения указанных составов преступлений являются признаки объекта, круг возможных пострадавших и признаки самого общественно опасного деяния.

Ключевые слова: отграничение, подмена ребенка, торговля людьми, признаки состава преступления, соглашение относительно человека.

ON THE ISSUE OF SEPARATING SUBSTITUTION OF CHILD FROM TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS AND OTHER ILLEGAL TRANSFER DEALS IN RESPECT OF A HUMAN BEING

Datsenko Y.V.

*National academy of internal affairs, Solomianska Square 1, Kyiv, Ukraine
Siktoria@mail.ru*

The article deals with signs of separating the substitution of child from trafficking in human beings and other illegal transfer deals in respect of a human being. Research of signs of disassociation of related offenses is an essential and very important for criminal qualification and enables to specify what kind of crime was committed. It is substantiated that features of separation are the corresponding elements of the crime that directly point to their differences. Thus, the author determines the necessity of separating related offenses only in cases where such related offenses are characterized by at least two common (related) features, and one of them concerns socially dangerous act as a sign of the objective side. It is proved that signs for separating these offenses are features of the object, the range of possible victims and features of socially dangerous act. Thus, the objects of trafficking and other illegal transfer deals in respect of a human being are social relations on human right to free movement while the objects of substitution of a child are social relations that arise on the basis of the right to parenthood and childhood. Victims (those who are directly affected by criminal act) of substitution of the child are only children who can not be identified by their parents or other legal representatives according to relevant individual

characteristics. At the same time, at least one child involved in the substitution shall be a stranger to the subject of crime. In contrast, human trafficking or other illegal transfer deals in respect of a human being may concern not only children who can not be identified, but also others. The difference among socially dangerous acts is determined, firstly, by the fact that the substitution of a child somehow affects at least two children (a substituted child and a substituting child), and the trafficking involves only one person; secondly, trafficking does not include an attempt to pass off one person as another; thirdly, socially dangerous acts in trafficking are directly or indirectly linked to the will (desire) of the victim, which happens to be under the influence of deception, blackmail or making use of fragile state of the victim, whereas the case of substitution of a child, will (desire) of the victim is usually absent or completely ignored.

Key words: separation, substitution of a child, trafficking, signs of elements of crime, illegal transfer deals in respect of a human being.

Для слідчої та судової практики, зокрема під час кваліфікації, важливе значення має з'ясування кола суміжних складів злочинів, які потребують відмежування (розмежування). Л.П. Брич вважає, що розмежуванням є не просто встановлення ознак відмінностей суміжних складів злочинів, а й визначення місця та зв'язків конкретного складу злочину в системі складів злочинів зі спільними ознаками. При цьому вчений доводить різницю між поняттями «відмежування» та «розмежування», вказуючи, що сферою розмежування є саме система законодавчих моделей кримінально-правової поведінки, тоді як сферою відмежування є система законодавчих моделей деліктної поведінки [1, с. 11-12].

Разом із цим слід звернути увагу, що дослідження ознак розмежування повинно ґрунтуватися на порівнянні кореспондуючих ознак суміжних складів злочинів та виявленні тих із них, які вказуватимуть на відмінність відповідних складів злочинів. Тому дослідженню підлягають не самі склади злочинів, а лише їх окремі кореспондуючі ознаки, які вказують на відмінність цих складів злочинів. Разом із цим слід погодитися з думкою О.В. Хуторянського, який стверджує, що доцільність відмежування суміжних складів злочинів існує тільки тоді, коли такі склади мають не одну спільну (суміжну ознаку), а щонайменше дві таких ознаки, одна з яких стосується суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони [6, с. 143].

Крім того, максимальна кількість спільних (суміжних) ознак може бути необмеженою, головним залишається тільки їх мінімальна кількість, а саме дві спільні (суміжні) ознаки та зміст однієї з них, який повинен стосуватися саме суспільно небезпечного діяння.

Водночас спільність (суміжність) ознаки повинна свідчити про її максимальну подібність, проте не зводиться винятково до тотожності таких ознак. Ідеться про те, що спільними (суміжними) ознаками складів злочинів можуть бути як тотожні ознаки, так і максимально подібні між собою ознаки, однак такі, що не є тотожними. Так, з одного боку, спільною суміжною ознакою може бути визнана ознака загального суб'єкта злочину, яка за своєю сутністю буде тотожною, адже в різних складах злочинів зміст ознаки загального суб'єкта є ідентичним і зводиться до того, що таким суб'єктом є фізична осудна особа, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Тобто така ознака є однаковою (ідентичною) для всіх складів злочинів, де суб'єктом визнається загальний суб'єкт злочину.

Поряд із цим спільна (суміжна) ознака може й не бути тотожною (ідентичною) у всіх суміжних складах злочинів, проте вона повинна зберігати максимальну подібність (бути максимально наближеною за змістом) до кореспондуючої ознаки суміжного складу злочину та не мати принципових кардинальних відмінностей від неї. Наприклад, суміжною може бути визнана ознака суспільно небезпечного діяння, яка характеризує хоча й не тотожні діяння, проте такі, які є максимально подібними за змістом. Зокрема, у контексті підміни дитини такими максимально подібними діяннями можуть бути діяння, пов'язані з викраденням дитини, незаконним її захопленнями чи утримуванням.

Як бачимо, такі діяння не є тотожними до підміни, проте видаються максимально подібними до неї, оскільки в обох випадках відбувається незаконний перехід дитини від батьків чи осіб, які їх замінюють, до інших осіб.

Тому обґрунтовано, що спільна (суміжна) ознака складу злочину не може зводитися тільки до тотожної ознаки й повинна розглядатися дещо ширше, а точніше включати в себе як тотожні ознаки, так і максимально подібні за змістом кореспондуючі ознаки суміжних складів злочинів.

Виходячи із цього, можемо констатувати, що дослідження ознак відмежування складу підміни дитини від суміжних складів злочинів ґрунтується на таких основоположних засадах: 1) розглядаються ознаки відмежування складу підміни дитини від інших суміжних складів злочинів, які мають щонайменше дві спільні (суміжні) ознаки складу злочину, одна з яких стосується суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони; 2) дослідженню підлягають не самі склади злочинів як сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, а тільки окремі кореспондуючі ознаки вказаних суміжних складів злочинів, які й визначають їх відмінність.

Досить подібними між собою можуть вважатися й діяння, які передбачені ст.ст.148 та 149 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Пояснюється це тим, що в обох статтях об'єктивна сторона складу злочину так чи інакше пов'язується з переміщенням люди (дитини). Так, ч.1 ст.149 КК України передбачає відповідальність за торгівлю людьми, іншу незаконну угоду, об'єктом якої є людина, вербування, переміщення, переховування, передачу, одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи. Як бачимо, такі діяння також певною мірою є подібними до діянь, передбачених ст.148 КК України, хоча при цьому вони не є тотожними.

Відмінність вказаних складів злочинів проявляється в самій сутності суспільно небезпечних діянь, ознаках об'єкта та ознаках можливого потерпілого.

Так, на відміну від злочину, передбаченого ст.148 КК України, злочин, передбачений ст.149 КК України, посягає не на права дітей та батьків, на батьківство й дитинство, а конкретно на свободу особи та її право вільно обирати місце свого перебування, вид діяльності, професію та вільно обирати власну поведінку (вчинення чи невчинення дій). Зокрема, за словами В.А. Козака, об'єктом торгівлі людьми треба визнавати суспільні відносини, які виникають та існують щодо свободи людини. Водночас під самою свободою вчений розуміє об'єктивно існуюче природне та невід'ємне право як міру можливої поведінки кожної людини здійснювати вчинки відповідно до свідомості та волі [3, с. 6]. Я.Г. Лизогуб стверджує, що основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми виступає право людини на свободу та право людини на особисту недоторканість. При цьому під правом людини на свободу розуміється гарантована державою природна можливість людини безперешкодно робити будь-який життєвий вибір, вільно існувати, пересуватися, спілкуватися, працювати та відпочивати, здійснювати продовження роду й виражати свої думки незалежно від чийої волі та в порядку, який не суперечить закону, а під правом людини на особисту недоторканість – гарантована державою природна можливість вільного існування людини без якого-небудь стороннього протиправного втручання чи впливу в її особисте життя та на неї саму, її честь та гідність [4, с. 9-10]. Незважаючи на певну подібність вказаних наукових позицій В.А. Козака та Я.Г. Лизогуба щодо визначення об'єкта торгівлі людьми та визнання ним саме права людини на свободу, варто вказати на існування альтернативних підходів. Зокрема, А.М. Орлеан обґрунтовує, що основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми є громадська моральність, тоді як воля, честь, гідність, життя та здоров'я людини в цьому випадку будуть виступати додатковими факультативними об'єктами торгівлі людьми [5, с. 10].

Проте, незалежно від існуючого підходу щодо визначення основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст.149 КК України (об'єктом вважатиметься громадська моральність чи право людини на свободу), такий об'єкт є обов'язково відмінним від об'єкта злочину, передбаченого ст.148 КК України, а точніше, є відмінним від суспільних відносин, які виникають із приводу існування та реалізації права на батьківство й дитинство.

Крім того, відмінними в складах злочинів, передбачених ст.ст.148 та 149 КК України, є й ознаки можливих потерпілих (тих, на кого безпосередньо спрямовані діяння, передбачені у вказаних статтях).

Як вже зазначалося, підміна може стосуватися тільки дітей, яких батьки чи інші законні представники не спроможні ідентифікувати за відповідними індивідуальними ознаками. При цьому хоча б одна дитина, залучена до підміни, повинна бути чужою для суб'єкта злочину. Тобто останній хоча б для однієї дитини не є батьком, матір'ю, усиновителем чи опікуном.

На відміну від цього, діяння, передбачені в ст.149 КК України, можуть стосуватися не тільки дітей, а й дорослих осіб. У цьому контексті Я.Г. Лизогуб наголошує на доцільності використання саме поняття «людина» для позначення кола можливих потерпілих від злочину, передбаченого ст.149 КК України, обґрунтовуючи це тим, що використання поняття «особа» є прийнятним тільки щодо біологічних істот, які пройшли соціалізацію та є частинками соціуму. Відповідно до цього використання поняття «особа», на думку вченого, для позначення новонароджених дітей є не зовсім прийнятним, а тому доцільнішим є саме використання поняття «людина», яке є ширшим за змістом та охоплює не тільки істот, що пройшли соціалізацію, а й новонароджених дітей [4, с. 9]. Це у свою чергу є прямим підтвердженням того, що торгівля людьми може стосуватися як дітей, так і дорослих осіб.

Разом із цим діяння, передбачені ст.149 КК України, на відміну від діянь, передбачених ст.148 КК України, можуть стосуватися як чужих, так і своїх дітей. Так, непоодинокими є випадки, коли батьки продають або вчинюють іншу незаконну угоду щодо своїх власних дітей. Однак, незважаючи на певну подібність (суміжність) діянь, які утворюють об'єктивну сторону складів злочинів, передбачених ст.148 та ст.149 КК України, такі діяння не є тотожними й мають певні відмінності.

Такі відмінності полягають у тому, що переміщення під час підміни є одним із можливих способів вчинення злочину (вчинення самої підміни), тоді як під час торгівлі людьми характерним є широкий спектр альтернативних форм суспільно небезпечного діяння, максимально подібними серед яких є переміщення, переховування, передача або одержання людини.

При цьому переміщення, переховування, передача чи одержання під час торгівлі людьми (ст.149 КК України) вчинюється обов'язково з використанням обману, шантажу чи уразливого стану потерпілого. В іншому ж випадку переміщення, переховування, передача чи одержання особи можливе тільки всупереч її волі, а це вже утворює склад злочину, передбачений ст.146 або ст.147 КК України.

Прикладом може слугувати випадок, описаний у вирокі Центрального районного суду м. Миколаєва від 30 квітня 2014 р., яким особу було засуджено за вчинення злочинів, передбачених ч.2 ст.149 та ч.2 ст.303 КК України, а саме за те, що в 2012 р., встановивши контакт із лівійськими сутенерами, домовився про постачання (продаж) їм жінок з України для їх подальшого використання в наданні сексуальних послуг на території Лівії. При цьому для вербування та переміщення жінок особа використовувала тактику обману та такі прийоми: фактор довіри для посилення факту реальності своїх пропозицій – наводилися приклади інших дівчат, які за його сприяння виїжджали для надання платних сексуальних послуг; створення ілюзії власного вибору – потерпілим пропонувалося самостійно прийняти рішення про виїзд за кордон, а той факт, що потім, опинившись у власності сутенерів, жінка буде позбавлена можливості вибору, замовчувався; бесіда в довірливій обстановці – прийом, що дозволяв увійти в тісний контакт і викликати довіру потерпілих, яких він вербував (цей прийом дозволяв зміцнити ілюзорно створюваний імідж ділової людини, формулюючи враження підтримки, почуття того, що жінка буде не одна в чужій країні); власне умовчання – прийом, спрямований на викривлене сприйняття реальності. Під час вербування та переміщення акцент робився на створенні ілюзії високооплачуваної та законної роботи. При цьому використовувалися потреби співрозмовника в отриманні матеріальних вигод та

акцентувалася увага на значному розмірі заробітку та укладенні угод із працевлаштування, які в дійсності не уклалися. Таким чином, у суді доведено, що обвинувачений відправив (завербував, перемістив та продав) до Лівій трьох потерпілих жінок. Крім того, судом встановлено ще й факт вчинення обвинуваченим злочинів, передбачених ч.1 ст.307 та ч.1 ст.263 КК України [2].

Відтак переміщення жінок із території України до Лівії відбувалося фактично за їх волею (бажанням), проте таке бажання виникало виключно через введення суб'єктом потерпілих в оману.

Тобто, як бачимо, переміщення, переховування, передача чи одержання людини так чи інакше повинно відбуватися за волею (певною згодою) потерпілого, яка хоча й досягається протиправним шляхом (обманом, шантажем чи використанням уразливого стану), однак обов'язково є наявною. На відміну від цього, діяння в контексті підміни дитини жодним чином не можуть характеризуватися наявністю волі (бажання) дитини на таке переміщення. Фактично воля дитини у випадку підміни або відсутня, або ігнорується суб'єктом.

Разом із цим слід звернути увагу, що об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст.149 КК України, характеризується одразу декількома альтернативними діяннями, окремі з яких (переміщення, переховування, передача або одержання людини) є максимально подібним до підміни дитини. Водночас інші (торгівля людьми, інша незаконна діяльність, об'єктом якої є людина або вербування) не мають такої подібності до підміни дитини.

Також відмінність розглядуваних складів злочинів полягає в тому, що суспільно небезпечне діяння, згідно зі ст.148 КК України, проявляються в підміні дитини, яка, як було зазначено вище, є своєрідним комплексом активних одноактних дій, що фактично також можуть зводитися до фізичного переміщення, приховування, передачі та одержання дитини. Проте всі ці одноактні дії не можуть самі по собі бути вираженням підміни й обов'язково повинні поєднуватися з іншими схожими або тотожними одноактними діями. На відміну від цього, для об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст.149 КК України, достатнім є вчинення тільки вказаної одноактної дії (одного тільки переміщення, приховання, передачі чи одержання).

Відмінність у суспільно небезпечних діяннях, передбачених ст.148 та ст.149 КК України, полягає ще й у тому, що під час торгівлі людьми діяння можуть стосуватися тільки однієї особи. Тобто тільки одна особа може зазнавати переміщення, приховання, передання чи одержання. Натомість у контексті підміни дитини суспільно небезпечні діяння певною мірою стосуються щонайменше двох дітей (дитини, яку підмінюють, та дитини, на яку підмінюють). При цьому цілком зрозуміло, що окремо приховування, передання чи одержання можуть стосуватися тільки однієї дитини, проте невід'ємним є також вчинення й дій щодо іншої дитини (у тому числі дій, пов'язаних із переміщенням). Окрім того, принциповим залишається намагання суб'єкта під час підміни дитини видати одну дитину за іншу, тоді як під час торгівлі людьми (ст.149 КК України) такого не відбувається, тобто суб'єкт не намагається видати одну людину, щодо якої вчинює суспільно небезпечні діяння, за іншу.

Таким чином, ознаками відмежування складів злочинів, передбачених ст.148 та ст.149 КК України, є ознаки об'єкта злочину, ознаки кола можливих потерпілих (людей, щодо яких вчинюється підміна чи торгівля людьми), а також ознаки самого суспільно небезпечного діяння, яке хоча і є максимально подібним (суміжним), проте не тотожним. Зокрема, відмінність у суспільно небезпечному діянні стосується, по-перше, того, що під час підміни дитини такі діяння так чи інакше стосуються щонайменше двох дітей (дитини, яка підмінюється, та дитини, на яку підмінюють), а під час торгівлі людьми – тільки однієї особи; по-друге, під час торгівлі є відсутнє намагання суб'єкта видати одну особу за іншу; по-третє, суспільно небезпечні діяння під час торгівлі людьми прямо або опосередковано пов'язуються з волею (бажанням) потерпілого, яка виникає під впливом обману, шантажу або використання уразливого стану потерпілого, тоді як під час підміни дитини воля (бажання) потерпілого, як правило, відсутня або повністю ігнорується.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брич Л.П. Теоретичні засади розмежування складів злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Л.П. Брич ; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2014. – 34 с.
2. Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 30 квітня 2014 р. у справі № 490/7470/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/>
3. Козак В.А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / В.А. Козак ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 17 с.
4. Лизогуб Я.Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини : порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Я.Г. Лизогуб ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 21 с.
5. Орлеан А.М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / А.М. Орлеан ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 20 с.
6. Хуторянський О.В. Кримінально-правова характеристика ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.В. Хуторянський ; Національна академія внутрішніх справ. – К., 2013. – 217 с.

REFERENCES

1. Brych L.P. “Theoretical Basis of Differentiation of Elements of Offenses” : abstract of thesis for the degree of doctor of law sciences : major 12.00.08 “Criminal Law and Criminology ; Penal Law” / L.P. Brych. – Lviv, 2014. – 34 p.
2. “Decision of the Central District Court of Mykolaiv of April 30, 2014 on case № 490/7470/13-k” [Electronic resurse]. – Access mode : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38495994>.
3. Kozak V.A. “Criminal Liability for Human Trafficking (Analysis of the Crime)” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.08 “Criminal Law and Criminology ; Penal Law” / V.A. Kozak. – Kharkiv, 2003. – 17 p.
4. Lyzohub Y.H. “Criminal Liability for Human Trafficking or Other Illegal Agreement on the Transfer of Human Beings” : Comparative Legal Research : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.08 “Criminal Law and Criminology ; Penal Law” / Y.H. Lyzohub. – Kyiv, 2003. – 21 p.
5. Orlean A.M. “Social Conditioning of Criminalization and Criminal Legal Characterization of Human Trafficking” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.08 “Criminal Law and Criminology ; Penal Law” / A.M. Orlean. – Kharkiv, 2003. – 20 p.
6. Khutorianskyi O.V. “Criminal Legal Description of Failure to Provide Aid to a Person Being in Condition Dangerous to Life” : thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.08 “Criminal Law and Criminology ; Penal Law” / O.V. Khutorianskyi. – Kyiv, 2013. – 217 p.

ЗНАЧЕННЯ ЗНАРЯДЬ ТА ЗАСОБІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ДЛЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Романівка З.Є., аспірант

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, м. Львів, Україна
romanivka@torba.com*

Розглянуто знаряддя й засоби вчинення злочину, які виступають ознаками та криміналізують певне діяння, є кваліфікуючими ознаками складу злочину й обставинами, що обтяжують покарання, у Кримінальному кодексі України. З'ясовано неточності у формулюванні окремих знарядь вчинення злочину в диспозиціях статей Особливої частини кримінального закону, а також висловлено поради щодо усунення таких недоліків. Встановлено значення знарядь і засобів вчинення злочину для диференціації кримінальної відповідальності в певних приписах Кримінального кодексу України. Встановлено конкретні статті Кримінального кодексу України, де знаряддя чи засоби вчинення злочину виступають обов'язковою ознакою складу злочину.

Ключові слова: знаряддя вчинення злочину, засоби вчинення злочину, диференціація кримінальної відповідальності, кваліфікуючі ознаки складу злочину, обставини, які обтяжують покарання, санкція, відповідальність за злочин, теорія кримінального права, диспозиція статті, суспільна небезпека, терористичний акт, добувний промисел, диференціація норм, хуліганство, вогнепальна зброя, криміналізація, зброя масового знищення.

ЗНАЧЕНИЕ ОРУДИЙ И СРЕДСТВ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ДЛЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Романівка З.Г.

*Львовский государственный университет внутренних дел, ул. Городоцкая, 26, г. Львов, Украина
romanivka@torba.com*

Рассмотрены орудия и средства совершения преступления, которые выступают признаками и криминализируют определенное действие, являются квалифицирующими признаками состава преступления и обстоятельствами, отягчающими наказание, в Уголовном кодексе Украины. Выяснены неточности в формулировке отдельных орудий совершения преступления в диспозициях статей Особенной части уголовного закона, а также высказаны советы по устранению таких недостатков. Установлено значение орудий и средств совершения преступления для дифференциации уголовной ответственности в определенных предписаниях Уголовного кодекса Украины. Установлены конкретные статьи из Уголовного кодекса Украины, где орудия или средства совершения преступления выступают обязательным признаком состава преступления.

Ключевые слова: орудия совершения преступления, средства совершения преступления, дифференциация уголовной ответственности, квалифицирующие признаки состава преступления, обстоятельства, отягчающие наказание, санкция, ответственность за преступление, теория уголовного права, диспозиция статьи, общественная опасность, террористический акт, добывающий промысел, дифференциация норм, хулиганство, огнестрельное оружие, криминализация, оружие массового уничтожения.

VALUE INSTRUMENTS AND MEANS OF COMMITTING A CRIME FOR THE DIFFERENTIATION CRIMINAL LIABILITY

Romanivka Z.E.

*Lviv state university of internal affairs, str. Horodotska, 26, Lviv, Ukraine
romanivka@torba.com*

Considered tools and means of committing a crime, acting grounds, and that criminalize certain acts qualifying signs of a crime and aggravation in the Criminal Code of Ukraine. Clarified inaccuracies in the wording specific tools committing a crime in the disposition article of the criminal law, and also gives tips on how to address these shortcomings. Is set of tools and means of committing a crime for differentiation of criminal liability in certain prescriptions Criminal Code of Ukraine. Established specific articles of the Criminal Code of Ukraine, where the instrument or means of committing a crime are the required elements of the crime.

These errors in the formulation of qualified evidence of a crime in the Criminal Code of Ukraine may lead to the same destination punishment for crimes as the main and qualified staff that does not correspond to the degree of danger to society committed.

In the theory of criminal law in qualifying signs listed understood in law characteristic of crimes relevant type of material circumstances, reflecting the typical significantly altered compared with the basic elements of the crime committed by the degree of danger to society and the individual offender and thus affect the legal assessment (qualification) committed and level of responsibility.

Key words: instrument of crime, means crime, differentiation of criminal responsibility, aggravating circumstances of the crime, aggravation, sanction, responsibility for a crime, theory of criminal law, disposition of the article, social danger of a terrorist attack, extractive fishing, differentiation rules hooliganism firearms, criminalization, weapons of mass destruction.

Знаряддя й засоби вчинення злочину як певні предмети матеріального світу, за допомогою яких вчиняються злочини та які застосовуються особою під час безпосереднього посягання на охоронювані законом суспільні відносини, у кримінальному законі нерідко виступають ознакою, що криміналізує певне діяння, кваліфікуючою ознакою складу злочину або обставиною, що обтяжує покарання. Розуміння впливу знарядь і засобів вчинення злочину на диференціацію кримінальної відповідальності ускладнюється неточностями у формулюванні знарядь у диспозиціях статей Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України та відсутністю меж впливу обставин, які обтяжують покарання, на кримінальну відповідальність.

Тому метою статті є визначення впливу знарядь і засобів вчинення злочину як ознаки, що криміналізує певне діяння, кваліфікуючої ознаки складу злочину та обставини, що обтяжує покарання, на диференціацію кримінальної відповідальності.

Проблему диференціації кримінальної відповідальності розглядали у своїх працях такі науковці, як П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, Л.Л. Кругліков, Т.О. Леснієвські-Костарева, В.О. Навроцький, Н.А. Орловська, М.І. Хавронюк та інші.

У вітчизняному кримінальному праві диференціація кримінальної відповідальності є недостатньо розробленою. Значні напрацювання науковців стосуються визначення поняття диференціації кримінальної відповідальності, з'ясування її взаємозв'язку з іншими інститутами науки кримінального права, а також способів диференціації кримінальної відповідальності. Вплив знарядь і засобів вчинення злочину на диференціацію кримінальної відповідальності практично не вивчався, що обумовлює необхідність більш детального розгляду вказаного питання.

Диференціацію кримінальної відповідальності в кримінальному праві визначають як зміну передбаченого кримінальним законом виду, розміру й характеру відповідальності залежно від зміни суспільної небезпеки діяння та особи, яка його вчинила, а також з урахуванням принципу гуманізму та інших обставин [1, с. 15].

Диференціація кримінальної відповідальності реалізується через використання засобів диференціації – норм і положень, у яких законодавець однозначно відобразив напрям зміни відповідальності за злочин з основним складом [2, с. 88]. Вважаємо доцільним також віднести до вказаних засобів знаряддя й засоби вчинення злочину та розглянути його вплив на диференціацію кримінальної відповідальності в таких аспектах:

- 1) як засобу криміналізації суспільно небезпечного діяння;
- 2) як кваліфікуючої ознаки складу злочину;
- 3) як обставини, що обтяжує покарання.

Аналізуючи норми КК України, можна виділити ті з них, у яких знаряддя й засоби вчинення злочину є ознакою, що криміналізує певну дію. Таких норм у КК України знайдено нами сімнадцять: ч.2 ст.146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ч.3 ст.190 КК України «Шахрайство», ст.1971 КК України «Самовільне зайняття земельної

ділянки та самовільне будівництво», ч.1 ст.239 КК України «Забруднення або псування земель», ч.1 ст.243 КК України «Забруднення моря», ч.2 ст.248 КК України «Незаконне полювання», ч.2 ст.249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», ч.1 ст.258 КК України «Терористичний акт», ч.1 ст.286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», ч.1 ст.294 КК України «Масові заворушення», ч.4 ст.296 КК України «Хуліганство», ч.2 ст.393 КК України «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти», ч.1 ст.404 КК України «Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків», ч.3 ст.405 КК України «Погроза або насильство щодо начальника», ч.3 ст.406 КК України «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості», ч.1 ст.414 КК України «Порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення», ч.1 ст.439 КК України «Застосування зброї масового знищення».

Таким чином, зняття вчинення злочину у вказаних випадках використовується законодавцем як засіб відмежування злочинних дій від особливо злочинних.

У теорії кримінального права під кваліфікуючими ознаками розуміють наведені в законі характерні для частини злочинів відповідного виду суттєві обставини, що відображають типовий, значно змінений порівняно з основним складом злочину ступінь суспільної небезпеки вчиненого й особи винного, впливаючи таким чином на законодавчу оцінку (кваліфікацію) вчиненого та міру відповідальності [3, с. 48]. Як вдало зазначає Т.О. Леснієвські-Костарева, кваліфікуючі ознаки разом з іншими кримінально-правовими засобами виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності, встановлюючи нові, підвищені порівняно з передбаченими санкціями за злочин з основним складом межі типового покарання [4, с. 228].

В Особливій частині КК України передбачається, що зняття й засоби вчинення злочину виступають кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознакою складів злочинів, що регулюються такими нормами: ч.2 ст.146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ч.3 ст.190 КК України «Шахрайство», ст.197 КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво», ч.1 ст.239 КК України «Забруднення або псування земель», ч.1 ст.243 КК України «Забруднення моря», ч.2 ст.248 КК України «Незаконне полювання», ч.2 ст.249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», ч.1 ст.258 КК України «Терористичний акт», ч.1 ст.286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», ч.1 ст.294 КК України «Масові заворушення», ч.4 ст.296 КК України «Хуліганство», ч.2 ст.393 КК України «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти», ч.1 ст.404 КК України «Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків», ч.3 ст.405 КК України «Погроза або насильство щодо начальника», ч.3 ст.406 КК України «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості», ч.1 ст.414 КК України «Порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення», ч.1 ст.439 КК України «Застосування зброї масового знищення».

В Особливій частині КК України, на наш погляд, існують певні неточності законодавчої техніки, яких припустився законодавець. Зокрема, зняття вчинення злочину прописано в статтях різних розділів. Вважаємо за доцільне об'єднати такі норми в одному розділі КК України.

Аналізуючи вплив зняття вчинення злочину на диференціацію кримінальної відповідальності, відзначимо, що в ч.2 ст.146 КК України, у якій кваліфікуючою ознакою виступає зняття вчинення злочину, верхня межа санкції зростає до 5 років позбавлення

волі. У вищенаведених статтях КК України, у яких передбачаються тотожні випадки використання знарядь вчинення злочину щодо людини, можна прослідкувати таке зростання верхньої межі санкції: від зростання в 1,25 раза для покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, до зростання в 1,6 раза для покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років.

Відповідно до ч.3 ст.190 КК України «Шахрайство» засобом вчинення злочину є «електронно-обчислювальна техніка». Цілком виправданою, на наше переконання, є уніфікація вказаних понять кримінального закону в єдине – «загальнонебезпечні знаряддя та засоби вчинення злочину» – з метою уникнення різного тлумачення під час правозастосування, а тому досягнення рівнозначного впливу основних ознак складу злочину на диференціацію кримінальної відповідальності.

Загальнонебезпечні знаряддя вчинення злочину впливають на диференціацію кримінальної відповідальності через збільшення верхньої межі санкції. Відповідальність у положеннях Особливої частини КК України, у яких кваліфікуючою ознакою є інший загальнонебезпечний засіб, диференціюється в частині збільшення верхньої межі санкції.

Наведені приклади переконливо демонструють неоднаковий вплив однієї й тієї ж кваліфікуючої ознаки складу злочину, яка є засобом вчинення злочину, на зростання верхньої межі санкції, а тому й на диференціацію кримінальної відповідальності. Вважаємо, що однаковий вплив певного знаряддя вчинення злочину, який є кваліфікуючою ознакою, на типове покарання можливий лише в злочинах з однаковим родовим об'єктом.

Існують певні неточності щодо використання в Особливій частині КК України такого знаряддя вчинення злочину, як зброя. У юридичній літературі зброю розуміють як фізичну погрозу знищенням живої сили або саме знищення. Вказаний термін використовується законодавцем лише як ознака основного складу злочину в КК України. Проаналізувавши положення кримінального закону, доходимо висновку про те, що в наведених нами нормах знаряддя вчинення злочину сформульовані за допомогою ознак, які характерні для полегшення вчинення злочину, тобто використання знарядь (наприклад, зброї) не за призначенням, а як засобів. Проте саме цей термін із незрозумілої причини не вживається. Слід відзначити, що лише в ст.146 КК України незаконне позбавлення волі або викрадення людини є кваліфікуючою ознакою, яка свідчить про підвищену суспільну небезпеку.

Вказані неточності у формулюванні кваліфікованих ознак складу злочину в КК України можуть привести до призначення однакового покарання за вчинення злочинів як з основним, так і з кваліфікованим складом, що не відповідатиме ступеню суспільної небезпеки вчиненого.

Ми дотримуємося позиції тих авторів, які вважають обставини, що обтяжують покарання, засобами диференціації кримінальної відповідальності, а не індивідуалізації покарання, оскільки в кримінальному законі закріплено напрям впливу вказаних обставин на кримінальну відповідальність [8, с. 141]. Щодо знарядь і засобів вчинення злочину, які є обставинами, що обтяжують покарання, то кримінальний закон не обтяжується під час диференціації в конкретних статтях поняттями «знаряддя» чи «засоби». Отже, вказані ознаки термінологічно співпадають із наведеними вище кваліфікуючими ознаками складу злочину. Для правозастосовної практики важливо з'ясувати відмінний вплив цих ознак на диференціацію кримінальної відповідальності. Відповідно до правила про заборону подвійного врахування одних і тих самих обставин під час призначення покарання [9, с. 156] обставини, які обтяжують покарання, відіграють резервну роль. Якщо вплив кожного знаряддя вчинення злочину як кваліфікуючої ознаки складу злочину відображається в зміні меж санкції статті КК України, то вплив обставин, які обтяжують покарання, залишається нечітким. Так, не може бути однаковим вплив вогнепальної зброї, яка заподіює шкоду лише одному об'єкту кримінально-правової охорони, та загальнонебезпечного засобу чи знаряддя вчинення злочину, який завдає шкоди життю й здоров'ю декількох осіб, громадському порядку, екологічній безпеці тощо. Тому, на наш погляд, у кримінальному законі необхідно

визначити межі зміни кримінальної відповідальності з урахуванням кожної з ознак, які обтяжують покарання.

Таким чином, у низці статей КК України знаряддя вчинення злочину є ознакою, яка криміналізує певну дію, тому вчинення її іншим способом виключає кримінальну відповідальність. У таких випадках знаряддя вчинення злочину слугує засобом відмежування злочинних дій від особливо тяжких злочинів.

Неточність або відсутність формулювання засобів вчинення злочинів у диспозиції статей Особливої частини КК України спричиняє неоднакову диференціацію відповідальності за злочини, коли кваліфікуючою ознакою виступає один і той самий засіб вчинення злочину.

Знаряддя вчинення злочину, яке виступає кваліфікуючою ознакою складу злочину, впливає на диференціацію кримінальної відповідальності шляхом збільшення верхньої межі санкції статті Особливої частини КК України.

Вважаємо правильною уніфікацію термінів, які використовуються для позначення тотожних знарядь і засобів вчинення злочину в кримінальному законі, з метою однакового їх розуміння в правозастосовній діяльності.

Обставини, які обтяжують покарання, виконують резервну функцію під час диференціації кримінальної відповідальності. Вважаємо за доцільне визначити в КК України умови чіткого впливу обставин, які обтяжують покарання, на кримінальну відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности : теория и законодательная практика / Т.А. Лесниевски-Костарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2000. – 400 с.
2. Васильевский А.В. Дифференциация уголовной ответственности и наказания в Общей части уголовного права : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / А.В. Васильевский ; Ярославский гос. ун-т им. П.Г. Демидова. – Ярославль, 2000. – 221 с.
3. Гуторова Н.О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності / Н.О. Гуторова // Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності : матер. наук.-практ. конф. (5–6 жовтня 2005 р.). – Х. : Кроссроуд, 2006. – С. 47-50.
4. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности : теория и законодательная практика / Т.А. Лесниевски-Костарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2000. – 400 с.
5. Матвійчук В.К. Особливо жорстоке поведження як ознака об'єктивної сторони складу злочину / В.К. Матвійчук // Юридична наука. – 2011. – № 2. – С. 155-163.
6. Гедьо А.С. Проблемні питання визначення понять «жорстокість» і «особлива жорстокість» / А.С. Гедьо // Митна справа. – 2011. – № 2. – Ч. 2. – С. 393-396.
7. Тростюк З.А. Про необхідність тлумачення поняття «шантаж» у Кримінальному кодексі України / З.А. Тростюк // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матер. ІХ регіон. наук.-практ. конф. (13–14 лютого 2003 р.). – Львів, 2003. – С. 463-464.
8. Кругликов Л.Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л.Л. Кругликов, А.В. Васильевский. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 298 с.
9. Кримінальний кодекс України : [наук.-практ. коментар] : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 1 : Загальна частина. – 2013. – 376 с.

10. Кримінальний кодекс України : [наук.-практ. коментар] : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина. – 2013. – 1040 с.

REFERENCES

1. Lesnievski-Kostareva T.A. *Differenciaciya ugovnoy otvetstvennosti : teoriya i zakonodatel'naya praktika* [Differentiation of Criminal Liability. Theory and Legislative Practice] / T.A. Lesnievski-Kostareva. – 2th edition, processed and complemented. – Moscow : Izd-vo «Norma», 2000. – 400 p.
2. Vasilevskiy A.V. “Differentiation of Criminal Liability and Punishment in the General Part of the Criminal Law” : thesis for the degree of candidate of law sciences / A.V. Vasilevskiy. – Moscow, 2000. – 219 p.
3. Hutorova N.O. “The Problems of Improvement of Qualificatory Circumstances of Crimes in Economic Activity” / N.O. Hutorova // *Vidpovidal'nist' za zlochini u sferi go-spodarskoy diyal'nosti* [Responsibility for Crimes in Economic Activity] : materials of scientific practical conference (on October, 5-6 in 2005). – Kharkiv : Vid-vo of «Krossroud», 2006. – P. 47-50.
4. Lesnievski-Kostareva T.A. *Differenciaciya ugovnoy otvetstvennosti : teoriya i zakonodatel'naya praktika* [Differentiation of Criminal Liability. Theory and Legislative Practice] / T.A. Lesnievski-Kostareva. – 2th edition, processed and complemented. – Moscow : Izd-vo «Norma», 2000. – 400 p.
5. Matviichuk V.K. “Especially Cruel Treatment as a Sign of the Objective Side of Crime” / V.K. Matviichuk // *Yuridichna nauka*. – 2011. – № 2. – P. 155-163.
6. Hedo A.S. “Problematic Issues of Definition of “Cruelty” and “Espacial Cruelty” / A.S. Hedo // *Mitna sprava*. – 2011. – №2. – Part. 2 – P. 393-396.
7. Trostiuk Z.A. “On the Need to Interpret the Concept of “Blackmail” in the Criminal Code of Ukraine” / Z.A. Trostiuk // *Problemi derzhavotvorenniya i zakhistu prav lyudyne v Ukraine* : materials IX regional scientific practical conference (on February, 13-14 in 2003) – Lviv, 2003. – P. 463-464.
8. Kruglikov L.L. *Differenciaciya otvetstvennosti v ugovnom prave* [Differentiation of Liability in Criminal Law] / L.L. Kruglikov, A.V. Vasilevskiy. – Saint Petersburg : Yuridicheskii center Press, 2003. – 298 p.
9. *Kriminal'niy kodeks Ukraine* [Criminal Code of Ukraine] : scientific and practical commentary : in 2 vol. / ed. V.Y. Tatsii, V.P. Pshonka, V.I. Borysov V.I. Tiutiuhin. – 5th edition, complemented. – Kharkiv : Pravo, 2013. – Vol. 1 : General Part / Y.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin et al.– 2013. – 376 p.
10. *Kriminal'niy kodeks Ukraine* [Criminal Code of Ukraine] : scientific and practical commentary : in 2 vol. / ed. V.Y. Tatsii, V.P. Pshonka, V.I. Borysov V.I. Tiutiuhin. – 5th edition, complemented. – Kharkiv : Pravo, 2013. – Vol. 2 : Special Part / Y.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin et al. – 2013. – 1040 p.

РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13: 342.102

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У СКЛАДІ СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНИХ ГРУП

Топчій В.В., д.ю.н., професор

*Національний університет державної податкової служби України,
вул. Карла Маркса 31, м. Ірпінь, Київська обл., Україна
topchiy.vv@ukr.net*

У роботі досліджено взаємодію органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у складі слідчо-оперативних груп. Визначено основні чинники, якими обумовлюється необхідність процесуальної взаємодії слідчого з органами дізнання в складі слідчо-оперативної групи. З'ясовано етапи прийняття рішення щодо створення слідчо-оперативної групи та оформлення її створення. Уточнено зміст визначення слідчо-оперативної групи як тимчасового формування, створеного для спільної узгодженої діяльності, до складу якого входять оперативні та інші співробітники органів дізнання та слідчий (слідчі), що має своє призначення, і в якому під керівництвом слідчого й із запровадженням інтенсивних і тривалих оперативно-розшукових заходів здійснюється розкриття злочину за гарячими слідами, розслідування великих за обсягом складних справ або перевірка заяв і повідомлень про завуальовані злочинні діяння за матеріалами, що надійшли слідчому для розгляду. Визначено, що одним із перспективних напрямів подальших розвідок із питань взаємодії є проведення аналізу місця й ролі слідчо-оперативних груп у розкритті тяжких та особливо тяжких злочинів.

Ключові слова: взаємодія, слідчий, оперативний працівник, слідчо-оперативна група, органи внутрішніх справ.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОРГАНОВ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ И ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ В СОСТАВЕ СЛЕДСТВЕННО-ОПЕРАТИВНЫХ ГРУПП

Топчий В.В.

*Национальный университет государственной налоговой службы Украины,
ул. Карла Маркса 31, г. Ирпень, Киевская обл., Украина
topchiy.vv@ukr.net*

В работе исследовано взаимодействие органов досудебного расследования и оперативных подразделений в составе следственно-оперативных групп. Определены основные факторы, которыми обуславливается необходимость процессуального взаимодействия следователя с органами дознания в составе следственно-оперативной группы. Установлены этапы принятия решения о создании следственно-оперативной группы и оформления ее создания. Уточнено содержание определения следственно-оперативной группы в качестве временного формирования, созданного для совместной согласованной деятельности, в состав которого входят оперативные и другие сотрудники органов дознания и следователь (следователи), имеющий свое назначение, и в котором под руководством следователя с ведением интенсивных и длительных оперативно-розыскных мероприятий осуществляется раскрытие преступления по горячим следам, расследование крупных по объему сложных дел или проверка заявлений и сообщений о завуальированных преступных деяниях по материалам, поступившим следователю для рассмотрения. Определено, что одним из перспективных направлений дальнейших исследований по вопросам взаимодействия является проведение анализа места и роли следственно-оперативных групп в раскрытии тяжких и особо тяжких преступлений.

Ключевые слова: взаимодействие, следователь, оперативный работник, следственно-оперативная группа, органы внутренних дел.

INTERACTION OF BODIES OF PRE-TRIAL INVESTIGATION AND OPERATIONAL UNITS WITHIN THE INVESTIGATION AND OPERATIONAL GROUP

Topchii V.V.

*National university of the state tax service of Ukraine, str. Karl Marx 31, Irpin, Kyiv region, Ukraine
topchii.vv@ukr.net*

The author studies the interaction of the bodies of pre-trial investigation and operational units within the investigation and operational group. The main factors that caused the need for procedural interaction of investigator with the agency of inquiry as part of the investigation and operational group are determined. The author also analyzed stages of the decision-making to create investigation and operational group and execution of its creation. Revised content of definition of investigation and operational group states that it is a temporary formation established for the joint coordinated activities, which includes operational and other members of the inquiry and the investigator (investigators), has special purpose and under the supervision of the investigator and using intensive and long-term search operations solves crimes hot on the traces, investigates large scope of complex cases or verifies claims about covert criminal acts according to materials submitted for investigator's consideration. It was determined that one of the promising areas for further research on the interaction of investigative units is analysis of crime scene and role of investigation and operational group in the solution of grave and especially grave crimes.

Key words: interaction, investigator, field officer, investigation and operational group, bodies of internal affairs.

Щорічно правоохоронними органами України реєструється значна кількість тяжких та особливо тяжких злочинів.

Розслідування в таких кримінальних провадженнях є складним, великим за обсягом та вимагає від правоохоронних органів багато зусиль, тому провадження досудового слідства, як правило, доручається слідчій або слідчо-оперативній групі.

Кількість працівників, яких залучають до таких груп, буває різною. Зазвичай вони належать до відносно відокремлених підрозділів. Під час групового провадження серед учасників слідчо-оперативних груп виникає багато питань процесуального й організаційного характеру, пов'язаних із невизначеністю або недостатньою визначеністю їх процесуальних повноважень під час діяльності в складі групи [1, с. 2].

За цих умов удосконалення роботи правоохоронних органів передбачає посилення внутрішніх системних зв'язків діяльності окремих структурних елементів. Для слідчо-оперативних груп у системі органів Міністерства внутрішніх справ України найбільш актуальною є проблема взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів.

У юридичній літературі аспекти взаємодії слідчих та оперативних працівників у розкритті й розслідуванні злочинів були предметом наукових пошуків вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, В.Д. Берназа, Р.С. Белкіна, В.І. Василичука, В.І. Галагана, В.О. Глушкова, В.Г. Гончаренка, В.Я. Горбачевського, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, В.П. Захарова, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенко, Н.С. Карпова, А.М. Кислого, І.П. Козаченка, В.О. Коновалової, О.Є. Користіна, В.С. Кузьмічова, В.В. Лисенко, Є.Д. Лук'янчикова, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, Д.Й. Никифорчука, В.Т. Нора, Ю.Ю. Орлова, В.Л. Ортинського, М.А. Погорецького, Б.Г. Розовського, Б.В. Романюка, М.В. Салтевського, Г.П. Середи, Є.Д. Скулиша, С.М. Смокова, С.М. Стахівського, М.П. Стрельбицького, О.Ю. Татарова, В.В. Тіщенко, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, В.Г. Хахановського, П.В. Цимбала, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька, О.Г. Шило, М.Є. Шумила, О.О. Юхна та ін.

Питання створення й діяльності слідчо-оперативних груп та особливостей групового провадження в складних і великих за обсягом справах були предметом наукового інтересу О.В. Бауліна, В.І. Боярова, А.А. Герасуна, І.Д. Гончарова, А.А. Горняцького, Г.О. Душейка, О.М. Подопрелова, С.В. Слинська, Ю.І. Шостака та інших учених.

Водночас у наявних наукових працях проблему взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у складі слідчо-оперативних груп досліджено недостатньо, чим обумовлюється необхідність комплексного аналізу окресленого кола питань.

Основними завданнями, розв'язанню яких присвячено статтю, є такі:

- 1) уточнення змісту визначення слідчо-оперативної групи як однієї з форм взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів;
- 2) з'ясування основних чинників, якими обумовлюється необхідність процесуальної взаємодії слідчого з органами дізнання в складі слідчо-оперативної групи;
- 3) аналіз основних етапів прийняття рішення щодо створення слідчо-оперативної групи та оформлення її створення;
- 4) визначення перспективних напрямів подальших розвідок із досліджуваних питань.

Однією з важливих умов швидкого розкриття та можливості здійснювати розслідування злочинів одночасно в декількох напрямках, у різних місцях з усебічним і паралельним відпрацюванням усіх версій у справі, а також можливості зосереджувати зусилля на одному важливому етапі є розслідування злочинів груповим методом шляхом створення слідчо-оперативних груп (далі – СОГ).

Практика свідчить, що за останні роки досвід розслідування злочинів груповим методом дуже збагатився. Створення груп у складних справах і з великим обсягом роботи надає низку переваг щодо інших форм взаємодії слідчих з оперативними співробітниками органу дізнання [2, с. 65].

У юридичній і науковій літературі існує багато визначень СОГ.

Так, В.М. Федченко пропонує визначення слідчо-оперативної групи як тимчасового формування, створеного для спільної узгодженої діяльності, до складу якого входять оперативні й інші співробітники органів дізнання та слідчий (слідчі), що має своє призначення, і в якому під керівництвом слідчого та із запровадженням інтенсивних і тривалих оперативно-розшукових заходів здійснюється розкриття злочину за гарячими слідами, розслідування великих за обсягом складних справ або перевірка заяв і повідомлень про завуальовані злочинні діяння за матеріалами, що надійшли до слідчого для розгляду [1, с. 16].

У дисертаційному дослідженні Г.О. Кокурін акцентує увагу на криміналістичних та організаційних основах діяльності СОГ із використанням теорії управління, соціальної психології й кримінального процесу та характеризує СОГ як організаційно-управлінську структуру, що являє собою організаційне формування постійного чи тимчасового характеру, створене для кращої організації діяльності щодо розкриття й розслідування злочинів, яке має свій зміст, склад, призначення зі специфічною організаційною формою взаємодії органів слідства й дізнання, складається зі слідчого (слідчих), оперативних співробітників органів внутрішніх справ (далі – ОВС) та інших спеціалістів, які використовують властиві їм засоби й методи роботи за керівної ролі слідчого [3, с. 7-11].

Р.Ю. Улімаєв вважає, що керівником СОГ може бути не лише слідчий, начальник слідчого підрозділу, прокурор, а й особа, яка проводить дізнання, та начальник органу дізнання. Учений пропонує визначати СОГ як тимчасове (позаштатне) організаційне формування, що під керівництвом особи, яка володіє процесуальними повноваженнями щодо розслідування злочинів, поєднується зі співробітників правоохоронних органів і спеціалістів для спільної узгодженої діяльності у вирішенні завдань досудового розслідування [4, с. 6].

Водночас ці риси СОГ не зовсім повно відображають сутність її діяльності та підстави створення.

Таке організаційне формування повинне створюватися лише за наявності законних підстав, що дасть змогу попереджувати відволікання посадових осіб, насамперед оперативних співробітників органу дізнання, від виконання не притаманних їм функцій під час розслідування. Приймати рішення про створення СОГ, визначати осіб, які візьмуть участь у розслідуванні, і призначати старших серед них повинні винятково компетентні посадові особи. До того ж СОГ – це не просто організаційно-управлінська структура зі специфічною взаємодією органів слідства й дізнання. Вона повинна мати насамперед процесуальну, а потім уже організаційну структуру, оскільки кримінальний процес врегульовує своїми нормами діяльність органів досудового слідства, дізнання щодо розкриття злочинів, їх розслідування та викриття винних.

На нашу думку, СОГ повинна створюватися для розслідування не тільки справи (як зазначає Г.О. Кокурін) і не взагалі злочинів (як вважає Р.Ю. Улімаєв), а лише для розслідування складної справи або для розслідування злочину за гарячими слідами, а також у разі, коли слідчий за матеріалами про завуальовані злочинні діяння, що зібрані оперативним шляхом і надійшли від співробітників органу дізнання, дійшов висновку, що недостатньо підстав для порушення кримінальної справи та є необхідність у проведенні за ними додаткових оперативно-розшукових заходів.

На думку О.М. Подопрелова, найбільш повно відображає суть і діяльність СОГ визначення, за яким СОГ – це керована слідчим після прийняття справи до свого провадження соціальна система, яка створюється за наявності підстав і відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства (відомчих нормативних актів) компетентними посадовими особами на відповідний період часу для вирішення завдань судочинства щодо швидкого, повного й усебічного розслідування, викриття винних в окремії складній чи великій за обсягом справі або для постійної роботи у визначених категоріях справ. Структурно така система створюється зі слідчих, оперативних та інших співробітників органу дізнання, забезпечуючи комплексне й найбільш раціональне дослідження всіх наявних сил, засобів і методів [5, с. 69].

Таке визначення більш повно й суттєво характеризує поняття СОГ і зміст їх діяльності, водночас потребує свого уточнення.

На нашу думку, найбільш правильним буде таке визначення: слідчо-оперативна група – тимчасове формування, створене для спільної узгодженої діяльності, до складу якого входять оперативні й інші співробітники органів дізнання та слідчий (слідчі), що має своє призначення, і в якому під керівництвом слідчого та із запровадженням інтенсивних і тривалих оперативно-розшукових заходів здійснюється розкриття злочину за гарячими слідами, розслідування великих за обсягом складних справ або перевірка заяв і повідомлень про завуальовані злочинні діяння за матеріалами, що надійшли до слідчого для розгляду.

З огляду на це слід чіткіше розмежувати питання щодо таких аспектів: 1) підстав створення й діяльності СОГ; 2) кому та в яких межах належить право формувати, а також розформувати групу, у тому числі й до закінчення слідства; 3) повноважень учасників групи та взаємодії між ними; 4) розгляду скарг і відводів щодо них; 5) закінчення діяльності групи тощо.

Дослідження цих питань має важливе практичне значення, оскільки їх вирішення дозволить у кожному окремому випадку з урахуванням обставин, що склалися, приймати рішення, яке буде своєчасним, обґрунтованим і законним.

Ми поділяємо думку О.Р. Михайленка про те, що поєднання слідчих зі співробітниками оперативного апарату є небезпечним, оскільки внутрішнє переконання слідчого під час прийняття процесуальних рішень не повинне ґрунтуватися на свідченнях, здобутих не слідчим, часто сумнівним або неперевіраним способом [6, с. 221].

Водночас оптимальне співвідношення оперативно-розшукової та слідчої функцій, насамперед у разі порушення кримінальної справи за оперативними матеріалами, є дієвим способом підвищення ефективності боротьби зі злочинністю.

Основними чинниками, якими обумовлюється необхідність процесуальної взаємодії слідчого з органами дізнання в складі слідчо-оперативної групи, є такі:

- 1) слідчі дії та оперативно-розшукові заходи членів групи мають однакову мету;
- 2) усі дії членів СОГ обов'язково узгоджуються між собою під час розроблення єдиного плану;
- 3) кожний з учасників СОГ діє в межах своїх повноважень і зберігає свою функціональну самостійність;
- 4) робота в складі СОГ дає слідчому можливість якнайшвидше використати дані, отримані оперативним шляхом, а оперативним співробітникам – інформацію, отриману під час проведення слідчих дій.

Практикою напрацьовано й закріплено у відомчих нормативних актах таку форму взаємодії слідчого та органу дізнання, як створення чергових СОГ у районному або міському органі внутрішніх справ. До складу таких груп входять слідчий, оперативний працівник, експерт-криміналіст, кінолог. Вони зобов'язані швидко реагувати на повідомлення про вчинені злочини, вчасно виїжджати на місце події, провадити їх огляд із метою виявлення й фіксації доказів та встановлення осіб, які вчинили злочин, уживати заходів щодо їх розшуку й затримання.

Усе це дає змогу в стислі строки розкрити злочин, виявити та викрити злочинця. Створення чергових СОГ сприяє також тому, що справи про тяжкі злочини можуть порушувати безпосередньо слідчі ОВС.

Слідчо-оперативні групи створюються також на період розслідування складних, багатоепізодних справ, насамперед у справах про організовані злочинні угруповання, а також для розкриття нерозкритих злочинів минулих років.

Складною є справа, що має багато епізодів злочинної діяльності (однорідних чи різних за складом); за нею притягують до кримінальної відповідальності велику кількість осіб – співучасників злочину. Також складною є справа, коли ці злочини вчинено в декількох місцях, іноді віддалених одне від одного, що в усіх випадках не дозволяє одному слідчому закінчити розслідування у встановлені законом строки. Справа з великим обсягом роботи вважається такою, коли для повного та всебічного дослідження всіх обставин у ній необхідне проведення великої кількості слідчих дій, які один слідчий у строки, встановлені законом для провадження досудового слідства, виконати не може.

Створення СОГ має специфічний характер, не завжди складність і значний обсяг слідчої роботи свідчать про необхідність провадження оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ). У деяких випадках для застосування необхідних ОРЗ в справі не потрібна систематична взаємодія слідчого та оперативного працівника, достатньо їх епізодичного співробітництва й обміну інформацією.

Створенню СОГ повинні передувати дві передумови: по-перше, неможливість для одного слідчого успішно та у визначені законом строки розслідувати справу, а по-друге, необхідність постійного здійснення оперативно-розшукових заходів під час розслідування справи [7, с. 42].

У юридичній літературі не існує єдиної думки щодо питання про те, чим є слідчо-оперативна група: процесуальною або непроцесуальною формою взаємодії? Так, А.М. Ларін вважає: «Про слідчо-оперативні групи, маючи на увазі слідчих і співробітників органу дізнання (а іноді й спеціалістів), що більш-менш тривалий час працюють в одній справі, можна говорити

як про організаційну, а не процесуальну сторону спільної діяльності» [8, с. 124]. В.В. Півненко вважає, що діяльність СОГ є однією з процесуальних форм взаємодії слідчого та органу дізнання [9, с. 77].

На думку О.Р. Михайленка, сучасна практика створення СОГ на підставі відомчих наказів загрожує небезпекою зрощування слідчого апарату з оперативним, а також тим, що дані, отримані поза процесуальною формою, будуть тяжіти над слідчим та поза його волею перетворюватимуть його на процесуального оформлювача даних, часто отриманих сумнівним шляхом [6, с. 221].

У цьому контексті слушною є думка В.І. Галагана, який наголошує, що в усіх випадках негласні засоби мають перевірятися й підкріплюватися гласними або процесуальними діями, і якщо оперативно-розшуковим шляхом виявлено очевидців учиненого злочину, то вони повинні бути допитані як свідки [10, с. 36].

Передбачаючи групову форму розслідування (частина 2 статті 38 Кримінального процесуального кодексу України [11]), закон прямо вказує, що досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою. Закон не регулює питання щодо створення СОГ, можливість формування й функціонування яких постає з норм Кримінального процесуального кодексу України. Його норми надають право слідчому давати доручення й вказівки про провадження розшукових і слідчих дій, вимагати від оперативних підрозділів допомоги під час провадження окремих слідчих дій.

До того ж взаємодія між членами СОГ повинна мати не випадковий чи епізодичний характер, а являти собою форму співробітництва, засновану на найбільш оптимальному поєднанні методів, прийомів і засобів, властивих як слідчому, так і органу дізнання, та супроводжуватися постійним обміном інформацією [10, с. 36].

Вважаємо доцільним висловлення ініціативи про прийняття рішення щодо створення СОГ та оформлення її створення поділити на три основні етапи:

- 1) якщо існувала необхідність у проведенні інтенсивних і тривалих ОРЗ співробітниками оперативного апарату органу дізнання під час розкриття й розслідування слідчим складної справи з великим обсягом роботи, то ініціатива щодо створення СОГ належала слідчому, у провадженні якого перебувала ця справа, або начальнику слідчого підрозділу чи прокурору, якщо справа знаходилася в провадженні слідчого прокуратури, і супроводжувалася обов'язковим наказом керівника відповідного правоохоронного органу про надання для допомоги слідчому (керівнику СОГ) співробітників органу дізнання, оскільки саме керівник правоохоронного органу (а не слідчий чи начальник слідчого відділу) має право розпоряджатися ними. Якщо ж така СОГ має міжвідомчий склад, то до постанови начальника слідчого підрозділу або прокурора обов'язково додається наказ керівників відповідних правоохоронних органів;
- 2) якщо існує необхідність у проведенні зазначених ОРЗ співробітниками оперативного апарату, проте в ході розкриття й розслідування злочину за гарячими слідами, то ініціатива щодо створення СОГ повинна належати керівнику органу внутрішніх справ, начальнику слідчого відділу або прокурору, а рішення про її створення має оформлюватися спільно (постановою начальника слідчого відділу або прокурора та наказом керівника органу внутрішніх справ);
- 3) якщо існує необхідність у проведенні інтенсивних і тривалих ОРЗ співробітниками оперативного апарату за матеріалами завуальованих злочинних діянь, що перебувають на розгляді в слідчого, то ініціатива щодо створення СОГ повинна належати лише цьому слідчому, а оформлюватися – постановою начальника слідчого підрозділу або прокурора, для чого необхідно розробити відповідну норму.

Якщо ж мова йде про необхідність створення чергової СОГ, для цього достатньо оформити графік чергування, затвердити його начальником правоохоронного органу, попередньо узгодивши з керівниками підрозділів, які надають у групу своїх співробітників (начальником слідчого підрозділу, прокурором, керівником бюро судово-медичної експертизи тощо).

Своєчасність створення слідчої групи чи СОГ має важливе значення для її ефективної роботи, насамперед на початковому етапі діяльності. Їх створення прямо залежить також від своєчасності надання керівником ОВС, прокуратури, податкової міліції, СБУ відповідної вказівки, розпорядження, наказу про створення такої групи начальникам оперативного та слідчого підрозділів.

У роботі розкрито основні чинники, якими обумовлюється необхідність процесуальної взаємодії слідчого з органами дізнання в складі слідчо-оперативної групи. З'ясовано етапи прийняття рішення щодо створення СОГ та оформлення її створення. Уточнений зміст визначення слідчо-оперативної групи як тимчасового формування, створеного для спільної узгодженої діяльності, до складу якого входять оперативні та інші співробітники органів дізнання та слідчий (слідчі), що має своє призначення, і в якому під керівництвом слідчого та із запровадженням інтенсивних і тривалих оперативно-розшукових заходів здійснюється розкриття злочину за гарячими слідами, розслідування великих за обсягом складних справ або перевірка заяв і повідомлень про завуальовані злочинні діяння за матеріалами, що надійшли до слідчого для розгляду.

З урахуванням отриманих результатів основним напрямом розвитку положень цього дослідження слід вважати проведення аналізу місця й ролі слідчо-оперативних груп у розкритті тяжких та особливо тяжких злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федченко В.М. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові та організаційні засади: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.М. Федченко; Нац. академія внутр. справ України. – К., 2005. – 24 с.
2. Дорошенко В.Т. Організація роботи слідчо-оперативної групи при розслідуванні умисних вбивств, скоєних організованими злочинними угруповуваннями і на замовлення / В.Т. Дорошенко // Слідча практика України. – Х., 2003. – № 3. – С. 65-67.
3. Кокурин Г.А. Криминалистические и организационные основы деятельности следственно-оперативных групп по раскрытию и расследованию преступлений: автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Г.А. Кокурин. – Свердловск, 1991. – 24 с.
4. Улимаев Р.Ю. Следственно-оперативные группы: правовой статус, организация и деятельность: автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Р.Ю. Улимаев. – М., 1999. – 25 с.
5. Подопрелов А.М. Создание и деятельность следственно-оперативной группы: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / А.М. Подопрелов; Академия МВД Украины. – К., 1991. – 224 с.
6. Михайленко А.Р. Расследование преступлений, законность и обеспечение прав граждан / А.Р. Михайленко. – К.: Юринком Интер, 1999 – 445 с.
7. Чувилев А.А. Взаимодействие следователя ОВД с милицией / А.А. Чувилев. – М.: МВШ МВД СССР, 1981. – 80 с.

8. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу : планирование, организация / А.М. Ларин. – М. : Юридическая литература, 1970. – 224 с.
9. Півненко В.В. Досудове слідство : проблеми теорії та практики / В.В. Півненко // Право України. – 1998. – № 12. – С. 76-77.
10. Галаган В.І. Співвідношення кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності ОВС України / В.І. Галаган // Науковий вісник НАВСУ. – 2000. – № 3. – С. 36-40.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90–91. – Ст. 615.

REFERENCES

1. Fedchenko V.M. “Investigation of Crimes by Investigative and Investigative and Operational Group, Legal And Organizational Principles” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.09 “Criminal Procedure and Criminalistics ; Forensic Examination” / V.M. Fedchenko. – Kyiv, 2005. – 24 p.
2. Doroshenko V.T. “Organization of the Work of Investigative and Operational Group in the Investigation of Murders Committed by Organized Criminal Groups and Contract Murders” / V.T. Doroshenko // *Slidcha praktika Ukraine*. – Kharkiv, 2003. – № 3. – P. 65-67.
3. Kokurin G.A. “Criminalistic and Organizational Bases of Activity of Investigative and Operational Group for the Detection and Investigation of Crimes” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.09 “Criminal Procedure and Criminalistics ; Forensic Examination” / G.A. Kokurin. – Sverdlovsk, 1991. – 24 p.
4. Ulimayev R.Y. “Investigative and Operational Group : Legal Status, Organization and Activities” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.09 “Criminal Procedure and Criminalistics ; Forensic Examination” / R.Y. Ulimayev. – Moscow, 1999. – 25 p.
5. Podoprelov A.M. “Establishment and Activities of Investigative and Operational Groups” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.09 / A.M. Podoprelov. – Kyiv, 1991. – 224 p.
6. Mikhaylenko A.R. *Rassledovanie prestupleniy, zakonnost' i obespechenie prav grazhdan* [Investigation of Crimes, Legality and Support of Citizens' Rights] / A.R. Mikhaylenko. – Kyiv : Yurinkom Inter, 1999 – 445 p.
7. Chuvilyov A.A. *Vzaimodeystvie sledovatelya OVD s militsiyey* [Interaction of Investigating Officer with Militia] / A.A. Chuvilyov. – Moscow : MVSH MVD USSR, 1981. – 80 p.
8. Larin A.M. *Rassledovanie po ugovnomu delu : planirovanie, organizaciya* [Investigation of Criminal Case. Planning, Organization] / A.M. Larin. – Moscow : Yuridicheskaya literatura, 1970. – 224 p.
9. Pivnenko V.V. “Pre-trial Investigation : Problems of Theory and Practice” / V.V. Pivnenko // *Pravo Ukraine*. – 1998. – № 12. – P. 76-77.
10. Halahan V.I. “Correlation of Criminal Procedural and Operational Activities of Internal Affairs Bodies of Ukraine” / V.I. Halahan // *Naukoviy visnik NAVSU*. – 2000. – №3. – P. 36-40.
11. “Criminal Procedure Code of Ukraine” : Law of Ukraine of April 13, 2012 // *Golos Ukraine*. – 2012. – № 90-91.

ОСОБЛИВИЙ ПОРЯДОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА УКРАЇНИ

Аскеров С.С., к.ю.н., доцент

*Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, Україна
as_sad@ukr.net*

У статті досліджуються проблеми кримінального процесуального законодавства з реалізації особливого порядку кримінального провадження щодо Генерального прокурора України з урахуванням конституційно-правових основ його статусу та додаткових гарантій, передбачених законодавством України. Аналізуються положення Конституції України, Закону України «Про прокуратуру», Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та інших правових актів, які передбачають гарантії незалежності Генерального прокурора України, у тому числі підстави й умови застосування до нього особливого порядку кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, окрема категорія осіб, повідомлення про підозру, кримінальне провадження щодо Генерального прокурора України, особливий порядок кримінального провадження.

ОСОБЫЙ ПОРЯДОК УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В ОТНОШЕНИИ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА УКРАИНЫ

Аскеров С.С.

*Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетмана,
просп. Победы, 54/1, г. Киев, Украина
as_sad@ukr.net*

В статье исследуются проблемы уголовного процессуального законодательства по реализации особого порядка уголовного производства в отношении Генерального прокурора Украины с учетом конституционно-правовых основ его статуса и дополнительных гарантий, предусмотренных законодательством Украины. Анализируются положения Конституции Украины, Закона Украины «О прокуратуре», Уголовного процессуального кодекса Украины, Уголовного кодекса Украины и других правовых актов, которые предусматривают гарантии независимости Генерального прокурора Украины, в том числе основания и условия применения к нему особого порядка уголовного производства.

Ключевые слова: уголовное производство, отдельная категория лиц, сообщение о подозрении, уголовное производство в отношении Генерального прокурора Украины, особый порядок уголовного производства.

SPECIAL PROCEDURE OF CRIMINAL PROCEEDING AGAINST THE PROSECUTOR GENERAL OF UKRAINE

Askerov S.S.

*Kyiv national economic university named after Vadym Hetman, av. Peremogy, 54/1, Kyiv, Ukraine
as_sad@ukr.net*

This article deals with the problems of criminal procedural legislation regarding implementation of a special course of criminal proceedings against the Prosecutor General of Ukraine, taking into account the constitutional and legal framework of its status and additional guarantees provided by the legislation of Ukraine.

In today's environment issues of improvement of the organization of public prosecution in the system of guarantees of constitutional rights and freedoms of man and the citizen are particularly important. To this end, as part of judicial reform in Ukraine occurs search for the most effective forms and methods of implementation of prosecution and determination of the place of public prosecution in the division of powers. Thus, the main purpose of the prosecution is to create real guarantees for the effective protection of constitutional rights and freedoms of citizens and ensure the rule of law in Ukraine.

The Constitution and laws of Ukraine determine the basic principles of organization and operation of the prosecution. One of these principles is the independence of their activities. To ensure the independence of prosecution (prosecutors), legislation provides adequate safeguards for the implementation of the

prosecutors' office. Adopted in 2012, the Criminal Procedure Code of Ukraine provides guarantees of independence of prosecutors – the Prosecutor General of Ukraine, its deputies and others.

Guarantees of independence of the Prosecutor General of Ukraine are enshrined in articles 480-483 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. When bringing the Prosecutor General of Ukraine to criminal liability special procedures in criminal proceeding such as notification of suspicion and relative preventive measures, adoption of a sentence by agencies that elected or appointed him to the position must be applied.

The author analyzes the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine “On General Prosecutor’s Office”, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine and other legal acts which provide guarantees of independence of the Prosecutor General of Ukraine, including the basis and conditions for applying a special procedure for criminal proceedings.

Key words: criminal proceeding, certain category of persons, notification of suspicion, criminal proceedings against the Prosecutor General of Ukraine, special procedure of criminal proceeding.

У сучасних умовах державно-правового розвитку України питання вдосконалення організації й діяльності прокуратури в системі гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина набувають особливого значення. Із цією метою в межах судово-правової реформи в Україні відбувається процес оптимізації – пошук найбільш ефективних форм і способів здійснення прокурорської діяльності та визначення місця прокуратури в системі поділу влади. При цьому головною метою діяльності прокуратури є створення справжніх гарантій для ефективного захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також забезпечення законності та правопорядку в Україні.

У Конституції України й законодавстві України визначено основні засади (принципи) організації й діяльності прокуратури. Однією з таких засад є незалежність їхньої діяльності. Для забезпечення незалежності діяльності прокуратури (прокурорів) у законодавстві передбачені відповідні гарантії здійснення прокурорами повноважень. Прийнятий у 2012 р. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) не є виключенням. Він передбачає гарантії незалежності прокурорів – Генерального прокурора України та його заступників тощо.

Разом із тим розвиток та вдосконалення законодавства про прокуратуру має відбуватися таким чином, щоб забезпечити гарантії щодо невтручання представників законодавчої й виконавчої гілок влади в діяльність прокуратури (прокурорів).

Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю визначення (окреслення) на теоретичному та правозастосовному рівнях умов реформування законодавства України, які врахували б відповідні наукові дослідження й передовий міжнародний досвід гарантій незалежності прокурорів, проблем їх конкретизації та реалізації в кримінальному процесуальному законодавстві України.

Проблеми законодавства під час застосування особливого порядку кримінального провадження щодо окремої категорії осіб, до якої відноситься й Генеральний прокурор України, були предметом дослідження таких вітчизняних науковців і правників, як В.Г. Гончаренко, Т.В. Варфоломєєва, М.М. Михеєнко, Ю.М. Грошевий, В.Т. Нор, В.М. Тертишник, В.В. Молдован, В.О. Попелюшко, Л.М. Лобойко, Г.М. Омеляненко, В.П. Шибіко, Л.Д. Удалова, І.В. Бабій, І.С. Смирний, С. Скрипниченко та ін.

Сучасні перетворення в державі й суспільному житті потребують нових досліджень для наукового обґрунтування пропозицій удосконалення законодавства, зокрема кримінального процесуального, під час застосування особливого порядку кримінального провадження щодо окремої категорії осіб, до якої відноситься й Генеральний прокурор України.

Метою статті є науково-правове дослідження проблем законодавства з особливого порядку кримінального провадження щодо окремої категорії осіб, зокрема Генерального прокурора України як однієї з процесуально-правових гарантій здійснення ним своїх повноважень. Також вивчення й аналіз практичного застосування міжнародних, національних правових

норм і на цій основі розроблення й наукове обґрунтування пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавства України.

Організація, засади й порядок діяльності прокуратури України визначаються Конституцією України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, Законом України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 р. № 1789-ХІІ та іншими законодавчими актами.

У ст.121 Конституції України передбачено, що прокуратура України становить єдину систему, на яку покладаються підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; нагляд за дотриманням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за дотриманням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; нагляд за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, дотриманням законів із цих питань, за органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими та службовими особами [1].

Сьогодні прокуратура є активним учасником упровадження державної правової політики. Органи прокуратури у встановленому порядку в межах своєї компетенції вирішують питання, які постають із загальновизнаних норм міжнародного права, а також укладених Україною міждержавних договорів. Принципи організації й діяльності прокуратури встановлені в ст.6 Закону України «Про прокуратуру».

Органи прокуратури України:

- становлять єдину централізовану систему, яку очолює Генеральний прокурор України, з підпорядкуванням нижчих прокурорів вищим;
- здійснюють свої повноваження на підставі дотримання Конституції України та чинних законів, незалежно від будь-яких органів державної влади, посадових осіб, а також рішень громадських об'єднань чи їхніх органів;
- захищають у межах своєї компетенції права та свободи громадян на засадах їх рівності перед законом незалежно від національного чи соціального походження, мови, освіти, ставлення до релігії, політичних переконань, службового чи майнового стану й інших ознак;
- вживають заходи для усунення порушень закону, поновлення порушених прав і притягнення у встановленому законом порядку до відповідальності осіб, які допустили ці порушення;
- діють гласно, інформують державні органи влади, громадськість про стан законності та заходи щодо її зміцнення, оприлюднюють та надають інформацію за запитом відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Працівники прокуратури не можуть належати до будь-яких політичних партій чи рухів [2].

Отже, згідно із цією нормою закону основними є принципи єдності прокурорської системи, централізації органів прокуратури, законності, незалежності органів прокуратури, гласності, позапартійності, захисту прав і свобод громадян. Проблеми класифікації системи принципів організації й діяльності органів прокуратури були досліджені в роботах таких правників-науковців, як М.В. Косюта, В.І. Малюга, І.Є. Марочкін, М.І. Мичка та інших авторів.

Сьогодні в правовій науці немає єдиного підходу до розуміння класифікації, системи принципів, проте безперечно серед них учені виділяють принцип незалежності органів прокуратури. Говорячи про цей принцип, варто зазначити, що Закон України «Про прокуратуру» передбачає гарантії незалежності прокуратури в здійсненні повноважень. Зокрема, забороняється втручання органів державної влади й органів місцевого самоврядування, посадових осіб, засобів масової інформації, громадсько-політичних

організацій та їх представників у діяльність прокуратури з нагляду за дотриманням законів або з розслідування діянь, що містять ознаки злочину. Вплив у будь-якій формі на працівника прокуратури з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або домогтися прийняття неправомірного рішення зумовлює виникнення відповідальності, передбаченої законом. Звернення представників влади, інших посадових осіб до прокурора щодо конкретних справ і матеріалів, що знаходяться в провадженні прокуратури, не можуть містити будь-яких вказівок або вимог щодо результатів їх вирішення. Ніхто не має права без дозволу прокурора розголошувати дані перевірок і досудового розслідування до їх закінчення (ст.7).

Гарантії від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень під час виконання службових обов'язків закріплено в ст.ст.3, 7, 16, 17, 18, 51, 65 нового Закону України «Про Прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII [3].

Безперечно, ці гарантії мають позитивне значення, однак вони не можуть повною мірою забезпечити незалежність прокурорів від незаконного впливу, якщо не будуть належним чином встановлені у відповідних законодавчих актах України, наприклад у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) та Кримінальному кодексі України (далі – КК України).

Так, гарантії незалежності Генерального прокурора України закріплені в ст.ст.480-483 (глава 37 «Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб») Кримінального процесуального кодексу України. У разі притягнення Генерального прокурора України (його заступника) до кримінальної відповідальності до нього застосовується особливий порядок кримінального провадження, повідомлення йому про підозру та інформування органів, що обрали або призначили його на посаду про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку [4].

Отже, від органів прокуратури лише Генеральний прокурор України та його заступник (заступники) віднесені до окремої категорії осіб, щодо яких застосовується особливий порядок кримінального провадження в разі притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Генеральний прокурор України як найвища посадова особа в системі прокуратури поряд із юридичною відповідальністю за свої дії (бездіяльність) і рішення несе ще й конституційну відповідальність перед Верховною Радою України за стан справ у відомстві. Тому було б правильно в КПК України надавати всім прокурорам додаткові гарантії та включити їх усіх в окрему категорію осіб, щодо яких застосовується особливий порядок кримінального провадження, наприклад, як це встановлено в п.6 ч.1. ст.447 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації [5]. Адже переважно прокурори нижчого й середнього рівнів прокуратур потребують чітких гарантій від незаконного впливу та втручання в їхню діяльність, ніж керівництво Генеральної прокуратури України.

Варто також зазначити, що згідно зі ст.121 Конституції України й ст.6 Закону України «Про прокуратуру» органи прокуратури становлять єдину систему (державну установу) – прокуратуру України, яку очолює єдиний керівник – Генеральний прокурор України. На них покладаються однакові функції, особливе місце серед яких посідає наглядова функція. Кожний процесуальний акт наглядової діяльності прокурора вважається таким, що виходить від прокуратури в цілому як самостійного органу. Усі прокурори мають однакові повноваження щодо здійснення нагляду, лише деякі повноваження законом покладено на конкретного прокурора (прокурорів), наприклад виключні повноваження Генерального прокурора України щодо інформування Верховної Ради України про стан законності в державі. Поширення однакових гарантій на всіх прокурорів означатиме зміцнення гарантії незалежності передусім Генерального прокурора України. Отже, необхідність надання всім прокурорам додаткових гарантій у КПК України обумовлена як їх однаковим статусом і повноваженнями з реалізації конституційних завдань, так і зміцненням гарантії незалежності.

Вважаємо, що включення прокурорів усіх рівнів прокуратур в окрему категорію осіб, щодо яких застосовується особливий порядок кримінального провадження (надання їм додаткових гарантій) у КПК України в разі притягнення їх до кримінальної відповідальності, сприятиме безсторонньому й об'єктивному виконанню ними конституційних завдань, насамперед нагляду за дотриманням прав і свобод людини та громадянина відповідно до норм законодавства й Конституції України та її міжнародно-правових зобов'язань, зокрема Загальної декларації прав людини 1948 р. [6], Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. [7], Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р. [8] та інших.

З огляду на зазначене вважаємо за доцільне доповнити ст.480 Кримінального процесуального кодексу України та викласти п. 8 у такій редакції: «прокурора, Генерального прокурора України, його заступників та інших».

Особливий порядок кримінального провадження щодо Генерального прокурора України означає, що кримінальне провадження стосовно нього загалом здійснюється за загальними правилами, встановленими КПК України, з врахуванням низки особливостей, визначених у відповідних нормах глави 37 КПК України. При цьому також враховуються положення Конституції України, Закону України «Про прокуратуру», Кримінального кодексу України та інших правових міжнародних актів.

Під час застосування особливого порядку кримінального провадження щодо Генерального прокурора України письмове повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення Генеральному прокурору України здійснюється заступником Генерального прокурора України (п.4 ч.1 ст.481 КПК України). Із цієї норми КПК України не зрозуміло, хто саме складає письмовий текст повідомлення про підозру Генеральному прокурору України, підписує його, який строк вручення повідомлення. Також незрозуміло, хто має право в разі виникнення підстав змінювати повідомлення про підозру. Ці питання потребують законодавчого врегулювання.

Особливості порядку притягнення до кримінальної відповідальності, затримання й обрання запобіжного заходу визначено в ст.482 КПК України. Вони стосуються лише двох категорій осіб: народних депутатів і суддів. При цьому щодо Генерального прокурора України таких гарантій не передбачено в КПК України.

Вважаємо за доцільне передбачити в ст.482 КПК України чіткий порядок притягнення до кримінальної відповідальності, затримання й обрання запобіжного заходу щодо Генерального прокурора України.

Про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку щодо Генерального прокурора України повідомляються відповідні органи (службові особи), які обрали/призначили його (п.2 ч.1 ст.483 КПК України). Водночас у цій нормі закону не визначено строків повідомлення та органів, які мають повідомити про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку щодо Генерального прокурора України.

Тому вважаємо, що треба в ст.483 КПК України чітко визначити органи та строки повідомлення про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку щодо Генерального прокурора України. Необхідно також визначити, чи має значення для повідомлення про ухвалення вироку набрання ним законної сили, адже обвинувальний вирок, що набрав законну силу, є підставою для звільнення його з посади (п.4 ч.2 ст.2 Закону України «Про прокуратуру»).

Отже, особливий порядок кримінального провадження щодо Генерального прокурора України можна розглядати як додаткову гарантію його незалежності, проте треба чітко визначити та конкретизувати положення КПК України, враховуючи конституційно-правові основи його статусу та вимоги відповідних міжнародно-правових актів.

Під час вирішення питання про застосування особливого порядку кримінального провадження щодо Генерального прокурора України необхідно встановити, чи перебуває особа в правовому статусі, виконує повноваження Генерального прокурора України, що надає їй право користуватися «пільговим» режимом провадження [9, с. 340-345].

Строк повноважень Генерального прокурора України, як зазначив Конституційний Суд України у своєму рішенні від 21.04.2008 р. № 5-рп/2008 у справі за конституційним поданням Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень ч.2 ст.122 Конституції України, ч.3. ст.2 Закону України «Про прокуратуру» (справа про офіційне тлумачення «строк повноважень Генерального прокурора України»), є однією з гарантій незалежності Генерального прокурора України [10].

З огляду на викладене вважаємо, що особливий порядок кримінального провадження щодо окремої категорії осіб у Кримінальному процесуальному кодексі України визначено не повністю, також недостатньо відображено гарантії незалежності Генерального прокурора України, що постають із положень законодавства України й міжнародно-правових актів. Ці питання є актуальними.

Чітке визначення й закріплення гарантій незалежності Генерального прокурора України в Кримінальному процесуальному кодексі України має важливе значення, особливо для суб'єктів правозастосовчої діяльності, оскільки не вимагатиме від них знання інших законів, у яких визначено гарантії в разі застосування до Генерального прокурора України особливого порядку кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
2. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
3. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 87. – Ст. 2471.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
5. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ (с изм. и доп., вступ. в силу с 11.01.2015 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_173436/?frame=5864.
6. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minjust.gov.ua>
9. Лобойко Л.М. Кримінальний процес : підручник / Л.М. Лобойко – К. : Істина, 2014. – 432 с.
10. Рішення Конституційного Суду України від 21.04.2008 р. № 5-рп/2008 у справі за конституційним поданням Генеральної Прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 122 Конституції України, частини третьої статті 2 Закону України «Про прокуратуру» (справа про офіційне тлумачення словосполучення «строк повноважень Генерального прокурора України») // Офіційний вісник України. – 2008. – № 28. – Ст. 905.

REFERENCES

1. The Constitution of Ukraine of 28.06.1996 [Electronic resource]. – Access mode : [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg= 254%EA%2F96-%E2%F0](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0).
2. Law of Ukraine “On General Prosecutor’s Office” of 11.05.1991 № 1789-XII [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
3. Law of Ukraine “On General Prosecutor’s Office” of 10.14.2014 № 1697-VII // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2014. – № 87. – Art. 2471.
4. “Criminal Procedure Code of Ukraine” // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2012. – № 37. – Art. 1370.
5. “Criminal Procedure Code of the Russian Federation of 18.12.2001 № 174-ФЗ” [Electronic resource]. – Access mode : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_173436/?frame=5864.
6. “The Universal Declaration of Human Rights of 10.12.1948” // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2008. – № 93. – Art. 3103.
7. “European Convention on Human Rights of 04.11.1950” // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 1998. – № 13. – Art. 270.
8. “International Covenant on Civil and Political Rights of 12.16.1996” [Electronic resource]. – Access mode : <http://minjust.gov.ua>
9. Loboiko L.M. *Kriminal'niy proces* [Criminal Procedure] : textbook / L.M. Loboiko – Kyiv : Istina, 2014. – 432 p.
10. “Decision of the Constitutional Court of Ukraine of 21.04.2008 №5-пр/2008 on case upon the request of General Prosecutor’s Office of Ukraine on official interpretation of provisions of the part 2 of the article 122 of the Constitution of Ukraine, part 3 of the article 2 of the Law of Ukraine “On General Prosecutor’s Office” (case of official interpretation of the phrase “term of office of Prosecutor General of Ukraine”)” // *Oficiyniy visnik Ukraine*. – 2008. – № 28. – Art. 905.

УДК 341.645: 341.231.14

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ
ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

Завгородня К.В., ад’юнкт, ст. лейтенант міліції

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
просп. Гагаріна, 26, м. Дніпропетровськ, Україна
korrieverson@rambler.ru*

У статті проводиться теоретичне дослідження нормативно-правових підстав застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному судочинстві України. Вивчається генезис виникнення нормативно-правових актів України, які регулюють порядок застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному судочинстві. Автором здійснюється аналіз законодавства України на предмет регламентації порядку та обов’язковості застосування практики Європейського суду з прав людини під час кримінального провадження.

Обґрунтовується, що законодавство України, яке регулює застосування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному судочинстві, має комплексний характер.

Ключові слова: кримінальне судочинство, нормативно-правові підстави, застосування, Європейський суд із прав людини, практика Європейського суду з прав людини.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВАНИЯ ПРИМЕНЕНИЯ ПРАКТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ

Завгородняя К.В.

*Днепропетровский государственный университет внутренних дел,
просп. Гагарина, 26, г. Днепропетровск, Украина
korrieverson@rambler.ru*

В статье проводится теоретическое исследование нормативно-правовых оснований применения практики Европейского суда по правам человека в уголовном судопроизводстве Украины. Изучается генезис возникновения нормативно-правовых актов Украины, которые регулируют порядок применения практики Европейского суда по правам человека в уголовном судопроизводстве. Автором осуществляется анализ законодательства Украины на предмет регламентации порядка и обязательности применения практики Европейского суда по правам человека во время уголовного производства. Обосновывается, что законодательство Украины, регулирующее применение практики Европейского суда по правам человека в уголовном судопроизводстве, имеет комплексный характер.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, нормативно-правовые основания, применение, Европейский суд по правам человека, практика Европейского суда по правам человека.

NORMATIVE AND LEGAL GROUNDS OF THE APPLICATION OF THE CASE-LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDING OF UKRAINE

Zavgorodnya K.V.

*Dnepropetrovsk state university of internal affairs, av. Gagarin, 26, Dnipropetrovsk, Ukraine
korrieverson@rambler.ru*

In the article the theoretical research is providing the normative and legal grounds of the application of the case-law of the European Court of Human Rights in criminal proceeding of Ukraine. We considered the genesis of the emergence of legal acts of Ukraine, which regulate the procedure for the application of the case-law of the European Court of Human Rights in Criminal Proceedings. The author makes a comparative analysis of the legislation of Ukraine regarding the regulation of the enforcement and the order of the application of the case-law of the European Court of Human Rights during the criminal proceedings. Substantiated that the legislation of Ukraine, which regulates the application of the case-law of the European Court of Human Rights in criminal proceedings, has a complex character. Investigated the norms not only Criminal Procedural Code of Ukraine, as well as special norms normative legal acts.

The author concludes that the need for a thorough scientific study of the problem arose in connection with the constant increase in the number complaints submitted to the European Court of Human Rights against Ukraine, as well as the adoption of a large number of pilot judgments. In confirmation of this information is provided Official statistics of the European Court of Human Rights.

Is established that the main normative and legal acts governing the application of the case-law of the European Court of Human Rights in criminal proceedings in Ukraine are Criminal Procedural Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On the execution of decisions and the application of the case-law of the European Court of Human Rights" № 3477-IV from 23.02.2006.

As a result of the analysis of the legislation of Ukraine the author concluded that the application of the case-law of the European Court of Human Rights in criminal proceedings in Ukraine is not a right but a duty of all subjects of criminal proceedings, as specified directly in p. 5 art. 9 Criminal Procedural Code of Ukraine.

The author concluded that the appeal to the normative and legal bases of application the case-law of the European Court of Human Rights in criminal proceedings of Ukraine will help prevent violations of human rights and freedoms during the pre-trial investigation and trial, will oblige all subjects of criminal proceedings to consider not only the national legislation and judgments of national courts, but also the case-law of the Strasbourg court in justifying its procedural decisions and actions that, in its turn will lead to a reduction in the number of applications to the European court of Human Rights, spending cuts from the budget for the payment of satisfaction on the judgments against Ukraine, as well as will promote the establishment of the rule of law and legality.

Key words: criminal proceedings, normative and legal grounds, application, European Court of Human Rights, case-law of the European Court of Human Rights.

Ефективне здійснення кримінального судочинства України залежить не лише від виконання завдань, визначених у ст.2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України [1], а й від повноти та своєчасності проведення слідчих (розшукових) дій, відпрацювання й перевірки різних версій скоєння злочину. Так, на думку Ю. Яновича, в умовах реформування кримінального процесуального законодавства слід акцентувати увагу на створенні таких моделей досудового розслідування, які мінімізували б кількість необґрунтованих звинувачень, переслідувань із політичних мотивів, замовних кримінальних проваджень [2, с. 77]. Досягти цієї мети можливо завдяки імплементації міжнародних стандартів забезпечення прав людини у сферу кримінального судочинства України. Доцільно зауважити, що найбільшою мірою зазначені стандарти отримали свій розвиток і закріплення в такій організації, як Рада Європи, а головним інструментом формування таких стандартів стала практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) і рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи.

Підтвердженням цього є існування Плану дій Ради Європи для України на 2011-2014 рр. від 23.06.2011 р. [3], прийняття 13.04.2012 р. нового КПК України [1], згідно з положеннями якого принцип верховенства права та кримінальне процесуальне законодавство України в кримінальному судочинстві повинні застосовуватися з урахуванням практики ЄСПЛ, а також існування Проекту Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», експерти якого допомагають Україні розробити Стратегію реформ сектора юстиції на 2015-2019 рр. [4].

Окремі питання інституту застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві вже ставали предметом наукових досліджень у працях таких учених і практиків, як Н. Борзих, А. Вишневський, О. Капліна, Б. Маланчук, Д. Симонович, В. Сліпченко, О. Соловійов, [5-11], проте нормативно-правові підстави застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві України залишаються малодослідженими та потребують свого висвітлення з метою вирішення наявних проблем.

Своєчасність і необхідність зазначеного дослідження пов'язані з постійним збільшенням кількості скарг, що надходять до ЄСПЛ, на Україну, а також із винесенням проти нашої держави великої кількості пілотних рішень. Результати аналізу офіційної статистичної інформації ЄСПЛ вказують, що протягом 1959-2013 рр. ЄСПЛ було винесено 962 рішення проти України [12], при цьому станом на 31.08.2014 р Україна посіла друге місце за кількістю поданих скарг до ЄСПЛ [13].

Ця інформація свідчить про те, що застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві України є недостатнім, незважаючи на нормативне закріплення її статусу як джерела права не лише в КПК України, а й у Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-VI [14].

Дані статистики свідчать про існування проблеми з визначенням нормативно-правових підстав застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві України, а також про підвищену актуальність обраної теми та необхідність її комплексного дослідження.

Метою статті є визначення й аналіз нормативно-правових підстав застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві України.

Визначення нормативно-правових підстав застосування практики ЄСПЛ є однією з гарантій дотримання прав людини під час досудового розслідування. Однак насамперед слід з'ясувати, що розуміється під поняттям «підстава застосування».

Згідно з визначенням філософського словника наявність необхідних умов, які є причиною існування певного явища та слугують поясненням для нього, прийнято називати підставами [15, с. 266]. З точки зору етимології термін «підстава» означає причину, достатній привід, який виправдовує що-небудь [16]. При цьому вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що визначення підстав застосування практики ЄСПЛ кардинально відрізняється від

підстав застосування норм відповідальності. У першому випадку мова йде про нормативно-правові підстави застосування, тобто про закони та інші нормативно-правові акти, нормами яких передбачається можливість/обов'язковість застосування практики ЄСПЛ, а в другому випадку розглядаються не лише нормативно-правові, а й фактичні підстави – певний факт (правопорушення), за яке настає відповідальність.

Враховуючи встановлені відмінності, пропонуємо розглянути систему нормативно-правових актів України, якими регламентується можливість/обов'язковість застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві нашої держави.

Проголошення Україною в 1991 р. незалежності зумовило відповідні соціально-економічні й політичні зміни. Зокрема, виникла необхідність у проведенні реформи судових і правоохоронних органів. Із цієї причини Верховна Рада України Постановою від 28.04.1992 р. прийняла Концепцію судово-правової реформи в Україні, головною метою якої стало «створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства» [17].

Наступним кроком у реформуванні кримінального судочинства незалежної України стали положення Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР [18], згідно з якими Україна визнала обов'язковою та «без укладення додаткової угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини з усіх питань, які стосуються тлумачення й застосування норм Конвенції».

Для продовження реформування національної судової системи й органів кримінальної юстиції 27.03.2006 р. Верховною Радою України було ратифіковано Протокол № 14 до Конвенції [19], завдяки якому вже сформований міжнародний звичай було закріплено за допомогою позитивної норми.

Також варто відзначити, що в 2006 р. Україна стала першою та єдиною країною-учасницею Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), яка прийняла спеціальний Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV [14], у ст.17 якого закріплювалося право національних судів під час розгляду справ застосовувати практику ЄСПЛ як джерело права.

Однак, незважаючи на прийняття вказаних нормативно-правових актів, в Україні залишаються невирішеними проблеми виконання рішень ЄСПЛ, а також застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві, про що свідчить повне або часткове невиконання рішень ЄСПЛ, винесених проти нашої держави.

Удосконалення кримінально-процесуального законодавства України в частині регламентації забезпечення прав людини законодавчо закріпилося лише в 2012 р. шляхом прийняття КПК України від 13.04.2012 р. № 4651-VI, у якому були закріплені нові нормативно-правові підстави застосування практики ЄСПЛ у ході кримінального провадження, а саме: 1) практика ЄСПЛ впливала на принцип верховенства права (ч.2 ст.8 КПК України); 2) службові особи органів державної влади були зобов'язані під час кримінального провадження дотримуватися практики ЄСПЛ (ч.5 ст.9 КПК України); 3) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом визнавалося підставою для перегляду Верховним Судом України судових рішень, які набрали законної сили (п.2 ч.1 ст.445 КПК України). Більше того, норма ст.445 КПК України конкретизувала положення п.1 ч.2 ст.38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», визначивши предмет і підстави судового розгляду, а також впровадила в систему кримінального судочинства України принцип міжнародного права *restitutio in integrum* (відновлення правового становища заявника настільки, наскільки це можливо, до того стану, який був до порушення ЄКПЛ – К.3.) для потерпілої сторони [20]. Таким чином, у КПК України 2012 р. закріплювалася

обов'язковість застосування практики ЄСПЛ не лише судовими установами, а й усіма суб'єктами кримінального судочинства.

Таким чином, нормативно-правові підстави застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві України закріплюються не лише в нормах КПК України, а й в інших нормативно-правових актах, що свідчить про комплексний характер регулювання цього питання, витoki якого сягають 1992 р., коли Верховна Рада України прийняла Концепцію судово-правової реформи в Україні. Саме зазначені дії законодавця стали відправною точкою не лише для імплементації положень ЄСПЛ у правову систему України, а й для нормативного закріплення підстав застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві з метою дотримання прав і свобод людини, прийняття обґрунтованих рішень та здійснення законних дій. Крім того, результат проведеного аналізу законодавства України свідчить, що застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві України є не правом, а обов'язком усіх суб'єктів кримінального провадження, про що безпосередньо зазначено в ч.5 ст.9 КПК України.

Резюмуючи викладене, слід зазначити, що звернення до нормативно-правових підстав застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві України дозволить запобігти можливим порушенням прав і свобод людини під час досудового розслідування й судового розгляду, зобов'яже всіх суб'єктів кримінального судочинства (як слідчих і прокурорів, так і слідчих суддів і суди) враховувати не лише національне законодавство та рішення національних судів, а й практику ЄСПЛ під час обґрунтування своїх процесуальних рішень і дій, що у свою чергу приведе до зниження кількості поданих заяв до ЄСПЛ, скорочення витрат із бюджету на виплату сатисфакції за рішеннями ЄСПЛ проти України, у яких констатовано наявність порушень ЄСПЛ, а також сприятиме утвердженню принципів верховенства права та законності.

Міркування, висловлені в статті, не вирішують остаточно проблему, що розглядається, а утворюють базис для подальших досліджень, які доцільно провести за такими напрямками: види актів ЄСПЛ, застосування практики ЄСПЛ із метою недопущення безпідставного обмеження стороною обвинувачення свободи й особистої недоторканності особи, застосування практики ЄСПЛ стороною захисту під час досудового розслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Янович Ю. Організаційно-правові проблеми забезпечення ефективного захисту від обвинувачення в кримінальному процесі України / Ю. Янович // Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення : матер. міжнар. наук.-практ. семінару (м. Харків, 1-2.12.2005 р.) / за ред. В. Сташиса. – Х. ; К. : ЦНТ «Гопак», 2006. – С. 77-79.
3. План дій Ради Європи для України на 2011–2014 рр. від 23.06.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_b25.
4. Засідання Керівного комітету Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/118053>.
5. Борзих Н. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» [Електронний ресурс] / Н. Борзих ; Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ. – Режим доступу : <http://advokat-dnepropetrovsk.com/avtoreferaty-advokatura/139-2012-12-11-20-10-03>.

6. Методичні рекомендації для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/BPD_metodichka1.pdf.
7. Капліна О. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія / О. Капліна. – Х. : Право, 2008. – 296 с.
8. Маланчук Б. Особливості статті 3 ЄКПЛ крізь призму основних принципів тлумачення Конвенції [Електронний ресурс] / Б. Маланчук // Право України. – 2011. – № 7. – Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article-1098.html>.
9. Симонович Д. Європейські стандарти забезпечення прав людини в досудових стадіях кримінального процесу України : монографія / Д. Симонович. – Х. : НікаНова, 2011. – 272 с.
10. Сліпченко В. Вплив практики Європейського суду з прав людини на формування положень нового КПК України [Електронний ресурс] / В. Сліпченко. – Режим доступу : <http://www.dduvs.dp.ua/assets/files/news3/КПК/3.docx>.
11. Соловійов О. Застосування практики Страсбурзького суду як джерела права в Україні : деякі проблемні аспекти / О. Соловійов // Право України. – 2010. – № 10. – С. 207-212.
12. Статистика Європейського суду з прав людини за 1959-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/Documents/.pdf>.
13. Статистика Європейського суду з прав людини станом на 31.08.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/Documents/.pdf>.
14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
15. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.
16. Підстава [Електронний ресурс] // Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/pidstava>.
17. Зібрання законодавства України. – К. : ВД «Ін Юре», 2000. – 675 с.
18. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>.
19. Перелік країн, що підписали Протокол № 14 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, що вносить зміни в контрольний механізм Конвенції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp>.
20. Завгородня К.В. Нормативно-правовые основания применения практики Европейского суда по правам человека в уголовном судопроизводстве Украины и Республики Молдова : сравнительный анализ / К.В. Завгородня // Международный научно-практический правовой журнал «Закон и Жизнь». – 2014. – № 12. – С. 44-48.

REFERENCES

1. “Criminal Code of Ukraine” : adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on April 13, 2012 № 4651-VI [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Yanovych Y. P. “Organizational Problems of Providing Effective Protection from Prosecution in the Criminal Process of Ukraine” / Y.P. Yanovych // *Pravo obvyuvachenoho na*

- kvalifikovanyy zakhyst ta yogo zabezpechennya* : Proceedings of the International seminar, dated December 1-2, 2005 ; Kharkov / Redkol. : V.V. Stashys (hlav. red.) ta inet al. – Kharkiv ; Kyiv : TSNT «Hopak», 2006. – Pp. 77-79.
3. “Council of Europe Action Plan for Ukraine 2011-2014, dated June 23, 2011” [Electronic resource]. – Access mode : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_b25.
 4. Official Web Portal «Sudova vlada Ukrayiny». Meeting of the Steering Committee of the EU project “Support of Justice Reforms in Ukraine” [Electronic resource]. – Access mode : <http://court.gov.ua/118053/>
 5. Borzykh N.V. “Activity of Defender on Support of Rights and Freedoms of the Suspect and Accused in the Criminal Procedure of Ukraine” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : major 12.00.09 [Electronic resource] / N.V. Borzykh ; Dnipropetrovsk state university of internal affairs. – Access mode : <http://advokat-dnepropetrovsk.com/avtoreferaty-advokatura/139-2012-12-11-20-10-03>
 6. “Methodological Recommendations for Lawyers on Defence Activities Provided by Law” [Electronic resource]. – Access mode : http://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/BPD_metodichka1.pdf
 7. Kaplina O.V. *Pravozastosovne tlumachennia norm kriminalno-protsesualnogo prava* [Law Enforcement Interpretation of Regulations of Criminal Procedure Law] : monograph / O.V. Kaplina. – Kharkiv : Pravo, 2008. – 296 p.
 8. Malanchuk B. “Peculiarities of Article 3 Osoblyvosti statti 3 ECHR in the Light of Basic Principles of Interpretation of the Convention” [Electronic resource] / B. Malanchuk // *Pravo Ukrayiny*. – 2011. – № 7. – Access mode : <http://www.info-prensa.com/article-1098.html>.
 9. Symonovych D.V. *Yevropeyski standarty zabezpechennia prav liudyny v dosudovykh stadiyakh kriminalnogo protsesu Ukraine* [European Standards for Human Rights in the Pre-Trial Stage of the Criminal Proceeding in Ukraine] : monograph / D.V. Symonovych. – Kharkiv : NikaNova, 2011. – 272 p.
 10. Slipchenko V.I. “The Impact of the European Court of Human Rights on the Formation of the New Criminal Procedure Code of Ukraine” [Electronic resource]. – Access mode : www.dduvs.dp.ua/assets/files/news3/KPK/3.docx.
 11. Solovyov O. “Application of the Strasbourg Court as a Source of Law in Ukraine : Some Problematic Aspects” // *Pravo Ukrayiny*. – 2010. – № 10. – Pp. 207-212.
 12. “Statistics of the European Court of Human Rights for the 1959-2013” [Electronic resource]. – Access mode : www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2013_ENG.pdf
 13. “Statistics of the European Court of Human Rights as of 31.08.2014” [Electronic resource]. – Access mode : www.echr.coe.int/Documents/Stats_pending_month_2014_BIL.pdf
 14. “On the Fulfillment of Decisions and Application of Practice of the European Court of Human Rights” : Law of Ukraine № 3477-15 dated February 23, 2006 // The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
 15. *Filosofskiy slovar'* [Philosophical Dictionary] / Edited by I.T. Frolov. – 4th ed. – Moscow : Politizdav, 1981. – 445 p.
 16. “Academic Dictionary” [Electronic resource]. – Access mode : <http://sum.in.ua/s/pidstava>
 17. *Zibrania zakonodavstva Ukraine* [Collection of the Legislation of Ukraine] : The official publication. – V. 4 – Kyiv : Publishing House «In Yure», 2000. – 4 (PVR) 6. – P. 3-13

18. “On Ratification of the European Convention on Human Rights 1950, the First Protocol and Protocols № 2, 4, 7 and 11 of the Convention” : Law of Ukraine № 475/97-VR dated July 17, 1997 [Electronic resource] // The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>
19. “The list of countries that have signed the Protocol number 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention” [Electronic resource]. – Access mode : <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?>
20. Zavorodniaia K.V. “Regulatory and Legal Basis for the Application of the practice of the European Court of Human Rights in Criminal Proceedings in Ukraine and the Republic of Moldova : Comparative Analysis” / K.V. Zavorodniaia // *Mezhdunarodnyy nauchno-prakticheskiiy pravovoy zhurnal «Zakon i Zhizn» («Legea si Viata»)*. – 2014. – № 12. – Pp. 44–48.

РОЗДІЛ ІХ. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЯ

**на монографію Познякова Спартак Петровича
«Адміністративно-правове сприяння соціально-економічному розвитку в Україні:
теоретико-методологічні засади»**

Українська державність потребує трансформації, виходячи з необхідності соціально-економічного розвитку не лише в Україні, а й у контексті регіонального й світового суспільного прогресу. Згідно з концепцією адміністративної реформи виконавча влада, реалізуючи принципи демократичної, соціальної, правової держави, повинна утворити умови найбільшого сприяння для самореалізації громадянами своїх прав і свобод, надання їм необхідного кола публічних послуг, здійснення делегування своїх функцій механізмам соціальної саморегуляції й недержавним інституціям самоорганізації.

У зв'язку із цим тема рецензованої монографії С.П. Познякова «Адміністративно-правове сприяння соціально-економічному розвитку в Україні: теоретико-методологічні засади» обумовлена необхідністю адміністративно-правової організації діяльності суб'єктів публічної (виконавчої й органів самоврядування) влади й управління нового, публічно-сервісного типу, що не перешкоджає, а сприяє соціально-економічному розвитку в Україні. У контексті сучасних публічно-політичних завдань і з урахуванням наявності низки практичних публічно-владних, управлінських та адміністративно-правових проблем у сфері публічно-сервісних відносин функціонування основних видів господарської інфраструктури й економічної інформації, регулювання публічно-правових відносин рівноправного співробітництва, взаємодії й об'єднання інтересів соціально-економічного розвитку тема монографії є актуальною та своєчасною.

Незважаючи на досить широкий інтерес науковців до адміністративно-господарського права, треба відмітити, що в Україні нині існують значні прогалини в теоретико-методологічній цілісності й обґрунтованості існування зазначеної підгалузі вітчизняного адміністративного права. Поряд із численними науковими статтями й тезами доповідей на наукових заходах нині видано низку монографій і навчальних підручників, посібників, які в сукупності формують лише окремі елементи теоретико-методологічної основи адміністративно-господарського права в Україні¹. Разом із цим за всієї різноманітності наукових підходів у рецензованій монографії автор спробував більш глибоко й широко з теоретико-методологічного погляду обґрунтувати нову якість адміністративно-правового регулювання суспільних господарських відносин, сформувані підстави публічно-сервісної діяльності суб'єктів публічної влади й управління в сучасних умовах економічного розвитку

¹ Так, до одних з основних робіт, що видані в Україні за останній час, можна віднести такі: Саніахметова Н.О. Правовий захист підприємництва в Україні : навчальний посібник. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 336 с. ; Рябченко О.П. Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин : монографія / за заг. ред. О.М. Бандурки. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. – 304 с. ; Рябченко О.П. Зміст державного регулювання господарської діяльності / О.П. Рябченко // Право України. – 2006. – № 1. – С. 81-84 ; Кравцова Т.М. Державне регулювання господарської діяльності: адміністративно-правові аспекти : монографія / Т.М. Кравцова. – Суми : ВВП «Мрія» ТОВ, 2006. – 184 с. ; Курило В.І. Адміністративні правочини у сільському господарстві України: сучасна парадигма : монографія / за заг. ред. В.К. Шкарупи. – К. : Магістр-XXI сторіччя, 2007. – 312 с. ; Баклан О.В. Адміністративно-правове регулювання у сфері підприємництва: теоретико-правовий аспект : монографія / О.В. Баклан. – К. : Магістр-XXI сторіччя, 2011. – 336 с. ; Адміністративно-правове регулювання у сфері господарювання (адміністративно-господарське право) : [колективна монографія] / за заг. ред. В.В. Галунька. – Херсон : ХМТ, 2011. – 185 с. ; Галунько В.В. Предмет адміністративно-господарського права [Електронний ресурс] / В.В. Галунько // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 141-145. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe ; Петров Є.В. Адміністративно-господарське право як підгалузь адміністративного права України : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Є.В. Петров ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2012. – 417 с.

інноваційного типу, економіки знань, визначити сучасну трансформаційну роль методу адміністративного права в господарських відносинах нового типу та в межах реалізації нової доктринально-ідеологічної парадигми вітчизняного адміністративного права.

У роботі простежується вдале використання й поєднання загальних і спеціальних методів наукового пізнання теоретичних і практичних проблем предмета дослідження на основі широкого теоретико-методологічного підходу на філософському, соціологічному, публічно-управлінському, економічному й правовому рівнях. Необхідно також підкреслити логічну структурованість, полемічність викладу матеріалу, зваженість та обґрунтованість власної позиції.

Зміст рецензованої монографії С.П. Познякова дозволяє зробити висновок про те, що дослідження вказаної теми є самостійною творчою працею, а проведений аналіз науково-методичної, філософської, соціологічної, правової, економічної джерельної основи дозволив автору виконати роботу на достатньо високому науковому рівні, забезпечити належну надійність та вірогідність результатів.

Так, у першому розділі монографії автор здійснює аналіз філософсько- та соціально-правових засад публічно-владної діяльності зі сприяння самореалізації господарської свободи людини, правової проблеми «методу» як загальнонаукової категорії, ставиться низка теоретичних питань розвитку науки адміністративного права з погляду антропологічної адаптації в соціально-економічному розвитку тощо. Дослідник вдало поєднує загальнофілософські історичні висновки із сучасними проблемами теорії права, зокрема адміністративного.

Учений обґрунтовує загальнофілософське розуміння методу наукового пізнання й методичних соціально-регулятивних можливостей перетворення світу, а також виявляє інтегративні, об'єднуючі ознаки методу соціально-правового регулювання суспільних відносин. На думку автора, такі якості виявляються: 1) у конкретності дії в самій людині й відносності її діяльності серед інших людей, 2) єдності й багатоманітності речового, матеріального, економічного світу відносин, способу перетворення та використання наявних соціально-правових можливостей розвитку. Інтегративні властивості методу практичного соціального перетворення автор розкриває через роль системи духовних, моральних та правових засобів (природних, позитивних), що допомагають людині в її проблемах соціальної адаптації, розвитку й раціональної організації сприяючої діяльності суб'єктів публічної влади й управління в їх взаємодії й взаємодопомозі. Представлені у філософських та інших джерелах ідеї соціально-інституційної взаємодії й взаємодопомоги повинні, на думку С.П. Познякова, бути ідейним постулатом, стрижнем політики й принципом практичної діяльності як у предметі наукового пізнання сучасного українського адміністративного права, так і практичного застосування методу адміністративно-правового регулювання суспільних відносин.

Під час дослідження філософсько-правових засад автор виділяє й обґрунтовує нову проблему так званої «антропологічної адаптації адміністративного права у сфері соціально-економічного розвитку». Так, С.П. Позняков формулює висновок про те, що виконання завдання соціальної пристосованості потребує відповідного методу правосприяння розвитку людини без приниження її природної свободи й водночас методу, який обмежує адміністративну сваволлю посадових осіб, стримує людську жагу до збагачення, хижацького господарювання, виконує функцію охорони й захисту права, формує необхідні методологічні підходи у вирішенні практичних проблем сучасного економічного розвитку. Зокрема, із зазначеними функціями пов'язана, наприклад, сучасна проблема «потребового обмеження та корекції людських вимог», вирішення якої залежить насамперед від самої людини через її духовні можливості щодо розвитку, а також публічно-правових умов для розвитку соціально-корисної, екологічної, інноваційної й іншої форми господарської діяльності.

Дослідження сфери адміністративного права як соціального явища надало можливість автору монографії ґрунтовно здійснити аналіз соціально-нормативних передумов правової публічності, поєднання загальних питань соціальної регуляції з такими спеціальними питаннями, як механізм регулювання економіки й самоорганізація економічної системи. На основі цього аналізу автор робить слушний висновок про ключову роль основних груп факторів у вирішенні проблеми практичного співвідношення між приватним і публічним, основними механізмами соціальної регуляції взаємодії інститутів громадянського суспільства, ринку й держави. Виділено такі групи факторів: 1) утворення публічно-правових умов формування й забезпечення розвитку людського потенціалу у сфері господарювання; 2) упровадження в юридичний соціально-господарський обіг консолідуючих принципів правової публічності, правової захищеності правовідносин і публічно-правового обов'язку; 3) упровадження принципу соціальної адаптації конституційних публічно-правових засад економічної системи й юридичних механізмів суспільно-інституційної взаємодії.

Заслуговують на увагу також встановлені автором рівні методології сучасного дослідження методу адміністративно-правового регулювання господарських відносин.

Зміст другого розділу монографії вдало пов'язаний із першим, у якому розкривається зміст зазначених вище принципів у поєднанні з класифікованими автором конституційно-правовими принципами діяльності учасників адміністративно-правових відносин у сфері господарювання. Розкриваються проблеми правореалізації публічно-правових принципів-функцій виконавчої влади у сфері сприяння соціально-економічному розвитку, адміністративно-правової відповідальності публічно-сервісного типу.

Так, учений на основі дослідження соціально-правових передумов формулює й обґрунтовує принцип правової публічності, виділяє й класифікує його характерні ознаки. На думку автора, соціальні ознаки принципу правової публічності виявляють об'єднуючу якість різних форм індивідуальних, колективних і суспільних інтересів (не лише матеріальних) у зазначених правовідносинах і надають можливість здійснити їх консолідацію та концентрацію в соціально-економічному суспільному розвитку. Ґрунтуючись на об'єднуючих якостях, вплив принципу правової публічності сприяє вирішенню проблеми обмеження й контролю публічно-владного впливу на суспільні господарські відносини так би мовити із середини: з одного боку, через конституційно-правовий механізм формування публічної влади й участі громадян у публічному управлінні суспільними справами, з іншого – знаходження спільного (так званого «усуспільненого») матеріально-економічного інтересу в процесі привласнення.

Заслуговує схвалення запропонована автором концептуальна схема системи публічно-правових принципів, що надало можливість обґрунтувати структуру пропонованого методу адміністративно-правового регулювання господарських відносин у необхідних взаємозв'язках із нормами міжнародно-правових актів та Конституції України. Здійснюючи аналіз публічно-правових принципів, дослідник звертає увагу на те, що встановлення зовнішніх цілеспрямованих взаємозв'язків публічно-владного й адміністративно-правового сприяння соціально-економічному розвитку людини й суспільства можливе через встановлення структури та змісту закріплених публічно-правових норм-принципів (соціально-економічних свобод, прав, обов'язків), спрямованих на впровадження в суспільні відносини господарювання соціально-ціннісних орієнтирів діяльності їх учасників, а також відповідної цим принципам функціональної публічно-сервісної інфраструктури суб'єктів публічної виконавчої та місцевої самоврядної влади й управління в Україні.

Не менш важливим для розкриття поставленої автором проблеми є третій розділ, присвячений розвитку права публічної власності. Нині проблема права публічної власності в науковій літературі є значною мірою дискусійною. Існують протилежні думки щодо обґрунтованості існування або неіснування такого феномена, як «публічна власність». У монографії С.П. Познякова зазначена проблема отримала структурованість і визначеність

(принаймні з погляду адміністративного права), починаючи від висвітлення історичного генезису державної, муніципальної форм власності й закінчуючи конкретним економіко-правовим значенням об'єктів сучасного права комунальної власності в Україні.

У процесі дослідження конституційного генезису права публічної власності автор підкреслює активну роль держави в сприянні соціально-економічному розвитку через необхідну публічно-правову організованість відносин власності на економічні активи, а також проведення раціональної промислової політики, що в історичному аспекті слугували основними чинниками значного індустріального розвитку національної економіки.

Слушними є пропозиції автора щодо сучасної ролі концесії в соціально-економічному розвитку. Дослідження основних форм права публічної власності дозволило автору визначити сучасну роль концесійної діяльності в економіці. Так, на його думку, концесію можливо відносити до: 1) публічно-сервісної дозвільної діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері національної й місцевої економіки; 2) адміністративно-правового підінституту делегування повноважень публічної адміністрації; 3) публічно-правового способу забезпечення соціальної спрямованості економіки тощо. За результатами вивчення змісту сучасного поняття «концесія» автором сформульовано висновки стосовно того, що в межах дослідження предмета адміністративно-правового регулювання концесія має дві важливі риси: 1) за характером відносин концесію можна віднести до сфери публічно-сервісної (у тому числі дозвільної) діяльності щодо надання права використання об'єктів публічної власності в господарській діяльності з метою реалізації принципу соціальної ефективності; 2) за предметом регулювання концесія надає службовим особам суб'єктів виконавчої влади або місцевого самоврядування можливість, з одного боку, економії публічних ресурсів під час утримання об'єктів соціальної й господарської інфраструктури, з іншого – ефективної публічно-владної правової організації інвестування шляхом делегування суб'єктам господарювання права використання певних видів об'єктів публічної власності або здійснення певних видів господарської діяльності.

Також у роботі заслуговують на увагу визначені автором напрями вдосконалення основних елементів механізму адміністративно-правового регулювання у сфері державного сектору економіки та рекомендації щодо розроблення на рівні Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади Стратегії розвитку державного сектору економіки й на основі її положень прийняття системоутворюючого закону України «Про державні підприємства і державне підприємство». Пропозиції автора щодо напрямів практичного впровадження принципу верховенства права у сфері комунального сектору економіки значною мірою розкривають широкі методологічні можливості змісту цього принципу для забезпечення соціально-економічного розвитку людини, територіальної громади, регіону та суспільства в цілому.

У четвертому розділі монографії дослідження сучасної трансформації ролі державно-управлінських відносин в адміністративно-правовому регулюванні соціально-економічного розвитку в Україні надало можливість автору визначити сучасне значення субординаційних, координаційних і реординаційних відносин у предметі вивчення. Під час дослідження цих питань із використанням історичного підходу більш глибоке обґрунтування отримали такі терміни, як «реординація», «координація», «спрямування», а також теорія громадських справ публічної адміністрації (Н.Р. Нижник, В.М. Кампо), яку автор спробував адаптувати до потреб сфери господарських відносин (публічно-правових проблем управління державною власністю в Україні з точки зору як минулих історичних періодів, так і сучасних адміністративно-правових проблем). При цьому С.П. Позняков використовується значний обсяг ретроспективних та сучасних фахових наукових джерел.

У процесі дослідження адміністративно-правових засад діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері соціально-економічного розвитку уперше запропоновано концепцію публічної господарської адміністрації, у якій визначено соціальні, економічні й правові

передумови утворення такої форми суб'єктів, надано поняття-гіпотезу й класифіковано об'єктивні підстави необхідності розробки, сформульовано основну мету й пріоритетні завдання, предмет і принципи діяльності, визначено основну функціональну роль адміністративно-правового регулювання у сфері публічної господарської адміністрації. Варто погодитися з автором щодо передчасності формулювання оптимального поняття «публічна господарська адміністрація» через відсутність достатніх даних практики й відповідних публічно-правових передумов закріплення юридичної дефініції в законодавстві.

Четвертий розділ містить обґрунтування поняття «адміністративно-правова регламентація», що запропоновано автором уперше. Визначення методологічних ознак поняття «адміністративно-правова регламентація» має достатньо важливе не лише теоретичне, а й практичне значення щодо упорядкування внутрішньо- та зовнішньоорганізаційної діяльності суб'єктів публічної адміністрації як із загальнополітичними, так і із специфічно виконавськими функціями й компетенцією у сфері публічно-владного й управлінського сприяння соціально-економічному розвитку в Україні.

Досліджуючи актуальні проблеми адміністративно-правового сприяння розвитку державної політики економіки знань в Україні, автор зробив висновок, що система відносин публічної господарської адміністрації в Україні пов'язана зі складністю й невирішеністю системоутворюючих питань публічно-правової організації розвитку господарських відносин, які необхідно вирішити, насамперед із погляду методологічної розробленості й практичного впровадження. Так, треба погодитися з визнанням проблеми відсутності чітких напрямів, систематизованих адміністративно-правових засобів і способів діяльності органів публічної адміністрації у сфері формування та підтримки розвитку господарської інфраструктури й економічної інформації як системної групи публічно-правових відносин у сфері національної економіки України. Тому схвалення заслуговує класифікація перспективних напрямів адміністративно-правових досліджень формування публічно-сервісної інфраструктури підтримки інноваційного господарювання й функціонування об'єктів господарської інфраструктури, забезпечення надання публічно-адміністративної адресної ресурсної підтримки, локального (місцевого) адміністративно-дозвільного сприяння господарським організаціям, організаційно-економічного стимулювання освітньо-професійного розвитку людини на регіональному й місцевому рівні в умовах функціонування інноваційних об'єднань.

Наукові результати, отримані автором у монографічному дослідженні, систематизовані в п'ятому розділі у вигляді визначення сутності та розкриття основних елементів поняття «метод адміністративно-правового сприяння соціально-економічному розвитку» як в теоретичному, так і практичному аспекті їх соціально-правової адаптації. Окремо необхідно звернути увагу, що вчений, надаючи пропозиції щодо теоретичної структури методу, пов'язує їх адаптацію з перспективними господарськими відносинами так званої економіки знань, що нині розробляється фундаментальними дослідженнями економічної науки.

Отримані С.П. Позняковим наукові результати дослідження дозволили йому визначити в монографії: 1) методичні засади адаптації механізму адміністративно-правового сприяння розвитку у сфері економіки знань; 2) конкретні напрями нормопроектної роботи щодо сприяння розвитку економіки знань на прикладі аграрного сектору економіки в Україні (пропозиція систематизації норм компетенції органів публічного управління у сфері сприяння економічному розвитку), внесення доповнень у норми проекту Адміністративно-процедурного кодексу України, проектування норм спеціального закону щодо делегування публічно-владних повноважень, а також пропозиції щодо практичної реалізації розроблених автором положень Концепції предметних напрямів розвитку адміністративно-господарського права в Україні тощо.

Підсумовуючи наведене вище, необхідно зазначити, що автор поставив перед собою досить складне завдання: визначити теоретико-методологічні засади нової якості методу

адміністративно-правового регулювання господарських відносин в Україні. Дослідник розглядає низку важливих для адміністративно-правової науки проблем, що, безумовно, мають дискусійний характер та потребують подальшого осмислення, теоретичного обґрунтування та практичної апробації. Разом із цим ґрунтовність рецензованого теоретичного дослідження С.П. Познякова та специфічність авторського бачення вирішення цих проблем формує в читача уявлення щодо теоретичної й практичної перспективності використання отриманих результатів. Рецензована монографія містить достатньо повне й всебічне дослідження актуальної для України й своєчасно поставленої проблеми, наукові положення та науково обґрунтовані результати, що розв'язують важливі наукові завдання, мають суттєве як теоретичне, так і практичне значення для розвитку науки й удосконалення практики суспільних відносин.

Стиль викладу автором матеріалу в монографії є досить вдалим: науково-теоретичні судження й аргументи автора спираються на об'ємну науково-теоретичну основу, і це справляє враження досить переконливого й логічного дослідження. Обраний автором підхід до вирішення складних наукових проблем дозволив різнобічно розглянути ці питання в межах обраного предмета дослідження й наукової спеціальності (12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право») та запропонувати науково обґрунтовані висновки та рекомендації, які можуть бути використані в подальших наукових розробках проблематики адміністративно-господарського права, а також у навчальному процесі під час викладення дисциплін «Адміністративне право», «Господарське право», у правотворчій та в правозастосовній діяльності.

Рецензована монографія С.П. Познякова на тему «Адміністративно-правове сприяння соціально-економічному розвитку в Україні: теоретико-методологічні засади» написана на високому теоретичному рівні, є завершеною цілісною працею, структура якої об'єднана єдиною ідеєю й логікою викладення; узгодженим і самостійним науковим дослідженням, у якому отримано нові науково обґрунтовані результати. Висновки монографії матимуть суттєве значення для розвитку юридичної науки, а її положення рекомендуються до оприлюднення й будуть корисними для використання науковцями, практиками, викладачами, аспірантами та студентами вищих навчальних закладів, усіх зацікавлених осіб.

**Декан юридичного факультету
Запорізького національного університету,
завідувач кафедри адміністративного
та господарського права,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України**

Т.О. Коломоєць

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Аскеров Садіг Сафар огли – к.ю.н., доцент кафедри конституційного і адміністративного права ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»

Астіон Світлана Іванівна – здобувач Міжрегіональної Академії управління персоналом

Баїк Оксана Іванівна – к.ю.н., асистент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

Бобрик Володимир Іванович – к.ю.н., завідувач науковим відділом Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

Бондаренко Катерина Вікторівна – к.ю.н., доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»

Борт Олександр Петрович – здобувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія»

Волошина Віта Анатоліївна – провідний спеціаліст канцелярії управління забезпечення діяльності Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України

Гамбург Леонід Самойлович – к.ю.н., доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Запорізького національного університету

Головін Дмитро Валерійович – аспірант ДВНЗ «Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова»

Гончарова Ірина Анатоліївна – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Городецька Ірина Альбінівна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Горпинюк Оксана Петрівна – к.ю.н., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

Грицун Ольга Олександрівна – здобувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Громова Ольга Миколаївна – здобувач Донецького юридичного інституту МВС України

Даценко Євген Вадимович – здобувач кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

Добровольський Дмитро Миколайович – аспірант кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Одеська юридична академія»

Драпайло Юліан Зіновійович – к.ю.н., доцент кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Дробуш Ірина Вікторівна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Національного університету водного господарства і природокористування

Дудоров Олександр Олексійович – д.ю.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри кримінального права та правосуддя юридичного факультету Запорізького національного університету

Завгородня Каріна Володимирівна – старший лейтенант міліції, ад'юнкт кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Каменський Дмитро Васильович – к.ю.н., доцент, завідувач кафедри політології та правознавства Бердянського державного педагогічного університету

Коломоєць Тетяна Олександрівна – д.ю.н., професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та господарського права, декан юридичного факультету Запорізького національного університету

Ліховіцький Ярослав Олександрович – к.ю.н., доцент кафедри кримінального права Ужгородського національного університету

Мандзюк Олег Андрійович – голова Інституту стратегічних ініціатив Глобальної організації союзницького лідерства

Мартинов Микола Петрович – к.ю.н., доцент кафедри конституційного та трудового права юридичного факультету Запорізького національного університету

Орловська Наталя Анатоліївна – д.ю.н., доцент, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету

Пасічнюк Василь Борисович – асистент кафедри спеціальних юридичних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування

Перощук Зорина Іванівна – к.ю.н., здобувач кафедри фінансового права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Подорожна Тетяна Станіславівна – к.ю.н., доцент, докторант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН

Покора Ірина Євгенівна – аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

Поляк Антон Володимирович – старший викладач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

Полянський Євген Юрійович – к.ю.н., доцент, докторант кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

Процюк Олександра Павлівна – студентка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Пузирний Вячеслав Феодосійович – к.ю.н., доцент, доцент Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету

Радченко Марія Володимирівна – аспірант кафедри теорії та історії держави та права Юридичного інституту Національного авіаційного університету

Романівка Зеновій Євгенович – аспірант Львівського державного університету внутрішніх справ

Романова Альона Сергіївна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії та філософії права Інституту права та психології НУ «Львівська політехніка»

Руденко Олександр Вікторович – студент магістратури Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Савенко Віктор Васильович – к.і.н., доцент, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Скрябін Олексій Миколайович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, адвокат

Соколенко Ольга Леонідівна – д.ю.н., професор, декан юридичного факультету Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

Телькінска Тетяна Ейнівна – к.і.н., доцент, головний науковий співробітник Асоціації вчених, спеціалістів та діячів науки – «Наука»

Тонне Наталія Дмитрівна – студентка 3 курсу юридичного факультету Запорізького національного університету

Топчій Василь Васильович – д.ю.н., доцент, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України

Яковенко Євген Олександрович – к.ю.н., головний державний інспектор відділу правового забезпечення діяльності управління правової роботи Головного управління Державної фіскальної служби у Дніпропетровській області

УДК.....

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У
“ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ”
(СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)**

До друку приймаються наукові статті, де присутні такі необхідні елементи, передбачені п.3 Постанови президії ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003)

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття;
- **Формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 3 см, праве поле – 2 см, шрифт набору – “Times New Roman”, 14 кегль, міжрядковий інтервал – полуторний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядковій сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядковій і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче – *місце роботи (курсивом)*, адресу електронної пошти всіх або одного автора. Далі розташовуються анотації українською, російською (3-5 речень) та англійською (1,5 сторінки) і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки). Вони повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті [1, с. 1]. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком: ЛІТЕРАТУРА, який розташовується по центру сторінки. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”. З наступного абзацу подається перелік літературних джерел латиницею (транслітерація) з підзаголовком REFERENCES, який вирівнюється по центру.

Для опублікування необхідно направити на адресу редакції юридичного факультету:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами українською, російською та англійською мовами;
2. Відомості про авторів;
3. Витяг із протоколу засідання вченої ради факультету та рецензію наукового керівника (для аспірантів та здобувачів);
4. Диск, на якому повинно бути два файли: 1) із текстом статті та анотацій з ключовими словами; 2) із відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; вчене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

Нагадуємо:

До публікації приймаються статті, що відзначаються високим науковим рівнем підготовки, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку науки та законодавства.

У статтях і повідомленнях висловлені погляди їхніх авторів, які не завжди збігаються з поглядами редакції.

Автор несе відповідальність за достовірність фактичних даних та інформації, що містяться в статтях, чіткість викладу тексту, цитування, а також за мовностилістичний рівень написання матеріалів.

Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами:

Відповідальний редактор – Лютіков Павло Сергійович – (061) 228-75-28

Відповідальний секретар – Шиванова Марина Григорівна – (061) 289-12-98

Електронна пошта: law_faculty_znu@rambler.ru

Місце знаходження редакційної ради юридичного факультету: пр. Леніна, 74, V корпус, к. 101

Для нотаток

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 4 (I), 2014

Технічний редактор – М.Г. Шиванова

Підписано до друку 20.01.2015. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”.

Умовн.-друк. арк. 28,3

Замовлення №. 66 Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, МСП-41

вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2952 від 30.08.2007 р.